

ISSN 2304-4756

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 2 (29) 2023

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 3 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

Харків 2023

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 26 вересня 2023 року),
рішенням правління Кримінологічної асоціації України
(протокол № 6 від 20 вересня 2023 року)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *головний редактор*; **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. М. Джу́жа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Ємельнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Урядовий уповноважена з питань гендерної політики, м. Київ, Україна); **А. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Харківський університет, м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **Т. Г. Фоміна** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Храмцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» входить до переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081, 262), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступені доктора філософії, категорії «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 р. № 768).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінальних процесуальних, криміналістичних, а також міждисциплінарних питань, актуальних проблем протидії злочинності, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення кримінологічної безпеки в Україні.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції. Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі в репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на офіційному веб-ресурсі видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ISSN 2304-4756

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

BULLETIN OF CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

Collection of scientific
materials No. 2 (29) 2023

Founder and editor –
Kharkiv National University of
Internal Affairs
Published 3 times per year
Founded in May, 2012

Kharkiv 2023

UDC 343.2(477)(075.8)

BBC 67.9 (4YKP)305

B 45

*Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 11 dated from September 26, 2023),
Resolution of the Board of Criminological Association of Ukraine
(minutes No. 6 dated from September 20, 2023)*

EDITORIAL BOARD:

O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *chief editor*; **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor*; **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior researcher (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **V. S. Batyrhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **H. Valkova** – Prof., JUDr, CSc a cofounder and Vice-Chairperson of the Czech Criminological Society and a member of the European Society of Criminology; **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women's Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. PAVLYKIVSKY** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv University, Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **T. H. Fomina** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Yukhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (Probation Center State Institution, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of the Procedure for the formation of the List of scientific and specialized publications of Ukraine" dated January 15, 2018 No. 32, documents confirming compliance with the requirements for assigning the appropriate category were submitted to the Ministry of Education and Culture. On June 20, 2023, by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768, the journal was assigned the "B" category.

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal, criminal executive, criminal procedural, forensic, interdisciplinary and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc. The Editorial Board does not always share the authors' opinion. The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web-resource of the edition (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович

КРИМІНОЛОГІЯ ВІЙНИ: ЗМІСТ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
ФОРМУВАННЯ 11

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

ПАВЛИКІВСЬКИЙ Віталій Іванович,

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РІЗНІ ПРОЯВИ
КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ 31

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

АВДЄЄВ Олександр Олександрович,

ГОРАШ Олена Сергіївна,

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ 51

БАРАШ Євген Юхимович,

ОРЛОВ Юрій Володимирович

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВАГИ ДО ГІДНОСТІ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ
КРИМІНАЛЬНОМУ РАДИКАЛІЗМУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ 64

ДАНИЛЬЧЕНКО Юрій Броніславович

ДОКТРИНАЛЬНА МОДЕЛЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ 77

КОБКО Роман Васильович,

ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В
СУЧАСНИХ УМОВАХ 89

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович

ВПЛИВ ДОРОЖНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА СТАН БЕЗПЕКИ
ДОРОЖНЬОГО РУХУ 96

ОРЛОВ Юрій Володимирович

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ В СТРАТЕГІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ УКРАЇНИ: КАРТОГРАФІЯ КОЛЕКТИВНИХ ТРАВМ ВІЙНИ 107

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна,

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович

ПРИЗОНІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....127

ШРАМКО Сабріє Сейтжеліївна

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД 136

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

БОЧЕЛЮК Віталій Йосипович,

ДЕНИСОВ Сергій Федорович,

ЗАЙКА Дмитро Євгенійович

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ 145

КОРНІЄНКО Василь Володимирович,

САВЧУК Тетяна Іванівна

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ 167

ЛОГІН Роман Ілліч

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....180

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

МУЗИЧУК Едуард Олександрович

АДМІНІСТРАТИВНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ 189

МУЗИЧУК Олександр Миколайович,

БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:

ПРИНЦИПИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	200

РОМАНСЬКИЙ Ігор Васильович

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЦЕ У НЬОМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	209

ВІДГУКИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

ДЕНИСОВ Сергій Федорович

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ АНТОНЮК Н.О. «ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ».....	217

КРИЩАК Іван Васильович

ЕВРЕСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ У РАМКАХ ДУХОВНО-ЦІННІСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОРОЗУМІННЯ: ВІДГУК-РЕЦЕНЗІЯ ТА ОСОБИСТІ СПОГАДИ.....	222

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

БУХАРЄВА Юлія Владиславівна

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МИТНИХ ПРАВИЛ ЯК ОБ'ЄКТУ ПРАВООХОРОННОГО РЕАГУВАННЯ.....	245

КОМЗЮК Альона Валентинівна

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	257

МАСЛЕННИКОВА Світлана Антонівна

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СЛУЖБИ В СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК РІЗНОВИДУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ.....	265

ОРЛОВ Юрій Володимирович,

СТУПНИК Ярослав Валерійович

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ВІД ОРДИНАРНОЇ СИТУАЦІЇ ДО КОНТЕКСТУ ВІЙНИ	276

СТРИЖАК Альона Олегівна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНOSTІ	

ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ	289

ТУР Ірина Юріївна

ПОКАРАННЯ ЗА УМИСНЕ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА	301

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна,

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ У КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ.....	312

ВОСКОБОЙНИКОВ Вадим Володимирович

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТУ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	322

ПОПОВА Світлана Миколаївна, ТЕЛЬНИЙ Максим Андрійович

РОЛЬ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЩОДО НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ- ПІДПРИЄМЦЯМ.....	331

ГОВОРУЩАК Катерина Костянтинівна

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ.....	341

БЕРШОВ Геннадій Євгенович

ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ.....	350

ДЕНИЩУК Денис Євгенійович

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ З ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В ДКВС УКРАЇНИ.....	361

ІЛЬЄНКОВ Олександр Олегович

РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ ВІДОМЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ОРГАНАМИ, ЩО ПРОВОДЯТЬ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДІЗНАННЯ, ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО.....	373

УСИК Олександр Олександрович

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ	390

БОГДАНОВ Роман Ігорович

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІнь ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ.....	398

ЛЕПЕЙ Михайло Васильович

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ ХУЛІГАНСТВА.....406

СТРІЛЬЧУК Микола Миколайович

ПРЕДМЕТ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ПРИВАТНОЮ НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ.....414

НЕСТЕРЕНКО Анастасія Володимирівна

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ЗАРУЧНИКА АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ.....423

НЕСТЕРЕНКО Роман Олександрович

ОГЛЯД ШАХРАЙСЬКИХ СХЕМ З БАНКІВСЬКИМИ КАРТАМИ.....431

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ.....442

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 451

ВАПЛЯРУК Олександр Віталійович

ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....469

САХОН Олег Олександрович

ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УПРАВЛІНЬ ОПЕРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....478

ДЗЮБА Роман Борисович

ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....487

ДАНИЛО Сергій Михайлович

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ.....495

ОЛЕКСЮК Володимир Васильович

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ КАДРОВИХ ПРОЦЕДУР В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....506

ПЕТРОСЬЯНЦ Дар'я Вікторівна

ВИДИ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....516

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Володимир Євстахійович

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО».....524

ЮЗИШЕН Максим Сергійович

ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК УМОВА КАР'ЄРНОГО РОСТУ ПРАЦІВНИКІВ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....531

БАБАЄВ Іван Федорович

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....542

ГАВРИЛЮК Ігор Дмитрович

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОЄДНАНИХ З ОТРИМАННЯМ НЕПРАВОМІРНОЇ
ВИГОДИ.....554

ЯЦИК Юлія Григорівна

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ДОМАГАНЬ ДИТИНИ ДЛЯ СЕКСУАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ.....565

ГУГНЯК Сергій Володимирович

МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ
РІВНІ.....575

ЄНА Віктор Юрійович

ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ ЯК ПРЕДМЕТУ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ
СУБ'ЄКТАМИ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ЗАВДАННЯ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ.....585

ЧИЖ Сергій Анатолійович

ЕЛЕМЕНТИ ТА СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....595

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ
КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ.....603

ШАПОВАЛ Катерина Анатоліївна

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ
НАСИЛЬСТВОМ.....612

**ШАПОВАЛ Катерина Анатоліївна,
ПРОКОПЕНКО Олександр Юрійович**

ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ.....621

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.01>

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО,

кандидат юридичних наук

(Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

КРИМІНОЛОГІЯ ВІЙНИ: ЗМІСТ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ

Стаття присвячена розробці наукового розуміння кримінології війни як інтегративного напрямку кримінологічних досліджень і заснованої на ньому протидії злочинності, що має на меті гносеологічну специфікацію та прикладну інституціоналізацію відповідних інтелектуальних та безпосередніх кримінально-превентивних практик під запити зниження частоти відтворення збройних конфліктів та інтенсивності порушень фундаментальних прав людини. Сформовано авторське бачення предмету кримінології війни, відповідно до якого виділено 10 базових складових: війна як суспільно-політичний, колективно-психологічний феномен; кримінологічна феноменологія війни (злочинна війна та злочинність війни); детермінація злочинів війни; особистість злочинця; механізм індивідуальної злочинної поведінки; жертви війни (кримінологічна віктимологія війни); кримінологічна феноменологія та детермінація обумовлених війною кримінальних правопорушень; протидія злочинам війни та пов'язаним з війною кримінальним правопорушенням; кримінологічне забезпечення перехідного правосуддя; кримінологічна феноменологія, детермінація та протидія глобальним кримінальним та криміногенним ефектам збройного конфлікту. Надано опис та пояснення кожному з них.

Ключові слова: війна, кримінологія війни, предмет, збройний конфлікт, агресія, міжнародний злочин, агресивно-воєнна злочинність, протидія злочинності, перехідне правосуддя.

Постановка проблеми. Триваюча російсько-українська війна ставить на порядок денний низку викликів не тільки перед державним апаратом та неформальними мережами самоорганізації, громадянським суспільством у відсічі агресії, а й перед науковими школами країни, як щодо збереження інтелектуального потенціалу нації, так і щодо задоволення суто практичного запиту на формування безпечного соціального середовища, в тому числі й за параметрами кримінально-криміногенних загроз. В цьому сенсі протидія злочинності мислиться як діяльність з розряду тих, що визначають перспективи відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету в межах міжнародно визнаних кордонів, збереження демократичних, соціальних, правових засад розвитку українського суспільства і держави, забезпечення поствоєнного транзиту з мінімально можливими втратами, сприятливою кримінологічною обстановкою, відновленою соціальною справедливістю. Тому наукове забезпечення протидії злочинності в умовах війни набуває виняткового суспільного значення, що й обумовлює необхідність у належній специфікації та поглибленні кримінологічного знання за визначеним напрямом. Відтак постає необхідність у розробці кримінології війни.

Принагідно звернімо увагу, що цей напрям кримінологічних досліджень характеризується вельми високим рівнем наукової розробленості, переважно у працях зарубіжних вчених, до фокусу уваги яких потрапляли ситуації відтворення злочинності у воєнний та післявоєнний періоди в низці країн світу, передусім на європейському континенті, в контексті світових воєн. Це – дослідження Д. Арчера (*D. Archer*), Р. Гартнера (*R. Gartner*), Р. Джеймисон (*R. Jamieson*), Е. Дюркгейма (*E. Durkheim*), Дж. Кляйн (*J. Klein*), Р. Макгеррі (*R. McGarry*), А. Уайт (*A. White*) С. Уолклейт (*S. Walklate*) та інших дослідників. Загалом зарубіжна кримінологія характеризується достатньо широким сегментом праць, що можуть бути співвіднесені з кримінологією війни.

Набагато більш скромнішим є внесок у розвиток цього напрямку українських кримінологів. Варто відзначити декілька наукових праць на рівні статей й тез наукових доповідей під авторством В. С. Батиргарєєвої, В. М. Дрьоміна, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова й деяких інших науковців. У серпні 2023 р. світ побачила монографія Ю. В. Орлова «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний вимір». І хоча вона, безумовно, є ґрунтовною, гостро актуальною та затребуваною, в ній лише частково розкриваються ті питання (зокрема, війна як кримінальний перформанс, природа й прояви російського фашизму, вплив війни на криміногенну обстановку, окремі кримінологічні аспекти перехідного правосуддя), які, на нашу думку, складають предмет кримінології війни, не вичерпуючи його загалом.

Враховуючи викладене, метою цієї статті є визначення поняття, окреслення завдань та встановлення і характеристика предмету кримінології війни, перспективних напрямів її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Не можна не погодитись із професором В. М. Дрьомінім, який констатує, що, незважаючи на те, що тероризм, транснаціональні злочини, корупція завжди були основною проблемою, зараз на перший план виходять інші глобальні виклики, такі як міжнародні збройні конфлікти (фактично – війни) та воєнні злочини, а також політичне та економічне зловживання владою та озброєнням в окремих країнах, погрози світовому порядку. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки практичних і теоретичних основ такого окремого напрямку кримінології як «кримінологія війни»¹. Остання, втім, у кримінологічній науці не знайшла свого однозначного структурно-доктринального оформлення. Низка вчених, переважно зарубіжних (Д. Арчер (*D. Archer*), Р. Гартнер (*R. Gartner*), Дж. Кляйн (*J. Klein*)) воліють розглядати кримінологію війни як окрему кримінологічну теорію. З таким поглядом навряд чи можна погодитись через невідповідність предметного поля дослідження загальному розумінню теорії.

Зазвичай теорію визначають як логічне узагальнення досвіду, суспільної практики, яке ґрунтується на глибокому проникненні в суть досліджуваного явища та розкриває його закономірності; учення про певну сукупність явищ, галузь знань, створене на підставі такого узагальнення². У більш широкому розумінні теорія бачиться як форма наукового знання, яка дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки певної сфери дійсності. Тобто – це комплекс уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення та пояснення якого-небудь явища³. Кожну науку утворює лише сукупність окремих і різних теорій. Вони можуть бути створені на основі однієї і тієї ж сукупності фактів, але по-різному оцінювати їх, і кожна може бути коректною, виходячи з власної системи аргументів. Теорія являє собою якнайбільше розвинуту форму організації і систематизації наукового знання⁴. Вона є свого роду системою аналітичних категорій, ланцюгом понять та визначень, що організують пізнання та мовне вираження певного фрагменту дійсності⁵.

Однією з основних умов, якій мають задовольняти наукові теорії, є вимога їх формулювання в абстрактній формі. Теорія не відноситься до одиничних, певних емпіричних подій. Від теорії очікують інформації про природу і закономірності розвитку основних факторів, що є рушійною

¹ Дрьомін В. М. Кримінологія війни : методологічні засади // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. - Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С. 17.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінськ: ВТФ «Перун», 2009. С. 934.

³ Філософія : навч. посіб. / С. П. Щербя, В. К. Щедрін, О. А. Заглада. К. : МАУП, 2004. С. 204.

⁴ Логіка : підручник / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін. ; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Х. : Право, 2005. С. 67.

⁵ Easton D. *Alternative Strategies in Theoretical Research. Varieties of Political Theory*. New York : Free Press, 1966. Р. 1–13; Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : мета створення та предмет. Наше право. 2014. № 8. С. 140; Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 18.

силою суджень про те, наскільки характерні певні випадки¹. Тож цілком зрозуміло, що теорія – це завершений, системний, а тому й цілісний продукт інтелектуальної діяльності. Як можна переконатися з вивчення стану розробленості проблем кримінології війни про таку цілісність поки що в науці не йдеться. Натомість йдеться радше про деякий корупс ідей, напрацювань, результатів окремих досліджень, присвячених тому чи іншому проблемному питанню, що може бути в тій чи іншій мірі включено до предмету кримінології війни. Та й, зрештою, поки що не сформовано навіть узгодженого розуміння останнього, як ключового критерію для вибудовування аналітико-концептуальної цілісності.

В. М. Дрьомін пропонує бачення завдання «кримінології війни» як окремого наукового напрямку кримінології у кримінологічній характеристиці воєнних злочинів, вивченні причин та наслідків їх вчинення, кримінологічній характеристиці осіб, які відповідно до судових процедур будуть визнані винними в їх скоєнні, розробці кримінологічних методів дослідження механізму прийняття та реалізації злочинних рішень, розробці заходів міжнародного співробітництва з метою протидії «злочинам війни», захисту жертв війни та притягнення до відповідальності винних з метою покарання та запобігання цим злочинам². Дослідника, на нашу думку, можна і слід підтримати у тому, що про кримінологію війни варто говорити як про деякий узагальнений, умовно однорідний, аналітично інтегрований, телеологічно цілісний напрям кримінологічних досліджень. Цілісним його робить цільова установка, що формується у фокусі гуманістичного устремління до запобігання війнам, зниження їх соціально- та природничо-травматичного ефекту. Однак, поряд з цим, ми не можемо погодитись із запропонованими В. М. Дрьоміним обсягом досліджуваного поняття. З нашої перспективи, він є занадто звуженим й таким, що не відповідає генеральному замислу у комплексному мисленнєвому охопленні, наукового осмислення феномену війни та похідних від нього кримінологічно значущих ефектів.

У найбільш загальному розумінні кримінології війни можливо визначити як інтегративний напрям кримінологічних досліджень і заснованої на ньому практики протидії злочинності, що має на меті ґносеологічну специфікацію та прикладну інституціоналізацію відповідних інтелектуальних та безпосередніх кримінально-превентивних практик під запити зниження частоти відтворення збройних конфліктів (війн) та інтенсивності злочинних порушень фундаментальних прав людини, що відбуваються у їх контексті, в тому числі й період повоєнного транзиту. Звідси можливо вивести основні задачі кримінології війни:

¹ Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы / Пер. с польск. И. А. Руденок. Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. С. 101–102; Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. С. 18.

² Дрьомін В. М. Кримінологія війни : методологічні засади // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. - Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С. 18.

1. Виявлення, науковий опис та пояснення кримінологічно значущих (таких, що є кримінальними та/або мають значення криміногенного та/або антикриміногенного фактору) структур, ознак та властивостей війни як широкого соціально-політичного, культурно-психологічного феномену.

2. Формування інформаційних моделей злочинності, пов'язаної з війною.

3. Дослідження та систематизація знань про особливості детермінації агресивних воєн, злочинів війни.

4. Розробка наукових уявлень про осіб, які вчиняють воєнні та пов'язані з війною злочини, в тому числі й розв'язують та ведуть агресивну війни.

5. Удосконалення розуміння механізму індивідуальної злочинної поведінки за категоріями кримінальних правопорушень, що складають феномен злочинів війни.

6. Поглиблення та специфікація наукового знання про жертв війни, їх видового розмаїття, характеру та особливостей травматизації, впливу останнього на процес подальшої криміналізації та/або віктимізації суспільства, окремих соціальних груп.

7. Формування сучасного розуміння впливу збройних конфліктів на геополітичні процеси, в тому числі й з позиції детермінації інших збройних конфліктів, інтенсифікації процесів відтворення злочині міжнародного характеру.

8. Сприяння у розвитку концепції перехідного правосуддя, кримінологічної специфікації її компонентів задля зниження криміногенного потенціалу поствоєнного транзиту.

Підкреслимо – це група основних задач. Кожна з них є комплексною та в подальшому може і має бути додатково диференційована з метою забезпечення повноти наукового супроводження протидії злочинності в умовах війни.

Здатне збагатити уявлення як про задачі, так і про можливості, що відкриває кримінологія війни у площині розвитку науки та підвищення ефективності прикладної кримінально-превентивної діяльності, формування адекватного бачення предметних контурів цього кримінологічного напрямку. *Структуру предмету кримінології війни* можливо, на нашу думку, представити у диференційованому виді з виділенням 10 основних блоків.

1. Війна як об'єкт кримінологічного дослідження є багатоплановим феноменом: водночас явищем, процесом, результатом, наслідком, комплексом факторів, проявом діяльності, екзистенцій, наративів, символіки, мемів. Влучними в цьому контексті є зауваги Р. Джеймісон, яка зазначає, що небажання сучасної кримінології акцентувати увагу на війні та збройних конфліктах тим більше дивно, якщо врахувати, що війна як емпірична область дослідження є драматичним прикладом масового насильства та віктимізації в екстремальних умовах, а також те, що питання

такого насильства та порушень прав людини вирішуються, зокрема, через дії держави, які часто включають як

узгоджені, так і індивідуальні дії людей і змову. Війна і надзвичайний стан тягнуть за собою масове посилення соціального регулювання, покарання та ідеологічного контролю¹. Розвиває цю думку В. О. Туляков, наголошуючи, що війна розглядається як засіб контролю над населенням із безмежною злочинністю, пов'язаною із безкарністю та дозволеністю актів насильства, корупційною злочинністю, спекуляцією та контрабандою, торгівлею зброєю, колабораційною активністю та шпигунством. В інформаційному суспільстві війна раціоналізується через громадську думку та деіфікацію ворога. Фахівцям у галузі інформаційної та психологічної безпеки суспільства ще належить вивчити значущість раціоналізації насильства через війну метафор та наративів (орки та укри, русня та укрофашисти, та Саурон Путлер). Метафора війни Дж. Толкієна знаходить своє висвітлення у сучасній кримінальній міфології. Ті ж міркування стосуються вивчення сексуального насильства та ядерного шантажу у військові часи².

Тож абсолютно точно, що неможна війну ототожнювати виключно з веденням бойових дій. Щонайменше війна, як правило та у міжнародно-правовому фокусі аналізу, зумовлює два кримінологічно значущих виміри: вимір бойових дій та вимір окупації. Як перший, так і другий пов'язаний з воєнними злочинами. У розрізі вітчизняного кримінального законодавства – порушеннями законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України), окремими кореспондуючими їм військовими воєнними злочинами (військовими кримінальними правопорушеннями з ознаками воєнних злочинів – ст. ст. 432–435 КК України).

При тому з юридичної точки зору важливим видається розрізнення суб'єктів воєнних злочинів першої та другої категорії на, відповідно, комбатантів та суб'єктів забезпечення окупації. Останні, як слушно зауважує Ю. В. Орлов, також є спеціальним суб'єктом, однак через те, що вони не беруть безпосередньої участі у бойових діях, їм не властиві суспільно небезпечні діяння, пов'язані із застосуванням заборонених засобів, методів ведення війни. Не дивлячись на це, контекстуальний елемент воєнних злочинів виявляється притаманним і для їх дій також. Він проявляється у порушеннях законів та звичаїв війни, якими регламентуються окупаційний режим, встановлюються заборони на вчинення відповідних дій, які, з огляду на *war nexus* мають бути спрямовані на реалізацію цілей окупації, забезпечення безпеки окупаційної адміністрації, управління територіями й поведіння з населенням на окупованих територіях. Тому будь-які дії, що

¹ Jamieson R. Towards a criminology of war in Europe // The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe / V. Ruggiero, N. South and I. Taylor. (eds.). London and New-York : Routledge, 1998. P. 489.

² Туляков В. О. Війна та злочинність: методологія кримінологічного аналізу // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 21.

можуть бути ідентифіковані зі злочинами політичної дискримінації (викрадення, незаконне позбавлення волі, катування), а також з використанням вразливого становища населення на окупованих територіях через зловживання (всупереч міжнародним обмеженням й стандартам) фактичною владою представника окупаційної держави (в тому числі й з боку громадян окупованої країни – колаборантів), слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 438 КК України за відповідними ознаками¹.

І це лише очевидний, первинний, найбільш наочно проявлений контур кримінальності війни. Але ним, зрозуміла річ, феномен війни не може бути вичерпаний. Е. Дюркгейм і П. Сорокін наполягали на тому, що війна (і революція) неминуче призводять до стану соціальної дезорганізації та позанормативності. Безсумнівно, вони б стверджували, що геноцидні аспекти війн, подібних до тих, що відбувалися в Боснії чи Руанді, можна пояснити просто як крайні прояви аномії наслідків війни. Водночас, підкреслює Р. Джеймсон, можна стверджувати і те, що деякі війни – настільки далекі від того, що викликають відчуття позанормативності – можуть призвести до стану гіпердисципліни (як військової, так і цивільної), що включає прийняття тисяч нових правових норм (і, отже, правопорушень), дедалі різкіші ідеологічні заклики до обов'язку, самопожертви та відповідні звинувачення у зраді тощо. Можна також стверджувати, що такі форми надзвичайного регулювання служать прискоренню виникнення та швидкості соціальних змін. Тут воєнна криза розглядається як «пришвидшення та посилення поточних соціальних подій» (*Gotto, 1918; Hamon, 1918*) – наприклад, у розвитку соціальних служб (*Skocpol, 1992*) чи змінах у гендерному розподілі праці (*Braybon and Summerfield, 1981*). У деяких звичайних війнах (наприклад, «тотальна війна» 1939–1945 рр.) можливе існування високорегульованих соціальних відносин і нових форм соціальної дисципліни та нагляду поряд із умовами соціальної дезорганізації та аномії – переміщення населення, бездомність, чорний ринок тощо. Війни «третього роду», як у Сомалі, можуть займати простір за межами аномії, у царині Гоббса війни всіх проти всіх².

Таким чином, було б значним перебільшенням казати, що вплив війни на суспільство є однонаправленим. Різні соціальні спільноти та організованості реагують по-різному в залежності від того, по-перше, чи йдеться про війну агресивну або ж про оборонну (зокрема, відомо що у предикатному періоді розв'язання агресивної війни, як правило, відбувається мобілізація соціальних структур, емоційно-сугестивне піднесення та консолідація, фрейминг у конструюванні суспільної думки тощо), по-друге, від готовності чинити опір агресорові, характеру діяльності влади, ступеню довіри до неї і т. д. Навіть побіжного аналізу ситуації в

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 60–61.

² Jamieson R. Towards a criminology of war in Europe // *The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe* / V. Ruggiero, N. South and I. Taylor. (eds.). London and New-York : Routledge, 1998. P. 482–483.

Україні від перших днів розв'язання російською федерацією повномасштабної агресивної війни й протягом наступних приблизно півтора року (на момент написання автором цих строк) спротиву агресії масштабної, системної соціальної дезорганізації не відбулося. Ба більше: громадянське суспільство та мережеві горизонтальні соціальне зв'язки вкотре продемонстрували свою функціональність на фоні загроз збереженню української державності, що як найяскравіше проявилось у волонтерському русі (і у підтримці Збройних Сил України, і внутрішньо переміщених осіб), культурі відміни щодо російсько афілійованих продуктів і продукції, символіки у соціальних мережах, споживчому ринку, донаторській активності значної частини населення. Тому, гадаємо, є всі підстави говорити про те, що війна як об'єкт кримінологічного аналізу є явищем функціонально набагато більш складнішим, ніж тим, що обмежується тільки фокусом безпосереднього збройного протистояння та режимом окупації. Дійсно *війна – це загальносоціальний стан*.

В цьому контексті не можна не зважати й на *травматичний функціонал війни* щодо всього населення країни, яке веде оборонну війну. Йдеться про весь комплекс травматизації: фізичні, психічні, психологічні травми, які мають довгий ефект та впливають на загальну адаптивність населення до умов війни й повоєнної відбудови, в перспективі – на ефективність та криміногенність окремих складових перехідного правосуддя: готовність миритися, формувати спільні проєкти майбутнього зі співгромадянами – умовними «симпатиками» агресора. Детальніше ця складова феномену війни розкривається у предметному блоці «жертви війни». Тут же наголосимо, що травматичний функціонал війни варто розглядати у більш широкому контексті, ніж безпосередні фізичні, психічні, психологічні травми, пов'язані із ризиком втрати життя, близьких, майна. Йдеться про більш глибокі удари по засновкам цивілізаційності, людяності, про моральне провалля, про звикання до насильства й продукування ненависті, повсякчасний розрив соціальної дистанції, консолідації довкола ворожо-опозиційних відцентрових сил соціальної динаміки.

Не є випадковістю, що в науці звертається увагу на те, що війна здатна вплинути на тимчасову зміну цивілізаційного процесу (*Durkheim, 1922*). Вважалося, що така зміна передбачала або «тимчасову моральну деградацію» (*von Hentig, 1947*), або швидке падіння до більш раннього, більш варварського стану. Обидві форми розвороту характеризуються послабленням механізмів стримування від ескалації насильства (*Glover, 1946; von Hentig, 1947*), стимуляції витіснених культурою первинних й деструктивних спонук, сил, феноменів, для яких війна дає вихід і вираження (*Durkheim, Hamon, 1918*). Вважалося, що руйнація домівок і постійне бачення смерті породжують «стан морального запаморочення»¹.

¹ Jamieson R. Towards a criminology of war in Europe // The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe / V. Ruggiero, N. South and I. Taylor. (eds.). London and New-York : Routledge, 1998. P. 483.

Одним і з аспектів війни також в науці вказується на тимчасову зміну морального прогресу за моделлю «катарсису» (Archer, Gartner, 1984) Воно проявляється у спалахах насильства (зокрема й воєнних злочинів), які інакше могли би знайти вираження в приватному житті, натомість переносяться у публічну площину (*часто набувають законного вигляду, конвенційні вбивства окупантів – В.С.*), тим самим зменшуючи рівень насильницьких злочинів серед цивільного населення¹. З таким механізмом перенесення варто погодитись, втім більш підходящою назвою для нього, на нашу думку, була б модель сублимації, а не катарсису.

Ця ж модель перенесення агресивної енергетики на об'єкти в бойовій обстановці властива також для механізмів розгортання аутоагресії, зокрема, як це переконливо довів у своїй монографії В. В. Шкуро, прихованого суїциду. Прийнято вважати, що прихований суїцид (або непряме самогубство) – вид суїцидальної поведінки, коли дії супроводжуються високою ймовірністю летального результату. Більшою мірою це поведінка націлена на ризик, ніж на відхід з життя. Такі люди вибирають не відкритий відхід з життя «за власним бажанням», а так зване суїцидально обумовлену поведінку. Це ризикована їзда на автомобілі, заняття екстремальними видами спорту, добровільні поїздки в гарячі точки, вживання сильніших наркотиків, самоізоляція тощо². В. В. Шкуро, досліджуючи суїцидальність як фонове для злочинності явище, доходить небезпідставного висновку про те, що не варто применшувати значення вікна можливостей для «легалізації» та морального виправдання прихованих суїцидів через добровільну участь у бойових діях. При цьому абсолютно не принциповим виявляється перебування у складі конкретної сторони протиборства – чи-то ЗСУ, Національної гвардії України, чи-то незаконних збройних формувань. Головне тут інше – можливість дати вихід раціонально (на свідомому рівні) заперечуваним потягам до саморуйнівної поведінки. Ба більше: завдяки цьому у особи з'являється можливість забезпечити собі добре ім'я, позитивну репутацію сім'ї, «приглушити» тиск совісті – вельми специфічного та потужного суб'єктивного регулятора поведінки³.

В. В. Шкуро, поруч з цим, робить важливий наголос на тому, що в жодному разі неможна применшувати значення великої кількості українських воїнів, які шляхом самопожертви, щоденного ризику для власного життя і здоров'я, відстоюють історичне право нашого народу на власну державність, захищають Україну від зовнішньої агресії. І було б вкрай неетично та, зрештою, антинауково стверджувати, що всі ці свідомі

¹ Archer D., Gartner R. Violent Acts and Violent Times : the Effects of Wars on Post-War Homicide Rates in Violence and Crime in Cross-National Perspective. New Haven: Yale University Pres, 1984. P. 41–42.

² Католик Г., Католик Б. Соціальні настанови молоді до суїцидальної поведінки у контексті життя та смерті // Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід) /за заг. ред Г. Католик. [Колективна монографія]. Львів : Місіонер, 2022. С. 156.

³ Шкуро В. В. Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія : монографія / За наук. ред. д-ра юрид. наук, доц-та Ю.В. Орлова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Діса Плюс, 2017. С. 98.

люди, або ж більшість – це приховані самогубці. Але не можна, наголошує дослідник, не визнавати й того факту, що структура особового складу військовослужбовців, а надто його добровольчого корпусу, – неоднорідна, містить чималу частку тих осіб, які до початку бойових дій не змогли належно адаптуватися до соціальних викликів, набути належні статуси, зробити успішну кар'єру. За оцінками експертів багато з них (до 10 %) раніше вже притягалися до кримінальної відповідальності (що згодом наочно проявилось у низці правопорушень серед персоналу батальйонів територіальної оборони), мали алкогольну залежність, непогашені кредити, проблеми в сімейних відносинах¹. Відтак, є всі підстави вважати, що певна, умовно значна, кількість, добровольців – люди «соціального дна», для яких можливість захисту Батьківщини виявилась своєрідним *casus belli* в аспекті розгортання механізму саморуйнації².

Водночас, низка інших кримінологічних дослідження засвідчують, що після припинення війни, при переході до стану миру сублімаційна агресивна енергетика зберігає свою інертність, що виражається у сплесках ординарно-поствоєнної агресивно-насильницької злочинності. Так, Д. Арчер та Р. Гартнер (*D. Archer, R. Gartner*) здійснили порівняльне дослідження післявоєнних змін у стані злочинності за період з 1900–1975 рр. Зміни рівня вбивств після 50 «національних війн» порівнювали зі змінами, які зазнали 30 контрольних країн. Основний висновок дослідження полягав у тому, що у більшості національних війн справді спостерігалось значне післявоєнне збільшення рівня вбивств. Це зростання було повсюдним і відбувалося як після умовно великих, так і після менших воєн, з кількома типами показників вбивств як у країнах-переможцях, так і в переможених країнах, у країнах як із покращеною, так і з погіршеною післявоєнною економікою, як серед чоловіків, так і серед жінок, у кількох вікових групах. Зростання рівня вбивств відбувалося з особливою послідовністю серед країн із великою кількістю смертей у боях³. Ці висновки, що спираються на розлогу емпіричну базу, належну методика є репрезентативними та виявляються важливими в тому числі і для прогнозування криміногенної обстановки в Україні після завершення війни. Вказаний напрям прогнозування має бути вмонтований як в розробку, так і реалізацію, а також кримінологічне забезпечення концепції перехідного правосуддя в Україні. Останнє також за нашим переконанням має входити до предметного кола кримінології війни, про що більш детально – далі.

II. Юридична (кримінально-правова) розкладка війни, поєднана з аналітичним опрацюванням відповідних кількісних та якісних показників злочинності, репрезентує її *кримінологічну феноменологію війни*.

¹ В учасників АТО фіксують проблеми в сімейному житті та спроби суїциду. URL : <http://tyzhden.ua/News/121947>.

² Шкуро В. В. Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія : монографія / За наук. ред. д-ра юрид наук, доц-та Ю. В. Орлова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Діса Плюс, 2017. С. 117.

³ Archer D., Gartner R. Violent Acts and Violent Times : the Effects of Wars on Post-War Homicide Rates' in Violence and Crime in Cross-National Perspective. New Haven: Yale University Press, 1984. P. 72.

В. М. Дрьомін наголошує, що найбільш тяжкими злочинами, які необхідно аналізувати в рамках «кримінології війни», є злочини, передбачені у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, що потребують не тільки кримінально-правової кваліфікації та покарання, а також глибоко кримінологічного вивчення. Є необхідність зробити акцент на найбільш серйозних порушеннях законів і звичаїв війни, що застосовуються до міжнародних збройних конфліктів, які практики, а також вчені повинні в першу чергу фіксувати та вивчати як кримінально-правове та кримінологічне явище¹.

Далі дослідник конкретизує свою думку, що серед найбільш тяжких злочинів, на яких треба зробити акцент, у статті 8 (2) (b) Римського статуту називаються наступні: умисний цілеспрямований напад на цивільне населення чи окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; умисний напад на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, які не є воєнними цілями; умисне здійснення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі чи травмування цивільних осіб чи завдаватиме шкоди їх майну, цивільним об'єктам чи спричинить загальну, довготривалу та серйозну шкоду навколишньому середовищу, що не можна буде пояснити конкретно чи очікуваною воєнною перевагою внаслідок таких дій в цілому; напад на незахищені та такі, що не є воєнними цілями, міста, села, жилі приміщення чи будівлі чи їх обстріл із застосування будь-яких засобів; вбивство чи поранення комбатанта, який склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, здався у полон; пряме або непряме переміщення окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, чи депортація або переміщення частини чи всього населення окупованої території як в межах відповідної території, так і за її межі; заява про те, що пощади нікому не буде; примушування громадян протилежної сторони до участі у воєнних діях проти їх власної держави, навіть, якщо вони знаходились на службі воюючої сторони до початку війни; застосування отрути чи отруєної зброї; згвалтування; умисне завдання ударів по будівлях, матеріалах, медичних закладах та транспортних засобах, а також персоналу, який використовує відповідно до міжнародного права відзнаки, встановлені Женевськими конвенціями; умисне вчинення дій, які піддають цивільне населення голоду, як способу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, включаючи умисне створення завад для допомоги, як це передбачено Женевськими конвенціями та ін.²

Все так, із висловленими судженнями можна погодитись. Але поруч з цим не можна не зважати і на те, що воєнні злочини – тільки перший, найочевидніший в силу положень міжнародного гуманітарного права шар

¹ Дрьомін В. М. Кримінологія війни : методологічні засади // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. - Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С. 17.

² Там само. С. 17–18.

кримінальності війни. Кримінологію війни має цікави не тільки, власне, процес війни, ведення війни, що традиційно, з точки зору наук кримінально-правового блоку пов'язується з воєнними злочинами, рідше – злочинами проти людяності (у категоріях міжнародного кримінального права), геноциду. Не менш важливим є найтяжчий з можливих злочинів, що Нюрнберзьким трибуналом охрещений як найбільше (*accumulated*) зло, є злочин агресії, агресивної війни, ознаки складу якого зафіксовані у ст. 437 КК України. Саме його вчинення уможлиблює решту. Кримінологія має поширювати свій погляд на спектр питань щодо оцінки правових засад розв'язування війни, експертно-кримінологічної оцінки як положень чинного законодавства України, так і міжнародно-правової бази, присвяченої розмежуванню правомірної та неправомірної війни, розуміння агресивної війни, того, що у міжнародному праві іменується *jus ad bellum*

Отже, кримінологічна феноменологія війни передбачає формування адекватних інформаційних моделей (як аналітичних передумов для поглибленого дослідження проблем криміногенної детермінації) таких всіх чотирьох груп міжнародних злочинів, пов'язаних з плануванням, розв'язуванням, веденням агресивної війни, вчиненням воєнних злочинів, злочинів проти людяності (*de lege ferenda*), геноциду.

Синтетичним феноменом, що виявляється на феноменологічному порубіжжі злочину агресії, ведення агресивної війни, воєнних злочинів та реактивної агресивної поведінки жертв війни (концепція злочинця як жертви), є *воєнно-агресивна злочинність*. Вона включає в себе комплекс агресивно-насиленницьких злочинів, вчинюваних у контексті війни (*war nexus*) – власне, саме розв'язування та ведення агресивної війни, супутні воєнні злочини, прояви геноциду, які мають своїм наслідком потужну фізичну та ментальну травматизацію українського народу. Це, своєю чергою, зумовлює і зумовлюватиме корпус реактивних кримінальних практик на ґрунті ненависті, як внутрішньо спрямованої (фронтирно позначеної), так і зовнішньої спрямованості. Війна, як ми підкреслювали, обопільно спрямований процес, що породжує низку ланцюгових реакцій нагнітання, сублімації або неконтрольованого розтікання агресивного потенціалу (ненависті, ворожнечі, ресентименту), зумовленого травмою війни. Саме на цій підставі воєнно-агресивна злочинність потребує самостійного вивчення, дослідження, фокусованої та специфікованої протидії.

III. Детермінація злочинів війни – закономірне доповнення попереднього, феноменологічного, блоку кримінології війни, спрямованого на формування пояснювальних моделей всього спектру злочинів війни, в тому числі і самого злочину агресії. Ясно, що це – дуже широке предметне поле, яке ледве чи може бути більш-менш повно описане в межах цієї роботи. В ньому складними сплетіннями поєднуються політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські, природничі, культурно-психологічні та інші фактори, що здатні впливати на характер, спрямованість, способи та механізм легітимації кримінальних практик

війни. Від їх дослідження безпосередньо залежить ефективність заходів протидії поширенню злочинів відповідних категорій. Неприпустимим є поверхневий підхід, що фокусуватиметься тільки на виявленні корелятивів. Необхідні глибинні дослідження.

В цьому контексті зауважимо й на тому, що в структурі психологічних факторів злочинів війни на особливу увагу заслуговує феномен оборонної свідомості, який зазвичай наділяється позитивними соціально значущими характеристиками для нації, що веде оборонну війну. Однак вона має й негативні ефекти, які легко можуть випасти з поля зору дослідника та зумовити неповноту наукового пошуку, інтенсивне відтворення злочинності, особливо в перехідний період. Тому вважаємо не зайвим зазначити, що під оборонною свідомістю можливо розуміти сегмент національної ідентичності, фактор групової консолідації в установці на боротьбу за агресором. Функціонал оборонної свідомості безпосередньо впливає на визначення домінуючі мотивації у справі відсічі збройної агресії, зниженні колективної віктимності Українського народу при детермінації злочинів агресії. Поруч з цим оборонна свідомість у її фальсифіковано-інверсивних комбінаціях здатна детермінувати опозиційну ворожість, легітимізувати ненависть і злочини агресії, воєнні злочини. Констатується доцільність дослідження оборонної свідомості як у предметному блоці детермінації злочинів агресії і воєнних злочинів, так і у блоці протидії їх відтворенню¹.

IV. Особистість злочинця – предметна категорія кримінології війни, що покликана поглибити уявлення про особистісний зріз етіології військової агресії, а також вчинення відповідних воєнних злочинів, проти людяності, геноциду, інших пов'язаних з війною кримінальних правопорушень. Для запобігання та припинення агресивної війни, блокування проявів звірств вельми важливим є розуміння характеру та глибини особистісних патологій, а надто в контексті вибудовування стратегій міжнародних відносин задля стримування агресора та ефективного припинення особистісних проєкцій на публічну площину.

V. Механізм індивідуальної злочинної поведінки органічно доповнює та продовжує логіку і призначення вивчення особистості злочинця, долучаючи до нього блок питань, пов'язаних з мотиваційним процесом, його розгортанням, впливом зовнішньої обстановки, ролі і значення криміногенної ситуації, посткримінальної активності. Останні дві позиції становлять особливий інтерес в контексті групових злочинів, звірств, таких як, наприклад, були вчинені у містах Буча, Ірпінь та інших. Практично значущим є отриманням підтверджуючих чи спростовуючих даних по цих кейсах, які б визначали можливість застосування до їх пояснення аналітичних схем, запропонованих С. Мілгредом та Ф. Зімбардо щодо впливу ситуації особистість, на детермінації її агресивно-насильницької

¹ Сокуренько В. В. Концепт оборонної свідомості у структурі кримінології війни. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1 (5). С. 166.

поведінки в умовах відсутності жорсткого контролю та наявності домінантних асоціальних представників, перекладання відповідальності на авторитета, начальника, лідера нації тощо.

Відособлено в структурі цього предмету кримінології війни стоїть феномен **сучасного російського фашизму**. Він є настільки масштабним, багатограним, складноутвореним, що навряд чи може бути адекватно сприйнятий лише з позиції детермінації злочинів війни (воєнних злочинів, воєнно-контекстуальних злочинів проти людяності та геноциду, а також). Російський фашизм без сумніву є ґносеологічно автономним феноменом та має вивчатися навіть не на рівні окремого монографічного дослідження, а їх циклу, серії міждисциплінарних робіт.

Вперше в українській кримінології, в межах саме наукової роботи, увагу до сучасного російського фашизму була привернута Ю. В. Орловим у його вже згадуваній монографічній роботі. В ній дослідник пропонує вузьке та широке розуміння сучасного російського фашизму. У першому – він постає як існуюча в РФ форма недемократичного політичного режиму, визначальними номінальними рисами якого є корпоративно-силова моністичність управлінських підходів на вищому рівні державної влади, її персоналізованість (функціональна замкненість на одній персоні, принаймні у прийнятті ключових рішень), нетерпимість до критики режиму (що в тому числі реалізується інструментами адміністративної та кримінальної репресії), розгалужені механізми конструювання та контролю за станом інформаційного простору, суспільної думки та історичною пам'яттю¹.

У *широкому розумінні* російський фашизм постає станом масової свідомості (доксичного мислення) і базових систем соціальної діяльності, для якого характерним є колективізм, етатизм, мілітарна та службістська (поліція, служби безпеки) естетика з поширеними ритуальними та комеморативними практиками, ресентимент як екзистенція величі-жертвовності й запаленого (травмованого й гіперкомпенсованого) державницького самолюбства, перманентна присутність зовнішньодержавного об'єкту протистояння, ворожості і пов'язаних з ним внутрішніх агентів-шкідників, а з початком повномасштабної агресивної війни проти України – атмосфера боротьби за життя, визивання нації («цивілізації»?), а тому й безальтернативність війни. На цьому соціальному каркасі виростає фашистський політичний режим з культом держави та неадекватним циклосом – смисловий, дискурсивний, символічний, ціннісний замкненості в минулому².

Місце феномену російського фашизму у кримінології війни, сподіваємось, є тимчасовим та звільниться з падінням відповідного режиму, переформатуванням суспільного устрою. Проте це може зайняти не одне десятиліття. Тож на довгострокову перспективу мусимо «забронювати» за

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 122.

² Там само. С. 124.

ним місце у структурі досліджуваного нами напряму кримінології. І місце це є наскрізним, охоплює і феноменологію, і детермінацію, а також особистість злочинця, механізм індивідуальної злочинної поведінки. Саме тому цілком зрозумілим є те, що настільки складний феномен потребує самостійного монографічного дослідження. Тут же наголосимо, що російський фашизм характеризується кримінально-криміногенною тривимірністю, яка проявляється у: а) внутрішньому вимірі криміналізації російської державної влади та суспільства; б) зовнішньому безпосередньо кримінальному вимірі детермінації та реалізації (вчиненні) злочинів агресії (не тільки щодо України, а й, щонайменше, Республіки Молдова, Грузії) і пов'язаних з ними воєнних злочинів, злочинів проти людяності, імовірного геноциду; в) зовнішньому криміногенному вимірі щодо підтримки недемократичних політичних режимів в різних країнах світу та перманентно відтворюваних у їх діяльності політичних, корупційних та інших злочинів. Кожен з цих вимірів вмонтований до відповідних сегментів сучасної кримінології війни.

VI. Жертви війни (кримінологічна віктимологія війни). Не менш важливим, а надто в контексті триваючого збройного конфлікту в Україні, є дослідження проблем жертв війни. І дослідження є актуальним не тільки через необхідність відновлення порушених прав, забезпечення відповідних реституцій, компенсацій, а й із більш кримінологічно-прагматичних міркувань, які проявляються при оперування концептом «злочинець-жертва».

VII. Кримінологічна феноменологія та детермінація обумовлених війною кримінальних правопорушень. Останні – специфічна група кримінальних практик, криміналізація яких та/або відтворення яких відбувається виключно в контексті збройного конфлікту. Вони не пов'язані з веденням бойових дій, забезпеченням окупаційного режиму, діяльністю окупаційної адміністрації, однак тим не менш, характеризуються *war nexus* та поза зв'язком з війною неможливі взагалі або втрачають свою специфічність, змінюють характер суспільної небезпечності або істотно втрачають у її ступені. До них слід віднести державну зраду (ст. 111 КК України), колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України), Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України), а також гносеологічно автономний сегмент військової злочинності (Розділ XIX Особливої частини КК України).

VIII. Протидія злочинам війни та пов'язаним з війною кримінальним правопорушенням. На доктринальну та прикладну специфікацію очікує кримінологічна віктимологія війни, рекомендації якої мають бути спрямовані на зниження можливості для цивільного населення набувати становища жертв воєнних злочинів, злочинів проти людяності. Крім того гостро актуальним лишається питання протидії внутрішній підіривній діяльності, іншим проявам кримінальної колаборації з

представниками окупаційної адміністрації, країни-агресора (державна зрада колабораційна діяльність, пособництво державі агресору, виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників тощо).

Не менш важливим напрямом в межах цієї складової предмету кримінології війни є протидія військовій злочинності – тому сегменту кримінальної активності, що послабляє здатність українського війська чинити ефективний спротив агресорові, забезпечуючи відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету України, захищаючи у бойовий спосіб права і свободи громадян, запобігаючи та припиняючи вчинення міжнародних злочинів у контексті збройного конфлікту.

IX. Кримінологічне забезпечення перехідного правосуддя, що має на меті зниження криміногенності процесу переходу від стану війни до стану миру, запобігання вчиненню кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті, сприяння примиренню, відновлення деокупованих територій, забезпечення справедливості, розробка оптимальних, кримінологічно ефективних моделей притягнення до кримінальної відповідальності винних у збройній агресії, вчиненні злочинів війни, проведення інституціональних реформ, спрямованих на недопущення повторення досвіду криміналізації та віктимізації.

X. Кримінологічна феноменологія, детермінація та протидія глобальним кримінальним і криміногенним ефектам збройного конфлікту (міжнародний вимір предмету кримінології війни). Основний об'єкт уваги – *злочинність міжнародного характеру, пов'язана з війною*: транснаціональні злочини, детерміновані війною, збройним конфліктом: наркотрафік, торгівля зброєю, торгівля людьми тощо.

Європейські та світові практики, небезпідставно підкреслює В. О. Туляков, виходять з того, що взаємозв'язки між війною та злочинністю, визнані протягом усієї історії, привертають увагу та викликають занепокоєння дослідників, державних чиновників, політиків і широкого загалу. Проте методологічні проблеми обмежують можливості виявлення точних обставин, за яких війна та злочинність перебувають у причинно-наслідковому зв'язку. Маса фактів свідчить про те, що за війною часто йде зростання насильства, але є й важливі винятки із цієї закономірності. З одного боку, хаос і нестабільність завжди були благодатним ґрунтом для організованої злочинності та злочинних мереж, які зазвичай діють у Східній Європі. Конфлікт в Україні – це золота можливість для мерзенних груп використовувати зневірених і вразливих людей, які втомилися від смерті та руйнувань. Не випадково піднесення і розширення можливостей організованих злочинних синдикатів з усього світу завжди були тісно пов'язані з тією чи іншою формою хаосу – соціального, політичного чи економічного¹.

¹ Туляков В. О. Війна та злочинність: методологія кримінологічного аналізу // Вивченн криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г.,

У справі зниження інтенсивності збройного конфлікту, масштабів порушень прав людини важливу роль відіграє нейтралізація або послаблення дії факторів означених злочинів міжнародного характеру.

Криміногенний потенціал вчинення міжнародних злочинів, обумовлених триваючим збройним конфліктом, який в тому числі виражається у:

1) втягненні інших країн до збройного конфлікту як його учасника та, відтак, поповнення особами з числа військово-політичного керівництва переліку осіб, винних у веденні агресивної війни, подальшої її ескалації із супутньою інтенсифікацією воєнних та інших міжнародних злочинів. Вельми важливим напрямом запобіжної діяльності на міжнародному рівні є унеможливлення втягнення інших країн до збройного конфлікту на боці країни-агресора. І навпаки – дипломатична превенція має розглядатися як важливий напрям кримінологічної роботи щодо створення альянсів держав, міжнародних організацій для запобігання, припинення дій країни-агресора, притягнення винних до міжнародної кримінальної відповідальності, забезпечення відшкодування заподіяної агресивною війною шкоди;

2) детермінації інших збройних конфліктів, в інших регіонах: а) як важелів асиметричного впливу на геополітичних супротивників з метою розпорошення сил і засобів, відволікання уваги. Особливо вразливими в цьому аспекті є країни так званого глобального Півдня, Близькосхідний регіон; б) як сприятливої криміногенної ситуації, коли здатність до спротиву агресорові, ефективність можливої міжнародної допомоги жертві буде зниженою у зв'язку з іншим триваючим збройним конфліктом вищої інтенсивності. В цьому аспекті вельми небезпечною продовжує залишатись ситуація довкола острова Тайвань, що перебуває у Тихоокеанському поясі геополітичної напруженості.

Міжнародна система протидії злочинам агресії та пов'язаним з ними воєнними злочинами, злочинами проти людяності, геноциду. На реформування очікує міжнародна система безпеки, що наразі пов'язується з функціонуванням органів та інститутів ООН. Як перспективний видається напрям створення регіональних воєнно-політичних альянсів, зокрема у Балто-Чорноморському поясі геополітичної напруженості (Латвія, Литва, Естонія, Фінляндія, Польща, Україна, Молдова).

Висновки. Запропоноване бачення кримінології війни як інтегративного напрямку кримінологічних досліджень і заснованої на ньому практики протидії злочинності (кримінологічна практика) має на меті ґносеологічну специфікацію та прикладну інституціоналізацію відповідних інтелектуальних та безпосередніх кримінально-превентивних практик під запити зниження частоти відтворення збройних конфліктів та інтенсивності порушень фундаментальних прав людини, що відбуваються у їх контексті. Сформовано авторське бачення предмету кримінології війни, що включає 10 базових складових: війна як суспільно-політичний,

колективно-психологічний феномен; кримінологічна феноменологія війни (злочинна війна та злочинність війни); детермінація злочинів війни; особистість злочинця; механізм індивідуальної злочинної поведінки; жертви війни (кримінологічна віктимологія війни); кримінологічна феноменологія та детермінація обумовлених війною кримінальних правопорушень; протидія злочинам війни та пов'язаним з війною кримінальним правопорушенням; кримінологічне забезпечення перехідного правосуддя; кримінологічна феноменологія, детермінація та протидія глобальним кримінальним та криміногенним ефектам збройного конфлікту. Цей перелік складено у поєднання уявлень про класичне, академічно узвичаєне бачення предмету кримінології та знань і гіпотез про кримінологічно значущі прояви, наслідки війни як у національному, так і міжнародному вимірах. Подальший напрям наукових досліджень пов'язується з детальною розробкою кожного із запропонованих елементів предмету кримінології війни, а також її методології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В учасників АТО фіксують проблеми в сімейному житті та спроби суїциду/ URL : <http://tyzhden.ua/News/121947>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
3. Дрьомін В. М. Кримінологія війни : методологічні засади // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : Матер. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. - Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2022. С. 16–19.
4. Католик Г., Католик Б. Соціальні настанови молоді до суїцидальної поведінки у контексті життя та смерті // Екзистенція страху життя і смерті в сучасних реаліях: мультимодальні та мультикультуральні аспекти (теоретичний та психотерапевтичний досвід) / за заг. ред. Г. Католик [Колективна монографія]. Львів : Місіонер, 2022. С. 131–197.
5. Крауз-Мозер Б. Теории политики. Методологические принципы / Пер. с польск. И. А. Руденок. Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2008. 256 с.
6. Логіка : підручник / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін. ; За заг. ред. проф. В. Д. Титова. Х. : Право, 2005. 208 с.
7. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
8. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : мета створення та предмет. *Наше право*. 2014. № 8. С. 138–143.
9. Орлов Ю. В. Політико-кримінологічна теорія протидії злочинності : монографія. Харків : Діса Плюс, 2016. 656 с.

10. Сокурено В. В. Концепт оборонної свідомості у структурі кримінології війни. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1 (5). С. 166–175.

11. Туляков В. О. Війна та злочинність: методологія кримінологічного аналізу // Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів) : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.) / редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін. Київ : ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін. 2022. С. 20–24.

12. Філософія : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада. – К. : МАУП, 2004. 216 с.

13. Шкуро В. В. Суїцидальність в Україні: кримінологічна характеристика та протидія : монографія / За наук. ред. д-ра юрид наук., доц-та Ю.В. Орлова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Діса Плюс, 2017. 262 с.

14. Archer D., Gartner R. Violent Acts and Violent Times : the Effects of Wars on Post-War Homicide Rates' in Violence and Crime in Cross-National Perspective. New Haven: Yale University Pres, 1984. 287 p.

15. Easton D. Alternative Strategies in Theoretical Research. Varieties of Political Theory. New York : Free Press, 1966. 280 p.

16. Jamieson R. Towards a criminology of war in Europe // The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe / V. Ruggiero, N. South and I. Taylor. (eds.). London and New-York : Routledge, 1998. P. 480–506.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023

Vitalii V. SOKURENKO,

PhD in Law

(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

CRIMINOLOGY OF WAR: CONTENT AND CONCEPTUAL BASIS OF FORMATION

The article is devoted to the development of a scientific understanding of the criminology of war as an integrative direction of criminological research and the practice of combating crime based on it. It aims at the epistemological specification and applied institutionalization of relevant intellectual and direct criminal preventive practices in order to reduce the frequency of reproduction of armed conflicts and the intensity of violations of fundamental human rights occurring in their context. The author's vision of the subject of criminology of war was formed, according to which 10 basic components were distinguished: war as a social-political, collective-psychological phenomenon; criminological phenomenology of war (criminal war and war crimes); determination of war crimes; the identity of the criminal; mechanism of individual criminal behavior; victims of war (criminological victimology of war); criminological phenomenology and determination of war-related criminal offenses; combating war crimes and

war-related criminal offences; criminological provision of transitional justice; criminological phenomenology, determination and counteraction to global criminal and criminogenic effects of armed conflict. A description and explanation of each of them is provided.

Key words: *war, criminology of war, subject, armed conflict, aggression, international crime, aggressive war crime, combating crime, transitional justice.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.3

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.02>

Віталій Іванович ПАВЛИКІВСЬКИЙ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський університет, м. Харків, Україна)

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РІЗНІ ПРОЯВИ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ¹

У статті розглядаються новели кримінального законодавства щодо державно-владного реагування на різні прояви колаборації. Досліджуються питання розмежування кримінально-правових норм, що визначають кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність в освітній,

¹ Статтю підготовлено на виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

інформаційній, організаційній, господарській, політичній та інших сферах, передбачену ст. 111-1 КК України, з уже існуючими нормами про відповідальність за державну зраду (ст. 111 КК України), пособництво державі-агресору (ст. 111-2), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України). Окрему увагу в роботі приділено невідповідності санкцій ч. ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України основним принципам пеналізації та засадам призначення покарання у кримінальному праві. Пропонуються варіанти усунення протиріч, що виникають в процесі кваліфікації згаданих протиправних посягань та індивідуалізації засобів кримінально-правового характеру на окремі випадки їх вчинення.

Ключові слова. злочин, кримінальний проступок, кримінальна відповідальність, покарання, колабораційна діяльність, державна зрада, пособництво державі-агресору.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну наша держава була змушена реагувати на нові виклики, які, поряд з безпосередньою військовою агресією, стали не менш небезпечними з позиції збереження та захисту основ національної безпеки України. Внаслідок цього, вже 03.03.2022 р. прийнято низку законів, які встановлювали або ж посилювали кримінальну відповідальність за вчинення окремих злочинів проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану. Йдеться, зокрема, про закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану»¹ та закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність»². Пізніше, в квітні 2022 р., згідно з законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки»³, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору». Згадані новели національного кримінального законодавства, й, передусім, ті, що

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану»: закон України № 2113-IX від 3.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>.

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : закон України № 2108-IX від 3.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

³ Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : Закон України № 2198-IX від 14.04.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>.

стосуються державно-владного реагування на різні прояви колабораційної діяльності, потребують наукового осмислення. Це зумовлює необхідність проведення окремого наукового дослідження.

Науково-теоретичну базу дослідження кримінально-правових і кримінологічних проблем забезпечення національної безпеки складають роботи таких українських дослідників, як Г. В. Андрусів, В. Ф. Антипенко, Н. О. Антонюк, В. О. Глушков, О. О. Дудоров, О. М. Литвинов, Р. О. Мовчан, М. І. Мельник, В. В. Кузнецов, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Є. О. Письменський, О. П. Рябчинська, М. В. Сийплокі, Є. Л. Стрельцов, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий та ін. Серед предметних фундаментальних робіт останніх років, присвячених питанню кримінально-правового забезпечення охорони основ національної безпеки України, можна виділити монографічні дослідження О. Ф. Бантишева й О. В. Шамари «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації)» (2014),¹ Ю. В. Нікітіна «Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства» (2009)². На дисертаційному рівні проблематика забезпечення охорони основ національної безпеки в тій чи іншій мірі аналізувалася О. А. Чуваковим «Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика» (2017)³, Л. В. Мошнягою «Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України» (2011)⁴, І. В. Діордіцею «Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (2008)⁵, О. С. Сотулою «Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча» (2003)⁶. Особливої уваги в аспекті забезпечення охорони національної безпеки України також заслуговують й сучасні монографічні дослідження Ю. В. Орлова «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри» (2023)⁷, І. О. Букреєва, Д. О. Олеїнікова, О. В. Червякової, А. З. Швеця «Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний порадник з

¹ Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / [3-є вид., перероб. та доп.]. Луганськ, ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.

² Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.

³ Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О. А. Чуваков. Одеса, 2017. 468 с.

⁴ Мошняга Л. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун.-т внутр. справ. Харків, 2011. 195 с.

⁵ Діордіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : дис... канд. наук: 12.00.08 / Київ. міжнар. ун.-т. Київ, 2008. 215 с.

⁶ Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: дисертація канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун.-т внутр. справ. Харків, 2003. 201 с.

⁷ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

кримінально-правової оцінки та розмежування» (2023)¹, Р. О. Мовчана «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми» (2022)².

Вочевидь здобутки згаданих дослідників стали вагомим внеском у вивчення проблем забезпечення охорони національної безпеки та, безперечно, мають неабияке науково-пізнавальне та прикладне значення. Разом з цим, здійснення подальших наукових розвідок потребує проблематика не лише кримінально-правової характеристики протиправних посягань, за ознаками колаборації, але й проблематика розмежування різних проявів кримінальних правопорушень, пов'язаних з колаборацією, із суміжними кримінальними правопорушеннями, а також проблематика індивідуалізації засобів кримінально-правового характеру за порушення таких кримінально-правових заборон в окремих їх формах. Вказане, власне, й обумовлює зацікавленість до обраної тематики наукової публікації та її науково-практичне значення.

Мета статті – на підставі аналізу доктринальних положень, а також чинного законодавства у сфері кримінально-правового забезпечення охорони основ національної безпеки та практики його застосування дослідити питання розмежування різних проявів кримінальних правопорушень, пов'язаних з колаборацією, від суміжних кримінальних правопорушень, виявити проблеми індивідуалізації засобів кримінально-правового характеру за порушення таких кримінально-правових заборон в окремих формах та запропонувати шляхи вдосконалення кримінально-правових приписів, що передбачають відповідальність за колабораційну діяльність та інші посягання на основи національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Термін колабораціонізм (від франц. collaboration – співпраця, співробітництво) означає усвідомлене, добровільне та умисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі³. У законодавстві більшості країн колабораціонізм визнається державною зрадою. З 2014 р. значна частина українців опинилася на території, окупованій військами та органами окупаційної влади російської федерації і продовжила працювати на захоплених підприємствах, приймала участь у псевдовиборах, здійснювала підприємницьку діяльність. В цих умовах кримінальне законодавство України безперечно потребувало оновлення в частині врегулювання питань, пов'язаних зі здійсненням різних видів діяльності наших громадян на тимчасово окупованих територіях. Однак такі зміни потрібно було проводити з врахуванням вже існуючих в чинному кримінальному законодавстві норм, спрямованих на протидію протиправній співпраці з

¹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний poradnik з кримінально-правової оцінки та розмежування / За заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

² Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія / Р. О. Мовчан. Київ : Норма права, 2022. 244 с.

³ Колабораціонізм / С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4446>.

органами окупаційної влади та військовими формуваннями агресора.

У зв'язку з цим, з часу прийняття зазначених на початку цієї публікації законодавчих актів серед теоретиків та практиків у галузі кримінального права постала проблема не лише розмежування між собою правопорушень, передбачених ст. ст. 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України, але й індивідуалізації визначеної в окремих санкціях вказаних статей Особливої частини КК України загрози застосування каральних засобів кримінально-правового характеру, тобто різних за ступенем своєї суворості покарань як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі. Йдеться, зокрема, про:

1) розмежування: а) ч. 1 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 436-2 КК України, в частині заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; б) ч. 4 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 111-2 КК України, в частині передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора; в) ч. 1 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України щодо переходу на бік ворога громадянина України шляхом зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора; г) ст. 111 та ст. 111-2 КК України в частині вчинюваної з метою завдання шкоди Україні реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора;

2) індивідуалізацію визначеної у санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України загрози застосування основного покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також передбаченої у санкції ч. 2 цієї статті загрози застосування того ж самого виду основного покарання з одночасним можливим призначенням додаткового покарання у вигляді конфіскації майна.¹

Усе вищезазначене неминуче вплинуло на кількість та якість кримінальних проваджень, що підлягають розслідуванню. Так, за інформацією Громадської організації «Група впливу» станом на 12 листопада 2022 р. лише за ст. 111-1 КК України було відкрито 3361

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 30–32; Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 99; Хавронюк М. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proti-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>; Повідомлення про підозру Тіхосовій Г.А. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-tixosovii-ga-ta-povistki-pro-viklik-na-180920231909202320092023>; Призначенням окупантами начальнику так званого «Бердянського міського управління мнс» та його заступнику повідомлено про підозру у колабораціонізмі / Офіційний сайт Запорізької обласної прокуратури. URL: https://zap.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=317287&fp=60; Заступнику начальника райуправління ДСНС Луганщини, який почав працювати на ворога, повідомлено про підозру у держзраді / Офіційний сайт Луганської обласної прокуратури. URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&t=rec&id=319784&fp=60.

кримінальних проваджень, однак в Єдиному державному реєстрі судових рішень на той же час за цією статтею містилося тільки 34 обвинувальні вироки¹.

У зв'язку з цим, у фаховому науковому середовищі та серед практичних працівників дедалі частіше почали з'являтися різні варіанти розв'язання згаданих проблем державно-владного реагування на різні прояви колабораціонізму. Зокрема, Ю. В. Орлов, спираючись на думку практичних співробітників СБУ і Національної поліції, зазначає, що, скажімо, у питанні розмежування ч. 1 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 436-2 КК України, в частині заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, слід виходити з того, що у ч. 1 ст. 111-1 КК України задекларована обов'язкова ознака публічності заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, чого немає у змісті ч. 1 ст. 436-2 КК України.² Інші вітчизняні дослідники з цього приводу зазначають, що вказані норми співвідносяться як загальна (ч. 1 ст. 111-1 КК України) та спеціальна (ч. 1 ст. 436-2 КК України). При цьому, ч. 1 ст. 111-1 КК України може бути застосована у випадку заперечення збройної агресії будь-якої країни проти нашої держави, а ст. 436-2 КК України – лише у випадку заперечення збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 р. Разом з цим, на їх думку, необхідно враховувати, що протиправні дії суб'єкта у відповідних випадках можна одночасно кваліфікувати і за ч. 1 ст. 111-1 КК України (у разі публічних закликів до підтримки рішень держави-агресора), і за ч. 1 ст. 436-2 КК України (у випадку публічного заперечення здійснення РФ збройної агресії щодо України)³.

У зв'язку з цим, не зрозуміло чому, виправдовування підозрюваними дій військовослужбовців РФ серед односельців розглядаються однією обласною прокуратурою в межах провадження за ч. 1 ст. 436-2 КК України, а, в іншому випадку, підтримання підозрюваним рішення про початок військової спеціальної операції РФ проти України після 24 лютого 2022 року у присутності певного кола осіб – в межах кримінального провадження за ч. 1 ст. 111-1 КК України⁴. І в першому, і другому випадку фактично йдеться про публічне заперечення громадянином України здійснення збройної

¹ Громадський холдинг «Група впливу». Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозицій по зміні законодавства. URL: vplyv.org.ua/archives/7204.

² Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 30.

³ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний poradnik з кримінально-правової оцінки та розмежування / За заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

⁴ Закликав до підтримки рішень та дій агресора - жителю Роменського району повідомлено про підозру / Офіційний сайт Сумської обласної прокуратури. URL: https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=312758&fp=180; Запевняла односельців, що президент рф по відношенню до україни «зробив все правильно» – жительці Сумщини повідомлено про підозру / Офіційний сайт Сумської обласної прокуратури. URL: https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=314326&fp=130.

агресії РФ проти України, тому за правилом конкуренції загальної і спеціальної кримінально-правової норми застосуванню має підлягати норма спеціальна, тобто ч. 1 ст. 436-2 КК України. Тут також доречно звернути увагу й на те, що така обов'язкова ознака заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, як публічність, навряд чи є тією ключовою відмінною ознакою, з якою в цій частині можна пов'язувати розмежування ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України. За змістом ч. 1 ст. 436-2 КК України протиправні дії можуть здійснювати як публічно, так і не публічно, тобто в присутності хоча б однієї особи.

З приводу розмежування ч. 4 ст. 111-1 КК України та ч. 1 ст. 111-2 КК України, в частині передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресор, О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан більше схиляються до думки, що передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора все ж має кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111-1 КК України, для інкримінування якої, до речі, не потрібно встановлювати наявності мети завдання шкоди Україні.¹ Водночас системний аналіз положень вказаних законодавчих приписів дозволяє стверджувати, що у питанні їх розмежування слід виходити з того, що: а) для колабораційної діяльності за ч. 4 ст. 111-1 КК України властива добровільність. Натомість складом пособництва державі-агресору охоплюється й вимушеність передачі майна за відсутності обставини крайньої необхідності; б) перелік предметів, що можуть передаватися при пособництві державі-агресору, є дещо ширшим, оскільки, окрім матеріальних ресурсів, передаватися можуть і «інші активи» (наприклад, програмне забезпечення), що виключається при колабораційній діяльності; в) для пособництва державі-агресору властивий ширший перелік дій, оскільки окрім, власне, передачі матеріальних ресурсів чи інших активів передують добровільний збір і підготовка до передачі вказаних предметів; г) колабораційну діяльність, хоча й не у всіх, але все ж таки в окремих формах, на відміну від пособництва державі-агресору, теоретично може вчинити й громадянин держави агресора, який постійно проживає на території України. Суб'єктом пособництва державі-агресору може бути тільки громадянин України, іноземець чи особа без громадянства.²

Щодо відмежування ч. 1 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України в частині переходу на бік ворога громадянина України шляхом зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в

¹ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 104.

² Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 253–254.

незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора, то на думку Ю. В. Орлова, явних розмежувальних критеріїв тут немає. Як варіант – використання ознаки добровільності зайняття посади у колабораційній діяльності та її відсутності у державній зраді. Тобто вийти з допущення, що держава зрада може відбутися й у вимушено добровільний спосіб, при застосуванні примусу, що не виключає кримінальної протиправності діяння. Хоча й більш виваженим буде підхід запровадження у ст. 111 КК України (на відміну від ст. 111-1 КК України) спеціального суб'єкта, що перебуває під присягою на вірність народові України (військовослужбовці, правоохоронці, судді тощо) і зраджує цій присязі.¹ Водночас положення ч. 7 ст. 111 КК України слід відмежувати від приписів ч. 1 ст. 111 КК України в частині надання іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. З цього приводу М. І. Хавронюк зазначає, що: а) за змістом ч. 7 ст. 111-1 КК України протиправні дії вчиняються в умовах окупації, а за змістом ч. 1 ст. 111 КК України їх вчинення в умовах окупації не є обов'язковим; б) за змістом ч. 7 ст. 111-1 КК України протиправні дії вчиняються у формі співпраці з державою-агресором, а за змістом ч. 1 ст. 111 КК України їх вчинення можуть бути ініціативно; в) за змістом ч. 7 ст. 111-1 КК України протиправні дії вчиняються представниками населення держави, а за змістом ч. 1 ст. 111 КК України – тільки громадянами України; г) за змістом ч. 7 ст. 111-1 КК України протиправні дії вчиняються з метою спричинити шкоду державі України, її патріотам чи союзникам, а за змістом ч. 1 ст. 111 КК України вони вчиняються з метою спричинення шкоди тільки державі України.²

У питанні розмежування ст. 111 та ст. 111-2 КК України в частині вчинюваних з метою завдання шкоди Україні реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, слід виходити з того, що явних розмежувальних критеріїв тут, як і в окремих уже зазначених випадках, також не існує. У зв'язку з цим, О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан пропонують різні шляхи вдосконалення КК України, що зводяться до таких можливих альтернативних варіантів: 1) конкретизувати у ст. 111 КК різновиди найнебезпечніших діянь, вчинюваних із метою завдання шкоди Україні, водночас виключивши згадування про абстрактне надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Прояви такої допомоги мали б визнаватися менш небезпечним (порівняно з державною зрадою) пособництвом державі-агресору і кваліфікуватися за ст. 111-2 КК; 2) навпаки (як це зроблено у ст. 111-1 КК), закріпити у ст. 111-2 КК вичерпне коло вчинюваних із метою завдання шкоди Україні конкретних діянь, які є

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 31.

² Хавронюк М. І. Зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України : матеріали вебінару, проведеного Національною школою суддів України у співпраці з ОБСЄ ; USAID (13 квіт. 2022 р.) / Національна школа суддів України. URL: <http://nsj.gov.ua/>.

менш небезпечними (знову ж порівняно з державною зрадою) і мають визнаватися пособництвом державі-агресору. При цьому з удосконаленої у такий спосіб ст. 111-2 КК мало б бути виключене згадування про абстрактну реалізацію чи підтримку рішень та/або дій держави-агресора; 3) передбачити найбільш небезпечні посягання, вчинені з метою нашкодити державі Україна, в окремих складах злочинів, залишивши всі інші (менш небезпечні) діяння у межах статті КК про державну зраду і статті КК про колабораціонізм із встановленням у них більш м'яких покарань.¹

Уже безпосередньо розглянуті суперечності, пов'язані з прийняттям вказаних на початку цієї публікації законодавчих актів спрямованих на протидію колабораціонізму, засвідчують, що вони є достатньо очевидними як для науковців, так і практиків. Саме з цим, уявляється, пов'язане подання до Верховної Ради України відразу декількох законопроектів з впорядкування окремих з розглядуваних статей Особливої частини КК України, зокрема проекту закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 7647 від 8.08.2022), проекту Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8077 від 26 вересня 2022 р.), проекту Закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 8301 від 23.12.2022 р.).

Ознайомлення з вказаними законопроектами дозволяє стверджувати, що їх автори намагаються обмежитися певними «косметичними» заходами пов'язаними з удосконаленням, насамперед, окремих положень ст. 111-1 КК України. Отже заслуговує на підтримку зауваження, висловлене в одному з висновків Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, згідно з яким останні не вирішують ключових питань, пов'язаних із застосуванням ст. 111-1 КК України, зокрема: 1) використання для позначення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 цієї статті, занадто оціночних мовних конструкцій; 2) констатації того, що переважна більшість різновидів колабораційної діяльності чомусь має визнаватись кримінально караною виключно, якщо вона вчинена громадянином України (ч. ч. 1–3, 5, 7 ст. 111-1 КК); 3) формулювання диспозиції ч. 8 ст. 111-1 КК України у спосіб, коли взагалі не визначено, яке ж саме діяння має бути вчинене «особами, зазначеними у частинах п'ятій-сьомій цієї статті», та призвести до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків, щоб його можна було кваліфікувати за вказаною нормою.²

¹ Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 101–111.

² Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 7647 від 08.08.2022 // Апарат Верховної Ради України / Головне науково-експертне управління. URL:

У зв'язку з цим, окремої уваги фахівців заслуговує проект закону «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» (реєстр. № 7570 від 20.07.2022), метою якого є створення законодавчого підґрунтя саме для правильного розмежування правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, та інших суміжних кримінальних правопорушень, удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення.¹

У цілому підтримуючи зазначену у законопроекті (реєстр. № 7570 від 20.07.2022) пропозицію необхідності встановлення чітких ознак колаборації та удосконалення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність шляхом впорядкування складної конструкції ст. 111-1 КК України та виключення з вказаної кримінально-правової норми діяння у вигляді публічних закликів до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, а також виключення з кримінального закону ст. 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору», слід водночас погодитися й з всіма тими критичними зауваженнями, висловленими у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України щодо саме цього законопроекту.² Їх наукове осмислення зумовлює проведення подальших наукових розвідок у напрямі удосконалення конструктивних об'єктивних та суб'єктивних ознак різних проявів колабораційної діяльності.

Не менш складною у новостворених кримінально-правових нормах виглядають також й окремі санкції за різні прояви кримінальної протиправної діяльності, що є орієнтиром для правозастосувача під час індивідуалізації кримінально-правового впливу. Йдеться, насамперед, про санкцію ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України, в якій визначається загроза застосування основного покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та додаткового покарання у вигляді конфіскації майна.

Аналіз наукової літератури, а також супровідних документів окремих згаданих законопроектів переконує, що у фаховому середовищі сформувалося завершене уявлення про те, що, з одного боку, запобіжний потенціал покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю фактично нівелюється у випадках його призначення особам, які на момент засудження не обіймали відповідних

<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205>.

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення № 7570 від 20.07.2022 // Апарат Верховної Ради України / Головне науково-експертне управління. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023>.

² Висновок на проект Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення № 7570 від 20.07.2022 // Апарат Верховної Ради України / Головне науково-експертне управління. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023>.

посад або обіймали ці посади на незаконних підставах. З іншого боку, – очевидним є й те, що застосування цього виду основного покарання унеможливорюється щодо неповнолітніх осіб, віком від 16 до 18 років. Через це низкою спеціалістів в галузі кримінального права раніше уже висловлювалися думки в найближчій перспективі втілити в життя різні варіанти корегування цього нормативно-визначеного виду покарання або, навпаки, відмовитися від нього на законодавчому рівні, шляхом заміни альтернативно на інший більш м'який або більш м'які види основного покарання.¹ При цьому, іншими фаховими експертами підкреслювалася можливість щодо осіб, які не обіймають жодної з певних посад і не займаються певною діяльністю, застосовувати «на майбутнє» покарання у вигляді заборони обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю.² До речі, ця доктринальна позиція знаходить підтримку серед представників суддівської гілки влади. Так, обвинувальним вироком суду не працююча, раніше не судима особа визнана винуватим у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ч. 111-1 КК України, з призначенням покарання у вигляді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк 10 (десять) років без конфіскації майна.³

Висловлюючи своє ставлення до вищезазначеного зауважимо, що рекомендація призначати покарання у виді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю «на майбутнє», зумовлює аргументацію нами певних застережень. Річ у тім, що, по-перше, відповідно до наявної судової практики покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має призначатися лише в тих випадках, коли вчинення посягання було пов'язане з посадою підсудного або із заняттям ним певною діяльністю. Крім цього, рішення про позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю має бути не тільки чітко сформульоване в резолютивній частині обвинувального вироку з конкретною вказівкою характеру посади або виду діяльності, а й відповідати змісту самого порушення⁴. По-друге, виконати таке призначене судом покарання уявляється доволі складним, якщо взагалі можливим. Річ у тім, що приписами ч. 1 і 2 ст. 535 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) визначено, що судові

¹ Рябчинська О. П. Заходи кримінально-правового характеру за колабораційну діяльність: реалії та перспективи / Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 72–75.

² Постанова Верховного Суду від 21.06.2022 у справі № 171/869/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104886096>; Хавронюк М. І. Зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України : матеріали вебінару, проведеного Національною школою суддів України у співпраці з ОБСЄ ; USAID (13 квіт. 2022 р.) / Національна школа суддів України. URL: <http://nsj.gov.ua/>.

³ Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 26.09.2023 по справі № 636/4853/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113715282>.

⁴ Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.

рішення, що набрало законної сили, у визначені законом строки має бути звернено до виконання шляхом надіслання його копії разом із розпорядженням про виконання відповідному органу чи установі, на які покладено обов'язок його виконання. Відповідно до ст. ст. 30–32 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, покладається на уповноважені органи з питань пробації. Серед обов'язків уповноваженого органу з питань пробації щодо виконання цього виду покарання є здійснення контролю за додержанням вимог судового рішення власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого, який за місцем роботи засудженого зобов'язаний не пізніше трьох днів після одержання копії судового рішення звільнити засудженого з посади, яку він обіймає, або від того виду професійної діяльності, права на яку його позбавлено. У зв'язку з цим, якщо повнолітній засуджений на момент набуття обвинувальним вироком чинності не займає жодної посади та не здійснює будь-якої діяльності, то приписи згаданої ч. 1 і 2 ст. 535 КПК України, ст. ст. 30–32 КВК України мають виключно декларативний характер, а, відтак, обвинувальний вирок реально (об'єктивно) виконаний не може бути. Такий результат державно-владного реагування на прояви колабораційної діяльності навряд чи слід визнавати ефективним не лише з позиції дотримання визначених у ч. 2 ст. 50 КК України цілей покарання, але й з огляду на забезпечення завдань, що стоять перед кримінальним законом (ч. 1 ст.1 КК України).

Загалом у ситуаціях неможливості призначення будь-якого виду покарання ми схиляємося до іншого підходу. На сьогодні у КК України налічується понад 270 санкцій, в яких визначена загроза застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. У такому разі навряд чи можна виключати випадки не лише неможливості призначення саме цього виду покарання, але й ситуації неможливості призначення й інших видів покарань. У зв'язку з цим, спадає на думку висловлена ще у 2004 р. пропозиція окремих вітчизняних дослідників доповнити Загальну частину КК України статтею, яка б визначала правила призначення покарання у випадках «присутності» обставин, які унеможливають застосування певного його виду, шляхом заміни одного покарання на інший його вид з урахуванням положень, передбачених ч. 1 ст. 72 КК України.¹

Доречно також звернути увагу й на те, що категорична відмова від загрози застосування покарання у вигляді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю, навряд чи виправдана. Системний аналіз положень Особливої частини КК України засвідчує, що з понад згаданих 270 санкцій лише у декількох з них визначається загроза

¹ Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання: монографія. Київ : Атіка. С. 181–182.

застосування цього виду покарання виключно як основного альтернативного. Йдеться про санкції ст. ст. 145, 172, 212-1, 223-1, 238, 239, 242, 243, 251, 323, 351 КК України.

У зв'язку з цим, ми схильні вважати за доцільне залишити цей вид покарання у санкціях ч. ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України, але у вигляді не основного, а додаткового виду покарання. Так думка, до речі, знаходить підтримку серед окремих представників законодавчої гілки влади¹. Враховуючи визначені у ст. 50 КК України цілі покарання, каральний потенціал позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткового виду покарання за визначені у згаданих положеннях закону прояви колабораційної діяльності дійсно був би беззаперечним. За справедливим зауваженням В. І. Тютюгіна великий каральний вплив цього виду покарання полягає у тому, що засуджений: 1) позбавляється конкретних суб'єктивних прав; 2) обмежується в правоздатності; 3) позбавляється можливості на певний час використовувати отримані спеціальні знання, придбану професію, що може призвести до декваліфікації; 4) позбавляється права займатися звичною діяльністю; 5) виявляється поза колишнім колективом; 6) змушений освоювати іншу професію; 7) часто одержує меншу заробітну плату, ніж ту, яку одержував до засудження; 8) позбавляється низки пільг і переваг; 9) іноді втрачає безперервний виробничий стаж; 10) втрачає спеціальний виробничий стаж; 11) має судимість².

При цьому вважаємо за доцільне не лише залишити визначення у санкціях ч. ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України загрози застосування цього виду покарання як додаткового, але й нормативно визначити санкції вказаних частин цієї статті в такому вигляді, який би сприяв трансформації вказаних різновидів кримінальних проступків в категорію злочинних посягань. Скажімо, Ю. В. Орлов, пропонує внесення змін до санкцій ч. ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України шляхом запровадження необхідних для визнання таких дій злочинними діапазону штрафу (від 3 до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або позбавлення волі на строк від 2 до 5 років в залежності від суспільної небезпечності відповідних проявів колабораціонізму.³ Схожий варіант такої трансформації запропонований й у висновку Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України на проект Закону України про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність (№ 8301 від 23.12.2022). У ньому пропонується додати до переліку основних видів покарань штраф, встановивши його нижню межу на рівні, не меншому від трьох тисяч неоподаткованих

¹ Проект Закону України про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність № 8301 від 23.12.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>.

² Тютюгин В. И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. С. 36.

³ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 32.

мінімумів доходів громадян, та громадські роботи.¹

На наше переконання, оскільки за прояви злочинної колаборації, що передбачені ст. ст. 111-2, 436-2 КК України, кримінально-правове обтяження постає у вигляді позбавлення волі, а не у вигляді будь-якого іншого основного покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, доречним було б і загрозу основного кримінально-правового обтяження за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України, передбачити саме у вигляді позбавлення волі на певний строк одночасно з альтернативною можливістю призначення окремих інших основних видів покарання, що не пов'язані з позбавленням волі (наприклад, виправних робіт або арешту, як це пропонується в проекті закону України № 7570 від 20.07.2022 р., або, можливо, громадських робіт, з відповідним корегуванням кримінально-правового обтяження за більш суворі за ступенем суспільної небезпечності прояви колабораційної діяльності, у тому числі й з огляду на можливу декриміналізацією ст. 111-2 КК України на користь розширення та уточнення відповідних положень про державну зраду або колабораційну діяльність (ст. ст. 111, 111-1 КК України).

Щодо розширення у санкції ч. ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України коло можливих покарань, за рахунок додавання до їх переліку штрафу у розмірі не меншому від трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, то така пропозиція навряд чи виправдана. За офіційною статистичною інформацією, скажімо, у 2022 р. загальна кількість осіб засуджених за вчинення діянь, передбачених ч. ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України, становила 154 особи, з яких потенціальна можливість застосування штрафу могла би бути реалізована лише щодо 11 осіб. Річ у тім, що переважна більшість таких засуджених становила категорія або осіб пенсійного віку, або працездатних, які не працювали і не навчалися.² У зв'язку з цим, ефективність потенційно можливого призначення покарання у вигляді штрафу, тим більше мінімальний розмір якого становив би не менше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян, є доволі сумнівною.

З цього приводу окремої уваги й всілякої підтримки також заслуговують й висловлені окремими науковцями та практиками думки про те, що буквально тлумачення ч. 2 ст. 59 КК України, унеможливорює призначення конфіскації майна як додаткового виду покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України, оскільки згідно з законодавчими приписами конфіскація майна встановлюється виключно за *злочини* проти основ національної безпеки України, а не за *кримінальні проступки* проти основ національної безпеки України. Тому трансформація ч. ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України з категорії кримінальних проступків в категорію злочинних посягань лише б сприяла усунення вказаного

¹ Висновок на проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 8301 від 23.12.2022 // Апарат Верховної Ради України / Головне науково-експертне управління. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>.

² Звіт про склад засуджених за 2022 рік : форма 7 // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

протиріччя. Ба більше, це лише б мало виключно позитивний аспект з приводу того, що, по-перше, за справедливим зауваженням Ю. В. Орлова у структурі СБУ на сьогодні не створені підрозділи дізнання, що мають розслідувати кримінальні проступки проти основ національної безпеки. А створення окремого структурного підрозділу в СБУ заради розслідування всього лише однієї категорії кримінальних проступків видається недоцільним, навіть з економічної точки зору¹. А, по-друге, сучасна приналежність ч. ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України до категорії кримінальних проступків впливає на можливість вирішення питань щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45–48 КК України), звільнення від покарання та його відбування (ст. 74, 75 КК України), що напевно чи в умовах воєнного стану є виправданим.

Висновки. Підбиваючи підсумок, зазначимо, що системний аналіз законодавчих положень, передбачених ст. ст. 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України, засвідчує окремі дублювання та співпадіння змістовних ознак відповідних складів кримінальних правопорушень, що створює потенційні можливості подвійного інкримінування та виключає точність і правову визначеність застосування кримінального закону. З цього приводу, в нагоді можуть стати згадані в цій публікації варіанти розмежування між собою правопорушень, передбачених ст. ст. 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України. Водночас нормативне визначення в Особливій частині КК України різних проявів колабораціонізму, очевидно зумовлює й відповідного уточнення чинного кримінального законодавства, при чому не лише з позиції розмежування відповідних суміжних складів кримінальних правопорушень, але й з огляду на системний взаємозв'язок з положеннями Загальної частини КК України та практики застосування окремих примусових засобів кримінально-правового характеру. Скажімо, враховуючи тотожність окремих форм кримінальної протиправної поведінки, закріплених в диспозиціях статей 111, 111-1, 111-2 КК України, доцільно розглянути можливість декриміналізації ст. 111-2 КК України за рахунок розширення та уточнення відповідних положень про державну зраду або колабораційну діяльність (ст. ст. 111, 111-1 КК України). З цього приводу, слід підтримати й окремі інші пропозиції уточнення чинного кримінального законодавства як в частині нормативно-правового визначення об'єктивних та суб'єктивних ознак ст. ст. 111-1, 436-2 КК України, так і в частині індивідуалізації кримінально-правового обтяження за окремі прояви колабораційної діяльності, що впливають зі змісту проекту закону України № 7570 від 20.07.2022 р. Зокрема, слід розглянути можливість перетворення в межах санкції ч. ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України такого основного виду покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 31–32; Кузнецов В. В., Сийпловіч М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. Науковий вісник Ужгородського національного університету внутрішніх справ. Серія: «Право». 2022. № 70. С. 381–388.

з розряду основних в розряд додаткових видів покарань, з альтернативною можливістю індивідуалізації інших видів основних покарань як пов'язаних, так і не пов'язаних з позбавленням волі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання: монографія. Київ : Атіка. (208 с.
2. Бантишев О.Ф., Шамара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. / [3-є вид., перероб. та доп.]. Луганськ, ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
3. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 26.09.2023 по справі № 636/4853/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113715282>.
4. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 7647 від 08.08.2022 // Апарат Верховної Ради України / Головне науково-експертне управління. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205>.
5. Висновок на проект закону України «Про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» № 8301 від 23.12.2022 // Апарат Верховної Ради України / Головне науково-експертне управління. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>.
6. Висновок на проект Закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення № 7570 від 20.07.2022 // Апарат Верховної Ради України / Головне науково-експертне управління. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023>.
7. Громадський холдинг «Група впливу». Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозицій по зміні законодавства. URL: vplyv.org.ua/archives/7204.
8. Діордіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : дис... канд. наук: 12.00.08 / Київ. міжнар. ун-т. Київ, 2008. 215 с.
9. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 95–117.
10. Закликав до підтримки рішень та дій агресора – жителю Роменського району повідомлено про підозру / Офіційний сайт Сумської

обласної прокуратури. URL: <https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& t=rec&id=312758&fp=180;>

11. Запевняла односельців, що президент рф по відношенню до України «зробив все правильно» – жительці Сумщини повідомлено про підозру / Офіційний сайт Сумської обласної прокуратури. URL: <https://sumy.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& t=rec&id=314326&fp=130>.

12. Заступнику начальника райуправління ДСНС Луганщини, який почав працювати на ворога, повідомлено про підозру у держзradі / Офіційний сайт Луганської обласної прокуратури. URL: <https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& t=rec&id=319784&fp=60>.

13. Звіт про склад засуджених за 2022 рік : форма 7 // Судова статистика / Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022.

14. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний поради́к з кримінально-правової оцінки та розмежування / За заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

15. Колабораціонізм / С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-4446>.

16. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 520 с.

17. Кузнецов В. В., Сийплові М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету внутрішніх справ. Серія: «Право»*. 2022. № 70. С. 381–388.

18. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія / Р. О. Мовчан. Київ : Норма права, 2022. 244 с.

19. Мошняга Л. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.08 / Харків. нац. ун.-т внутр. справ. Харків, 2011. 195 с.

20. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монографія. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.

21. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

22. Повідомлення про підозру Тіхосовій Г. А. / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/povidomlennya-pro-pidozru-tixosovii-ga-ta-povistki-pro-viklik-na-180920231909202320092023>;

23. Постанова Верховного Суду від 21.06.2022 у справі № 171/869/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104886096>;

24. Пояснювальна записка до проекту закону України про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення № 7570 від 20.07.2022 // Апарат Верховної Ради України / Головне науково-експертне управління. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40023>.

25. Призначеним окупантами начальнику так званого «Бердянського міського управління мнс» та його заступнику повідомлено про підозру у колабораціонізмі. Офіційний сайт Запорізької обласної прокуратури. URL: <https://zap.gp.gov.ua/ua/news.html? m=publications& t=rec&id=317287&fp=60> ;

26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : закон України № 2108-IX від 3.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

27. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : закон України № 2113-IX від 3.03.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>.

28. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : закон України № 2198-IX від 14.04.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2198-20#Text>.

29. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.

30. Проект Закону України про внесення змін до статті 111-1 Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за колабораційну діяльність № 8301 від 23.12.2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40894>.

31. Рябчинська О. П. Заходи кримінально-правового характеру за колабораційну діяльність: реалії та перспективи / Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути : матер. міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 72-75.

32. Сотула О. С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: дисертація канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 201 с.

33. Тютюгин В. И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. 145 с.

34. Хавронюк М. За виправдовування збройної агресії РФ проти України – кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vypravdovuvannya-zbrojnoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayiny-kryminalna-vidpovidalnist/>;

35. Хавронюк М. І. Зміни до Кримінального кодексу України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України : матеріали вебінару, проведеного Національною школою суддів України у співпраці з ОБСЄ ; USAID (13 квіт. 2022 р.) / Національна школа суддів України. URL: <http://nsj.gov.ua/>.

36. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика : дис. ... док. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О. А. Чуваков. Одеса, 2017. 468 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023

Vitalii I. PAVLYKIVSKYI,

Doctor in Science of Law, Professor

(*Kharkiv University, Kharkiv, , Ukraine*)

Andrii M. IASHCHENKO,

Doctor in Science of Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

CRIMINAL LIABILITY FOR VARIOUS MANIFESTATIONS OF COLLABORATIONISM: PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT¹

The article discusses the novelties of criminal legislation regarding the state-power response to various manifestations of collaboration. The issues of differentiation of criminal law norms that determine criminal liability for collaborative activities in the informational, organizational, economic, service, military and other spheres, provided for by Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, with the already existing provisions on liability for high treason (Article 111 of the Criminal Code of Ukraine), aiding and abetting the aggressor state (Article 111-2), justification, recognition as legitimate, denial of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, glorification of its participants (Article 436-2 of the Criminal Code of Ukraine). Particular attention

¹ The article was prepared in pursuance of the project «Protection of Human Rights in the Concept of Transitional Justice: Ukrainian Model» (registration number 2022.01/0204), which is supported by the National Research Foundation of Ukraine.

is paid to the discrepancy between the sanctions of Part 1 and Part 2 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, the basic principles of penalization and the principles of sentencing in criminal law. Variants of elimination of contradictions arising in the process of qualification of the mentioned unlawful encroachments and individualization of means of criminal law nature for individual cases of their commission are proposed.

Key words. *crime, criminal misdemeanor, criminal liability, punishment, collaboration, high treason, aiding and abetting the aggressor state.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.03>

Олександр Олександрович АВДЕЄВ,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)

Олена Сергіївна ГОРАШ,
(Харківський національний
університет внутрішніх справ, м.
Харків, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

В статті розглянуто проблематику злочинності у військовому середовищі, фактори які сприяють виникненню військових кримінальних правопорушень, питаннях запобігання та впливу таких правопорушень на громадськість і довіру до Збройних Сил України. Дослідження цієї теми спрямоване на розуміння проблеми, виявлення особливостей військового середовища, що сприяють виникненню кримінальної активності, розробку ефективних стратегій щодо запобігання злочинності, підвищення довіри до військових. Відстоюється думка, що злочинність військовослужбовців слід

включити до предмета дослідження кримінології війни.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення, злочинність, детермінація, соціальна ідентичність, фронтирність, кримінологія війни.

Постановка проблеми. Військова злочинність – одна з найбільш актуальних проблем забезпечення належної функціональної спроможності Збройних Сил України та ефективної відсічі збройній агресії. Попри свідоме та чесне виконання обов'язків військової служби абсолютною більшістю військовослужбовців, у Збройних Силах України мають місце і випадки вчинення військовослужбовцями військових злочинів, таких як дезертирство, самовільне залишення військової частини або місця служби, непокоря чи невиконання наказу тощо. Зокрема до таких дій військових змушують обставини, в яких вони опиняються при несенні військової служби¹. Виявлення, опис цих обставин – актуальне завдання сучасної кримінологічної науки, адже кримінальна активність військовослужбовців вносить істотний дисбаланс до соціального інституту армії, зумовлює загибель військовослужбовців, потрапляння їх в полон, захоплення ворожою армією техніки, озброєння, інші негативні наслідки як для обороноздатності України, так і для її територіальної цілісності, суверенітету загалом. Відтак, поглиблене дослідження детермінації військової злочинності має велике значення на сучасному етапі боротьби за незалежність нашої країни.

Розробкою заявленої проблематики в Україні займалися такі вчені як: О. М. Артеменко, В. В. Бабаніна, В. М. Білоконев, І. Г. Богатирьов, П. П. Богуцький, І. В. Боднар, В. В. Бондарєв, М. Б. Головка, В. К. Гришук, В. С. Давиденко, С. Ф. Денисов, Ю. П. Дзюба, Н. А. Дмитренко, С. І. Дячук, М. М. Івлєв, Д. В. Казначєєва, В. І. Касинюк, В. А. Клименко, Ю. Б. Курилюк, І. І. Митрофанов, В. О. Навроцький, В. П. Попович, Є. Б. Пузиревський, О. М. Сарнавський, О. В. Столярський, 22 В. М. Стратонов, Є. Л. Стрельцов, О. С. Ткачук, М. С. Туркот, С. О. Харитонов, І. О. Харь, Г. І. Чангулі, В. В. Шаблистий, В. А. Шершенькова, О. О. Шкута та ін. Однак наявні напрацювання, хоча і є значущими, однак не враховують специфіки триваючої російсько-української війни і відтворюваних у її контексті криміногенних факторів.

Мета статті – виявити, надати опис та пояснення особливостей детермінації військових кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Важливо внести ясність у розуміння вихідних категорій цього дослідження, визначити відмінність між військовими та воєнними кримінальними правопорушеннями. Вони відрізняються у контексті та сферах правового регулювання. Відповідно до ч. 1 ст. 401 КК України військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження

¹ Розслідування військових злочинів, вчинених військовослужбовцями ЗСУ. *Pravokator*. 2022. 5 вересня. URL: <https://pravokator.club/news/rozsliduvannya-vijskovyih-zlochyniv-vchynenyh-vijskovoslužhbovtšamy-zsu/>.

військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів¹. Розділ XIX Особливої частини КК України визначає що саме відноситься військових кримінальних правопорушень, що містить в собі 35 статей (ст. ст. 401–435-1 КК).

Відповідно до безпосереднього об'єкту можуть бути виділені такі групи військових кримінальних правопорушень: проти порядку підлеглості і військової честі (статті 402-406 Кримінального кодексу України); проти порядку проходження військової служби (статті 407-409 Кримінального кодексу України); проти порядку користування військовим майном і його зберігання (статті 410-414 Кримінального кодексу України); проти порядку експлуатації військової техніки (статті 415-417 Кримінального кодексу України); проти порядку несення бойового чергування та інших спеціальних служб (статті 418-421 Кримінального кодексу України); проти встановленого порядку збереження військової таємниці (ст. 422 Кримінального кодексу України); військові службові злочини (статті 425-426 Кримінального кодексу України); проти порядку несення служби на полі бою і в районі бойових дій (статті 427-433 Кримінального кодексу України); злочини, відповідальність за які передбачена міжнародними конвенціями (статті 434-435 Кримінального кодексу України)². Новелою кримінального законодавства є ст. 435-1 КК України, розміщення якої у Розділі XIX КК наразі становить предмет наукової дискусії. Ми долучаємось до думки тих вчених, які, вважаючи безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення честь і гідність військовослужбовця, наполягають на доцільності розміщення цієї норми у розділі про кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади.

Звернімо увагу на динамізм кримінально-правової нормотворчості. Згідно з останніми змінами, відповідно до Закону України № 3000-IX від 21.03.2023, ч. 2 ст. 401 КК України зазнала істотних змін. А саме, поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за певними статтями розділу щодо військових кримінальних правопорушень.

Таким чином, військове кримінальне правопорушення – кримінальне правопорушення, що вчиняється при несенні служби у конкретній, армії конкретної країни. У КК України виділяють кілька груп кримінальних правопорушень, які можуть вчиняти спеціальні суб'єкти – військовослужбовці й деякі інші категорії комбатантів. В свою чергу воєнні злочини – це порушення законів і звичаїв війни. Воєнні злочини є одним із видів міжнародних злочинів разом зі злочином агресії, злочинами проти

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2021 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n2834>.

² Ємець В. Судова практика злочинів які вчинили військовослужбовці та посадові особи ЗСУ і ТРО з часу оголошення військового стану / Адвокат – народу. URL: <https://advokat-narodu.com/blog/voennoe-pravo/sudova-praktika-viiskovix-zlociniv-iaki-vcinili-viiskovosluzbovci-ta-posadovi-osobi-zsu-i-tro-z-casu-ogolosennia-viiskovogo-stanu>.

людяності та геноцидом. Ці злочини належать також до сфери регулювання міжнародного кримінального права, однак мають свою проекцію і на КК України (ст. ст. 438, 439, 440, 444, 445, 447 КК України).

Високий рівень злочинності у військовому середовищі створює загрозу для безпеки, стійкості внутрішньої структури та ефективності сил оборони. Це порушує дисципліну та порядок, що є необхідними для ефективного функціонування та виконання завдань. Злочини в середовищі військовослужбовців також підривають довіру, яка є основою взаємодії та співпраці між військовими та цивільними структурами. Це може спричинити втрату підтримки з боку громадськості та втрату довіри до військових сил в цілому. Високий рівень злочинності у військовому середовищі також може мати негативний вплив на моральний клімат та психологічний стан військового персоналу. Постійна загроза злочинності може створювати почуття неспокою, страху та незахищеності. Це може вплинути на їх ефективність, відданість та готовність виконувати військові обов'язки.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора після повномасштабного вторгнення росії в Україні значно збільшилась кількість кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби (військових злочинів) — з 1,6 тис. у 2021 році до 6017 тис. за I півріччя 2022 року (збільшення на 370 %, але кількість направлених до суду з обвинувальним актом кримінальних проваджень збільшилась лише на 22 %). Збільшення відбулось за рахунок, на жаль, статті 407 («Самовільне залишення військової частини або місця служби»), 408 («Дезертирство») і 402 КК України («Непокора»). У 2022 році їх обліковано, разом, 4350, у порівнянні з 71 у 2021 році. До суду направлено 664 кримінальних проваджень. «Лідерами» за кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень вказаної категорії є: Донецька область – 1567, Луганська область – 501, Харківська область – 469, Запорізька область – 372, м. Київ – 371, Дніпропетровська область – 354, Чернігівська область – 330, Миколаївська область – 296, Одеська область – 279, Київська область – 191, Вінницька область – 74, Волинська область – 39, Житомирська область – 155, Закарпатська область – 134, Івано-Франківська область – 63, Кіровоградська область – 41, Львівська область – 144, Полтавська область – 104, Рівненська область – 38, Сумська область – 123, Тернопільська область – 92, Херсонська область – 81, Хмельницька область – 77, Черкаська область – 54, Чернівецька область – 60¹.

За змістом фактори кримінальних правопорушень у ЗС України одна група вчених пропонують поділяти на: фінансові (відсутність належного бюджетного фінансування ЗС України та інших військових формувань); політичного характеру (наприклад, неодноразові зміни політичних рішень щодо доктрини функціонування ЗС); організаційно-управлінського

¹ Лихачов Р. Кримінальні провадження щодо військовослужбовців. Що змінилось у 2022 році / Волонтерський рух «Адвокати ЗСУ». URL: <https://pravo-ua.com/crime/vijskovi-zlochyny-statystyka/>

характеру (відсутність узгодженості між позиціями законодавчих та виконавчих органів влади по питаннях військового будівництва); соціально-психологічного характеру (правовий нігілізм, нездоровий моральний клімат у суспільстві, недоліки виховання); правового характеру (недостатність правової регламентації порядку та особливостей проходження військової служби); інформаційного характеру (перекручування інформації щодо діяльності ЗС України та інших військових формувань у засобах масової інформації); криміногенного характеру (вплив факторів, які зумовлюють злочинність у державі в цілому); соціального (недостатня соціальна захищеність окремих категорій військовослужбовців)¹.

В. В. Голіна та Б. М. Головкін детермінанти кримінальних правопорушень у ЗС України розглядають на макро-, мікро- й індивідуальному рівнях, що відповідають діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного. Причини й умови кримінальних правопорушень на макрорівні є багатоманітними та включають різні за характером сфери життя суспільні відносини: соціально-психологічні, економічні, соціальні, політичні, організаційно-управлінські, правові, ідеологічні, культурно-виховні тощо. На нинішньому етапі реформування ЗС України особливо значущими серед них можна виділити такі, як: глибока фінансова і соціально-економічна криза у державі; дефіцит соціальної функції держави; штучне гальмування законодавчого процесу у питанні належного нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців; низький рівень культурності та моралі в українському суспільстві; відсутність соціального порядку та беззаконня; прорахунки й непослідовність у проведенні реформування ЗС України тощо².

Детермінанти кримінальних правопорушень у ЗС України макрорівня вже давно стали приводом не лише наукових дискусій, а й підставою для відкритих обговорень на державному рівні. Так, ще до окупації частини України Російською Федерацією на парламентських слуханнях «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України»³ до негативних факторів національної безпеки держави віднесено таке⁴:

- недосконалість законодавчої бази, яка відповідала б викликам ХХІ ст. і забезпечувала належні правові умови для формування надійного воєнного та безпекового середовища;
- відсутність ефективної системи вирішення проблем оборони і

¹ Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 20.

² Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2014. С. 481.

³ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : Постанова Верховної Ради України ; Рекомендації від 5 липня 2012 р. № 5086-VI із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17#Text>.

⁴ Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. ... докт. філософії (081 Право). Харків, Одеса, 2020. С. 119.

безпеки, у тому числі відсутність окремих основоположних документів, які б враховували сучасні тенденції та стан розвитку безпекового середовища, а також необхідність реформування Воєнної організації у відповідності до потреб безпеки і оборони в умовах дотримання Україною політики позаблоковості, недостатнє приділення уваги проблемам військової науки; – обмежені обсяги бюджетного фінансування на потреби оборони, яке останніми роками не перевищувало 1% валового внутрішнього продукту, що не дає можливості забезпечувати належну підтримку оборонного потенціалу на рівні, який гарантував би Україні високу бойову готовність і боєздатність Збройних Сил та інших військових формувань;

– низький рівень ефективності використання ресурсів, які виокремлюються з державного бюджету для підтримання на належному рівні боєздатності та бойової готовності ЗС України й інших військових формувань;

– несвоєчасне або неякісне виконання чи невиконання вимог чинного законодавства, а також актів і доручень Президента України у сфері національної безпеки та оборони; – державних програм реформування й розвитку ЗС України, інших складових Воєнної організації та сектора безпеки України, розвитку озброєння та військової техніки, неузгодженість їх між собою через брак системності та послідовності в їх розробці, неналежний рівень виконання визначених у державних програмах завдань, а також недостатня ефективність контролю за повнотою та своєчасністю їх виконання;

– відсутність у структурі виконавчої влади інституції, наділеної належними повноваженнями та спроможної ефективно, комплексно й компетентно здійснювати координацію реалізації оборонно-промислової політики, створення військово-технічного забезпечення, а також передбачених Конституцією України інших заходів, спрямованих на забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку та боротьби зі злочинністю;

– несформованість вітчизняного оборонно-промислового комплексу;

– регрес у розвитку більшості оборонних конструкторських бюро, підприємств, науково-дослідних установ, призначенням яких є створення й виробництво військової техніки та озброєння сучасного зразка або модернізації існуючих зразків;

– ескалація соціальних проблем серед військовослужбовців, а також осіб начальницького й рядового складу, членів їх сімей, у тому числі й осіб, які звільняються із Збройних Сил України та інших військових формувань у зв'язку з їх реформуванням. Це пов'язане з занадто низьким, у порівнянні з європейськими країнами, грошовим утриманням, незабезпеченістю військовослужбовців житлом та незадовільними побутовими умовами¹.

Не можна не погодитись і з В. Д. Сущенком та В.В. Лиховеем, які

¹ Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. ... докт. філософії (081 Право). Харків, Одеса, 2020. С. 119–120.

наголошують, що на стан злочинності у ЗС впливає загальнодержавна криміногенна ситуація, суттєві прорахунки у реалізації молодіжної політики тощо. У першу чергу на ньому позначилися комерціалізація закладів фізичної культури та спорту і, відповідно, закриття спортивних секцій у закладах освіти. Проблемами молоді майже не опікуються органи місцевої влади та інші державні органи, на недостатньому рівні органи місцевого самоврядування, що безпосередньо зумовлює зростання злочинності серед неповнолітніх. Як факт слід відзначити, що ще до призову на військову службу значна кількість молоді стає фактично втягнутою у протиправну, а то й відверто злочинну діяльність. Вже після призову на військову службу колишні правопорушники нерідко продовжують підтримувати зв'язки зі злочинними групами, учасниками яких вони були до цього¹.

Із викладеними міркуваннями дослідників можна погодитись. Але також слід акцентувати увагу на тому, що більшість наявних досліджень здійснювались до повномасштабного вторгнення, а тому не враховують не тільки кількісний сплеск військової злочинності, а й її якісні зміни, зміни у детермінаційному комплексі. Аналіз останніх дозволяє нам виділити декілька груп криміногенних факторів, які, на нашу думку, мають стати пріоритетним об'єктом кримінально-превентивного впливу.

Організаційно-управлінські фактори. Відсутність належного і своєчасного реагування на випадки нестатутних проявів у підрозділах. Низька об'єктивність при доповідях про порушення статутних правил взаємовідносин. Несвоєчасне відкриття кримінальних проваджень по фактах порушень статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. Прагнення посадових осіб до приховування дійсного стану справ, небажання викривати негативні прояви, відсутність принципівості. Балансування між санкціями військової прокуратури за приховані правопорушення та «санкціями» старшого начальника за викриті правопорушення².

Дисгармонійна структура військових колективів (регіональна, вікова, за рівнем освіти, культури, мови), обумовлена системою комплектування військових частин, існування різного роду структурних конфліктів у військових колективах (за географією призову, за віком тощо). Неуконфліктіваність підрозділів, що об'єктивно збільшує фізичні і психічні навантаження на особовий склад, особливо тих, хто несе варту службу. Недостатнє роз'яснення військовослужбовцям їх права на необхідну оборону та правовий захист. Безконтрольність за розподілом службових

¹ Сущенко В. Д., Лиховей В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 8.

² Збірник методичних рекомендацій ЗСУ щодо: сутності та профілактики попередження порушень статутних правил індивідуально-виховної роботи у військовій частині; управлінської діяльності у військовій частині; планування гуманітарного, соціального забезпечення; організації інформаційної роботи у ЗСУ; оцінки морально-психологічного стану особового складу; роз'яснення антикорупційного законодавства та механізму протидії корупції у ЗСУ. Київ. ВД «Професіонал», 2023. С. 48.

навантажень на військовослужбовців різних періодів служби¹.

Окремою проблемою стає низька компетентність молодшого офіцерського складу. Як засвідчили зібрані нами експертні оцінки цей фактор є потужним чинником невиконання наказів у бойовій обстановці, коли накази явно не відповідають ситуації оборони, ведення бойових дій, коли майже зі стовідсотковою вірогідністю виконання таких наказів означає загибель або потрапляння в полон. До цього додається недостатня комунікація між підрозділами, брак озброєння та боєприпасів, бюрократичні перепони на шляху до отримання та справедливого розподілу між підрозділами волонтерської допомоги.

Психологічні фактори, що проявляються у природному страху смерті, недовірі до безпосереднього та прямого військового керівництва. Низький бойовий дух ще більшою мірою падає через надмірні психофізіологічні навантаження, ненормально довге перебування на перших лініях бойових зіткнень без ротації особового складу. Даються в знаки й недоліки військово-патріотичного виховання, нерозвиненість оборонної свідомості.

Культурно-дезорганізаційні фактори, змістом яких є, перш за все, криза соціальної ідентичності, розмивання конвенційного осереддя соціальної матерії. Ю. В. Орлов слушно зауважує, що симуляція соціальних конвенцій взагалі та в діяльності публічної влади, зокрема, як системне явище стає можливим в тих випадках, коли існуючі, закріплені конвенціями соціальні очікування від службовця (суб'єкта корупційного правопорушення) не є значущими для нього. Якщо ми виключаємо ексцеси, збіги тяжких життєвих обставин та ведемо мову про зловживання службовими повноваженнями саме як системне явище, вимушені визнати те, що відсутність такої значущості зумовлена об'єктивно слабкими зв'язками з тими колективними соціальними суб'єктами, задля обслуговування запитів яких публічна влада засновується, функціонує. Коли йдеться про державну владу, про представників держави як службових осіб (таких, наприклад, як поліцейських, військових і т.п.), кореспондуючим їм суб'єктом таких зв'язків виступає народ в цілому. Втрата сили зв'язків (перш за все екзистенційних) з соціальними колективними, груповими утвореннями, народом в цілому іменується як криза ідентичності. Особа не мислить себе складовою групового соціального утворення, постійна комунікація з яким наділена смислами, чуттєвими компонентами та утворює установку на синтез блага особистісного і групового². Таким чином,

¹ Збірник методичних рекомендацій ЗСУ щодо: сутності та профілактики попередження порушень статутних правил індивідуально-виховної роботи у військовій частині; управлінської діяльності у військовій частині; планування гуманітарного, соціального забезпечення; організації інформаційної роботи у ЗСУ; оцінки морально-психологічного стану особового складу; роз'яснення антикорупційного законодавства та механізму протидії корупції у ЗСУ. Київ. ВД «Професіонал», 2023. С. 50.

² Орлов Ю. В. Корупція як криза соціальної ідентичності // Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовтня 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Громад. спілка «Центр запобігання та протидії корупції» ; Громад. рада при М-ві внутр. справ

військові кримінальні правопорушення в значній мірі є проявом кризи соціальної ідентичності.

Фронтирність українського суспільства, що є крайнім виразом кризи соціальної ідентичності в межах єдиного концепту «Україна». У більшості англо-українських, англо-російських словників «*frontier*» визначається як кордон. Але для точнішого уявлення про дійсний зміст вказаної категорії, що узвичаївся у культурологічній, соціологічній, лінгвістичній традиції та претендує (має на це всі передумови) на використання у кримінології, доцільно звернути увагу й на її англо-американську конотативність. Остання ж неодмінно пов'язується із «...гострим краєм суверенітету, одномірним розрізненням націй між своїм та чужим... Цей термін асоціюється із часами дикого (Великого) Заходу, образами критих візків, кіньми, зброєю та напруженістю, пов'язаною із зіткненням європейських колонізаторів з індіанською культурою, із необхідністю розширення впливу... кожна цивілізація має свої межі, що виникли у боротьбі...»¹. Таким чином, переклад українською англійського «*frontier*» чи більш раннього його латинського аналогу (та інших відповідників) лише як «кордон» видається не повною мірою обґрунтованим, адже невинновато звучить вельми широке культурологічне та похідне від нього кримінологічне значення. Є необхідність у використанні ідентичної, гносеологічно самостійної семантичної категорії «фронтир». Фронтир – кордон та прикордоння між світами, культурами, епохами в актуальному (одному) календарному, фізичному часі. Це – місце активної взаємодії, зіткнення цивілізацій, культур. І місце це – опозиційне, визначене станом боротьби, імпліцитно передбачає експансію та захист, стан ворожості, тривожності, жертвовності. Це місце – міфологізоване, визначає бінарну опозицію, матрицю сприйняття, соціального орієнтування, в якій той самий кордон, межа виконують функцію групової консолідації, солідаризації у протиставленні, відмежуванні та, таким чином, визначенні ідентичності. Фронтири завжди постають як результат та, в той же час, фактор детермінації різниці потенціалів (відмінностей на рівні соціальних конвенцій про ідентичність, оцінки минулого, теперішнього та майбутнього), а тому несуть на собі заряд соціальної напруженості, конфліктогенності, криміногенності².

У національному (внутрішньодержавному) вимірі фронтири формуються в гостро аномійних суспільствах: у тих, які можливо віднести до таких у зв'язку з: а) транзитивними станами; б) іманентною (історично зумовленою) аномійністю (притаманні мешканцям фронтиру амбівалентна ідентичність і, сказати б, роздзерте сумління були актуальні в Україні не лише у XV–XVIII ст., а навіть у XX ст.¹³ і XXI ст. також); в) активним

України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 124.

¹ Chandler, A. Comparing Frontiers: A Scout Report. Retrieved from <http://www.arthurchandler.com/comparing-frontiers> [in English]. (2020, March, 15).

² Орлов Ю. В. Фронтир як категорія кримінологічного дискурсу. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 100–101. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4fdc8352-13f6-4b9b-bdb4-38099faf2d76/content>.

соціальним сприйняттям ефектів Постмодерну. В останньому випадку йдеться про пришвидшення часу та міжпоколінний розрив. Покоління не мають можливості обмінюватись досвідом. Досвід старшого покоління багато в чому не є адекватним запитам та умовам соціальної дійсності нового покоління. Тому постмодерні суспільства є неісторичними у традиційному, лінійному розумінні «історизму» (час надто швидкий, сучасність вже є історією, вже є тим, що було). Темпоральна структура постмодерних суспільств зруйнована втратою історико-культурних міжпоколінних зв'язків спадковості. Внаслідок цього особливо актуальним стає розвиток наук про дух, на які покладається функція компенсації неісторичності постмодерних суспільств. Але на рівні докси компенсація практично не відбувається; жити «своїм часом» стає розкішшю, що потребує постійної особистісної реінновації. Так виникають міжчасові (міжвимірні) постмодерні фронтири¹.

В українському суспільстві поєднуються і елементи транзитивності, і іманентної, і постмодерної аномійності. Перша (транзитивна аномія) визначається загалом відомими процесами руйнації комуні-соціалістичного метанаративу, намаганнями долучитися до капіталістичної, ліберально-демократичної традиції. В цілому цей різновид аномії описаний у численних кримінологічних дослідженнях та не потребує додаткових пояснень. Друга і третя – суперечностями соціально-часових розривів².

Війна, що розпочалася у 2014 р. й набула повномасштабного розмаху, починаючи з 24 лютого 2022 р., запустила глибинний процес, що з великою часткою умовності можна назвати *анігіляційною фіксацією*: травмування з подальшим утримання соціальної тривожності на рівні невротичної установки з широким спектром консервативно-віктимних практик, що накладається на пам'яттєві конфлікти й конкуруючу віктимність у межах внутрішньої фронтірності українського суспільства. Війна, попри очікування, не послабила, а посилила, закріпила українські фронтири. Імовірно, кількісно популяція носіїв російсько орієнтованих наративів, дискурсу зменшилась. Водночас завдяки фактору конкуруючої віктимності, ресентименту глибина фронтирів, розрив соціальної дистанції зросли. Це становитиме додатковий і вельми істотний чинник ускладнення поствоєнного перехідного правосуддя в Україні, особливо у Східному та Південному регіонах країни³. Але окрім цього, фронтири є й суттєвим чинником військових кримінальних правопорушення. А надто в умовах примусової мобілізації, поповнення лав Збройних Сил України низькомотивованими особами, а в низці випадків й представниками інших, опозиційних до цінності української держави, соціально-часових вимірів, сторін українських фронтирів.

¹ Орлов Ю. В. Фронтір як категорія кримінологічного дискурсу. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 103. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4fdc8352-13f6-4b9b-bdb4-38099faf2d76/content>.

² Там само. С. 104.

³ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 241–242.

Висновки. Військові кримінальні правопорушення становлять серйозну загрозу для безпеки та дисципліни у військовому середовищі, а також підбивають довіру до військових сил. Для запобігання таких правопорушень та підвищення довіри до військових потрібно розробити ефективні стратегії. Останні повинні бути спрямовані на нейтралізацію або послаблення дії ключових, фундаментальних факторів військової злочинності. На нашу думку, серед таких – криза соціальної ідентичності, фронтирність українського суспільства, низка організаційно-управлінських чинників, пов'язаних з низькою компетентністю військового керівництва, вадах мобілізаційної підготовки тощо. Як детермінанти, так і стратегії протидії військовій злочинності мають розглядатися як одні з центральних елементів кримінології війни

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. Харків: Право, 2014. 513 с.
2. Дмитренко Н. А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України: дис. ... докт. філософії (081 Право). Харків, Одеса, 2020. 235 с.
3. Ємець В. Судова практика злочинів які вчинили військовослужбовці та посадові особи ЗСУ і ТРО з часу оголошення військового стану / Адвокат – народу. URL: <https://advokat-narodu.com/blog/voennoe-pravo/sudova-praktika-viiskovix-zlociniv-iaki-vcinili-viiskovoslužbovcі-ta-posadovi-osobi-zsu-i-tro-z-casu-ogolosennia-viiskovogo-stanu>.
4. Збірник методичних рекомендацій ЗСУ щодо: сутності та профілактики попередження порушень статутних правил індивідуально-виховної роботи у військовій частині; управлінської діяльності у військовій частині; планування гуманітарного, соціального забезпечення; організації інформаційної роботи у ЗСУ; оцінки морально-психологічного стану особового складу; роз'яснення антикорупційного законодавства та механізму протидії корупції у ЗСУ. Київ. ВД «Професіонал», 2023. 240 с.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2021 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n2834>
6. Лихачов Р. Кримінальні провадження щодо військовослужбовців. Що змінилось у 2022 році / Волонтерський рух «Адвокати ЗСУ». URL: <https://pravo-ua.com/crime/vijskovi-zlochyny-statystyka>.
7. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
8. Орлов Ю. В. Корупція як криза соціальної ідентичності // Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 жовтня 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ;

Кримінол. асоц. України ; Громад. спілка «Центр запобігання та протидії корупції» ; Громад. рада при М-ві внутр. справ України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 122–125.

9. Орлов Ю. В. Фронтир як категорія кримінологічного дискурсу. *Архів кримінології та судових наук*. 2020. № 1. С. 98–108. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4fdc8352-13f6-4b9b-bdb4-38099faf2d76/content>.

10. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України» : Постанова Верховної Ради України ; Рекомендації від 5 липня 2012 р. № 5086-VI із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5086-17#Text> (дата звернення: 26.08.2023).

11. Розслідування військових злочинів, вчинених військовослужбовцями ЗСУ. *Pravokator*. 2022. 5 вересня. URL: <https://pravokator.club/news/rozsliduvannya-vijskovyh-zlochyniv-vchynenyh-vijskovosluzhbovtzamy-zsu/>.

12. Сущенко В. Д., Лиховей В. В. Про деякі криміногенні фактори, що сприяють злочинності у Збройних силах України. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2000. № 1. С. 7–9.

13. Туркот М. С. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. Веб-сайт. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Vnapu_2013_3_5.pdf.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2023

Oleksandr O. AVDIEIEV,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Olena S. HORASH

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

FEATURES OF THE DETERMINATION OF MILITARY CRIMINAL OFFENSES

The article examines the problems of crime in the military environment, factors that contribute to the emergence of military criminal offenses, issues of prevention and the impact of such offenses on the public and trust in the Armed Forces of Ukraine. Military crimes are the serious threat to security and discipline in the military environment, and undermine confidence in military forces. The study of this topic is aimed at understanding the problem, identifying the features of the military environment that contribute to the emergence of criminal activity, developing effective strategies for crime prevention, and increasing trust in the military. It is argued that the criminality of military personnel should be included

in the subject of war criminology research.

Key words: military criminal offenses, crime, determination, social identity, frontline, criminology of war

Євген Юхимович БАРАШ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний
університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВАГИ ДО ГІДНОСТІ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ КРИМІНАЛЬНОМУ РАДИКАЛІЗМУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ

Стаття присвячена науковому аналізу юридично обумовлених узалежнень стану забезпечення поваги до гідності засуджених та проявів кримінального радикалізму з їх боку. Встановлено, що гідність – фундаментальна морально-правова категорія, що визначає ключові опорні, смислові точки всього метаконструкту сучасного світського праворозуміння будь-якого типу. Нерівність у забезпеченні належних правових механізмів, гарантій визнання гідності щодо різних категорій громадян є істотним фактором дискримінації та чинником радикалізації середовища засуджених. Держава зобов'язана гарантувати всім засудженим, незалежно від виду установи виконання покарань, можливість реалізації права на повагу до їх гідності в частині короточасного виїзду за межі виправної колонії у зв'язку з виключними обставинами. Відстоюється думка про те, що внесенню змін і доповнень до ч. 1 ст. 111 КВК України має кореспондувати запровадження правового механізму індивідуального кримінологічного прогнозування поведінки засуджених до довічного

позбавлення волі, інших засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки.

Ключові слова: *гідність, повага до гідності, засуджений, кримінальний радикалізм, рівність перед законом, протидія кримінальному радикалізму.*

Постановки проблеми. Кримінальний радикалізм серед засуджених до позбавлення волі, заарештованих, утримуваних в слідчих ізоляторах, традиційно складає одну з найбільш небезпечних проблем функціонування установ виконання покарань закритого типу. Ці проблеми, на щастя, не є надто масовими, однак завжди їх прояви є резонансними, здатні створити серйозні загрози життю і здоров'ю ув'язнених, персоналу, громадській безпеці, зрештою – покласти край існуванню тій чи іншій установі виконання покарань. Наочним є приклад Південної виправної колонії (№ 51), розташованої в м. Одеса, що припинила своє юридичне існування після бунту (дій, що дезорганізують установи виконання покарань – ст. 392 КК України) засуджених 27.05.2019 р. Втім, – це лише окремий, нехай і красномовний, проте одиничний проявлений фрагмент проблеми відтворення кримінального радикалізму серед засуджених в установах виконання покарань. Зміщуючи ж увагу на комплекс детермінант останнього, неважко виявити розлогу панораму факторів культурно-психологічної, правової, організаційно-управлінської та іншої природи, що фундують цей кримінальний феномен. Немаловажну роль у його поширенні відіграє й кримінальна, тюремна субкультура. При цьому, визнаючи одну з ключових ролей у цьому процесі за засудженими з вираженою негативною спрямованістю, що мають і використовують підвищений злочинний вплив, чимале значення у забезпеченні масовості кримінально-радикальних спалахів відіграють конформні суб'єкти. Останні, поруч із суб'єктами підвищеного злочинного впливу мають стати хоча й функціонально вторинним, проте обов'язковим об'єктом цілеспрямованої кримінально-превентивної роботи на всіх рівнях й всіма методами.

В центрі уваги цієї роботи, гадаємо, має перебувати категорія гідності та правових механізмів належного забезпечення поваги до людської гідності в системі відбування та виконання покарань. Такий підхід відповідатиме логіці розгортання ліберально-гуманістичної домінанти публічного адміністрування при формуванні та реалізації відповідної кримінологічної стратегії в умовах розвитку демократичної, соціальної, правової держави. А надто держави, яка перебуває у стані війни за ті самі ліберально-гуманістичні цінності. Варто визнати: квінтесенцією цієї війни України проти російської федерації є тяглість Революції Гідності та її державотворчих метафізичних засновків, провідним елементом яких є установка на гідність, а від неї – й незалежність, державний суверенітет. Національна та особистісна гідність – явища взаємопов'язані нерозривними зв'язками. І якщо народ свою за свою гідність, визначену неї ідентичність, то на всіх рівнях і всіх напрямках правової, кримінологічної політик держави має бути загострена увага й до розвитку належних інструментів

забезпечення поваги до гідності окремої людини.

Не секрет, що ті обмеження в правах і свободах, які лягають на людину у зв'язку із фактом її засудження, значною мірою зачіпають, вимагають специфікації механізмів забезпечення поваги до її гідності, особливо в умовах так званої ізоляції від суспільства. Належне функціонування цих механізмів – одна з гарантій ефективності нерепресивної моделі протидії злочинності, в тому числі й в частині кримінального радикалізму серед засуджених до позбавлення волі.

Принагідно зауважимо, що проблеми протидії кримінальному радикалізму серед засуджених неодноразово порушувалися у працях І. Г. Богатирьова, А. І. Богатирьової, В. В. Василевича, В. В. Голіни, П. Ю. Данильченка, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, В. М. Дрьоміна, І. І. Карпеця, О. Г. Колба, А. Х. Степанюка, О. Ю. Шостко, І. С. Яковець та інших дослідників. Наявні напрацювання є вагомими, теоретично та практично значущими для реалізації задач протидії кримінальному радикалізму в установах виконання покарань. Однак, поруч з цим, як видається, не розкритим лишається потенціал удосконалення правових механізмів забезпечення поваги гідності засуджених як інструмент запобігання радикалізації їх середовища.

Метою цієї статті є удосконалення розуміння гідності, а також формування пропозицій щодо покращення механізмів правового забезпечення поваги до гідності в системі протидії кримінальному радикалізму серед засуджених.

Виклад основного матеріалу. Природа кримінального радикалізму є вельми складною та узалежненою від загального розуміння радикалізму як такого. Останній ґрунтовно, на монографічному рівні був досліджений Н. Г. Масловою, що дало змогу вченій дійти висновку, що радикалізм – це узагальнююча категорія, яка відображає прагнення до докорінних змін, охоплює ідеологічні цілі й засоби їх досягнення¹. Радикалізм виводиться з ідейно-методичного ланцюжку концептів «консерватизм – лібералізм (або лейборизм) – радикалізм». Себто від орієнтації на традицію, через поміркованість перетворень і поступову ревізію засад політичного устрою й до перетворень різких, докорінних і безкомпромисних. Радикалізм є контекстуальним, але при цьому його опозиційність є не стільки сутнісною, змістовною та ідеологічною, скільки функціональною; вона (опозиційність) виражає не цінність, а принцип, метод. Зміст переноситься з ідеї чи цінності на дію, на спосіб². Натомість більш вираженою, глибокою, на нашу думку, є позиція П. Ю. Данильченка, який зміщує фокус уваги з політичного аспекту радикалізму на його сутнісний, екзистенціальний вимір, що надало змогу досліднику запропонувати вузьке та широке його розуміння. Згідно першого, вузького, радикалізм постає як соціальна практика відмежування та опозиціонування, що виходить із заперечення наявного порядку

¹ Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. С. 10.

² Там само. С. 10.

(правового, політичного, економічного, морального тощо) та установки на зміну засновків суспільного співжиття, що реалізується через умовно інтенсивну активність щодо конструювання альтернативного порядку і його діяльнису або символічну онтологізацію¹. У широкому ж значенні радикалізм предсталено вченим як антропологічно постійний прояв боротьби з соціальною ентропією через невдоволення культурою, феномен цілеспрямованого, провокованого й конструйованого вивільнення соціальної енергії у напрямі суттєвих змін (відміни) культури на підставі передзаданого (установочного) мислення².

Отже, в основі радикалізму, в тому числі і кримінального, лежить опозиція, протидія встановлено соціальному порядку. Чималу роль в такій протидії відіграє відсутність інституціоналізованих можливостей в отриманні визнання і, відтак, у повазі до гідності. Так вимальовується зв'язок між рівнем та якістю функціонування механізмів забезпечення поваги до гідності засуджених до позбавлення волі і кримінальним радикалізмом в установах виконання покарань. В цьому аспекті не зайвим буде внести ясність щодо розуміння вихідної категорії, якої є гідність людини.

Так, у практиці Конституційного Суду України встановлено, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані³. Конституційний Суд України наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68)⁴.

¹ Данильченко П. Ю. Радикалізм як категорія кримінологічного дискурсу: поняття, зміст, значення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 168.

² Там само. С. 169.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999. URL: <https://csu.gov.ua/sites/default/files/ndf/11-rp/99.rtf>.

⁴ Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL:

Цілком зрозуміло, що правові режими, порядки виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі рясніють численними компонентами, спрямованими на закріплення та реалізацію правових гарантій забезпечення права на повагу до гідності засуджених. В цілому вони розвинені на досить високому рівні, відповідають високим вимогам Конституції України та міжнародним стандартам. Однак деякі з них, на нашу думку, не позбавлені недоліків, не дозволяють належним чином сформулювати гідне поведіння із засудженими, можуть складати додаткові фактори поширення кримінального радикалізму в установах виконання покарань.

Зокрема, звернімо увагу на положення ч. 1 ст. 111 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України, яка встановлює, що засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами:

- смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого;
- стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї;
- одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи¹.

Телеологічне та логіко-семантичне тлумачення викладеної норми права дає підстави зробити первинні висновки, щодо призначення, генерального задуму правового регулювання та критеріїв обмеження його обсягів, в тому числі й у прив'язці до категорій засуджених.

Перший висновок: *кореневі фактори соціальної обумовленості* цієї правової норми вбачаються у: а) визнанні за людиною права на повагу до її гідності, рівності, пов'язаними з ними правовими гарантіями захисту майнових та низки особистих немайнових прав, захист здоров'я; б) імпліцитній ліберально-гуманістичній домінанті правової ідеології державного управління, що підносить людину до найвищої соціальної цінності та, відтак, цілі-орієнтури, принципу і міри в публічному адмініструванні. При цьому другий фактор виявляється похідним від першого, центруючим елементом якого є ідея гідності людини.

Гідність – фундаментальна морально-правова категорія, що визначає ключові опорні, смислові точки всього метаконструкту сучасного світського

http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2018.pdf.

¹ Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

праворозуміння будь-якого типу. У преамбулі до Загальної декларації прав людини небезпідставно і недвозначно зафіксовано, що визнання *гідності, яка властива всім членам людської сім'ї*, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру¹. Сама ж ідея гідності та рівності має радше релігійне (або ж філософсько-теологічне), аніж світсько-наукове (обмежене смисловою тавтологією у різних семантичних варіаціях) пояснення. Від творіння за образом і подобою Господнім та рівністю перед Ним і твореним Ним Законом з середньовічних філософсько-правових трактатів постають вказані ідеї, згодом підхоплені Просвітництвом як аксіоматичні, на яких й розвинулась відома сьогодні правнича машинерія. Зважаючи ж на викладені у Преамбулі до Конституції України положення про «відповідальність перед Богом...»², відмова від рівного й гідного поводження зі всіма людьми – порушення однієї з конституційно-правових установок на відповідальність перед Богом за укладання та підтримання суспільного договору в Україні. Подальша юридико-догматична специфікація категорії «гідність» елімінувала теологічну компоненту, залишивши у «сухому залишку» концепти «найвищої соціальної цінності» та «самоцінності» людини як основи для визнання гідності за кожним, гідності, як невід'ємної риси кожної людини, індивіда, наділеного суб'єктністю.

Людина є скарбом Природи, звідки й походять притаманні людині за народженням права і свободи, тобто ті, що природні. Людська гідність як джерело всіх прав і свобод людини та їх основа є однією із засадничих цінностей українського конституційного ладу. Із статті 3 Конституції України випливає обов'язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов'язок покладено на всіх суб'єктів публічної влади. Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності. Своєю чергою, суди мають тлумачити юридичні норми так, щоб під час їх застосування це не завдавало шкоди людській гідності³.

Оперування такою конструкцією гідності як основоположної для системи прав, свобод і обов'язків людини неодмінно та закономірно призводить до потреби у забезпеченні належних правових механізмів,

¹ Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН. Декларація від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. ; 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

³ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 16 вересня 2021 року № 6-п(II)/2021 у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особи, караній на довічне позбавлення волі). URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-p2-2021.pdf>.

гарантій визнання гідності. Нерівність у вказаних механізмах щодо різних категорій громадян є істотним фактором дискримінації, наявність та межі якого мають бути найретельнішим чином обґрунтовані, продиктовані гострою та крайньою необхідністю, безальтернативністю. У зв'язку з цим та з огляду на викладені міркування, варто звернути увагу на друге положення, що висновується з телеологічного тлумачення сконструйованих у ч. 1 ст. 111 КВК України обмежень, диференціацій у можливостях різних категорій засуджених скористатися короткочасним виїздом за межі виправної колонії, а саме: а) законодавець припускає наявність різного ступеня суспільної небезпечності осіб, що утримуються у різних видах виправних колоніях; б) ті, хто утримуються у колоніях максимального рівня безпеки вважають такими, характер і ступінь небезпечності особистості яких є достатньою підставою для обмеження їх рівності (а відтак і гідності) у можливості переміщення за межами установи виконання покарань у однакових виняткових випадках.

Серед іншого, слід визнати, що задум законодавця, спрямований на обмеження права засуджених до довічного позбавлення волі на короткочасні виїзди за межі виправної колонії у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого, спирається на припущення щодо вкрай небезпечних особистісних якостей такої категорії засуджених, їх схильністю до агресивно-навальницької поведінки, зниженими можливостями вольових регулятивних механізмів (часто – зниженою активністю роботи дзеркальних нейронів, які відповідають за здатність до співчуття, співпереживання) та, відтак, підвищеною суспільною небезпечністю загалом, високим ризиком вчинення нового кримінального правопорушення протягом періоду знаходження поза межами виправної колонії. З цього приводу слід висловити декілька зауваг.

По-перше, *в українській кримінологічній науці відсутні актуальні, достовірні та репрезентативні дані щодо кримінологічно значущих якостей осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.* Жодного дослідження, спрямованого на відповідне кримінологічне профілювання та відповідне обґрунтування практик поводження з цією категорією засуджених у вітчизняній науці протягом останніх тридцяти років не проводилось. Єдиною предметно фокусованою та корисною з науково-кримінологічної точки зору є публіцистична праця «Не місце серед живих»¹, в якій узагальнено експертні оцінки окремих суддів, що у своїй практиці мали досвід розгляду відповідних кримінальних справ та призначення покарань у виді довічного позбавлення волі. Але, підкреслимо, це публіцистичне, а не наукове видання.

По-друге, наявні наукові дослідження окремих видів умисних вбивств, які вчиняють кваліфіковані види умисних вбивств (як основного виду злочинів, що яке передбачене покарання у виді довічного позбавлення волі)

¹ Чирва А., Кононенко В. Не місце серед живих. Київ : Арт Економі, 2010. 736 с.

не є концептуально завершеними й такими, що дозволяли б покласти їх результати в основу універсальної норми права. Отже, оцінка кримінологічно значущих якостей засуджених до довічного позбавлення волі, а так само інших категорій засуджених, що відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, мають здійснюватись індивідуально, в кожному окремому випадку. Відповідна ж правова норма має забезпечувати можливість врахування відповідних оцінок при реалізації прав засуджених.

По-третє, навіть якщо визнати на рівні гіпотези наявність у засуджених осіб таких суспільно небезпечних якостей, що можуть слугувати підставою для обмеження їх права на короткостроковий виїзд за межі виправної колонії у відповідних випадках, то *поза увагою правового регулювання лишаються питання особистісної динаміки*. Натомість останні є важливими та серед іншого знайшли своє відображення: а) у праві засуджених до довічного позбавлення волі на помилування (актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років – ч. 2 ст. 87 КК України)¹; б) у рішеннях Конституційного Суду України від 16.09.2021 р. у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі) щодо визнання такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), частину першу статті 81, частину першу статті 82 Кримінального кодексу України в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі².

Покарання, в тому числі й довічне позбавлення волі, має певні, визначені законом, цілі, в тому числі й виправлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Визнання тієї обставини, що в кожному випадку відбування покарань досягнення цієї цілі є щонайменше можливим на рівні правової аксіоми, диктує необхідність у встановленні релевантних

¹ Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Рішення Конституційного Суду України від 16.09.2021 р. у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>.

можливостей для осіб, які відбувають покарання, користуватися проміжними результатами досягнення цієї мети через звуження міри обмеження їх прав і свобод. Натомість безальтернативне і жорстке встановлення останніх, відсутність їх зв'язку з цілями покарання (що вбачається у положеннях ч. 1 ст. 111 КВК України в частині засуджених до довічного позбавлення волі) та можливостями їх досягнення формує ригідність закону, його невідповідність ані цілям покарання, ані конституційному принципу поваги до людської гідності.

По-четверте, навіть поза умовами динаміки особистісних якостей в процесі відбування покарання, вони (ці якості) не позбавляють і не можуть позбавити засудженого права на визнання його гідності, що серед іншого передбачає визнання такої грані соціальності людини як прив'язаність. Остання, в контексті порушеної проблематики, нерозривно пов'язана та втілюється у акті увіковічення через співприсутність в період тяжкої невиліковної хвороби, що загрожує життю близького родича та/або на церемонії його поховання. Атака на прив'язаність є проявом жорстокості та нелюдського поведіння та розглядається в психіатрії як потужна психотравмуюча подія¹. Співприсутність же «в останньому путі» є одним зі способів мінімізувати травму втрати. Так психічне здоров'я засудженого виявляється узалежненим від гідного з ним поведіння.

Принагідно звернімо увагу і на те, що наслідком приєднання України до європейського правопорядку в питанні людських прав шляхом ратифікації Конвенції є те, що запровадження і застосування кримінальних покарань у національному правопорядкові не може здійснюватися лише відповідно до національних критеріїв кримінального правосуддя. У цьому питанні обов'язок держави – керуватися також міжнародними стандартами в ділянці людських прав, зокрема тими, що стосуються людської гідності осіб, щодо яких застосовується покарання. Одним із таких стандартів є принцип, у якому втілено ідею: «Усі особи володіють людською гідністю, котру має бути захищено. Це стосується осіб, які зазнають кари, навіть тих, що скоїли найжахливіші злочини. Хоч кара неминуче обмежує людські права тих, хто її зазнав, вона не може відійняти в них їхньої засадничої гідності. Існує тісний зв'язок між захистом людської гідності всіх людей і заборонаю певних видів покарання, визначуваних по-різному як «жорстокі та виняткові» або «нелюдські та такі, що принижують гідність»².

¹ Лема А., Леви С. Влияние травмы на психику : внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под. ред. С. Леви, А. Лемы. К. : Изд-во Рослтислава Бурлаки, 2021. С. 28.

² Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021 у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі). URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-p2-2021.pdf>.

Таким чином, є підстави вважати, що обмеження засуджених до довічного позбавлення волі, а також тих засуджених до позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у виправних установах максимального рівня безпеки, права на короткочасні виїзди за межі виправної колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами, зокрема, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого (та іншими, передбаченими в ч. 1 ст. 111 КВК України) є порушенням рівності громадян перед законом та, відтак, принципу верховенства права. Забезпечення права на повагу до гідності людини має включати можливість засудженим до довічного позбавлення волі (а так само й іншим категоріям засуджених, які утримуються у виправних колоніях максимального рівня безпеки) користати з вказаних у ч. 1 ст. 111 КВК юридичних приводів і підстав для короткочасного виїзду за межі виправної колонії.

У зв'язку з цим, *механізм реалізації такого права* саме для засуджених до довічного позбавлення волі, а також до позбавлення волі на певний строк, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки, має гарантувати можливість досягнення цілей покарання, зокрема щодо запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень засудженим у період короткочасного виїзду за межі виправної колонії. Зміст такої правової гарантії повинен забезпечуватись *релевантним механізмом застосування права установою виконання покарань* з метою та інструментами індивідуального кримінологічного прогнозування поведінки вказаної категорії осіб, які виказали бажання здійснити короткочасний виїзд за межі виправної колонії у зв'язку із зазначеними у законі обставинами. Кримінологічний прогноз в таких випадках має спиратися на аналіз як особистісних якостей засудженого, так і впливу криміногенної ситуації на вчинений ним злочин, збереження конфігурацій, в тому числі й шлейфу мотиваційних обставин (можливість вчинення помсти, дії на засудженого інших провокуючих факторів), із минулої криміногенної ситуації в майбутньому, в прогнозованій обстановці (обстановках) перебування засудженого протягом короткочасного виїзду. Це спонукає до складання конкретного та детального сценарію такого виїзду: час, маршрути пересування, місця зупинки, ночівлі, коло контактів, способи забезпечення побутових потреб тощо. Негативний кримінологічний прогноз повинен бути підставою для відмови у можливості реалізувати засудженому означене право. Водночас, суб'єкти такого прогнозування мають володіти достатніми кримінологічними компетентностями, а їх діяльність належить детально регламентувати, аби максимального знизити дискреційність відповідних повноважень.

Висновки. Врахування такого безпекового підходу дає можливість дійти таких висновків:

а) держава зобов'язана гарантувати всім засудженим, незалежно від виду установи виконання покарань, можливість реалізації права на повагу

до їх гідності в частині короткочасного виїзду за межі виправної колонії у зв'язку з виключними обставинами;

б) будучи рівним у правах, механізми реалізації такого права мають бути неоднаковими для різних категорій засуджених, враховуючи не стільки суспільну небезпечність вчиненого ними діяння, скільки суспільну небезпечність їх особистостей та науково обґрунтований ризики вчинення ними протягом перебування поза виправною колонією нового кримінального правопорушення;

в) внесенню змін і доповнень до ч. 1 ст. 111 КВК України має кореспондувати запровадження правового механізму індивідуального кримінологічного прогнозування поведінки засуджених до довічного позбавлення волі, інших засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки;

г) забезпечення поваги до гідності всіх категорій засуджених до позбавлення волі (на певний строк та довічного) є важливим фактором системи протидії кримінальному радикалізму в установах виконання покарань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Данильченко П. Ю. Радикалізм як категорія кримінологічного дискурсу: поняття, зміст, значення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 160–172.
2. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН. Декларація від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. ; 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
6. Лема А., Леви С. Влияние травмы на психику : внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под. ред. С. Леви, А. Леммы. К. : Изд-во Рослтислава Бурлаки, 2021. С. 21–30.
7. Маслова Н. Г. Протидія кримінальному радикалізму в Україні : монографія. Харків : Діса плюс, 2020. 656 с.
8. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України „Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року №

76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-п/2018. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/5_p_2018.pdf.

9. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 16 вересня 2021 року № 6-п(II)/2021 у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі). URL: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6-p2-2021.pdf>.

10. Рішення Конституційного Суду України від 16.09.2021 р. у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/11-rp/99.rtf>.

12. Чирва А., Кононенко В. Не місце серед живих. Київ : Арт Економі, 2010. 736 с.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023

Yevhen Yu. BARASH,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ENSURING RECOGNITION OF DIGNITY IN THE SYSTEM OF COMBATING CRIMINAL RADICALISM AMONG CONVICTS

The article is devoted to a scientific analysis of the legally determined dependencies of the state of ensuring respect for the dignity of convicts and manifestations of criminal radicalism on their part. It has been established that dignity is a fundamental moral and legal category that determines the key supporting, meaningful points of the entire metaconstruct of modern secular legal understanding of any type. Inequality in ensuring proper legal mechanisms, guarantees of recognition of dignity for different categories of citizens is a significant factor of discrimination and a factor of radicalization of the environment of convicts. The state is obliged to guarantee all convicts, regardless of the type of prison, the possibility of exercising the right to respect for their dignity in terms of short-term travel outside the penal colony due to exceptional circumstances. The opinion is advocated that the introduction of changes and additions to Part 1 of Art. 111 of the CEC of Ukraine should correspond to the introduction of a legal mechanism for individual criminological prediction of the behavior of those sentenced to life imprisonment, other convicts serving their sentences in correctional colonies of the maximum security level.

Key words: *dignity, recognition of indignity, convict, criminal radicalism, law, countering criminal radicalism.*

Юрій Броніславович ДАНИЛЬЧЕНКО,
доктор юридичних наук, доцент
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В.
Сташиса НАПрН України, м. Харків,
Україна)

ДОКТРИНАЛЬНА МОДЕЛЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ¹

Стаття присвячена розробці доктринальної моделі кримінологічної стратегії забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту. Виділено, описано та пояснено три основні компоненти такої моделі: ціннісно-орієнтуючий, структурно-функціональний та компонент забезпечення. Надано характеристику стратегічним цілям, основним напрямам та ключовим заходам кримінологічного забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту. Їх перелік та конфігурація є відкритими, можуть та мають бути доповнені заради досягнення мети ефективної протидії кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Наголошено на зв'язку цього процесу із виконанням задач перехідного правосуддя в Україні.

Ключові слова: безпека руху, експлуатація транспорту, кримінальні правопорушення, детермінація, протидія злочинності, стратегія, кримінологічне забезпечення, перехідне правосуддя.

Постановка проблеми. Кримінологічне забезпечення безпеки дорожнього руху – традиційний, узвичаєний напрям протидії злочинності та, ширше, гарантування безпеки громадян, створення життєвого простору з мінімальною кількістю загроз, ризиків життю і здоров'ю. Він, цей напрям, відноситься до ординарних в системі антикримінальних практик. Однак це

¹ *Примітка.* Наукова стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

жодною мірою не означає, що його потенціал вичерпаний взагалі та в контексті забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, зокрема. Не є таємницею, що Україна все ще не завершила власний посттоталітарний транзит у напрямі не тільки і не стільки розбудови демократичного політичного режиму, скільки утвердження новітніх конфігурацій правосвідомості, укорінення ліберальних ціннісних імперативів, що зводять свободу до рангу беззаперечного соціального блага виключно у єдиній зв'язці із відповідальністю. Українське суспільство і держава все ще далекі від реалізації у публічному адмініструванні і буденних соціальних практиках протагорівського імперативу про людину як міру усіх речей.

Ми, українці, тільки но почали виходити на простори вибудовування підкорених цьому імперативу систем соціальної діяльності та інститутів, облаштування сфер життєдіяльності, інфраструктури із заточеністю на безпеку людини, як розпочалась повномасштабна війна. Гостра, вітально важлива необхідність у відсічі збройній агресії, що триває й нині, змусила переглянути пріоритети поточного моменту та на найближчу перспективу. Численні проєкти (наприклад, щодо розбудови мережі велодоріжок) бути поставлені «на паузу». Поруч з цим вже сьогодні можна казати про те, що виникли неординарні виклики, пов'язані з необхідністю відновлення правопорядку та безпечного середовища, в тому числі й в контексті функціонування транспорту, на вже деокупованих територіях і з прицілом на майбутнє відновлення державного суверенітету й територіальної цілісності в межах міжнародно визнаних кордонів України. Це означає, що діяльність із кримінологічного забезпечення безпеки дорожнього руху в контексті викладених обставин не може і не повинна мати спорадичного характеру; їй слід надати системного, комплексного оформлення, підкорити стратегічному, баченню, цілепокладання, структурно-функціонального та організаційно-правового оформлення. Відтак актуальною видається потреба у розробці доктринальної моделі кримінологічної стратегії забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні.

Принагідно зауважимо, що кримінологічні проблеми протидії злочинності у сфері безпеки дорожнього руху неодноразово ставали предметом досліджень таких вчених як В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, М. А. Грига, А. В. Калініна, М. Г. Колодяжний, О. В. Новіков, Д. О. Пруненко, Н. М. Удалова, В. І. Шурда та ін. Втім, у жодному разі не применшуючи значущість наукових розробок означеної плеяди науковців, не можна, поруч з цим, не звернути увагу і на ту обставину, що майже не дослідженими лишаються проблеми кримінологічного стратегування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема в умовах війни та повоєнного переходу.

З огляду на викладені ремарки *метою цієї статті* є виявлення, формулювання та обґрунтування основних (базових) складових доктринальної моделі кримінологічної стратегії забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні.

Виклад основного матеріалу. Безпека руху та експлуатації

транспорту – вельми специфічна сфера суспільних відносин, яка, наразі вирізняється високим ступенем криміналізованості. Адекватна протидія «транспортній» злочинності, кримінологічне забезпечення відповідної діяльності вимагає здійснення трьох попередніх кроків у межах предикатних аналітичних операцій задля термінологічного та концептуального оформлення меж розгортання пізнавального руху. Перший крок – визначення змісту протидії злочинності як такої. Другий – співвіднесення протидії злочинності із кримінологічним забезпеченням діяльності. Третій – з'ясування суті, призначення кримінологічного стратегування. І лише після цього з'явиться можливість запропонувати доктринальну модель кримінологічної стратегії забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.

Протидія злочинності – це система форм і методів впливу суспільства й держави на її (злочинності) детермінанти; сукупність заходів, що здійснюються спеціалізованими та іншими суб'єктами правоохоронної системи, яка, своєю чергою, входить уже як підсистема в систему забезпечення безпеки, й через неї реалізується соціальна функція охорони та забезпечення законності й правопорядку¹. Так само протидія злочинності мислиться і як особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадянських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів і засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально прийняттого рівня². І оскільки протидія – об'єкт управління, то щодо нього застосовуються всі відповідні підходи і принципи соціального управління як такого, включаючи стратегування, програмування та планування. При цьому перше є визначальним, фундуєчим решту зусиль щодо впливу на вказаний об'єкт.

Поруч з цим корисно звернути увагу й на те, що протягом останніх приблизно 10 років українська наука, а особливо кримінологічна школа Харківського національного університету внутрішніх справ (О. М. Литвинов, А. В. Носач, Ю. В. Орлов, М. Л. Пахнін та ін.), досить активно послуговується саме цією категорією задля провадження досліджень найоптимальніших підходів, напрямів і способів організації системного кримінально-превентивного впливу у найбільш різноманітних сферах суспільних відносин: від основ національної безпеки й до функціонування інституту медіа. І це не випадково, адже категорія «кримінологічне забезпечення»

¹ Гладкова Є. О. Протидія злочинності // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. С. 384.

² Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. С. 44–45.

характеризується високим пізнавальним та практико-перетворювальним потенціалом. Узагальнення наявних теоретичних розробок дає нам підстави запропонувати власне розуміння *кримінологічного забезпечення діяльності* як комплексу науково обґрунтованих та практично реалізованих заходів і засобів, застосовуваних, використовуваних з метою зниження інтенсивності відтворення криміногенних факторів та/або їх блокування, усунення на певній території, щодо визначеного об'єкту, за колом осіб та на певну часову перспективу. Кримінологічне забезпечення безпеки дорожнього руху, таким чином, передбачає широкоформатний підхід до виявлення, усунення та/або мінімізацію впливу чинників відтворення кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Цей підхід за визначенням передбачає залучення всього можливого інструментарію засобів та заходів (технічних, організаційно-управлінських, інженерно-інфраструктурних, виховних, адміністративно-правових, кримінально-правових та інших) як сприяння, розширення можливостей й усунення перешкод у виконанні встановлених правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, так і створення перешкод для можливостей їх порушення, захисту потенційних жертв відповідної групи кримінальних правопорушень.

І якщо протидія злочинності загалом може реалізуватися на рівні програмування та планування без залучення рівня стратегування (наявна практика протидії злочинності щонайменше останніх 15 років про це наочно свідчить), то кримінологічне забезпечення без стратегування неможливе. Без нього воно втрачає своє значення як внутрішнього аттрактора протидії злочинності, що задає їй генеральну цілеспрямованість, керованість, цілісність та функціональну адаптивність.

В цьому контексті влучними видаються зауваги академіка А. П. Закалюка, який стверджував, що будь-яка суспільна діяльність може досягнути поставленої мети, якщо вона належним чином доктринально визначена, скерована, організована та оптимально ресурсно забезпечена. Ці вимоги повною мірою стосуються і запобігання злочинності¹. Їй подібне доктринальне, концептуальне осмислення, оформлення, скерування, упорядкування кримінально-превентивних практик в науці пов'язується із кримінологічним стратегуванням².

Стратегії протидії злочинності як системи обґрунтованих та офіційно прийнятих поглядів та уявлень, принципів і положень про шляхи, засоби й механізм захисту життєво важливих інтересів громадянина, суспільства та держави, законних, із точки зору права, від внутрішніх і зовнішніх загроз з боку злочинності³. При цьому також прийнято вважати, що кримінологічна

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 358.

² Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. С. 153.

³ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Х. : НікаНова, 2012. 318 с.; Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 380. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_22.pdf.

стратегія надає функціонуванню протидії злочинності стабільності, планованості, спрямованості, забезпечує безпосередність і послідовність розробки завдань діяльності та їх диференціацію за рівнями та сферами застосування¹.

Стратегічному напрямку запобігання злочинності на сучасному етапі розвитку України, підкреслює В. В. Голіна, відповідає реформаторська кримінологічна політика, яка гармонічно поєднує соціально-економічну політику країни, її культурні традиції, політичний режим, панівну ідеологію, ресурсні можливості та ін., за національною системою впливу на злочинний потенціал соціуму. Саме він генерує кримінальну готовність і трансформацію останньої у різні злочинні прояви². І саме на зниженні, сублімації, ускладненні реалізації його безпекових специфікацій у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту й має бути спрямована стратегія відповідного кримінологічного забезпечення, що нами досліджується.

Здійснений нами аналіз та узагальнення даних щодо детермінаційного комплексу злочинності у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, існуючого стану кримінально-превентивних практик, спрямованих на деструкцію такого комплексу (зокрема й положень Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року³), зарубіжного досвіду, а також реалій умов війни, в яких Україна продовжує свою боротьбу за збереження власної державності, дозволяє запропонувати таку рамочну доктринальну модель кримінологічної стратегії забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту.

I. Ціннісно-орієнтуючий компонент стратегії – включає визначення ціннісно-світоглядної бази та стратегічних цілей кримінологічного забезпечення. Перше, на нашу думку, пов'язується з ліберально-гуманістичною парадигмою, втіленою як на рівні загальноновизнаних принципів цивілізованих народів світу (Загальна декларація прав людини 1948 р., Декларація про принципи міжнародного права 1970 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.), так і на рівні конституційно-правової аксіології, що повсякчас змушує утримувати домінанту на людину, її життя і здоров'я як найвищі соціальну цінність (ст. 3 Конституції України). Людина як міра усіх речей, як

¹ Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Х. : НікаНова, 2012. 318 с.; Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 380. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_22.pdf.

² Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства : поняття, зміст, форми реалізації // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. Вип. 119. С. 166–175; Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 194.

³ Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>

завжди головна ціль і як ніколи засіб досягнення будь-яких цілей – це основа для публічного адміністрування будь-якої цивілізованої країни. І ця ціннісна настанова, цей орієнтир повинен зі свого декларативного, маніфестуючого рівня планомірно втілюватись у рівень прикладний, адже гуманізм, окрім того, що це екзистенціалізм (Ж.-П. Сартр) – це перш за все практика. Безпечний транспортний трафік – то не абстракція, а про життя і здоров'я конкретних людей. І його забезпечення – обов'язок держави. Виходячи з цієї установки, можливо виділити такі стратегічні цілі:

1) зниження рівня правового нігілізму, зміцнення правової культури загалом та правової культури учасників дорожнього руху й інших суспільних відносин у сфері експлуатації транспорту, елімінація егоїстично-домінуючої позиції зверхності, зухвалості учасників дорожнього руху щодо існуючих правил та щодо один одного;

2) зниження воєнно-зумовлених негативних ефектів оборонної свідомості учасників дорожнього руху;

3) інженерно-інфраструктурне облаштування автодоріг з дотриманням вимог та стандартів забезпечення безпеки учасників дорожнього руху з урахуванням технічних факторів, що ускладнюють можливість вчинення порушень;

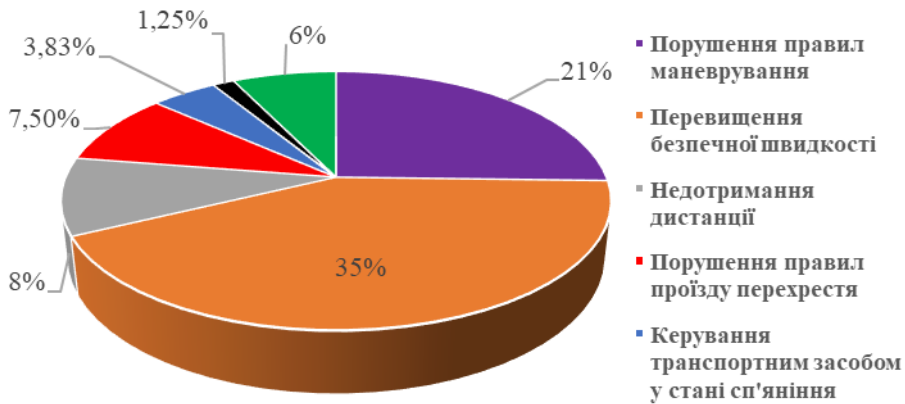
4) приведення дорожнього покриття у належний стан, адже близько 1 тис. ДТП щороку стається через незадовільний стан доріг;

5) підвищення ефективності адміністративно-наглядових та інших контрольних процедур у сфері організації навчання та екзаменування на отримання права керування транспортними засобами;

6) стимулювання громадянської активності щодо припинення та/або інформування про факти порушень правил дорожнього руху.

II. Структурно-функціональний компонент визначає спектр напрямів та заходів кримінологічного забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту з метою досягнення визначених стратегічних цілей. До переліку основних з них можемо віднести:

- удосконалення правових засад забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема в частині унормування можливостей автоматичної фіксації порушень правил. Звернімо увагу на статистичний розподіл найбільш поширених проявів порушень правил дорожнього руху, внаслідок яких було спричинено смерть або заподіяно середньої тяжкості тілесні ушкодження учасникам дорожнього руху (див. діаграму):

Як можна пересвідчитись з діаграми, найбільша питома вага злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК України) припадає саме на перевищення безпечної швидкості руху (35 %) та порушення правил маневрування (21 %). Також високим є й відсоток порушень правил проїзду перехрестя (7,5 %). Кожна з цих категорій порушень з технічної точки зору може бути зафіксована за допомогою автоматичної фото та відеофіксації.

В цьому аспекті звернімо увагу на думку тих дослідників, які стверджують, що одним з основних завдань у сфері забезпечення БДР в Україні є зниження рівня дорожньо-транспортного травматизму зі смертельними та іншими тяжкими наслідками. З метою вирішення зазначеної проблеми, удосконалення відносин у сфері забезпечення БДР та враховуючи позитивний досвід багатьох країн світу в Україні було запроваджено автоматичну фото- та відеофіксацію низки порушень ПДР. Необхідно зазначити, що запровадження автоматичної фіксації порушень ПДР є не новим заходом для України, оскільки така система вперше була введена в дію в Україні у 2008 році, коли 24 вересня був прийнятий Закон України № 586-VI, яким було внесено зміни до чинного КУпАП шляхом доповнення окремих норм, що в повсякденному житті отримали назву так званих «листів щастя»¹. Проте, Конституційний суд України своїм рішенням № 23-рп/2010 визнав неконституційними положення цих норм у зв'язку з їх невідповідністю вимогам Конституції України². На сьогоднішній день питання щодо впровадження системи автоматичної фіксації правопорушень у сфері забезпечення БДР регулюються низкою законодавчих та інших нормативно-правових актів. Проте, аналіз цих актів дає підстави стверджувати, що наразі: 1) відсутній ефективний порядок

¹ Рудик М. М. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 307–308. DOI: <https://doi.org/10.32782/kjp/2023.1.46>.

² Рішення Конституційного суду України від 22 груд. 2010 р. № 23-рп/2010 у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського А.О. щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 14-1 КУпАП (справа про адміністративну відповідальність у сфері БДР). Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10>

провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення БДР, зафіксовані в автоматичному режимі; 2) невизначений правовий статус учасників цього провадження; 3) відсутні нормативно закріплені «Перелік технічних приладів та засобів автоматичної фіксації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» та «Порядок функціонування технічних приладів та засобів автоматичної фіксації правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху»; 4) Закон України «Про дорожній рух» в повній мірі не відповідає вимогам сьогодення та сучасним реаліям, у зв'язку з чим вбачається доцільність прийняття Закону України «Про дорожній рух та його безпеку»; 5) відсутній єдиний нормативно-правовий акт, наприклад, Дорожній або Дорожньо-транспортний кодекс (за аналогією з розділами XVIII – XIX Митного кодексу України), який би усунув протиріччя, що існують в чинному КУпАП та містив у собі всю систему норм права у сфері забезпечення БДР, зокрема питання відповідальності за порушення у сфері БДР (у т.ч. зафіксовані в автоматичному режимі) тощо¹.

Таким чином, існує гостра необхідність в удосконаленні правових засад забезпечення безпеки дорожнього руху, що в тому числі стане необхідною передумовою для підвищення ефективності використання технічних засобів протидії порушенням, підвищуючи ризик їх викриття та, відтак, знижуючи дієвість відповідних девіантогенних стимулів;

- удосконалення процедур акредитації та постакредитаційного моніторингу освітніх програм діяльності автошкіл з метою підвищення ефективності підготовки водіїв та забезпечення постійно діючого контролю за освітнім процесом, його якістю;

- протидія корупції в сервісних центрах МВС з метою виключення та/або ускладнення можливостей для безпідставного отримання посвідчень на право керування транспортними засобами;

- повоєнне розгортання програм щодо розбудови мережі безпечних автомобільних доріг в Україні, а також активна розбудова технічної мережі для реалізації програм «Безпечне місто»;

- активізація програм *Public Education* – роз'яснення, широкі просвітницькі кампанії серед населення: якщо стали свідками у порушень правил дорожнього руху, а надто очевидцями керування транспортним засобом особою, яка перебуває у стані сп'яніння, – слід неодмінно повідомляти на гарячу лінію поліції про виявлений факт, за можливості сприяти припиненню цього правопорушення шляхом повідомлення інформації про марку, модель, колір транспортного засобу, номер державної

¹ Коллер Ю. С. Деякі питання щодо притягнення до відповідальності пішоходів за чинним законодавством України // Актуальні проблеми вдосконалення нормативноправового забезпечення у сфері безпеки дорожнього руху: матеріали круглого столу (м. Кривий Ріг, 20 травня 2016 р.). – Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2016. С. 56; Рудик М. М. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 307–308. DOI: <https://doi.org/10.32782/kij/2023.1.46>

реєстрації, а також про місцезнаходження порушника, маршрут його руху тощо;

- напрям запобігання порушенням чинних на транспорті правил через заходи щодо: 1) ускладнення вчинення кримінального правопорушення через: а) облаштування окремих ділянок дороги для руху велосипедистів та водіїв самобалансувальних транспортних засобів, обладнаних електричним двигуном малої потужності підвищення ризику викриття; так досягається розрив фізичної дистанції між потенційними кримінальним правопорушником та жертвою; б) створення фізичних бар'єрів, відбійників, перешкод руху тротуарами для водіїв вказаних транспортних засобів; 2) підвищення ризику викриття кримінального правопорушення та притягнення до кримінальної відповідальності: активна реакція громадян на факт предикатного адміністративного порушення; фіксація порушення камерами відеоспостереження; активна реакція поліції на дрібні адміністративні правопорушення у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, нульова терпимість (Zero Vision) до таких порушень; 3) нульова терпимість до пішоходів щодо порушень, пов'язаних з користування ними виділеними смугами руху для велосипедистів та водіїв самобалансувальних транспортних засобів з електричним двигуном малої потужності («велодоріжками»). Аналогічні рекомендації стосуються й організації превенції порушень на воді, водіяма маломірних моторних човнів;

- напрям сублімації негативних ефектів «оборонної свідомості». Остання активізується в умовах збройного конфлікту, серед іншого формує психологічну установку на виживання, захист вітальних інтересів та домінують персоніфікованих благ (здебільшого у осіб, безпосередньо не залучених до бойових дій). Цей фактор виявляється актуальним для громадян, які опиняються у зоні бойових дій та вимушені або рятуватися втечею, або, залишаючись на небезпечній території, підлаштовуватись під перманентні загрози життю та здоров'ю від вражаючих факторів бойового характеру. Вказані обставини й зумовлюють означену вище психологічну установку й домінують персоніфікованих благ. В таких обставинах правила дорожнього руху виявляються далеко навіть не другорядними, а практично неважливими нормативами, нехтування якими легітимізується через апелювання до небезпечної обстановки життєдіяльності.

III. Компонент забезпечення покликаний створити необхідний базис для функціонування всього механізму кримінологічного забезпечення дорожнього руху та експлуатації транспорту. В його складі на особливу увагу заслуговують такі напрями:

- систематичний моніторинг (а після деокупації – повна ревізія) характеру та обсягу заподіюваної збройною агресією шкоди дорожній інфраструктурі України. Така робота необхідна для включення в ціну позову про компенсацію російською федерацією шкоди відповідної суми збитків, що мають, зрештою, бути спрямовані на відновлення пошкоджених шляхів, магістралей, мостів, інших складових інфраструктури. Відповідно од

Резолюції ГА ООН «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» 1983 р. держава є відповідальною за поведінку осіб та їх груп, які «фактично діють за вказівкою чи під керівництвом або контролем цієї держави при здійсненні цієї поведінки» (ст. 8). Формами відшкодування заподіяної шкоди Резолюція визнає реституцію, компенсацію та сатисфакцію, окремо чи у їх поєднання (ст. ст. 34–37)¹. Таким чином, Україні варто вже зараз сформулювати відповідні механізми фіксації, моніторингу й забезпечити відповідні стягнення з країни-агресора у майбутньому. І це пришвидшить процес повоєнного відновлення територій, зменшить ризики вчинення кримінальних правопорушень у досліджуваній сфері, пов'язані з незадовільним станом дорожнього покриття, інших інженерно-технічних елементів організації дорожнього руху.

- забезпечення належного бюджетного та залучення позабюджетного фінансування в межах соціальної відповідальності бізнесу, програм державно-приватного партнерства задля безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту;

- організація навчання персоналу органів та підрозділів Національної поліції, а також працівників відповідних служб Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України щодо задач, напрямів реалізації стратегії, передового досвіду забезпечення безпеки дорожнього руху;

- залучення іноземних донорів для забезпечення як навчального компоненту так і закупівель технічних засобів забезпечення відео- та фотофіксації порушень правил дорожнього руху, відновлення дорожнього покриття та безпеково-інфраструктурного облаштування доріг, зокрема в контексті реалізації концепції перехідного правосуддя в Україні, повоєнної відбудови;

- створення окремих цільових фондів відновлення деокупованих територій з метою забезпечення безпеки дорожнього руху. Варто сказати, що у жовтні 2019 р. Україна за підтримки Світового банку запустила Фонд міжнародної партнерської підтримки для відновлення та реінтеграції Донбасу. Він поєднуватиме у собі два вікна: для міжнародних партнерів та для приватних українських донорів. Загалом цільові фонди багатьох донорів стали одним із найбільш популярних методів для надання допомоги країнам, які пережили кризу. У загальному вигляді ці фонди можна визначити як механізм для управління донорськими фондами для досягнення різноманітних цілей². Переконані, відновлення дорожньої інфраструктури, дорожнього покриття на територіях, що постраждали від збройного конфлікту – одна з таких цілей.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо на тому, що представлена за

¹ Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts / UN. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.

² Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна : наукова записка / О. М. Стойко, І. О. Кресіна, О. В. Кресін / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Норма права, 2020. С. 26–27.

результатами цього дослідження доктринальна модель кримінологічної стратегії забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту є лише спробою запропонувати рамку, формат подальшої розробки проблем стратегування протидії злочинності у цій сфері. В межах цієї моделі виділено, описано та пояснено три основні компоненти: ціннісно-орієнтуючий, структурно-функціональний та компонент забезпечення. Надано характеристику стратегічним цілям, основним напрямам та ключовим заходам кримінологічного забезпечення безпеки руху та експлуатації транспорту. Кожен з них потребує на власну науково-прикладну розробку. Крім того, їх перелік та конфігурація є відкритими, можуть та мають бути доповнені заради досягнення мети ефективної протидії кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Наголошено на зв'язку цього процесу із виконанням задач перехідного правосуддя в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. 308 с.
2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Х. : НікаНова, 2012. 318 с.
3. Відродження постконфліктних територій: світовий досвід і Україна : наукова записка / О. М. Стойко, І. О. Кресіна, О. В. Кресін / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ : Норма права, 2020. 145 с.
4. Гладкова Є. О. Протидія злочинності // Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурєнко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 384–385.
5. Голіна В. В. Криміногенний потенціал суспільства : поняття, зміст, форми реалізації // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. Вип. 119. С. 166–176.
6. Голіна В. В. Кримінологічна політика України як ресурс у протидії злочинності (реалії і можливості). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 193–201.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 423 с.
8. Кожушко С. О. Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Факт, 2022. 185 с.
9. Коллер Ю. С. Деякі питання щодо притягнення до відповідальності пішоходів за чинним законодавством України // Актуальні проблеми вдосконалення нормативно-правового забезпечення у сфері

безпеки дорожнього руху: матеріали круглого столу (м. Кривий Ріг, 20 травня 2016 р.). – Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2016. С. 55–58.

10. Литвинов О. М. Стратегія протидії злочинності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 377–387. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/1_22.pdf.

11. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>.

12. Рішення Конституційного суду України від 22 груд. 2010 р. No 23-рп/2010 у справі за конституційним зверненням громадянина Багінського А.О. щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 14-1 КУпАП (справа про адміністративну відповідальність у сфері БДР). Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-10>.

13. Рудик М. М. Загальносоціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 303–309. DOI: <https://doi.org/10.32782/kij/2023.1.46>.

14. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts / UN. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2023

Yurii. B. Danylchenko

Doctor of Science in Law, associate professor,

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine)

DOCTRINE MODEL OF CRIMINOLOGY STRATEGY ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY IN UKRAINE

The article is devoted to the development of a doctrinal model of a criminological strategy for ensuring traffic safety and transport operation. Three main components of such a model are identified, described and explained: value-orienting, structural-functional and support component. The strategic goals, main directions and key measures of criminological security of traffic and operation of transport are described. Their list and configuration are open, can and should be supplemented in order to achieve the goal of effective countermeasures against criminal offenses against traffic safety and transport operation. The connection of this process with the implementation of the tasks of transitional justice in Ukraine is emphasized.

Key words: *traffic safety, transport operation, criminal offenses, determination, crime prevention, strategy, criminological support, transitional justice.*

Роман Васильович КОБКО,

кандидат економічних наук

*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)***Сергій Вікторович ЛУК'ЯНЕНКО,**

кандидат юридичних наук

(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Суми, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених запропоновано авторське визначення поняття «економічна злочинність». Встановлено, що економічна злочинність є суспільно небезпечним явищем, яке впливає не лише на економічний та фінансовий стан держави і суспільства, а й на соціально-політичний розвиток країни в цілому. Виявлено та надано опис, пояснення окремим особливостям відтворення детермінаційного комплексу економічної злочинності, ключовим групам криміногенних факторів.

Ключові слова: злочинність, причини, умови, економічна злочинність, кримінальне право.

Постановка проблеми. Економічна злочинність породжує таку перебудову економічної, господарської системи країни, за умови якої окремі взаємозв'язки між індивідами, господарствами, підприємствами та цілими галузями економіки пронизуються злочинними схемами, вплітаючи останні в механізм державного управління, практики, форми і стратегії ведення бізнесу. Так, проблема економічної злочинності набуває загрозливого характеру в масштабах всієї країни та потребує тісної взаємодії органів державної влади, наукових та освітніх інституцій з метою активізації досліджень у даній сфері.

В останні роки проблему економічної злочинності осмислювали у своїх наукових дослідженнях неодноразово розглядали такі вітчизняні дослідники, як В. Т. Білоус, М. Ю. Валуйська, В. В. Василевич, Т. З. Гарасимів, О. Ф. Гіда, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джу́жа, А. Л. Дудніков, О. Г. Кальман, О. В. Пшиннік, Т. О. Скакун, Є. Л. Стрельцов та інші. Незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, сучасні умови соціального, економічного та політичного розвитку держави породжують необхідність поглянути на проблему економічної злочинності під принципово новим кутом.

Мета статті полягає у тому, щоб з урахування актуальних проблем сьогодення розкрити причини та умови економічної злочинності. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити

аналіз наукових поглядів стосовно сутності поняття «економічна злочинність» та запропонувати окремі авторські ідеї стосовно осмислення тих чи інших аспектів економічної злочинності; спираючись на аналіз наукових підходів вчених, розкрити причини та умови економічної злочинності.

Виклад основного матеріалу. У сучасній Україні розміри нелегальних економічних відносин сягають не менше ніж 30 % легальної економіки. Тож не дивно, що цьому явищу приділяють значну увагу фахівці різних наук. У літературі для його визначення використовують різні категорії, серед яких найбільш поширеними є «злочинність у сфері економіки», «тіньова економіка»¹.

На наше глибоке переконання, проблема економічної злочинності постає там, де з'являються пустки в механізмі державного регулювання, де ведення легального бізнесу по суті є недоступним для більшості населення через значний податковий тиск і відсутність програм державної підтримки. Економічна злочинність, у першу чергу, бере своє коріння у недопрацюванні держави в сфері створення сприятливих умов для ведення бізнесу.

Т. З. Гарасимів охарактеризував філософську сторону економічної злочинності: «Центральною проблемою при вивченні економічної злочинності як соціального явища виступає питання про його органічний зв'язок із життєдіяльністю суспільства. Така постановка проблеми не може вважатися незаперечною, адже вона інколи призводить до багатозначних практичних висновків. Якщо об'єднати різноманітні школи, вчення, концепції, теорії про сутність і походження економічного злочину, то визначальними для них будуть два світоглядно-методологічних підходи в історичному аспекті. Насамперед це – натуралістично-матеріалістичне розуміння проблеми, відповідно до якого основу життєдіяльності суспільства становить матеріальне виробництво, а суспільство виступає частиною природи з огляду на те, що об'єктивні закони його розвитку проявляються через свідому діяльність людей. Протилежний підхід – це так званий релігійно-ідеалістичний, який заперечує будь-яку закономірність у суспільному розвитку під визначальним провіденціоналістським впливом його духовних начал»².

Поділяючи запропонований філософський підхід, ми також хочемо зазначити, що в сучасній кримінологічній доктрині частіше можна зустріти натуралістично-матеріалістичне розуміння економічної злочинності, проте і духовно-ціннісні основи даного питання потребують глибинного усвідомлення. Саме на основі подібного усвідомлення можливо просувати ті рішення даної проблеми, що не потребують значно державного фінансування чи стрімкої перебудови цілих сфер життєдіяльності людини. Моральний, духовний вимір економічної злочинності залишається «terra

¹ Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. С. 126.

² Гарасимів Т.З. Економічна злочинність як органічна складова буття соціуму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 129.

incognita» сучасної кримінологічної думки, але його гносеологічний потенціал важко переоцінити в умовах появи елементів штучного інтелекту та цифровізації суспільства.

Як зазначає В. В. Сазонов, закономірності конвергенції й інтеграції економічних систем окремих держав та їх груп є об'єктивними та немінучими, а надто з початком інтенсивної діджиталізації транскордонного капіталообігу, формуванням та зміцненням глобальних платіжних систем, проникненням взаємних кредитних зобов'язань до найглибших підвалин міждержавних і міжнародних відносин¹.

В. Т. Білоус вказує, що економічна злочинність включає в себе: умисні корисливі злочини проти економічних відносин власності; умисні корисливі господарсько-економічні злочини; злочини посадових осіб, які завдають істотної шкоди у сфері економічної діяльності; злочини, що скоюються організованими групами і злочинними співтовариствами, які завдають значної шкоди економічним відносинам власності².

О. Г. Кальман вважав, що економічна злочинність має негативний вплив, першочергово, на державу. Економічна злочинність – це деструктивне для економіки соціально-економічне явище, яке проявляється у вчиненні особами умисних корисливих злочинів у сфері легальної й нелегальної господарської діяльності, основним безпосереднім об'єктом яких виступають відносини у сфері виробництва та відносини власності, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг з метою отримання доходу³.

Дійсно, ми поділяємо погляд дослідника на економічну злочинність, яка виступає справжньою пухлиною на тілі механізму державного управління. Її підвищена суспільна небезпечність проявляється у тому, що вона закладає викривлені правила гри, трансформує цілі сфери економічної діяльності, створюючи злочинні середовища на рівні суб'єктів господарської діяльності, підприємств, у тому числі державних.

У своєму дисертаційному дослідженні А. М. Бойко пропонує вважати економічну злочинність таким видом злочинності, що становить спричинену закономірностями розвитку суспільства кримінологічно-однорідну сукупність суспільно небезпечних і кримінально-караних проявів господарської діяльності, які посягають на механізм організації національної економіки і які вчиняють зазвичай суб'єкти господарської діяльності – фізичні особи або службові особи юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності у процесі здійснення ними фактичної чи фіктивної господарської діяльності через порушення порядку її здійснення з метою

¹ Сазонов В. В. Поняття та система економічної безпеки: кримінологічний вимір. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спец. вип. С. 97.

² Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія. Ірпінь: Академія державної податкової служби України. 2002. 440 с.

³ Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. С. 5.

отримання економічної вигоди¹.

Таким чином, економічна злочинність являє собою специфічну сукупність суспільно небезпечних проявів діяльності осіб, їх колективів, а також підприємств, установ, організацій або цілих сфер економіки, яка суперечить нормам чинного законодавства та здійснюється систематично, а також спрямована на отримання прибутку та здатна суттєво впливати на функціонування фінансового механізму держави.

Варто погодитись із точкою зору А. П. Дикого, який вказує, що наведені підходи до тлумачення змісту поняття «економічні загрози» мають багатовекторний характер, що пояснюється зазначеним далі:

1) економічні злочини є об'єктом різних галузей права, а саме: господарського, земельного, екологічного, адміністративного, міжнародного та кримінального. Якщо більшість галузей встановлюють параметри економічної діяльності та економічної системи в цілому, то кримінальне право характеризує економічну злочинність, власне, з позиції порушення цих параметрів;

2) економічні злочини знаходяться на перетині інтересів сукупності учасників суспільних відносин, зокрема, підприємств; державних органів; фінансово-кредитних установ; міжнародних організацій; громадських організацій; громадян та груп осіб;

3) економічні злочини є об'єктом дослідження сукупності наук, зокрема, економічних, соціальних, юридичних, державного управління, технічних².

Погоджуючись з такою комплексною позицією дослідника, ми наголосимо на складності наукового осмислення, досудового розслідування даної категорії злочинів з огляду на їх досить складний для представників правничих професій характер. Це і обліково-фінансові відомості, і бухгалтерська звітність, і тексти договорів – дані відомості досить складно сприймаються представниками професій гуманітарного спрямування. Тому вважаємо доречним зауважити, що фахівці, які займаються фінансовими розслідуваннями, фінансовим моніторингом та іншими напрямками виявлення та протидії економічній злочинності мають бути максимально зорієнтованими саме на цю групу кримінальних правопорушень та не виконувати функції, пов'язані з досудовим розслідуванням інших кримінальних проступків та злочинів.

О. М. Джужа вказує, що головними факторами економічної злочинності у нашій країні різні дослідники називають: диспропорції економічного розвитку, невідповідність між економічними потребами й економічними можливостями їх задоволення, між інтересами розвитку окремих галузей економіки, між економічними інтересами окремих господарюючих суб'єктів, індивідуума і суспільства. Використовуючи

¹ Бойко А. М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. С. 70.

² Дикий А. П. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави: понятійно-змістовні положення та властивості. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. №4(102). С. 13.

багатофакторний метод, можна більш раціонально і змістовно провести групування сфер суспільного життя, що детермінують економічну злочинність, й виокремити: економічні, політичні, правові, психологічні, організаційні, демографічні, технічні чинники. Залежно від регіонального поширення й масштабу дії їх можна згрупувати на: загальнодержавні, регіональні, місцеві, макросоціальні, мікросоціальні, індивідуальні, а також провести групування за видами економічних злочинів і ступенем кореляційної залежності¹.

Отже, економічна злочинність є складною проблемою в Україні, і причини та умови її виникнення можуть бути різними. До останніх слід віднести наступні:

1) низький рівень життя населення та заробітної плати в Україні. Зазначене змушує людей шукати шляхи для отримання додаткових коштів нелегальним шляхом;

2) високий рівень корупції в країні. Корупція є серйозною проблемою в Україні та виступає поживним ґрунтом становлення економічної злочинності;

3) недостатньо якісна нормативно-правова база, в якій існує велика кількість прогалин та недоліків, що дозволяє підприємствам та окремим фізичним особам здійснювати злочинну діяльність;

4) розвинені традиції «кумівства». В Україні часто існує практика заснування сімейних бізнесів, де родинні зв'язки важливіші, ніж відповідність кваліфікації та ефективність роботи;

5) розвиток інформаційних технологій, що обумовлює появу «інтернет-шахрайства». Кіберзлочинці можуть зламувати комп'ютерні системи, використовувати віруси та шкідливі програми, щоб викрасти конфіденційну інформацію та грошові кошти;

6) тіньова економіка. В Україні тіньова економіка набуває значного розвитку, багато підприємств та фізичних осіб офіційно не декларують свій дохід та не сплачують податки;

7) війна, яка спричинила надскладну економічну та політичну ситуацію в країні, що в свою чергу сприяє зростанню економічної злочинності, включаючи контрабанду та незаконний обіг зброї.

8) неузгодженість українського та міжнародного законодавства у сфері запобігання економічної злочинності.

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що економічна злочинність – це суспільно-небезпечне явище, яке впливає не тільки на економічний та фінансовий стан держави та суспільства, а й на соціальний та політичний розвиток країни. Тому цілком справедливим буде говорити про те, що важливим завданням законодавця та наукової спільноти є створення ефективного механізму протидії та

¹ Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужа. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

запобігання економічній злочинності, що є особливо важливим на шляху подальшого становлення України як сучасної, демократичної та соціально спрямованої європейської держави. Наголошуємо на необхідності якнайширшого наукового осмислення даного питання, проведення міждисциплінарних круглих столів, конференцій та інших наукових заходів, у тому числі із залученням зарубіжних фахівців та представників міжнародних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2009. 288 с.
2. Гарасимів Т. З. Економічна злочинність як органічна складова буття соціуму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 127–135.
3. Сазонов В. В. Поняття та система економічної безпеки: кримінологічний вимір. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спец. вип. С. 97-105.
4. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія. Ірпінь : Академія державної податкової служби України. 2002. 440 с.
5. Кальман О. Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 48 с.
6. Бойко А. М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 492 с.
7. Дикий А. П. Економічна злочинність як загроза економічній безпеці держави : понятійно-змістовні положення та властивості. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4 (102). С. 3–17.
8. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011 720 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2023

Roman V. KOBKO

Ph.D. in Economy

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Serhii V. LUKIANENKO

Ph.D. in Law

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

FEATURES OF THE DETERMINATION OF ECONOMIC CRIME IN MODERN CONDITIONS

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists, the author's definition of the concept of "economic crime" is proposed. The causes and conditions that determine the occurrence of economic crime in Ukraine are singled out. It was established that economic crime is a socially dangerous phenomenon that affects not only the economic and financial state of the state and society, but also the social and political development of the country as a whole.

Key words: *crime, causes, conditions, economic crime, criminal law.*

Максим Геннадійович КОЛОДЯЖНИЙ,
кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В. В.
Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна)

ВПЛИВ ДОРОЖНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ НА СТАН БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ¹

У статті здійснена спроба визначення ролі дорожньої інфраструктури у забезпеченні безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також установленні кореляції між якістю доріг, обсягом їх фінансування й рівнем безпеки дорожнього руху на прикладі країн ЄС, інших держав та України. Надано авторське розуміння дорожньої інфраструктури. На підставі емпіричного базису порівняно обсяг інвестицій у дорожню інфраструктуру у зарубіжних країнах та Україні. Пояснено незадовільну якість доріг у нашій державі. Наведено сучасну прогресивну практику за кордоном щодо будівництва та ремонту доріг. Розкрито сутність стратегії Vision Zero та напрями її впровадження в Україні.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, дорожня інфраструктура, дороги, стратегія Vision Zero, злочинність, кримінальні правопорушення.

Постановка проблеми. Згідно із системним підходом до вирішення проблеми дорожньо-транспортної смертності й травматизму, а так само для посилення ефективності запобігання кримінальній та адміністративній протиправності у сфері безпеки дорожнього руху (далі – БДР) необхідно враховувати усі елементи складної соціальної системи «учасники дорожнього руху–транспортні засоби–дорога». Попри те, що головною складовою у цій системі є перша і виражається у так званому людському

¹ *Примітка.* Наукова стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

факторі (поведінка водіїв, пішоходів, велосипедистів та ін.)¹, який детермінує до 90 % усіх автотранспортних правопорушень, виникає необхідність у врахуванні також такої обставини, як дорожня інфраструктура. Остання виражається, головним чином, у якості доріг та обов'язі фінансування на їх будівництво і ремонт.

Зокрема, у Цілях сталого розвитку ООН, розрахованих до 2030 р., поставлена окрема ціль № 9: «Промисловість, інновації та інфраструктура»². Вона спрямована на удосконалення інфраструктури, у тому числі її центральної дорожньої складової з тим, щоб закласти фундамент для економічного зростання держав та забезпечити розвиток, особливо слабкорозвинених та економічно уразливих країн світу. До таких, на жаль, належить й Україна. Крім цього, відповідно до результатів досліджень ВООЗ дорожня інфраструктура істотним чином впливає на рівень дорожньо-транспортного травматизму. Було встановлено, що покращення якості доріг, стандартів їх проектування, врахування потреб усіх учасників дорожнього руху має вагоме значення для транспортної безпеки³.

Через багатоаспектність проблеми дорожньої інфраструктури та її ролі в убезпеченні дорожнього руху вона досліджувалась не лише правниками, й фахівцями у галузі технічних наук. Зокрема, історико-правові питання розвитку наземних шляхів вивчав М. Ю. Веселов та ін.; оцінку ролі дорожніх умов у виникненні ДТП, а також ранжування доріг за ступенем їх аварійності здійснювали, окрім інших, Т. В. Бондар, О. В. Беленчук; проблему застосування новітніх матеріалів при будівництві доріг досліджували С. В. Бойченко, М. М. Братичак, А. О. Белятинський, О. Б. Гринишин, П. І. Топільницький, А. П. Пушак тощо; сучасні підходи землекористування автомобільних доріг розроблялись Н. Ф. Іщенком, Л. Р. Скрипником, М. П. Стецюком; методи моніторингу автомобільних доріг пропонували В. О. Алексієв, О. П. Алексієв, А. А. Видмиш, В. О. Хабаров; питання екологічної безпеки при будівництві та експлуатації доріг розглядали Т. Є. Ригас, Є. Б. Угненко, Л. С. Шелудченко, В. М. Шмандій.

Плідно і послідовно дотичні питання досліджують фахівці відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, а саме: В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Головін, Ю. Б. Данильченко, А. В. Калініна, М. С. Кисельова, О. В. Новіков, С. В. Панова, І. О. Христич, С. С. Шрамко. Водночас у літературі бракує кримінологічних праць, де б на підставі емпіричного базису, з урахуванням прогресивної європейської практики пізнавалась ця важлива

¹ Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-42-113; Мисливий В. А. Запобігання дорожньо-транспортним деліктам на безпілотному автотранспорті. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової*: зб. мат. (Запоріжжя, 10 бер. 2022 р.) / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя: КПУ, 2022. С. 244–247.

² The SDGS in action. URL: <https://www.undp.org/ukraine/sustainable-development-goals/industry-innovation-and-infrastructure>.

³ Status Report on Road Safety 2018: summary. URL: <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/277370/WHO-NMH-NVI18.20-eng.pdf?ua=1>.

соціальна проблематика з огляду на оцінку значення дорожньої інфраструктури для підвищення рівня БДР.

Мета статті – установлення кореляційних зв'язків між якістю доріг, обсягом її фінансування та станом БДР.

Виклад основного матеріалу. Під дорожньою інфраструктурою розуміються сучасні стандарти щодо проектування, організації будівництва, реконструкції, ремонту, утримання, контролю якості доріг, використання матеріалів, принципів функціонування дорожнього господарства та інших аспектів їх впливу на стан БДР¹. Використання цього поняття цілком узгоджується із категоріальним апаратом, що застосований у Стратегії підвищення рівня БДР на період до 2024 р.²

Для здійснення поставленої наукової задачі скористаємось статистичними даними:

а) Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо обсягу інвестицій у дорожньо-транспортну інфраструктуру;

б) Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) щодо якості дорожньої інфраструктури (Road Quality Index);

в) Європейської обсерваторії БДР (European Road Safety Observatory) щодо стану БДР в окремих європейських країнах³.

Серед 15 проаналізованих країн ЄС з найвищим рівнем БДР простежується їх відносно високий рейтинг щодо якості доріг. Найкраща дорожня інфраструктура має місце у Швейцарії, Франції, Австрії, ФРН та Іспанії. При цьому країни ЄС з найвищим показником смертності від ДТП (Румунія, Болгарія, Польща) мають й найгірші серед розглянутих держав дороги. Тобто за цим показником прослідковуються чіткі кореляційні взаємозв'язки. Якщо ж вивчати цей показник у глобальному розрізі, то десятка країн із найкращими дорогами виглядає так: ОАЕ, Сінгапур, Швейцарія, Гонконг, Нідерланди, Японія, Франція, Португалія, Австрія, США. Тоді як найменш якісні дороги існують у: Мавританії, Конго, Гаїті, Мадагаскарі, Гвінеї, Ємені, Парагваї. Україна ж за індексом якості доріг перебуває на 130 місці зі 137 можливих (2018 р.). Це свідчить про те, що наша держава має одну з найгірших дорожніх інфраструктур у світі.

Наведена майже катастрофічна ситуація з українськими дорогами відбувається в умовах існування відповідних державних стандартів, які стосуються вимог до експлуатаційного стану автомобільних доріг, вулиць та залізничних переїздів (ДСТУ 3587–97). Ними, наприклад, передбачено, що

¹ Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. С. 101.

² Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. №1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text/>.

³ Inland transport infrastructure investment share of GDP remains stable in OECD. URL: <https://www.itf-oecd.org/inland-transport-infrastructure-investment-share-gdpremains-stable-oecd>; Quality of road infrastructure. URL: <https://reports.weforum.org/globalcompetitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ057>; Road safety targets: Monitoring report. URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf.

покриття проїзної частини не повинно мати осідань, вибоїн, напливів чи інших деформацій, що ускладнюють рух транспортних засобів. А стан покриття проїзної частини та інших елементів дороги мають перевірятись згідно із цим стандартом організаціями, які їх експлуатують, – щодавно, тобто кожні 10 днів. Більше того, цей документ передбачає для 5-ти категорій та 4-х груп доріг і вулиць вимоги для максимальної площі пошкоджень (ям) у розрахунку на 100 тис. м²: від 0,3 (1,5) м² до 3 (7) м² відповідно. При цьому такі пошкодження (ями) мають усуватись від 1 (5) до 5 (10) діб¹. Виходячи із незадовільного стану більшості українських доріг, зазначений стандарт, м'яко кажучи, ігнорується дорожніми службами, не витримуються визначені строки ліквідації недоліків дорожнього покриття. Така ситуація вказує, що у державі масово не дотримуються важливі вимоги транспортної безпеки, які здатні призвести до дорожньо-транспортної смертності й травматизму.

Вивчення показника інвестицій у дорожньо-транспортну інфраструктуру демонструє менш виражену кореляцію зі станом БДР. Зокрема, наприклад, у 2019 р. у структурі вивчених країн найбільше фінансування за цим напрямом мало місце, у тому числі, й в Україні (50 млрд грн. або 4,9 % ВВП). При цьому виникає логічне запитання про причини існування неякісних доріг у державі з вагомими інвестиціями у цю сферу? Відповісти на нього можна так:

- Україна є найбільшою за площею (603,7 км²)² країною Європи. Вона посідає 7 сходинку серед європейських держав та 17 – серед усіх країн світу за протяжністю доріг (419,7 тис. км²)³;

- держава тривалий час асигнувала будівництво доріг за залишковим підходом;

- в Україні традиційно здійснювався не капітальний, а поточний («ямковий») ремонт доріг й реконструкція окремих складових дорожньої інфраструктури;

- в абсолютному вираженні 50 млрд грн є незначним обсягом коштів для країни з найгіршими дорогами у світі та порівняно із багатьма заможними державами світу;

- активізація стратегічного фінансування розвитку дорожньої інфраструктури в Україні відбулась лише кілька років тому та пов'язана із президентським проектом «Велике будівництво». На жаль, його вагомі успіхи, яких вдалось досягти у 2020–2022 рр., нівельовано наслідками

¹ ДСТУ 3587–97 «Автомобільні дороги, вулиці та залізничні переїзди». Київ: Держстандарт України, 1997. С. 6.

² Список країн Європи за площею. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8_%D0%B7%D0%B0_%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D1%89%D0%B5%D1%8E.

³ Список країн за загальною довжиною автошляхів. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%8E_%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%8E_%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%88%D0%BB%D1%8F%D1%85%D1%96%D0%B2.

повномасштабного російського військового вторгнення. Наразі в Україні бойовими діями зруйновано або істотно пошкоджено понад 25 тис. км доріг і понад 340 мостів¹.

Серед досліджених країн найбільші інвестиції (1,2-1,5 % ВВП) у дорожньо-транспортну інфраструктуру здійснили Норвегія, Швейцарія, Болгарія, Румунія (2019 р.). Найменші видатки (0,3-0,6 % ВВП) у цій сфері простежуються в Ірландії, Іспанії та Австрії. Водночас слід підкреслити, що останні три країни є доволі заможними, а відносно незначне фінансування указанного напрямку їх державної політики пояснюється попередніми значними інвестиціями у цю галузь.

Загалом на глобальному рівні найбільше фінансування розвитку дорожньо-транспортної інфраструктури простежується у (млрд євро): КНР – 709,7; США – 105,8; Японія – 50,4; Велика Британія – 22,9; Франція – 21,3². У цьому зв'язку виникає потреба щодо пошуку відповіді на інше важливе запитання: чому розвинені держави готові витратити значні кошти на розвиток дорожньої інфраструктури та будівництво якісних доріг? На нього є дві відповіді: проста (банальна) й непроста (істинна). Перша зводиться до взятих країнами певних міжнародних зобов'язань відповідно до завдань, визначених у Глобальних цілях ООН–2030. Однак так звана непроста і насправді справжня відповідь криється у філософії та принципах побудови сучасного капіталістичного світопорядку.

Річ у тім, що найбільші видатки на дорожньо-транспортну інфраструктуру здійснюються у КНР, США, Японії, Великій Британії та Франції. Ці держави є членами G20 і G7 (окрім КНР). Вони традиційно шукають ті чи інші шляхи посилення свого економічного домінування та політичного світового панування. Доказом цієї тези є результати досліджень західних економістів, які довели, що інвестиції в інфраструктуру, у тому числі дорожню, позитивно відбиваються на зростанні ВВП у пропорції витрат і доходів як 1:3³. Це означає, що умовно на 1 дол. США, витрачений на дороги, у довгостроковій перспективі приходиться втричі більше доходу завдяки відомому мультиплікативному економічному ефекту експлуатації якісних доріг.

До речі, в Україні також здійснюються спроби врахування позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері. На це вказує згаданий вище інфраструктурний проект «Велике будівництво». За оцінками фахівців Київської школи економіки, тіснота зв'язків дорожнього будівництва з іншими галузями зумовлює мультиплікатор випуску, рівний 2,3–2,6. Інші ефекти, такі як вплив доходу та відповідне збільшення споживання, створюють більшу оцінку мультиплікатора, від 4,4 до 5,5. У разі відсутності військових дій в Україні планувалось, що сукупність проектів дорожнього

¹ В Україні через війну пошкоджено або зруйновано понад 25 тис. км доріг. URL: <https://espreso.tv/v-ukraini-cherez-viynu-poshkodzheno-abo-zruynovano-ponad-25-tis-km-dorig>.

² Transport infrastructure investment and maintenance. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/data/itf-transport-statistics/transport-infrastructure-investment-and-maintenance_g2g55573-en.

³ Road to Growth: The Case for Investing in America's Transportation Infrastructure. URL: <https://s3.amazonaws.com/brt.org/staging-qe00pdhbbqqq3/2015.09.16-InfrastructureReport-Final.pdf>.

будівництва протягом 2020–2023 рр. створили б додатковий приріст ВВП нашої держави у розмірі 2,2 %¹.

Показником налаштованості багатьох країн на одержання прибутку від фінансування розбудови дорожньої інфраструктури і, як наслідок, підвищення рівня БДР, є низка глобальних проектів, як-то:

- Трансевропейська транспортна мережа (TEN-T) – реалізується з 1990 р. до сьогодні, протягом 2014–2020 рр. на її реалізацію виділено 26 млрд євро;

- Золотий чотирикутник Індії – найбільша шосейна мережа Індії (5,8 тис. км) і п'ята – у світі, будувалась протягом 2001–2012 рр., вартість проекту становить 8,4 млрд дол. США;

- Панамериканське шосе – найдовша автомобільна траса світу довжиною 48 тис. км, проходить територією 14 країн Північної та Південної Америки;

- «Один пояс, один шлях» – інфраструктурна стратегія КНР щодо транспортного об'єднання 65 країн, на які приходить третина світового ВВП² (після російської агресії проти України у 2022 р. КНР припинив фінансування рф за цим проектом).

Дослідження сучасного зарубіжного досвіду розвитку дорожньої інфраструктури дає підстави для виділення окремих напрямів діяльності, які заслуговують на увагу з огляду на їх можливе застосування в Україні для підвищення рівня БДР, а саме:

- забезпечення зручності користування дорогами окремими і більш незахищеними категоріями учасників дорожнього руху (пішоходи, велосипедисти, користувачі легкого персонального електротранспорту);

- посилення безпеки користування дорогами (кільцеві перехрестя доріг, дороги з реверсною смугою, пішохідні мости, пішохідні переходи з підсвічуванням, захисні бар'єри на доріжках для велосипедистів та ін.);

- застосування новітніх підходів щодо обслуговування доріг у холодну пору року (тротуари з підігрівом, використання антифризу й «гарячого піску», трамбування снігу);

- використання сучасних технологій та матеріалів при будівництві доріг підрядними організаціями з гарантією до 10 років (новітні бітуми, асфальтобетонні суміші, армовані волокна, сонцезахисне дорожнє покриття);

- суворий державний контроль за обслуговуванням відповідальними компаніями доріг різних категорій із можливістю застосування санкцій до них у разі порушення умов укладеного контракту³;

- здійснення згідно із відповідною директивою ЄС⁴ аудиту розбудови

¹ Шоломицький Ю., Дейсан І., Шоломицька О. та ін. Оцінка економічних ефектів програми «Велике будівництво» в 2020–2023 роках / Київська школа економіки; Укравтодор. Київ, 2021. 56 с.

² Transport infrastructure trends and regional development. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/512e786f-en/index.html?itemId=/content/component/512e786f-en>.

³ Дубровик-Рохова А. Дороги без ям і майже без ... аварій. День. 2018. №114 (2 липня). URL: <https://day.kyiv.ua/article/ekonomika/dorohy-bez-yam-i-mayzhe-bez-avariy>.

⁴ Directive 2008/96/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on road

та експлуатації дорожньої інфраструктури на предмет визначення найбільш аварійних ділянок дороги та установлення їх причин та умов;

- урахування думки місцевих громад щодо розвитку дорожньої інфраструктури;

- виділення значних коштів на будівництво та ремонт доріг, мостів, естакад, наземних та підземних переходів, нанесення розмітки, монтаж світлофорів, інформаційних табло, захисних бар'єрів, відбійників тощо¹.

У цілому практика країн ЄС у цій сфері здійснюється з урахуванням принципу етичного імперативу, який у свою чергу відбиває парадигму європейської стратегії Vision Zero, метою якої є зменшення смертності й тяжкого травмування учасників дорожнього руху на 50 % до 2030 р. й на 100 % – до 2050 р.² Зазначений принцип виражається у необхідності розуміння прописної й очевидної істини: за настання ДТП і можливої загибелі чи травмування учасників дорожнього руху несе у тій чи іншій мірі відповідальність усе суспільство, а не лише особа, визнана винною у вчиненні певного кримінально- або адміністративно-караного автотранспортного правопорушення. Ті країни (Швеція, Норвегія та ін.), які застосували указану стратегію на практиці уперше (з 1997 р.), наразі мають найвищий у світі рівень БДР і, відповідно, найменшу смертність від ДТП.

Наведений матеріал відповідає результатам інших суміжних наукових досліджень українських учених, які стосуються визначення ролі дорожньої інфраструктури у забезпеченні високого рівня БДР. Зокрема, фахівцями державного підприємства «Державний дорожній науково-дослідний інститут імені М. П. Шульгіна», яке вважається головною науково-дослідною установою України з питань будівництва, ремонту та експлуатаційного утримання автомобільних доріг, здійснена оцінка ролі дорожніх умов у виникненні ДТП на ділянках їх концентрації. Зокрема, ученими на прикладі дороги М-03 Київ – Харків – Довжанський за 2004–2006 рр. було встановлено, що протяжність ділянок концентрації ДТП на цій дорозі становить 16 % від загальної протяжності дороги в межах Київської області, на них сталося 46 % ДТП від загальної їх кількості. Незадовільні дорожні умови сприяли в тій чи іншій мірі виникненню 31 % ДТП, зафіксованих на ділянках їх концентрації³.

В інших дослідженнях здійснювалась спроба визначення рейтингу доріг України за рівнем їх аварійності. Для цього встановлено коефіцієнт аварійності та тяжкості наслідків від ДТП, що дозволило виділити чотири ступеня небезпеки мережі українських доріг. Зазначений показник ліг в основу для виокремлення дуже небезпечних доріг державного значення в

infrastructure safety management. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32008L0096>.

¹ Multi-billion investment planned in Swiss roads. URL: https://www.swissinfo.ch/eng/politics/road-infrastructure_multi-billion-investment-planned-in-swiss-roads/44400840.

² EU Road Safety Policy Framework 2021–2030 – Recommendations on next steps towards «Vision Zero». URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA9-2021-0407_EN.pdf.

³ Бондар Т. В., Беленчук О. В. Оцінка ролі дорожніх умов у виникненні дорожньо-транспортних подій на ділянках їх концентрації. *Дороги і мости*. 2008. Вип. 8. С. 22–28.

Україні (Р-70 Одеса – Білгород-Дністровський – Монаші та М-27 Одеса – Іллічівськ), а також доріг, які відносяться до категорії небезпечних (М-10 Львів – Краковець, М-05 Київ – Одеса, Р-05 Городище – Рівне – Старокостянтинів, Р-06 Ульянівка – Миколаїв, Р-01 Київ – Обухів, М-11 Львів – Шегині, Р-02 Київ – Іванків – Овруч, Н-02 Львів – Тернопіль). Крім цього, дослідники констатують, що ранжування доріг у цій сфері, поєднане з покращенням дорожніх умов, є одним із ефективних інструментів для зниження кількості ДТП із загиблими на автомобільних дорогах загального користування¹. Тобто анонсованими результатами підтверджується думка щодо істотного значення якості доріг для підвищення рівня БДР.

Висновки. Кримінологічне пізнання представленої наукової проблеми дає підстави для формулювання таких суджень:

1. Убезпечення дорожнього руху в Україні вимагає застосування комплексного підходу щодо врахування усіх складових соціальної системи «учасники дорожнього руху – транспортні засоби – дороги».

2. Зафіксовано більш виражені кореляційні зв'язки між якістю доріг та станом БДР та менш виражені – між останнім показником і фінансуванням розбудови дорожньої інфраструктури. Це пояснюється не завжди ефективним використанням коштів на потреби розвитку дорожнього господарства.

3. Визнання значущості дорожньої інфраструктури у питанні зменшення смертності у ДТП загалом й запобіганні автотранспортним правопорушенням, зокрема, потребує перегляду існуючого стереотипу щодо виключності правових заходів у підвищенні рівня БДР порівняно з економічними та організаційно-управлінськими напрями діяльності.

4. Україна потребує перегляду засад реалізації державної політики у царині БДР із необхідністю звернення уваги на прогресивну європейську стратегію Vision Zero, в основі якої лежить не каральний підхід для забезпечення БДР, а описаний вище принцип етичного імперативу, який наголошує на «відповідальності» усіх суб'єктів, залучених до вирішення проблеми дорожньо-транспортної смертності й травматизму, у тому числі шляхом будівництва якісних, безпечних й комфортних доріг.

5. Розвиток національної системи дорожньої інфраструктури в Україні має здійснюватись з урахуванням позитивного досвіду країн, які досягли у цій сфері значних успіхів з огляду на ефективність використання коштів, застосування інновацій, організації контролю від будівництва доріг – до їх обслуговування. Головним критерієм при будівництві та ремонті доріг в Україні, окрім вартості, має бути також їх висока якість, яка здатна забезпечити тривалу експлуатацію останніх.

6. Подальші наукові розвідки щодо цієї проблематики мають здійснюватись з метою визначення кореляційних взаємозалежностей між станом БДР та такими обставинами, як: рівень правової культури учасників

¹ Бондар Т. В., Беленчук О. В. Рейтинг мережі доріг державного значення за даними аварійності 2017 року. *Дороги і мости*. 2017. Вип. 17. С. 89–96.

дорожнього руху; повнота правового регулювання цієї сфери; розмір штрафів за автотранспортні правопорушення; впровадження інновацій у транспортну галузь; якість автомобілів; кількість засобів автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху; ефективність управління дорожнім рухом тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар Т. В., Беленчук О. В. Оцінка ролі дорожніх умов у виникненні дорожньо-транспортних подій на ділянках їх концентрації. *Дороги і мости*. 2008. Вип. 8. С. 22–28.

2. Бондар Т. В., Беленчук О. В. Рейтинг мережі доріг державного значення за даними аварійності 2017 року. *Дороги і мости*. 2017. Вип. 17. С. 89–96.

3. В Україні через війну пошкоджено або зруйновано понад 25 тис. км доріг. URL: <https://espresso.tv/v-ukraini-cherez-viynu-poshkodzheno-abo-zruynovano-ponad-25-tis-km-dorig>.

4. Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргареєва (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-42-113.

5. ДСТУ 3587–97 «Автомобільні дороги, вулиці та залізничні переїзди». Київ: Держстандарт України, 1997. 24 с.

6. Дубровик-Рохова А. Дороги без ям і майже без ... аварій. *День*. 2018. №114 (2 липня). URL: <https://day.kyiv.ua/article/ekonomika/dorohy-bez-yam-i-mayzhe-bez-avariy>.

7. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.

8. Мисливий В. А. Запобігання дорожньо-транспортним деліктам на безпilotному автотранспорті. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової*: зб. мат. (Запоріжжя, 10 бер. 2022 р.) / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя: КПУ, 2022. С. 244–247.

9. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. №1360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text/>.

10. Список країн Європи за площею. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B8_%D0%B7%D0%B0_%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D1%89%D0%B5%D1%8E.

11. Список країн за загальною довжиною автошляхів. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_

%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%8E_%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%8E_%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%88%D0%BB%D1%8F%D1%85%D1%96%D0%B2.

12. Шоломицький Ю., Дейсан І., Шоломицька О. та ін. Оцінка економічних ефектів програми «Велике будівництво» в 2020–2023 роках / Київська школа економіки; Укравтодор. Київ, 2021. 56 с.

13. Directive 2008/96/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on road infrastructure safety management. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32008L0096>.

14. EU Road Safety Policy Framework 2021–2030 – Recommendations on next steps towards «Vision Zero». URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA9-2021-0407_EN.pdf.

15. Inland transport infrastructure investment share of GDP remains stable in OECD. URL: <https://www.itf-oecd.org/inland-transport-infrastructure-investment-share-gdp-remains-stable-oecd>.

16. Multi-billion investment planned in Swiss roads. URL: https://www.swissinfo.ch/eng/politics/road-infrastructure_multi-billion-investment-planned-in-swiss-roads/44400840.

17. Quality of road infrastructure. URL: <https://reports.weforum.org/globalcompetitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ057>.

18. Road safety targets: Monitoring report. URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf.

19. Road to Growth: The Case for Investing in America's Transportation Infrastructure. URL: <https://s3.amazonaws.com/brt.org/staging-qeOOpdhhbbqqq3/2015.09.16-InfrastructureReport-Final.pdf>.

20. Status Report on Road Safety 2018: summary. URL: <http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/277370/WHO-NMH-NVI18.20-eng.pdf?ua=1>.

21. The SDGs in action. URL: <https://www.undp.org/ukraine/sustainable-development-goals/industry-innovation-and-infrastructure>.

22. Transport infrastructure investment and maintenance. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/data/itf-transport-statistics/transport-infrastructure-investment-and-maintenance_g2g55573-en.

23. Transport infrastructure trends and regional development. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/512e786f-en/index.html?itemId=/content/component/512e786f-en>.

Стаття надійшла до редакції 25.08.2023

Maxim G. KOLODYAZHNY,

PhD in Law, Senior Researcher

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime

INFLUENCE OF ROAD INFRASTRUCTURE ON THE STATE OF ROAD TRAFFIC SAFETY

The article attempts to determine the role of road infrastructure in ensuring road safety and transport operation, as well as to establish the correlation between the quality of roads, the amount of their funding and the level of road safety on the example of EU countries, other states and Ukraine. The author's understanding of road infrastructure is provided. Based on the empirical basis, the volume of investments in road infrastructure in foreign countries and Ukraine is compared. The unsatisfactory quality of roads in our country is explained. Modern progressive practice abroad regarding the construction and repair of roads is presented. The essence of the Vision Zero strategy and the directions of its implementation in Ukraine are revealed.

Keywords: *road safety, road infrastructure, roads, Vision Zero strategy, crime, criminal offenses.*

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ В СТРАТЕГІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ УКРАЇНИ: КАРТОГРАФІЯ КОЛЕКТИВНИХ ТРАВМ ВІЙНИ*

Стаття присвячена розробці кримінологічних орієнтації в стратегії перехідного правосуддя через аналіз колективних травм війни. Встановлено, що травма війни є всеохоплюючим соціально-психологічним феноменом, що сягає найглибших пластів колективного безсвідомого, виражає атаки на відкритість соціального часу, на прив'язаність, на ідентичність й здатність символізувати. В залежності від характеру практик й фізичної близькості до травмуючих факторів виділено та охарактеризовано травматично-бойовий, міграційно-травматичний, пасивно травматичний, окупаційно-травматичний, постокупаційно-травматичний та інтегровано-травматичний соціально-діяльнісні сюжети, в межах яких формуються та проявляються відповідні кримінологічні типи жертв: жертва-невротик, агресивна жертва-ресентиментал, жертва-агресор, монологічна жертва, дезінтегрована жертва та жертва-маргінал, невротична жертва-акціоніст. З'ясовано, що кожному вказаному типу притаманний власний особливий зміст криміногенного потенціалу, який так чи інакше здатен бути реалізований у насильницьких кримінальних правопорушеннях, зокрема, злочинах на ґрунті ненависті, фронтірній злочинності. Представлено тривимірну матрицю колективних травм війни, що включає феноменологічно-структурний, функціонально-психогенний та розсудочно-інтерпретаційний виміри.

Ключові слова: війна, колективна травма, травма війни, матриця, перехідне правосуддя, кримінологічні орієнтації, захист прав людини,

* Примітка. Статтю підготовлено на виконання проекту «Захист прав людини в концепції перехідного правосуддя: українська модель» (реєстр. номер 2022.01/0204), що виконується за підтримки Національного фонду досліджень України.

запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Перспектива закінчення війни та утвердження в Україні стану миру є невідворотною. Так чи інакше, у тій чи іншій конфігурації, але завершення міжнародного збройного конфлікту на території нашої країни (російсько-української війни) відбудеться. Ба більше: історія агресивних завоювань, принаймні у XX ст., переважно та правдоподібно свідчить, що зрештою агресор позбавляється неправомірно, внаслідок агресії, набутих (окупованих, анексованих) територій. Це означає, що стратегія виходу України зі стану війни, чи то пак повоєнного переходу, має, по-перше, формуватися вже зараз (адже є суперскладною, метасистемною проблемою у сфері соціального управління, протидії злочинності, забезпечення прав людини) та, по-друге, враховувати комплекс викликів, пов'язаних з реінтеграцією тих територій, які наразі є тимчасово окупованими, анексованими російською федерацією. Така стратегія вже традиційно як у міжнародно-правовому, так і національному вимірах пов'язується із концепцією перехідного правосуддя.

Важливо наголосити: коли йдеться про перехідне правосуддя, варто говорити не тільки і не стільки про деяку процедуру переходу від стану війни до стану миру та/або від недемократичного до демократичного політичного режиму (перехід є процесом, комплексом процедур, що лише позначає спрямованість можливих й бажаних глибинних трансформацій, що складають зміст транзиту, визначають зміст дотранзитного, транзитивного й посттранзитного соціальних кондицій), скільки про роботу із колективними травмами: станами, факторами та наслідками воєнної травматизації суспільства. У цій тезі ми виходимо з того, що війна – це, передусім, травма. Її не тільки для всіх учасників збройного конфлікту, а й всього (чи більшості) населення країни, втягнутої у конфлікт. Ця травма є комбінованою, містить різні складники, що зумовлюють неоднакові конфліктогенні, в тому числі й криміногенні чинники соціогенези, підсвічують різний характер та ступінь порушених прав людини і, відповідно, неоднакові підходи, орієнтації, установки в роботі в межах концепції перехідного правосуддя, зокрема, щодо відновлення порушених в ході конфлікту прав, запобігання, мінімізації ризиків повторної травматизації, криміналізації повоєнних систем соціальної діяльності, інститутів. І оскільки травми чинять вплив на минуле (часто роблячи його тягучою сучасністю), визначають оцінку поточного моменту й бачення майбутнього, то різні види травматизації, обумовлюють й відмінності соціальних хронотопів, що може стати додатковим фактором соціальної дезорганізації, нових хвиль аномії, делегітимізації держави, кримінальної активності, пов'язаної з цим. Це ще одна причина озброїтись оптикою *trauma studies* в кримінологічному дослідженні концепції і практики перехідного правосуддя. Тож слід підтримати тих дослідників¹, які

¹ Ушакин С. «Нам этой болью дышать»? О травме, памяти и сообществах // Травма:пункты :

наполегливо відстоюють точку зору, що травма може і має бути не лише предметом медичного, психіатричного, а й соціального аналізу і впливу.

Принагідно зауважимо, що проблематика перехідного правосуддя закономірно потрапила до фокусу уваги українських науковців, правозахисників, починаючи з 2014 р. Варто відмітити ґрунтовні напрацювання аналітиків Української Гельсінської спілки з прав людини, що серед іншого відобразились у колективній монографії «Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні» (2017 р.). Комплекс аналітичних, просвітницьких матеріалів з проблем перехідного правосуддя були видані під егідою науково-дослідного і медійного «Центру постконфліктного врегулювання». За цим же напрямом протягом 2014–2022 рр. світ побачила серія наукових статей під авторством А. Б. Благої, І. В. Брунова-Калісецької, А. П. Буценка, М. М. Гнатівського, О. В. Євсєєва, А. О. Кориневича, Г. А. Максака, О. А. Мартиненка, О. М. Овчаренко, Н. І. Сатохіної, О. М. Семьоркіної, О. О. Уварової, С. В. Шевчука, О. В. Щербанюк та інших дослідників. Не можна не відмітити й цикли просвітницьких та дискусійних інформаційних проєктів (круглих столів, інтерв'ю і т. п.), а також законопроєктних ініціатив висунених, частково реалізованих Українською Гельсінською спілкою з прав людини у сфері популяризації та спроб унормування перехідного правосуддя в Україні. Разом з тим, повномасштабна війна, датою якої небезпідставно прийнято вважати 24 лютого 2022 р., вивела проблематику перехідного правосуддя на якісний інший рівень, пов'язаний саме з екстраординарним зростанням масштабу та зміною якості травматизації населення України. Це вимагає застосування нових підходів та напрямів у дослідженні орієнтацій концепції перехідного правосуддя, їх кримінологічного обґрунтуванням.

Таким чином, *метою* цієї статті є розробка, опис та пояснення кримінологічних орієнтацій перехідного правосуддя для України з позицій міждисциплінарної характеристики колективних травм війни.

Виклад основного матеріалу. Під перехідним правосуддям зазвичай розуміють концепція і практика суспільного транзиту від стану конфлікту до миру та/або від недемократичного (тоталітарного, авторитарного) до демократичного політичного режиму. Перехідний період характеризується численними конфліктогенними, криміногенними ризиками, пов'язаними як із загрозами реставрації колишніх параметрів соціального розвитку, що призвели до конфлікту та/або утвердження недемократичного політичного режиму, розгортанням механізмів симуляції, імітації реформ, неефективністю допомоги жертвам конфлікту, репресій, сприянням уникненню відповідальності за правопорушення, так і з криміналізацією новітніх політичних, економічних, квазіправових інститутів, створенням нових передумов для нарощування соціальної напруженості, ворожнечі, агресивної фронтирності¹.

Сборник статей / Сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М.: Новое литературное обозрение, 2009. С. 8.

¹ Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокурченко (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 250.

У зв'язку з цим перехідне правосуддя, маючи за мету сприяння найліпшому відновленню справедливості, стійкого миру, демократії, постає комплексом кримінологічно обґрунтованих заходів, що поєднують ретрибутивну й відновну юстицію, широкий, багаторівневий соціальний діалог, просвіту, реституцію, визнання, правотворчу й правоохоронну діяльності, організаційно-управлінські трансформації, що реалізуються у чотирьох основних напрямках: 1) притягнення до відповідальності винних у правопорушеннях, пов'язаних із конфліктом, недемократичним владарюванням, що доцільно здійснювати у поєднанні національних та міжнародних судових механізмів, а також з розумним використанням інституту амністії в цілях стимулювання правомірної поведінки, примирення; 2) відшкодування жертвам правопорушень, сприяння у наданні їм необхідної соціальної, медичної, психологічної допомоги, а також сприяння в увіковіченні; 3) встановлення історичної правди, інституційною основою якої діяльність комісій правди та/або примирення – тимчасових органів, що здійснюють безпосередню комунікацію з постраждалими, формують умови для діалогу сторін конфлікту; 4) інституціональні реформи, спрямовані на недопущення повторення конфліктного досвіду та/або досвіду недемократичного політичного режиму¹.

І хоча лише другий з позначених напрямів напряму стосується роботи із жертвами збройного конфлікту, навіть побіжного аналізу решти векторів перехідного правосуддя дає можливість з'ясувати, що й для них жертви, характеристики, причини та властивості колективних травм війни є ключовими при формуванні цілей, спрямованості, методів, підходів, результатів постконфліктної діяльності. Саме через це однією з першочергових задач в межах концептуалізації перехідного правосуддя для України може бути визначено: а) складання, опис, та пояснення умовних кримінологічних мап колективних травм; б) структурно-функціональна розмітка груп соціальної діяльності і їх особливих станів, визначених, маркованих однотипними травматичними екзистенціями; в) опис і пояснення характеру, властивостей різних типів колективних травм війни, їх кримінологічно значущих наслідків та, відповідно, різних кримінологічних типів жертв війни в Україні. Саме майбутня робота із жертвами становитиме гуманістичний стрижень перехідного правосуддя, його людиноцентристське функціональне осердя. Гіпотетично, знання про вказані травми та їх картографія мають в подальшому сприяти формуванню адекватного багатомірного бачення українського повоєнного переходу, його напрямів, забезпечення їх зв'язності, повноти, специфікованості, кримінологічної безпечності.

Для внесення ясності розуміння предмету дослідження слід зробити декілька зауваг, щодо поняття, сутності колективної травми, що визначається нами як найсуттєвіший проблемний компонент в структурі

¹ Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. С. 250–251.

орієнтацій перехідного правосуддя, принаймні гуманітарного блоку цієї діяльності (зорієнтованість на подолання травм або, принаймні, врахування їх ефектів). Так, колективну травму можна трактувати як руйнування соціально-психологічних структур і цінностей групи, або така їх зміна, за якої вони не можуть бути одразу відновлені після припинення травматичної дії¹; як досвід, що набуває і переживає група внаслідок травматичної події; і як кризу, що стає поворотним пунктом розвитку, коли використовуються ресурси посттравматичного зростання². Серед досліджуваних механізмів утворення і поширення колективних травм – інформаційна травматизація, яка є обов'язковим компонентом усіх колективних травм, і посттравматичний стресовий розлад, який поширюється в популяції переважно через вторинний травматичний стрес³. У ситуації травматизації та в процесі виходу з травми в суспільстві може відбуватися відтворення та соціальне конструювання нових смислів⁴.

Колективні травми, таким чином, є колективними психічними утвореннями, що сягають як рівня свідомого, так і безсвідомого. Правий, на нашу думку, П. П. Горнтостай, коли стверджує, що колективна травма є феноменом групової психіки й обов'язково має суттєвий неусвідомлюваний компонент, особливо – коли йдеться про травму, з якою група не здатна впоратися достатньо ефективно, а її прояви та наслідки активно витісняються. Отже, проблематика колективних травм має досліджуватись в контексті проблем групового несвідомого, важливою складовою якого вони є⁵. Водночас важливо розуміти, що колективні травми змінюють не архетипічний фундамент, а радше особливості його дії і на масовому, груповому, і на індивідуальному рівнях, тобто детермінують *архетипічні збої* (зміна не концепту, а практики його реалізації, життєвтілення), невідповідності між колективними «мисле-формами» та конкретно-історичними умовами їх наповнення, станом соціальних конвенцій, функціональністю політичних, правових, економічних інститутів, культурних паттернів⁶.

Колективні травми, в залежності від їх змісту, інтенсивності, спрямованості дії, можуть й не детермінувати архетипічні збої, не сягати «глибини залягання» цих «мисле-форм», або ж змістовно бути індиферентними щодо них. Подібного роду травми формують менш масштабні й тривалі соціальні конфлікти, ремінісценції у сюжетах суспільного розвитку. Проте так чи інакше, якщо психотравма набула колективного характеру, слід бути свідомим того, що, по-перше, вона

¹ Горнтостай П. П. Колективна травма як складна соціальна ситуація : системно-понятійний аналіз. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 48 (51). С. 100, 102.

² Там само. С. 100.

³ Там само. С. 100.

⁴ Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*. 2018. № 9 (1441). URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01441>.

⁵ Горнтостай П. П. Колективна травма як складна соціальна ситуація : системно-понятійний аналіз. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 48 (51). С. 106.

⁶ Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 15.

впливатиме на всю панораму суспільного життя, являючи групі протиріччя найрізноманітнішої природи безсвідомої етіології (це стосується і криміногенної детермінації). По-друге, великий ризик тривалого збереження й маніпулятивного використання травматичних алюзій у політиці, інформаційних війнах із широким застосуванням, стимуляцією механізмів постпам'яті¹.

Одним із методологічно важливих також виявляється і положення про критерії відмежування колективної травми від неординарних однак нетравматичних групових подій (скажімо, зміна політичного режиму внаслідок тієї чи іншої «революції» і т. п.), або ж травми групової, однак такої, що не набула значення колективної, яка змінює матриці сприйняття та діяльності у соціально значимих масштабах. Ключовими позиціями для такого відмежування вважаємо: а) *якість травмуючої обставини*, що, по-перше, порушує фізичні основи життя спільноти (спільнота зазнає фізичного знищення та/або масового поневолення (ув'язнення, оборнення в рабство і т. п.), переміщення умовно значної своєї частини та, по-друге, вказує на радикальну невідповідність події існуючим соціальним конвенціям, цінностям у сфері моралі й неможливість узгодити катастрофічні події з наявним дискурсом, етикою співжиття (ця якість детермінує витіснення й заміщення та, як наслідок, виникнення симптомів – колективний невроз, істерія, амнезія); б) *масштаб травмуючої обставини* має бути достатнім для порушення фізичних та пов'язаних з ними етичних основ життя спільноти. Ознака достатності є умовною, залежить від загальної чисельності спільноти, поширеності інформації серед її членів про відповідну подію, наявними практиками інтерпретації такої інформації, інтенсивності її циркуляції, ретрансляції². При тому додатково слід врахувати й інші чинники, що визначають особливості феноменології колективної травми та умови передавання травматичного досвіду нащадкам: тяжкість травми, рівень переживання несправедливості, активність чи пасивність травмованої групи, опрацювання наслідків³.

Цілком очевидно, що російсько-українська війна, її масштаби, тривалість, особливості перебігу, вже зафіксованих, а також латентних й ще очікуваних наслідків є потужною колективною травмою для всього українського народу. До речі, це є приводом у доктринальному переосмисленні уявлення про соціально-правову, морально-психологічну сутність злочину агресії, розширення розуміння горизонтів її проявів та глибини залягання наслідків, подовження часових меж їх відтворення. При тому – не лише для доктринальних, а й правозастосовних зрушень. І хоча останні не є безпосереднім предметом цього дослідження, тим не менш не зайвим, переконані, буде вказати на те, що від того, наскільки адекватним

¹ Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 15.

² Там само. С. 17.

³ Горностай П. П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*. 2018. Вип. 7 (21). С. 54. DOI: 10.33120/porp-Vol21-Year2018-5.

буде розуміння суспільної небезпечності діяння, суспільно небезпечних наслідків, інших елементів складу злочину агресії, настільки ефективним буде захист прав потерпілих, жертв злочину агресії. Обсяг останніх напряду залежить від уявлень про ті наслідки війни, які ми здатні інтелектуально пов'язати з рішеннями вищого військово-політичного керівництва (*big fish*) країни-агресора розпочати та вести війну.

В цьому контексті імпонують міркування професора К. Кресса, який наголошує, що агресивна війна проти України порушує її суверенітет і територіальну цілісність, а також право на самовизначення українського народу. І, без сумнівів, агресивна війна Росії відкрила можливості для вчинення жакликих воєнних злочинів. Проте критично важливо, що правопорушення, учинене Росією, на цьому не завершується. *Воно включає всі порушення фундаментальних прав українців, учинені Росією, без порушення міжнародного права збройних конфліктів (курсив наш – Ю. О.).* З гуманістичних міркувань міжнародне право збройних конфліктів надає право вбивати ворогів-комбатантів не лише солдатам країни-жертви агресії, але й солдатам країни-агресора. Відповідно до міжнародного права збройних конфліктів, агресор також має право допускати можливість невідворотного вбивства або травмування невеликої кількості цивільних осіб у результаті нападів на військові об'єкти. Україна зазнала незліченної кількості таких утрат через агресію Росії, і жодна з них не підпадає під визначення воєнних злочинів, злочинів проти гуманності або геноциду¹.

Дотичним до цього широкого погляду на злочин агресії є бачення, висловлене Ф. Мегре: «Концептуально зло агресії полягає у тому, що вона є порушенням прав усіх тих, кого вона торкається. Радикальне космополітичне ставлення до прав людини підвищить свій пацифістський потенціал і позбавить державам-агресорам можливості (повністю) ховатися за міжнародним гуманітарним правом, щоб замаскувати свої гріхи, покладаючись на міжнародну реіфікацію війни. Агресія є не лише порушенням права на мир колективів, але й на життя та цілісність кожної особи, яка постраждала від агресії, включаючи не лише цивільних осіб держави, що захищається, а й її комбатантів. Більш радикально, це передбачає, що ми також повинні розглядати як жертв агресії цивільних осіб і комбатантів самої атакуючої держави, які поставлені під загрозу своїм рішенням вчинити агресію, рішенням, не може бути виправданим ані міжнародним правом, ані правом прав людини»² (курсив та переклад з англійської наш – Ю. О.).

Оперування таким підходом до розуміння злочину агресії, власне війни, дає можливість конструювання широкоформатного віктимального

¹ Лекція професора, почесного доктора права Клауса Кресса з Університету Кельна в Нюрнберзькій академії на тему «Війна в Україні та злочин агресії» від 4 травня 2023 р. в залі суду № 600 у Нюрнберзькому палаці правосуддя : текст лекції. URL: https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/user_upload/Ukrainian_-_Lecture_Prof_Kress_-_The_Ukraine_War_and_the_Crime_of_Aggression_-_Nuremberg_Academy_Lecture_on_4_May_2023.pdf.pdf.

² Megret F. What is the Specific Evil of Aggression (March 28, 2012). Available at SSRN. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2546732>.

порядку (специфікація концепції О. М. Литвинова та Є. О. Гладкової¹), який представлений щонайменше народом України, а як максимум – уселюдством. Втім, у розрізі проблематики перехідного правосуддя наразі обмежимося тільки національним масштабом, в межах якого травма агресивної війни є неоднорідною, такою, що по-різному відображається на різних соціальних групах, що й зумовлює необхідність у диференційованому підході до аналізу актуальних та прогнозованих впливів травми. Слідуючи цій логіці та заважаючи на поліваріативність травматичного досвіду російсько-української війни, видається за можливе запропонувати *кримінологічну тривимірну матрицю колективних травм війни*. Кримінологічною вона є тому, що з кожного складника відповідного виміру висновуються положення про його криміногенний потенціал. Саме ці положення мають увійти до структури кримінологічних орієнтацій перехідного правосуддя.

І. Феноменологічно-структурний (соціально-динамічний) вимір, що репрезентує різні траєкторії соціальної діяльності, соціальні сюжети під впливом війни й сформовані на цій основі новітні соціальні структури за критерієм характеру колективної травми. Можна виділити щонайменше шість узагальнених травматичних сюжетів:

1) *травматично-бойовий сюжет*, до якого залучена та категорія громадян України, які беруть безпосередню участь у бойових діях та, відповідно, є *жертвами бойових травм, загибелі в бою*. Йдеться як про фізичні ушкодження, поневолення, смерть, шкоду психічному здоров'ю учасників бойових дій, комбатантів. І якщо міжнародне гуманітарне право робить останніх «законними військовими цілями» й підважує право на життя, то для більш широкого контексту прав людини, таке підважування є нікчемним. Ба більше: з огляду на свій соціальний функціонал комбатанти мають розглядатися в числі первинних, першочергових жертви війни, агресії. Відтак, і потрапляння в полон, і фізичне травмування, і загибель від конвенційного застосування методів і засобів ведення війни *супротивником слід розглядати як суспільно небезпечні наслідки ведення агресивної війни*, а самих військовослужбовців (їх близьких родичів) – відповідно потерпілими, в кримінологічному аспекті – жертвами агресії в травматично-бойового сюжету.

Ця категорія жертв агресії є такою, в якій найбільш фактурно онтологізується війна зі всією фізичною брутальністю та огидністю політичного насильства. З іншого боку, саме у цієї категорії жертв, власне єдиної в числі інших, є можливість не сублимації агресивної енергії, не її переносу, а безпосереднього виплеску на доступний об'єкт деструкції – представників сил агресора, ворожих комбатантів. Відтак відбувається не витіснення травматичного досвіду (принаймні до моменту активної участі у бойових діях), а активне й перманентне його переживання,

¹ Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Панаптикон vol. II, або Новий Віктимальний Порядок. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2019. Спец. вип. С. 163–174.

перепроживання. Звідси – відсутність, як правило, комплексу вини. Але водночас – загострене відчуття справедливості, посттравматичні стресові розлади, гнівливість, і емоційна імпульсивність, нестриманість, відсторонення. Також посткомоційному синдрому характерна схильність до суїцидальності¹. В перспективі – це найбільш ригідна, непоступлива в питаннях національного примирення категорія жертв війни, яка традиційно є вельми негативно-чутливою до теми амністії учасників збройного конфлікту на стороні агресора. Це вимагатиме особливих (реабілітаційних, просвітницьких, медіаційних та інших) підходів і заходів при реалізації відповідних компонентів перехідного правосуддя;

2) *міграційно-травматичний сюжет*, який складається з траєкторій соціальної діяльності тих осіб, які змушені були залишити звичний ареал свого проживання, набути статусу або внутрішньо переміщених осіб (близько 5,3 млн. осіб), або біженців чи осіб, які користуються тимчасовим захистом або іншими ідентичними за змістом механізмами правового захисту громадян України у інших країнах світу (близько 8 млн. осіб), перш за все – членів Європейського Союзу. Характер травми війни для цієї категорії жертв визначається зниженням соціального статусу, розривом або істотним зниженням інтенсивності відтворення корисних соціальних зв'язків, часто – маргіналізацією, відчуттям безпорадності, вини, втрати надії, соціальною дезорієнтованістю, депривацією, фрустрацією. А надто, коли вимушена зміна місця проживання пов'язана зі знищенням чи критичним пошкодженням житла, іншими проявами політики урбіциду, застосовуваної російською федерацією.

Водночас ця група характеризується *вторинною віктимізацією*, пов'язаною з наростанням внутрішньосоціального конфлікту на ґрунті ухилення від участі у бойових діях чоловіків призовного віку, які поповнили ряди умовних мігрантів. І цей конфлікт характеризується високим криміногенним потенціалом, що здатен бути реалізованим у виді насильницьких кримінальних правопорушень на ґрунті ненависті після звершення збройного конфлікту. Реінтеграція та/або асиміляція цієї групи жертв, зниження їх вторинної віктимності – одне із завдань перехідного правосуддя;

3) *пасивно-травматичний сюжет*, насичений траєкторіями соціальної діяльності осіб, соціальних груп, віддалених від зони активних бойових дій. Переживання ними наслідків війни має в більшій мірі інформаційно-символічний контекст (так звана травма свідка), інтеріоризація якого активує психогенний комплекс віктимізації, присвоєння статусу жертви, активізації комплексу захисних мотивацій, підвищення тривожності, в низці випадків вини, сублімацією, переносом агресивної енергії (у кращому випадку – волонтерство, у гіршому – хейт, трайболізм). Ця категорія жертв війни є найчисельнішою та формаційною для повоєнного транзиту України;

¹ Виговська І. Найпоширеніша травма війни. Що треба знати про контузію? *The Village Україна*. 2023. 1 лютого. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/podcast/335683-nayposhirenisha-travma-viyni>.

4) *окупаційно-травматичний сюжет*, що розгортається у життєдіяльності осіб, які опинилися на тимчасово окупованих територіях, під владою супротивної сторони – агресора. Зауважимо, що йдеться про громадян України, які добровільно й за власною ініціативою *не* стали на шлях колаборації з окупантом, залишилися на проукраїнських світоглядно-політичних та морально-правових позиціях, у зв'язку з чим перебувають у стані фрустрованості, депривації, абсолютного незахищеності їх прав і свобод як громадян України, підвищеної віктимності, ризику стати жертвою злочину на політичному підґрунті. В низці випадків – це люди, які стали жертвами незаконного позбавлення волі, катувань, незаконного переміщення в межах окупованих територій або на територію російської федерації;

5) *постокупаційно-травматичний сюжет* – контраверсія попереднього, пов'язана з фрустрацією колаборантів внаслідок деокупації територій України, крахом їх надій на утвердження влади країни-агресора. Нерідко фоновим фактором є постокупаційне погіршення якості життя через інтенсифікацію вчинення представниками російської федерації воєнних злочинів щодо цивільного населення на деокупованих територіях, невибіркового застосування зброї, руйнацією, як наслідок, цивільної інфраструктури, житлового фонду тощо. Ця категорія осіб, як, зокрема, засвідчили зібрані нами експертні оцінки серед працівників Національної поліції, які працюють на деокупованих територіях Харківської області, негативно й навіть вороже налаштовані щодо державної влади України, нерідко поповнюють ряди державних зрадників. Водночас імовірно саме ця категорія жертв війни буде однією з найчисельніших на деокупованих в майбутньому територіях Луганської, Донецької областей, Автономної Республіки Крим;

6) *інтегровано-травматичний сюжет*, представлений сплетіннями декількох з вищеописаних сюжетів. Жертви цього типу мають комбіновану колективну травму, в якій поєднуються та резонують конфліктогенні, криміногенні ефекти декількох описаних вище видів (наприклад, постокупаційно-травмована жертва, близький родич якої загинув у бою на стороні агресора тощо).

II. Функціонально-психогенний вимір колективної травматизації, що лише умовно позначається як окремий вимір. Він радше є мірністю всередині феноменолого-структурного виміру, його наскрізними, мережевими зв'язностями, які характеризують місця вразливості та тенденції у відтворенні ризикованих (в тому числі й криміногенних) соціальних практик, безпосередньо пов'язаних з травмою війни. В ньому слід виділити декілька типів травм та відповідних їм жертв:

1) *травма як атака на відкритість соціального часу (жертва-невротик)*. Під соціальним часом, на відміну від часу календарного, астрономічного, розуміємо місце, простори мислення, що складаються з наративів, дискурсу, символіки, мемів та власне мислення (філософського, доксихного, наукового, релігійного, трансценденції тощо). Соціальний час є

нелінійним, формує соціальні сюжети, є виміром групової консолідації, дезінтеграції, мірою фронтірності. При тому з психоаналітичної теорії травми відомо, що психотравматизація обумовлює наративно-дикурсивний розрив, перериває узвичаєний плин соціального часу, деформуючи як його темп, так і напрям. В.Шекспір по-мистецьки витончено та, водночас, проникливо підкреслює здатність часоплину відозміюватись:

*«Цей час – як вивих
Та чи хтось заляв мене,
Щоб я його вправляв...»¹*

Надзвичайно влучною, як видається, є характеристика травми як такого собі вивиху часу, що є випаданням зі звичної ніши, топосу

Травма переживається як своєрідний дискурсивний та епістемологічний параліч, як нездатність звести до купи три критичні досвіди: досвід пережитого, досвід висловленого та досвід осмисленого². Спроба зафіксувати місце і значення травматичного досвіду в словах, сенсах, дискурсі, ритуалах нерідко набуває форми травматичної телеології. Досвід травми, тобто досвід втрати, розриву, перетворюється на оповідальну матрицю, що надає логіку зв'язного сюжету роздробленим фактам індивідуальної чи колективної біографії. На відміну від «травми як втрати», «травма як сюжет» є не лише приводом для переосмислення втраченого минулого: травма задає тут загальну систему оповідальних координат. Специфічні ситуації жертв чи очевидців набувають статусу авторських позицій, з погляду яких репрезентується минуле і сприймається сьогодення. У цьому варіанті посттравматичного стану «пост» є не показником подолання того, що сталося («пост» як «після»), але свідченням його непереборності: біографія та ідентичність виявляються неможливими поза історією про пережиту травму³.

Звідчи, як зауважував З.Фройд, істеричні симптоми, викликані придушенням («провалами» пам'яті про травмуючу подію) будуть інтерпретуватися як нав'язливе бажання відтворити – безсвідомо повторити – подавлений досвід⁴. Відтак, формується невротична (в окремих випадках доходить до істеричної) установка нав'язливої дії,

¹ Шекспір В. Гамлет, принц данський / Пер. з англ. Ю. Андруховича. Львів : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2021. С. 62.

² Trezise T. Unspeakable. *The Yale Journal of Criticism*. 2001. Vol. 14 (1). P.47. DOI:10.1353/yale.2001.0016

³ Brown W. States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity. Princeton: Princeton University Press, 1995; Violence and Subjectivity / V. Das, A. Kleinman, M. Ramphela, P. Reynolds (eds.). Berkeley: University of California Press, 2000; Feldman A. Memory Theaters, Virtual Witnessing, and the Trauma Aesthetic // Biography. 2004. Vol. 27(1). P. 163–202; Gilmore L. Limit;cases: Trauma, Self;representation, and the Jurisdictions of Identity // Biography. 2001. Vol. 24 (1). P. 128–139; Kleinman A. The Illness Narratives: Suffering, Healing, and the Human Condition. New York: Basic Books, 1988; Novick P. The Holocaust in American life. Boston: A Mariner Book, 1999; Toker L. Return from the Archipelago: Narratives of Gulag survivors. Bloomington: Indiana University Press, 2000; Ушакин С. «Нам этой болью дышать»? О травме, памяти и сообществах // Травма:пункты : Сборник статей / Сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М.: Новое литературное обозрение, 2009. С. 27.

⁴ Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения // Фрейд З. Основной инстинкт / Сост. П. Гуревич. М.: Олимп, 1997. С. 204.

відбувається циклювання соціального часу, устремління до постійного перепроживання ситуації травмування і на символічному, і на онтологічному (через зниження здатності символізувати; звідси й загострення відчуття несправедливості у осіб з посттравматичним стресовим розладом) рівнях.

Соціально-часовий циклос, як результуюча атаки на відкритість та протилежність кайросу, репрезентує установку на трайболізм, прагнення до помсти, закріплює соціальну роль жертви, підживлює конкуруючу віктмність та мінімізує шанси на примирення. Безперервно триваюча у циклосі війна унеможливорює діалог з дійсним чи удаваним ворогом;

2) *травма як атака на ідентичність (агресивна жертва-ресентиментал, жертва-агресор, монологічна жертва)*. Ефекти травматизації виконують ідентифікуючо-фальсифікуючу роль. Втрати, що асоціюються з травмою, зауважують А. Лемма та С. Леві, викликають скоріше переживання події, аніж згадування про те, що було втрачено. Це так само, якби щось конкретне було насильно вмонтовано в психіку, анулюючи прив'язаність та замінюючи її новою агресивною ідентифікацією. Це можна розуміти як ідентифікацію зі злочинцем¹. Розенфельд (1987) описує це явище та застосовує термін «зараження», коли деструктивна частина Селф ідеалізується та бере на себе домінуючий контроль над менш сильними ідентифікаціями². За такою аналітичною схемою виводиться кримінологічний тип жертви-агресора. У відносинах з асоціативною групою суб'єкта травматизації виключається будь-який компроміс, домінує мотивація помсти та суб'єктивна необхідність відтворювати агресивні практики, роль агресора.

При цьому зміна ідентичності на груповому рівні часто зумовлює явище соціальної *інкапсуляції, консолідації-дезінтеграції*. Перше, як формування інформаційних бульбашок (на кшталт «марафонної правди») на фоні інтелектуальної та емоційної ригідності, з необхідністю тягне за собою друге: жертовно-агресивне об'єднання у опозиції, домінування ресентиментарних установок і практик, що супроводжуються мовою ворожнечі, ксенофобією, прагненням до відплати, практик (в тому числі й кримінальних) на ґрунті ненависті.

Посилюється такий агресивний потенціал об'єктивно закономірними практиками (символічними, ритуальними) туги, увіковічення та героїзації воїнів, захисників Вітчизни. Формуються так звані *спільноти втрати*. Матеріальні та словесні свідчення травми, слушно наголошується в науковій літературі на пряму *trauma studies*, вимагають відповідної – розуміючої – аудиторії, реальної чи уявної. Згодом циркуляція емоцій та історій, породжених травматичним досвідом, формує спільноти втрати, які є

¹ Лемма А., Леві С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под. Ред. А. Леммы и С. Левы. Киве : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 40.

² Там само. С. 41.

і основним автором, і основним адресатом оповідань про травми¹.

При цьому кожен колективну травму супроводжують зміни в царині цінностей, а саме: переоцінка цінностей; знецінення або, навпаки, їх актуалізація; руйнування одних і поява нових цінностей; зміна якості (смислу, структури, спрямованості) цінностей тощо². Колективна травма так чи інакше зачіпає групові межі (внутрішні і зовнішні), які зазнають деформації, порушуються, стають напівпрозорими, руйнуються. Буває, вони посилюються, часом – до рівня нездоланих кордонів, стають формою захисту – як психологічного, так і фізичного. Баланс між внутрішніми і зовнішніми межами може змінюватися: внутрішні можуть підсилюватися настільки, що ставати зовнішніми – тоді велика група розпадається на декілька менших. Межі можуть бути не лише просторово-територіальними, а й змістовими, проходити між різними смислами³, ідентичностями та іншими груповими цінностями. Зміна конфігурації таких меж веде до суспільної поляризації, соціальної напруженості, внутрішньогрупових конфліктів⁴. Таким чином, колективні травми постають не тільки істотними чинниками соціальної динаміки великих груп людей, а й джерелом формування національного характеру, адже часто стають змістом життя спільноти⁵.

Для жертв-ресентименталів характерною є установка на трайболізм, низький поріг терпимості до інакших світоглядів, мислення бінарними опозиціями, дихотоміями. Групи таких жертв відтворюють підвищений криміногенний потенціал на ґрунті ненависті та низьку готовність до примирення, відмову від ідеї амністії щодо учасників збройного конфлікту, абсолютну безкомпромісність щодо імперативного, світоглядно-домінантного утвердження режиму законності на деокупованих територіях;

3) *травма як атака на прив'язаність (дезінтегрована жертва та жертва-маргінал)*. Цей тип, характер травмування в соціальному, тобто груповому плані, має широкий спектр проявів та складну етіологію. По-перше, психічна травма (в тому числі й колективна) від зовнішнього вражаючого фактору пролонгованої дії (такого як війна, бойові дії) деформує, викривляє екзистенційне підґрунтя прив'язаності до груп людей, що можуть ідентифікуватися за маркерами загроз. Відбувається розрив тканини соціальності, що закріплюється ефектами відтворення спільнот

¹ Feldman A. Political Terror and the Technologies of Memory: Excuse, Sacrifice, Commodification, and Actuarial Moralities. *Radical History Review*. 2003. № 85. P. 58–57; Victoriano F. Fiction, Death and Testimony: Toward a Politics of the Limits of Thought. *Discourse*. 2004. №. 25.1 & 2. P. 211–230; Ушакин С. «Нам этой болью дышать»? О травме, памяти и сообществах // Травма: пункты : Сборник статей / Сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М.: Новое литературное обозрение, 2009. С. 35.

² Горнотастай П. П. Колективна травма як складна соціальна ситуація : системно-понятійний аналіз. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 48 (51). С. 104.

³ Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*. 2018. № 9 (1441). URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01441>.

⁴ Горнотастай П. П. Колективна травма як складна соціальна ситуація : системно-понятійний аналіз. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 48 (51). С. 105.

⁵ Горнотастай П. П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*. 2018. Вип. 7 (21). С. 64. DOI: 10.33120/porp-Vol21-Year2018-5

втрат, конкуруючої віктимності. Відбувається або формування нових травматичних фронтів, або поглиблення існуючих. Суспільство додатково диференціюється. Лінії цієї диференціації презентують додатковий чинник ускладнення повоєнної реінтеграції тих територій і його населення, які перебували під окупацією. Таким чином не позбавленими підстав видаються висновку тих психоаналітиків, які вказують, що атака на прив'язаність – це, по суті, атака на можливість діалогу. Травматичний досвід підриває чи атакує психічно інтегративну функцію наративу¹. Сам наратив видається не придатним для опису нової посттравматичної реальності, втрачаючи, відтак, свою консолідуючу здатність та, ба більше, набуває дезінтегративного, конфронтаційного значення, як неузгоджена, контрверсійна й фізично загрозлива поліфонія історій, правд.

Тому травма як атака на прив'язаність як додатковим чинником поглиблення соціальних фронтів. У зв'язку з цим необґрунтованими є прогнози та марними сподівання на те війна знизить рівень фронтірності українського суспільства. Навпаки: вони стануть більш глибокими, а фронтірна злочинність – нормою перехідного періоду. І кримінологічне реагування на цю прогнозовану норму має стати одним із напрямів концептуалізації та реалізації перехідного правосуддя, зокрема в контексті функціонування комісій правди.

По-друге, атаку на прив'язаність в аспекті змістовного компоненту колективної травми війни слід розуміти як удар по топосу ідентичності. Колишні місця проживання, які довелося залишити під загрозою фізичного знищення, накладають географічно позначену символіку ареалу відтворення загроз. Колишній життєвий простір набуває неприйняттого значення (принаймні у деякій адаптаційній перспективі) та певною частиною жертв-мігрантів уникається. А. Лемма та С. Леві з цього приводу зазначають, що травматична подія переживається як атака на ядро прив'язаності, на почуття ідентичності та безпеки по відношенню до світу. Часто видається, що колись сприятлива прив'язаність піддається настільки потужній атаці, що перетворює її із вихідного стану в більш злостий, звернений проти Селф. Це особливо вірно, коли гарні спогади зливаються та асоціюються з інцидентами, що травмували². Таке перекинування гарного у погане може відчуватися як щось катастрофічне для того, хто вижив, воно часто руйнує базову впевненість та надію на те, що гарні об'єкти вистоять та будуть домінувати³. До того ж важливо пам'ятати, що як в нормальному, так і патологічному стані, втрата любимого об'єкту викликає до нього ненависть. Кляйн (1940) описала цей процес в термінах горя індивіда через те, що об'єкт не являється частиною його Селф; він відділений від Селф та

¹ Лемма А., Леві С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под. Ред. А. Леммы и С. Левы. Киве : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 28.

² Лемма А., Леві С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под. Ред. А. Леммы и С. Левы. Киве : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 37.

³ Там само. С. 38.

втрачений для нього. Цю реальність важко винести. Вона може бути сприйнята як напад і провокує появу ненависті¹.

Не в останню чергу подібний характер колективної травматизації є наслідком політики урбіциду, що застосовується російською федерацією в ході агресивної війни проти України. Її змістом є цілеспрямована руйнація населених пунктів, що підважує місцевий топос ідентичності. Внаслідок цього формуються нові життєві стратегії, не пов'язані з поверненням на колишню територію життя, з якої вимушені були рятуватися втечею. Це накладатиме відбиток на соціально-демографічну структуру тих територій, що будуть реінтегруватися після деокупації. Наразі досить важко спрогнозувати, скільки людей із внутрішньо переміщених та тих, хто віднайшов притулок за кордоном ладні повернутися після завершення збройного конфлікту і які потенційно своєю присутністю здатні видозмінити повоєнний суспільно-політичний ландшафт. Доцільним, як видається, є проведення фокусованого опитування цієї категорії осіб.

4) *травма як втрата здатності символізувати (невротична жертва-акціоніст)*. Здатність символізувати на пряму визначає можливість диференціювати діяльність мисленнєву, абстрактну та онтологічний її вимір, проявлену соціально значущу активність, діяльність. Внаслідок втрати здатності символізувати втрачається можливість мислити символічно про пережите. Травматичні події не можуть зберігатися як спогади. Замість цього думки та образи стають конкретними, живими флешбеками, які зазвичай вторгаються у свідомість буквально як повторне переживання події².

Так, *по-перше*, підживлюється невроз нав'язливої дії й комбінується травма як втрата здатності символізувати та травма як атака на відкритість соціального часу. *По-друге*, символи є необхідними для подолання невідворотного поділу між самістю та об'єктом та налагодження зв'язків консолідуючого значення. Стирається межа між символічним пригадуванням та актуальним переживанням поточного моменту, екзистенцією страху смерті, потребою у дії, акті. Так в нормальному стані символічна дія, абстрактне міркування, набуває конкретного об'єктивного прояву. Серед іншого цей аспект втрати здатності символізувати може проявлятися у травматичній психогенезі військовослужбовців, які пройшли зону бойових дій. Межа між реальними діями щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності України та їх символами у статусі військовослужбовця стирається; відбувається послаблення символізму держави й перебирання на себе, персоналізація феномену держави.

Цей стан є передумовою для *вторинної повоєнної травматизації* внаслідок зіткнення десимволізованої, персоналізовано-онтологічної держави з бюрократичними процедурами «цивільного життя», при

¹ Там само. С. 39.

² Лемма А., Леви С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под. Ред. А. Леммы и С. Леви. Киве : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С. 29–30

оформленні документів для отримання медичної допомоги, реабілітації, передбачених законом виплат учаснику бойових дій тощо. Таке зіткнення на фоні надвисокого рівня довіри населення до військовослужбовців, армії та, поруч з цим, низької довіри до парламентського, урядового, суддівського корпусів, кризи репрезентації політиків, криє в собі високий потенціал радикалізації політичної ситуації у напрямі активізації політичної діяльності колишніх учасників бойових дій та відповідного супротиву традиційного політичного істеблішменту. Тож межі перехідного правосуддя в Україні мають охоплювати і цей аспект: повоєнна стабілізація політичної ситуації, нормалізація політичного процесу, запобігання проявам кримінального радикалізму.

III. Розсудочно-інтерпретаційний вимір колективної травматизації. Будь-яке соціальне потрясіння має бути інтерпретовано, вбудовано у наратив, зафіксовано у відповідних дискурсивних, символічних практиках. Так відбувається й із подією, триванням та травмами російсько-української війни. Це свого роду «видимий», раціонально (чи квазіраціонально) обґрунтований та артикульований вимір побутування травми та соціально-конвенційної реакції на неї. Цілком закономірно, що не лише змістовне розмаїття травм, а й їх інтерпретаційний контур впливають на характер та спрямованість соціальної діяльності носіїв травми. Фактично йдеться про погляд на травмуючу подію з точки зору різних соціальних хронотопів, соціально-часових вимірів у спробі, намаганні вибудувати наратив, пояснити як причини травми, так і зорієнтуватися у плінні поточних подій, сформувані певну візію майбутнього. Саме такі відмінні «погляди» й маркують фронтири, які поглиблюються колективною травмою. Їх осмислення вимагає відмови від моделі лінійного майбутнього та сприйняття концепту соціального часу як багатовимірного простору з безліччю майбутніх (одночасна багаточасовість).

Досить поширеною думкою після початку повномасштабної агресії російської федерації проти України було те, що війна не має залишити сумнівів у дійсних намірах агресора, його політиці щодо України. А відтак й українські фронтири, які розгортаються у матрицях трьох базових соціальних сценаріїв (радянсько-російський, євроінтеграційний та самостійницький) начебто мали якщо не геть зникнути, то суттєво послабитись, принаймні за радянсько-ностальгуючим, проросійським сценарієм. Втім мало, що було б таким хибним, як вважати, що війна послабила конфліктогенність, криміногенність вітчизняних фронтів. І хоча питання про їх критерії, змістовне наповнення, масштабність лишається відкритим, адже й досі не проведено жодного комплексного їх дослідження, тим не менш є підстави для стриманих оцінок щодо їх не тільки збереження їх якісних параметрів, а й зумовлено саме травмою війни поглиблення (із можливим зниженням чисельності радянсько-російського ціннісно-світоглядного, дискурсивного простору) конкурентно-віктимних та інших детермінованих травмою складників. І саме війна зробила ці фронтири майже непроникними: дійти спільного дискурсу, а тим паче

вибудувати спільний наратив щодо минулого (починаючи від пояснення природи, підстав, націєтворчих засновків української держави, причин, ходу і наслідків Революції Гідності й закінчуючи причинами агресивної війни росії проти України) навряд чи видається за можливе, принаймні у перспективі одного поточного покоління. Діалог на фронтірі вимагає примирення й недомінантного співвизнання. Це складна можлива реальність з нелінійним уявленням про історію, в якій основний стратегічний пріоритет має віддаватися подоланню історизму державотворчих наративів, пред'явлення нових, орієнтованих на проекти майбутнього мисленнєвих, ціннісних, смислових засновків для переукладання повоєнного суспільного договору й окреслення головного концепту «МИ» (хто, в яких межах і навіщо разом).

Задаватися питаннями смислового рівня є життєво важливим, хоча й зустрічатиме природний супротив. Справа в тому, що, як слушно зазначає А. Грін, травма задає траєкторію мислення і діяльності, не стаючи при цьому предметом осмислення¹. Настає ситуація неадеквату (С. Дацюк), коли мислення не відповідає діяльності і дійсності. Помислити ж неадекват зсередини нього самого неможливо. Особливо, коли піку туги й героїзації учасників війни ще не досягнуто. Це буде після війни. І будуть різні історії по різні боки фронтірів, які репрезентують різні простори, відмінні підґрунтя емоційної археології, соціальні практики, що передаватимуть горе втрати від покоління до покоління, закріплюючи ефектами постпам'яті статус жертви за тими, хто не брав участі у збройному конфлікті.

Активація чужої травми має завдання емоційної ідентифікації – із загиблیم, з його родичами, зі свідками – реальними чи потенційними. Завдання подолання травми витісняється спробами пережити (чужу) втрату знову і знову, зробити її частиною повсякденного життя, побудувати навколо неї мережу об'єднуючих ритуалів та практик². Але без такого перепроживання травм інших неможливо реалізувати задачі військово-патріотичного виховання, зміцнити оборонну свідомість, досягти інших не менш життєво важливих цілях суспільства і держави, що перебуває у стані війни з невизначеними до кінця наслідками і сценаріями. Втім маємо бути свідомим того, що такі парадоксальні кола не є нерозривними. Емоційні піки неодмінно змінюються затишшям, відносним домінуванням раціо. Тому не варто очікувати швидких ефектів від перехідного правосуддя. З огляду на складність, багатоплановість феноменології та розгалужену етіологію українських травм війни, фронтірів, не виключено, що повоєнний перехід розтягнеться на десятиліття.

Висновки. Підсумовуючи зауважимо, що травма війни, як і сам феномен війни, є всеохоплюючим соціально-психологічним феноменом, що сягає найглибших пластів колективного безсвідомого, виражає атаки на відкритість соціального часу, на прив'язаність, на ідентичність й здатність

¹ Green A. The Work of the Negative. London : Free Association Books, 1999. P. 47.

² Ушакин С. «Нам этой болью дышать»? О травме, памяти и сообществах // Травма: пункты : Сборник статей / Сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М.: Новое литературное обозрение, 2009. С. 7.

символізувати. В залежності від характеру практик й фізичної близькості до травмуючих факторів виділено та охарактеризовано травматично-бойовий, міграційно-травматичний, пасивно травматичний, окупаційно-травматичний, постокупаційно-травматичний та інтегровано-травматичний соціально-діяльнісні сюжети, в межах яких формуються та проявляються відповідні кримінологічні типи жертв: жертва-невротик, агресивна жертва-ресентиментал, жертва-агресор, монологічна жертва, дезінтегрована жертва та жертва-маргінал, невротична жертва-акціоніст. З'ясовано, що кожному вказаному типу притаманні власні особливий зміст криміногенного потенціалу, який так чи інакше здатен бути реалізований у насильницьких кримінальних правопорушеннях, зокрема, злочинах на ґрунті ненависті, фронтирній злочинності. В генезі останньої істотне значення має розсудочно-інтерпретаційний вимір побутування травм.

Зрозуміла річ, що вкрай деструктивну роль в цьому процесі відіграє політична пропаганда, дезінформація, що у виконанні російської держави сягає рівня інструментів психічного насильства. І це, можливо, також привід вивести ще одну категорію жертв війни. Але їхньому аналізу має бути присвячене окреме дослідження. Тут же наголосимо лише на тому, що обмежений за визначенням розмір наукових статей приневолив нас в низці випадків до схематичності викладу матеріалу та накладає відповідні обмеження на розлогість і опису, і аргументації висловлених суджень. Через це сформоване бачення матриці колективних травм війни варто сприймати саме як дослідницькі та прикладні орієнтації кримінологічної діяльності в структурі концептів, концепції та практик перехідного правосуддя для України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 2: М-Я / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. 870 с.
2. Виговська І. Найпоширеніша травма війни. Що треба знати про контузію? *The Village Україна*. 2023. 1 лютого. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/podcast/335683-nauposhirenisha-travma-viyni>.
3. Горностай П. П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. *Проблеми політичної психології*. 2018. Вип. 7 (21). С. 54–68. DOI: 10.33120/porp-Vol21-Year2018-5.
4. Горностай П. П. Колективна травма як складна соціальна ситуація : системно-понятійний аналіз. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2021. Вип. 48 (51). С. 100–112.
5. Лекція професора, почесного доктора права Клауса Кресса з Університету Кельна в Нюрнберзькій академії на тему «Війна в Україні та злочин агресії» від 4 травня 2023 р. в залі суду № 600 у Нюрнберзькому палаці правосуддя : текст лекції. URL:

https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/user_upload/Ukrainian_-_Lecture_Prof_Kress_-_The_Ukraine_War_and_the_Crime_of_Aggression_-_Nuremberg_Academy_Lecture_on_4_May_2023.pdf.pdf.

6. Лемма А., Леви С. Влияние травмы на психику: внутренние и внешние процессы // Перверсия утраты : психоаналитический взгляд на травму / Под. Ред. А. Леммы и С. Леви. Киве : Изд-во Ростислава Бурлаки, 2021. С.21–53.

7. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Паноптикон vol. II, або Новий Віктимальний Порядок. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спец. вип. С. 163–174.

8. Орлов Ю. В. *Trauma studies* у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 11–31.

9. Ушакин С. «Нам этой болью дышать»? : О травме, памяти и сообществах // Травма:пункты : Сборник статей / Сост. С. Ушакин и Е. Трубина. М.: Новое литературное обозрение, 2009. С. 5–45.

10. Фрейд З. Избранное. Кн. 2. М. : Изд-во «Московский рабочий», «Вся Москва». 1990. 257 с.

11. Шекспір В. Гамлет, принц данський / Пер. з англ. Ю. Андруховича. Львів : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2021. 240 с.

12. Clapham, Andrew, The Limits of Human Rights in Times of Armed Conflict and Other Situations of Armed Violence (March 25, 2019). Knut Traisbach and Bardo Fassbender (eds) The Limits of Human Rights (Oxford University Press), Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3359811>

13. Feldman A. Political Terror and the Technologies of Memory: Excuse, Sacrifice, Commodification, and Actuarial Moralities. *Radical History Review*. 2003. №. 85. P. 58–57.

14. Green A. The Work of the Negative. London : Free Association Books, 1999.

15. Hirschberger G. Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in Psychology*. 2018. № 9 (1441). URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01441>.

16. Megret F. What is the Specific Evil of Aggression (March 28, 2012). Available at SSRN. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2546732>.

17. Trezise T. Unspeakable. *The Yale Journal of Criticism*. 2001. Vol. 14 (1). P. 39–66. DOI:10.1353/yale.2001.0016/

18. Victoriano F. Fiction, Death and Testimony: Toward a Politics of the Limits of Thought. *Discourse*. 2004. №. 25.1 & 2. P. 211–230.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2023

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGY ORIENTATIONS IN THE STRATEGY OF TRANSITIONAL JUSTICE FOR UKRAINE: CARTOGRAPHY OF THE COLLECTIVE WAR TRAUMAS

The article is devoted to the development of criminological orientations in the strategy of transitional justice through the analysis of collective traumas of war. It has been established that war trauma is an all-encompassing socio-psychological phenomenon that reaches the deepest layers of the collective unconscious, expresses attacks on the openness of social time, on attachment, on identity and the ability to symbolize. Depending on the nature of practices and physical proximity to traumatic factors, traumatic-combat, migration-traumatic, passive-traumatic, occupation-traumatic, post-occupation-traumatic and integrated-traumatic social-activity plots are identified and characterized, within which the corresponding criminological types are formed and manifested victims: neurotic victim, aggressive victim-resentimental, victim-aggressor, monologic victim, disintegrated victim and marginal victim, neurotic victim-actionist. It has been found that each of these types has its own special content of criminogenic potential, which in one way or another is capable of being realized in violent criminal offenses, in particular, hate crimes, border crime. A three-dimensional matrix of collective war traumas is presented, which includes phenomenological-structural, functional-psychogenic, and mental-interpretive dimensions.

Key words: *war, collective trauma, war trauma, matrix, transitional justice, criminological orientations, protection of human rights, crime prevention.*

Євгенія Олексіївна ГЛАДКОВА,
доктор юридичних наук, старший дослідник
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Кирило Олександрович ЧЕРЕВКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ПРИЗОНІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР КРИМІНАЛЬНОГО РАДИКАЛІЗМУ СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Стаття присвячена дослідженню призонізації як фактору кримінального радикалізму серед засуджених. Встановлено, що кримінальний радикалізм серед засуджених до позбавлення волі – явище вкрай небезпечне, що окрім загальнокримінальних має й політико-дестабілізуючу властивість, що особливо гостро проявляється в умовах російсько-української війни. Істотним чинником кримінального радикалізму є призонізація – комплексний соціальний феномен, може розумітися у двох вимірах: як внутрішній процес закріплення за ув'язненим особливих, зумовлених «тюремним» середовищем криміногенних якості і як зовнішньо спрямований процес негативного впливу засуджених, звільнених з місць позбавлення волі на соціальне середовище, позапенітеніарну культуру, привнесення до неї елементів кримінальної, тюремної субкультури. Значний потенціал підвищення ефективності протидії призонізації та кримінальному радикалізму серед засуджених вбачається у трансформації як кримінально-виконавчої системи, так і кримінальної юстиції в цілому, зниження частки

ув'язнених у структурі засуджених, в тому числі й через розширення можливостей пробації, активній участі громадськості.

Ключові слова: злочинність, кримінальний радикалізм, засуджені, установка виконання покарань, призонізація, детермінація, протидія.

Постановка проблеми. Повномасштабна агресивна війна російської федерації проти України змусила по-новому поглянути на проблему кримінального радикалізму серед засуджених в установах виконання покарань. Бунти ув'язнених, спровоковані спецслужбами країни-агресора у перші дні масованого вторгнення в Україну продемонстрували високий криміногенний, деструктивний потенціал, що здатен чинити криміналітет на суспільно-політичну обстановку, стійкість правоохоронної системи та навіть обороноздатність. На щастя завдяки застосованим в ті дні правоохоронцями оперативні та силові заходи дозволили стабілізувати обстановку в низці установ виконання покарань, не допустивши неконтрольованого виплеску злочинного елемента на вулиці наших міст, посиливши ефекти хаосу. Таким чином, загальнокримінальна насильницька злочинність серед засуджених, що щільно переплетена з професійною, організованою злочинністю в момент набула політично значущих контурів й додатково підкреслила важливість та актуальність проблематики ефективної протидії кримінальному радикалізму в установах виконання покарань. Істотний вплив на відтворення останнього чинять іманентні властивості ізоляції від суспільства, до якої потрапляє засуджений до позбавлення волі, які в науці прийнято пов'язувати з категорією «призонізація».

Ті чи інші аспекти протидії злочинності серед засуджених, в тому числі й кримінальному радикалізму порушувались у працях таких науковців, як В. М. Анісімов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, М. І. Гернет, Я. І. Гілінський, А. І. Гуров, Л. В. Гусар, Л. М. Давиденко, П. Ю. Данильченко, І. М. Даньшин, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, М. О. Докторович, В. М. Дрьомін, А. Ф. Зелінський, В. А. Кирилюк, О. Г. Колб, Н. Крісті, С. Ю. Лукашевич, Ю. В. Орлов, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, І. Я. Фойницький, Г. Й. Шнайдер, І. С. Яковець та ін. Варто звернути увагу й на ґрунтовне дисертаційне дослідження Д. І. Перепелиці за темою «Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія» (2013 р.). Визнаючи значущість наявних розробок, тим не менш зауважимо, що існуюче розуміння призонізації є не адаптованим під запити поглибленого дослідження детермінаційного комплексу кримінального радикалізму серед засуджених в сучасних умовах.

Таким чином, *мета статті* – надати опис феномену призонізації та пояснення його криміногенних властивостей в аспекті детермінації кримінального радикалізму серед засуджених.

Виклад основного матеріалу. Радикалізм у кримінологічному дискурсі посідає особливе місце, набуваючи значення семіотичного мосту між предметними блоками детермінації злочинності, особистості

кримінального правопорушника, віктимології, а також агресивно-насиленої злочинності. При цьому у вузькому розумінні радикалізм може розумітися як соціальна практика відмежування та опозиціонування, що виходить із заперечення наявного порядку (правового, політичного, економічного, морального тощо) та установки на зміну засновків суспільного співжиття, що реалізується через умовно інтенсивну активність щодо конструювання альтернативного порядку і його діяльнису або символічну онтологізацію. У широкому ж – як антропологічно постійний прояв боротьби з соціальною ентропією через невдоволення культурою, феномен цілеспрямованого, провокованого й конструйованого вивільнення соціальної енергії у напрямі суттєвих змін (відміни) культури на підставі передзаданого (установочного) мислення¹.

Складна сутність радикалізму, підкреслює П. Ю. Данильченко, значною мірою виявляється в низці середовищно специфічних просторів соціальної діяльності, зокрема в установах виконання покарань закритого типу, виправних і виховних колоніях, а також арештних домах, слідчих ізоляторах у передбачених КВК України випадках, коли вони виконують функції установ виконання покарань (далі – установи виконання покарань). Саме в середовищі формуються основні подразники, тригери, приводу й осереддя акумуляції, концентрації та розрядки агресивного потенціалу радикального руху. Причому яким би середовищем не було, саме в ньому варто шукати ті фактори, вплив на які здатен блокувати розгортання детермінаційного ланцюжку кримінально радикальних практик². Призонізація і є тим складноутвореним фактором середовища засуджених, що може розглядатися як інтенсивно діючий чинник детермінації кримінального радикалізму.

Вважається, що тюремне співтовариство ув'язнених багато в чому відбиває суспільство загалом. Справді, наголошує В. М. Дрьомін, серед засуджених можна зустріти дорослих і дітей, чоловіків і жінок, представників усіх соціальних груп і професій, інтелектуально розвинених і неосвічених, психічно здорових і хворих тощо. Перебуваючи у тюремних камерах, виправних установах, ці люди стають однаковими та називаються також однаково – «контингент». У кримінології та в пенітенціарній науці набуває широкого поширення термін «призонізація» (від англ. *prison* – в'язниця), тобто «зтюремлення» звичайного життя, поширення традицій та культури тюремного середовища³.

При цьому відмічається, що призонізація, по суті, є одним з механізмів

¹ Данильченко П. Ю. Радикалізм як категорія кримінологічного дискурсу: поняття, зміст, значення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 170.

² Данильченко П. Ю. Кримінологічний аналіз стану кримінального радикалізму серед засуджених в установах виконання покарань. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 14. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.12>.

³ Дрьомін В. Н. Призонизация как социальная и криминологическая проблема / В. Н. Дрьомин // *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнарод. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 373.*

формування в'язниці як тотального соціального інституту¹. Як свідчить судова статистика в Україні поступово формується широке кримінальне середовище, основу якого складають особи, засуджені до позбавлення волі, рецидивісти та учасники організованих злочинних формувань. Саме ця категорія злочинців й формує особливу культуру, яка отримує назву кримінальної або тюремної субкультури. Кримінальне середовище розширюється, кількість осіб, які пройшли школу в'язниць зростає. Адже, наполягає Я. І. Гілінський, направляючи у в'язниці все більше і більше людей ми отримуємо їх назад – з новими звичками, мовою та способом життя. Тоді й з суспільством відбувається те, що в зарубіжній кримінології називають «призонізацією» повсякденного побуту, культури, мови. Додається до цього те, що з місць позбавлення волі виходить основний резерв «виключених» (п'яниць, наркоманів, проституток, безробітних, безхатченків)².

В сучасних умовах ув'язнення злочинців спрямоване на корекцію поведінки – реабілітацію та перетворення їх на законослухняних громадян. Цікаво, що Мішель Фуко, критично оцінюючи «карну» практику, писав, що «виникнення тюремного ув'язнення як типової каральної санкції в сучасному суспільстві може бути пояснено місцем в'язниці в ширшій системі дисциплінарних інститутів та практик, призначених для управління індивідами у різних ситуаціях з різними цілями³.

Вплив на суспільство тих людей, які пройшли через жорна тюремної системи, безсумнівно та неоднозначно. Чому тюремна субкультура притягує людей? У соціологічній літературі найчастіше як причини аналізованого явища називають відчуження від соціально-корисного середовища, потреба у самовираженні, пошук свого «я», бездуховність та інші аналогічні фактори. Визнаючи важливість подібних висновків, слід все ж таки звернути увагу на те, що далеко не всі люди, які перебувають в аналогічному психологічному стані, тягнуться до кримінальної, тюремної або блатної «романтики». Але варто погодитись із В. М. Дрьомін, проблема значно складніша та її вирішення пов'язане з вивченням широкого комплексу соціальних, соціально-психологічних, педагогічних та інших факторів, серед яких найбільш помітними є реальна кримінальна практика та особи, до неї залучені, соціальний статус злочинців у сучасному суспільстві⁴.

¹ Дрёмин В. Н. Призонизация как социальная и криминологическая проблема / В. Н. Дрёмин // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 373. Гусар Л. В. Призонізація як соціальний феномен. *Science Review*. 2018. № 3 (10). Vol. 8. С. 49–50. URL: <https://www.academia.edu/36497120>.

² Гишинский Я. И. Призонизация по-русски. *Отечественные записки : правосудие*. 2003. № 2. С. 434–441; Гусар Л. В. Призонізація як соціальний феномен. *Science Review*. 2018. № 3 (10). Vol. 8. С. 49–50. URL: <https://www.academia.edu/36497120>.

³ Фуко М. Наглядати і карати / Пер. з фр. П. Торошука. К. : Клубук, 2020. С. 16.

⁴ Дрёмин В. Н. Призонизация как социальная и криминологическая проблема / В. Н. Дрёмин // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 374.

Таким чином, призонізація є комплексним соціальним феноменом, може розумітися у двох вимірах: як внутрішній процес закріплення за ув'язненим особливих, зумовлених «тюремним» середовищем криміногенних якості і як зовнішньо спрямований процес негативного впливу засуджених, звільнених з місць позбавлення волі на соціальне середовище, позапенітенціарну культуру, привнесення до неї елементів кримінальної, тюремної субкультури.

У вузькому розумінні, небезпідставно зазначає Д. І. Перепелиця, призонізація є процесом соціально-психологічної адаптації особи, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі (або утримується у слідчому ізоляторі) до комплексу організаційно-управлінських, режимних, побутових, психологічних умов, що мають місце в установі виконання покарання та який має своїм наслідком формування стійких негативних морально-психологічних рис особистості у зв'язку з дією на нього обмежень, обумовлених режимом й самим змістом покарання, насильства (фізичного, психічного, психологічного, сексуального) з боку інших засуджених, заарештованих, а також елементів кримінальної субкультури. Такий підхід відображає процес і результат формування вторинних криміногенних якостей засудженого та, відповідно, придатний для дослідження механізму становлення особистості злочинця, його кримінальної професіоналізації та індивідуальної злочинної поведінки¹.

У широкому розумінні призонізація може бути представлена як масовий, інституційний, комплексний соціальний феномен, що виражається у поширенні адаптивних криміногенних, кримінальних пенітенціарних та постпенітенціарних соціальних практик в середовищі засуджених до позбавлення волі, заарештованих, а також в масовій культурі населення, зумовлений відтворенням на рівні колективної свідомості й діяльності елементів кримінальної субкультури і типових психологічних наслідків режимних обмежень та обтяжень перебування в умовах ізоляції. Екстраполяція частини однойменних ознак злочинності (масовість, інституційність, діяльнісний характер тощо) на призонізацію зумовлене феноменологічною інтенцією предметів одного рівня існування та є необхідним з огляду на потребу у формуванні науково коректної системи вихідної інформації як основи дослідження вказаного феномену у спектрі проблем криміногенної детермінації², в тому числі й кримінального радикалізму серед засуджених.

Загалом кримінальний радикалізм серед засуджених є стійким агресивно-насильницьким феноменом-супутником призонізації. Найбільш небезпечні прояви дії останніх виражаються у системі насильницьких злочинів соціально-опозиційної спрямованості, що практикуються як в

¹ Перепелиці Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2013. С. 180.

² Перепелиці Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2013. С. 180–181.

середовищі засуджених до позбавлення волі, так і з боку засуджених по відношенню до адміністрації, персоналу установ виконання покарань. Цілком очевидно, що призонізація є, таким чином, істотним фактором кримінального радикалізму, становить його ідейно-субкультурне обґрунтування, режимно-в'язничне обумовлення.

Не в останню чергу саме режимно-в'язничне обумовлення становить істотний чинник загострення ефектів призонізації та, як наслідок інтенсифікацію кримінального радикалізму серед засуджених. Мова йде про іманентні й хронічні недоліки функціонування системи виконання покарань, що є похідними від загальної системи протидії злочинності в Україні.

Як засвідчує практика функціонування вітчизняної системи протидії злочинності, її внутрішні цілі досить часто не просто не відповідають зовнішнім передумовам існування цієї системи як такої, а протиставляються їм¹. Сучасна система протидії злочинності намагається законсервувати власні рудиментарні складові. О. М. Бандурка та О. М. Литвинов в цьому аспекті слушно, на нашу думку, зауважують на значній присутності елементів штучного конструювання показників злочинності і власної «потрібності» в управлінській діяльності правоохоронними органами, на перетворення протидії злочинності у засіб соціальної люстрації². Протидія злочинності – зазначає Н. Крісті – давно вже стала індустрією і як кращий її зразок вона творчо перейняла усі закони функціонування виробництва та підкорила їх досягненню власних цілей³. Вочевидь, такий стан справ не може задовольняти існуючі й зростаючі суспільні запити на зниження рівня кримінальних загроз. Нагальними є докорінні трансформації, в яких правове регулювання має стати наріжним каменем екстракції та подальшої елімінації неефективних форм організації, напрямів та методів кримінально-превентивної діяльності⁴.

Саме тому значний потенціал підвищення ефективності протидії призонізації та кримінальному радикалізму серед засуджених вбачається нами у трансформації як кримінально-виконавчої системи, так і кримінальної юстиції в цілому.

Для того, щоб зменшити вплив тюремної субкультури потрібно застосовувати покарань, які не пов'язаних з позбавленням волі. У системі кримінальної юстиції є можливість застосовувати різні міри покарання з врахуванням їх суспільної небезпечності. Проте, на практиці все реалізується по-іншому. Серед альтернатив покарання у виді позбавлення волі слід віднести пробацію. В Україні 05.02.2015 був прийнятий закон

¹ Миронюк Д. М., Орлов Ю. В. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання як інструмент протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 78.

² Бандурка О. М., Литвинов О. М. Парадокси протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 85–87.

³ Крісті Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперёд к ГУЛАГу западного образца / Пер. с англ. А. В. Петровой. М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. С. 13.

⁴ Миронюк Д. М., Орлов Ю. В. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання як інструмент протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 79.

України «Про пробацію». Пробація широко розповсюджена у країнах Західної Європи та США. В сучасних умовах у більшості країн вирок до пробації є умовним засудженням з виправним терміном з метою перевиховання і реабілітації правопорушників шляхом нагляду за ними у суспільстві. Пробація містить у собі і принципи покарання, контролю і піклування. В Україні склалась така кримінальна ситуація, яка вимагає пошук і застосування ефективних примусових заходів у сфері протидії злочинності. Забезпечення прав людини, зменшення позбавлення волі в структурі покарань – це головні напрямки діяльності на сучасному етапі¹.

Важлива роль у протидії кримінальному радикалізму серед засуджених, в тому числі й зокрема через нейтралізацію ефектів призонізації відводиться громадськості. Відповідно до «Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями» схвалених Організацією Об'єднаних Націй громадськість не тільки допомагає звільненим в'язням знаходити своє місце в суспільстві, а також піклується про те, щоб такі в'язні отримували необхідні документи і свідоцтва, знаходили придатне житло і роботу, мали придатний і достатній для даного клімату і пори року одяг, володіли засобами, достатніми для переїзду на місце призначення і для життя протягом періоду, що настає після звільнення². Згідно Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил громадськість повинна постійно бути проінформованою щодо пенітенціарної системи та роботи, виконувану персоналом пенітенціарних установ, аби сприяти кращому розумінню між пенітенціарними установами та суспільством³. Пенітенціарне керівництво повинно залученню громадян добровільно працювати в пенітенціарних установах. Отже, правом на об'єднання, в тому числі з метою протидії пенітенціарному і постпенітенціарному рецидиву, кримінальному радикалізму, володіють всі громадяни держави, якщо на це немає законних обмежень, для чого сформовано належну базу міжнародно-правових гарантій⁴.

Висновки. Кримінальний радикалізм серед засуджених до позбавлення волі – явище вкрай небезпечне, що окрім загальнокримінальних має й політико-дестабілізуючу властивість, що особливо гостро проявляється в умовах російсько-української війни. Встановлено, що істотним чинником кримінального радикалізму є призонізація – комплексний соціальний феномен, може розумітися у двох вимірах: як внутрішній процес закріплення за ув'язненим особливих, зумовлених «тюремним» середовищем криміногенних якості і як зовнішньо

¹ Гусар Л. В. Призонізація як механізм формування соціального інституту: Причини, шляхи протидії // «Human rights: theory and practice» Collection of scientific papers; edited by Maryna Dei, Olha Rudenko. 2 Issue. – London: IASHE, 2017. P. 82.

² Мінімальні стандартні правил поводження з в'язнями : Міжнародний документ ООН, Правила від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_212.

³ Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць від 12.02.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_032.

⁴ Лукашевич С. Ю. Правові засади участі громадськості у протидії рецидивній злочинності. Журнал східноєвропейського права. 2014. № 4. С. 31.

спрямований процес негативного впливу засуджених, звільнених з місць позбавлення волі на соціальне середовище, позапенітенціарну культуру, привнесення до неї елементів кримінальної, тюремної субкультури. Значний потенціал підвищення ефективності протидії призонізації та кримінальному радикалізму серед засуджених вбачається у трансформації як кримінально-виконавчої системи, так і кримінальної юстиції в цілому, зниження частки ув'язнених у структурі засуджених, в тому числі й через розширення можливостей пробації. Важлива роль у протидії кримінальному радикалізму серед засуджених, в тому числі й зокрема через нейтралізацію ефектів призонізації відводиться громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Парадокси протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 83–90.
2. Гилинский Я. И. Призонизация по-российски. *Отечественные записки : правосудие*. 2003. № 2. С. 434–441.
3. Гусар Л. В. Призонізація як соціальний феномен. *Science Review*. 2018. № 3 (10). Vol. 8. С. 49–50. URL: <https://www.academia.edu/36497120>.
4. Гусар Л. В. Призонізація як механізм формування соціального інституту: Причини, шляхи протидії // «Human rights: theory and practice» Collection of scientific papers; edited by Maryna Dei, Olha Rudenko. 2 Issue. – London: IASHE, 2017. Р. 81–82.
5. Данильченко П. Ю. Кримінологічний аналіз стану кримінального радикалізму серед засуджених в установах виконання покарань. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 145–158. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.12>.
6. Данильченко П. Ю. Радикалізм як категорія кримінологічного дискурсу: поняття, зміст, значення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 160–172.
7. Дрёмин В. Н. Призонизация как социальная и криминологическая проблема / В. Н. Дрёмин // *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу* (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ "ОЮА". Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 373–375.
8. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць від 12.02.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_032.
9. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперёд к ГУЛАГу западного образца / Пер. с англ. А. В. Петровой. М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. 224 с.
10. Лукашевич С. Ю. Правові засади участі громадськості у протидії рецидивній злочинності. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 4. С. 37–33.

11. Миронюк Д. М., Орлов Ю. В. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання як інструмент протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 75–93.

12. Мінімальні стандартні правил поводження з в'язнями : Міжнародний документ ООН, Правила від 30.08.1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_212.

13. Перепелиці Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2013. 214 с.

14. Фуко М. Наглядати і карати / Пер. з фр. П. Торощука. К. : Комубук, 2020. 452 с.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2023

Yevgeniya Ol. GLADKOVA,

Doctor of Law, Senior Researcher

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Kyrylo O. CHEREVKO,

PhD in Law, Associate Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PRISONIZATION AS A FACTOR OF CRIMINAL RADICALISM AMONG PRISONERS

The article is devoted to the study of imprisonment as a factor of criminal radicalism among convicts. It has been established that criminal radicalism among those sentenced to imprisonment is an extremely dangerous phenomenon, which, in addition to general criminal features, also has a politically destabilizing feature, which is especially acutely manifested in the conditions of the Russian-Ukrainian war. An essential factor in criminal radicalism is incarceration - a complex social phenomenon, which can be understood in two dimensions: as an internal process of fixing special criminogenic qualities in the prisoner, determined by the "prison" environment, and as an externally directed process of negative influence of convicts, released from places of deprivation of liberty, on social environment, extra-penitentiary culture, bringing to it elements of criminal, prison subculture. A significant potential for increasing the effectiveness of combating imprisonment and criminal radicalism among convicts can be seen in the transformation of both the criminal enforcement system and criminal justice as a whole, the reduction of the share of prisoners in the structure of convicts, including through the expansion of probation opportunities, active public participation.

Key words: *crime, criminal radicalism, convicts, penal institution, imprisonment, determination, resistance.*

Сабріє Сейтжеліївна ШРАМКО,

кандидат юридичних наук, старший дослідник
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН, м. Харків, Україна)

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ В УКРАЇНІ:
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД***

Стаття присвячена розкриттю напрямів, що, за результатами наукових розвідок, можуть сприяти суттєвому зниженню ДТП із тяжкими наслідками. Такими запропоновано визнати: зміни у психології учасників дорожнього руху до загального розуміння необхідності дотримання вимог безпеки у сфері дорожнього руху та підвищення дорожньої культури; облаштування транспортної інфраструктури з урахуванням безпекових стандартів; визначення наслідків і оцінка втрат від ДТП; вдосконалення юридичної відповідальності за неправомірні дії учасниками дорожнього руху. Аналіз практики та результатів проведеного опитування дозволив підтвердити життєздатність висвітлених напрямів.

Ключові слова: безпека дорожнього руху, культурологічний напрям, соціально-економічні втрати, концепція Vision Zero.

Постановка проблеми. Амбітна мета України щодо скорочення до 2024 року смертності та травматизму на дорогах внаслідок ДТП щонайменше на 30% (Стратегія підвищення безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, Державна програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року) корелюється з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН, якою було проголошено друге Десятиліття дій щодо забезпечення безпеки дорожнього руху (2021-2030 роки). Ще до проголошення цих програмних документів у дослідницькому

* *Примітка:* статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації 0120U105615).

просторі України активно здійснювався пошук оптимальної моделі забезпечення безпеки дорожнього руху та зменшення смертності та травматизму від ДТП. Складно перерахувати й висвітлити напрацювання й рекомендації стосовно підвищення рівня безпеки дорожнього руху, що містяться у працях вітчизняних і зарубіжних учених і практиків. Зокрема, дослідниками звертається увага на недоліки у нормативно-правових актах, на те, що реформування законодавства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху давно назріло. Погоджуємося із тим, що чинне законодавство має зазнати докорінних змін та приведення у відповідність до європейських стандартів, а новий законодавчий акт, що регулював би сферу безпеку дорожнього руху, має стати фундаментальним уособленням інтеграційних процесів нашої країни.

Аналіз ситуації на дорогах України дозволив виокремити напрями, що сприятимуть суттєвому зниженню ДТП із тяжкими наслідками, а саме: зміни у психології учасників дорожнього руху до загального розуміння необхідності дотримання вимог безпеки у сфері дорожнього руху та підвищення дорожньої культури; прищеплення «модусу обережності» особам, що знаходяться на об'єктах транспортної інфраструктури; облаштування транспортної інфраструктури з урахуванням безпекових стандартів; визначення ризиків і підрахунку втрат від ДТП; вдосконалення юридичної відповідальності за неправомірні дії учасниками дорожнього руху.

На теоретико-прикладному рівні питання безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні досліджуються фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України В. С. Батиргарєєвою, В. В. Голіною, Б. М. Головкиним, Ю. Б. Данильченком, А. В. Калініною, М. С. Кисельовою, М. Г. Колодяжним, О. В. Новіковим, І. О. Христич, С. В. Пановою, С. С. Шрамко. Проблеми кваліфікації злочину, адміністративної чи кримінальної відповідальності розглядалися у роботах С. Р. Багірова, С. С. Вітвіцького, М. Ю. Веселова, С. М. Гусарова, Т. О. Гуржія, В. А. Мисливого, С. І. Нежурбіди, А. О. Собакаря та ін.

Мета статті полягає у з'ясуванні єдності теорії та практики убезпечення дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Реакцією на резонансні ДТП, вчинені у стані сп'яніння, стало доповнення КК України статтею 286¹ «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння» (набрав чинність 17 березня 2021 р.). Якщо звернутися до статистики ДТП в Україні з загиблими та/або травмованими за причиною «керування транспортним засобом у стані сп'яніння», то у 2020 р. зареєстровано 911 випадків, у 2021 – 843, у 2022 – 790¹. Тобто помітного зменшення, у зв'язку з криміналізацією діяння, не сталося. Виникає запитання, що саме може вплинути на позитивну

¹ Статистика ДТП в Україні. URL : <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 11.09.2023).

динаміку стану безпеки дорожнього руху?

Наведемо результати вивчення судової практики розгляду справ про кримінальні правопорушення, передбачені частинами 2 та 3 ст. 286 КК України (414 справ за ч. 2 ст. 286 КК України та 12 справ за ч. 3 ст. 286 КК України, кваліфікованими ознаками яких є заподіяння смерті одному чи декільком особам, 2018-2020 рр.). Так, встановлено, що застосовано ст. 75 КК України та подальше звільнення від відбування покарання із встановленням іспитового строку у 82,4 % розглянутих вироків за ч. 2 ст. 286 КК України та у 16,7% вироків за ч. 3 ст. 286 КК України. Додаткове покарання позбавлення права керування ТЗ застосовано у 54 % випадках за ч. 2 ст. 286 КК України та 42 % випадках за ч. 3 ст. 286 КК України. За всіма вивченими справами суд виходив із того, що невиконання водієм ПДР перебували у причинно-наслідковому зв'язку з настанням ДТП. Справедливо зауважує І. Б. Медицький, що існуюча тенденція не співвідноситься із категорією «ціни» автотранспортних злочинів для суспільства та не сприяє досягненню декларованої у ст. 50 КК України мети покарання¹. Тут варто згадати про принцип невідворотності покарання як ефективного знаряддя запобігання кримінальним правопорушенням.

У 2021 р. в узагальненні практики розгляду ВРП скарг на суддів, які звільняли п'яних водіїв від покарання, зазначається, що керування транспортом у стані сп'яніння є не лише надзвичайно небезпечним порушенням, але і потужним джерелом корупції. Аналіз судової практики доводить, що у сотнях випадків водії уникають покарання саме завдяки сумнівним діям суддів, а припинити таку порочну практику можливо лише завдяки усвідомлення суддями невідворотності покарання за очевидне «відмазування» п'яних водіїв. Р. Маселко в узагальненні на підставі даних патрульної поліції та результатів розгляду справ у судах у 2018-2020 рр. виражував, що щороку близько 50 000 водіїв, яких спіймали з ознакам сп'яніння не зазнають будь-якого покарання. Отже, це формує у водіїв впевненість у можливості уникати відповідальності та дозволяє їм сідати п'яними за кермо, сподіваючись на можливість «вирішити питання» якщо спіймають².

Проміжний результат опитування громадян України про стан дотримання правил дорожнього руху (понад 1 200 респондентів) показав, що на думку респондентів зниженню аварійності на автошляхах сприятиме: дотримання принципу невідворотності покарання (45,7%), збільшення розміру штрафів для порушників ПДР (36,5%), введення кримінальної відповідальності за більшу кількість порушень ПДР (33%) та ін. На думку працівників патрульної поліції (взяли участь у опитуванні 2 822

¹ Медицький І. Б. Посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху: оцінка законопроектних ініціатив. URL : <http://surl.li/llcup> (дата звернення: 11.09.2023).

² Маселко Р. Суддівська (без)відповідальність. узагальненні практики розгляду ВРП скарг на суддів, які звільняли п'яних водіїв від покарання. URL : <https://dejure.foundation/suddicvska-bezvidpovidalnist> (дата звернення: 11.09.2023).

респондентів) зниженню аварійності на автошляхах сприятиме: дотримання принципу невідворотності покарання (33,4%), більш суворі покарання за порушення ПДР (51,5%) та ін.

Дослідниками неодноразово зверталася увага на те, що в дорожньо-транспортних пригодах три чинники: людина, дорога і транспортний засіб визначаються як основні компоненти. Серед них людина – найбільш поширений і непередбачуваний чинник. Зазначене підштовхнуло науковців і практиків до активного дослідницького пошуку, зокрема, таких запобіжних заходів впливу на учасників дорожнього руху, які змінили б їх правосвідомість. Таким чином виникає актуальне завдання: винайти (обґрунтувати) стратегію «швидкого реагування», тобто комплекс конкретних заходів, засобів, дій, які суттєво обмежують учасникам дорожнього руху можливість вчинення деліктів і кримінальних правопорушень. Мова йде про культурологічний напрям підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні, який специфічними заходами соціального, правового, технічного, культурологічного, кримінологічного, організаційно-управлінського характеру спроможний за стислий час силою психологічного тиску і страху перед значними матеріальними та особистісними втратами примусити перш за все водіїв дотримуватися правил дорожнього руху¹. І хоча наведена вище статистика поки що не підтверджує ефективність законодавчого тиску на водіїв, цей напрям заслуговує на впровадження у практику. Адже культурологічний напрям – це і про прищеплення поваги й відповідальності за свої дії учасникам дорожнього руху. Під час опитування громадян на запитання щодо їх думки стосовно причин порушення ПДР пішоходами 50,3% респондентів указали на низьку культури поведінки; 51,9% – на відчуття безкарності; 49,8% – на легковажність; 40,6% – на неуважність. На запитання щодо думки стосовно причин порушення ПДР водіями на низьку культуру вказали 46,9% респондентів, ще 66,9% – на нехтування дотримання ПДР; 47,6% – на відчуття безкарності; 37,4% – на легковажність. Щодо ролі правосвідомості (правової культури) громадян в забезпеченні дорожнього руху, то 73% опитуваних відповіли, що значна. Разом із тим, 44,2% респондентів зазначили, що стан правосвідомості (правової культури) учасників дорожнього руху недостатній; на думку 25,7% – потребує покращення; вважають достатнім 23,3% і лише 6,6% – високим. Серед працівників патрульної поліції роль правосвідомості (правової культури) громадян в забезпеченні дорожнього руху 60% визнали значною, а стан правосвідомості (правової культури) учасників дорожнього руху на думку 50% цієї категорії респондентів є недостатнім.

С. І. Нежурбіда, досліджуючи етіологію необережної злочинності, виявив її тісний зв'язок з певними типовими структурними елементами характеристики особистості порушника ПДР. Так, дослідник із комплексу

¹ Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків : Право, 2021. Вип. 42. С. 113-121.

суспільно-рольових, моральних, психологічних, вікових, психофізичних властивостей й ознак такої поведінки виділяє, перш за все, культуру водія. Аналіз типових характеристик таких правопорушників дав підстави наголосити про необхідність розробки культурологічної концепції необережної злочинності¹. С. Р. Багіров, дослідивши особливості психологічного механізму необережної поведінки зробив висновок, що «суб'єкт необережного злочину у момент вчинення діяння не сприймає свою поведінку як соціально небезпечну». Таким чином, зміщуються акценти запобіжної діяльності у сфері безпеки дорожнього руху з «впливу на свідомість потенційних правопорушників» на здійснення таких заходів, що «ґрунтуються на виявлених закономірностях утворення дорожньо-транспортних пригод»². Тобто мова фактично йде про заходи в межах стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. Подібний підхід закладений у концепцію Vision Zero, автори якої виходили з твердження, що людина недосконала і їй властиво помилятися, а автотранспортна система має буди досконалою.

Заходи концепції Vision Zero складаються із напрямів, які в комплексі забезпечують рух, наприклад, упровадження новітніх технологій у транспортні засоби, безпека, управління і контроль, інфраструктура. Що цікаво, найбільшу роль в зниженні аварійності зіграло планування та посилення відповідальності за водіння у нетверезому стані. Хоча Vision Zero спочатку мислилася як спосіб реалізації конкретних заходів у сфері транспорту і міського планування (наприклад, зони з низькими обмеженнями швидкості, лежачі поліцейські, перехрестя з круговим рухом, бар'єрний поділ доріг), вона також зацікавила й представників автомобільної промисловості, які, у свою чергу, прагнули підвищити безпеку людей, впроваджуючи технічні інновації (наприклад, виявлення втоми водія або датчики, що відстежують ситуацію за межами автомобілів).

Також іноземними дослідниками встановлено, що найбільш ефективними заходами щодо забезпечення дорожнього руху є такі, що зосереджені на чинниках, пов'язаних з транспортними засобами або інфраструктурою. А найменш ефективними є заходи, орієнтовані на окремих осіб, такі, як просвіта з питань безпеки дорожнього руху, а тому питання підвищення правосвідомості громадян слід застосовувати лише як допоміжник при упровадженні інших заходів³.

Знову звернемося до опитування з безпеки дорожнього руху, що наразі проводиться. Так, на думку громадян зниженню аварійності на

¹ Нежурбіда С. І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії : автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2001. С. 15–20

² Багіров С. Р. Врахування психологічного змісту необережності у державній політиці щодо запобігання злочинам проти безпеки дорожнього руху. *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика* : матеріали Всеук. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) / [уклад. А. В. Калініна] ; НДІ вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2021. С. 19–22.

³ Ana M. Novoa, Katherine Pérez, Carme Borrell Efectividad de las intervenciones de seguridad vial basadas en la evidencia: una revisión de la literatura. *Gaceta Sanitaria*. Vol. 23. Issue 6. 2009. P. 553.e1-553.e14. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2009.04.006>.

автошляхах України окрім вищенаведених сприятиме: створення безпечної дорожньої інфраструктури (підземні переходи, огорожі, мінімум перехресть, відсутність зустрічних смуг) (52,6%); ознайомлення з ПДР починаючи з дошкільного віку (42,3%). Що стосується працівників патрульної поліції, то на таке саме запитання вони висловилися так. Зниженню аварійності на автошляхах України сприятиме: створення безпечної дорожньої інфраструктури (підземні переходи, огорожі, мінімум перехресть, відсутність зустрічних смуг) (58,1%), ознайомлення з ПДР починаючи з дошкільного віку (32,7), якісна підготовка водіїв у автошколах (39,7%); збільшення присутності працівників патрульної поліції на автошляхах (31,7).

Наведені результати опитування показують, що для зниження аварійності на автошляхах України однаково важливими є заходи впливу на свідомість потенційних правопорушників, а саме культурологічний напрям, заходи, зосереджені на чинниках, пов'язаних з інфраструктурою, а також юридична відповідальність за неправомірні дії учасниками дорожнього руху. Зазначене зобов'язує державу та її інституції акцентувати увагу на запобіжних напрямках, що пропонуються науковцями та підтверджуються на практиці.

В кримінології для визначення наслідків злочинної (протиправної) поведінки у їх вартісному вираженні та подальшої розробки ефективних запобіжних заходів досліджується ціна злочинності. Здійснення аналізу втрат і вигід від ДТП є поширеною практикою в розвинутих країнах оскільки такий показник використовується при розподілі фінансових ресурсів та оцінці державних інвестиційних проєктів. Наприклад, підраховано, що грошова цінність людських втрат, не втрачених національними економіками країн-членів ЄС за рахунок запобігання цих смертей на дорогах, становить приблизно 156 млрд євро¹. За підрахунками Світового банку соціально-економічні втрати України від дорожньо-транспортного травматизму оцінюються в майже 70 млрд грн на рік. Це складає приблизно 2% ВВП².

У Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року, схваленої розпорядженням КМУ України 21 жовтня 2020 р., серед основних причин високого рівня смертності та травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод на першому місці стоїть відсутність обґрунтованої економічної оцінки вартості життя, здоров'я та завданих економіці збитків від дорожньо-транспортних пригод³. Під соціально-економічними втратами від ДТП розуміються усі втрати, які

¹ Скільки коштує життя, втрачене на дорозі, й навіщо держава повинна це порахувати? URL: <https://zn.ua/ukr/internal/skilki-koshtuje-zhittja-vtrachene-na-dorozi-j-navishcho-derzhava-povinna-tse-porakhuvati.html>

² Ми хочемо знизити смертність на дорогах внаслідок ДТП щонайменше на 30% до 2024 року, – Владислав Криклій. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mi-hochemo-zniziti-smertnist-na-dorogah-vnaslidok-dtp-shchonajmenshe-na-30-do-2024-roku-vladislav-kriklij> (дата звернення: 12.09.2023).

³ Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.09.2023).

виникають внаслідок ДТП, а саме: медичні витрати (витрати на стаціонарне та амбулаторне лікування, соціальне забезпечення, допомогу по інвалідності, санаторна реабілітація); людські втрати: нематеріальна вартість втраченої якості життя та втрачених років життя; адміністративні втрати (виїзд швидкої і транспортування травмованих, робота поліції, пожежної служби, виплати страхових компаній, судові витрати); майнові збитки: пошкодження транспортних засобів, дорожньої інфраструктури, вантажів та особистого майна; інші втрати, такі як втрата часу через порушення руху громадського транспорту внаслідок ДТП, неможливість користування транспортом і витрати на поховання.

В Україні з 27 січня 2021 року діє Методика з визначення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортних пригод (М 42.1-37641918-779:2020), розробником якої є Державне агентство автомобільних доріг України (Укравтодор). Ця Методика застосовується для оцінки соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортних пригод при розрахунку економічного ефекту від реалізації інвестиційних проектів Укравтодору, при підготовці бюджетного запиту, проектів короткострокових та довгострокових державних цільових програм, планів фінансування будівництва, реконструкції, капітального та поточного ремонтів¹.

Вочевидь проблема для визначення реальних соціально-економічних втрат криється в недосконалій системі збирання, обліку, обробки та аналізу даних про ДТП, що тягне за собою низькоякісну аналітику, малоінформативність офіційних звітів, складнощі з верифікацією даних. Б. М. Головкін звертає увагу на те, що зараз в Україні немає єдиного державного органу, відповідального за безпеку дорожнього руху, що призводить до розпорошення відповідальності за стан дорожньо-транспортної аварійності, травматизму і смертності². Про недосконалість систем моніторингу дорожньо-транспортних пригод та неналежну якість статистичної інформації говориться і у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року³.

Як ми бачимо, дослідження соціально-економічних наслідків та реальна оцінка соціально-економічних втрат від ДТП є важливою умовою для впровадження ефективних запобіжних заходів.

Висновки. Науковцями запропоновані варіанти інструментарію для практичного застосування. Це стосується розробки науково-обґрунтованих заходів, здатних суттєво зменшити тяжкі наслідки від ДТП. На наше переконання висвітлені різні за характером напрями запобіжного впливу при впровадженні у практичну площину дадуть позитивні результати. І тут

¹ М 218-03450778-695:2011 Методика визначення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортних пригод. URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=64471 (дата звернення: 07.07.2023)

² Головкін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 52-75

³ Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 07.07.2023).

знову постає питання про єдність теорії та практики: наскільки мають бути наполегливими дослідники щоби практично реалізувати свої пропозиції. Адже лише таким чином можна відслідкувати найбільш ефективні заходи для подальшого зосередження на них у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багіров С. Р. Врахування психологічного змісту необережності у державній політиці щодо запобігання злочинам проти безпеки дорожнього руху // Державна політика у сфері убезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика : Матеріали Всеук. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) / [уклад. А. В. Калініна] ; НДІ вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2021. С. 19–22.
2. Голіна В. В., Шрамко С. С. Концептуальні основи культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків : Право, 2021. Вип. 42. С. 113–121.
3. Головкін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 52–75.
4. Криклій М. Ми хочемо знизити смертність на дорогах внаслідок ДТП щонайменше на 30% до 2024 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mi-hochemo-zniziti-smertnist-na-dorogah-vnaslidok-dtp-shchonajmenshe-na-30-do-2024-roku-vladislav-kriklij> (дата звернення: 12.09.2023).
5. М 218-03450778-695:2011 Методика визначення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортних пригод. URL : http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=64471 (дата звернення: 07.07.2023).
6. Маселко Р. Суддівська (без)відповідальність. узагальненні практики розгляду ВРП скарг на суддів, які звільняли п'яних водіїв від покарання. URL : <https://dejure.foundation/suddicvska-bezvidpovidalnist> (дата звернення: 11.09.2023).
7. Медицький І. Б. Посилення відповідальності за кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху: оцінка законопроектних ініціатив. URL : <http://surl.li/llcup> (дата звернення: 11.09.2023).
8. Нежурбіда С. І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с.
9. Скільки коштує життя, втрачене на дорозі, й навіть держава повинна це поррахувати? URL: <https://zn.ua/ukr/internal/skilki-koshtuje-zhittja-vtrachene-na-dorozi-j-navishcho-derzhava-povinna-tse-porakhuvati.html>. (дата звернення: 11.09.2023).
10. Статистика ДТП в Україні. URL : <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 11.09.2023).

11. Стратегія підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.09.2023).

12. Novoa A., Pérez K., Borrell C. Efectividad de las intervenciones de seguridad vial basadas en la evidencia: una revisión de la literatura. *Gaceta Sanitaria*. 2009. Vol. 23. Issue 6. P. 553. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2009.04.006>

Стаття надійшла до редакції 14.09.2023

Sabriie S. SHRAMKO,

PhD in Law

(Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

THEORY AND PRACTICE OF ROAD SAFETY IN UKRAINE: CRIMINOLOGICAL VIEW

The article is devoted to the disclosure of areas which, according to the results of scientific research, will contribute to a significant reduction of road accidents with severe consequences. These are: changes in the psychology of road users to a common understanding of the need to comply with road safety requirements and improve road culture; arrangement of transport infrastructure with due regard to safety standards; determination of the consequences and assessment of losses from road accidents; improvement of legal liability for illegal actions by road users. The analysis of practice and the results of the survey made it possible to confirm the viability of the highlighted areas.

Key words: *road safety, cultural direction, socio-economic losses, Vision Zero concept.*

УДК 343.8

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.11>

Віталій Йосипович БОЧЕЛЮК,
доктор психологічних наук, професор
(Національний університет «Запорізька
політехніка», м. Запоріжжя, Україна)

Сергій Федорович ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний
університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)

Дмитро Євгенійович ЗАЙКА
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню змісту та особливостей проведення корекційної роботи із засудженими за злочини проти громадського порядку

та моральності. Авторами проаналізовано сучасні підходи до проблематики та стан наукового дослідження порядку застосування та впливу корекційних програм на можливість повернення засуджених до самокерованої правослужняної поведінки. На основі проведеного аналізу було розроблено та запропоновано до впровадження методики діагностики узагальнених смислових установок правопорушників та інструкцію до її використання, що дозволяє конкретизувати подальший комплекс заходів із соціальної реабілітації осіб, засуджених за злочини проти громадського порядку та моральності. Дослідження покладає фундамент для наукових пошуків у сфері соціальної реабілітації засуджених. Результати опублікованої роботи стануть у нагоді до практичного застосування працівниками установ виконання покарань та служби пробачії України і можуть послужити початковою точкою для подальшої роботи над покращенням та розширенням корекційних практик.

Ключові слова: соціальна реабілітація, корекційні програми, програми диференційованого виховного впливу, громадський порядок та моральність, засуджені, установа виконання покарань, ресоціалізація, виправлення.

Постанова проблеми Сучасне правосуддя та соціальна динаміка ставлять перед суспільством та владою неабиякі виклики. Один із ключових аспектів цих викликів - ефективна соціальна реабілітація осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, у тому числі проти громадського порядку та моральності. Ця проблематика має велике значення для забезпечення балансу між покаранням та відновленням осіб у суспільстві. Засуджені стають об'єктом уваги вчених, юристів, соціологів та психологів через необхідність розробки ефективних підходів до їхньої соціальної реабілітації. Суспільна безпека, попередження рецидиву злочинів та створення передумов для успішного повернення осіб до нормального життя - це завдання, які вимагають обґрунтованих наукових досліджень та інноваційних підходів.

В Україні питання змісту та особливостей проведення заходів із соціальної реабілітації засуджених у різні роки досліджували: В. М. Трубников (V. M. Trubnikov), О. М. Бандурка (O. M. Bandurka), Т. А. Денисова (T. A. Denysova), В. В. Проскура (V. V. Proskura) щодо соціальної адаптації, виправлення та ресоціалізації (1991, 2002 р.); В. М. Синьов (V. M. Synov), О. П. Северов (O. P. Severov) та Г. О. Радов (H. O. Radov) щодо виховання та перевиховання (1998, 1999 р.); В. А. Бадира (V. A. Badyra), Т. А. Денисова (T. A. Denysova), колектив авторів монографії за заг. ред. А. Х. Степанюка (A. Kh. Stepanjuk) щодо виправлення та ресоціалізації (2009, 2011 р.); Н. В. Коломієць (N. V. Kolomiets) щодо виправлення, ресоціалізації та заохочення (2017 р.); В. М. Дрьомін (V. M. Drjomin), В. С. Шкрабюк (V. S. Shkrabiuk), О. В. Федик (O. V. Fedyk), І. С. Чалий (I. S. Chalyi) щодо соціальної реабілітації засуджених (2000, 2018, 2021 р.), З. Ф. Дільна (Z. F. Dilna), Н. І. Устрицька (N. I. Ustrytska) щодо психологічних особливостей реабілітації засуджених (2020 р.) та інші.

Метою цієї публікації є дослідження проблематики застосування корекційних програм з подальшою розробкою комплексу заходів, направлених на вдосконалення соціально-виховної та реабілітаційної роботи із засудженими за злочини проти громадського порядку та моральності. Для реалізації вказаної мети було поставлено такі завдання: проаналізувати нормативно-правове регулювання процесу соціальної реабілітації засуджених та застосування корекційних програм; дослідити тематику та положення програм, рекомендованих до застосування службою пробачії та Державною кримінально-виконавчою службою України; визначити унікальні потреби засуджених за злочини проти громадського порядку та моральності, що не враховані в існуючих програмах, виокремити психологічні та соціальні аспекти проблематики, які впливають на процес подальшої соціальної реабілітації засуджених, у тому числі механізми стигматизації, психологічних труднощів та внутрішньої мотивації засуджених до змін та вдосконалення; на основі проведених досліджень розробити методiku діагностики узагальнених смислових установок правопорушників та інструкцію до її використання разом з науково обґрунтованими рекомендаціями щодо вдосконалення процесу соціальної реабілітації засуджених за злочини проти громадського порядку та моральності з урахуванням унікальних особливостей цільової групи

Виклад основного матеріалу. На зорі людства юридична психологія, кримінальне та кримінально-виконавче право, у їх сьогоденнішому розумінні, були єдиною нерозривною системою¹. Перші наукові пошуки раціональних заходів соціальної реабілітації засуджених у цій нерозривній системі датуються періодом античності. Так, у працях таких античних філософів, як Платон та Аристотель повсякчас підкреслювалася важливість застосування не лише кари, але і зміна духовної організації людини, її моральної та розумової сфери. Поза тим, такі думки здебільшого були поодинокими та не належали до панівних серед широкого загалу. Періодом зламу громадської думки стала доба Ренесансу. Так, філософ-гуманіст М. Монтень стверджував, що зіпсована та грішна людина повинна бути виправлена, що передбачало розвиток її розуму, самоусвідомлення та самоаналіз. Так само Р. Декарт наголошував, що покарання людини, яка здійснила злочин є невідривним від виправлення її душі. На думку Дж. Локка покарання повинно полягати у тому числі у виправленні моральних та розумових якостей злочинця².

Історія практичного застосування філософських доктрин та безпосередньої реабілітації злочинців сягає великих соціальних реформаторів 18-го століття. У Британії Джон Говард (1726-1790) та Елізабет Фрай (1780-1845) прагнули змінити в'язниці із закладів глибокого відчаю та жорстокого покарання на місця, які були б гуманними та містили

¹ Матвійчук М. А. Кримінально-виконавче право в працях І. О. Малиновського: історичний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Острог - Львів, 2021. С. 3-4.

² Бадира В. А., Денисова Т. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя, 2009. С. 10-14.

потенціал змінити життя в'язнів¹. Вітчизняна ж наука розпочала гуманізацію із затримкою, так М. Ф. Владимирський-Буданов та О. Ф. Кістяківський зазначали, що гуманістичні рухи, які виступили проти застосування жорстоких тілесних покарань та страти почали зароджуватись лише з другої половини XVIII ст^{2 3}.

Оскільки на початку 19-го століття спроби реабілітації злочинців стали більш поширеними, що прискорило зміни в соціальній політиці та політиці соціального забезпечення в'язниць і в'язнів, тож психологи з усіх сил намагалися запропонувати лікування як засіб реабілітації. Так, як психологія є теоретичною основою соціальної реабілітації правопорушника залежно від віку та характеру відхилень (патологічні, кримінальні), то природно, що вона сама спирається, з одного боку, на правові принципи та враховує їх приписи, а з іншого боку - дослідження із психології корекції особистості можуть внести свої доповнення як у правову теорію, так і практику⁴.

Саме так і відбулось, широкого застосування у світі програми реабілітації засуджених набули наприкінці 20-го століття. Кримінологічна наука, яка заявила про свою самостійність у другій половині 19-го століття почала активно розглядати людину та її психіку як один з найважливіших об'єктів дослідження⁵. Цей період характеризується організаційною узгодженістю і появою стандартів управління, необхідних для комплексного впровадження програм, включаючи рівні підготовки спеціалістів для виконання програм, важливість цілісного підходу, збору даних моніторингу та подальшої оцінки результатів стали більш чітко сформульованими. Поява програм поведінки, пов'язаних з правопорушеннями, призвела до розробки програм для розвитку когнітивних навичок та низки програм, спрямованих на правопорушення, включаючи програми із заміщення агресії тощо⁶.

Зараз застосування корекційних програм є нормальною загальносвітовою практикою. Для прикладу у Канаді активно використовується близько 150 унікальних програм⁷. Національний інститут юстиції США пропонує засудженим 99 затверджених корекційних програм⁸.

¹ Hollin C. R. A Short History of Corrections: The Rise, Fall, and Resurrection of Rehabilitation Through Treatment. In J. A. Dvoskin, J. L., Skeem, R. W. Novaco, & K. S. Douglas (Eds.), *Applying Social Science to Reduce Reoffending*. Oxford: Oxford University Press. 2012, P. 13.

² Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / за ред. Н. Я. Оглоблина. Киев, 1915. С. 363.

³ Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. 2-е испр. и значит. доп. изд. Киев : тип. И. и А. Давиденко, 1882. С. 162.

⁴ Бочелюк Й. В. Юридична психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. С. 77.

⁵ Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. Киев: Юринком Интер. 1999, С. 3.

⁶ Hollin C. R. A Short History of Corrections: The Rise, Fall, and Resurrection of Rehabilitation Through Treatment. In J. A. Dvoskin, J. L., Skeem, R. W. Novaco, & K. S. Douglas (Eds.), *Applying Social Science to Reduce Reoffending*. Oxford: Oxford University Press. 2012, P. 17-18.

⁷ Arbour W., Lacroix G., Marchand S. Prison Rehabilitation Programs: Efficiency and Targeting. Discussion paper series. IZA – Institute of Labor Economics. 2021, P. 6.

⁸ Practice Profile: Rehabilitation Programs for Adult Offenders. National Institute of Justice. URL:

При цьому окремі американські місця позбавлення волі, як-от Butner Federal Prison демонструють одні з найвищих показників ефективності психологічних та медичних заходів, особливо в частині соціальної реабілітації наркозалежних¹. У той же час Міністерством юстиції Великобританії було акредитовано 35 програм з реабілітації засуджених. Реабілітаційні програми настільки популярні, що їх відсутність щодо довічно ув'язнених стала основою справи «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (ориг. *Vinter and Others v. United Kingdom*)².

Американські вчені Марк В. Ліпсі (Mark W. Lipsey) та Френсіс Т. Каллен (Francis T. Cullen) провели широкий узагальнюючий огляд більш ніж 50-ти досліджень з результативності корекційних програм та визначили, що більшість показників дозволяють виявити зниження рецидивів у діапазоні 20%, коливаючись угору майже до 40%. При цьому, була виявлена велика варіабельність ефектів рецидиву залежно від того, яку програму було застосовано. У будь-якій широкій вибірці досліджень можна знайти багато майже нульових і навіть негативних показників ефективності, тоді як застосування інших програм показують зниження рецидиву на 50% і вище. Таким чином, на глобальне питання про те, чи працюють корекційні програми, вчені ствердно відповідають з посиланням на дані аналізу широкої вибірки доступних експериментальних і квазіекспериментальних досліджень³.

В Україні ж перші ідеї застосування соціальної реабілітації датуються кінцем 20 сторіччя. Так, В. М. Дрьомін ще у 2000 році вказував на необхідність адаптації національного законодавства до вимог Мінімальних стандартних правил поведінки із засудженими у частині розширення застосування покарань, альтернативних ув'язненню та імплементації корекційних заходів⁴. При цьому, попри науковий інтерес та позитивну практику застосування програм соціальної реабілітації за кордоном, в Україні їх правове регулювання перебуває на етапі свого становлення. Відповідно до п. 5 р. 4 Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року (далі - Стратегія) у наступні роки планується удосконалення методів та інструментів соціальної реабілітації засуджених. Так, у документі вказано, що завданнями з реалізації цієї стратегічної цілі (серед іншого) є запровадження оцінки криміногенних ризиків та індивідуального планування у діяльності органів та установ виконання покарань; розроблення та впровадження корекційних програм, у тому числі з урахуванням залежностей засуджених; удосконалення системи

<https://crimesolutions.ojp.gov/ratedpractices/101#ar> (дата звернення: 08.08.2023).

¹ Тюремне населення країн світу: довідник. Укл.: Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Литвинов О. М., Шишова А. Я., Тимчук О. Л. - Харків: Панов; Кримінологічна асоціація України, 2020. С. 466.

² Dryomin V., Denysov S., Palchenkova V., Zaika D. Legal Regulation Features of Convicted Persons Correction and Resocialization in Foreign Countries. *Pakistan Journal of Criminology*, 2023. Vol. 15. №. 02. P. 151.

³ Lipsey M. W., Cullen F. T. The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Reviews. *Annual Review of Law and Social Science*. 2007. № 3. С. 303-306.

⁴ Дрьомін В. Н. Идеи социальной реабилитации в Минимальных стандартных правилах обращения с заключенными. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць / за ред С. В. Ківалова. 2000. № 9. С. 423–426.

психологічної допомоги засудженим та особам, взятим під варту. Згідно додатку № 1 до Стратегії у 2023 році планується затвердження "6" корекційних програм і у подальшому по 4 програми щорічно¹.

Крім загальних корекційних програм на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи. Так, відповідно до ст. 95 Кримінально-виконавчого кодексу (далі - КВК) України за результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії. За ч. 3 ст. 97 КВК на кожного засудженого розробляється спеціальна індивідуальна програма, яка передбачає заходи індивідуально-виховного, психотерапевтичного, психокорегуючого характеру². До таких програм належать і типові програми диференційованого виховного впливу. Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 16.05.2016 № 1418/5 "Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених" в Україні використовується 11 таких програм, останні 3 з яких були додані у 2021 році³. Реалізація програмних положень здійснюється на базі відділення соціально-психологічної служби в рамках соціально-виховної роботи згідно зі статтями 123, 124 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Відповідно до п. 3 Програми диференційованого виховного впливу поділяються за своєю спрямованістю на загальновиховні та корекційні. програми загальновиховного впливу охоплюють теми освіти (у тому числі професійної (професійно-технічної)), правової просвіти, духовного відродження, творчості, фізкультури і спорту, підготовки до звільнення тощо. Натомість метою реалізації корекційних програм є мінімізація виявлених на основі оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення криміногенних потреб засуджених, корекція негативних поведінкових проявів та формування у засуджених навичок, необхідних для успішної ресоціалізації, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, а також підготовки до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Отже системний аналіз наказу Міністерства юстиції України від 16.05.2016 № 1418/5 надає можливість стверджувати про існування в Україні 6 програм загальновиховного впливу та 5 корекційних програм⁴.

¹ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80> (дата звернення: 03.08.2023).

² Кримінально-виконавчий кодекс: закон від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення 22.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 06.08.2023).

³ Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених: наказ Міністерства юстиції України від 16.05.2016 № 1418/5. Дата оновлення 02.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16> (дата звернення: 08.08.2023).

⁴ Про затвердження Порядку розроблення, реалізації та оцінки результатів проходження програм

Також, відповідно до п. 1-2 р. 2 наказу Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5 «Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі» під час здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи орган з питань пробації (серед іншого): здійснює профілактичні та виховні бесіди із засудженою особою, складає індивідуальний план роботи із засудженими особами з урахуванням оцінки ризиків; застосування диференційованого підходу під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги засудженим особам; сприяння працевлаштуванню, залученню до навчання, участі у виховних заходах та соціально корисній діяльності засуджених осіб^{1 2}.

Важливим елементом механізму наглядової пробації є застосування комплексу заходів з реалізації пробаційних програм³. На реалізацію цього напрямку у 2018 року Україна почала співпрацю з місією радників у сфері безпеки і права Норвегії. Було започатковано проект NORLAU, метою якого є створення повномасштабної системи пробації в Україні, розробка та апробація типових програм, які базуються на позитивному досвіді таких країн як Литва, Латвія, Швеція, Грузія тощо⁴. Україна також почала використовувати унікальний скандинавський досвід залучення до обговорення виправної політики широкого кола людей⁵. Реалізація другої фази проекту мала б завершитись у квітні 2022 року, проте, через воєнні дії на території України відкладена на невизначений строк. Звичайно, розробка пробаційних програм – справа не одного року. Тим паче, що фінансування цільових програм є незначним. За 2022 рік на реалізацію програм у 21 області України було виділено лише 441 тис. грн⁶.

Постановою Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 р. № 24 затверджено «Порядок розроблення та реалізації пробаційних програм», який визначає алгоритмізований механізм теоретико-методологічного розроблення та прикладного застосування пробаційних програм⁷. Наказами

диференційованого виховного впливу на засуджених: наказ Міністерства юстиції України від 08.11.2021 № 3992/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1453-21>.

¹ Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. Дата оновлення 14.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19> (дата звернення: 09.08.2023).

² Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Дослідження особливостей правового регулювання пробації в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків: [б. в.], 2022. Вип. 2(18). С. 81.

³ Коренюк А. А. Орган пробації як суб'єкт запобігання рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні. *Публічне право*. № 3. 2018. С. 35.

⁴ Чернишов Д. В. Адміністративно-правові засади пробації в Україні: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2019. С. 133.

⁵ Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца/ Пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. Предисл. Я. Гилинского. 2-е изд. Москва: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. С. 36-37.

⁶ Інфографіка державної установи "Центр пробації". URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=3243#1641991521683-9e750ea6-2dc1 (дата звернення: 11.08.2023).

⁷ Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм: постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF> (дата

Міністерства юстиції України від 11.06.2018 р. № 1797/5 «Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації»¹ та № 1798/5 «Про затвердження пробаційних програм для повнолітніх суб'єктів пробації»² затверджено шість пробаційних програм. До програм для неповнолітніх належать: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин». До програм для повнолітніх належать: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин»³.

При цьому, жодна з описаних вище програм не охоплює повною мірою досліджувану категорію засуджених, а отже виникає необхідність впровадження додаткових заходів та програм, що будуть спрямовані на повернення засуджених за злочини проти громадського порядку та моральності до самокерованої правослухняної поведінки.

Психологічний аспект вивчення особистості включає рішення двох головних задач. Перша з них – виявлення індивідуальної для кожного засудженого структури особистості. Надалі це дозволить прогнозувати поведінку людини. Проте успішно вирішити таку задачу неможливо, якщо не вирішена інша, теоретична, завдання якої – знаходження типів осіб, або найбільш загальних структур особистості. Для розробки типології особистості доводиться поступитися тонкощами індивідуально-психологічного аналізу і виділити найбільш загальні її характеристики, властиві загальній частині засуджених⁴.

Проведення аналізу проекцій правопорушника дозволяє наблизитися до розуміння його соціально-психологічних проблем. Розширення діяльності детермінується системою його установок, перш за все смислових (бо тільки вони виробляються до особисто-значимих об'єктів та стають важливими мотивовтворюючими факторами). В ієрархізовану систему установок суб'єкта входять, перш за все, смислові генералізовані установки, які закріпилися під час попереднього досвіду разом з формально-динамічними рисами особистості, та локальні установки.

Локальні установки виникають у суб'єкта кожного разу, коли він потрапляє в особисто-значиму для нього ситуацію. Локальні установки можуть актуалізуватися в діяльності, якщо вони не є протиріччям в значному ступені генералізованих смислових установок суб'єкта та наявних обставин. Це локальні актуалізуючі смислові установки. Локальні смислові установки існуючі реально в психологічному бутті суб'єкта і навіть

звернення: 07.08.2023).

¹ Про затвердження пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації: наказ Міністерства юстиції України від 11.06.2018 № 1797/5. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=118 (дата звернення: 11.08.2022).

² Там само.

³ Науково-практичний коментар до Закону України «Про пробацію» / за заг. ред. Копиленка О. Л., Бараша Є. Ю. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2019. С. 52-54.

⁴ Академічний курс кримінально-виконавчої психології: Підручник / за заг. ред. В. Й. Бочелюка, Т. А. Денисової, О. М. Тогочинського. Чернівці: ПАТ «ПВК Десна», 2019. 521 с.

усвідомлені можуть не проявлятися в діяльності. Латентні смислові установки можуть знаходитися в дуже сильному протиріччі з генералізованими установками та наявними обставинами.

До висновку про подібну ієрархію установок ми прийшли на основі спостережень. По-перше, достатньо високою є варіативність смислових установок в межах кожного з досліджуваних рівнів (ця варіативність означається природньо, локальними установками, а не генералізуючими складовими основи рівні). По-друге, у деяких рівнів смислові установки дуже сильно відрізняються зі спостереженням стереотипа, означеного, знову ж таки, генералізованими установками. Відповідно до Дорожньої карти ООН для розробки корекційних програм в умовах в'язниці у різних моделях тюремного ув'язнення реабілітації може надаватися різне значення залежно від рівня розвитку тюремної системи країни та фінансування. Існують різні підходи і до проблем, пов'язаних із впровадженням заходів щодо реабілітації¹. В усіх випадках розробка та впровадження таких програм потребує аналізу індивідуальних особливостей досліджуваної групи засуджених.

В Україні ж, виходячи з процесу установок можна запропонувати наступну динаміку трансформації смислових установок: по-перше, локальна патентна установка в певних умовах, в певній діяльності неодноразово актуалізується, фіксується та генерується; по-друге, локальна латентна установка навіть при актуалізації в певних умовах не фіксується. У першому випадку проходить перебудова характеру, а в другому - ні.

Далі, так як смислові установки є мотивуютьним фактором діяльності, то закономірно, що формування смислових установок завжди попереджає включення суб'єкта в певну особистісно-значущу діяльність.

Докладне розуміння ієрархії смислових установок: генералізовані локальні актуалізовані та локальні латентні, є важливим, так як установки цільові та операціональні детермінуються установками смисловими. Виходячи з цього, можна уявити, що включення суб'єкта в діяльність в ході якої буде проходити дезактуалізація дезактивних генералізованих установок та актуалізація адаптивних локальних установок (в тому числі і латентних) з наступною їх фіксацією і є одним із основних підходів в корекційній роботі щодо запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням.

Проведені нами попередні дослідження, які виявили особливості установочних полів правопорушників, що скоїли кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, дозволяють зробити такі висновки відносно факторів, сприятливих формуванню різного роду особливостей і проявленню специфічної для них поведінки і діяльності^{2 1}.

¹ Дорожная карта для разработки программ реабилитации в условиях тюрьмы. Серия справочников по вопросам уголовного правосудия. Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. Вена. 2018. С. 6.

² Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Злочини проти громадського порядку: кримінологічна характеристика та

По-перше, це різного роду впливи, що накладаються на певні формально-динамічні якості правопорушника і утворюють основу для формування тієї або іншої спрямованості особистісного розвитку. Але вже на ранньому етапі своєї діяльності правопорушник починає виступати як активний суб'єкт психічної діяльності, приймаючи, або навпаки не приймаючи, певні стереотипи поведінки і діяльності, активно формує (з різним рівнем усвідомленості) самого себе. Він фіксує адаптивні, з його точки зору, стереотипи діяльності які гальмують ті види психолого-правової діяльності, котрі не приводять до задоволення найважливіших для нього потреб.

Тому малоефективною є «пряма боротьба» з негативними поведінковими і діяльнісними проявами злочинця. Необхідно зрозуміти, які найважливіші потреби він спробує задовільнити і допомогти йому реалізувати їх соціально-припустимим шляхом. Така позиція багато у чому корелюється з методом «моральної арифметики» І. Бентама за яким мотивація людини, яка стоїть перед вибором вчиняти або не вчиняти злочин, має бути такою, аби не вчиняти видавалось найбільш раціональним рішенням з-поміж існуючих².

По-друге, дезадаптивні стереотипи діяльності правопорушника актуалізуються, коли вони зіштовхуються з «бар'єрами такого роду діяльності», спрямованої на задоволення особистісно значущих потреб.

Відповідальні особи в межах індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим, що займаються профілактичною та корекційною роботою повинні знати дезадаптивні стереотипи діяльності і поведінки, його/їх соціально-психологічну проблему і будувати свої психолого-корекційні взаємовідносини з ним/ними таким чином, щоб попередити прояв негативних форм поведінки і діяльності. Подібний підхід призводить до поступового погашення дезадаптивних реакцій.

При цьому, на жаль, контроль за роботою, яка вимагає спеціальних знань покладається на адміністративний персонал, що не наділений такими знаннями. Так, за п. 9 р. 1 Положення про відділення соціально-психологічної служби індивідуальна програма соціально-виховної роботи із засудженим складається начальником відділення соціально-психологічної служби, до якого було розподілено засудженого. Відповідно до п. 5 р. 1 Положення загальне керівництво начальниками відділень здійснює начальник установи³. Дослідження пропозицій на ринку праці дозволяє

питання запобігання національною поліцією України. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*, 2022. № 1 (3). С. 100-108.

¹ Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Посягання на основні принципи моральності у сфері статевих відносин: кримінологічний вимір. *Кримінологічний вимір сучасності* : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (14 квітня 2022 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України; Харків, Наук. парк «Наука та безпека»: ХНУВС, 2022. С. 27-29.

² Бадира В. А., Денисова Т. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя, 2009. С. 10-14.

³ Положення про відділення соціально-психологічної служби: наказ Міністерства юстиції України від 04 листопада 2013 року № 2300/5. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45353 (дата звернення: 10.08.2023).

виявити, що вимоги до начальника відділення соціально-психологічної служби - це вища освіта та 1 рік стажу¹.

Загалом доведено, що одним з найважливіших факторів, що сприяють негативному відношенню до навколишнього світу, є розширена сфера діяльності і взаємодій правопорушника, яка значно впливає на його соціально-психологічну і виконавчу компетентність, що призводить до соціально-психологічних зривів. Хоча реабілітація охоплює широкий спектр діяльності, включаючи медичну та психологічну допомогу, консультування та когнітивно-поведінкові програми, у формуванні роботи із засудженими важливо також приділяти належну увагу освіті, професійній підготовці та роботі у в'язницях². Важливим елементом профілактики є і безпосередньо психологічна освіта. Особливо в таких напрямках, як психологія особистості, психологія спілкування, способи, задачі і мета діяльності і т.п.

У структурі профілактичної роботи розрізняють: профілактику злочинів – цілеспрямоване виявлення та усунення причин злочинів та умов, що їм сприяють; запобігання злочинам – недопущення реалізації замислених злочинів шляхом встановлення осіб, що намагаються їх вчинити, а також вжиття необхідних заходів, передбачених законом, поєднане з оздоровленням обстановки в мікросередовищі; припинення злочинів – перешкоджання продовженню розпочатого злочину та доведення його до завершення шляхом встановлення осіб, що намагалися його вчинити, та вжиття заходів, у тому числі кримінально-правових, а також створення обстановки, що виключає злочинну діяльність надалі³.

Корекційна та профілактична робота щодо запобігання кримінальним правопорушенням повинна проводитись з позиції двох підходів: пристосувального і перетворюючого, які мають неодмінно перебувати у діалектичному взаємозв'язку. Для успішної корекційної та профілактичної роботи з правопорушником необхідна, насамперед, дбайлива психологічна діагностика, базову основу якої у цьому дослідженні склав тест узагальнених смислових установок, що використовується з метою виявлення конкретної проблематики злочинця.

Сучасні корекційні програми у зарубіжній літературі науковці розподіляють на дві основні групи: 1) модель “ризик-потреба-реагування” яка полягає у тому, що втручання має відповідати рівню ризику повторного вчинення правопорушення та потребі засудженого у такому втручанні, а методи і стратегії повинні відповідати індивідуальним здібностям правопорушників; 2) модель “гарного життя”, що заснована на вивченні та задоволенні позитивних особистих прагнень засуджених та дезактивації

¹ Вакансія начальника відділення соціально-психологічної служби. Харківський обласний центр зайнятості. URL: <https://kha.dcz.gov.ua/publikaciya/vakansiya-nachalnyka-viddilennya-socialno-psyhologichnoyi-sluzhby>. (дата звернення: 11.08.2023).

² Дорожная карта для разработки программ реабилитации в условиях тюрьмы. Серия справочников по вопросам уголовного правосудия. Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. Вена. 2018. С. 4.

³ Кримінологічний словник-довідник / автори-упорядники: С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернівці: Десна Поліграф, 2019. С. 183.

неагтивних¹. Запропонована методика діагностики узагальнених смислових установок правопорушників наближена до другої моделі корекційних програм.

Методика діагностики узагальнених смислових установок правопорушників. Випробуваному пропонується бланк з 28-ма незакінченими реченнями, умовно поділеними на сім тематичних блоків (по чотири в кожному блоці), в якому треба визначити ставлення до моральності, громадського порядку, образу правопорушника, цілей, мети задач при вчиненні правопорушення, способам вчинення правопорушення, до осіб, які вчиняють правопорушення, і, нарешті, відношення до самого себе.

Обстеження проводиться у два етапи. На першому - випробувані завершують незакінчені речення, на другому - оцінюють своє емоційне відношення до змісту даної кінцівки. При цьому відношення виражається постановкою знаку: позитивне (+1), нейтральне (0) і негативне (-1). Приклади: «Прявпорушник, це людина, яка потрапила в певні обставини» (0); «Я нормальна людина» (-1).

Після того, як всі речення отримали свою оцінку, екзаменатор доводить до відома випробуваних ключ, який об'єднує речення за тематичними блоками. Випробувані знаходять алгебраїчну суму оцінок по кожному блоку, наприклад: образ правопорушника: 0, +1, -1, +1 = +1.

В результаті ми отримуємо узагальнену смислову установку за даною темою (сферою).

Необхідно відзначити, що випробуваний зможе виставити чисто розумово-зорову оцінку, без емоційної залученості. Але на думку авторів питання, з яких складений тест і в емоційному відношенні є достатньо значними.

У результаті діагностики екзаменатор отримує: по-перше, проєкції установок правопорушників, які він потім піддає якісному аналізу, по-друге, виражену в балах якість відношення (суспільної установки) до кожної із сфер оточуючої діяльності - так зване установче поле.

Таким чином, за допомогою тестування визначаються сфери, в яких домінують позитивні установки (позитивний досвід, позитивні очікування, позитивне сприймання), і галузі, в яких домінують установки, близькі до негативних або негативні (негативний досвід, негативне сприйняття, негативні очікування). Саме в останніх і виникає у правопорушників найбільше число психологічних проблем, знижується продуктивність діяльності і т.д. Це можуть бути і моральні труднощі, і взаємовідношення з правопорушниками, занижена самооцінка і незадоволеність собою.

У ході апробації тесту, на основі аналізу установочних полів, була отримана наступна шкала оцінок узагальнених смислових установок:

найбільш позитивна - більше 3;

¹ Fortune C., Ward T., Willis G. M. The Rehabilitation of Offenders: Reducing Risk and Promoting Better Lives. *Psychiatry Psychology and Law*, 2011. P. 5-10.

позитивна - від 1 до 3;
 нейтральна - від 0 до 1;
 негативна - від 3 до 0;
 найбільш негативна - менше -3.

Необхідно відзначити такий факт - якісний аналіз проєкції показав, що часто вже на нейтральному рівні шкали оцінок (від 0 до 1) починаються серйозні психологічні проблеми правопорушників.

Інтерпретація результатів обстеження починається з аналізу отриманих по кожному блоку даних.

Наприклад:

Сфера	Бал
Ставлення до моральності	+2
Ставлення до громадського порядку	+1
Цілі, мета, завдання при вчиненні правопорушення	-1
Способи вчинення злочинів	0
Ставлення до осіб, які вчиняють злочин	0
Образ правопорушника	-1
Відношення до себе	0

Отриманні в даному прикладі результати дозволяють виділити сфери, де мають місце негативні установки: відношення до цілей, мети, завданням при вчиненні правопорушення, відношення до самого себе.

Слідуючий за цим якісний аналіз проєкцій дозволяє приблизитися до розуміння сутності проблем.

Інструкція. Поведінка людини в різних ситуаціях, успіх чи невдача в різних видах діяльності багато в чому визначається існуючими у нього установками до різних об'єктів, видів діяльності, сфер дійсності.

Вам пропонується 28 незакінчених речення. Якщо Ви закінчите їх щиро, вклавши в них дійсно властиве Вам внутрішнє відношення до того, про що говориться в реченні, то послідовний аналіз тесту дозволить виявити Ваші психологічні проблеми і, навпаки, області психологічного комфорту. Це допоможе проаналізувати, чи не є деякі з Ваших установок причинами Ваших невдач. Тому формальне виконання тесту або ж не закінчення речень не принесе Вам необхідної інформації.

Тест виконується у 3 етапи:

1. Необхідно закінчити кожне речення, вклавши в нього зміст, характерний для Вас.

2. Прочитавши кожне речення, виставите йому емоційно-оціночний бал: +1, 0, -1 по такі шкалі:

+1 - позитивна оцінка і позитивне відношення до того, про що йде мова, переживання при цьому позитивних емоцій: радості, задоволеності, подяки, впевненості і т.п.

0 - нейтральна оцінка і нейтральне відношення до того, про що йде

мова. Відсутність емоцій. Речення незакінчене.

-1 - негативна оцінка і негативне відношення до того, про що йде мова. Переживання при цьому негативних емоцій: подразнення, образи і т.п. Якщо речення незакінчене по причині сильних негативних емоцій, пов'язаних з тим, про що йде мова.

3. По ключу в кінці тесту підрахуйте алгебраїчну суму балів по різних сферах діяльності. Це Ваше «установче поле». Визначте зони з позитивними та негативними установками. Проаналізуйте важливі причини такого положення. Спробуйте окреслити шляхи подолання проблемних переконань у зонах установочного поля, де Ви маєте найбільше негативних установок.

Лист речень:

1. При скоєнні злочину я...
2. Ціль моєї злочинної діяльності...
3. Правопорушник...
4. Мораль...
5. Громадський порядок...
6. Я вважаю себе...
7. Груповий злочин...
8. Думаю, що правопорушник завжди...
9. Сучасна мораль...
10. Думаю, що відношення до моральності...
11. Як правопорушник я ставлю перед собою задачу...
12. Думаю, що сьогодні злочинець...
13. В суспільстві правопорушник ...
14. Моральні цінності...
15. З часом моральні цінності...
16. Сучасне правопорушення...
17. Я...
18. Колективні моральні цінності...
29. Як злочинець я...
20. Люди, які вчинили злочин...
21. Думаю, що громадський порядок...
22. Даю перевагу йти на злочин...
23. Формування громадського порядку...
24. Під час правопорушення...
25. Керівництво злочинною діяльністю...
26. Діяльність злочинця...
27. При скоєнні злочину...
28. Цілі злочину...

Лист відповідей:

Сфера прояву установок

Ставлення до моральності		Ціль, мета, задання при вчиненні правопорушення		Способи вчинення правопорушення		Ставлення до громадського порядку		Ставлення до осіб, які скоїли злочин		Образ правопорушника		Відношення до себе	
№ речення	бал	№ речення	бал	№ речення	бал	№ речення	бал	№ речення	бал	№ речення	бал	№ речення	бал
4		2		16		5		7		3		1	
9		11		24		18		20		8		6	
10		12		26		21		22		13		17	
18		28		27		23		25		19		19	

Для усвідомлення результатів при необхідності можуть використовуватись додаткові методи: спостереження за поведінкою правопорушника, аналіз його діяльності. Досвід подібної роботи показує високу інформативну цінність для подальшої корекційної та профілактичної роботи. Отримана за допомогою цих методів інформація чітко фіксує напрямки подальшого пошуку як соціально-психологічної проблематики правопорушника, так і зон його соціально-психологічного комфорту.

Автори спираються на думку, що узагальнені смислові установки в основному детермінують поведінку та діяльність суб'єкта. Це положення лягло в основу метода природного соціально-психологічного тренінгу, який по зовнішній, видимій формі представляє собою захід, який відповідальні особи в межах індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим проводять із правопорушником. Мета цього соціально-психологічного тренінгу - сприяти досягненню успіху правопорушника у тій сфері своєї діяльності, у тому виді взаємодії з іншими людьми, у якому він раніше був неуспішним. Психологічною основою такої корекційної роботи є процес гіперкомпенсації, який відбувається у спеціально складених вимогах максимальної сприятливості та у процесі старанно «відрежисованої» діяльності.

Алгоритм підготовки та реалізації природного тренінгу такий. По-перше, діагностується наявність у правопорушника визначеного рівня труднощів, що дозволяє визначити основні тенденції його реагування у поведінці та діяльності.

По-друге, діагностується установочне поле правопорушника, виявляються сфери з найбільш позитивними та негативними установками. Проаналізувавши ці дані, відповідальні особи в межах індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим можуть чітко визначити зміст позитивної частини «соціально-психічного буття» правопорушника. У той же час виявлені сфери з негативними, або близькими до негативних

установками його установочного поля, у яких слід шукати психологічні та соціальні проблеми правопорушника: фрустрація важливих потреб, неуспішність у визначних сферах, взаємовідношеннях, конфліктності тощо. Конкретизувавши таким чином зміст позитивних та негативних аспектів у соціально-психологічному бутті правопорушника, консультант ставить перед собою цілком очевидну мету - спираючись на позитив, нейтралізувати, або хоча послабити вплив негативних деструктивних установок. Тут слід підкреслити дуже важливу різницю природного тренінгу від традиційного психологічного тренінгу. У даному випадку консультант не ставить перед собою мету прямим тренінгом сформувати у правопорушника адаптивні стереотипи замість дезадаптивних. Ефективність «відкритого» соціально-психологічного тренінгу знижується у силу того, що, якщо правопорушник «не хоче» набутти змін у своїй поведінці та діяльності, то він набуває стану абеомотного несприйняття до тренінгу. Необхідно вказати на те, що у випадку щирості правопорушника та очікування ним позитивних змін, вступають у дію механізми психологічного захисту, зусилля відповідальних осіб в межах індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим та засуджених розбиваються міцними негативними установками останніх, об їх «безпомічність».

У процесі природного соціально-психологічного тренінгу відповідальні особи в межах індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим конструюють, організовують та залучають правопорушника у таку діяльність, в ході якої останній, спираючись на свій позитивний досвід, на свої сильні сторони, як би «випадково» оволодіває раніше не припустимими для нього видами діяльності, залучається у раніше неприпустимі для нього взаємодії та взаємовідносини.

Відображення позитивної динаміки корекції є «оздоровлення» установочного поля правопорушника, тобто підвищення позитивних установок у раніше неблагополучних сферах. Найважливішим елементом природного тренінгу по відношенню до відкритого психологічного тренінгу є те, що він надає досягнутому правопорушником успіху реальності та високу значимість. Природний соціально-психологічний тренінг можливо назвати грою у силу специфічного розподілення ролей у цьому виді діяльності. Так, у цій «грі» завжди є (один або декілька) головних герої - правопорушник, який повинен отримати успіх, поширити свій адаптивний діяльнісний та поведінковий репертуар. Завжди є глядачі - люди, по реакції яких правопорушник усвідомлює успішність своєї діяльності, та відштовхнувшись від цього, перейде до суб'єктивного відчуття успіху - ключовому психологічному ефекту у корекційній грі. Завжди є режисер, котрий придумав зміст корекційної гри, організовує та проводить її, максимально сприяє досягненню успіху головного героя. Часто режисер додатково грає роль важливого глядача. Часто є помічники режисера, які діляться на посвідчених (усвідомлених) та непосвідчених. Корекційна психологічна гра проходить «всередині» звичайної виправної діяльності, та

може знайти місце на зборах, дискусіях, виховних заходах тощо. При цьому дуже часто видиме розподілення ролей у корекційних заходах не співпадає з розподілом ролей у діяльності правопорушника.

Корекційна та профілактична робота з правопорушником повинна бути комплексною та довготривалою. Таким чином, можливо сформулювати наступну схему підготовки та реалізації діяльності по корекції установочного поля правопорушника.

1 етап. Діагностика.

Діагностується діяльність та характер правопорушника та його установочне поле, емоційний зміст, інтереси та тому подібне. Ведеться цілеспрямований пошук позитиву суб'єкта та його соціально-психологічних проблем. Виявляються види діяльності, у котрих його позитивне та негативне установочне поле.

2 етап. Модулювання природнього корекційного соціально-психологічного тренінгу.

Моделюється така діяльність, яка пов'язувала б у ціле раніше неуспішну діяльність (позитивні установки), при цьому ураховуються характерологічні особливості правопорушника, особливості соціальної ситуації його розвитку, діяльності, компетентності.

3 етап. Підготовка корекційної роботи.

Відповідальні особи в межах індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим непомітно готують правопорушника до визначеного виду діяльності та сприяють створенню таких умов, які були б спрямовані на успіх правопорушника у даному виді діяльності.

4 етап. Реалізація корекційної роботи.

Відповідальні особи в межах індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим залучають правопорушника у соціально-психологічний корекційний тренінг та завжди готові прийти на допомогу правопорушникові.

5 етап. Закріплення позитивних установок.

У випадку успіху правопорушника, відповідальні особи в межах індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим за допомогою глядачів допомагають правопорушнику, який підлягає корекції, осмислити свій успіх. Готують слідуючий корекційний тренінг. Можливий перехід до прямого тренінгу.

У випадку невдачі своєчасне втручання «головного режисера» повинно зробити якнайменш помітним цю невдачу, організується міжособистісна підтримка. Після цього цикл повторюється з першого стану - діагностики, з метою проникнення у соціально-психологічне буття правопорушника, більш точного виявлення його проблем та сильних сторін.

Аналіз невдалих випадків використання потайного тренінгу показав, що у правопорушників, які не піддаються впливу цього виду тренінгу мотивація запобігання невдач переважає над мотивацію досягнення.

Комплексність корекції означає використання різних видів пристосувальної та перетворюючої корекції. Це постійний індивідуальний

підхід. Для цього необхідно додатково застосовувати індивідуальне психологічне консультування.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. У сучасному суспільстві, де роль права та правопорядку визнається ключовою для забезпечення гармонійного функціонування, процес соціальної реабілітації засуджених набуває все більшого значення. Це свідчить про прагнення суспільства побудувати не лише відповідальну та справедливую систему кримінальної юстиції, але й забезпечити можливості для повернення осіб до самокерованої правослукняної поведінки. При цьому, нормативно-правове регулювання процесу соціальної реабілітації засуджених та застосування корекційних програм перебуває на етапі свого становлення. Попри важливість цієї теми, нормативно-правова база та практичні механізми реалізації соціальної реабілітації засуджених потребують подальшого розвитку та удосконалення.

2. Однією з ключових проблем є відсутність повноцінного і комплексного підходу до реабілітації засуджених. Часто корекційні програми обмежуються лише навчанням або професійною підготовкою, не враховуючи індивідуальних потреб та особливостей кожного засудженого, так само, як і не враховуються особливості вчинюваних ними злочинів.

3. Застосування корекційних програм дозволяють виявити зниження рецидиву у діапазоні 20%, коливаючись угору майже до 40%. Проте, в Україні рекомендовано до застосування всього 17 програм: 6 пробаційних програм та 11 програм диференційованого виховного впливу, з яких 6 програм загальновиховного впливу та 5 корекційних програм. Це означає, що значна кількість засуджених не може отримати необхідний їм комплекс заходів який би врахував їх індивідуальні потреби та характеристики. До такої групи належать і засуджені за злочини проти громадського порядку та моральності.

4. З урахуванням індивідуальних особливостей досліджуваної групи засуджених та з огляду на особливості вчинюваних ними злочинів авторами було розроблено та запропоновано до практичного використання в установах позбавлення волі та службі пробації України методику діагностики узагальнених смислових установок правопорушників та інструкцію до її використання.

5. Виявлено, що вітчизняна наука відстає від зарубіжної у питаннях розробки та впровадження корекційних програм. Запропонована методика не покриває усіх потреб, що виникають у процесі соціальної реабілітації засуджених і направлена на дослідження окремої групи з її індивідуальними особливостями та потребами. З огляду на вказане вище, проблематика вимагає подальшого дослідження та розширення кількості і якості впроваджуваних програм, їх постійної апробації та вдосконалення. Забезпечення комплексного, індивідуального підходу до кожного

засудженого сприятиме зниженню рівня рецидиву в Україні та забезпеченню ефективної роботи з соціальної реабілітації засуджених.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадира В. А., Денисова Т. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: монографія. Запоріжжя, 2009. 168 с.
2. Бочелюк Й. В. Юридична психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010.
3. Вакансія начальника відділення соціально-психологічної служби. Харківський обласний центр зайнятості. URL: <https://kha.dcz.gov.ua/publikaciya/vakansiya-nachalnyka-viddilennya-socialno-psyhologichnoyi-sluzhby>. (дата звернення: 11.08.2023).
4. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / за ред. Н. Я. Оглоблина. Киев, 1915.
5. Денисов С. Ф., Заїка Д. Є. Дослідження особливостей правового регулювання пробації в Україні. *Вісник Асоціації кримінального права України* : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків: [б. в.], 2022. Вип. 2(18). С. 69–94. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/267077>.
6. Дорожная карта для разработки программ реабилитации в условиях тюрьмы. Серия справочников по вопросам уголовного правосудия. Управление Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности. Вена. 2018.
7. Дрёмин В. Н. Идеи социальной реабилитации в Минимальных стандартных правилах обращения с заключенными. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць / за ред С. В. Ківалова. 2000. № 9. С. 423–426.
8. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание. Киев: Юринком Интер. 1999.
9. Інфографіка державної установи “Центр пробації”. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=3243#1641991521683-9e750ea6-2dc1 (дата звернення: 11.08.2023).
10. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. 2-е испр. и значит. доп. изд. Киев : тип. И. и А. Давиденко, 1882.
11. Коренюк А. А. Орган пробації як суб’єкт запобігання рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні. *Публічне право*. № 3. 2018. С. 31–39.
12. Кримінально-виконавчий кодекс: закон від 11.07.2003 № 1129-IV. Дата оновлення 22.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 06.08.2023).
13. Кримінологічний словник-довідник / автори-упорядники: С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернігів: Десна Поліграф, 2019.

14. Кристи Н. Борьба с преступностью как индустрия. Вперед, к Гулагу западного образца/ Пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. Предисл. Я. Гишинского. 2-е изд. Москва: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001.

15. Матвійчук М. А. Кримінально-виконавче право в працях І. О. Малиновського: історичний аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Острог - Львів, 2021.

16. Науково-практичний коментар до Закону України «Про пробачення» / за заг. ред. Копиленка О. Л., Бараша Є. Ю. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2019.

17. Положення про відділення соціально-психологічної служби: наказ Міністерства юстиції України від 04 листопада 2013 року № 2300/5. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_45353 (дата звернення: 10.08.2023).

18. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. Дата оновлення 14.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19> (дата звернення: 09.08.2023).

19. Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробачення програм: постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-%D0%BF> (дата звернення: 07.08.2023).

20. Про затвердження Порядку розроблення, реалізації та оцінки результатів проходження програм диференційованого виховного впливу на засуджених: наказ Міністерства юстиції України від 08.11.2021 № 3992/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1453-21>.

21. Про затвердження пробачення програм для неповнолітніх суб'єктів пробачення: наказ Міністерства юстиції України від 11.06.2018 № 1797/5. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=118 (дата звернення: 11.08.2022).

22. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80> (дата звернення: 03.08.2023).

23. Тюремне населення країн світу: довідник. Укл.: Денисов С. Ф., Денисова Т. А., Литвинов О. М., Шишова А. Я., Тимчук О. Л. - Харків: Панов; Кримінологічна асоціація України, 2020.

24. Чернишов Д. В. Адміністративно-правові засади пробачення в Україні: дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ, 2019.

25. Arbour W., Lacroix G., Marchand S. Prison Rehabilitation Programs: Efficiency and Targeting. Discussion paper series. IZA – Institute of Labor Economics. 2021, P. 6.

26. Dryomin V., Denysov S., Palchenkova V., Zaika D. Legal Regulation Features of Convicted Persons Correction and Resocialization in Foreign Countries. *Pakistan Journal of Criminology*, 2023. Vol. 15. №. 02. P. 151.
27. Hollin C. R. A Short History of Corrections: The Rise, Fall, and Resurrection of Rehabilitation Through Treatment. In J. A. Dvoskin, J. L., Skeem, R. W. Novaco, & K. S. Douglas (Eds.), *Applying Social Science to Reduce Reoffending*. Oxford: Oxford University Press. 2012, P. 13.
28. Hollin C. R. A Short History of Corrections: The Rise, Fall, and Resurrection of Rehabilitation Through Treatment. In J. A. Dvoskin, J. L., Skeem, R. W. Novaco, & K. S. Douglas (Eds.), *Applying Social Science to Reduce Reoffending*. Oxford: Oxford University Press. 2012, P. 17-18.
29. Lipsey M. W., Cullen F. T. The Effectiveness of Correctional Rehabilitation: A Review of Systematic Reviews. *Annual Review of Law and Social Science*. 2007. № 3. C. 303-306.
30. Practice Profile: Rehabilitation Programs for Adult Offenders. National Institute of Justice. URL: <https://crimesolutions.ojp.gov/ratedpractices/101#ar> (дата звернення: 08.08.2023).

Стаття надійшла до редакції 15.08.2023

Vitaly Yo. BOCHELYUK

Doctor of Science in Psychology, professor

(Municipal institution of higher education «Khortytsk National Educational and Rehabilitation Academy» of the Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine)

Serhiy F. DENISOV

Doctor of Science in Law, professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Dmytro Ye. ZAYIKA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONTENT AND FEATURES OF CORRECTIVE WORK WITH CONVICTS OF CRIMES AGAINST PUBLIC ORDER AND MORALITY

The article is devoted to the study of the content and features of correctional work with those who have been convicted of crimes against public order and morality. The authors analyzed modern approaches to the problem and the state of scientific research on the procedure for applying and the influence of correctional programs on the possibility of convicts returning to self-directed, obedient behavior. On the basis of the conducted analysis, a methodology for diagnosing generalized semantic attitudes of offenders and instructions for its use were developed and proposed for implementation, which allows specifying a

further set of measures for the social rehabilitation of persons convicted of crimes against public order and morality. The study lays the foundation for scientific research in the field of social rehabilitation of convicts. The results of the published work will be useful for practical application by employees of penal institutions and the probation service of Ukraine and can serve as a starting point for further work on improving and expanding correctional practices.

Keywords: *social rehabilitation, correctional programs, programs of differentiated educational influence, public order and morality, convicts, radicalism, resocialization, correction.*

Василь Володимирович КОРНІЄНКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

Тетяна Іванівна САВЧУК,
кандидат юридичних наук,
доцент
(Відділ криміналістичного
забезпечення слідчого управління
ГУНП в Харківській області,
Україна)

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В УМОВАХ ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Стаття присвячена криміналістичному аналізу тактики проведення огляду місця події та інших першочергових дій слідчо-оперативної групи в умовах бойових дій. Зокрема, розглянуто тактичні особливості пошуку та фіксації слідів вибухів, та пов'язаних з ним руйнувань об'єктів, питання залучення спеціалістів та використання спеціальної техніки.

Ключові слова: документування воєнних злочинів, тактичні особливості огляду, криміналістична техніка.

Постановка проблеми. Огляд будь-якого місця події є важливою першочерговою та невідкладною слідчою дією, що направлена на пошук та документування слідів кримінального правопорушення. Її унікальність полягає у сприйнятті слідчим обстановки події у вигляді, яка під впливом часу та умов може швидко змінитися із ризиком втрати слідів та місць їх розташування. Саме під час огляду місця події слідчий моделює механізм вчинених протиправних дій; проводить попередню оцінку речових доказів;

висуває припущення та загальні версії про подію кримінального правопорушення.

У місцях проведення активних бойових дій підготовка та виїзд до місця події, а також його проведення з подальшою фіксацією результатів має свою специфіку. По-перше, це дбання про особисту безпеку членів слідчо-оперативної групи; по-друге, зменшення кількості цивільного населення у зонах проведення бойових дій що впливає на пошук очевидців, понятих; по-третє, значна віддаленість установ, які можуть бути задіяні у досудовому розслідуванні (експерти, бюро СМЕ). Також можлива активна протидія проведенню огляду з боку незацікавлених осіб. Варто зазначити, що окремі події як-то влучання снарядів ракетної артилерії (РСЗВ), значні пошкодження будівель, велика кількість постраждалих вимагають багато часу та людських ресурсів (яких дуже часто не вистачає) для проведення якісного огляду та фіксації слідів та обстановки події.

Аналіз слідчої практики Національної поліції України, останніх наукових публікацій дозволяє виробити певні тактичні рекомендації, які адаптовані до бойових умов та відповідних змін до Кримінального процесуального законодавства.

Наше дослідження безумовно спирається на праці видатних вчених, які внесли значний вклад у розвиток теорії та практики проведення огляду місця події (О.Я. Баєв, В.П. Бахін, А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, К.О. Чаплинський та ін.). Останніми роками питанням удосконалення підходів у тактиці проведення слідчих оглядів (з урахуванням міжнародного досвіду) приділяли окрему увагу Р.Л. Степанюк, В.І. Цимбалюк, О.О. Юхно, висновки яких також були враховані при проведенні дослідження. Досить цікавими є останні публікації С.С. Чернявського, Т.Г. Тетерятник А.В. Шарніна, Р.П. Чичі та деяких ін., які одні із перших з початку повномасштабної війни розглянули питання особливостей тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах правового режиму воєнного стану. Однак, ще залишаються певні проблеми організаційного та методичного характеру щодо дій слідчо-оперативної групи в умовах збройного конфлікту, на які слід звернути увагу.

У даній публікації ми ставимо за *мету* проаналізувати типові упущення та помилки, які допускають слідчі під час огляду місця події та надати тактичні рекомендації по їх усуненню під час документування кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною.

Виклад основного матеріалу. Документування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень є первинним етапом, має свою специфіку та полягає у наступному:

- документуванні пошкоджень цивільної інфраструктури, у оглядах місць дислокації ворожих військових формувань, а також оглядах місць масових поховань жертв військової агресії, або поодиноких поховань осіб, які постраждали від обстрілів, або інших дій ворожих військових, місць катування військовополонених або цивільних осіб;
- огляди за фактами передачі інформації про місце знаходження

військової техніки або військових об'єктів, вчинення майнових злочинів в умовах воєнного стану тощо;

- огляди місця події по фактам вчинення злочинів у сфері незаконного обігу зброї та боєприпасів, вибухових пристроїв та вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів тощо.

Можна виділити ряд проблем, які пов'язані з виявленням, документуванням та розслідуванням вищезазначених кримінальних дій. Так, проблеми виявлення злочинів, перш за все, полягають у скороченні джерел криміналістично значущої інформації про такі події. Наприклад, перебої зі зв'язком та постійні обстріли унеможливають вчасне звернення потерпілих, або свідків до правоохоронних органів. Не менш важливою є проблема роботи правоохоронних органів на територіях проведення активних бойових дій пов'язана з реальною небезпекою для життя та здоров'я працівників поліції через постійні артилерійські обстріли, ракетні та авіаційні удари¹. Способом вирішення вказаної проблеми є значне скорочення часу проведення огляду місця події, а отже часу перебування у зоні підвищеного ризику.

В умовах бойової обстановки перед виїздом на місце події слідчому як керівнику слідчо-оперативної групи (СОГ) рекомендується підготувати маршрут слідування до місця пригоди, вивчити рельєф місцевості куди повинна виїхати СОГ, подбати про забезпечення безпеки членів СОГ та супровід. Отримати інформацію щодо зосередження військових об'єктів, зон активного проведення бойових дій, про мінні загрози можна від військового командування на місці дислокації. В умовах військових дій аксіоматична криміналістична рекомендація про невідкладність огляду місця події набуває особливої актуальності. Бойові дії з одного боку суттєво ускладнюють її реалізацію через небезпеку для життя учасників слідчої розшукової дії, з іншого – є причиною знищення слідової картини через переміщення військової техніки, застосування важкого озброєння та ін.² Причиною зниження оперативності огляду у деяких випадках є також порядок інформування військовослужбовцями про надзвичайні події, який передбачає доповідь керівництву, яке і вирішує про повідомлення інформації правоохоронним органам.

Аналіз положень ст. 615 КПК України дозволяє застосовувати так звану «усічену» методику проведення окремих слідчих дій, у тому числі й огляду місця події. При проведенні огляду місця події за «усіченою» методикою слідчий відмовляється від пошуку та фіксації у протоколі

¹ Шарнін А.В. Проблеми документування та розслідування злочинів, учинених на територіях проведення активних бойових дій. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 55-58.

² Матюшкова Т. П. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Актуальні питання протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Донец. держ. ун-т внутр. справ. – Кривий Ріг : ДонДУВС, 2022. – С. 126-131.

деталей таких місць події, які не мають суттєвого значення для кримінального провадження, такі деталі доцільно фіксувати за допомогою фото та відеозйомки, що дозволяє суттєво зекономити часові та людські ресурси, водночас його якості не знижується, адже деталі все одно фіксуються у встановленому законом порядку. Для того, щоб дослідити якусь ділянку, будівлю, або приміщення, необхідно пересуватись до небезпечної зони, де слідчий якомога швидше повинен, зафіксувати обстановку, зробити відповідні заміри, зафіксувати місце виявлення та знаходження трупа, зафіксувати та вилучити речові докази. Як правило, дану обстановку фіксують на технічні носії, швидко записують до чернетки, з подальшим занесенням до протоколу огляду місця події, який звичайно ведеться поза межами небезпечної зони¹. Засоби відео фіксації дозволяють з одного боку зменшити кількість учасників огляду (ст. 223 ч. 7 КПК України), з іншого – оперативно зафіксувати об'єкти огляду з наступним складенням протоколу в безпечному місці.

Значна частина оглядів місця події здійснюється за фактами авіаційних, ракетних ударів та артилерійських обстрілів, а також обстрілів з допомогою БПЛА. Вказані огляди спрямовані на документування руйнувань або пошкоджень цивільної інфраструктури, приватних будинків або домоволодінь чи іншої власності громадян, наявності потерпілих або жертв серед населення, а також фіксацію вивертів, які утворилися внаслідок влучання снарядів, виду використаного снаряду та напрямку ведення вогню.

Склад слідчо-оперативної групи визначається з урахуванням об'єкта, що є місцем події, його меж і ймовірної кількості слідів, способу вчинення злочину, пов'язаного зі збройною агресією. До складу СОГ необхідно залучати також спеціалістів: 1) вибухотехнічної служби (проводять заходи з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця (об'єкту) огляду, у випадку неможливості вилучення решток засобу ураження (через їх можливу детонацію або загорання, ризик транспортування) здійснюється їх знищення на місці; 2) спеціаліст з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації (запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління за необхідності визначення імовірних напрямків обстрілів, які призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, яке використовувалося для здійснення обстрілів); 3) спеціалістів із питань озброєння.

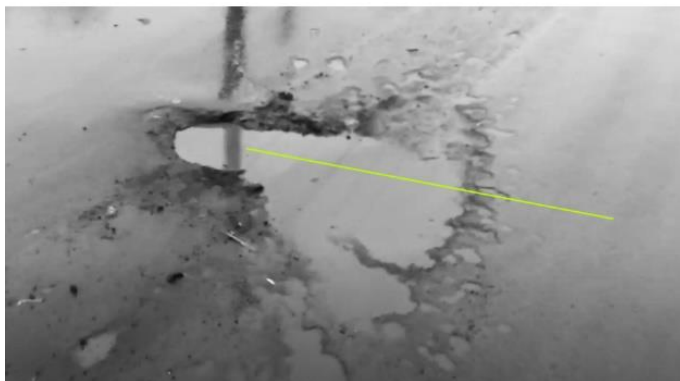
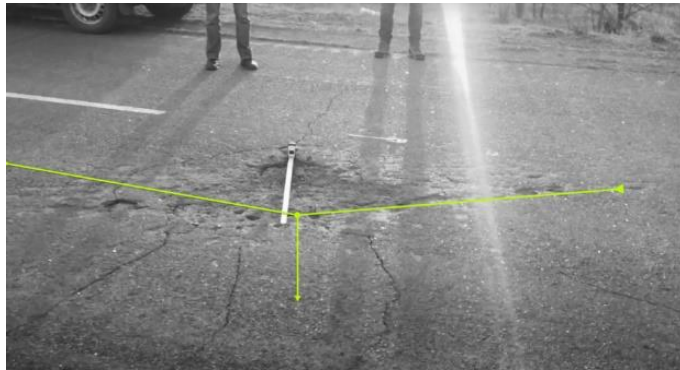
Для участі в огляді за необхідності можуть бути залучені: сапери Збройних Сил України; працівники ДСНС; кінологи зі службово-пошуковими собаками; військовий (місцевий провідник); фахівець з оцінювання вартості майна (встановлює орієнтовну вартість пошкодженого/знищеного майна); волонтерів, які проводять роботи з розкопування, допоможуть з транспортом, зв'язком тощо.

¹ Тетерятник Г. К. Проведення огляду місця події в умовах надзвичайних правових режимів. *Право і суспільство*. 2022. №3. С.с. 233-238. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.362>.

Крім того, члени СОГ повинні працювати у взаємодії із військовослужбовцями як на етапі виявлення ознак злочину, так і на етапі планування і проведення огляду місця події.

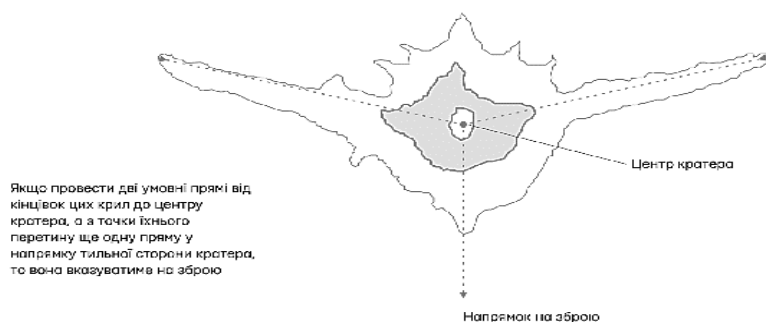
Метою огляду пошкоджень/руйнувань об'єктів інфраструктури є максимальна фіксація наслідків руйнувань рухомих та нерухомих об'єктів, місцевості тощо задля подальшого встановлення завданих збитків; виявлення потерпілих та жертв серед населення; виявлення та вилучення предметів (залишків зброї та боєприпасів), які призвели до руйнувань, їх безпечно переміщення до визначених місцевою владою місць для зберігання як речові докази. Для перевезення таких речових доказів, зокрема й габаритних, учасники огляду повинні бути забезпечені відповідним спецтранспортом. В деяких випадках такі об'єкти транспортуються піротехнічною службою ДСНС.

Одним із важливих етапів **огляду місця події за фактами авіаційних, ракетних ударів та артилерійських обстрілів** є визначення напрямку ведення обстрілу або напрямку прильоту снаряду. Напрямок із якого було нанесено удар або вівся обстріл є одним із шляхів встановлення орієнтовного місця розташування ворожої бойової машини чи комплексу ворожого підрозділу. В подальшому дана інформація може бути використана для встановлення не лише ворожого підрозділу та його командира, а й конкретних військовослужбовців, що здійснили пуск снарядів.

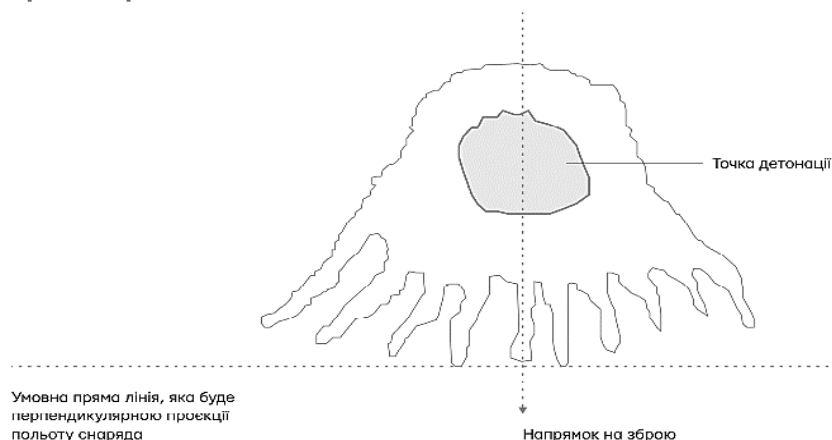

На фото зображена вирва, що залишається на поверхні внаслідок стрільби за мортірною траєкторією, має специфічну форму: з точки детонації у напрямку тильної сторони кратера виходить виражений осколковий слід, що нагадує напіврозкладене віяло. Його кінці можна поєднати умовною прямою лінією, яка буде перпендикулярною проекції польоту снаряда. Якщо ж від точки детонації провести пряму лінію через центр області видимих на поверхні осколкових уражень, то вона буде вказувати на зброю.

Вирва внаслідок настильної та навісної стрільби

Вирва внаслідок мортірної стрільби

На рисунках схематично зображено залишковий слід від снаряда, що влучив у поверхню внаслідок мортірної стрільби (стрільба при куті піднесення ствола понад 45°). Найчастіше такий слід залишають мінометні міни, адже кут між горизонтальною площиною і напрямком каналу ствола (кут підвищення) у більшості мінометів коливається в межах від 45° до 85° .

Варто зауважити, що влучання з деяких типів мінометів можуть мати інший тип залишкового сліду на поверхні. Так, наприклад, кут підвищення в автоматичного 82-мм міномету 2Б9 «Васильок» може змінюватися від 1° до 85°, а отже він може вести настільну (при куті піднесення ствола до 20°) та навісну (при куті піднесення ствола від 20° до 45°) стрільбу¹.

Напрямок нанесення удару або ведення обстрілу повинен встановлюватися в сукупності декількома шляхами як на місці події, так і з допомогою направлення запитів до відповідних військових та цивільних установ, таких як Головне управління розвідки МОУ, підрозділи повітряного командування, а також Український гідрометеорологічний центр, Головний центр спеціального контролю (сейсмічна служба) тощо. Також серед можливих шляхів встановлення ймовірного напрямку нанесення удару або ведення обстрілу (прильоту снаряда) на місці події є наступні:

1) отримання матеріалів відеозапису із камер відеоспостереження на місці події або поблизу нього;

2) отримання матеріалів відеозапису зроблених цивільними особами під час обстрілу;

3) отримання показань від очевидців обстрілу;

4) детальний огляд вирви (воронки) та пошкоджень від снаряду на об'єктах, що знаходяться поруч.

З метою визначення напрямку прильоту снаряду, ракети доцільно використати квадрокоптер та фото-, відеозапис. Далі необхідно встановити місцезнаходження вирви (воронки). Якщо нема можливості встановити її чіткі межі через значні руйнування (руйнування споруд, будівель техніки тощо), то необхідно орієнтуватися на найбільшу концентрації таких руйнувань. В деяких випадках сама вирва може бути під завалами, а іноді взагалі відсутня. Огляд вирви (воронки) повинен включати:

1. Фіксацію матеріалу, на якому утворилася вирва (воронка) (ґрунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо).

2. Визначення локалізації вирви (воронки) до найближчих нерухомих орієнтирів з допомогою рулетки, особливо якщо вибух спричинив руйнування або пошкодження якихось об'єктів.

3. Визначення діаметру з допомогою рулетки (якщо вирва неправильної форми то доцільно визначити її перпендикулярні діаметри).

4. Визначення глибини вирви в її епіцентрі, тобто найбільшому заглибленні. Необхідно визначити епіцентр вибуху. Якщо на місці події є вирва (воронка) то епіцентром буде найбільше заглиблення у вирві (воронці).

5. Встановлення точних географічних координат з допомогою GPS-навігатора та/або телефона.

6. За можливості встановлення кута нахилу вирви з допомогою телефона з додатком, в якому присутня функція кут нахилу або офіцерської

¹ Як аналізувати кратери від артилерійських снарядів? / Розслідування воєнних злочинів. Аналітичні записки. Матеріали сайту «Truth Hounds». 11 серпня 2023. URL: <https://truth-hounds.org/cases/yak-analizuvaty-kratery-vid-artyleryjskyh-snaryadiv>. (дата звернення 27.09.2023)

лінійки чи транспортира. Схожим чином може бути визначено кут розташування снаряду в воронці або перешкоді, якщо він не розірвався.

Однак для вирв (воронок), утворених на м'якій поверхні або внаслідок ракетних авіаційних ударів встановити кут нахилу досить складно або навіть неможливо через характер руйнувань.

7. Встановлення напрямку розташування вирви (воронки) до сторін світу з допомогою компаса та/або телефона. На місці події рекомендується користуватися саме компасом, так як телефон може, в деяких випадках, вказувати помилкові значення при відсутності або слабкому зв'язку.

Напрямок вирви залежить від поверхні, в яку потрапив снаряд, ракета чи бомба. В залежності від типу поверхні, м'яка вона, як то земля, чи тверда, як то асфальт, бетон, каміння тощо напрямок розташування металевих уламків, фрагментів снарядів землі чи інших об'єктів, які викидаються із вирви відрізняється.

Так, снаряд, який потрапляє в м'яку землю частіше за всього розривається. Його уламки і фрагменти разом із землею та іншими об'єктами, що були в ній піднімаються до верху і переважна їх більшість падає вперед. Частина уламків падає назад. Найбільш важливі елементи снаряду (великі фрагменти, в тому числі підривач) або ракети (двигун) будуть знаходитись в передній частині вирви (воронки) або за нею.

Великокаліберні снаряди далекобійної ствольної артилерії та ракетні чи авіаудари спричиняють значні руйнування, тому характер воронок і розташування вторинних пошкоджень від уламків не залежить від поверхні, в яку вони потрапила. Адже у будь-якому випадку вони завдадуть значні руйнування поверхні, в яку потраплять. Найбільша концентрація віялоподібних пошкоджень навколо воронок від снарядів РСЗВ на м'якій поверхні або пошкоджень чи руйнувань об'єктів від снарядів далекобійної ствольної артилерії, ракет чи бомб зазвичай утворюється у протилежному напрямку від напрямку з якого прилетів снаряд та вівся обстріл чи завдавався удар.

Вирви (воронки) на твердій поверхні, як-то поверхня асфальту зазвичай містять віялоподібні пошкодження за її межами в одній із сторін вирви (див. фото вище). Такі пошкодження утворюються за рахунок викидання осколків, уламків від снаряду або каміння, асфальту, землі чи інших об'єктів ударною хвилею під час вибуху та вторинне пошкодження асфальту навколо воронки. Зазвичай напрямок розташування таких віялоподібних пошкоджень, а також місцезнаходження уламків, фрагментів тощо буде говорити про ймовірний напрямок прильоту снаряда.

Віялоподібні пошкодження навколо воронок на твердій поверхні, уламки, фрагменти від снарядів реактивних систем залпового вогню «Град», «Ураган», «Смерч» тощо та пошкоджена або прим'ята трава зазвичай утворюють у напрямку, з якого відбувся приліт снаряда.

Однак, при огляді вирви необхідно звертати увагу та наявність поряд з нею поверхні від якої можуть відбитися такі уламки та відлетіти у протилежний напрямок. Тим самим вплинути на помилкове встановлення

напрямку прильоту снаряда або ракети.

З метою відображення орієнтовного напрямку прильоту снаряду або ведення обстрілу чи завдання удару необхідно виявити такі віялоподібні пошкодження або концентрацію уламків розмістити рулетку від зовнішнього краю (протилежного від таких пошкоджень) воронки через її центр та центр таких пошкоджень, таким чином відобразивши і діаметр воронки і напрямок віялоподібних пошкоджень поверхні за межами воронки. Якщо в наявності є друга рулетка, то можна її розмістити перпендикулярно першій через центр воронки, зафіксувавши її другий діаметр. Після цього необхідно взяти компас, активувати його та розмістити в напрямку розсіювання пошкоджень. За наявності телефона з додатком «Компас», для більшої візуалізації або за відсутності компаса його також можна розмістити у напрямку розсіювання пошкоджень, та таким чином визначити не лише координати воронки, але і ймовірний напрямок ведення вогню. Вказані значення на компасі та телефоні необхідно зафіксувати в протоколі та з допомогою фотозйомки.

В протоколі огляду місця події не слід використовувати такі поняття як «напрямок ведення вогню», «напрямок прильоту снаряда», адже це завдання судової експертизи. Тому, в протоколі доцільно вказувати «напрямок розташування пошкоджень», «концентрації уламків» тощо.

8. Відображення масштабів та характеру руйнувань: заглиблення у стіні чи інших предметах, часткове або повне руйнування стін, перекриття, скла у вікнах будівель і відстань цих руйнувань від місця вибуху.

9. Відображення слідів вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо).

Під час огляду *пошкоджень/руйнувань об'єктів інфраструктури* у протоколі необхідно:

1) якісна та повна фото-, відеофіксація, документування воронок (діаметр, глибина, матеріал, на якому утворилася воронка (грунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо), її точні військові координати, кут нахилу, прив'язаність її розташування до сторін світу);

2) відображати масштаби та характер руйнувань: заглиблення у стіні чи інших предметах, руйнування скла у вікнах будівель і відстань цих вікон від місця вибуху;

3) відображати сліди вибуху на предметах (наявність кіптяви, характер та інтенсивність її розподілу тощо); зазначати залишки мін/снарядів/ракет, їхні довжину, діаметр, кут нахилу у воронці, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу тощо;

4) зазначити всі залишки боєприпасів, в тому числі двигуни та інші частини ракет;

5) складати схему місць обстрілів з GPS-координатами кожної воронки та нанесення їх на карту;

6) зазначити втрати серед мирного населення (загиблі та поранені), знищені будівлі/об'єкти, пошкоджені будівлі/об'єкти;

7) відображати наявність слідів, що свідчать про переміщення об'єктів

(транспортних засобів, трупів, уламків) на місці події до початку огляду, координати та їхнє розташування відповідно до сторін світу;

8) зафіксувати висновки за результатами обстеження місця обстрілу (дата і час обстрілу; напрямок, у якому здійснено обстріл; відстань, з якої здійснено обстріл; озброєння, яке використовувалося під час обстрілу, види бойових снарядів, калібр, кут, під яким вони увійшли в об'єкти чи ґрунт, та кількість використаних снарядів).

При **огляді місць дислокації (проживання) ворожих військовослужбовців, воєнної техніки, залишків снарядів** з метою подальшої ідентифікації осіб, причетних до обстрілу, необхідно вилучати за наявності їх документи, особисті речі, відбитки пальців, та змиви з об'єктів, на яких могли залишитись сліди біологічного походження. В місцях дислокації може також знаходитися ворожа службова документація, яка містить інформацію про вид військового формування, яке розміщувалось у даному місці, кількість особового складу, їх розстановку, позивні, маршрути, наявність полонених, відомості про утримуваних полонених. Крім того, в місцях дислокації ворожих військових можу зберігатися документації, щодо співпраці з місцевим населенням, дані конкретних громадян, надавали підтримку чи допомогу ворогу. Вказані відомості повинні бути зафіксовані та вилучені, адже мають значення як для подальшого притягнення до відповідальності конкретних військових ворожих формувань, а також цивільного населення, що співпрацювало з ворогом, але і для отримання інформації про долю військовополонених, які утримувались в даному місці.

Огляд місць утримання військовополонених та катівень полягає як у фіксації слідів незаконного утримання осіб та катування, так і у вилученні предметів та криміналістичних і біологічних слідів (слідів крові, слідів інших виділень людини (слини, сечі тощо), волосся, шматочків тканин тіла) полонених з метою їх ідентифікації. Під час огляду облаштованого приміщення катівні повинні бути здійсненні пошук, фіксація та вилучення предметів зв'язування (кайданки, хомути, стяжки, мотузки, липкі стрічки тощо), гільз, фрагментів куль, ножів, палиць та інших предметів, що могли використовуватись як знаряддя катувань.

Авіаційні, ракетні удари та артилерійські обстріли як цивільної так і військової інфраструктури спричинюють значні жертви як серед військових так і серед цивільного населення. Території, які були піддані окупації, після їх звільнення підлягають огляду не лише з метою документування пошкоджень інфраструктури, але і з метою виявлення та фіксації наявності жертв серед населення. Досить часто такі жертви або масово захоронені, або поховані їх близькими, знайомими у доступних місцях (на підвір'ї, городі, саді тощо). Крім того значна кількість жертв може бути виявлена під завалами зруйнованих будівель.

В процесі огляду місця події може бути застосована як безперервна відеофіксація ходу та результатів слідчої дії так і відеофіксація із зупинками. В будь-якому разі на відео повинні бути чітко зафіксовані всі обставини, що мають відношення до вчиненого злочину, а також його сліди

та вилучені об'єкти. В окремих випадках можуть застосовувати дистанційні засоби відеофіксації та аеровідеозйомки з прив'язкою до геолокації, а також використовуватися супутникові знімки, як спосіб виявлення і фіксації місць вчинення воєнних злочинів¹.

Якщо дозволяє обстановка, то буде доцільним здійснити фото- та відеофіксацію місця події за допомогою радіокерованих літальних апаратів (дронів), або ж фіксацію обстановки місця події з допомогою засобів 3D-моделювання (3D-scanner) або стерео-фотозйомки, які дозволяють візуалізувати місце події та деталізувати його окремі вузли і передати таку візуалізацію в просторі та часі. Виготовлення 3D-моделі об'єкта полягає у створенні його цифрового тривимірного зображення. Отримана модель може бути інтерпретована комп'ютером і наочно відображена на екрані монітору, гарнітур доповненої чи віртуальної реальності, роздрукована за допомогою 3D принтера тощо. Одним із доступних та надійних способів створення 3D моделі об'єкта є його 3D сканування. Сканування полягає у безпосередній фіксації зовнішніх просторових ознак об'єкта за допомогою спеціального програмно-апаратного комплексу, з подальшим формуванням цифрової тривимірної моделі об'єкта². Такі 3D моделі можуть бути досить інформативними при масових обстрілах цивільної інфраструктури, адже дозволяють зафіксувати деталі руйнації об'єктів у їх найбільш недоступних місцях та відтворити на екрані монітора і навіть здійснити необхідні виміри тих чи інших елементів моделі з визначенням реальних розмірів.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що умови проведення активних бойових дій значно звужують аксіоматичні підходи у криміналістиці щодо проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Огляд місця події пов'язаних з війною кримінальних правопорушень має ряд особливостей, які обумовлені не лише механізмом злочину але і специфікою воєнного стану, який вніс значні корективи в роботу слідчих органів, спрямовану на пошук, виявлення та фіксацію слідів та об'єктів, особливо на територіях де проводяться активні бойові дії, а також де-окупованих територіях. Насамперед, це брак часу та досвіду, безпекова складова слідчо-оперативної групи та інших учасників огляду, особливості використання спеціальних знань, які раніше не застосовувалися, а також вплив факторів стресу й непередбачуваність розвитку подій. Наразі існує гостра необхідність постійного удосконалення існуючих підходів щодо тактики проведення такого важливого першочергового заходу як огляд місця події. Слідчих та спеціалістів-криміналістів слід озброювати не тільки новими знаннями та навичками тактики дій, але й технічним інструментарієм, який значно скорочує витрати часу та людського ресурсу.

¹ Чича, Р.П. Процесуальні та організаційні особливості огляду місця події під час розслідуванні воєнних злочинів. *Legea și viața*. – 2023. – *Ediție specială*. – P. 199-200. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/17334>

² Коваленко А.В. Концептуальні засади використання цифрової 3d моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Випуск 66. С. 420-430. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни : наук.- практ. посіб. / А. А. Вознюк, І. В. Жук, О. В. Таран, С. С. Чернявський та ін.; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе, В. В. Чернея, А. А. Вознюка. К. : Норма права, 2023. 322 с.
2. Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3d моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 420-430. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>.
3. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2018. – 312 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a43d86cf-6917-46fc-b8bd-6f65529f890c/content>
4. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків : ХНУВС, 2023. – 388 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/37382557-3aef-447b-828e-2dbede15825b/content>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Матюшкова Т. П. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану // Актуальні питання протидії злочинності в умовах воєнного стану : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Донец. держ. ун-т внутр. справ. – Кривий Ріг : ДонДУВС, 2022. – С. 126-131.
7. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: наказ МВС України, МОЗУ та ОГПУ від 09.03.2022 № 177/450/46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text>.
8. Тетерятник Г. К. Проведення огляду місця події в умовах надзвичайних правових режимів. *Право і суспільство*. 2022. №3. С. 233-238. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.362>.
9. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій. Монографія. Дніпропетровськ. 2016. 416 с.
10. Чича Р.П. Процесуальні та організаційні особливості огляду місця події під час розслідуванні воєнних злочинів. *Legea și viața*. – 2023. – Ediție specială. – Р. 199-200. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/17334>.
11. Шарнін А. В. Проблеми документування та розслідування злочинів, учинених на територіях проведення активних бойових дій. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах*

воєнного стану: тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. С. 55-58.

12. Юхно О. О., Книженко С. О., Глобенко Г. І., Бондаренко О. О., Савчук Т. І., Чича Р. П., Фоміна Т. Г., Четвертак Д. Ю. Особливості документування та розслідування злочинів, учинених на території проведення антитерористичної операції, а також на тимчасовокупованих територіях : науково-методичні рекомендації: науково-практичні рекомендації [Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: проблеми кримінального процесу»]. На замовлення Головного слідчого управління Національної поліції України. Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ. 2018. 64 с.

13. Як аналізувати кратери від артилерійських снарядів? / Розслідування воєнних злочинів. Аналітичні записки. Матеріали сайту «Truth Hounds» від 11 серпня 2023. URL: <https://truth-hounds.org/cases/yak-analizuvaty-kratery-vid-artylerijskyh-snaryadiv> (дата звернення 27.09.2023).

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

Vasyl V. KORNIIENKO,

PhD in law science, Associative professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Tetiana I. SAVCHUK,

PhD in law science, Associative professor

(Forensic Support of the Investigative Department, National Police Service of Ukraine in the Kharkiv region)

TACTICAL FEATURES OF INSPECTION OF CRIMINAL EVENTS IN A PLACES OF THE COMBAT OPERATIONS

The article represents the tactics of the crime scene management and preliminary inspection of the incident of rocket attacks, explosions, destructions of civil infrastructure facilities, including death bodies. Authors conducted an overall review of modern problematic aspects of the first response police team which investigate crimes and misdemeanors in a places of military fighting. The research is focus on tactic of investigation`s inspection of criminal events, search and collecting evidences, fixing traces, video recording of the progress and results of the investigative action, pictures, scene scratches, 3D scanning, involving specialists and the use of special equipment and other criminal procedures.

Key words: investigation of war crimes, tactical features of fixing traces, forensic technique, crime scene inspection.

Роман Ілліч ЛОГІН

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Проведено аналіз стану наукової розробленості теоретичних знань про заходи забезпечення кримінального провадження як основи досліджень застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Надано огляд існуючих у вітчизняній доктрині кримінального процесу сучасних підходів до визначення поняття заходів забезпечення кримінального провадження, його співвідношення із поняттям кримінального процесуального примусу, видової класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх функціонального призначення. Виокремлено основні напрямки досліджень заходів забезпечення кримінального провадження на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу. Визначено діалектичний зв'язок із загальнотеоретичними положеннями щодо заходів забезпечення кримінального провадження та перспектив подальшого дослідження застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: процесуальний примус, заходи забезпечення кримінального провадження, досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Постановка проблеми. Прикладні дослідження, до яких слід віднести й дослідження проблем застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень потребують належної теоретичної основи. Із набуттям чинності Кримінального процесуального кодексу України 19 листопада

2012 року (далі – КПК України), у кримінальний процес було запроваджено ряд нових інститутів кримінального судочинства. Серед іншого, одним із таких нововведень постало запровадження інституту заходів забезпечення кримінального провадження: визначено мету їх застосування, надано їх вичерпний перелік, сформульовано порядок застосування кожного з їх різновидів. Окремо слід згадати, що було введено ряд абсолютно нових, у порівнянні із положеннями Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, процесуальних заходів, які спрямовані на забезпечення дієвості кримінального провадження, а саме: накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, а також запроваджено новий запобіжний захід – домашній арешт.

Метою цієї роботи є визначення теоретичної основи для подальшого дослідження проблем застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень. Під такою основою слід розуміти сучасний стан розвитку загальнотеоретичних положень про заходи забезпечення кримінального провадження у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі вірно зазначається, що введення у слідчу та судову практику нових заходів забезпечення кримінального провадження, є спробою законодавця систематизувати заходи кримінального процесуального примусу, що можуть бути застосовані у кримінальному провадженні, визначити додаткові гарантії особи від незаконного втручання у її життя з боку державних органів і посадових осіб. Розширення видів заходів забезпечення кримінального провадження, що не пов'язані із позбавленням волі, є вимогою часу та світового співтовариства у напрямі наближення національного законодавства до європейських цінностей та стандартів¹.

Вагомих змін зазнав механізм застосування тримання під вартою як запобіжного заходу. Природнім наслідком суттєвої трансформації положень кримінального процесуального законодавства постала активізація наукових досліджень у цьому напрямку, зокрема, і з метою удосконалення нових законодавчих положень.

Аналіз літературних джерел, присвячених дослідженню заходів забезпечення кримінального провадження, призводить до висновку, що вони здійснюються за трьома основними напрямками:

1) визначення теоретичних основ застосування заходів забезпечення кримінального провадження (визначення їх природи, поняття, ознак, мети, класифікації, співвідношення із іншими процесуальними діями у кримінальному провадженні);

2) вивчення підстав та порядку застосування окремих видів заходів забезпечення кримінального провадження, як то: виклик слідчим,

¹ Авраменко О.В., Благута Р.І., Хитра А.Я. Заходи забезпечення кримінального провадження: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. С. 4.

прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом тощо;

3) дослідження особливостей застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо окремих категорій осіб (неповнолітніх, жінок тощо);

4) наукова розвідка особливостей застосування заходів забезпечення кримінального провадження у кримінальних провадженнях щодо окремих видів кримінальних правопорушень.

Дослідження проблем застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень можна віднести до останнього напрямку розвитку наукових уявлень. Проте, перед тим, ніж перейти до безпосереднього огляду стану досліджень за цим напрямком, вважаємо за необхідне зупинитись на аналізі робіт за іншими напрямками, і в першу чергу – теоретичного спрямування. Адже вони становлять наукову основу для подальшого розвитку досліджень проблем застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень.

Одним із перших вітчизняних науковців піддав науковому аналізу поняття заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення із поняттям процесуального примусу у світлі Кримінального процесуального кодексу України 2012 року є Г. К. Кожевніков. Вчений дійшов висновку, що поняття заходів забезпечення кримінального провадження є тотожним поняттю процесуального примусу. Нагадаємо, що під заходами процесуального примусу у літературі розглядають передбачені кримінальним процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються уповноваженими на те посадовими особами та державними органами до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, а також до інших осіб, які приймають участь у кримінальному провадженні, з метою недопущення дійсних і можливих перешкод, які виникають та не дають можливості реалізувати завдання кримінального судочинства¹.

Зазначається, що виходячи із наведеного визначення завдань заходів кримінально процесуального примусу, перелічені у ст. 131 КПК України заходи забезпечення кримінального провадження виконують головну кримінально-процесуальну функцію – забезпечення належної поведінки суб'єктів кримінального провадження.

Поряд із цим, науковцем запропоновано ряд положень щодо удосконалення чинного законодавства. Так, запропоновано включити до переліку, визначеного у ст. 131 КПК України такий захід забезпечення кримінального провадження як поміщення неповнолітнього, який досяг одинадцятирічного віку у приймальник-розподільник для дітей на строк до

¹ Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 69

тридцяти днів. Поряд із цим, спірним, на думку науковця, є включення до заходів забезпечення кримінального провадження такого різновиду процесуальних дій як виклик слідчим, прокурором та судовий виклик – з огляду на те, що ця дія, на відміну, від інших, зазначених у ст. 131 КПК України не містить у собі елемент примусу. Виклик не може бути заходом примусу, зазначає науковець, адже по суті передбачає добровільне його виконання учасником кримінального провадження. Примус же у цьому випадку настає тільки у разі неявки особи без поважних причин за викликом у вигляді застосування до такої особи приводу¹.

Оскільки в КПК України відсутнє нормативне визначення поняття заходів забезпечення кримінального провадження, у літературі пропонується доктринальне визначення цього поняття. Наприклад В. І. Фаринник вважає, що під ними слід розуміти «передбачені кримінальним процесуальним законом заходи державно-правового примусу, що застосовуються уповноваженими державними органами та особами, у встановленому законом порядку до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка та інших осіб, котрі залучаються до сфери кримінальної процесуальної діяльності, з метою запобігання та припинення їхніх неправомірних дій, забезпечення виявлення та закріплення доказів, досягнення завдань кримінального судочинства та дієвості провадження²».

Існують й інші визначення цього поняття. Зокрема, у навчальній літературі це поняття подається як передбачені кримінально-процесуальним законом заходи примусового характеру, які застосовуються компетентними особами та органами за наявності підстав та в порядку, передбачених законом, з метою подолання негативних обставин, які перешкоджають вирішенню завдань кримінального судочинства, та забезпечення виконання рішень органів досудового розслідування та суду³.

О. М. Бондаренко, в свою чергу, пропонує визначати цю категорію як заходи примусового характеру, що полягають в обмеженні прав та законних інтересів підозрюваних, обвинувачених та інших учасників кримінального провадження, що застосовуються уповноваженими на те особами на підставі та у порядку, передбачених законом з метою досягнення дієвості кримінального провадження⁴.

Дискусійним у науковій літературі залишається питання співвідношення понять кримінального процесуального примусу та заходів забезпечення кримінального провадження.

¹ Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 69.

² Фаринник В. І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 135.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова; Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України. Харків: «Право», 2012. С. 292.

⁴ Бондаренко О. М. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження URL: http://www.lsej.org.ua/2_2014/29.pdf

За результатами аналізу цієї проблематики, можна дійти висновку про існування двох підходів до вирішення цієї проблематики. Представники першого напрямку ототожнюють ці поняття, інші науковці говорять про заходи забезпечення кримінального провадження як групу заходів кримінального процесуального примусу, тобто їх різновид¹.

Наприклад, В. В. Назаров вважає, що ці поняття є тотожними, оскільки дають можливість виявляти, збирати та зберігати докази, попереджати можливу протиправну поведінку чи виключати можливість підозрюваного, обвинуваченого ухилитися від слідства та суду².

О. М. Миколенко наголошує на необхідності розмежування заходів забезпечення кримінального провадження і заходів кримінально-процесуального примусу. Вчений стверджує, що ці поняття співвідносяться як категорії загальне та приватне. Серед заходів забезпечення кримінального провадження існують й такі, що не носять примусовий характер та застосування яких не передбачає настання для особи певних обмежень. Як приклад наводяться судовий виклик, виклик слідчим чи прокурором, а також тимчасовий доступ до речей і документів. На цій підставі заходи забезпечення кримінального провадження слід поділяти на два види: примусові (заходи процесуального примусу) та непримусові³. Аналогічну позицію висловлює й Н. Р. Бобечко. Вчений стверджує, що поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» є родовим по відношенню до заходів кримінального процесуального примусу. Поряд із тими, що відображені у розділі II КПК України, на думку вченого, існують інші заходи забезпечення кримінального провадження. Цікавим є підхід автора до аналізу цього питання, виходячи із характеру кримінальних процесуальних норм. Зважаючи на те, що останні виконують не тільки охоронну, а й регулятивну функцію, то і заходи забезпечення кримінального провадження слід поділяти на дві групи: заходи примусового забезпечення кримінального провадження та заходи непримусового забезпечення кримінального провадження.

Поряд із цим, непримусові заходи забезпечення кримінального провадження автор поділяє на: заходи інформаційного забезпечення (повідомлення, виклики); забезпечення неупередженості суб'єктів кримінального провадження (відвід, самовідвід, усунення присяжного); організаційно-технічного забезпечення (ексгумація трупа, розшук); забезпечення безпеки суб'єктів кримінального провадження (конфіденційність відомостей про особу, закритий судовий розгляд, прослуховування телефонних та інших переговорів); непримусового одержання і перевірки доказової інформації (допит, пред'явлення для впізнання, витребування речей, документів, висновків ревізій та актів

¹ Бобечко Н. Заходи забезпечення кримінального провадження: процесуальна природа, зміст та обсяг. *Право України*. 2017. № 12. С. 28.

² Назаров В. В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Європейські перспективи*. 2013. № 3. С. 103.

³ Миколенко О. М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 83.

перевірок, отримання пояснень)¹.

Отже, важливе пізнавальне значення має й сформульована у літературі їх класифікація. Можна зустріти й інші підходи, коли їх класифікують за:

1) метою застосування:

– заходи, що забезпечують належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого у кримінальному провадженні та виконання ними процесуальних обов'язків (запобіжні заходи);

– заходи, що забезпечують отримання та збирання доказів (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, тимчасовий доступ до речей і документів тощо);

– заходи, що спрямовані на забезпечення законного порядку під час провадження (привід, накладення грошового стягнення, відсторонення від посади);

– заходи по забезпеченню цивільного позову та можливої конфіскації майна (тимчасове вилучення майна, арешт майна тощо);

2) терміном дії:

– заходи, що тривають протягом чітко визначеного періоду часу (запобіжні заходи, відсторонення від посади, арешт майна тощо);

– заходи, термін дії яких не визначено (привід тощо);

3) підставами застосування:

– заходи, що застосовуються у зв'язку з невиконанням (або можливим невиконанням) процесуальних обов'язків (накладення грошового стягнення, привід, запобіжні заходи тощо);

– заходи, які застосовуються незалежно від процесуального правопорушення (тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна);

4) режимом обмеження прав і свобод людини:

– заходи, що пов'язані із тимчасовою ізоляцією особи (тримання під вартою, домашній арешт, затримання особи);

– заходи, які не пов'язані з тимчасовою ізоляцією особи (накладення грошового стягнення, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, особисте зобов'язання, особиста порука, застава тощо)².

Л. Д. Коваленко, в свою чергу, пропонує наступну класифікацію заходів забезпечення кримінального провадження:

1. За режимом обмеження прав і свобод:

1) ізоляційні - спрямовані на ізоляцію підозрюваного, обвинуваченого від суспільства та полягають у обмеженні особистої свободи таких осіб (тримання під вартою, затримання, домашній арешт);

2) неізоляційні (психолого-примусові запобіжні заходи) – ці засоби

¹ Бобечко Н. Заходи забезпечення кримінального провадження: процесуальна природа, зміст та обсяг. *Право України*. 2017. № 12. С. 34.

² Рожнова В.В., Савицький Д.О., Конюшенко Я.Ю. та ін. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (Загальна частина) / Національна академія внутрішніх справ, 2012. С. 334..

полягають у застосуванні відносно підозрюваного, обвинуваченого психічного впливу, що зовнішньо виражений у встановленні на таких осіб визначених обов'язків, метою яких є забезпечення їх належної поведінки (особисте зобов'язання, особиста порука, застава).

2. В залежності від форми досудового розслідування:

1) ті, що застосовуються під час досудового слідства (всі заходи забезпечення кримінального провадження, передбачені КПК України);

2) ті, що застосовуються під час дізнання (заборонено таких запобіжних заходів як домашній арешт, застава або тримання під вартою).

3. Залежно від кола осіб, відносно яких може бути застосовано запобіжні заходи:

1) загальні – ті, що можуть застосовуватись відносно всіх категорій підозрюваних, обвинувачених (особисте зобов'язання, застава, домашній арешт тощо);

2) спеціальні – що можуть застосовуватись відносно окремих категорій осіб: неповнолітніх (передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, адміністрації виховної дитячої установи), обмежено осудних осіб (поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку обмежено осудних осіб)¹.

Відома також класифікація, запропонована Л.М. Лобойко, коли заходи забезпечення кримінального провадження поділяються залежно від суворості наслідків, що настають для осіб, щодо яких вони застосовуються на: 1) запобіжні заходи та 2) інші заходи забезпечення кримінального процесу².

С. М. Смоков класифікує заходи забезпечення кримінального провадження виходячи з обмеження конституційних прав громадян на такі види: 1) заходи, які обмежують суспільне і приватне життя громадян (до них автором віднесено виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, а також привід, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів; 2) заходи, які обмежують майнові права громадян (накладення грошового стягнення, тимчасове вилучення майна, арешт майна); 3) заходи, які обмежують свободу пересування громадян (особисте зобов'язання, домашній арешт, особиста порука, застава); 4) заходи, які обмежують особисту свободу громадян (затримання та тримання під вартою)³.

Розроблена у науці й проблема функціонального призначення заходів забезпечення кримінального провадження. На думку В. І. Фаринника застосування заходів кримінального провадження у кримінальному процесі переслідує дві мети – забезпечувальну і превентивну. Забезпечувальна мета полягає у створенні умов для виконання підозрюваним, обвинуваченим

¹ Кримінальний процес: підручник / за заг. ред В.В. Коваленка, Л.Д. Удалова, Д.П. Письменного. Київ: ЦУЛ. 2013. С. 170.

² Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина. 2014. С. 161.

³ Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 629-631.

покладених на нього процесуальних обов'язків, наприклад: прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, заздалегідь повідомити про неможливість прибуття; виконання обов'язків, покладених на цих осіб рішенням про застосування запобіжних заходів; виконувати законні розпорядження і вимогам слідчого, прокурора, слідчого судді, суду. Превентивна ж мета, на думку науковця, полягає у запобіганні спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищенню, приховуванню чи спотворенню будь-яких речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконного впливу на потерпілих, свідків, інших підозрюваних, обвинувачених, експертів, спеціалістів у кримінальному провадженні; вчиненню інших кримінальних правопорушень¹.

Висновки. Отже на сьогоднішній день слід вести мову про наявність у вітчизняній науці кримінального процесу належної теоретичної основи для подальшого розвитку уявлень про заходи забезпечення кримінального провадження та проведенні прикладних досліджень за зазначеними раніше напрямками, зокрема і щодо особливостей застосування заходів забезпечення кримінального провадження у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень.

Корупційні кримінальні правопорушення становлять досить велику групу, окремі складові якої різняться рівнем суспільної небезпечності, наявністю специфічних обставин по кожній окремій справі, які повинні враховуватись при обранні та застосуванні того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження. Саме тому дослідження існуючих проблем законодавчих прогалин у цій сфері, судово-слідчої практики застосування нормативно-правових положень повинно мати під собою належне наукове підґрунтя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О.В., Благута Р.І., Хитра А.Я. Заходи забезпечення кримінального провадження: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014.
2. Бобечко Н. Заходи забезпечення кримінального провадження: процесуальна природа, зміст та обсяг. *Право України*. 2017. № 12. С. 27–38.
3. Бондаренко О.М. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2014/29.pdf
4. Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 68–70.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова; Національний

¹ Фаринник В.І. Поняття та підстави застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із тимчасовою ізоляцією особи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 5. С. 149.

університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України. Харків: «Право», 2012.

6. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. Київ: ЦУЛ. 2013.

7. Лобойко Л.М. Кримінальний процес: підручник. Київ: Істина. 2014.

8. Миколенко О.М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 81–84.

9. Назаров В.В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Європейські перспективи*. 2013. № 3. С. 102–106.

10. Рожнова В.В., Савицький Д.О., Конюшенко Я.Ю. та ін. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (агальна частина) / Національна академія внутрішніх справ, 2012.

11. Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 629–631.

12. Фаринник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 133–142.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2023

Roman LOGIN,

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv)

THEORETICAL BASIS OF THE APPLICATION OF MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS DURING THE PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES

An analysis of the state of scientific development of theoretical knowledge about measures to ensure criminal proceedings as a basis for research into the use of measures to ensure criminal proceedings during pre-trial investigation of corruption criminal offenses was carried out. An overview of modern approaches to the definition of the concept of measures of criminal proceedings, its correlation with the concept of criminal procedural coercion, the type classification of measures of criminal proceedings and their functional purpose, existing in the domestic doctrine of criminal proceedings, was given. A dialectical connection with general theoretical provisions on measures to ensure criminal proceedings and further study of the use of measures to ensure criminal proceedings during pre-trial investigation of corruption criminal offenders is determined.

Key words: *procedural coercion, measures to ensure criminal proceedings, pre-trial investigation of corruption criminal offenders.*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

УДК 342.95

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.14>

Едуард Олександрович МУЗИЧУК

(Академія праці, соціальних відносин і туризму,
м. Київ, Україна)

АДМІНІСТРАТИВНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМ ПРОЯВАМ У ПУБЛІЧНІЙ СЛУЖБІ

У статті зазначено, що форми адміністративної діяльності, як і форми управлінської діяльності, знаходять своє втілення у діяльності суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями, які виступають обов'язковими учасниками адміністративно-правових відносин, у межах яких і реалізується адміністративна діяльність. Зазначено, що при визначенні конкретних адміністративних форм доцільно спиратись на особливості діяльності конкретних суб'єктів запобігання і протидії корупції, до кола яких нами віднесено Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Національне агентство з питань запобігання корупції, органи прокуратури України, Державне бюро розслідувань, місцеві та апеляційні суди, Верховний суд України, Вищий антикорупційний суд України. Сформовано авторський підхід до класифікації методів протидії корупції на публічній службі, зокрема за характером впливу ми поділяємо методи на превентивні заходи, а також репресивні заходи; за критерієм охоплення – на ті, що діють на індивідуальному рівні, а також на ті, що стосуються всієї системи публічної служби; за часовими – короткострокові та довгострокові заходи; за спрямованістю – внутрішні, а також зовнішні; залежно від місця та ролі у міжнародній діяльності – участь у міжнародних антикорупційних ініціативах, прийняття міжнародних стандартів протидії корупції,

співробітництво з іншими країнами у сфері запобігання та протидії корупції; за організаційною ознакою – створення незалежних антикорупційних органів або служб, розробку етичних кодексів для публічних службовців, проведення антикорупційних навчань та тренінгів, створення механізмів звітності та перевірки фінансових декларацій, встановлення ефективних інструментів контролю за дотриманням етичних норм. Виокремлено перспективні напрямки вдосконалення адміністративних форм та методів протидії корупційним проявам у публічній службі, до яких віднесено оптимізацію штатів центральних апаратів органів державної влади, впровадження діджиталізованого, прозорого з максимальною фіксацією на всіх етапах конкурсного відбору на посади публічних службовців, впровадження електронного урядування та електронних сервісів.

Ключові слова: адміністративні форми, адміністративні методи, прояви корупції, правове регулювання, протидія корупції, законодавче забезпечення, публічна служба, удосконалення законодавства, зовнішнє вираження.

Постановка проблеми. В умовах побудови демократичної, соціально орієнтованої держави важливими важелями подолання корупційних проявів виступають відкритість влади, прозорість та зрозумілість для населення державних рішень та безперервний розвиток громадянського суспільства. Важливою проблемою стратегічного характеру постає втілення у методах та заходах протидії корупції принципів верховенства права, законності, комплексності, об'єктивності, практичної спрямованості та радикальності заходів, економічної доцільності, оптимальності та ефективності. У світлі вищевказаних соціальних реалій актуалізується необхідність спрямування державної політики у напрямок виявлення та подолання соціальних передумов корупції, пошуку новітніх інструментів викриття корупційних діянь, практичного втілення в життя положень антикорупційного законодавства, забезпечення функціональної кадрової політики, посилення впливу громадянського суспільства на прийняття управлінських рішень. Невипадково Є. Білокур вважає, що в рамках реалізації дійсно дієвої антикорупційної політики правоохоронним органам слід більше уваги приділяти своєчасному реагуванню на повідомлення громадян, засобів масової інформації, аналізувати результати соціологічних досліджень про корупційні діяння та інші протиправні дії посадових осіб, неухильно стежити за поширеністю корупції в окремих відомствах¹.

Різноманітні аспекти проблеми протидії корупційним проявам у публічній службі розглядали такі вчені, як О. Андрійко, М. Бездольний, Є. Білокур, Д. Заброта, Б. Карпінський, В. Коваленко, П. Корнієць, М. Мельник, Є. Невмержицький, М. Погорецький, Б. Романюк, М. Хавронюк, Ф. Шиманський та інші.

¹ Білокур Є. І. Нормативні акти публічної адміністрації в системі джерел адміністративного права України: загально-теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 188.

Мета статті полягає в тому, щоб розглянути основні принципи, форми та інструменти функціонування адміністративних форм і методів протидії корупційним проявам у публічній службі. Завданням статті слід вважати розгляд ключових підходів до класифікації адміністративних форм і методів, запропонованих науковцями, визначення їх проблемних аспектів та окреслення можливих варіантів удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Задля того, щоб більш широко поглянути на те, які наразі існують адміністративно-правові форми і методи протидії корупції на публічній службі, ми воліємо спочатку встановити сутність адміністративної форми.

З точки зору буквального тлумачення під категорією «форма» ми розуміємо зміст діяльності, її зовнішнє вираження, що має конкретні наслідки. Водночас у правовій площині наведене тлумачення набуває дещо специфічного змісту, адже форма в такому сенсі – це зовнішнє відображення діяльності суб'єктів – учасників правових відносин.

Один із фундаторів вітчизняної науки адміністративного права В. Авер'янов визначає під адміністративною формою будь-який зовнішній вияв певного змісту, тобто форми управління показують, як практично здійснюється управлінська діяльність¹.

Водночас маємо зауважити, що у сучасній вітчизняній науці адміністративного права існують й інші більш детальні доктринальні підходи до визначення сутності адміністративної форми. Так, А. Румянцева-Козовник розглядає останню як сукупність однорідних за своєю правовою природою та характером груп адміністративних дій, які провадяться з метою забезпечення громадської безпеки та охорони громадського порядку. Також дана дослідниця здійснює класифікацію адміністративних форм, поділяючи їх на правові та організаційні².

Так чи інакше в розрізі адміністративного права адміністративні форми будуть відображати управлінську діяльність і управлінські рішення, особливо у таких соціально важливих сферах, як антикорупційна діяльність, оскільки остання не може отримати зовнішнє вираження виключно на основі нормативного закріплення, вона також повинна бути доповнена раціональними управлінськими рішеннями.

Розглядаючи форми державного управління, Ю. Битяк і В. Зуй визначають їх як зовнішнє вираження конкретних дій державного органу, його структурних підрозділів і посадових осіб (державних службовців), що реалізуються в процесі державної виконавчої діяльності і спрямовані на реалізацію функцій управління³.

По суті форми адміністративної діяльності, як і форми управлінської діяльності, знаходять своє втілення у діяльності суб'єктів, наділених

¹ Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. С. 245.

² Румянцева-Козовник А. В. Форми та методи адміністративної діяльності ОВС з охорони прав дитини. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 118.

³ Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2005. С. 164.

державно-владними повноваженнями, які виступають обов'язковими учасниками адміністративно-правових відносин, у межах яких і реалізується адміністративна діяльність.

Серед існуючих у вітчизняній галузі адміністративного права класифікацій адміністративних форм ми воліємо виокремити класифікацію, здійснену В. Галушко, який пропонує поділяти адміністративні форми на видання підзаконних нормативно-правових (адміністративних) актів; видання індивідуальних адміністративних актів; укладення адміністративних договорів; вчинення інших юридично значущих адміністративних дій; здійснення матеріально-технічних операцій¹.

Водночас вважаємо за потрібне відзначити, що низка вітчизняних правників, погляд яких ми глибоко поділяємо, вважають, що найоптимальнішим критерієм для класифікації адміністративних форм виступає саме ознака характеру управлінських дій, за якою адміністративні форми поділяються на правові та організаційні. Вважаємо, що саме такий поділ здатен відобразити всю різноманітність управлінських дій, що мають як правову, так і організаційну природу.

Адміністративні форми запобігання і протидії корупції на публічній службі очевидно залежать від компетенції та владних повноважень суб'єктів, які прямо чи опосередковано впливають на недопущення фактів корупції. Саме тому при визначенні конкретних адміністративних форм доцільно спиратись на особливості діяльності конкретних суб'єктів запобігання і протидії корупції. З огляду на це нами в межах даного дослідження зроблена спроба визначити систему відповідних суб'єктів.

1. І першим таким суб'єктом виступає Верховна Рада України, яка є органом законодавчої влади та провідною діяльністю якої є прийняття законодавчих актів, що у тому числі спрямовані на запобігання та протидію корупції у конкретних органах державної влади, правоохоронних органах та публічній службі в цілому. У сфері запобігання і протидії корупції на публічній службі варто виокремити прийняті Верховною Радою України Закони України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки», «Про Державну службу», «Про Національне антикорупційне бюро України», Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) тощо.

2. Кабінет Міністрів України (далі – КМ України) ми розглядаємо як другий суб'єкт, який здійснює нормотворчу діяльність щодо запобігання і протидії корупції. КМ України відповідними постановами затверджує державні антикорупційні програми, положення про ради громадського контролю при правоохоронних, антикорупційних та інших державних органах тощо. КМ України також призначає на посаду всіх очільників державних установ, відомств і членів незалежних комісій, які діють майже в кожному державному, правоохоронному та антикорупційному органі та

¹ Адміністративне право України. Загальне адміністративне право: навчальний посібник: у 2 т. / В. В. Галушко, В. І. Курило, О. Ю. Дрозд, О. М. Єщук, І. М. Риженко, А. А. Іванишук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова; за заг. ред. В. В. Галушка. Херсон: Гринь Д. С., 2015. С. 197.

впливають на їх внутрішньо-організаційну роботу.

3. Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК), будучи одним із основних спеціально уповноважених органів у сфері протидії корупції, формує та реалізує антикорупційну політику, розробляє проекти нормативно-правових актів з цих питань, зокрема розробляє проект Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми з виконання такої стратегії, прийняття методичних рекомендацій з питань застосування актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», інших положень антикорупційного законодавства¹. Крім того відповідно до абз. 57 п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП НАЗК має право на складення протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією².

4. Органи прокуратури України виступають окремим суб'єктом, включаючи Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. Одним із основних завдань прокурорів є підтримання державного обвинувачення в суді, під час розгляду справ, які були скеровані НАБУ. Тут мова йде здебільшого про активні дії, спрямовані на представлення інтересів держави в суді, тому це організаційний вид діяльності, адже такі дії мають не правові, а процесуальні наслідки, як-от, наприклад, визнання певних процесуальних дій незаконними.

Зазначимо, що відповідно до Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора структурні підрозділи прокуратури не є активним суб'єктом нормотворчої діяльності, втім вони систематично опрацьовують проекти правових актів і вносять пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства³.

5. Наступним суб'єктом є Державне бюро розслідувань (далі – ДБР), яке здійснює організаційну діяльність у сфері запобігання та протидії корупції на публічній службі, що впливає з приписів п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про державне бюро розслідувань», відповідно до яких ДБР запобігає, виявляє, припиняє, розкриває та розслідує злочини, в тому числі і корупційні, що вчинені службовими особами правоохоронних і антикорупційних органів України⁴.

6. За аналогією можемо виділити як окремі суб'єкти місцеві та апеляційні суди, Верховний суд України, Вищий антикорупційний суд

¹ Корнієць П. Ю. Компетенція суб'єктів запобігання і протидії корупції в Національному антикорупційному бюро України: функціональний зміст та перспективи вирішення проблем правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 150–156; Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.08.2023).

³ Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: Наказ Офісу Генерального прокурора від 05.03.2020 № 125. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text> (дата звернення: 13.08.2023).

⁴ Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 14.08.2023).

України, які відправляють правосуддя в антикорупційній сфері шляхом реалізації судових процедур у межах кримінальних проваджень і проваджень у справах про адміністративні правопорушення у разі вчинення корупційних кримінальних правопорушень та адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією¹.

Переходячи до проблематики методів запобігання та протидії корупції на публічній службі, можемо зазначити, що у вітчизняних науковців-правників існують різні думки щодо сутності та особливостей таких методів.

Л. Тиунова зазначає, що дієва антикорупційна політика має базуватися на поєднанні цілої низки методів протидії та запобігання корупції на публічній службі².

У цілому можна констатувати, що згідно з поглядами вітчизняних правознавців методи протидії корупції на публічній службі можна класифікувати за різними критеріями.

Ю. Комарова виділяє два підходи до визначення сутності та подальшої класифікації методів, зокрема інституціональний підхід, який зосереджується на зміні правових норм, структур та процедур для запобігання корупції, а також культурний підхід, що спрямований на зміну культури, цінностей та етики, що впливають на поведінку посадовців і громадян³.

Потребує уваги підхід, сформований Д. Дем'янчуком, про те, що методи можна поділити на превентивні (запобіжні) та репресивні (каральні). Превентивні методи включають запровадження прозорих та ефективних систем контролю, забезпечення високого стандарту етичності у публічній службі, підвищення заробітної плати публічних службовців тощо. Репресивні методи орієнтовані на виявлення та покарання корупційних злочинів, такі як проведення розслідувань, судове переслідування корупціонерів та накладання відповідних санкцій⁴.

Ю. Дмитрієв, вважає, що методи протидії корупції на публічній службі можна класифікувати за різними критеріями, такими як характер заходів, охоплення, часові рамки, спрямованість тощо⁵.

На основі досліджуваних підходів науковців та авторської позиції нами була зроблена спроба сформувати власний підхід до класифікації

¹ Аналіз здійснення правосуддя Вищим антикорупційним судом у 2021 році (як судом першої інстанції). URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistics/analyses/justice_2021.pdf (дата звернення: 13.08.2023).

² Тиунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник. Одеса, 2020. С. 393.

³ Комарова Ю. М. Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. С. 138.

⁴ Дем'янчук В. А. Шляхи удосконалення рівня взаємодії між суб'єктами запобігання та протидії корупції в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 99.

⁵ Дмитрієв Ю. В. Моніторинг способу життя публічних осіб як один із механізмів запобігання корупції в системі державного управління. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). С. 66.

методів запобігання та протидії корупції на публічній службі.

1. Так, за характером впливу методи можна поділити на превентивні заходи, що спрямовані на запобігання виникненню корупції шляхом створення ефективних систем контролю, законів, етичних кодексів та навчальних програм, забезпечення професійної підготовки та навчання службовців з питань етики та протидії корупції, посилення прозорості та відкритості, зокрема, публікація декларацій про майно та доходи службовців, встановлення ефективних механізмів звітності та контролю за діяльністю публічних службовців тощо, а також репресивні заходи, які зосереджуються на засудженні та покаранні корупціонерів через правоохоронні органи та судову систему, збільшення відповідальності та жорсткості покарань за корупційні дії, розвиток механізмів звільнення з посад службовців, які були визнані у встановленому законом порядку винними у корупційних діях, забезпечення захисту осіб, які повідомляють про випадки корупції тощо.

2. За критерієм охоплення методи протидії корупції, можна поділяти на ті, що діють на індивідуальному рівні, тобто заходи, спрямовані на окремих посадовців та службовців, а також на ті, що стосуються всієї системи публічної служби та спрямовані на усунення структурних причин корупції.

3. За часовими рамками методи протидії корупції можна класифікувати як короткострокові заходи, наприклад, запровадження спеціальної операції або антикорупційної кампанії, та довгострокові заходи, що включають комплексні стратегії на декілька років або десятиліть.

4. За спрямованістю можемо поділити методи на внутрішні, які спрямовані на органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також зовнішні, що орієнтовані на співпрацю з громадським сектором, неурядовими організаціями та міжнародними партнерами.

5. Залежно від місця та ролі у міжнародній діяльності методи також можна поділити на участь у міжнародних антикорупційних ініціативах, прийняття міжнародних стандартів протидії корупції, співробітництво з іншими країнами у сфері запобігання та протидії корупції.

6. За організаційною ознакою методи можна поділити на створення незалежних антикорупційних органів або служб, розробку етичних кодексів для публічних службовців, проведення антикорупційних навчань та тренінгів, створення механізмів звітності та перевірки фінансових декларацій, встановлення ефективних інструментів контролю за дотриманням етичних норм.

Зауважимо, що успішна стратегія запобігання та протидії корупції включає комбінацію різних методів, які взаємодіють та посилюють один одного.

На основі проведеного нами аналізу ми виокремили перспективні напрямки вдосконалення адміністративних форм та методів запобігання та протидії корупційним проявам у публічній службі.

1. Оптимізація штатів центральних апаратів органів державної влади. Дана теза багато в чому пов'язана з використанням диференційованого підходу до антикорупційної діяльності, де важливо приділяти увагу як локальним, так і загальним антикорупційним заходам, як територіальним, так і центральним органам для досягнення найбільш ефективного результату.

2. Впровадження діджиталізованого, прозорого з максимальною фіксацією на всіх етапах конкурсного відбору на посади публічних службовців з метою забезпечення їх професійності та незалежності.

3. Впровадження електронного урядування та електронних сервісів з метою зменшення можливості корупційних зловживань.

Висновки. Форми адміністративної діяльності, як і форми управлінської діяльності, знаходять своє втілення у діяльності суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями, які виступають обов'язковими учасниками адміністративно-правових відносин, у межах яких і реалізується адміністративна діяльність. Саме тому при визначенні конкретних адміністративних форм доцільно спиратись на особливості діяльності конкретних суб'єктів запобігання і протидії корупції, до кола яких нами віднесено Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Національне агентство з питань запобігання корупції, органи прокуратури України, Державне бюро розслідувань, місцеві та апеляційні суди, Верховний суд України, Вищий антикорупційний суд України.

Нами був сформований авторський підхід до класифікації методів протидії корупції на публічній службі, зокрема за характером впливу ми поділяємо методи на превентивні заходи, а також репресивні заходи; за критерієм охоплення – на ті, що діють на індивідуальному рівні, а також на ті, що стосуються всієї системи публічної служби; за часовими – короткострокові та довгострокові заходи; за спрямованістю – внутрішні, а також зовнішні; залежно від місця та ролі у міжнародній діяльності – участь у міжнародних антикорупційних ініціативах, прийняття міжнародних стандартів протидії корупції, співробітництво з іншими країнами у сфері запобігання та протидії корупції; за організаційною ознакою – створення незалежних антикорупційних органів або служб, розробку етичних кодексів для публічних службовців, проведення антикорупційних навчань та тренінгів, створення механізмів звітності та перевірки фінансових декларацій, встановлення ефективних інструментів контролю за дотриманням етичних норм.

Виокремлені перспективні напрямки вдосконалення адміністративних форм та методів протидії корупційним проявам у публічній службі, до яких віднесено оптимізацію штатів центральних апаратів органів державної влади, впровадження діджиталізованого, прозорого з максимальною фіксацією на всіх етапах конкурсного відбору на посади публічних службовців, впровадження електронного урядування та електронних сервісів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юридична думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 624 с.
2. Адміністративне право України. Загальне адміністративне право: навчальний посібник: у 2 т. / В. В. Галуцько, В. І. Курило, О. Ю. Дрозд, О. М. Ещук, І. М. Риженко, А. А. Іванишук, Р. Д. Саунін, І. М. Ямкова; за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с.
3. Адміністративне право України: підручник / за ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2005. 554 с.
4. Аналіз здійснення правосуддя Вищим антикорупційним судом у 2021 році (як судом першої інстанції). URL: https://hcac.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/statistic/s/analyses/justice_2021.pdf (дата звернення: 13.08.2023).
5. Білокур Є. І. Нормативні акти публічної адміністрації в системі джерел адміністративного права України: загально-теоретичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 187–190.
6. Дем'янчук В. А. Шляхи удосконалення рівня взаємодії між суб'єктами запобігання та протидії корупції в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 97–102.
7. Дмитрієв Ю. В. Моніторинг способу життя публічних осіб як один із механізмів запобігання корупції в системі державного управління. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25). С. 63–67.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 12.08.2023).
9. Комарова Ю. М. Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2018. 229 с.
10. Корнієць П. Ю. Компетенція суб'єктів запобігання і протидії корупції в Національному антикорупційному бюро України: функціональний зміст та перспективи вирішення проблем правового регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 150–156.
11. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 14.08.2023).
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
13. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: Наказ Офісу Генерального прокурора від 05.03.2020 № 125. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text> (дата звернення: 13.08.2023).

14. Румянцева-Козовник А. В. Форми та методи адміністративної діяльності ОВС з охорони прав дитини. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 116–122.

15. Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник. Одеса, 2020. 511 с.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2023

Eduard O. MUZYCHUK

(Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE FORMS AND METHODS OF PREVENTING AND COUNTERING CORRUPTION IN THE PUBLIC SERVICE

The article states that the forms of administrative activity, as well as the forms of managerial activity, find their embodiment in the activity of subjects endowed with state-authority, who act as mandatory participants in administrative-legal relations, within which administrative activity is implemented.

It is noted that when defining specific administrative forms, it is advisable to rely on the specifics of the activity of specific entities for the prevention and counteraction of corruption, among which we include the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Agency for the Prevention of Corruption, the Prosecutor's Office of Ukraine, the State Bureau of Investigation, local and appellate courts, the Supreme Court of Ukraine, the High Anti-Corruption Court of Ukraine.

An author's approach to the classification of methods of combating corruption in the public service has been formed, in particular, according to the nature of the influence, we divide the methods into preventive measures, as well as repressive measures; according to the criterion of coverage - to those that operate at the individual level, as well as to those that concern the entire public service system; by time - short-term and long-term measures; by orientation - internal, as well as external; depending on the place and role in international activities - participation in international anti-corruption initiatives, adoption of international anti-corruption standards, cooperation with other countries in the field of prevention and anti-corruption; on an organizational basis - creation of independent anti-corruption bodies or services, development of ethical codes for public officials, anti-corruption exercises and trainings, creation of mechanisms for reporting and verification of financial declarations, establishment of effective monitoring tools for compliance with ethical standards.

Prospective directions for improving administrative forms and methods of countering corruption in the public service are highlighted, which include the optimization of the staff of the central apparatuses of state authorities, the

implementation of digitized, transparent with maximum fixation at all stages of the competitive selection for the positions of public servants, the introduction of electronic government and electronic services.

Keywords: *Administrative forms, administrative methods, manifestations of corruption, legal regulation, anti-corruption, legislative provision, public service, improvement of legislation, external expression.*

Олександр Миколайович МУЗИЧУК,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
(Харківський національний
університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)

БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРИНЦИПИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Виокремлено специфічні принципи, які постали перед публічним адмініструванням в умовах воєнного стану, зокрема принцип розширення компетенції суб'єкта публічного адміністрування для задоволення потреб населення та надання відповідних послуг, принцип адаптивності суб'єкта публічного адміністрування, принцип взаємодоповнюючої діяльності з іншими суб'єктами публічного адміністрування, принцип першочерговості безпеки населення при виконанні завдань та функцій суб'єктом публічного адміністрування, принцип недопустимості співпраці з окупаційною адміністрацією та принцип ініціативності та широкої самостійності керівника.

На основі виокремлених принципів виділено особливості публічного адміністрування в умовах воєнного стану. У ході вдосконалення публічного адміністрування в умовах воєнного стану запропоновано організувати

ефективну систему підвищення кваліфікації для державних службовців, зокрема для керівників різного рівня, залучати міжнародні гранти, створювати максимально можливі умови для ресурсної, матеріально-технічної та господарської самостійності суб'єктів публічного адміністрування, забезпечити достатню кількість допоміжного та обслуговуючого персоналу, впроваджувати нові напрямки у ході встановлення тісного контакту науковців та практиків в сфері аналізу повсякденних та новітніх проблем, з якими зіштовхуються суб'єкти публічного адміністрування в умовах воєнного стану, проводити ґрунтовні дослідження комплексних міждержавних програм співробітництва у європейських країнах, зокрема у польсько-німецькому прикордонному регіоні, вдосконалювати нормативно-правове, організаційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері врегулювання соціальних процесів, породжених специфічними умовами воєнного стану, зокрема масової проблеми внутрішньо переміщених осіб, науково осмислювати проекти у сфері соціально-гуманітарної допомоги населенню, які набули особливого значення в умовах воєнного стану.

Ключові слова: публічне адміністрування, воєнний стан, принципи, проблемні аспекти, напрямки, вдосконалення.

Постановка проблеми. Процеси євроінтеграції та впровадження категорій «публічне управління» та «публічне адміністрування», їх сутнісне осмислення з урахуванням реалій українського суспільства набувають визначального значення в українській науковій думці. Водночас доктринальне осмислення категорії «публічне адміністрування» актуалізує потребу у виробленні дієвих механізмів перебудови сутності діяльності органів державної влади в контексті новітнього розуміння управління такою діяльністю в різних сферах державного життя.

З введенням в Україні правового режиму воєнного стану правова доктрина зіткнулась з необхідністю осмислення сутності публічного адміністрування в нових соціально-політичних реаліях, а також особливостей його реалізації в управлінні ключовими сферами життя суспільства в умовах воєнного стану та пов'язаних із даним правовим режимом сутнісних перебудов соціальної, економічної та правоохоронної сфер.

Тому проблема визначення сутності публічного адміністрування в умовах воєнного стану потребує особливої уваги з боку дослідників з огляду на необхідність адаптації вітчизняного законодавства як до європейської правової системи, так і до специфічних викликів у діяльності органів державної влади, громадських інституцій в умовах воєнного стану.

Окремі питання сутності публічного адміністрування були предметом наукових досліджень О.М. Бандурки, К.Л. Бугайчука, С.І. Вирового, А.М. Волкова, Н.Л. Гавкалової, В.В. Галунька, А.М. Гоголева, Т.О. Коломоець, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, В.В. Корженка, А.М. Куліша, Р.В. Миронюка, Р.С. Мельника, та багатьох інших авторів. Проте реалізація інструментів

публічного адміністрування в умовах воєнного стану зазнає принципових змін, постають новітні організаційні, матеріально-технічні, нормативні виклики, які змінюють систему принципів діяльності суб'єктів публічного адміністрування, закладають нові напрямки їх діяльності та потребують максимальної акумуляції зусиль української науки задля формування комплексного, міждисциплінарного бачення шляхів вирішення даних проблем та викликів.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити принципи, особливості та напрямки вдосконалення публічного адміністрування в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розглянути позиції науковців стосовно вказаної проблематики; сформувати коло принципів, які постали перед публічним адмініструванням у досліджуваний період; виокремити проблемні аспекти публічного адміністрування в умовах воєнного стану; запропонувати напрямки вдосконалення публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому враховані актуальні особливості воєнного стану в Україні в контексті діяльності суб'єктів публічного адміністрування, сформоване авторське бачення принципів публічного адміністрування у даний період, з урахуванням новітніх викликів виокремлено проблемні аспекти реалізації публічного адміністрування, а також визначено основні шляхи його вдосконалення у досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу. Визначення сутності публічного адміністрування в умовах воєнного стану можливе лише на основі ґрунтовного аналізу позицій науковців з даної проблематики.

Так, Р. В. Миронюк під терміном «публічне адміністрування» у вузькому розумінні визначає виконання певних завдань у рамках інструкцій, а в широкому розумінні, на його думку, це поняття включає також контроль за виконанням управлінських рішень¹. При цьому варто зауважити, що дослідник робить акцент на інструкціях як єдиному джерелі права, приписи якого втілюються в результаті публічного адміністрування. Навіть припускаючи те, що під інструкціями у даному контексті розуміються не лише інструкції, затверджені відомчими наказами, але й положення нормативно-правових актів, такий підхід очевидно не враховує принципи права як базові, засадничі положення. Це є важливим в умовах воєнного стану, коли через принципову новизну завдань, ситуативно покладених на суб'єкти публічного адміністрування, окремі напрямки їх діяльності не були нормативно врегульовані на рівні інструкцій різного рівня.

Дещо ширше сутність досліджуваної дефініції розглядає К. Л. Бугайчук, який під публічним адмініструванням розуміє вид діяльності публічної адміністрації, який виражається, крім надання адміністративних

¹ Миронюк Р. В. Публічне адміністрування: конспект лекцій. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 5.

послуг, у реалізації та виконанні законів і підзаконних нормативно-правових актів¹. Як бачимо, при осмисленні поняття публічного адміністрування дослідник також не торкається сутності принципів як основоположних, засадничих положень здійснення управлінської діяльності. У той же час К. Л. Бугайчук в іншому своєму дослідженні, присвяченому інституціональним принципам публічного адміністрування в органах Національної поліції України, на основі аналізу наукових праць провідних вчених виокремлює принципи верховенства права, законності, гласності здійснення публічного адміністрування, науковості, вивчення досвіду адміністрування у правоохоронних органах зарубіжних країн, об'єктивності, соціальної спрямованості публічного адміністрування, політичної нейтральності та безперервності².

Для повнішого осмислення сутності публічного адміністрування в умовах воєнного стану вважаємо за доцільне виокремити специфічні для даного періоду принципи.

1. Принцип розширення компетенції суб'єкта публічного адміністрування для задоволення потреб населення та надання відповідних послуг. Даний принцип тісно пов'язаний зі штатами, територією діяльності суб'єкта публічного адміністрування, а також з поточним станом безпекового середовища на конкретній території. Так, за умов відсутності у населення доступу до харчування, медичного забезпечення і комунальних послуг підрозділи поліції виконували комплекс заходів із доставлення адресної гуманітарної допомоги.

2. Принцип адаптивності суб'єкта публічного адміністрування. Цей принцип передбачає можливість зміни формату його роботи залежно від безпекової ситуації. Такі зміни можуть включати серед іншого тимчасовий перехід на вахтовий метод, дистанційну роботу в умовах ускладнення функціонування мережі громадського транспорту тощо.

3. Принцип взаємодоповнюючої діяльності з іншими суб'єктами публічного адміністрування. Під даним принципом ми розглядаємо таку діяльність в умовах воєнного стану, коли різні суб'єкти публічного адміністрування у ході взаємодії між собою виконують комплекс завдань, не характерних для їх діяльності у мирний час, перекриваючи окремі напрямки роботи один одного.

4. Принцип першочерговості безпеки населення при виконанні завдань та функцій суб'єктом публічного адміністрування передбачає формат надання послуг з найменшим ступенем небезпеки для населення в умовах воєнного стану. Окремо даний принцип можна розглядати в контексті розуміння державних інституцій як гарантів інформаційної безпеки в умовах, коли, як зазначають С. О. Ткаченко та А. С. Дядін, інформаційна війна є і війною ментальною, тому що відбувається за розум і

¹ Бугайчук К. Л. Публічне адміністрування: теоретичні засади та підходи до визначення. *Право і безпека*. 2017. № 3 (6). С. 42.

² Бугайчук К. Л. Інституціональні принципи публічного адміністрування в органах Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т. 1. С. 166–168.

поведінку людей¹.

5. Принцип неприпустимості співпраці з окупаційною адміністрацією тісно пов'язаний з неприпустимістю будь-яких проявів колабораційної діяльності державних службовців, формуванням у них патріотизму, високого рівня виконавської дисципліни та нульової толерантності до колаборантів у їх соціально-професійному оточенні. У цьому аспекті важливою є чітка взаємопов'язаність і взаємоузгодженість адміністративно-правової, кримінально-правової та кримінологічної доктрин у ході розроблення ефективної нормативно-правової основи притягнення до відповідальності за подібні діяння. Як зазначають Ю. В. Орлов та Н. О. Прібиткова, аналізуючи слідчу та судову практику, наявну в Єдиному державному реєстрі судових рішень, вироки за колабораційну діяльність (ч. 1 ст. 111-1 КК України), санкція зазначеної норми абсолютно не корелює з ознаками осіб злочинців, адже абсолютна більшість із них не відповідає ознакам службової особи, не мала на момент притягнення до кримінальної відповідальності жодного стосунку до публічної служби².

6. Принцип ініціативності та широкої самостійності керівника. Основою даного принципу є необхідність в окремих ситуаціях, що мають місце в умовах воєнного стану, прийняття рішень на основі доцільності та співмірності у конкретній ситуації використаних засобів меті, що є провідною у діяльності суб'єкта публічного адміністрування, а також принципам, на яких така діяльність заснована (ініціативна діяльність на основі «*Fitness for purpose*»).

На основі осмислення зазначених загальних та специфічних принципів публічного адміністрування в умовах воєнного стану їх можна визначити як базові, засадничі положення, сформовані на рівні законів і підзаконних нормативно-правових актів, а також загальних принципів права, які слугують основою діяльності суб'єктів публічного адміністрування, у тому числі в умовах новітніх викликів, породжених правовим режимом воєнного стану.

Спираючись на аналіз позицій науковців та авторське бачення, можна виокремити такі проблемні аспекти публічного адміністрування в умовах воєнного стану:

- 1) погіршення електро-, водо-, тепlopостачання суб'єктів публічного адміністрування;
- 2) порушення звичного формату роботи суб'єктів публічного адміністрування, необхідність врахування при організації роботи безпекових викликів;
- 3) передислокація окремих суб'єктів публічного адміністрування до інших територій, що позначається на їх організаційному, господарському, матеріально-технічному забезпеченні;

¹ Ткаченко С. О., Дядін А. С. Суспільна безпека в умовах воєнного стану та ментальної війни». *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 135. DOI: 10.32631/pb.2022.3.11.

² Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 44. DOI: 10.32631/pb.2022.2.04

4) відсутність досвіду функціонування у подібних умовах, непристосованість керівників до принципово нових функцій, зокрема у сфері комплексного соціально-гуманітарного забезпечення кожного окремого працівника.

Окреслені проблемні напрямки не є вичерпними з огляду на динамічні зміни у характері та території проведення активних бойових дій, проте на їх основі та у ході аналізу окреслених у дослідженні аспектів можна сформулювати напрямки для вдосконалення публічного адміністрування в умовах воєнного стану:

1. Організація системи підвищення кваліфікації для державних службовців, зокрема для керівників різного рівня задля формування принципово нових якостей, зокрема вміння швидко та точно приймати рішення в умовах новітніх і небачених раніше викликів, що відіграє важливу роль в умовах воєнного стану.

2. Залучення міжнародних грантів для реалізації принципово нових напрямків діяльності суб'єктів публічного адміністрування. У цьому аспекті акцентуємо увагу на необхідності втілення у повсякденну діяльність окремих положень проєктного менеджменту задля успішної реалізації міжнародних соціальних проєктів у тісній кооперації з суб'єктами публічного адміністрування.

3. Створення максимально можливих умов для ресурсної (електричної, водної, теплової), матеріально-технічної та господарської (харчування, питна вода, наявність потенційно необхідного матеріально-технічного, технологічного, канцелярського та іншого обладнання у кількості, що є достатньою для функціонування в умовах неможливості підвозу додаткового устаткування (спорядження) та повноцінного надання послуг з його ремонту) самостійності суб'єктів публічного адміністрування.

4. Забезпечення достатньої кількості допоміжного та обслуговуючого персоналу для повноцінного автономного функціонування суб'єктів публічного адміністрування.

5. Облаштування зон для відпочинку, спорту та іншого змістовного проведення дозвілля працівників, а також місць для куріння, приготування їжі, миття посуду, приведення санвузлів, душових у такий стан, який є придатним для їх використання протягом тривалого часу під час фактичного проживання працівників (їх сімей) на своєму робочому місці.

6. Тісний контакт науковців та практиків на рівні щоденної комунікації у ході аналізу повсякденних та новітніх проблем, з якими зіштовхуються суб'єкти публічного адміністрування в умовах воєнного стану. Для подібного контакту принципово необхідними є відповідні віртуальні платформи, електронні бази даних, а також активне використання соціальних мереж (месенджерів). Даний напрямок також охоплює проведення науково-практичних конференцій, круглих столів та реалізацію спільних соціальних ініціатив.

7. Проведення ґрунтовних досліджень комплексних міждержавних програм співробітництва у європейських країнах, зокрема у польсько-

німецькому прикордонному регіоні. На основі детального вивчення подібного зарубіжного досвіду можна реалізовувати принципово нові напрямки співробітництва у прикордонних регіонах України з метою перешкоджання незаконній міграції чоловіків з метою уникнення мобілізації в умовах воєнного стану.

8. Вдосконалення нормативно-правового, організаційного, матеріально-технічного забезпечення діяльності суб'єктів публічного адміністрування у сфері врегулювання соціальних процесів, породжених специфічними умовами воєнного стану, зокрема масової проблеми внутрішньо переміщених осіб. Так, дослідники наголошують на тому, що негативний характер масового явища процесів внутрішньої міграції пов'язаний з тим, що при виїзді із зазначених територій громадяни втрачають житло, роботу, майно, фінансові ресурси, документи. У цих умовах важлива підтримка держави, яка виражається в різних формах, включаючи послуги та соціальне забезпечення¹.

9. Наукове осмислення проєктів у сфері соціально-гуманітарної допомоги населенню, які набули особливого значення в умовах воєнного стану. Наразі на загальнодержавному рівні суб'єкти публічного адміністрування, зокрема і представники Національної поліції України, беруть участь у волонтерських ініціативах та соціальних проєктах, спрямованих на надання гуманітарної та іншої допомоги найбільш вразливим категоріям населення в умовах воєнного стану. Дані соціальні ініціативи відіграють важливу роль для забезпечення функціонування базових сфер життєдіяльності населення на деокупованих та інших постраждалих від бойових дій територіях.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що питання сутності публічного адміністрування в умовах воєнного стану виступає базовим та стратегічно важливим з огляду на суттєві трансформації, новітні риси та особливості публічного адміністрування в ключових сферах життєдіяльності людини.

У ході дослідження були виокремлені специфічні принципи, які постали перед публічним адмініструванням у досліджуваній нами період, зокрема принцип розширення компетенції суб'єкта публічного адміністрування для задоволення потреб населення та надання відповідних послуг, принцип адаптивності суб'єкта публічного адміністрування, принцип взаємодоповнюючої діяльності з іншими суб'єктами публічного адміністрування, принцип першочерговості безпеки населення при виконанні завдань та функцій суб'єктом публічного адміністрування, принцип недопустимості співпраці з окупаційною адміністрацією та принцип ініціативності та широкої самостійності керівника.

На основі виокремлених принципів виділено особливості публічного адміністрування в умовах воєнного стану та запропоновано у ході

¹ Ishchenko, I., Shvets, K., Kupina, L., Kulyk, M., Bezpalova, O. Preventive activities of the National Police of Ukraine regarding violations of rights and freedoms of internally displaced persons. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. № 13 (38). P. 171. DOI: <https://doi.org/10.46925/rdluz.38.12>

покращення процесу реалізації інструментів публічного адміністрування в умовах воєнного стану організувати ефективну систему підвищення кваліфікації для державних службовців, зокрема для керівників різного рівня, залучати міжнародні гранти, створювати максимально можливі умови для ресурсної, матеріально-технічної та господарської самостійності суб'єктів публічного адміністрування, забезпечувати достатню кількість допоміжного та обслуговуючого персоналу, впроваджувати нові напрямки у ході встановлення тісного контакту науковців та практиків в сфері аналізу повсякденних та новітніх проблем, з якими зіштовхуються суб'єкти публічного адміністрування в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бугайчук К. Л. Інституціональні принципи публічного адміністрування в органах Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 1. Т. 1. С. 163–169.
2. Бугайчук К. Л. Публічне адміністрування: теоретичні засади та підходи до визначення. *Право і безпека*. 2017. № 3 (6). С. 38–44.
3. МIRONIUK P. V. Публічне адміністрування: конспект лекцій. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. 81 с.
4. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 40–49. DOI: 10.32631/pb.2022.2.04.
5. Ткаченко С. О., Дядін А. С. Суспільна безпека в умовах воєнного стану та ментальної війни». *Право і безпека*. 2022. № 3 (86) С. 128–139. DOI: 10.32631/pb.2022.3.11.
6. Ishchenko, I., Shvets, K., Kupina, L., Kulyk, M., Bezpalova, O. Preventive activities of the National Police of Ukraine regarding violations of rights and freedoms of internally displaced persons. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. № 13 (38). PP. 169–179. DOI: <https://doi.org/10.46925//rdluz.38.12>.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2023

Oleksandr M. MUZYCHUK,

Doctor of Science in Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Kostyantyn L. BUGAYCHUK,

Doctor of Science in Law, Professor
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PUBLIC ADMINISTRATION UNDER MARTIAL LAW: PRINCIPLES, FEATURES AND AREAS OF IMPROVEMENT

The specific principles that appeared before the public administration in the conditions of martial law are singled out, in particular the principle of expanding

the competence of the subject of public administration to meet the needs of the population and provide relevant services, the principle of adaptability of the subject of public administration, the principle of complementary activities with other subjects of public administration, the principle of the priority of public safety in the performance of tasks and functions by the subject of public administration, the principle of inadmissibility of cooperation with the occupation administration and the principle of initiative and broad independence of the manager.

On the basis of the identified principles, the peculiarities of public administration under martial law are highlighted. In the course of improving public administration under martial law, it is proposed to organize an effective training system for civil servants, in particular for managers of various levels, to attract international grants, to create the maximum possible conditions for resource, material technical and economic independence of subjects of public administration, to ensure a sufficient number of support and service personnel, to introduce new directions in the course of establishing close contact of scientists and practitioners in the field of analysis of everyday and new problems faced by subjects of public administration under martial law, to carry out thorough studies of complex interstate cooperation programs in European countries, in particular in the Polish-German border region, to improve regulatory, organizational, material and technical support for the activities of public administration subjects in the sphere of regulation of social processes generated by specific conditions of martial law, in particular mass problems of internally displaced persons, to scientifically understand projects in the field of social and humanitarian assistance to the population, which have acquired special importance in the conditions of martial law.

Key words: *public administration, martial law, principles, problematic aspects, directions, improvement.*

Ігор Васильович РОМАНСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)***ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА МІСЦЕ У НЬОМУ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

У статті виокремлено перелік ключових нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на правове регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування. Визначено місце та значення адміністративного законодавства в системі правових засад забезпечення територіальної оборони органами місцевого самоврядування в Україні. Акцентовано увагу на тому, що правове регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування – це здійснюваний за допомогою норм права регулюючий та упорядковувальний вплив на суспільні відносини, які виникають у сфері формування умов та гарантій для найбільш ефективної та повної реалізації суспільно та національно важливих заходів із територіальної оборони України.

З'ясовано, що правове регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування складається із великої групи нормативно-правових актів, які включають в себе Конституцію України, а також міжнародні, законодавчі та підзаконні нормативні документи. Підкреслено, що нормативно-правові акти, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері, найбільш доцільно поділити на: а) загальні, що визначають статус, повноваження та функції місцевого самоврядування, порядок та особливості функціонування його складових, тощо; б) спеціальні нормативні акти, в яких розкривається зміст діяльності та повноваження безпосередньо за напрямом забезпечення територіальної оборони.

Зауважено, що в системі регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме за їх допомогою: а) визначається правовий статус органів місцевого самоврядування взагалі, та в контексті здійснення територіальної оборони, зокрема; б) розкриваються адміністративні процедури забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування; в) закріплюються адміністративні форми та методи здійснення відповідної діяльності; г) встановлюються межі та напрямки досліджуваного забезпечення.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, забезпечення, територіальна оборона, адміністративне законодавство.

Постановка проблеми. Ефективне забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування залежить від багатьох чинників: правового, організаційного, економічного, політичного характеру, тощо. Втім, безумовно, одним із ключових факторів є якісне та ефективне нормативно-правове регулювання відповідної діяльності. Правове регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування – це здійснюваний за допомогою норм права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільні відносини, які виникають у сфері формування умов та гарантій для найбільш ефективної та повної реалізації суспільно та національно важливих заходів із територіальної оборони України.

Правовим засадам забезпечення сектору безпеки та оборони України приділяли увагу такі науковці, як: В.О. Антонов, П.П. Богуцький, В.О. Демиденко, О.П. Дзьобань, І.І. Качан, О.В. Кривенко, П.М. Крикун, В.І. Павленко, В.Й. Пашинський, М.М. Прохоронеко, Г.П. Ситник, І.М. Шопіна та багато інших. Зазначені дослідники неодноразово оцінювали та окреслювали особливості правового регулювання оборони нашої держави та пов'язаних із цим організаційно-управлінських процесів. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в правовій літературі досі не вироблено ґрунтовного підходу щодо питання правового регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування та місця у ньому адміністративного законодавства.

Мета статті полягає у тому, щоб здійснити аналіз правового регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування та встановити місце у ньому норм адміністративного законодавства. Враховуючи сформульовану мету, завданнями наукової статті є: окреслити перелік міжнародних та національних нормативно-правових актів, положеннями яких регламентовано суспільно-правові відносини в сфері забезпечення територіальної оборони органами місцевого самоврядування; визначити місце та значення адміністративного законодавства в системі зазначених правових засад.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній дістав подальшого розвитку аналіз система правового регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування та опрацьовано місце в ньому норм адміністративного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Найпершим документом, що лежить в основі правового регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування, - є Конституція України, стаття 7 якої закріплює, що в нашій державі визнається і гарантується місцеве самоврядування. Більш детально значення та сутність даної статті розкрито у Розділі XI Основного закону. Відповідно до його положень, місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи

добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою в порядку, встановленому законом, як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування: сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є районні та обласні ради. Питання організації управління районами в містах належить до компетенції міських рад. Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна. До складу ради відповідного рівня входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, району, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Крім того, територіальні громади на основі загального, рівного, прямого виборчого права обирають шляхом таємного голосування відповідно сільського, селищного, міського голову. Органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території. Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають у управлінні районних і обласних рад¹.

Таким чином, Конституція проголошує основи правового статусу, структури, компетенції місцевого самоврядування, а також визначає гарантії його діяльності. Саме навколо цього Основного Закону вибудовується система нормативних актів, які конкретизують зміст діяльності органів місцевого самоврядування, в тому числі й в контексті територіальної оборони.

Необхідно підкреслити, що місцеве самоврядування відомо не тільки на території нашої держави. Різноманітні моделі його організації мають глибокі історичні витоки на території багатьох країн Сходу та Заходу. Через це, крім Конституції, глобальні стандарти роботи органів місцевого самоврядування визначено на міжнародному рівні, наприклад, в Європейській хартії місцевого самоврядування від 15.10.1985.

Зазначеним документом окреслено ключові моменти того, яким саме чином має виглядати система правового регулювання роботи вказаних органів, а також їх інші юридичні властивості. Так, Хартія проголошує, що місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.

суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Головні повноваження і функції органів місцевого самоврядування визначаються конституцією або законом¹. Отже, важливість Хартії полягає в тому, що її положення націлені на закріплення ключових вимог до правового статусу місцевого самоврядування з огляду на міжнародний досвід та найкращі практики. На сьогоднішній день положення документу ратифіковані Законом України від 15.07.1997 №452/97-ВР, тому вони є невід'ємною частиною правової системи та механізму правового регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування².

На основі Конституції та Хартії розроблено та прийнято Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», який визначає систему та гарантії його роботи, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування³. Крім визначення сутності місцевого самоврядування, Закон надає дефініцію територіальної громади, згідно до якої це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають єдиний адміністративний центр⁴. Відповідно до статті 3 та 4 вказаного Закону, громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. Будь-які обмеження права громадян України на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками забороняються. Місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципах: народовладдя; законності; гласності; колегіальності; поєднання місцевих і державних інтересів; виборності; правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності в межах повноважень, визначених цим та іншими законами; підзвітності та відповідальності перед територіальними громадами їх органів та посадових осіб; державної підтримки та гарантії місцевого самоврядування; судового захисту прав місцевого самоврядування⁵.

¹ Європейська хартія місцевого самоврядування : Міжнародний документ, Хартія від 15.10.1985. *Офіційний вісник України*. 2015. №24. Ст. 450.

² Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15.07.1997 №452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №8. Ст. 249.

³ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

⁴ Там само.

⁵ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170

Звернутись також варто до положень Закону України «Про основи національного спротиву», що визначає правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил безпеки та сил оборони та інших визначених законодавством суб'єктів з питань підготовки і ведення національного спротиву. Даний нормативний акт закріплює правовий статус органів місцевого самоврядування, як суб'єктів територіальної оборони та окреслює їх повноваження в даній сфері¹. Крім того, Закон визначає статус добровольчих формувань територіальної громади у створенні та організації роботи яких органи місцевого самоврядування приймають безпосередню участь. Згідно із статтею 1 документу, це воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони².

Значне коло питань забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування регламентовано підзаконними документами. Наприклад, Постанова КМУ «Про затвердження Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони» від 29.12.2021 №1447 визначає аспекти діяльності органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення діяльності добровольчих формувань територіальної оборони. Згідно до пункту 1 Порядку організація підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони здійснюється шляхом проведення суб'єктами підготовки заходів, спрямованих на планове, систематичне і всебічне навчання та виховання добровольців, забезпечення злагоджених дій добровольчих формувань під час виконання завдань територіальної оборони та окремих завдань руху опору. Визначено, що суб'єктами підготовки є Міноборони, інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації (відповідні військово-цивільні або військові адміністрації у разі їх утворення), обласні та районні ради, сільські, селищні та міські ради, Генеральний штаб Збройних Сил, Командування Сил територіальної оборони Збройних Сил, регіональний орган військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил, інші органи військового управління Збройних Сил. В подальших положеннях Порядку конкретизовано, за рахунок яких саме дій органи місцевого самоврядування приймають участь в організації, забезпеченні та проведенні підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони³.

¹ Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 №1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339

² Там само.

³ Про затвердження Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони : Постанова, Порядок від 29.12.2021 № 1447. *Офіційний вісник України*. 2022. № 10. Ст. 515

В цьому ж контексті варто звернутись до Постанови КМУ «Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад» від 29.12.2021 №1449. Підзаконний документ розкриває деталі правового статусу вказаних формувань. Окрім того, Положення встановлює роль та функції органів місцевого самоврядування у порядку створення добровольчих формувань територіальних громад¹.

Окрему групу підзаконних засад правового регулювання забезпечення територіальної оборони України складають документи прийняті безпосередньо органами місцевого самоврядування на виконання вимог законодавства в означеній сфері. Наприклад, Рішенням №14 сесії Харківської міської ради від 25.01.2023 №323/23 затверджено Програму економічного та соціального розвитку міста Харкова на 2023 рік. Частину 2.7 Програми присвячено захисту прав і свобод громадян, зміцненню законності та правопорядку, сприянню організації територіальної оборони. В рамках третього питання головними цілями визначено: координація зусиль Харківської міської ради, органів військового управління в забезпеченні ефективної реалізації державної політики у сфері обороноздатності держави в частині організації територіальної оборони міста; комплексне вивчення і розв'язання проблем, пов'язаних із здійсненням заходів територіальної оборони; матеріально-технічне забезпечення заходів національного спротиву місцевого значення; військово-патріотичне виховання населення, прищеплення почуття особистої відповідальності за захист Батьківщини².

Схожий документ прийнято Дніпровською міською радою, яка своїм рішенням від 23.02.2022 № 28/16 затвердила Програму сприяння територіальній обороні міста Дніпра на 2022-2026 роки. Метою Програми визначено сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення мешканців міста Дніпра до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, а також формування у громадян патріотичної свідомості та стійкої мотивації, набуття ними знань та практичних умінь, необхідних для захисту України³.

Висновки. Таким чином, правове регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування складається із великої групи нормативно-правових актів, які включають в себе Конституцію України, а також міжнародні, законодавчі та підзаконні нормативні документи. На наше переконання, нормативно-правові акти, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у

¹ Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад : Постанова, Положення від 29.12.2021 №1449. *Офіційний вісник України*. 2022. № 10. Ст. 47. Ст. 517

² Програма економічного та соціального розвитку м. Харкова на 2023 рік : Рішення Харківської міської ради від 25.01.2023 №323/23. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету. URL: <https://www.city.kharkiv.ua>.

³ Програма сприяння територіальній обороні міста Дніпра на 2022-2026 роки : Рішення від 23.02.2022 № 28/16. Офіційний веб-сайт Дніпровської міської ради. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/Widgets/GetWidgetContent?url=/WebSolution2/wsGetTextPublicDocument?pid=580372&name=28/16>

досліджуваній сфері, найбільш доцільно поділити на: а) загальні, що визначають статус, повноваження та функції місцевого самоврядування, порядок та особливості функціонування його складових, тощо; б) спеціальні нормативні акти, в яких розкривається зміст діяльності та повноваження безпосередньо за напрямом забезпечення територіальної оборони.

Окрім того, у підсумку необхідно зауважити, що в системі регулювання забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме за їх допомогою: а) визначається правовий статус органів місцевого самоврядування взагалі, та в контексті здійснення територіальної оборони, зокрема; б) розкриваються адміністративні процедури забезпечення територіальної оборони України органами місцевого самоврядування; в) закріплюються адміністративні форми та методи здійснення відповідної діяльності; г) встановлюються межі та напрямки досліджуваного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська хартія місцевого самоврядування : Міжнародний документ, Хартія від 15.10.1985. *Офіційний вісник України*. 2015. №24. Ст. 450.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
3. Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад : Постанова, Положення від 29.12.2021 №1449. *Офіційний вісник України*. 2022. № 10. Ст. 47. Ст. 517.
4. Про затвердження Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони : Постанова, Порядок від 29.12.2021 № 1447. *Офіційний вісник України*. 2022. № 10. Ст. 515.
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
6. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 №1702-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 41. Ст. 339.
7. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15.07.1997 №452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №8. Ст. 249.
8. Програма економічного та соціального розвитку м. Харкова на 2023 рік : Рішення Харківської міської ради від 25.01.2023 №323/23. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету. URL: <https://www.city.kharkiv.ua>.
9. Програма сприяння територіальній обороні міста Дніпра на 2022-2026 роки : Рішення від 23.02.2022 № 28/16. Офіційний веб-сайт Дніпровської міської ради. URL:

<https://dniprorada.gov.ua/uk/Widgets/GetWidgetContent?url=/WebSolution2/wsGetTextPublicDocument?pID=580372&name=28/16>.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2023

Ihor V. ROMANSKY

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

LEGAL REGULATION OF ENSURING THE TERRITORIAL DEFENSE OF UKRAINE BY LOCAL GOVERNMENT BODIES AND THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION IN IT

Attention is focused on the fact that the legal regulation of the provision of territorial defense of Ukraine by local self-government bodies is a regulatory and structuring influence on social relations carried out with the help of legal norms that arise in the sphere of forming conditions and guarantees for the most effective and complete implementation of socially and nationally important measures with territorial defense of Ukraine.

It has been found that the legal regulation of the provision of territorial defense of Ukraine by local self-government bodies consists of a large group of normative and legal acts, which include the Constitution of Ukraine, as well as international, legislative and by-law normative documents. It is emphasized that normative legal acts, the norms of which are aimed at regulating social relations in the researched area, are most expediently divided into: a) general ones that determine the status, powers and functions of local self-government, the order and peculiarities of the functioning of its components, etc.; b) special normative acts, which reveal the content of activities and powers directly in the direction of ensuring territorial defense.

It is noted that in the system of regulation of territorial defense of Ukraine by local self-government bodies, a key place is assigned to the norms of the administrative field of law, because it is with their help: a) the legal status of local self-government bodies is determined in general, and in the context of the implementation of territorial defense, in particular; b) administrative procedures for ensuring the territorial defense of Ukraine by local self-government bodies are revealed; c) administrative forms and methods of carrying out the relevant activities are established; d) the boundaries and directions of the investigated support are established.

Key words: *local self-government bodies, security, territorial defense, administrative legislation.*

ВІДГУКИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.17>

Сергій Федорович ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)

РЕЦЕНЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ АНТОНЮК Н.О. «ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ»¹

Проблематика, яка стосується диференціації кримінальної відповідальності, є однією із базових для кримінального права. Адже диференціація кримінальної відповідальності тісно переплетена із усіма інститутами кримінального права. Тож дослідження як самого поняття цього явища, так і видів, засобів диференціації є важливим як для науки кримінального права, так і для правозастосовної практики. Питання, пов'язані із диференціацією кримінальної відповідальності, завжди були актуальними у доктрині кримінального права. Водночас окремого фундаментального дослідження, яке б стосувалося саме диференціації кримінальної відповідальності в Україні не було.

Проте законодавець постійно вносить зміни до кримінального закону, криміналізує або ж декриміналізує ті чи інші діяння, посилює або пом'якшує за них відповідальність. А всі ці кроки безпосередньо пов'язані із диференціацією кримінальної відповідальності. Саме законодавець є тим суб'єктом, який її здійснює. І від того наскільки правильно, підставно, точно законодавець проводить таку диференціацію, залежить й результат –

¹ Антонюк Н. О. Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України : монографія. Київ : Алерта, 2023. 554 с.

застосування кримінального закону на практиці та досягнення справедливого балансу між вчиненим кримінально-караним діянням та кримінально-правовою репресією.

Диференціація кримінальної відповідальності є тією правовою категорією, яка безпосередньо впливає на реалізацію завдань кримінального права. Саме дослідженню цієї базової категорії й присвячена рецензована монографія Наталії Антонюк.

Центральною ідеєю, яку доводить дослідниця у монографії є роль диференціації кримінальної відповідальності у реалізації принципу справедливості у кримінальному праві. Варто зауважити, що справедливість саме у галузі кримінального права і максимальне її досягнення є надважливими. Адже саме тоді, коли йдеться про вчинення кримінального правопорушення, держава задіює механізм кримінально - правової репресії і пропорційність між вчиненим діянням та цією репресією мають бути виваженими. Саме диференціація кримінальної відповідальності й спрямована на забезпечення такого справедливого балансу. Тож цілком слушною є запропонована ідея про те, що диференціація кримінальної відповідальності становить одну із конститутивних складових принципу справедливості.

Відзначу, що монографія добре структурована. Загалом праця складається із п'яти розділів, які, в свою чергу, поділені на підрозділи. Однак додатково вчена чітко виділила окремі питання, які аналізуються нею, по ходу дослідження.

Перший розділ роботи присвячений загальнотеоретичним аспектам, які стосуються теми дослідження. Тут авторка аналізує стан дослідження диференціації кримінальної відповідальності у науковій літературі, історичний та зарубіжний досвід у частині диференціації. Зауважу, що такий аналіз проведено не шляхом перерахування законодавчих положень нормативних актів, які діяли раніше на території України або ж положень зарубіжних кримінальних кодексів, а шляхом виокремлення позитивних чи негативних рис, які характеризують диференціацію кримінальної відповідальності на певних, виділених авторкою, історичних етапах розвитку права нашої держави. Також чітко видно авторську позицію щодо диференціації кримінальної відповідальності у зарубіжних кодексах, які досліджено залежно від належності права відповідних держав до конкретних правових сімей.

Детальну увагу приділено методологічним засадам дослідження диференціації кримінальної відповідальності та місцю досліджуваного об'єкта серед принципів кримінального права. Авторка окремо зупинилася на співвідношенні диференціації кримінальної відповідальності із суміжними поняттями, як от індивідуалізацією кримінальної відповідальності, окремими принципами кримінального права.

Другий розділ монографії стосується вивчення і аналізу поняття, видів, критеріїв та засобів диференціації кримінальної відповідальності. Тобто йдеться про теоретичне осмислення як самої дефініції цього явища,

так і виокремлення ознак диференціації кримінальної відповідальності. Подальше вивчення видів та критеріїв диференціації є передумовою окреслення засобів, які повинні застосовуватися в ході диференціації, і які авторка аналізує у підрозділі 2.4 монографії.

Наталія Антонюк з особливою увагою підійшла до виокремлення, видів, співвідношення між собою критеріїв, показників та засобів диференціації кримінальної відповідальності. Авторка слушно зауважила, що вичерпного переліку показників, які підвищують або ж навпаки зменшують суспільну небезпечність вчиненого кримінально - караного діяння сформувати неможливо. Варто підтримати відображений у монографії підхід про те, що оцінюючи суспільну небезпечність вчиненого і її зміну, залежно від тих чи інших ознак, в основі такої оцінки знаходиться об'єкт посягання. Саме виходячи із особливостей цього об'єкту можна вести мову про зростання або ж зниження суспільної небезпечності.

Авторка чітко вказує випадки, у яких подальша диференціація кримінальної відповідальності є неможливою. Зокрема йдеться про максимальний ступінь ушкодження об'єкта посягання, а також про досягнення максимального рівня кримінально - правової репресії, поза якими подальша диференціація виключається.

В контексті аналізу дослідницею змін до кримінального закону, які були внесені після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, можу підтримати твердження про те, що законодавцю необхідно максимально обережно вносити зміни до кримінального закону з тим, щоб уникати можливого розбалансування існуючого механізму співвідношення між складами кримінальних правопорушень, які містяться у Особливій частині Кримінального кодексу України. Авторка правильно стверджує про те, що й диференціація кримінальної відповідальності у такий період повинна бути максимально вираженою, а внесення змін до кримінального закону повинно стосуватися лише тих питань, які є нагальними і потребують негайної реакції законодавця.

У *третьому розділі* монографії міститься аналіз диференціації кримінальної відповідальності у Загальній частині кримінального закону. Зокрема проведено окреме дослідження диференціації кримінальної відповідальності з врахуванням стадії вчинення кримінального правопорушення, співучасті, множинності, інституту звільнення від кримінальної відповідальності та тих інститутів, які стосуються покарання.

Авторка, на основі аналізу великої кількості судових рішень і власного практичного досвіду звертає увагу на недоліки кримінально - правового диференціювання, проведеного законодавцем у таких інститутах як стадії вчинення кримінального правопорушення, співучасть, множинність. Зокрема цікавими є міркування дослідниці і аргументація про відсутність підстав для імперативного зменшення санкцій у разі вчинення замаху на вчинення кримінального правопорушення. Наталія Антонюк справедливо наголошує на тому, що у разі припинення посягання на стадії замаху, йдеться про об'єктивні, а не суб'єктивні перешкоди, які не дали можливості

довести заплановане посягання до кінця.

Заслужують детального обговорення й пропозиції вченої щодо рівня суспільної небезпечності дій осіб, які разом із іншими учасниками, що не є суб'єктами кримінального правопорушення разом вчинили кримінально - каране діяння. Дійсно, таке «спільне» вчинення кримінального правопорушення не є співучастю відповідно до чинного кримінального закону. Проте авторські аргументи і результати проведеного соціологічного опитування вказують на те, що варто вести мову про підвищений ступінь суспільної небезпечності діяння особи у разі вчинення нею кримінально - караного діяння разом з іншими учасниками, які не є суб'єктами кримінального правопорушення.

У **четвертому розділі** роботи присвячено увагу диференціації кримінальної відповідальності у Особливій частині кримінального закону. Йдеться про дослідження суміжних складів кримінальних правопорушень та спеціальних норм. Окремий акцент зроблено на вивченні диференціації кримінальної відповідальності у санкціях статей Особливої частини кримінального закону.

Важливим є те, що авторка дослідила диференціацію кримінальної відповідальності у суміжних складах кримінальних правопорушень, спеціальних нормах, наголосила на плюсах та недоліках такої диференціації. Дослідниця прийшла до висновку про відсутність диференціації кримінальної відповідальності у разі конструювання складених складів кримінальних правопорушень. Цей висновок авторка вдало мотивувала з посиланням на такий вид множинності як сукупність кримінальних правопорушень.

П'ятий і завершальний розділ монографії стосується висновків авторки про те, який стан із диференціацією кримінальної відповідальності у чинному кримінальному законі та яким має бути шлях до його вдосконалення. Авторка аналізує проєкт Кримінального кодексу 2019 року саме через призму диференціації кримінальної відповідальності.

У **підсумку до дослідження** Наталія Антонюк визначає основи теорії диференціації кримінальної відповідальності, формулює понятійний апарат цієї теорії, виокремлює ознаки, види, класифікацію, критерії та засоби диференціації кримінальної відповідальності. На основі побудови і аналізу взаємозв'язку між названими поняттями пропонуються базові засади для диференціації кримінальної відповідальності, які є основою для здійснення її диференціювання у разі доповнення кримінального закону новою нормою або ж у разі внесення змін чи доповнень до кримінального закону у частині, що стосується диференціації кримінальної відповідальності.

Текст монографії написаний юридично грамотно. Наталія Антонюк повно та всебічно аналізує точки зору інших науковців з того чи іншого питання, коректно полемізує з ними та пропонує власне вирішення відповідної проблеми.

Деякі пропозиції авторки мають дискусійний характер. Однак це не применшує значення рецензованої монографії та відображає точку зору

вченої щодо проблеми вирішення тих чи інших питань.

Авторці вдалося створити цілісну концепцію диференціації кримінальної відповідальності у кримінальному праві України. Сформульовані положення, які викладені у монографії, становлять єдине, взаємоузгоджене дослідження і фактично є сформованою дослідницею теорією диференціації кримінальної відповідальності.

Вважаю, що монографія Наталії Антонюк „Диференціація кримінальної відповідальності у кримінальному праві України” доповнить базові дослідження у галузі кримінального права і стане основою для подальших вивчень питань, які стосуються як диференціації кримінальної відповідальності загалом, так і диференціації кримінальної відповідальності за окремі склади кримінальних правопорушень чи у межах окремих інститутів кримінального права.

Монографія буде корисною як для здобувачів вищої освіти і науково-педагогічних працівників, так і для практичних працівників суду, органів правопорядку, адвокатів, інших юристів, усіх громадян, які цікавляться сучасними проблемами кримінального права.

Рецензент:

**професор кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 6
Харківського національного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор**

С. Ф. Денисов

Serhiy F. DENISOV

Doctor of Science in Law, professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

**REVIEW ON THE MONOGRAPH ANTONYUK N.O. «DIFFERENTIATION OF
CRIMINAL LIABILITY IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE»**

Іван Васильович КРИЦАК,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ЕВРЕСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ У РАМКАХ ДУХОВНО-ЦІННІСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОРОЗУМІННЯ: ВІДГУК-РЕЦЕНЗІЯ ТА ОСОБИСТІ СПОГАДИ¹

«Учителю, дозволь мені перед іменем Твоїм смиренно приклонити коліна», – так писав видатний класик. Ці скромні напрацювання присвячую світлій пам'яті/завдячую Вчителю і наставнику, академіку НАПрН України, першому проректору ХНУВС, головному вченому секретарю Національної академії правових наук України, доктору юридичних наук, професору, заслуженому діячу науки і техніки України, полковнику міліції О. О. Погрібному (25 травня 2023 року виповнюється 12-та річниця, відколи відійшов від нас Олексій Олексійович). Завжди молитовно пам'ятаємо, і жоден день не пройшов, щоб не згадати про видатну особистість, харизматичного лідера, кругозір наукового мислення якого сягав справжнього титана порядності, високих людських якостей і професіоналізму.

Чи знаєте Ви, що Бах втратив малолітню дочку, а потім трьох синів, згодом дружину Марію? Потім вони з другою дружиною, Ганною, втратили ще чотирьох доньок та трьох синів. Одинадцять улюблених дітей. І одна дружина. Багато дослідників запитували: як Бах зміг пережити ці втрати? Чому не перестав дихати, чому його серце не зупинилося? А головне, як він

¹ Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / [редкол.: В. В. Сокурєнко (голова) та ін. ; наук. ред.: О. М. Литвинов] ; Кримінол. асоц. України. Харків : Факт, 2021. 853 с.

Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. Т. 2 : М - Я / [редкол.: В. В. Сокурєнко (голова) та ін. ; наук. ред.: О. М. Литвинов] ; Кримінол. асоц. України. Харків : Факт, 2021. 869 с.

зміг і надалі писати музику? Найпрекраснішу музику, яку доводилося коли-небудь чути світові. Знаєте, як він це зміг? Я вам скажу. Завдяки Богові. Наприкінці партитури він завжди писав «Soli Deo gloria» («одному Богу слава»), а на початку – «Господи, допоможи». Тому і грати Баха можна тільки молячись: граєш – наче твориш молитву. Музика Баха – це розмова людини та Бога. (Анна Платанова «О музыке Баха»).

Видатні вчені одеської кримінологічної школи В. О. Туляков та В. М. Дрьомін нещодавно на шпальтах наукових обрисів заявили/акцентували на тому, що зараз ми живемо в апокаліптичну епоху буремних змін і потрясінь. Засвідчена така переконливість обкладинкою журналу The Economist у 2019 році, де зображені чотири вершники Апокаліпсису: чума, війна, голод, смерть. Чуму (коронавірус) більш-менш пережили, у воєнному стані перебуваємо зараз, голод, за словами афонського і руського старчества, повинен відбутися для нарозумлення людини. Слід звернути увагу на обкладинку і зображення світових глобалістів цього ж журналу The Economist 2022 року, де поміщені три колоски пшениці, зерна якого у виді черепа людини, що напевне знаменують голод і смерть, «продовольчу катастрофу». Тому, можливо, й справді настав час замислитись не лише простому/пересічному громадянину про спасіння своєї душі, але й науковій та інтелектуальній еліті нашої держави та суспільства, лідерам наукового мислення, які багато в чому є моральними авторитетами держави і знаними професіоналами. Коли із уст таких особистостей виходять відповідні застереження загрозливих станів, що, власне, і повинен робити кожен кримінолог, коли такі міркування навіть не завжди співмірні із загальним мисленням чи звучить відповідна критика/насуваються відповідні загрози у подібному контексті, – необхідно усвідомити, що ми живемо/переступили поріг іншої реальності, що зветься апокаліптичною, передантихрисловою. Слід кричати/голосити багатьма станами «волаючого в пустелі». Саме кримінологи є пророками, які торують шлях незвіданого – того, про що не завжди можна говорити вголос; вони є аналітиками, наукометристами багатьох суспільних процесів і явищ. Недарма відповідна спеціальність кримінолога настільки затребувана за кордоном.

Лідери наукового мислення здатні багато перемінити/змінити у нашому/цьому житті на краще. З під пера/з благословення таких особистостей вдається видати воістину оригінальні наукові праці в результаті одкровенень, багатьох обмежень. Піст і молитва, як два крила, задають ритм наполегливої праці, бажання так багато зробити, що неодмінно призведе до поставлених цілей та бажаних/максимально можливих у силу обізнаності успіхів та результатів.

Сьогодні існують величезні масиви матеріалу з тієї чи іншої проблеми, однак угледіти найбільш основне, раціональне і помістити його в енциклопедичний матеріал є завданням не з легких. Особлива заслуга у цих процесах великого організатора української юридичної та кримінологічної науки О. М. Литвинова, з благословення та непосильних трудів, особливих

інтелектуальних зусиль якого побачила світ добротна наукова праця – Велика українська кримінологічна енциклопедія. Його служіння Батьківщині, нашій державі може бути прирівняним до архієрейського чину чи видатних особистостей, подібно славнозвісному Володимирі Далю, де кожне слово наповнене особливим Духом, своєрідною духовно/культурно/етно/національною спадщиною та академічною атмосферою, де відчувається довіра професіоналам, коли чудним/дивним, образним чином під егідою/науковим консультуванням і керівництвом якого все виходить, і можна здійснитись у плавання чи політ справжньої академічної науки та доброчестя. Для здобуття таких рівнів, безперечно, слід було пройти тернисту життєву і науково-дослідницьку дорогу, перед чим особливо приклоняємось. Воістину, добрі справи праведника будуть жити вічно (Пс.36:29).

У рамках війни і миру, як постійних станів світу цього на полі битви йде повстання ворога роду людського проти божества, а заручником виступає людська душа, як найцінніший дар світу цього, щоб доповнити число ангелів, які відпали від божества. Серце скрушене, сльози покаяння, Дух смирення, любові і страху Божого, а не будь-які/навіть найкращі цінності та скарги покликаний кожен із нас принести Богові.

Пам'ять про вчителів – запорука успішного майбуття. Потенціал Харківської юридичної школи невичерпний. Воістину святе місце пустим не буває. Господь у дивний спосіб доповнює його новими особистостями високого пілотажу мислення, які продовжуватимуть справу наставників. Такою сьогодні є Харківська юридична школа, коли особливо трепетно і боляче, адже за останній рік буквально у недавньому часі ми провели в останню путь найкращих професорів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого: знаного в Україні та далеко за її межами ректора В. Я. Тація, можна сказати патріарха юридичної науки загалом, а також проректорів-академіків Ю. П. Битяка та М. І. Панова. Вчені зробили неоціненний внесок у розвиток юридичної науки і кримінального права зокрема, розвинули потенціал мислення юриста до небувалих масштабів класичності, вираженості і міри тактовності, яка у всі часи була притаманною харківським науковцям через вихолощення усього зайвого, адже серед багатьох спотикань, критичних дискусій, багатьох правд обирається та, яка найближче до Істини. Однак такі високі щаблі і рубежі наших вчителів накладають велику/особливу відповідальність на усіх нас – майбутньому поколінню юристів, які продовжують високу справу добрих наставників, імена яких житимуть у вічності; серцях багатьох нинішніх та прийдешніх поколінь. Пам'ять ніколи не згасає за справжніх лідерів наукового мислення, істинних титанів науки юридичної, вчених-енциклопедистів, з універсалізмом наукового мислення, лідерські якості та людяність яких злились воєдино нероздільним чином. Можливо, в цьому і запорука щастя у досягненні успіху.

Слід відзначити, що набрало сил нове покоління юристів, якими пишаємось, яким бажаємо багатолітня, які найкраще виступають у

публічних дискусіях та можуть вивести наукові шаблі, донести навчальний матеріал на високість творчості і професіоналізму. Віримо, що так буде завжди.

Неоціненний внесок багатьох вчених кримінально-правової та кримінологічної науки у розвиток нормативної основи держави та світоглядність мислення у науковому світі. У теорії можна багато чого замислити/задумати, однак лише практика, щоденна клопітка/рутинна робота відкриває межі можливого/здійсненого і вимальовує картину тієї чи іншої наукової праці/дійсності/реальності у максимально завершеному на даний час обрисі. Треба відзначити, що окремі ціннісні/біблійні аспекти витоків/основ кримінального права та кримінології (принаймні ті, які добре відомі сьогодні для нас) висвітлювали/відстоювали/торкалися у публічних виступах, на різного роду наукових площадках і дискусіях, у багатьох працях такі видатні українські вчені-криміналісти, як В. В. Трубников, В. Я. Тацій, Ю. В. Баулін, М. І. Хавронюк, В. О. Навроцький, Н. О. Гуторова, П. Л. Фріс, О. М. Костенко, В. І. Шакур, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, С. Б. Гавриш, А. Ф. Зелінський, В. П. Ємельянов, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, Є. О. Гладкова, О. О. Книженко, О. В. Харитонova, О. В. Олішевський. Отож, можна говорити, що витoki кримінології на вітчизняних теренах є небезпідставними. Спираючись/тримаючись на плечах видатних/високого пілотажу мислення вчених-титанів, можна з упевненістю сказати, що цей шлях є вельми перспективним та неодмінно буде затребуваним у загальній обізнаності юриста, розширивши його кругозір нормами канонічного права, біблійними основами, зокрема їхнім тлумаченням, знанням Священного Передання та багатьма ціннісними аспектами, які в подальшому можуть бути виведеними в розряд нормативного/у рамках наук кримінально-правового циклу чи багатьох інших галузей. Дана обізнаність буде важливою для усіх, кому не байдужа тема/проблема релігії, духовності як найважливішого ціннісного прерогативу – спасіння людської душі, де людина розглядається не просто як біосоціальна сутність за дарвінською теорією, а як гармонійне поєднання трискладового пріоритету у людській сутності – Духу, Душі і Тіла.

Роль вчених-наставників/наукового керівництва та консультування у підготовці молодії плеяди науковців. Особливо завдячую своєму науковому керівнику у курсантські роки – О. О. Книженко, з допомогою і настановами якої на першому курсі вдалось написати тези наукових доповідей, які були присвячені особливостям конструювання кримінально-правових санкцій; з якими свого часу виступив на науково-практичній конференції та потрапив у трійку найкращих виступів. Згодом на інших курсах були підготовлені тези наукових доповідей, присвячені «Меті покарання», відстоювалась позиція, що кара не може бути метою покарання. Саме під науковим керівництвом Оксани Олександрівни майже 20 років назад вдалось вперше відвідати знамениту Харківську державну наукову бібліотеку імені В. Г. Короленка. Тому особлива вдячність науковим керівникам молодих науковців, які сіють зерна науковості у молоді/учнях, адже навіть крізь роки вони неодмінно проростуть і дадуть добрі плоди.

Саме такі особистості закладають основу/фундамент науковості, не жаліючи власних сил, наснаги та ентузіазму.

Сьогодні безмежно вдячний професорам О. М. Литвинову, Ю. В. Орлову, науковому керівнику при написанні дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук О. В. Волошенюку та багатьом іншим особистостям, які підтримали розроблення кримінотеології як пряму наукових досліджень з одночасним розробленням/вибудовуванням духовно-ціннісної концепції праворозуміння, яка надзвичайно важлива в умовах нинішньої російсько-української війни, коли довелося усім нам переосмислити цінності у житті. Цілком ймовірно, що саме кримінотеологія як більш практичний напрям/тренд/концепт/теорія/перцептива у співдії із розроблюваною концепцією праворозуміння з часом займе основоположні рубежі багатьох вчень у юриспруденції, а ідея богоцентризму прийде на зміну ідеології людиноцентризму, яка, на жаль (і це закономірно), не в силах розв'язати поставлені завдання і досягти відповідних цілей у руслі досягнення доброго, розумного, вічного.

Зачатки кримінотеології із найдавніших часів. Одного разу зацікавившись кримінально-правовою чи кримінологічною наукою, вже ніколи не захочеш звернути з цього шляху. Все у подальшому відбуватиметься крізь призму кримінально-правової матриці/дійсності/реальності. Ми станемо прискіпливими до зла, несправедливості, неправди. Тому, напевно, дана галузь права та її допоміжні навчальні дисципліни найкраще «заточує» наш розум на ретроспективу «остроумия»/дотепності. І такі задатки/усвідомленість розпочинаються із найдавніших часів/начал створення світу, якщо говорити з позицій кримінотеології/біблеїстики. До речі, навіть не з часу створення Богом першої людини – Адама та з ребра його Єви, навіть не з тих пір, коли Каїн убиває свого благочестивого брата Авеля заздрості ради, де згодом уся світова цивілізація поділиться на дві складові – каїнітську і сифітську у честь благочестивого намісника і третього сина наших прабатьків – праведного Сіфа, брата Авеля, якого вимолили у Господа Адам і Єва, щоб Господь подарував/продовжив благочестиве зерно/лінію праведності на Землі. Усе бере свої начала набагато раніше, якщо мислити у ключі відповідних просторово-часових вимірів, а саме коли частина ангелів, як першопочатково добрих сутностей, повстала проти божества в результаті гордині, не покаялась і перетворилась у духів злоби піднебесної. Тоді виникає закономірне питання: чи був Каїн першим чоловіковбивцею на планеті Земля, чи, можливо, це той, хто спокусив його? Напевно з цих пір слід шукати витoki зла, коли воно розпочинає воювати/повставати проти добра і справедливості, усіляко спокушає людину до безчинства і злодіянь. А ще величезне значення у цьому симбіозі має нерозкаяний гріх Адама і Єви, які вкусили заборонений плід від дерева пізнання добра і зла; спокуса змія до такого вчинку; те, коли в результаті нерозкаяного гріха народжується перший син в Адама і Єви – Каїн – злбний, жорстокий, який дасть своє

відповідне потомство. Можливо, коли перші люди зрозуміли/усвідомили через дітей, що таке зло у всій його красі та різноманітності, тоді й з'являється благочестиве зерно Авеля, а згодом – і Сіфа. Знову ж таки, добро завжди перемагає. Кримінологія повинна завжди проводити власну паралель досліджень у призмі добра і зла, земного і небесного, духовного, душевного і тілесного, вічного і тлінного з пропорційністю вказаних станів справедливості покаранню, справжності покаяння тощо. Незважаючи та тотальну повсюдність зла, не варто забувати, що добро у принципі/за своєю сутністю і природою існує скрізь і всюди, і його неодмінно більше, ніж зла. Однак чи виживе людина у постійних протистояннях війни і миру, на яку сторону піддається, чи утримається на шляху праведності? Залишається лише на милість Божу покладатися і тверду віру мати, непохитну надію і палку любов до Господа. А це значить послужити людині/ближньому добрими справами, доброчестям, добром.

За таких умов виникає питання про криміногенну теорію у кримінології, значення проклять на роді людському, чи був справедливим суд над нашим Спасителем і Господом Ісусом Христом за правовими нормами того часу, якщо ми живемо у новій двохтисячолітній христовій ері, прагнемо втілити Новий Заповіт у життя, з урахуванням всього здобутого, тобто Старого Заповіту, де основним і превалюючим був принцип Таліона «зуб за зуб, око за око». Йдеться про подію, яка перемінила людство до фібр і глибин неможливого – Воскресіння з мертвих праведного Лазаря, а згодом і нашого Господа Ісуса Христа, інших багатьох наративів, практик і установок служіння ближньому – всього того, що суперечить злобі і ненависті. Мабуть, треба добре орієнтуватись у цих питаннях, якщо живемо в еру Христа, а особливо важливими ці питання є для вчених криміналістів, які відносять себе до знавців кримінально-правових та кримінологічних смислів. Зрештою, що за тих чи інших умов виводити у розряд «суспільно-шкідливого» чи «суспільно-небезпечного», де гріховний помисел, і яку велику мотивувальну силу він має для звершення/скоєння зла? На основі біблійських начал/богословської науки, а саме знання тлумачення Священного Писання видатними богословами з подальшим його розбудовуванням шляхом кримінологічних позицій; знання Священного Передання, щоб поступово нашаровувати вказані напрацювання на контури кримінології та кримінального права – безперечно, ці та багато інших важливих завдань є надзвичайно важливими.

Церква Христова та її роль у боротьбі зі злом/злочинністю. Зараз 7531 рік від створення світу. Церква Христова складається з Церкви Земної, яку утворюють люди, які зараз живуть на Землі та ведуть боротьбу/війну зі злом/злочинністю, несправедливістю, неправдою, помислами лихими/лукавими, багатьма загрозливими станами суспільства, виконують богоспасаючу місію стосовно самого себе/своєї душі та ближнього. Вона є видимою і ще зветься мандрівною, войовничою; а Церква Небесна, невидима, складається з багатьох старозавітних праведників, яких Спаситель вивів з пекла у Царство Небесне, усіх померлих у вірі та покаянні

православних християн. Інакше вона зветься торжествуючою. Церква Земна провадить нас до небесного/нового Єрусалиму, очікуваної Батьківщини, громадянами якої покликані стати усі. Звідси, вона веде безперервну боротьбу постом і молитвою, багатьма подвигами аж до мученицької смерті з ворогом роду людського, духами злоби піднебесної, видимими і невидимими ворогами людського спасіння задля Блаженної Вічності – Царства Небесного. Церква Небесна утворює у собі великий сонм Небесного воїнства – Ангелів і Архангелів, Херувимів і Серафимів, багатьох інших ангельських чинів, що славлять безперестанно Господа і Бога, Пресвяту Троїцю. Особливе місце у Церкві Небесній належить Божій Матері, яка «часнійша» від Херувимів і незрівнянно «славнійша» за Серафимів. Отож, Церква Небесна складається з багатьох праведників, угодників Божих, які вже здійснили свою земну місію, закінчили боротьбу з ворогом роду людського і зараз тріумфують/насолюджуються у блаженній вічності Царя Слави Христа і Господа нашого Розп'ятого і Воскреслого – того, що вознісся на Небеса і знову прийде у славі судити живих і мертвих. Того, який поправ смерть/відкинув повстання ворога роду людського як щось малозначне/меншоважливе, переміг силу пекла. «Смерте, де твоє жало? Аде, де твоя перемога?» (1Кор.15:15). Ради такої великої місії варто жити на Землі, творити, боротись, перемагати, адже у нас за плечима велика сила і допомога божества, усіх живих праведників, молитви яких щоденно підносяться до небес, і тих, хто перебуває у Блаженній вічності, усіх, кого людина призиває на допомогу у скрутних обставинах життя. «Той, хто знаходиться поза Церквою Христовою, міг би врятуватись лише в тому випадку, якби могли спастись хто-небудь із тих, хто знаходився поза ковчегом Ноевим», – говорить священномученик Кипріяні Карфагенський (200–258).

За словами великого Тертуліана: «Кожна душа людини за природою християнка». Зауважимо – незалежно від раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження. Сонце однаково світить, і дощ падає на добрих і поганих/злих. Так і Бог у Троїці Святій один і той же вчора, сьогодні, завтра і у всі віки. Залишається усім нам сподіватись на милість Божу, жити у мирі, правді Божій, істині та справедливості. За Законом Совісті як внутрішнім голосом Бога, що взиває в людині, її серці і душі, «не гріши, Людино, якщо ти створена за образом і подобою Божою» (Буття 1:26), піднімайся з колін, кайся і сокрушайся. Істинна свобода – свобода від гріха. Якщо людина розумна прагне пізнати/осягнути божественну премудрість та серед багатьох правд віднайти Істину, вона неодмінно покликана звернутися до Месії і Господа нашого Ісуса Христа в Троїці єдиносущній та нероздільній про якого так багато написали пророки, який за нас страждав і Воскрес із мертвих; та неодмінно допоможе кораблю душі окремого людини у бурхливому/буремному морі життя причалити до берега Царства Небесного, Блаженної вічності – довгоочікуваного Раю пресолодкого, справжньої неземної Батьківщини, яку й око не бачило, і вухо не чуло. «Ихже око не видѣ, и ѹхо не слыша, и на сердце челоуѣку не въздыша, яже уготова

Богъ любящымъ Его. (1Кор.2:9).

Особливості Харківської юридичної школи та атмосфери Духу Слобожанщини у викристалізації наукового знання та гуманних основ буття. Особлива роль у нинішніх процесах належить Харківській юридичній та й загалом науковій школі, славній Слобожанщині, інтелектуальній столиці України, малій Батьківщині Г. С. Сковороди, 300-річчя з дня народження якого відзначали недавно. Треба згадати і про високу духовність родини Квіток-Основ'яненків, багатьох інших особистостей доля яких переплелась/пересікалась із м. Харковом. Загалом слід акцентувати увагу на атмосфері справжньої академічної, наукової та молитовної налаштованості на Харківщині, яка особлива завдяки великим святителям Церкви Христової, які своїми нетлінними мощами почивають у Благовіщенському Свято-Кафедральному Соборі м. Харкова. Це насамперед патріарх цареградський, святитель Харківський та Лубенський чудотворець Афанасій (Пателарій), у народі більше відомий як Афанасій сидячий, святитель Мелетій Харківський, відомий багатьма чудесами та подвигами, священномученики Онуфрій (Гагалюк), Олександр (Петровський), Іоасаф Білгородський, а також великий сонм святих слобідського краю, знаних і не знаних, які постійно біля престолу Божого моляться за свою кафедру, де визначено було здійснити їм місію земного служіння людям і Батьківщині, які сьогодні моляться за цілий світ. Не можна забувати, що саме Харківщина дала світові трьох нобелівських лауреатів: Іллю Мечникова, Льва Ландау, Саймона Кузнеця. Ми пишаємось науковою спадщиною М. І. Бажанова, величчю В. Я. Тація, харизмою М. І. Панова і В. В. Трубникова. Це воістину сильні академічні професори, які підготували велику когорту вчених-юристів, справжніх спеціалістів, багатьох управлінців нашої держави.

Особливу вдячність у цих процесах слід висловити великим організаторам кримінологічної та кримінально-правової науки, вченим-енциклопедистам О. М. Литвинову та Ю. В. Орлову, універсалізм знань якого є беззаперечним. З їхньою допомогою можна здійснитись на високі пілотажі архінауки у метафізичному, філософському, всеосяжному значенні. Це добре відчувають курсантські та студентські колективи, університетська наукова спільнота та вся Україна, країни близького і далекого зарубіжжя, що неодмінно задає ритм до праці, спонукає до самовдосконалення, до високості наукових знань. Ми пишаємось, що причетні до високої/великої когорти видатних вчених, лідерів наукового і духовного потенціалу мислення, що становить велику честь і відповідальність. Приємно те, що саме Харківський національний університет внутрішніх справ серед усіх ЗВО системи МВС з опорою на славних традиціях Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна тримає передові рубежі (і це визнають усі) з центром Національної академії правових наук України саме у м. Харкові. Залишається побажати багатьом усім ентузіастам на ниві кримінально-правової та кримінологічної, юридичної науки загалом. Також у своїх молитвах ніколи не забуватимемо усіх хто поряд, а також тих, кого

вже немає серед нас через різні обставини, але які були причетними до Харківської юридичної школи. Пам'ять про кращі здобутки і традиції видатних особистостей завжди житиме у наших серцях.

Велика українська кримінологічна енциклопедія як сізифова титанічна праця сучасності під організаційною та інтелектуальною основою О. М. Бандурки, О. М. Литвинова та Ю. В. Орлова. Актуалізація Великої кримінологічної енциклопедії, унікальної за своєю сутністю академічної праці, до написання якої залучена велика кількість провідних науковців нашої держави, є важливою за нинішніх умов. У ній міститься найрізноманітніший науковий матеріал, який стосується кримінально-правової та кримінологічної сфери дослідження.

Наукова праця, як і належить бути енциклопедії, по-справжньому ємна – 1723 сторінки складають у сукупності 1-й та 2-й томи. Матеріал висвітлений лаконічно, доступно, ясно і зрозуміло. Відчувається його «ізіюминка», найбільша важливість, що бере за душу і серце. Особливої уваги заслуговує широка палітра біографій видатних вчених-криміналістів, представників кримінально-правової та кримінологічної науки. Порушено багато наукових проблем, викристалізовується особливий понятійно-категоріальний апарат з огляду на невпинний розвиток та перебіг часу, який неодмінно буде корисним для широкого кола і загалу юристів, професіоналів своєї справи. Добре, коли знайдеться місце в особистій бібліотеці та можливість для придбання вказаної праці, яка неодмінно виправдає себе.

Маючи дану енциклопедію під руками, завжди можна віднайти відповідну інформацію, здійснити науковий пошук найбільш необхідного. Після перечитання/перегляду Великої української енциклопедії ми неодмінно станемо на щабель/сходинок вище, що допоможе сформувати/утвердити наукові пріоритети та загальну обізнаність у багатьох питаннях.

По-справжньому пишаємось харківською юридичною школою, однак жодним чином не применшуємо досягнень інших науковців. Уважно спостерігаємо за багатьма напрацюваннями і відслідковуємо сучасні порухи/ритми науки, її напрями і тенденції. Низький поклін та сердечна вдячність усім, хто приклав руку допомоги.

Задум кримінологічної енциклопедії унікальний, у ній розміщені біографії видатних особистостей, зокрема тих, які сьогодні продовжують працювати і кого, на жаль, немає серед нас, однак вони вічно живі у нашій пам'яті, молитвах.

Сфера наукових інтересів та перспектив подальших наукових пошуків/розвідок на даному етапі у рамках кримінології становлять такі напрями, до яких у силу різних обставин вдалось бути дотичним: теорія та історія держави і права, кримінологія, кримінологіософія, етнічна/етнічно-релігійна та регіональна злочинність, метод інтерв'ювання, міждисциплінарного аналізу у протидії та боротьбі зі злочинністю, наукометрія, «теорія розбитих вікон» у духовно-ціннісному

розумінні, модель САРО, криміногенна теорія, духовно/нормативно-ціннісна та лібертарно-юридична концепція праворозуміння, богослов'я (тлумачення Священного Писання), Священне Передання.

О. В. Олішевський та його внесок у розвиток кримінології як напряму/теорії/тренду. У рамках аналізу енциклопедії особливу увагу зосередимо на наукових напрацюваннях старшого викладача кафедри кримінального права і кримінології, кандидата юридичних наук, доцента О. В. Олішевського, який зараз у дияконському чині звершує служіння на горі Афон; з яким разом навчались у ад'юнктурі та докторантурі Харківського національного університету внутрішніх справ та багато років відвідували Свято-Борисо-Глібський жіночий монастир, що у с. Водяне Зміївського району Харківської області. Молитовна, незабутня атмосфера монашеського співу, подалі від мирської суєти і насиченості транспорту не залишила без особливої духовної налаштованості кожного, хто одного разу побував на цьому святому місці. Саме тут вдалось пізнати велич безмовного православ'я і проповіді, коли душа підноситься до небес, радіє і торжествує, очищається, і вдається побачити щось набагато більше, аніж відкрилось вчора, коли Дух захоплює особлива атмосфера смирення та любові до Господа і Бога нашого, великого Творця і Вседержителя.

У рамках подальшого розроблення духовно/нормативно-ціннісної концепції праворозуміння та її практичної реалізації шляхом кримінології/кримінології слід акцентувати на окремих напрацюваннях автора, О. В. Олішевського, які відображені у Великій українській кримінологічній енциклопедії.

Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т. 1: А-Л / редкол.: В. В. Сокурено (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін.; наук. ред. О. М. Литвинов. – Харків : "Факт", 2021. – 853 [3] с.

С. 143–145 БІБЛІЙНІ ПОКАРАННЯ

У Старому Завіті, як і у письмових джерелах інших стародавніх народів, існував закон відплати або принцип таліону, за яким об'єм покарання повинен дорівнювати тяжкості вчиненого злочину. В книзі Вихід міститься постанова: «віддай душу за душу, око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу, опік за опік, рану за рану, забій за забій» (Вих. 21: 23-25). Ідентичні або схожі правила містяться в книгах Левит: «хто завдасть пошкодження тілу своєму ближньому, тому необхідно зробити те ж саме, що і він зробив: перелом за перелом, око за око, зуб за зуб; як він завдав пошкодження тілу людини, так і йому слід зробити. Хто заб'є худобу, той відшкодує її, а хто вб'є людину, того слід віддати смерті» (Лев. 24:19-21); Повторення Закону: «судді зобов'язані добре досліджувати, і якщо свідок неправдивий, неправду говорив на брата свого, то зробіть йому так, як він замишляв зробити своєму братові; і так знищ зло з-посеред себе; і решта почують, і будуть боятися, і більше вже не будуть робити таке зло серед себе; да не пощадить [його] око твоє: душу за душу, око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за

ногу» (Повт. 19:18-21). Такі постанови були необхідні в ті часи, по-перше, для обмеження надмірного насильства за вчинений злочин (ряд прикладів міститься в книгах самої Біблії). Тобто це був захід для виведення народу з рівня перебільшеної помсти за заподіяну шкоду на рівень справедливості. По-друге, для виправлення правопорушника та, по-третє, профілактики злочинної поведінки.

Однак, в Новому Завіті: «Ви чули, що сказано: око за око, зуб за зуб. А Я вам кажу: не противитися злому. І коли хто вдарить тебе в праву щоку твою, підстав йому й другу, і хто захоче судитися з тобою і взяти в тебе сорочку, віддай йому і верхній одяг; і хто примушуватиме тебе йти з ним одне поприще, іди з ним два. Тому хто просить у тебе дай, а від того, хто хоче позичити в тебе, не відвертайся. Ви чули, що сказано: люби свого ближнього і ненавидь ворога твого. А Я вам кажу: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто ображає і гонить вас» (Мф. 5:38-44). В п'ятій главі Євангелія від Матвія мова йде про особисті стосунки між правопорушником і потерпілим. Саме тут Ісус Христос закликає перемагати зло добром, до милосердя. Тобто через тисячоліття Господь виводить народ з рівня справедливості на рівень любові до людей. Проте, старозавітне «око за око» не скасовується в сфері суспільних відносин. В першому посланні апостола Петра наступні слова: «будьте покірні всякому людському керівництву, для Господа: чи царю, як верховній владі, чи правителям, як від нього посланим для покарання злочинців та для похвали тих, хто робить добро – бо така воля Божа» (1-е Петра 2:13-15). В посланні апостола Павла до римлян написано: «начальник є Божий слуга, тобі на добро. Якщо робиш зло, бійся, адже він не даром носить меч: він Божий слуга, месник для покарання того хто робить зло» (до Римлян 13:4). Тобто і в наші часи працівники правоохоронної, судової систем та навіть пересічні люди мають керуватися принципом справедливості в питаннях захисту прав і свобод іншої людини як і раніше, але з мінімально необхідним насильством та не допускаючи зла в своїй роботі, зокрема, жорстокого поводження із підозрюваними, обвинуваченими чи засудженими.

Особливої уваги заслуговує смертна кара. Вона не скасована в Біблії, як і інші види покарання, однак її заміна на довічне позбавлення волі в світських країнах знаходить своє виправдання в новозавітному духові любові до людини. Адже наявність часу дає можливість злочинцеві усвідомити свою вину, принести покаяння, виправитися та, що важливо для релігійних людей, отримати найбільший Божий дар – вічне життя (*Лит.: Библия. Киев: Киево-Печерская Успенская лавра. 2016. О.В. Олішевський*)

С. 145–150 БІБЛІЯ ЯК ОСНОВА ВИОКРЕМЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Біблія містить чисельні вказівки та уявлення про походження визначень кримінальних правопорушень на основі Старого і Нового Завітів. Десять заповідей, які дав Бог на Синайській горі містяться в другій книзі Старого Завіту – Вихід:

1. Я є Господь, Бог твій, нехай не буде в тебе інших богів, крім Мене.
2. Не сотвори собі ідола, і ніякої подоби до того, що на небі вгорі, і що на землі внизу, і що у водах під землею: не поклоняйся їм і не служи їм.
3. Не називай імені Господа Бога твого даремно.
4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його: шість днів працею і роби в них всі діла твої. А день сьомий – субота Господу Богу твоєму.
5. Шануй батька свого та матір свою, щоб добре тобі було та щоб довголітнім був ти на землі.
6. Не вбивай.
7. Не чини перелюбу.
8. Не кради.
9. Не свідчи неправдиво на свого ближнього.
10. Не бажай дружини ближнього твого, не жадай дому ближнього твого, ні поля його, ні раба його, ні рабині його, ні вола його, ні осла його, ні всякого скоту його, ні всього, що є у ближнього твого (Вихід 20:12-17).

Перелічені заповіді дані на двох скрижалях (кам'яних дошках), з яких перші чотири стосуються відносин людини з Богом, а наступні шість (5 – 10) – стосунків людей між собою. Відносини людини з Господом не охороняються Кримінальним кодексом України.

П'ята заповідь «Шануй батька свого та матір свою, щоб добре тобі було та щоб довголітнім був ти на землі» закликає шанобливо ставитися до батьків, не ображати їх ні словом, ні вчинком, коритися їм у всьому, крім порад, направлених проти заповідей Божих, допомагати, піклуватися про них і тому подібне. Дана заповідь охоплює не лише гріхи дітей проти батьків, але й зло стосовно родичів, батьків проти дітей, вихованців і вихователів, в дружньому союзі, підлеглих відносно начальників і навпаки. В Старому Завіті сказано: «Слухай, сину мій, повчання батька твого і не відкидай заповіту матері твоєї» (Притчі 1:8). «Нерозумний нехтує наставляння батька свого; а хто прислуховується до викривань, той розсудливий» (Притчі 15:5). «Хто злословить батька свого і свою матір, того світильник згасне серед глибокої темряви» (Притчі 20:20). «Проклятий той, хто злословить батька свого або матір свою! І весь народ скаже: амінь» (Повтор. закону 27:16). Крім цього, в Старому Завіті містяться ще й суворі санкції за порушення вказаного, а саме: «Хто вдарить батька свого, або свою матір, того слід віддати на смерть» (Вихід 21:15). «Хто злословить батька свого, або свою матір, того слід віддати на смерть» (Вихід 21:17). Подібне зазначено і в Новому Завіті: «Діти, покоряйтеся своїм батькам у Господі, бо цього вимагає справедливість. Шануй батька свого та матір, – це перша заповідь з обітницею: щоб добре тобі було та щоб довголітнім був ти на землі» (Ефесян 6:1-3). «Діти, будьте слухняні батькам вашим у всьому, бо це благоугодно Господу» (Колосян 3:20). Вказані постанови знайшли своє часткове продовження в ст. 165 «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків» КК України. Це єдина спеціальна норма, в якій встановлена відповідальність за порушення саме п'ятої заповіді.

Шоста заповідь «Не вбивай» містить своє логічне продовження в

Новому Завіті: «Ви чули, що сказано древнім: не вбивай, а хто вб'є, підлягає суду. А Я кажу вам, що всякий, хто гнівається на брата свого даремно, підлягає суду; ... а хто скаже безумний, підлягає геєні вогненній» (Матвія 5:21-22). «... вбивць ... участь в озері, яке горить вогнем і сіркою» (Одкровення 21:8). Заборона вбивства міститься і в багатьох інших місцях. За таке діяння людина, відповідно до новозавітних постанов, Царства Божого не успадкує, якщо не принесе належного покаяння. Під біблійською постановою «не вбивати» мається на увазі не лише заподіяння смерті іншій людині, але й самогубство, завдання тілесних ушкоджень, аборт, побої, мордування, залишення без допомоги пораненого, жорстоке поводження з тваринами, наказ, порада, допомога у вчиненні зазначених дій та інше. Вказані положення знайшли розвиток в кримінально-правових нормах: переважно Розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» КК України – різні види умисних вбивств (статті 115 – 118), вбивство через необережність (ст. 119), доведення до самогубства (ст. 120), погроза вбивством (ст. 129), різні види тілесних ушкоджень (статті 121 – 125, 128), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127), зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 130), зараження венеричною хворобою (ст. 133), також окремі статті з інших розділів – посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), диверсія (ст. 113), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), розбій (ст. 187, частина третя статей 262, 308) та інші злочини, наслідками яких є заподіяння незалежно від форми вини смерті, тілесних ушкоджень або фізичних страждань.

Сьома заповідь «Не чини перелюбу» говорить про заборону порушувати подружню вірність і мати незаконний, нечистий, блудний зв'язок: інтимні відносини неодружених чоловіка і жінки, шлюбна зрада, гомосексуалізм, педерастія, лесбійство, транссексуалізм, розтління дітей, онанізм, груповий секс, насильницьке розтління, проституція, сутенерство, дії пов'язані з порнографією та інше. В Старому Завіті міститься сувора санкція: «якщо хтось буде чинити перелюб з дружиною ближнього свого, – нехай будуть віддані на смерть і перелюбник і перелюбниця» (Левіт 20:10). В Новому Завіті написано, що «ні блудники ... ні перелюбники, ні малакії, ні мужоложці ... Царства Божого не успадкують» (1 Коринфян 6:9-10). «Всякий хто дивиться на жінку, жадаючи її, вже вчинив перелюб з нею в серці своєму» (Матвія 5:28). «... розпусників ... участь в озері, яке горить вогнем і сіркою» (Одкровення 21:8). Вказані положення мають своє продовження в Розділах IV «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» та XII «Кримінальні правопорушення проти

громадського порядку та моральності» КК України: статті 152 «Зґвалтування», 153 «Сексуальне насильство», 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», 156 «Розбещення неповнолітніх», 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів», 302 «Створення або утримання місць розпусти і звідництво», 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією».

Восьма заповідь «Не кради» забороняє присвоювати собі будь-яким чином те, що належить іншим. Згідно з п. 1 ст. 185 КК України, крадіжка – це таємне викрадення чужого майна, проте в церковному розумінні до гріхів проти цієї заповіді відносяться ще й грабіж, kleптоманія, зберігання або скупка краденого, приховування злодія, присвоєння, знищення чужого майна, спекуляція дефіцитними товарами, гробокопательство, неправомірна вигода, підробка грошей, речей, ухилення від сплати податків, професійне жебрацтво, марнотрацтво, скупість та інше. Неприпустимість такого гріха повторюється у Священному Писанні багато разів. Характерні для Старого Завіту суворі санкції – «... всякий хто краде, буде знищений» (Захарія 5:3). «Не кривди ближнього твого і не грабуй. Плата найманцеві не повинна залишатися в тебе до ранку» (Левіт 16:13). В Новому Завіті акцент перенесено на виправлення злодія – «Хто крав, більше не кради, а краще трудися, роблячи своїми руками корисне» (Ефесян 4:28). «Щоб ви ні в чому не поводитися із братом своїм протизаконно і користолобно; тому що Господь – месник за це все» (1-е Фесалонікійцям 4:6). «... ні злодії, ні лихварі, ... Царства Божого не успадкують» (1 Коринфян 6:10). Зазначене вище отримало розвиток у КК України: Розділ VI «Кримінальні правопорушення проти власності» (наприклад, статті 185 «Крадіжка», 186 «Грабіж», 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем», 193 «Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї», 198 «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом» тощо); Розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» (статті 204 «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів», 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом», 224 «Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів», 233 «Незаконна приватизація державного, комунального майна» і т.п.); Розділ VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля» (статті 239-1 «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель», 239-2 «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», 246 «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу», 248 «Незаконне полювання»), а також норми з інших розділів.

Дев'ята заповідь «Не свідчи неправдиво на свого ближнього» закликає любити правду і не говорити брехні про іншого, ні на кого не зводити наклеп, чи образати. До гріхів проти цієї заповіді відносять: неправдиві

свідчення, виправдання в суді винного за отримання неправомірної вигоди, розпалення ворожнечі між іншими, розповсюдження слухів про когось, засудження ближнього, підозрілість по відношенні до людей, образа, насмішки, недоброзичливе, грубе поводження з людьми, обман, невиконання обіцянки, та інше. В Старому Завіті зазначено: «Не буде жити в домі Моему той, хто діє підступно. Не залишиться перед очима Моїми той, хто говорить неправду» (Псалтир 100:7). «Лжесвідок не залишиться непокараним, і хто говорить неправду, не врятується» (Притчі 19:5). В Новому Завіті написано: «Ваш батько диявол; і ви хочете виконувати похоті батька вашого. Він був людиновбивцею споконвіку і не стоїть в істині, бо немає в ньому істини. Коли говорить він неправду, від себе говорить, бо він брехун і батько неправди» (Іоанна 8:44). «Кажу ж вам, що за всяке пусте слово, яке скажуть люди, дадуть вони відповідь в день судний: бо за словами своїми будеш виправданий і за словами своїми будеш засуджений» (Матвія 12:36-37). «Тому, відкинувши неправду, говоріть правду кожен ближньому своєму, бо ми члени один одному» (Ефесян 4:25). «... всіляка неправда не від істини» (1 Іоанна 2:21). «... всіх брехунів участь в озері, яке горить вогнем і сіркою» (Одкровення 21:8). В багатьох випадках вказані дії можуть бути кваліфіковані за статтями 148 «Підміна дитини», 151 «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги», 158 «Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців», 173 «Грубе порушення угоди про працю», 223-1 «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів», 259 «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності», 290 «Знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу», 358 «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів», 366 «Службове підроблення», 372 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», 383 «Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення», 384 «Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу», 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків», 386 «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку», 387 «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування», 409 «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом» КК України.

Десята заповідь «Не бажай дружини ближнього твого, не жадай дому ближнього твого, ні поля його, ні раба його, ні рабині його, ні вола його, ні осла його, ні всякого скоту його, ні всього, що є у ближнього твого» забороняє будь-які недобрі побажання і думки відносно них. Вказане не могло отримати і не отримало свого розвитку в нормах кримінального законодавства. (Літ.: Библия. Киев: Киево-Печерская Успенская лавра. 2016. О.

В. Олішевський)

Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. / [редкол.: В. В. Сокурєнко (голова) та ін. ; наук. ред.: О. М. Литвинов] ; Кримінол. асоц. України. - Харків : Факт, 2021. Т. 2 : М - Я. - 2021. - 869 с.

С. 159–161 НАСИЛЬСТВО (за Біблією). Уявлення про застосування фізичного чи психічного примусу до людини за Старим і Новим Завітами. Насильство розглядається у священних книгах у позитивному й негативному планах. У книзі Ісаї написано: «Бо Я, Господь, люблю правосуддя, ненавиджу грабіж з насильством» (Ісаїя 61:8). «Господь випробовує праведного, а нечестивого й того, хто любить насилля, ненавидить душа Його» (Псалтир 10:5). Про насильство в його негативному сприйнятті йдеться, коли воно має місце щодо іншої людини, порушує її право на недоторканність, а також у деяких видах аутоагресії (насильство проти самого себе). Наприклад: «Якщо хтось ударить когось залізним знаряддям так, що той помре, то він убивця: вбивцю необхідно віддати смерті» (Числа 35:16). Те саме стосується й інших способів вбивства (Числа 35:17-21). Для тих, хто вбив іншу людину з необережності, існували окремі міста для втечі та проживання. У Новому Завіті: «Всілякий, хто ненавидить брата свого, є людиновбивцею; а ви знаєте, що ніякий людиновбивця не має життя вічного» (1-е Іоанна 3:15). Про заподіяння собі тілесних ушкоджень або самовбивство написано наступне: «Хіба ви не знаєте, що ви храм Божий, і Дух Божий живе в вас? Якщо хтось знищить храм Божий, того покарає Бог: адже храм Божий свят; а цей храм – ви» (1-е Коринфян 3:16-17).

Насильство позитивним є у випадках: застосування покарань, необхідної оборони, припинення безчинства в храмі, панування зрілої (дорослої) волі над незрілою (дитячою), особистої аскетичної практики. Серед покарань, застосованих Господом за гріхи людські, можна зустріти вигнання, смертну кару, наслання стихійних лих. Так, за відмову слухатися Бога після великих благодіянь Адам і Єва були вигнані з Едему (Буття 3:1-24). За вбивство Авеля Господь прокляв Каїна, зробивши його вигнанцем і волоцюгою на землі (Буття 4:8-15). За велике розбещення людей Бог навів потоп на всю Землю. Загинули всі, окрім Ноя з його сімейством, обрані пари тварин і птахів для продовження життя після повені (Буття 7:1-21). За сексуальну розпусту (блуд, прелюбодіяння, гомосексуалізм, лесбійство тощо) Бог знищив міста Содом і Гоморру, окрім Лота із його сім'єю (Буття 19:1-28). За неслухняність фараона відпустити євреїв Бог наслав десять кар на Єгипет та потопив його військо в Червоному морі (Вихід 7-12). Щодо застосування покарань євреями за наказом Господа, то в книзі Вихід міститься постанова: «Віддай душу за душу, око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу, опік за опік, рану за рану, забій за забій» (Вихід 21:23-25). За богохульство, ідолослужіння, чаклування, вбивство, злі слова проти батька свого чи матері своєї, прелюбодіяння, статеві зносини з близькими родичами, гомосексуалізм, зоофілію належало побивати каміннями на

смерть (Левит 20: 1-20; 24:13-23). У Священному Писанні торкаються й питань застосування примусу та покарання світською владою. У першому посланні апостола Петра містяться наступні слова: «Будьте покірні всякому людському керівництву, для Господа: чи царю, як верховній владі, чи правителям, як від нього посланим для покарання злочинців та для похвали тих, хто робить добро – бо така воля Божа» (1-е Петра 2:13-15). У посланні апостола Павла до римлян написано: «Начальник є Божий слуга, тобі на добро. Якщо робиш зло, бійся, адже він не даром носить меч: він Божий слуга, месник для покарання того, хто робить зло» (до Римлян 13:4). У Біблії є згадка про необхідну оборону. Так, у період життя Авраама відбулася війна між дев'ятьма царями в долині Сіддїм, після якої переможці захопили Лота з його сімейством. Авраам із невеликою групою переслідував їх, наздогнав і розбив. Одразу після цього отримав благословення Господа у вигляді великого потомства (Буття 15:1-5).

Щодо застосування насильства для припинення безчинства в храмі, то в Євангелії описано два епізоди вигнання продавців із храму: «І увійшов Ісус в храм Божий, і вигнав усіх продавців і покупців у храмі, і поперевертав столи міняльникам та лавки продавцям голубів, і сказав їм: написано, – дім Мій домом молитви назветься; а ви зробили його печерою розбійників» (Матвія 21:12-13). Сам Ісус Христос зробив собі бича з мотузків і вигнав з храму натовп людей. Насильство людини над собою (піст, праця, молитва, усамітнення, віддалення від світу, збереження почуттів, читання Священного Писання, коли немає бажання це робити) застосовується заради звільнення від власних гріховних пристрастей. Про це йдеться в Євангелії від Матвія: «Царство Небесне силою береться, і ті, хто прикладають зусилля, захоплюють його» (Матвія 11:12). Про патерналістський примус у сенсі панування зрілої (дорослої) волі над незрілою (дитячою) йдеться в наступних словах: «Хто жаліє різку свою, той ненавидить сина свого; а хто любить, той з дитинства наказує його» (Притчі 13:25), «Не залишай юнака без покарання: якщо різкою покараєш його, не помре; ти покараєш його різкою і врятуєш душу його від пекла» (Притчі 23:13-14), «Різка і викриття дають мудрість; але дитина, залишена в нехтуванні, робить сором своїй матері» (Притчі 29:15). Усе вищеописане насильство розглядається як благо лише за умови застосування його в кротості, тобто впливу на іншу людину без злоби (гніву чи роздратування), з любов'ю, задля суспільної чи індивідуальної користі, як виконання волі Господа. Якщо ж вчинено з мотивів власної вигоди, заздрощів, помсти, ненависті чи інших низьких спонукань, то перетворюється на негативне, навіть якщо зовні виглядає позитивним. Важливо також розрізняти підходи до застосування насильства в період дії Старого та Нового Завітів. У старозавітні часи люди характеризувалися жорстокістю. Тому необхідно було її обмежити та підвести людей до рівня справедливості в стосунках, а саме «око за око, зуб за зуб». Коли переважна частина змогла це засвоїти, дано вищий закон любові: «Ви чули, що сказано: око за око, зуб за зуб. А Я вам кажу: не противитися злому. І коли хто вдарить тебе в праву щоку твою,

підстав йому й другу, і хто захоче судитися з тобою і взяти в тебе сорочку, віддай йому і верхній одяг; і хто примушуватиме тебе йти з ним одне поприще, іди з ним два. Тому, хто просить у тебе дай, а від того, хто хоче позичити в тебе, не відвертайся. Ви чули, що сказано: люби свого ближнього і ненавидь ворога твого. А Я вам кажу: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто ображає і гонить вас» (Матвія 5:38-44). Тут йдеться про те, що слід перемагати зло добром лише в особистих стосунках між правопорушником і потерпілим. Однак у суспільних відносинах закон справедливості зберігається в пом'якшеному милосердям варіанті. У новозавітні часи Священне Писання допускає застосування мінімально необхідного насильства для захисту, відвернення шкоди та покарання винних.

С. 390-395 ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ (за Біблією). Уявлення про заходи профілактики, запобігання та припинення злочинів за Старим і Новим Завітами. Їх умовно можна поділити на примус і переконання. Примус, залежно від потенційної можливості виправлення людини, застосовується як: 1) покарання для виправлення (інколи знищення) злочинця; 2) попередження про покарання. Кара з метою знищення злочинця. За велике розбещення людей Бог навів потоп на всю Землю. Загинули всі, окрім Ноя з його сімейством, обрані пари тварин і птахів для продовження життя після повені (Буття 7:1-21). Господь наказав євреям побивати винних каміннями на смерть за богохульство, ідолослужіння, чаклування, вбивство, злі слова проти своїх батька чи матері, прелюбодіяння, статеві зносини з близькими родичами, гомосексуалізм і зоофілію (Левит 20: 1-20; 24:13-23). В іншому місці: «Якщо хтось ударить когось залізним знаряддям так, що той помре, то він убивця: вбивцю необхідно віддати смерті» (Числа 35:16). Даний наказ діяв у старозавітні часи для обмеження надлишкового насильства і жорстокості, для встановлення справедливості. Покарання з метою виправлення злочинця. За вбивство Авеля Господь прокляв Каїна, зробивши його вигнанцем і волоцюгою на землі (Буття 4:8-15). «Не залишай юнака без покарання: якщо різкою покараєш його, не помре; ти покараєш його різкою і врятуєш душу його від пекла» (Притчі 23:13-14). Попередження про покарання з метою виправлення злочинця. Господь послав пророка Іону в місто Ніневія з метою повідомити їм: якщо не покаються у своїх зlodіяннях, то через сорок днів Бог їх знищить. Ніневітяни покалися і Господь помилував їх (Іона 1-3). Попередження про покарання при умові, якщо хтось вчинить злочин: «Хто проллє кров людську, того кров проллється рукою людською: адже людина створена за образом Бога» (Буття 9:6). Вищезазначені заходи примусу мали ще й додаткову мету – попередження вчинення іншими людьми злочинів: «судді зобов'язані добре досліджувати, і якщо свідок неправдивий, неправду говорив на брата свого, то зробіть йому так, як він замишляв зробити своєму братові; і так знищ зло з-посеред себе; і решта почують, і будуть боятися, і більше вже не будуть робити таке зло серед себе; тож не

пощадить [його] око твоє: душу за душу, око за око, зуб за зуб, руку за руку, ногу за ногу» (Повторення Закону 19:18-21). Новозавітний підхід до протидії злочинності в частині застосування примусу суттєво відрізняється від старозавітного. На індивідуальному рівні, у стосунках між злочинцем і потерпілим: «Ви чули, що сказано: око за око, зуб за зуб. А Я вам кажу: не противитися злому. І коли хто вдарить тебе в праву щоку твою, підстав йому й другу, і хто захоче судитися з тобою і взяти в тебе сорочку, віддай йому і верхній одяг; і хто примушуватиме тебе йти з ним одне поприще, іди з ним два. Тому хто просить у тебе дай, а від того, хто хоче позичити в тебе, не відвертайся. Ви чули, що сказано: люби свого ближнього і ненавидь ворога твого. А Я вам кажу: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, робіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто ображає і гонить вас» (Матвія 5:38-44).

Тут настанова потерпілому перемагати зло добром. Проте, в суспільних відносин принцип справедливої відплати в пом'якшеному милосердям варіанті зберігається з метою протидії злочинності. З цього приводу в першому посланні апостола Петра містяться такі слова: «будьте покірні всякому людському керівництву, для Господа: чи царю, як верховній владі, чи правителям, як від нього посланим для покарання злочинців та для похвали тих, хто робить добро – бо така воля Божа» (1-е Петра 2:13-15). У посланні апостола Павла до римлян написано: «начальник є Божий слуга, тобі на добро. Якщо робиш зло, бійся, адже він не даром носить меч: він Божий слуга, месник для покарання того, хто робить зло» (Римлян 13:4). Переконання як захід попередження злочинної поведінки має місце через: 1) завіт Бога з людьми; 2) заклики до покаяння та аскетизму; 3) визначення соціально корисних і злочинних діянь; 4) надання прикладу добродіяння; 5) заохочення до добродіяння. Стимулюючими до соціально корисної поведінки є укладення добровільного договору між Богом і людьми про святість. Такі угоди мали місце після падіння народу в беззаконня. Наприклад, «І сказав Бог Ною і синам його з ним: ось, Я поставлю завіт Мій з вами і з потомством вашим після вас, ... не буде більше знищена всяка плоть водами повені, і не буде вже повені на знищення землі» (Буття 9:8-11). Важливим моментом виступає оновлення завіту через повторне його укладання між народом і окремим його представником перед Господом. Наприклад, «Ісус (Навін) сказав народу: не зможете служити Господу [Богу], адже Він Бог святий, Бог ревнитель, не буде терпіти беззаконня вашого і гріхів ваших. Якщо ви залишите Господа і будете служити чужим богам, то Він наведе на вас зло і знищить вас, після того як благотворив вам. І сказав народ Ісусу: ні, ми Господу будемо служити. Ісус сказав народу: ви свідки про себе, що ви обрали собі Господа – служити Йому? Вони відповіли: свідки. Тоді відкиньте чужих богів, які у вас, і зверніть серце своє до Господа Бога Ізраїля. Народ сказав Ісусу: Господу Богу нашому будемо служити і голос Його будемо слухати. І склав Ісус з народом завіт в той день і дав йому постанови і закон в Сіхемі [перед скинією Господа Бога Ізраїля]» (Ісус Навін 24:19-26). Заклики до покаяння – це звернення до людей, щоб змінили

злочинне життя на праведне. Покаяння включає осмислення своєї протиправної, девіантної, віктимної поведінки, засудження її та тверду обіцянку не повторювати. У Старому Завіті: «покайтеся і відверніться від усіх злочинів ваших, щоб нечестя не було вам спотиканням» (Єзекіїль 18:30). У Новому Завіті: «І так, покайтеся і відверніться, щоб загладилися гріхи ваші» (Діяння 3:19).

Заклики до аскетизму – це звернення про необхідність мати суспільно корисну працю, стриманість у задоволенні тілесних і душевних потреб, самодисциплінованість та самоорганізованість. У Старому Завіті дана Богом заповідь працювати: «Працюй шість днів і роби все, що необхідно» (Повторення Закону 5:13). У Новому Завіті зазначено прямо: «Якщо хто не хоче працювати, той і не їж» (2 Фесалонікійців 3:10). Слова тут направлені проти ліні та бездіяльності як передумов злочинності. Щодо стриманості в задоволенні своїх потреб мова йде в таких місцях: «Оголосіть піст, до стриманості у всьому закликайте в той день, коли всі разом зійдетеся» (Іоїль 1:14), «Коли Павло став говорити про праведність, стриманість і про майбутній суд, Феліксу стало страшно» (Діяння 24:25), «Всякий, хто змагається, зобов'язує себе до суворого утримання. Але роблять вони це, щоб отримати в нагороду вінок земний і тлінний, ми ж хочемо здобути собі вінець невідчужуваний» (1 Коринфян 9:25) тощо. Необхідно тут звернути увагу, що аскетичне життя близьке за формою до світських вправ, проте вони різні за духом і смыслом. Мета аскези – відновлення єдності духу людського духу Божому, гармонізація зовнішнього і внутрішнього життя людини. Роз'ясненню шляху добродіяння, соціально корисної діяльності присвячена значна частина Біблії. Найбільш виразними місцями є заповіді про любов: «полюби Господа Бога твого всім серцем твоїм і всією душею твоєю и всім розумом твоїм» – це є перша и найбільша заповідь; друга ж подібна їй: «полюби ближнього твого, як самого себе» (Матвія 22:37- 40), «отож у всьому, як бажаєте, щоб з вами вели себе люди, так вчиняйте і ви з ними, адже в цьому закон і пророки» (Матвія 7:12). До корисних діянь відносяться такі приклади з Нового Завіту: «Тоді скаже Цар тим, які по правую сторону Його: «прийдіть, благословення Отця Мого, наслідуйте Царство, приготоване вам від створення світу: адже голодував Я, і ви дали Мені їсти; мав спрагу, і ви напоїли Мене; був мандрівником, і ви прийняли Мене; був голим, і ви одягнули Мене; був хворим, і ви відвідали Мене; у в'язниці був, і ви прийшли до Мене». Тоді праведники скажуть Йому у відповідь: «Господи! коли ми бачили Тебе голодним, і накормили? Або маючим спрагу, і напоїли? Коли бачили Тебе мандрівником, і прийняли? Або голим, і оділи? Коли ми бачили Тебе хворим, або у в'язниці, і прийшли до Тебе?» І Цар скаже їм у відповідь: «істинно кажу вам: так як ви зробили це одному із цих братів Моїх менших, то зробили Мені» (Матвія 25:34-40).

Визначення злочинної діяльності впливає з декалога – десяти заповідей, які дав Бог на Синайській горі: 1. Я є Господь, Бог твій, нехай не буде в тебе інших богів, крім Мене. 2. Не сотвори собі ідола, і ніякої подоби до того, що на небі вгорі, і що на землі внизу, і що у водах під землею: не

поклоняйся їм і не служи їм. 3. Не називай імені Господа Бога твого даремно. 4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його: шість днів працею і роби в них усі діла твої. А день сьомий – субота Господу Богу твоєму. 5. Шануй батька свого та матір свою, щоб добре тобі було та щоб довголітнім був ти на землі. 6. Не вбивай. 7. Не чини перелюбу. 8. Не кради. 9. Не свідчи неправдиво на свого ближнього. 10. Не бажай дружини ближнього твого, не жадай дому ближнього твого, ні поля його, ні раба його, ні рабині його, ні вола його, ні осла його, ні всякого скоту його, ні всього, що є у ближнього твого (Вихід 20:3- 17). Сьогодні дані заповіді стали основою визначення кримінальних правопорушень. Надання прикладу добродіяння, як зазначив для виховання апостол Павло: «І ще повчання вам в ім'я Господа [нашого] Ісуса Христа: віддаляйтеся, браття, від всілякого в вашій общині, хто без діла проводить час свій і не слідує вченню, яке ви прийняли від нас. Ви самі знаєте, що в цьому ми – приклад для вас: не вдавалися ми у вас до неробства і даром хліба ні у кого не їли. Ми працювали не покладаючи рук, працювали вдень і вночі: ми боялися обтяжити вас» (2 Фесалонікійців 3:6-8). Сам Христос і його апостоли показали масу прикладів щодо вчинення добрих справ, свідченням яких наповнений Новий Завіт. Заохочення до добродіяння міститься в таких словах: «Шануй батька свого та матір» – це перша заповідь з обітницею: «буде тобі добре та будеш довголітнім на землі» (Ефесян 6:2-3). За праведне життя – «Обітниця, яку Він обіцяв нам, є життя вічне» (1 Іоанна 2:25); «І підуть ці в муку вічну, а праведники в життя вічне» (Матвія 25:46). Проте, особливо важливо, що вже тут на землі, ті хто вчиняє беззаконня, втрачають істинні мир і радість, а праведні їх знаходять, не дивлячись на зовнішні обставини. (Літ.: Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів. Х. 2011; Библия. Киев, 2016).

С. 755-757 УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ЯК СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ. Системне утворення, яке має широкий набір характерних лише йому напрямків, завдань, форм, методів і способів протидії злочинності та більшою мірою профілактики злочинів. Складається з таких установ: Київська Митрополія УПЦ, синодальні установи, управління єпархій, парафії, монастирі, духовні навчальні заклади, місії, братства і сестринства (ст. 6 Розділу I «Статуту про управління Української Православної Церкви». До її складу входить 53 єпархії, 12374 парафії, 255 монастирів, 4548 ченців, 18 духовних навчальних закладів (з яких 1531 студентів денної форми навчання у вищих духовних навчальних закладах), 12456 священнослужителів (Звіт Керуючого справами Української Православної Церкви за 2020 рік). УПЦ має свої органи влади та управління: Собор Української Православної Церкви, Собор єпископів Української Православної Церкви та Священний Синод Української Православної Церкви на чолі з Митрополитом Київським і всієї України (ст. 2 Розділу I Статуту). Названі органи є вищими органами церковної влади з відповідними повноваженнями та порядком діяльності. Крім того, управління ще здійснюється єпархіальними та парафіяльними органами. УПЦ має власну судову систему, до якої входять: Собор єпископів

– церковний суд вищої інстанції (ст. 8 Розділу III Статуту); Священний Синод – апеляційний церковний суд щодо єпархіальних судів (ст. 11 Розділу IV Статуту); Єпархіальні ради – компетентні у справах по звинуваченню кліриків і мирян у неправославній вірі, у порушеннях канонічних і моральних норм, а також щодо проблем церковного шлюбу й розлучення, суперечок між духовенством і парафіяльними службовими особами, щодо всіх інших питань, які стосуються церковного правопорядку (ст. 51 Глави VII.Б. Статуту). УПЦ здійснює свою діяльність у таких напрямках: а) звершення богослужінь, здійснення таїнств, обрядів, хресних ходів та церемоній; б) місіонерська діяльність; в) подвижницька діяльність (монастирі, скити та ін.); г) поширення своїх переконань у суспільстві безпосередньо або через засоби масової інформації (газети, журнали, релігійну літературу, теле- і радіопрограми та інші форми поширення масової інформації, у тому числі й власні); д) справи милосердя та добродійності; е) релігійна освіта та виховання; є) паломництво; ж) будівництво нових храмів, інших споруд (церковноадміністративні споруди, будівлі духовних навчальних закладів, монастирські житлові та господарські приміщення, споруди церковних закладів, підприємств тощо), турбота про реставрацію старих храмів, нагляд за станом архітектурних пам'яток та церковних старожитностей; з) інша діяльність, яка відповідає правилам і традиціям УПЦ (ст. 7 Розділу I Статуту).

Найважливішими, з точки зору профілактики злочинів, є постійні заклики Церкви щодо ведення духовної війни. Остання є безперервною роботою розуму, направлену на розпізнання гріховних помислів, думок, почуттів, бажань та боротьбу з ними через звернення до Бога і добрі діла. За православним світоглядом, гріховним є все те, що заподіює або може заподіяти шкоди людині або суспільству. Прикладами зовнішньої сторони практики протидії злочинності та профілактики злочинів Церквою можуть служити такі ситуації. За застосування фізичної сили священник може накласти епітимію (захід, що направлений на виправлення людини, яка має покаяння) у вигляді позбавлення Причастя (таїнства Православної Церкви, у якому віруючий під видом хліба і вина вкушає Самого Тіла і Крові Господа нашого Ісуса Христа для залишення гріхів і в Життя Вічне) на певний термін. Іншим прикладом, що свідчить про роботу в напрямку усунення причин та умов злочинності, є створення православного братства тверезості імені святого праведного Іоанна Кронштадтського, метою діяльності якого є духовна та тілесна допомога в боротьбі з алкогольною залежністю, підтримка у веденні тверезого способу життя та направлення православного християнина до духовного зростання.

Подібні братерства та сестринства діють і на інших територіях, і не лише в боротьбі з алкоголізмом, п'янством, а й наркоманією, комп'ютерною ігровою залежністю та сексуальними розладами. При цьому, молитва й піст, утримання й покаяння – способи боротьби, на які благословляє Православна Церква тих, хто вирішив порвати зі страстями. УПЦ сформовано суспільний рух «За життя», пізніше перейменованого в

православний рух «Спаси і Збережи», мета якого – збереження сім'ї, спасіння життя ненароджених дітей, відродження традиційних сімейних цінностей як основи щастя та благополуччя суспільства. З метою показати досвід добропорядності й чеснот, особливо для молоді, церквою організовуються заходи на зразок літніх таборів для дітей, надання волонтерами допомоги літнім людям та дитячим будинкам, хворим (сестри милосердя, збір коштів та донорство), катехізаторські або навчальні курси, психологічна допомога та ін. (Літ.: Статут про управління Української Православної Церкви / Офіційний вебсайт Української Православної Церкви. <http://orthodox.org.ua/article/statut-proupravl%96nnya-ukra%97nsko%97-pravoslavno%97-tserkvi-1>; Лествица. Преподобный Иоанн Лествичник. Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2013).

Ivan V. KRITSAK,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkov, Ukraine)

**THE HEURSTIC POTENTIAL OF THE GREAT UKRAINIAN CRIMINOLOGY
ENCYCLOPEDIA WITHIN THE SPIRITUAL-VALUE CONCEPT OF LEGAL
UNDERSTANDING: FEEDBACK-REVIEW AND PERSONAL MEMORIES**

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

УДК 351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.19>**Юлія Владиславівна БУХАРЄВА,***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МИТНИХ ПРАВИЛ ЯК ОБ'ЄКТУ ПРАВООХОРОННОГО РЕАГУВАННЯ

У статті наголошено на тому, що митні правила є ключовим елементом в регулюванні переміщення товарів через державний кордон. Вони визначають порядок і умови проведення митного контролю, встановлюють обов'язковість подання декларацій та документів, необхідних для імпорту та експорту товарів. Зазначено, що особливості митних правил як об'єкту правоохоронного реагування зводяться до їхньої динамічності та постійної адаптації до змін у міжнародній торгівлі та економічному середовищі. Митні органи повинні постійно вдосконалювати свої стратегії та методи контролю для виявлення порушень митних правил та запобігання втратам для держави. Розвиток технологій також відображається на особливостях правоохоронного реагування в митній справі, зокрема значного потенціалу набуває використання сучасних інформаційних систем для ефективного митного контролю.

Встановлено, що митні правила є важливим об'єктом у правоохоронній діяльності, спрямованій на забезпечення безпеки та ефективного функціонування економіки. Їхня постійна модернізація та адаптація є необхідною задля врахування сучасних викликів та забезпечення ефективного контролю за переміщенням товарів через кордони.

Ключові слова: сутність, особливості, митні правила, об'єкт правоохоронного реагування, Державна митна служба України.

Постановка проблеми. Митні правила є ключовим елементом регулювання перетину кордону та обміну товарів між країнами. Україна, як і багато інших країн, встановлює власні митні правила, що регламентують ввезення та вивезення товарів через її кордони. Ці правила мають величезне значення як для економіки країни, так і для її правоохоронної системи.

Водночас Україна вступила на шлях глибокої модернізації своєї митної

служби, реформуючи систему відповідно до європейських стандартів. Ця модернізація включає удосконалення митної процедури, впровадження сучасних технологій для автоматизації контролю за товарами, підвищення кваліфікації працівників митниць та удосконалення адміністративних процесів.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам адміністративно-правового регулювання митної діяльності приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, В. В. Галунько, В. М. Гаращук, О. П. Гетьманець, О. В. Джафарова, С. В. Ківалов, Т. О. Коломoeць, В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, О. М. Музичук, О. Ю. Синявська, Р. С. Шаповал, І. П. Яковлев та інші. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання сутності та особливостей митних правил як об'єкту правоохоронного реагування.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність та особливості митних правил як об'єкту правоохоронного реагування. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити поняття митних правил; з'ясувати ключові особливості митних правил як об'єкту правоохоронного реагування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому втілене авторське бачення митних правил як об'єкту правоохоронного реагування у світлі соціальної ролі таких правил та окремих історичних засад їх формування.

Виклад основного матеріалу. Сутність митних правил полягає у встановленні умов та обмежень, які регулюють переміщення товарів через митний кордон. Це включає в себе визначення митних платежів, тарифів, правил оформлення необхідної документації, процедур контролю за товарами та їхню класифікацію. Митні правила спрямовані на забезпечення безпеки держави, захист її економічних інтересів та запобігання незаконному переміщенню товарів¹.

Однією з основних особливостей митних правил в Україні є їхня постійна еволюція та адаптація до міжнародних стандартів. За словами В. Денисенка, зміни в законодавстві та міжнародних договорах можуть відобразитись на митних правилах країни, і це вимагає постійного оновлення та уточнення внутрішніх митних нормативів².

Митні правила також є об'єктом правоохоронного реагування в Україні. Здійснення контролю за дотриманням митних правил відбувається через спеціалізований орган, а саме Державну митну службу України. Її діяльність спрямована на запобігання порушень митних правил, припинення незаконних перевезень товарів та боротьбу з контрабандою.

¹ Митне право України : навч. посібн. / А. І. Годяк, О. М. Ілюшук, Львів : СПОЛОМ, 2017. С. 15.

Я. П. Павлович-Сенета.

² Денисенко В. В. Правове забезпечення митної політики : міжнародно-правові стандарти та українське законодавство : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. С. 168.

Необхідно підкреслити, що ефективне виконання митних правил має важливе значення для розвитку економіки країни, забезпечення безпеки суспільства та дотримання міжнародних зобов'язань. Враховуючи постійні зміни у світовій торгівлі та технологічному прогресі, постійне вдосконалення митних правил залишається актуальним завданням для України.

Митниці відіграють важливу роль у забезпеченні економічної безпеки країни через контроль за переміщенням товарів через кордони. Їхня діяльність спрямована на запобігання економічним загрозам та захисту внутрішнього ринку від незаконного обігу товарів. Нижче нами наведено декілька ключових аспектів, які підкреслюють роль митниць у забезпеченні економічної безпеки держави.

По-перше, це є захист від контрабанди. Митниці виконують важливу функцію із запобігання незаконному переміщенню товарів через кордон. Це включає виявлення та припинення контрабанди, що може зашкодити економіці країни та підірвати довіру до легальних ринків збуту продукції.

Вищевказаний захист є ефективним лише за наявності дієвого митного контролю. За допомогою митного контролю здійснюється перевірка товарів, які перетинають кордон. Це допомагає запобігти ввезенню товарів, що не відповідають стандартам безпеки чи не пройшли необхідну сертифікацію. Добре відомим фактом є те, що митниці у багатьох державах, беруть активну участь у протидії економічним злочинам, таким як фальсифікація товарів, порушення правил інтелектуальної власності та незаконне уникнення митних платежів.

Також ефективна робота митних служб забезпечує стимулювання легального бізнесу. Так, ефективне функціонування митних процедур сприяє розвитку легального бізнесу та залученню інвестицій. Це стимулює економічне зростання та підтримує стабільність в країні. У цілому, митниці відіграють важливу роль у запобіганні використанню кордонів для незаконних фінансових операцій, відмиванню грошей та інших суспільно небезпечних практик¹.

Розвиток сучасних технологій та постійне вдосконалення методів контролю дозволяють митницям більш ефективно виконувати свої функції із забезпечення економічної безпеки. Такий підхід сприяє не лише покращенню контролю за переміщенням товарів, а й забезпеченню стабільності та розвитку економіки країни.

Не дивлячись на свою важливу роль, сучасна діяльність Державної митної служби України пов'язана із низкою недоліків та викликів, які ускладнюють її ефективність та впливають на бізнес та економічний розвиток країни.

Один із головних недоліків сучасних митних правил - це складність та непрозорість процедур, пов'язаних із митним контролем та оформленням документів. Бюрократичні перешкоди та тривалі процедури розмитнення

¹ Базилюк І. О. Форми та методи експортного контролю. *Митна справа*. 2022. № 1. С. 74.

товарів суттєво ускладнюють діяльність бізнесу та можуть спричинити затримки у поставках.

Це негативно позначається на конкурентоспроможності українських компаній на міжнародному ринку. Надмірні формальності та складні процедури можуть затримувати переміщення товарів через кордон. Для вирішення цієї проблеми важливо спростити процеси митного оформлення, зменшити кількість необхідних документів та впроваджувати електронні системи для зручності підприємців.

Інколи, стверджує О. Шевчук, митні правила можуть застосовуватися неоднаково для різних груп товарів чи суб'єктів підприємницької діяльності. Це може створювати нерівні умови для конкуренції та затримувати розвиток певних галузей. Дієвим вирішенням даної проблеми, на погляд науковця, може стати створення однакових умов для всіх учасників ринку шляхом удосконалення законодавства та контролю за його виконанням¹.

Також варто зазначити, що висока корупція та недоброчесні практики серед працівників митниці є серйозною проблемою. Це створює середовище недовіри, у тому числі й серед іноземних інвесторів, які б бажали вести бізнес в Україні. Рішучі заходи щодо боротьби з корупцією та підвищення професійного рівня працівників митниці мають величезне значення для покращення ситуації. Це означає, що потрібно впроваджувати системні антикорупційні заходи, зокрема, створення прозорих механізмів контролю та відкритих процедур, а також реалізація широкомасштабної реформи Державної митної служби України.

Крім того, умови роботи та технічне забезпечення митних постів також потребують серйозного удосконалення. Повільне впровадження сучасних технологій та інфраструктури гальмує швидкість обробки вантажів та може спричинити порушення безпеки на кордоні. У багатьох випадках системи митного контролю та оформлення ще не повністю автоматизовані, що призводить до затримок та помилок. Інвестиції у сучасні технології та цифрові рішення можуть значно полегшити процеси митного оформлення та контролю.

Як зазначає А. Шершун, невід'ємною частиною реформування митної служби України є потреба впровадження сучасних технологій та автоматизації процесів. Використання електронних систем та програмного забезпечення для спрощення та прискорення митних процедур може значно покращити ситуацію².

Однак, варто зауважити, що покращення діяльності Державної митної служби України не є виключно внутрішнім завданням останньої. Це потребує комплексного підходу, який включає в себе не лише внутрішні реформи митниці, а й зміни у законодавстві, співпрацю з іншими

¹ Колесниченко В. В., Шевчук О. М. Контроль за ввезенням та імпортом лікарських засобів як захід митно-тарифного регулювання. *Митна справа*. 2021. № 2. С. 32.

² Шершун А. А. Митне оформлення товарів та транспортних засобів: навч.-метод. посіб. Київ : Кондор, 2017. С. 202.

відомствами та активну підтримку з боку уряду.

Україна має великий потенціал у розвитку міжнародної торгівлі та залученні іноземних інвестицій. Проте досягнення цих цілей буде залежати від успішності реформ у митній сфері та вирішення недоліків, що існують у сучасних митних правилах.

Митні правила в Україні регулюються рядом законів та підзаконних нормативно-правових актів. Митні правила стосуються імпорту, експорту та переміщення товарів через митний кордон країни¹.

Основні принципи митних правил включають збір митних платежів, контроль за переміщенням товарів через кордон, забезпечення безпеки та захисту економіки країни. Деякі з основних правил включають у себе декларування товарів, яке полягає у тому, що при перетині кордону товари повинні бути декларовані, тобто заявлені митним органам. Це означає надання інформації про товар, його вартість, кількість тощо.

За перетин кордону з товаром чи послугами можуть стягуватися митні платежі, такі як мито, акцизи тощо, в залежності від характеру товарів та правил, встановлених законодавством. Митниця має право проводити огляд товарів, перевіряти документи, що супроводжують товари, та вживати заходів для запобігання контрабанди, порушень митних правил. У свою чергу порушення митних правил може призвести до штрафів, конфіскації товарів чи навіть кримінальної відповідальності у випадках серйозних порушень².

Отже, констатуємо, що митні правила в Україні є важливою частиною системи правового регулювання і відіграють значущу роль у забезпеченні економічної безпеки та функціонування держави.

Українські митні органи, як відомо, включають Державну митну службу України та її територіальні підрозділи. Їх функції включають контроль за переміщенням товарів через митний кордон, збір митних платежів, застосування митних процедур та боротьбу з порушеннями митних правил.

Відповідні порушення охоплюють, у свою чергу, недекларування товарів, незаконне переміщення через митний кордон, ухилення від сплати мита та інші дії, які суперечать митним нормам. Вказані правопорушення можуть передбачати як адміністративну, так і кримінальну та цивільно-правову відповідальність.

Зазначимо, що для боротьби з порушеннями митних правил Державна митна служба України співпрацює із правоохоронними органами, такими як Національна поліція та прокуратура. Ця співпраця спрямована на ефективне виявлення та припинення правопорушень. У зв'язку зі зростанням міжнародної торгівлі та обігу товарів Україна активно співпрацює з іншими країнами у сфері митної безпеки. Це включає обмін інформацією, спільні

¹ Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

² Прокопенко В. В., Осінь Т. І. Реформування митного законодавства України необхідно починати з основ. *Митна справа*. 2022. № 1. С. 11.

операції та участь у міжнародних організаціях¹.

Водночас важливо зазначити, що важливою частиною ефективної боротьби з порушеннями митних правил є поєднання профілактичних заходів, системи контролю та юридичної відповідальності. Органи правопорядку в Україні прагнуть забезпечити додержання митних норм задля забезпечення національної економічної безпеки та розвитку міжнародних економічних відносин.

А. Войцещук відзначає, що митні правила в Україні є важливою складовою в економічній діяльності країни та регулюють перетин кордону товарами, що ввозяться або вивозяться. Особливості цих правил визначаються законодавством, яке регулює митну справу, а також міжнародними угодами та конвенціями².

Однією з ключових характеристик митних правил є збереження балансу між захистом вітчизняного виробника та стимулюванням зовнішньої торгівлі. Для досягнення цієї мети встановлюються податки, мита, обмеження та інші правила, які регулюють рух товарів через кордон.

Щодо особливостей митних правил в Україні варто відзначити декілька ключових аспектів, на які звертають увагу вітчизняні дослідники. Зокрема, це стосується тарифного регулювання, яке здійснюється Державною митною службою України для контролю ввезення та вивезення товарів через митний кордон. Це означає, що на певні категорії товарів застосовуються мита або податки залежно від їхньої класифікації за митним тарифом. Митні ставки можуть варіюватися в залежності від країни-виробника, виду товару та умов торгівлі.

Безумовно, Україна має право на застосування на своїх власних кордонах певних митних процедур, які потрібно виконати під час перетину кордону з товаром. Це може включати оформлення митної декларації, сплату мита або податків, дотримання вимог щодо охорони здоров'я та безпеки, а також відповідність стандартам якості.

Не слід забувати, що Україна є учасником різних міжнародних угод та організацій, таких як Світова організація торгівлі, Договір про вільну торгівлю з Європейським Союзом та інші. Ці угоди впливають на митні правила України та регулюють умови торгівлі з іншими країнами³.

Досліджуючи проблематику функціонування митних правил в Україні, а також аналізуючи результативність Державної митної служби України, К. Червінко акцентував увагу на тому, що останнім часом в Україні активно впроваджується система електронного документообігу, яка спрощує та автоматизує митні процедури. Це дозволяє ефективніше здійснювати контроль за рухом товарів через кордон, зменшує час на оформлення та

¹ Правила внутрішнього службового розпорядку апарату Державної митної служби України : Протокол № 1 від 12.07.2023 загальних зборів (конференції) державних службовців апарату Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/robotu-sluzhbi>.

² Войцещук А. Д. Регулювання митної справи: навч. посіб. Київ: ПАВФ «ІНТРАДА», 2019. С. 172.

³ Романенко В. В. Класифікація нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі. *Митна справа*. 2020. № 3. С. 49.

спрошує взаємодію між митницями та учасниками зовнішньої торгівлі¹.

Можемо додати, що наразі, митні правила в Україні постійно змінюються та адаптуються до нових умов світової торгівлі та внутрішніх потреб економіки. Розуміння цих правил є важливим для бізнесу, що займається зовнішньою торгівлею, та для громадян, які перетинають кордон з товаром. Вони визначають умови та обмеження, які можуть вплинути на економічну активність та побутове споживання.

На основі статистичних даних діяльності уповноважених центральних органів виконавчої влади з питань реалізації державної митної політики, можна констатувати, що виконання функції боротьби з контрабандою та іншими порушеннями митних правил, що здійснюється в межах їх компетенції, є досить складним.

Такого висновку можна зробити на основі мінливості абсолютних значень показників статистичної звітності. Таким чином, згідно зі статистичними даними Державна фіскальна служба України за підсумками заходів щодо виявлення порушень митних правил та притягнення до адміністративної відповідальності у 2018 році збільшила показники кількості виявлених адміністративних правопорушень. Так, у 5 407 справах про порушення митних правил було тимчасово вилучено предметів правопорушень на суму 914 млн. грн. На 25% зросла кількість тимчасово вилучених предметів. За 2019 рік було заведено на 40% менше справ про порушення митних правил, порівняно із 2018 роком, а середня вартість предметів порушень збільшилась на 7,7%. Майже на 20% зросла кількість справ про порушення митних правил із фактично вилученими предметами, хоча вартість зменшилась порівняно з 2018 роком майже на 30%. Аналіз причин закриття справ про порушення митних правил показує, що переважна більшість справ закривається за відсутністю події та складу правопорушення (501 справа на суму 576 млн. грн. або 55% випадків) та щодо закінчення терміну дії на момент перегляду умов накладення штрафу (321 справа на суму 171 млн. грн. або 35% від випадки). Через малозначність закрито 61 справу на 3 млн грн. або 7% випадків².

А. Педешко, у своїй дисертації, наголошує на тому, що митна справа України забезпечує виконання двох груп завдань: по-перше, економічні, до яких відноситься поповнення доходної частини бюджету держави; по-друге, регулятивні завдання, що надають свій регулюючий вплив на економіку митного механізму за допомогою тарифних методів (методом опосередкованого керівництва), а також нетарифних методів у вигляді заборон, обмежень, ліцензування, квотування експорту і імпорту (методами прямого адміністративного керівництва). Таке регулювання покликане, на переконання дослідника, стимулювати розвиток національної економіки;

¹ Червінко К. В. Поняття та стадії контрольного провадження в діяльності органів державної митної служби України. *Митна справа*. 2022. № 5. С. 67.

² Публічний звіт про підсумки діяльності Державної податкової служби України за 2019 рік // Офіційний портал Державної податкової служби України : сайт. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/409589.html>.

захищати український ринок; притягати іноземні інвестиції; забезпечувати виконання зобов'язань перед іншими державами, міжнародними союзами, а також сприяти досягненню інших завдань, які визначає Верховна Рада, Президент і Уряд України. Також проведення митної справи в Україні обумовило в числі першочергових завдань створення норм для регулювання адміністративної відповідальності за порушення митних правил, що виникають у зв'язку з переміщенням через кордон товарів та транспортних засобів¹.

На нашу думку, варто окреслити межу, яка відрізнятиме поняття «митна справа» і «митне право», адже слід розуміти різницю між ними: перше – це порядок діяльності уповноважених митних органів з реалізації митної політики держави, друге – це сукупність норм (правил) переміщення товарів та транспортних засобів через митний кордон України. Особливу увагу звернути на класифікацію джерел митного права, на місце міжнародних норм, рішень Конституційного суду України та значення норм Конституції України.

Митна справа безпосередньо пов'язана із товарним виробництвом та міжнародною торгівлею і обміном. Вона є найпростішою формою оподаткування. Чітку систему митної справи мала Козацько-гетьманська українська держава. У період козацько-гетьманської доби до Державного скарбу (так іменувалась тоді фінансово-банківська і митна служба України) збирали прикордонне мито: евеку (вивізне) і інфуку (ввізне) мито. Вже тоді українські митники відзначалися високими професійними якостями, освіченістю, знанням іноземних мов.

Із виходом України з Радянського Союзу переважно на базі залишків митної структури СРСР та активного сприяння органів внутрішніх справ у прикордонних регіонах стали формуватися митні пости, а митниці на західному та південному контролі та в міжнародних аеропортах були підпорядковані Україні та набули нового статусу. Україна потребувала власної митної політики та митного законодавства².

Уже в перші місяці незалежності України в короткий термін були розроблені та прийняті Митний кодекс України від 12 грудня 1991 р. та Закон України «Про єдиний митний тариф» 5 лютого 1992 р. Були також визначені та закріплені основи митної справи, сформульовані основні завдання митних органів. При їх розробленні враховувалися міжнародні підходи та правила ведення митної справи та митної політики³.

Митна справа та її основа - митне законодавство - постійно вдосконалювалося в ході історії незалежної України. Етапним у митному законодавстві було прийняття Закону України «Про Єдиний митний тариф» від 5 лютого 1992 р. та створення міжвідомчої Митно-тарифної Ради

¹ Педешко А. І. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2020. С. 4–6.

² Додін Є. В. Виникнення та становлення митного права України. *Митна справа*. 2013. № 1. С. 10–14.

³ Митний кодекс України від 12.12.1991. № 1970-XII. (втратив чинність від 16.05.2008). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12#Text>.

України, до якої входили представники Кабінету Міністрів, Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі, Міністерства економіки, Міністерства фінансів, Держмитслужби, Міністерства закордонних справ, Міністерства юстиції¹.

21 квітня 2012 року в газеті «Голос України» (№73-74) було опубліковано, що Верховною Радою України прийнятий Митний кодекс України від 13.03.2012 року № 4495-VI, який набрав чинності 1 червня 2012 року. Прийняття нового Митного кодексу відображає прагнення законодавця наблизити чинне законодавство України до міжнародних стандартів, привівши його у відповідність до вимог Генеральної угоди про тарифи й торгівлю, Кіотської конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур, Стамбульської конвенції про тимчасове ввезення та деяких інших актів міжнародного права². Виходячи з вищевикладеного, на даний час митна справа в Україні розвивається у напрямку гармонізації і уніфікації із загальноприйнятими міжнародними нормами та стандартами.

З огляду на таке тривале історичне становлення митні правила є важливою складовою економіки України, впливають на зовнішньоекономічні відносини, торгівлю та інвестиції, мають як свої переваги, так і недоліки.

Однією з переваг є спрощена система митного оформлення для деяких категорій товарів. Україна впроваджує ряд митних пільг для малих підприємств, що сприяє розвитку малого бізнесу та підтримці експорт, стимулюванню зовнішньої торгівлі та залученню іноземних інвестицій.

Однак існують певні недоліки, які ускладнюють ефективність митних правил в Україні. Найбільш поширеним недоліком є бюрократія та корупція у митній системі. Деякі процедури можуть бути заплутаними та тривалими через велику кількість документів та формальностей, що часто сприяє виникненню корупційних схем. Це може впливати на бізнес, збільшуючи його витрати та обмежуючи розвиток³.

Також варто відзначити, що інколи митні правила можуть бути неоднаково застосовані для різних товарів. Це може призвести до несправедливої конкуренції та нерівних умов для різних суб'єктів підприємницької діяльності.

Для покращення ситуації потрібно активно працювати над спрощенням процедур та зменшенням бюрократії в митній системі. Важливо впроваджувати електронні сервіси та митні платформи, що спрощуватимуть процеси оформлення товарів. Також потрібно боротися з

¹ Про єдиний митний тариф : Закон України від 05.02.1992 № 2097-XII. (Втратив чинність від 01.06.2012).

² Про єдиний митний тариф : Закон України від 05.02.1992 № 2097-XII. (Втратив чинність від 01.06.2012); Генеральна угода про тарифи й торгівлю від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#Text; Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція) від 18.05.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text; Конвенція про тимчасове ввезення від 26.06.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_472#Text.

³ Синицька В. О. Порушення митних правил: проблеми та напрями протидії : кваліфікаційна робота студента. Тернопіль, 2021. С. 35–38.

корупцією та забезпечувати прозорість та відкритість у митній діяльності.

Українські митні правила потребують системних змін, спрямованих на спрощення процесів та боротьбу з корупцією. Розвиток ефективної та прозорої митної системи може значно покращити конкурентоспроможність України на світовій арені та сприяти її економічному зростанню.

Висновки. Отже, підсумовуючи усі тези і твердження, наведені у даному підрозділі, можемо зазначити, що митні правила є ключовим елементом в регулюванні переміщення товарів через державний кордон. Вони визначають порядок і умови проведення митного контролю, встановлюють обов'язковість подання декларацій та документів, необхідних для імпорту та експорту товарів.

Особливості митних правил як об'єкту правоохоронного реагування зводяться до їхньої динамічності та постійної адаптації до змін у міжнародній торгівлі та економічному середовищі. Митні органи повинні постійно вдосконалювати свої стратегії та методи контролю для виявлення порушень митних правил та запобігання втратам для держави. Розвиток технологій також відображається на особливостях правоохоронного реагування в митній справі, зокрема значного потенціалу набуває використання сучасних інформаційних систем для ефективного митного контролю.

Узагальнюючи, відзначимо, що митні правила є важливим об'єктом у правоохоронній діяльності, спрямованій на забезпечення безпеки та ефективного функціонування економіки. Їхня постійна модернізація та адаптація є необхідною задля врахування сучасних викликів та забезпечення ефективного контролю за переміщенням товарів через кордони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базиліук І. О. Форми та методи експортного контролю. *Митна справа*. 2022. № 1. С. 74-81.
2. Войцещук А. Д. Регулювання митної справи: навч. посіб. Київ: ПАВФ «ІНТРАДА», 2019. 312 с.
3. Генеральна угода про тарифи й торгівлю від 15.04.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003#Text.
4. Денисенко В. В. Правове забезпечення митної політики : міжнародно-правові стандарти та українське законодавство : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. 326 с.
5. Додін Є. В. Виникнення та становлення митного права України. *Митна справа*. 2013. № 1. С. 10–14.
6. Колесниченко В. В., Шевчук О. М. Контроль за ввезенням та імпортом лікарських засобів як захід митно-тарифного регулювання. *Митна справа*. 2021. № 2. С. 32–39.
7. Конвенція про тимчасове ввезення від 26.06.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_472#Text.

8. Митне право України : навч. посібн. / А. І. Годяк, О. М. Ілюшик, Я. П. Павлович-Сенета. Львів : СПОЛОМ, 2017. 308 с.
9. Митний кодекс України : : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
10. Митний кодекс України від 12.12.1991. № 1970-XII. (втратив чинність від 16.05.2008). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12#Text>.
11. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція) від 18.05.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_643#Text.
12. Педешко А. І. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2020. 22 с.
13. Правила внутрішнього службового розпорядку апарату Державної митної служби України : Протокол № 1 від 12.07.2023 загальних зборів (конференції) державних службовців апарату Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/roboata-sluzhbi>.
14. Про єдиний митний тариф : Закон України від 05.02.1992 № 2097-XII. (Втратив чинність від 01.06.2012).
15. Прокопенко В. В., Осінь Т. І. Реформування митного законодавства України необхідно починати з основ. *Митна справа*. 2022. № 1. С. 11-21.
16. Публічний звіт про підсумки діяльності Державної податкової служби України за 2019 рік // Офіційний портал Державної податкової служби України : сайт. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/409589.html>.
17. Романенко В. В. Класифікація нетарифних заходів регулювання зовнішньої торгівлі. *Митна справа*. 2020. № 3. С. 49–56.
18. Синицька В. О. Порушення митних правил: проблеми та напрями протидії : кваліфікаційна робота студента. Тернопіль, 2021. 75 с.
19. Червінко К. В. Поняття та стадії контрольного провадження в діяльності органів державної митної служби України. *Митна справа*. 2022. № 5. С. 67–71.
20. Шершун А. А. Митне оформлення товарів та транспортних засобів: навч.-метод. посіб. Київ : Кондор, 2017. 330 с.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023

Yulia V. BUKHARYEVA,

postgraduate student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ESSENCE AND PECULIARITIES OF CUSTOMS RULES AS AN OBJECT OF LAW ENFORCEMENT RESPONSE

The article emphasizes that customs rules are a key element in regulating the movement of goods across the state border. They determine the procedure and conditions for conducting customs control, establish the obligation to submit

declarations and documents necessary for the import and export of goods.

It is noted that the peculiarities of customs rules as an object of law enforcement response are reduced to their dynamism and constant adaptation to changes in international trade and the economic environment. Customs authorities must constantly improve their control strategies and methods to detect violations of customs rules and prevent losses for the state. The development of technologies is also reflected in the peculiarities of law enforcement response in customs affairs, in particular, the use of modern information systems for effective customs control is gaining significant potential.

It has been established that customs regulations are an important object in law enforcement activities aimed at ensuring security and efficient functioning of the economy. Their constant modernization and adaptation is necessary to take into account modern challenges and ensure effective control over the movement of goods across borders.

Keywords: *essence, features, customs rules, object of law enforcement response, State Customs Service of Ukraine.*

Альона Валентинівна КОМЗЮК,
доктор філософії
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

В статті обґрунтовується, що не зважаючи що принципи адміністративного права європейських держав є в цілому сталими за своєю правовою природою однак вони постійно адаптувалися до сучасних умов функціонування ЄС, яке еволюціонує як організаційно-правова структура. Європейський адміністративний простір відбудовується за допомогою набору загальних адміністративних принципів що є виступають стандартами інституційного будівництва у країнах, які є чи бажають стати повноправними членами Європейського Союзу.

Відзначається, що правові системи держав-членів ЄС знаходяться в процесі постійного зближення з багатьма різними сферами, які під впливом законодавства ЄС, наприклад, через законодавчу діяльність інститутів Співтовариства та за допомогою прецедентного права Європейського суду.

Ключові слова: *система принципів; адміністративне право; трансформація; концепції.*

Постановка проблеми. Хоча прояви та концепції адміністративного права (Verwaltungsrecht, droit administratif) відрізняються в кожній з національних правових систем, завжди існує об'єктивно обумовлена необхідність домовитися про уніфікований перелік принципів та правил, що мають застосовуватися у сфері організації та здійснення публічного управління та до взаємин між публічною владою і громадянами¹.

Так принципи адміністративного права, що встановлюють стандарти

¹ Ziller J. Administrations comparées. Les systèmes politico-administratifs de l'Europe des Douz. *Revue internationale de droit comparé*. Année. 1994. 46-3. P. 988-989

та стимулюють поведінку суб'єктів владних повноважень зазвичай з'являються у розрізненому вигляді серед різних законодавчих актів від конституції до кількох актів парламенту, окремих підзаконних нормативних актів, а також прецедентного права судів щодо судових розглядів за безпосередньою участю публічної влади.

Крім інших, це характерно для таких країн як Бельгія, Франція, Греція, Ірландія та Великобританія. В інших країнах була введена в дію загальна кодифікація адміністративних процедур, за допомогою якої було зібрано та систематизовано багато з цих принципів. Ці країни включають Австрію (з 1925 року) Болгарію (1979 рік), Данію (1985 рік), Німеччину (1976 рік), Угорщину (1957 рік), Нідерланди (1994 рік), Польщу (1960 рік), Португалію (1991 рік) та Іспанію (1958 рік).

Відповідні адміністративні принципи є не просто ідеями, заснованими на добрій волі, а мають глобалізоване значення оскільки вони містяться в інститутах та адміністративних процедурах на всіх рівнях правового регулювання. Учасники відповідних відносин у публічній сфері юридично зобов'язані дотримуватися цих правових принципів, які в свою чергу повинні схвалюватися та захищатися незалежними контролюючими органами, системами юстиції та судового правозастосування, парламентськими перевітками та забезпеченням можливостей для розгляду і ефективного вирішення питань порушених у зверненнях громадян та юридичних осіб².

Протягом досить тривалого періоду часу принципи права є актуальною темою для здійснення дослідження багатьох науковців у галузі правової науки, зокрема й адміністративної. Беззаперечно актуальність дослідження відповідної тематики тісно пов'язана з тим фактом, в основному, з тим, що принципи права відображають усю повноту соціально - правових перетворень, які відбуваються в суспільстві на сучасному етапі його розвитку. Указаній проблематиці присвятили праці В. Авер'янов, І. Бойко, В. Колпаков, О. А. Пухтецька, А. Школик, Л. Богачова та інші.

Метою статті є дослідження окремих аспектів трансформації системи принципів адміністративного права в умовах активних тенденцій європеїзації національного правового регулювання суспільних відносин.

Для досягнення визначеної мети були поставлені нижченаведені завдання:

1. Обґрунтувати роль і значення діяльності Європейського суду у процесі трансформації принципів адміністративного права.
2. З'ясувати сутнісні характеристики фундаменталізації системи принципів адміністративного права в сучасних суспільно – правових реаліях.
3. Охарактеризувати значення принципів адміністративного права у сфері європейської моделі діяльності публічної влади.

² Schwarze J. European Administrative Law. London.1992. P. 285.

Виклад основного матеріалу. Методологічну основу цього дослідження становлять загальнонаукові й спеціальні методи наукового пізнання. Зокрема, застосування догматичного методу сприяло з'ясуванню сутності процесу трансформації принципів адміністративного права в сучасних суспільно-правових реаліях. Діалектичний метод сприяв аналізу таких понять, як система принципів адміністративного права, трансформаційний процес, Порівняльно-правовий метод застосовувався з метою використання міжнародного досвіду нормативної регламентації принципів адміністративного права на національних рівнях та на рівні наднаціонального утворення - ЄС. Методи дедукції, аналізу та узагальнення використовувалися з метою вивчення доктринальних положень з досліджуваного питання. Системно-функціональний метод дав змогу проаналізувати наявні наукові джерела, що висвітлюють питання трансформації принципів адміністративного права.

Принципи адміністративного права є ключовою категорією доктрини цієї галузі права. Одним з найважливіших досягнень європеїзації права є вироблення загальноєвропейських стандартів прав людини, механізмів їхньої реалізації та гарантій захисту. Принципи і норми європейської системи захисту прав і свобод людини – вагомий компонент європейського права¹.

Відповідні базові концептуальні засади знаходять своє відображення у судовій практиці, що формується Європейським судом, яка в свою чергу, є обов'язковою для врахування всіма державами-членами ЄС на національному рівні при застосуванні права ЄС. Систему керівних концептуальних засад адміністративного права складають зокрема: принцип здійснення адміністрування через закон; принцип співрозмірності, юридичної визначеності, захисту законних очікувань, недопущення дискримінації, право на слухання в процесі здійснення адміністративних процедур, забезпечення справедливих умов доступу громадян до адміністративних судів, позадоговірної відповідальності публічної влади.

Якщо ми спробуємо систематизувати основні принципи адміністративного права, які характерні для західноєвропейських країн, ми могли б виділити наступні групи: 1) достовірність і визначеність (правова визначеність); 2) відкритість і прозорість; 3) підзвітність і 4) результативність та ефективність. З них можуть бути виділені і інші принципи.

Правова природа принципів адміністративного права є однією з причин того, чому «бланкетні концепції» настільки поширені в адміністративному праві. Це також є однією з причин обґрунтованих звернень до національних судів, а також Європейського суду з питань

¹ Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав людини у європейському та національному праві. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. наук. ст. і тез наук. повід. за матеріалами Міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 23.11.2012): у 2 ч. / редкол.: А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, О. П. Бушан та ін. Харків : Точка, 2012. Ч. 1. С. 161–163.

вирішення спорів та постійного удосконалення вдосконалення відповідних рішень у доктринальному тлумаченні, яке було адаптовано до сучасних темпоральних суспільно-правових змін.

З погляду законотворчої діяльності, можливо, варто було б звернутися до «бланкетних концепцій» внаслідок їхньої пристосованості до нестандартних ситуацій¹.

Верховенство закону є багатогранним механізмом забезпечення надійності та передбачуваності. Він ґрунтується на принципі «адміністрування через закон». По суті, верховенство закону означає, що публічна влада має виконувати свої обов'язки відповідно до закону. Органи публічної влади приймають свої рішення, дотримуючись загальних правил або принципів, що застосовуються на основі справедливості до будь-якої особи, яка підпадає під сферу їх застосування.

Наголос робиться на нейтралітеті та загальності такого застосування (принцип недопущення дискримінації). Публічна влада повинна приймати рішення згідно з встановленими правилами та критеріями правомірного тлумачення, що визначаються судами, не беручи до уваги будь-які інші аспекти. Верховенство закону протистоїть дискреційним повноваженням та іншим відхиленням.

Верховенство закону вимагає суворої ієрархії правових норм, виконання яких забезпечується незалежними судами, а також принципом, що орган державної влади зазвичай не наділяється повноваженнями, що суперечать загальним правилам, які встановлені та опубліковані у спеціальному регуляторному рішенні².

Правова доктрина визначає «бланкетні концепції» як не достатньо чіткі та такі, що не містять однозначного визначення змісту принципів, оскільки вони повинні визначатися судами та вдосконалюватися в подальшому.

Бланкетні концепції, наприклад, включають сумлінність, розумність, загальне благо, лояльність. Насправді всі загально правові принципи можна віднести до бланкетних концепцій. Незважаючи на свою неоднозначність, бланкетні концепції є надзвичайно важливими для законотворчої діяльності та забезпечення дотримання законності.

У цьому контексті слушною є думка Ю. Старилова, що «...принципи адміністративного права – це суб'єктивні поняття, що формуються законодавцем, виходячи з конкретного правового досвіду і правової культури, і ґрунтуються на основних засадах правової системи з урахуванням досягнутого рівня розвитку адміністративного законодавства»¹.

Суб'єктивність набору принципів не означає його довільності.

¹ Schwarze J. European Administrative Law. London. 1992. P. 285.

² Пухтецька А. А. Принципи адміністративного права: адміністративно-правові та євроінтеграційні аспекти оновлення змісту та практики застосування : монографія. Харків : ПП Панов, 2016. 434 с.

¹ Тарилов Ю. Курс загального адміністративного права. В 3 т. Т. I: Історія. Наука. Предмет. Норми. Суб'єкти. К, 2002. 728 с.

«Хаотичність» позицій національних доктрин, законодавців і правозастосувачів пов'язана з конституційним правом.

Таким чином, багато принципів адміністративного права, процесу і процедури має конституційно правове «коріння». Так, у зарубіжній адміністративно-правовій науці спостерігається зв'язок адміністративної процедури з конституційними положеннями.

Наприклад, з погляду німецького адміністративного права на адміністративну процедуру, тлумачення і застосування відповідних норм права безпосередньо впливають закріплені в конституції основоположні права і свободи людини.

Через основні принципи взаємодії публічної адміністрації та громадян проходить ідея публічного інтересу. Також висловлюється теза про те, що перетворення принципу пріоритету прав людини на норму *jus cogens* у міжнародному праві також дало поштовх для інтернаціоналізації, уніфікації правового регулювання; «в результаті країна, яка бажає брати участь у міжнародному спілкуванні як діяльний, визнаний усіма суб'єкт, вимушена затверджувати цей принцип у своїй конституційній доктрині і розвивати в адміністративній. Правозабезпечувальний мотив стає важливою метою, критерієм їхньої ефективності для всіх країн»¹.

Зазначене свідчить, що найбільш значущим у відповідній концепції «суб'єктивних публічних прав» є саме те, що на публічну владу покладається зобов'язання щодо всебічного забезпечення суб'єктивних прав з питань реалізації та захисту їх у випадку виникнення порушення².

Кожна держава обирає власний шлях законотворчості, часто використовуючи засоби правового запозичення (рецепції) – нормативні (жорсткі) і модельні процедури. Нагадаємо, що в теорії права до об'єктів правового запозичення відносять моделі правової поведінки, правового змісту, правових зв'язків. Модельний об'єкт на шляху до свого впровадження в національне право проходить три стадії: вивчення, конструювання, перетворення і впровадження. Більш складним об'єктом для правового запозичення є форми правового змісту (законодавчі акти, підзаконні нормативно-правові акти, судові прецеденти, юридична мова), адже вони об'єднують усі форми. Обсяг цих форм доволі часто є різним, однак сучасна практика вказує на їхню усталеність, що присутня в будь-якій з правових систем, з-поміж них: форми права, юридична техніка, правові конструкції і форми поведінки. Вищезазначені об'єкти є взаємопоєднаними із загальними елементами самої правової системи – правом, правовою свідомістю правотворчістю та правозастосуванням³.

Як наслідок, усі зазначені елементи повинні обов'язково виступати об'єктом відповідного аналізу з питань дослідження трансформаційного

¹ Побежимова Н., Шерстобоев О. Адміністративне право і міжнародне право: нетипові правові конструкції. Адміністративне право і процес. 2016. № 10. С. 5–8.

² Бойко І. Доктринальні ідеї та цілі адміністративного права. *Право України*. 2019. № 5. С. 13–28.

³ Єгоров О. Форми і методи взаємодії правових систем сучасності : лекція. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1–2. С. 201–214

процесу впливу європеїзації на принципи адміністративного права України. Науковці справедливо зауважують, що процес формування і застосування принципів адміністративного права є досить динамічним, він тісно пов'язаний з реформуванням системи публічного адміністрування, її вдосконаленням, наближенням до норм і стандартів ЄС, прагненням до вступу в ЄС, що визначено пріоритетним напрямом розвитку України¹.

Зважаючи на вищевикладене, слід відзначити, що для України, як європейської держави, перш за все постає завдання переорієнтації власної системи принципів адміністративного права на орієнтири визначені основоположними принципами захисту прав людини, які напрацьовані тривалою практикою ЄСПЛ.

Також слід відзначити що РЄ і ЄС, що діють в європейському правовому просторі, постійно напрацьовують спільні демократичні, правові принципи на засадах Загальної декларації прав людини ООН. З огляду на вищевикладене запозичення позитивного досвіду європейських країн з питань забезпечення прав людини в будь-якому випадку має бути основним завданням – обов'язком сучасної держави, яка визначає себе, як демократичну, соціальну і правову та відповідно визнає права і свободи людини і їхні гарантії такими, що визначають зміст і спрямованість її діяльності (Конституція України)².

Висновки. Дослідження актуальних правових питань трансформації системи принципів адміністративного права з урахуванням процесу європеїзації суспільних відносин дає підстави зробити нижченаведені висновки:

1. Діяльність Європейського суду створює умови трансформації принципів адміністративного права та впливає на європейський адміністративно-правовий простір в цілому.

2. Система принципів адміністративного права тісно пов'язана із конституційними механізмами, що гуртуються на системі культурних, соціальних та політичних цінностей, які об'єднуються навколо основних положень демократії.

3. В умовах суспільних трансформацій принципи виступають орієнтирами для визначення стандартів діяльності публічної влади в рамках держав-членів ЄС, а також в інститутів ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко І. Доктринальні ідеї та цілі адміністративного права. *Право України*. 2019. № 5. С. 13–28

¹ Максiменцева Н. Спiввiдношення принципiв адмiнiстративного права та принципiв державного управлiння. *Пiдприємництво, господарство i право*. 2017. № 5. С. 115–118

² Конституція України : Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.#Text> (дата звернення: 10.11.2023).

2. Пухтецька А. А. Принципи адміністративного права: адміністративно-правові та євроінтеграційні аспекти оновлення змісту та практики застосування : монографія. Харків : ПП Панов, 2016. 434 с.
3. Богачова Л. Л. Юридичні гарантії прав людини у європейському та національному праві. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. наук. ст. і тез наук. повід. за матеріалами Міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 23.11.2012): у 2 ч. / редкол.: А. П. Гетьман, Ю. Г. Барабаш, О. П. Буцан та ін. Харків : Точка, 2012. Ч. 1. С. 161–163.
4. Тарилов Ю. Курс загального адміністративного права. В 3 т. Т. I: Історія. Наука. Предмет. Норми. Суб'єкти. К, 2002. 728 с.
5. Побежимова Н., Шерстобоев О. Адміністративне право і міжнародне право: нетипові правові конструкції. *Адміністративне право і процес*. 2016. № 10. С. 5–8.
6. Єгоров О. Форми і методи взаємодії правових систем сучасності : лекція. Порівняльне правознавство. 2013. № 1–2. С. 201–214.
7. Максименцева Н. Співвідношення принципів адміністративного права та принципів державного управління. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 115–118.
8. Загальна декларація прав людини : Міжнар. док. від 10.12.1948 / ООН. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.11.2023).
9. Конституція України : Прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.#Text> (дата звернення: 10.11.2023).
10. Schwarze J. *European Administrative Law*. London. 1992. P. 285.
11. Ziller J. *Administrations comparées. Les systèmes politico-administratifs de l'Europe des Douz. Revue internationale de droit comparé*. Année. 1994. 46-3. P. 988–989.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023

Alyona V. KOMZIUK,

PhD in Law

(Lecturer at the Department of Administrative Law and Process of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SOME THEORETICAL ISSUES OF THE TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE LAW

The article substantiates that despite the fact that the principles of administrative law of European states are generally stable in their legal nature,

they have constantly adapted to the modern conditions of the functioning of the EU, which is evolving as an organizational and legal structure. The European administrative space is rebuilt with the help of a set of general administrative principles, which are the standards of institutional construction in countries that are or wish to become full members of the European Union.

It is noted that the legal systems of the EU member states are in the process of constant convergence with many different areas that are under the influence of EU legislation, for example, through the legislative activity of the institutions of the Community and with the help of the precedent law of the European Court.

Keywords: *system of principles; Administrative Law; transformation; concepts.*

Світлана Антонівна МАСЛЕННИКОВА*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СЛУЖБИ В СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК РІЗНОВИДУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу теоретичних концепцій щодо змісту поняття «служба», «державна служба», «публічна служба». Проаналізовано особливості застосування законів України «Про Національну поліцію» та «Про державну службу» щодо служби в органах Національної поліції України і зокрема щодо служби в слідчих підрозділах поліції. У статті надано авторське бачення загальних положень визначення служби в слідчих підрозділах Національної поліції України, її значення як різновиду публічної служби.

Встановлено, що нормативно-правові, організаційні, кадрові та інші засади служби в слідчих підрозділах Національної поліції мають свою специфіку порівняно з публічною службою, хоча значною мірою охоплюються цим поняттям. Виділено загальні ознаки служби в підрозділах поліції, які мають схожість з ознаками публічної служби в правоохоронних органах, так і специфічні ознаки служби, які притаманні слідчим підрозділам поліції. Визначено специфіку служби в слідчих підрозділах Національної поліції, яка є публічною, політично неупередженою й професійною діяльністю слідчих та інших працівників (службовців), призначених на посади в слідчих підрозділах Національної поліції, спрямована на запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень в рамках владних повноважень, визначених законодавством України.

Ключові слова: *правове регулювання, служба, публічна служба, державна служба, слідчі підрозділи, Національна поліція України.*

Постановка проблеми. Ефективність діяльності органів Національної поліції в сфері захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення досудового розслідування правопорушень¹ залежить від належного правового регулювання проходження служби в слідчих підрозділах, ставлення кожного слідчого до якісного виконання своїх службових обов'язків в правоохоронній сфері. Необхідність теоретичного розуміння такого правового інституту як «публічна служба»

¹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>

та правильного тлумачення нормативно-правових актів України, що регулюють відносини, пов'язані із проходженням служби в слідчих підрозділах Національної поліції, спонукає наукову спільноту і законодавців до пошуку шляхів покращення стану проходження служби працівниками слідчих підрозділів поліції, визначення сутності «служби» в слідчих підрозділах поліції як різновиду публічної служби в правоохоронних органах з метою найефективнішої реалізації правоохоронної функції держави. Особливо актуальною дане питання стає в умовах введення в Україні правового режиму воєнного стану.

Актуальність. Дослідженню проблем інституту «державна служба», «публічна служба» в органах державної влади, у тому числі правоохоронних органів України присвятили свої праці ряд вчених, насамперед: В. Авер'янов, О. Бандурка, Р. Ботвінов, С. Гусаров, І. Казанчук, А. Комзюк, П. Комірчий, Т. Коломонець, В. Куйбіда, В. Малиновський, О. Миколенко, О. Музичук, К. Мельник, С. Серьогін, С. Стеценко О. Хорошенко та інші. Разом із тим питання розуміння сутності служби в слідчих підрозділах Національної поліції України, її ознак та особливостей як виду публічної служби, залишаються недостатньо дослідженими і потребують додаткової уваги з боку науковців.

Мета статті полягає у аналізі сучасних теоретичних концепцій і правових норм щодо розуміння сутності та значення служби в слідчих підрозділах Національної поліції України як різновиду публічної служби в системі правоохоронних органів.

Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі важливі завдання: розглянути позиції науковців стосовно вказаної проблематики; визначити основні ознаки і значення служби в слідчих підрозділах Національної поліції України, які впливають із змісту публічної служби в цілому та норм закону України «Про Національну поліцію»; запропонувати напрямки вдосконалення правового регулювання проходження служби в слідчих підрозділах Національної поліції України в умовах сьогодення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому враховані актуальні наукові підходи щодо визначення «служба», «публічна служба» в контексті діяльності Національної поліції, сформоване авторське бачення служби в слідчих підрозділах Національної поліції, з урахуванням новітніх викликів визначено основні шляхи вдосконалення правових засад проходження служби в слідчих підрозділах в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Служба в слідчих підрозділах поліції визнається формою активного реагування української правової держави на вчиненні кримінальні правопорушення (злочини), виявлення причин і умов, які сприяють учиненню кримінальних правопорушень, і вжиття заходів щодо їх усунення з метою забезпечення виконання вимог правових норм, неухильного дотримання принципів верховенства права, законності, рівності усіх перед законом і судом під час забезпечення досудового

розслідування¹. Внаслідок чого, визначення сутності служби в слідчих підрозділах Національної поліції в умовах воєнного стану можливе лише на основі ґрунтовного аналізу позицій науковців з даної проблематики.

Слід зазначити, що інститут публічної служби як поняття в українській правовій наці з'явилося доволі давно, проте широкого використання і розвитку набуло відносно недавно, протягом останнього десятиліття. В контексті функціонування органів державної влади частіше використовувався термін «державна служба». Нині більш поширеним є термін «публічна» служба замість «державна» служба, у тому числі і в правоохоронних органах.

В наукових роботах, присвячених формуванню інституту публічної служби в Україні, відмічаються різні підходи до визначення поняття «публічна служба». Так, П. О. Комірчий визначив публічну службу в Україні як вид служби, який: об'єктивується у професійній діяльності фізичних осіб (публічних службовців), що фінансується за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів і здійснюється на посадах у державних органах та органах місцевого самоврядування, на які вони призначаються (обираються); виявляється у виконанні та практичній реалізації публічної влади². Науковець вказує на складну соціально-правову сутність цього феномена, ключовими ознаками якого завжди будуть професійна діяльність фізичних осіб, виконання ними покладених на них службових завдань, результатом чого є обумовлення функціонування відповідного органу публічної влади, в якому виконуються ці службові завдання³. Виконання правоохоронних функцій покладається на спеціально створені державою органи публічної влади (правоохоронні органи) – Національну поліцію, прокуратуру, тощо.

Публічна служба здійснюється в системі державного апарату та в різних державних установах, метою яких є практичне втілення завдань, що стоять перед державою. А отже, як зазначає Смолка О.В., діяльність державного службовця повністю визначається потребами та інтересами держави. Він діє завжди за дорученням держави та від її імені. З урахуванням такої особливості, вказує науковець, проходження публічної служби є системою правовідносин, пов'язаною із присвоєнням рангів, просуванням державного службовця за посадами і за рангами, обмеженнями, оцінюванням результатів його службової діяльності, підвищенням рівня професійної компетентності⁴ тощо.

З теорії адміністративного права, досліджуючи його предмет, більшість вчених-адміністративістів стверджують, що вагомими

¹ Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>

² Комірчий П.О. Публічна служба в правоохоронній сфері України: теорія та практика : монографія. Київ : Маслаков, 2020. С. 48.

³ Там само. С. 65.

⁴ Смолка О. В. Особливості проходження державної служби в окремих державних органах в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2021. С. 30..

складовими публічної служби в Україні є державна служба та служба в органах місцевого самоврядування. Тим самим, науковці визначили два види публічної служби:

1) служба в органах державної влади (або державна служба в широкому розумінні), яка будується на нормах Конституції України та численних інших законах і підзаконних нормативно-правих актах, зокрема, на законі України «Про державну службу», що визначає загальні засади державної служби, а також статус державних службовців, які працюють у державних органах¹;

2) служба в органах місцевого самоврядування, порядок проходження якої врегульовано Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р. № 2493-III.

Основними рисами публічної служби, як поняттю, похідному від публічного управління та публічного адміністрування, називають реалізацію представниками органів публічної влади публічного інтересу, задоволення публічних потреб суспільства, діяльності на основі права і в його межах, стабільність і неприбутковість професійної діяльності².

Таким чином, у широкому розумінні публічна служба - це діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, поліцейських і військова служба, дипломатична служба, інша державна служба та служба в органах місцевого самоврядування.

Заміна термінології та початок використання самого поняття «публічна служба» в законодавстві України пов'язані зі зміною суті явищ та правового регулювання правовідносин в публічній сфері, у тому числі і в діяльності правоохоронних органів. В умовах низки реформаційних заходів в правоохоронній сфері, наслідком яких, зокрема, було утворення у 2015 році Національної поліції України як «сервісної служби», було переосмислено сутність служби в поліції України та призначення її як різновиду державної служби особливого характеру. Одним із нововведень у цьому аспекті є виділення посад поліцейських. Так, згідно з ч. 1 ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейським визнавався «громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції»³. Крім того, у ст.ст. 47, 48 вказаного Закону використано поняття «посади поліцейських», проте чіткого визначення в законі так і не надано.

Зазначимо, що одночасно з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII, прийнято в новій редакції і Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII, в якому у ст. 1 надано визначення «державної служби» як публічної, професійної, політично неупередженої діяльності із практичного

¹ Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/>

² Куйбіда В. С., Хорошенко О. В. Організація публічної служби України: монографія. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2016. С. 92.

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. стор. 1970, стаття 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо: 1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів; 2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; 3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; 4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства; 5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням; 6) управління персоналом державних органів; 7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством¹.

Враховуючи те, що Національна поліція та слідчі підрозділи зокрема – це «центральный орган виконавчої влади...», відповідно вказаним законодавчим актом у комплексі з Законом України «Про Національну поліцію» здійснено врегулювання відносин, що виникають у зв'язку із вступом на державну службу, її проходженням та припиненням, у тому числі і з особливостями служби в Національній поліції. Адже у п. 17 ст. 3 Закону України «Про державну службу» зроблено акцент на тому, що дія цього Закону поширюється на державних службовців, у тому числі і осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів та працівників інших органів, яким присвоюються спеціальні звання, якщо інше не передбачено законом².

На відміну від державної служби поняття «публічна служба» знайшло своє юридичне закріплення в п. 17 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України, в якому вказано, що публічна служба – це «діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади АР Крим, служба в органах місцевого самоврядування³». Слід визнати, що таке визначення є недосконалим, адже не враховує специфіку служби в правоохоронних органах, і зокрема в поліції.

Служба в слідчих підрозділах Національної поліції має свою специфіку, адже складається із цілеспрямованих дій із забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до їх підслідності, попередження та припинення кримінальних правопорушень, забезпечення ефективності досудового розслідування

¹ Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/>

² Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/>

³ Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

зادля притягнення винних осіб до відповідальності та відновлення правопорядку в країні.

Питання служби в слідчих підрозділах Національної поліції України, крім Закону України «Про Національну поліцію», який визначає правові основи діяльності усіх структурних підрозділів поліції та базові засади проходження служби поліцейських в цілому¹, регулюються низкою інших нормативно-правових актів України. Одним із головних є Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України», в якому надано поняття посади слідчого. Так, слідчий – це службова особа органу Національної поліції України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень².

Порівнюючи службу в слідчих підрозділах Національної поліції з таким видом публічної служби як державна служба, відмітимо наявність багатьох спільних рис. Одні з них характерні для переважної кількості видів публічної служби, інші – окремому їх виду. Так, служба в слідчих підрозділах поліції передбачає присвоєння спеціальних звань особам, які перебувають на посаді слідчого і є поліцейськими, що в якійсь мірі співвідноситься з рангами державних службовців. Враховуючи, те що слідчі підрозділи функціонують у складі органів Національної поліції, відповідно вони входять до системи правоохоронних органів, а тому мають багато спільних рис саме зі службою в інших правоохоронних чи воєнізованих органах. Це, насамперед, стосується етапів проходження служби в слідчих підрозділах поліції (відбір на службу громадян України, які спроможні за своїми особистими, діловими та моральними якостями, віком, станом здоров'я, освітнім і професійним рівнем ефективно виконувати відповідні службові обов'язки), схожість у порядку переміщення та просування по службі, як складової службової кар'єри, необхідності проходження підвищення кваліфікації, антикорупційні обмеження в діяльності, як і у службовців в рамках недопущення конфлікту інтересів по службі, та здійснення контролю за їх дотриманням.

Поряд з цим, аналіз норм чинного законодавства та особливостей проходження служби дозволяє зробити висновок, що державна служба в Національній поліції, у тому числі і у слідчому підрозділі, характеризується певними особливостями порівняно з іншими видами державної служби в частині: спеціального порядку вступу на службу, режиму проходження служби, звільнення зі служби, соціального та пенсійного забезпечення, тощо.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. стор. 1970, стаття 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

² Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>

Наявність значної кількості спільних рис служби в слідчих підрозділах поліції з іншими видами публічної служби у правоохоронних органах, підтверджується і застосуванням низки норм і навіть нормативно-правових актів, які регулюють службу в Національній поліції та інших правоохоронних органах. Так, з урахуванням того, що слідчі підрозділи Національної поліції України є структурними підрозділами апарату центрального органу управління поліції, її територіальних органів - головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві, територіальних (відокремлених) підрозділів головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві, які згідно з кримінальним процесуальним законодавством є органами досудового розслідування, відповідно, на працівників слідчих підрозділів поліції поширюється дія Дисциплінарного статуту Національної поліції України, який визначає правові засади притягнення слідчих як поліцейських до дисциплінарної відповідальності¹.

Як бачимо, особливості характеру служби в органах поліції визначає посада поліцейського. По-перше, ці особливості передбачені для прийняття на службу в Національну поліцію України у конкурсному порядку. А саме умови, підстави та порядок вступу на службу є особливими і охоплюють: 1) відбір у порядку конкурсу на службу в поліції та/або на зайняття вакантної посади, що включає встановлення серед кандидатів на посади наявності (відсутності) у кожного з претендентів певного законодавчо визначеного переліку навичок, здібностей, рівня освіти, володіння українською мовою, досягнення ними певного віку, проводяться оцінка їх фізичного і психологічного здоров'я, спеціальні перевірки; 2) підписання контракту про проходження служби в поліції; 3) призначення на посаду поліцейських наказами посадових осіб; 4) прийняття Присяги поліцейського; 5) присвоєння спеціального звання поліції; 6) отримання службового посвідчення та спеціального жетону, зразки та порядок видання яких затверджує Міністр внутрішніх справ України; 7) взяття на себе зобов'язань дотримуватися обмежень, визначених законом (щодо конфлікту інтересів, політичної нейтральності, відсутність права організації і участі у страйках та інші, встановлені Законом України «Про запобігання корупції»² та іншими законами України); 8) отримання у зв'язку зі специфікою і небезпекою службової діяльності спеціальних гарантій професійної діяльності у вигляді права отримувати в органах поліції інформацію з обмеженим доступом, під час виконання поліцейських повноважень користуватися безоплатно всіма видами громадського транспорту та ін.

По-друге, проходження служби в Національній поліції України має певні особливості. Так, всі поліцейські мають єдиний однострій, норми

¹ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2337-19>.

² Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

належності якого та правила носіння окремо затверджуються Міністром внутрішніх справ України. Новелою є те, що згідно цим правилам до однострою віднесено спеціальний жетон поліцейського. Такий нагрудний знак з жетоном є відмінністю поліцейських шляхом їх ідентифікації, а тому жетон заборонено знімати, приховувати, як і перешкоджати будь-кому прочитати інформацію, що на ньому встановлена, або фіксувати її за допомогою технічних засобів.

Нормативно-правові, організаційні, кадрові й інші засади служби в слідчих підрозділах поліції мають свою специфіку порівняно з публічною службою, хоча й охоплюються цим поняттям. Схожими є такі засади: публічно-правовий характер служби в слідчих підрозділах поліції – служіння народові та суспільству; права й обов'язки слідчих визначено спеціальним законодавством України; незалежність професійної діяльності слідчих; захищеність законом від неправомірного втручання у професійну діяльність слідчих під час здійснення кримінального провадження; фінансування служби з державного бюджету; несумісність служби в слідчих підрозділах поліції з підприємницькою чи іншою оплачуваною діяльністю.

Як бачимо, ці особливі риси служби в слідчих підрозділах поліції визначені самою особливістю правоохоронної діяльності. В результаті чого, науковці виділяють загальні ознаки публічної служби, які притаманні всім суб'єктам правоохоронної діяльності¹. Ними є:

- підзаконність служби (тобто порядок проходження служби закріплений чинним законодавством України);
- особливий правовий статус слідчих, здійснення служби професійно та компетентно (вимоги до професійної підготовки слідчих). Тобто, професійність служби забезпечується комплексом спеціальних знань і практичних навичок, досвідом роботи, професійною етикою і полягає у виконанні професійних обов'язків та реалізації наданих їм для цього прав;
- пов'язана з особливими обмеженнями, що встановлені законодавством України (зокрема такі обмеження визначені у Законі України «Про запобігання корупції»²);
- фінансування за рахунок коштів державного бюджету, передусім матеріальне забезпечення.

Водночас відмітимо, що до особливих ознак служби слідчих підрозділах поліції як підвиду публічної служби в правоохоронній сфері можна віднести:

- безпосередньо здійснюється особами, що уповноважені законом на здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень;

¹ Публічна служба : навч. посіб. / С. М. Сербогін, Н. А. Липовська, Є. І. Бородін та ін. ; за заг. ред. С. М. Сербогіна. Дніпро : ГРАНІ, 2018. С. 68-69.

² Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

– здійснюється в межах особливого режиму та повноважень, в рамках яких надано право застосувати вогнепальну зброю, засоби оборони й захисту;

– має власну внутрішню структуру та відомчу нормативно-правову базу, положеннями якої врегульовується організація діяльності слідчих підрозділів;

– спеціальний порядок призначення на посади керівників слідчих підрозділів, вищих керівників слідчих підрозділів, а також на посади слідчих-криміналістів, інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста), помічника слідчого, та проходження ними служби¹;

– владний характер служби, який передбачає наявність повноважень, яким притаманна владність, що здатна спрямовувати поведінку людей на реалізацію державних і суспільних інтересів. Так, слідчий має право в порядку, передбаченому КПК України, доручати відповідним уповноваженим оперативним підрозділам поліції проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Доручення слідчого щодо проведення таких слідчих дій є обов'язковими для виконання.

Виходячи із зазначених ознак та особливостей, служба в слідчих підрозділах поліції є правовим інститутом публічної служби в правоохоронних органах. Вона здійснюється в межах компетенції працівників слідчих підрозділів з числа поліцейських, які призначаються на посади, наділені державою публічно-правовим статусом для запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до компетенції слідчих підрозділів поліції. Відповідно, місія служби у слідчих підрозділах поліції – це професійне виконання слідчими своїх повноважень у правоохоронній сфері, тобто виконанні завдань і посадових обов'язків із виявлення, припинення, розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, та дій інших працівників слідчих підрозділів в межах їх владних повноважень через взаємодію з іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, державними установами, громадськими організаціями і об'єднаннями, а також з компетентними та судовими органами іноземних держав відповідно до міжнародних договорів України.

Висновки. Отже, служба в слідчих підрозділах Національної поліції України є публічною, політично неупередженою та професійною діяльністю із запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, що здійснюється слідчими та іншими працівниками (службовцями), призначених на посади в слідчих підрозділах Національної поліції, та віднесених до їх компетенції. Така служба має виражену галузеву компетенцію і регламентується, насамперед, спеціальними Законами України «Про Національну поліцію», «Про

¹ Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський, Л. В. Гаврилюк та ін. ; Держ. наук.-досл. ін.-т. Херсон :Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.

Дисциплінарний статут Національної поліції України» та низкою інших підзаконних нормативно-правових актів України. При цьому слід вказати, що на працівників слідчих підрозділів поширюється і дія Закону України «Про державну службу». Втім, правові, організаційні та кадрові засади служби в слідчих підрозділах поліції регулюються профільним нормативним актом – Наказом МВС України від 06.07.2017 № 570 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, 37. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
2. Комірчий П. О. Публічна служба в правоохоронній сфері України: теорія та практика : монографія. Київ : Маслаков, 2020. 475 с.
3. Куйбіда В. С., Хорошенко О. В. Організація публічної служби України: монографія. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2016. 271 с.
4. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський, Л. В. Гаврилюк та ін. ; Держ. наук.-досл. ін.-т. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.
5. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/>
6. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2337-19>
7. Про запобігання корупції: закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
8. Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ МВС України від 06.07.2017 № 570. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text>
9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. стор. 1970, стаття 379. (в ред. від 02.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
10. Публічна служба : навч. посіб. / С. М. Серьогін, Н. А. Липовська, Є. І. Бородин та ін. ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпро : ГРАНІ, 2018. 384 с.
11. Смолка О. В. Особливості проходження державної служби в окремих державних органах в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2021. 222 с.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2023

Svetlana A. MASLENNIKOVA,

postgraduate student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ON THE DEFINITION OF SERVICE IN THE INVESTIGATIVE UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS A TYPE OF PUBLIC SERVICE IN LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE

The article is devoted to the analysis of theoretical concepts regarding the content of the concepts of "service", "civil service", "public service". The author analyzes the peculiarities of application of the Laws of Ukraine "On the National Police" and "On Civil Service" in relation to service in the National Police of Ukraine and, in particular, in relation to service in the police investigation units. The article presents the author's vision of the general provisions of the definition of service in the investigative units of the National Police of Ukraine and its significance as a type of public service. The author establishes that the regulatory, legal, organizational, personnel and other principles of service in the investigative units of the National Police have their own specifics compared to the public service, although they are largely covered by this concept.

The author identifies the general features of service in police units which are similar to the features of public service in law enforcement agencies, and the specific features of service which are inherent in investigative police units. The author defines the specifics of service in the investigative units of the National Police, which is a public, politically impartial and professional activity of investigators and other employees (officers) appointed to positions in the investigative units of the National Police aimed at preventing, detecting, stopping, solving and investigating criminal offenses within the powers defined by the legislation of Ukraine.

Keywords: *legal regulation, service, public service, civil service, investigative units, National Police of Ukraine.*

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Ярослав Валерійович СТУПНИК,
кандидат юридичних наук, доцент
(ДВНЗ «Ужгородський національний
університету», м. Ужгород)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: ВІД ОРДИНАРНОЇ СИТУАЦІЇ ДО КОНТЕКСТУ ВІЙНИ

Стаття присвячена опису основних показників стану екологічної злочинності в Україні. Встановлено, що системні кримінальні практики експлуатації довкілля виявили свою стійкість і під час війни. У 2022 р. рівень злочинності проти довкілля сягнув відмітки у 4018 кримінальних правопорушень, з яких 742 – кримінальні проступки та 3276 – злочини. Окрім скорочення території статистичного обліку через тимчасову окупацію частини території України, активне ведення бойових дій, а також значну міграцію населення, виїзд за межі країни близько 8 млн. громадян, фіксується й не менш важливе зрушення у правозастосовній практиці щодо заподіяння шкоди довкіллю, зокрема у бік кваліфікації як воєнних злочинів, тобто за ст. 438 КК України. Україна зіткнулася з тим, що раніше, в тому числі й у період з 2014 по 24.02.2022 р., було радше винятком, аніж правилом – воєнними злочинами проти довкілля.

Ключові слова: довкілля, екологічна злочинність, стан, динаміка, незаконна порубка лісу, незаконне полювання, війна, воєнні злочин проти довкілля, протидія злочинності.

Постановка проблеми. Триваюча війна росії проти України актуалізувала низку комплексних, багатofакторних загроз існуванню як європейської цивілізації, так і цілих екосистем, в яких ця цивілізація викристалізувалася. Суттєвим чинником обструкції довкілля постає саме злочинність, включаючи воєнні екологічні злочини. Відтворювана ординарна злочинність проти довкілля в Україні поєдналася з кримінально-агресивним тиском на навколишнє природне середовище, що у ще більшій мірі сприяло й продовжує сприяти метасистемній, глобальній еколого-кліматичній кризі, репрезентуючи вітальну загрозу планетарного масштабу.

У Спеціальній доповіді Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (IPCC) наголошується на небезпечних змінах клімату, опустелювання, деградацію земель, стале управління земельними ресурсами, продовольчу безпеку та потоки парникових газів у наземних екосистемах. Починаючи з доіндустріального періоду, температура повітря на поверхні суші зросла майже вдвічі. Зміна клімату, включаючи збільшення частоти та інтенсивності надзвичайних ситуацій, лісових пожеж, негативно вплинула на продовольчу безпеку та наземні екосистеми, а також сприяла опустелюванню та деградації земель у багатьох регіонах (висока достовірність)¹. Окремо акцентується на тому, що стале управління земельними ресурсами, включаючи стале управління лісами, захист лісів, може запобігти та зменшити деградацію земель, підтримувати її продуктивність, зменшити негативний вплив зміни клімату (дуже висока достовірність). Це також може сприяти пом'якшенню та адаптації клімату в цілому (висока достовірність)².

У шостому оціночному звіті Міжурядової групи експертів зі зміни клімату було чітко зазначено, що зміна клімату є широко поширеною, швидкою та посилюється, і що лише оперативне та різке скорочення викидів парникових газів у цьому десятилітті зможе запобігти погіршенню клімату³. Усі шляхи, розроблені Міжурядовою групою експертів із зміни клімату, що відповідають обмеженню підвищення середньої температури до рівня менш ніж 1,5° C порівняно з доіндустріальним періодом, вимагають, щоб людська діяльність стала вуглецево-нейтральною до 2050

¹ IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse gas fluxes in Terrestrial Ecosystems / Summary for Policymakers Approved Draft. Headline Statements. URL: <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/08/3.-Summary-of-Headline-Statements.pdf>.

² Там само.

³ Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pirani, A., Connors, S.L., Péan, C., Berger, S., Caud, N. et al. *Climate Change 2021–2022 // The physical science basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.

року. Аналіз показує, що, окрім швидкої декарбонізації в економіках, знадобляться значні зусилля щодо управління наземними екосистемами¹.

Не потребує додаткових аргументів теза про те, що зміна клімату, виснаження природних ресурсів, забруднення й деградація навколишнього середовища, скорочення біорізноманіття, бідність, зростання нерівності всередині та між країнами, безробіття, збройні конфлікти, екстремізм, тероризм – це лише окремі фрагменти цілого, що залишається за горизонтом, поза спектром видимого. Але воно, це ціле, впливає на фрагменти. Впливаючи ж на фрагменти, ціле кардинально змінити неможливо, хоча й фрагменти, ясна річ, впливають на ціле, ускладнюючи його².

Слабко розвинена екологічна свідомість наразі підкорена економізму мислення, не пов'язана з вузлами ідентичності. Безумовно правим в цьому контексті був академік Д. С. Ліхачов, який майже півстоліття назад акцентував на тому, що ідея прогресу супроводжує історію людства в її доступному для огляду відтинку (не такому вже й великому). У своїх примітивних формах вона розглядає минуле та сучасність як жертву, що приноситься в ім'я майбутнього. Але вийшло так, що в реальному житті вона почала жертвувати майбутнім заради короткострокового сучасного. Сучасна промисловість «експлуатує майбутнє». Сьогоднішнє природокористування, кримінальна та інша суспільно небезпечна (хоча це словосполучення тут доречніше буде замінити на інше – натурально небезпечна) експлуатація довкілля (в тому числі – забруднення) не узгоджена зі спільними, загальнопланетарними, природничо-уселюдськими засновками на життя³. І агресивна війна росії проти України – цьому наочне підтвердження.

Разом з тим, не можна закривати очі й на ту обставину, що не лише війна послужила формуванню системних загроз довкіл्लю. Не менш значущими є й ті внутрішні, ординарні кримінальні практики, які відтворювалися на постійній основі задовго до війни й продовжують відтворюватись вже у воєнний період. Це стійкі кримінальні практики, протидія яким, у комплексі з відсіччю збройній агресії та припинення пов'язаних з нею триваючих екологічних злочинів – справа надзвичайної важливості. І первинною задачею до її виконання є формування описової інформаційної моделі стану екологічної злочинності.

Ця проблематика в тій чи іншій мірі віднайшла свою розробку у працях О. В. Заїчко, О. Г. Кальмана, Ю. О. Левченка, І. В. Маслія, В. К. Матвійчука, М. Г. Максименцева, В. М. Поповича, Г. С. Поліщука, В. В. Сазонова, Є. Л. Стрельцова, О. В. Ткаченка, Ю. А. Турлової й деяких інших

¹ UN Environment Programme & International Union for Conservation of Nature. 2021. *Nature-based solutions for climate change mitigation*. Nairobi, Kenya and Gland, Switzerland. 35 p. URL: <https://wedocs.unep.org/xmlui/bitstream/handle/20.500.11822/37318/NBSCCM.pdf>.

² Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків : Право, 2020. С. 12.

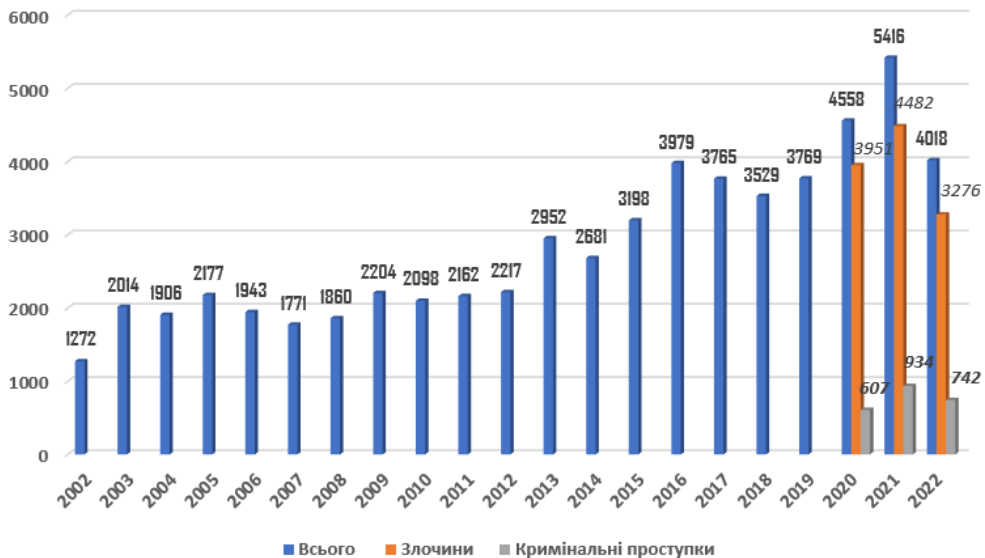
³ Там само. С. 14.

вчених. Втім, питання генези екологічної злочинності із накладанням на її модель фактору війни й досі лишалося поза фокусом дослідницької уваги.

Виклад основного матеріалу. Розрахунки дають підстави для твердження щодо невисокого рівня облікованості екологічних кримінальних правопорушень. За відомостями, що містяться у статистичних звітах – форма № 1 МВС «Про злочинність на території України», «Єдиний звіт про злочинність», «Звіт про злочинність» та форма № 1 Офісу Генерального прокурора «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» протягом періоду 2002–2022 було обліковано 59 429 кримінальних правопорушення проти довкілля (див. діаграму).

Діаграма

Графічне зображення рівня і динаміки злочинності проти довкілля (2002–2022 рр.)

Розрахунок середньої арифметичної простої величини дає можливість встановити середнє річне значення абсолютної кількості зареєстрованих (облікованих) кримінальних правопорушень *проти довкілля* і охарактеризувати типовий розмір досліджуваної ознаки, тобто узагальнений показник, який демонструє усереднене значення ознаки сукупності за конкретний період. Протягом 2002–2022 рр. ця величина становить 2823 кримінальні правопорушення. При цьому варто зауважити, що фактична кількість навіть облікованих *екологічних кримінальних правопорушень* є більшою, з огляду на те, що, як влучно підмічає Ю. А. Турлова, вчинення екологічного кримінального правопорушення службовими особами, як правило, кваліфікується та обліковується за

відповідними статтями Розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК України¹.

Так, наприклад, спеціалізована екологічна прокуратура Закарпатської обласної прокуратури скерувала до суду обвинувальні акти щодо двох колишніх працівників держпідприємства «Іршавське лісове господарство» – головного лісничого та начальника лісгосподарської ділянки – за фактами службової недбалості, що спричинила тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 367 КК України).

Слідством встановлено, що працівники лісоохорони не вжили достатньо заходів для збереження лісових насаджень на ввіреній їм території та допустили проведення незаконних рубок у 2020-2021 роках. За цей період протиправно здійснено масову порубку різних порід дерев, що спричинило державі збитки на загальну суму більше 50 млн грн. У причетності до спричинення цих збитків підозрюють і колишнього начальника іншої лісгосподарської ділянки. Його дії правоохоронці кваліфікували як перевищення службових повноважень, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 365 КК України)².

Одним із кількісних показників, які характеризують поширеність злочинів певної категорії, є їх питома вага (доля або частка) у структурі всіх облікованих злочинів. У публікації за 2009 р. Г. С. Поліщук зазначає, що доля екологічної злочинності в загальній структурі злочинності, незважаючи на загальну тенденцію до збільшення, залишається незначною та становить 0,3–0,5 %³.

За 20 років відносні показники екологічної злочинності (питома вага) збільшились у 2,5 рази: від 0,28 % у 2002 р. до 0,7 % у 2022 р. Особливо помітним є зростання зазначеного показника протягом двох останніх років, коли зростання рівня екологічних злочинів суттєво випереджало зростання абсолютних показників загальної злочинності.

Середнє значення частки екологічних злочинів у структурі усіх облікованих злочинів протягом 2002–2022 рр. становило 0,8 %.

Як слушно зауважує А. М. Бабенко, у кримінологічних дослідженнях абсолютні показники злочинності необхідно привести до єдиного показника, тобто перетворити їх на відносні, що відкриє можливість для об'єктивного їх порівняння. Статистично це досягається за допомогою розрахунку коефіцієнта інтенсивності злочинності або злочинної активності. Цей показник дає змогу: по-перше, виявити кримінальну враженість конкретної території; по-друге, провести порівняння показників

¹ Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. С. 96.

² Перед судом постануть двоє службових осіб лісового господарства. *PMG.UA*. 2023. 05 червня. URL: <https://pmg.ua/amp/crime/116158-pered-sudom-postanut-dvoye-sluzhbovykh-osib-lisovogo-gospodarstva>.

³ Поліщук Г. С., Мельник О. В. Стан і тенденції екологічної злочинності в Україні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4 (65). С. 123.

злочинності на різних територіях; по-третє, простежити зміни злочинності в динаміці з урахуванням змін кількості населення; по-четверте, судити про ефективність роботи правоохоронних органів як на конкретній території, так і в порівнянні з іншими¹.

Одним із відносних показників інтенсивності є коефіцієнт злочинності, що відображає співвідношення кількості злочинів на певну кількість населення (індекс розрахунку – 1000, 10 тис., 100 тис. осіб).

Розрахунок спеціального коефіцієнта екологічної злочинності як відношення щорічних значень абсолютної кількості екологічних злочинів до відповідних показників кількості наявного населення в Україні при індексі розрахунку в 100 тис. осіб дав змогу оцінити інтенсивність екологічної злочинності протягом 2002–2022 рр.

Результати розрахунків спеціального коефіцієнта екологічної злочинності та частки екологічних злочинів у структурі усіх облікованих злочинів наведено в таблиці.

Таблиця

**Коефіцієнт злочинної інтенсивності проти довкілля та в Україні
(2002–2022 рр.)**

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень проти довкілля	Кількість наявного населення, тис. осіб	Коефіцієнт злочинної інтенсивності на 100 тис. осіб
2002	1272	48457,1	2,6
2003	2014	48003,5	4,2
2004	1906	47622,4	4
2005	2177	47280,8	4,6
2006	1943	46929,5	4,1
2007	1771	46646	3,7
2008	1860	46372,7	4
2009	2204	46143,7	4,8
2010	2098	45962,9	4,6
2011	2162	45778,5	4,7
2012	2217	45633,6	4,9
2013	2952	45553	6,5
2014	2681	43001,2	6,9
2015	3198	42844,9	8,2
2016	3979	42672,5	9,9
2017	3765	42584,5	8,8
2018	3529	42 386,4	8,3

¹ Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. С. 64.

2019	3769	42 153,2	8,9
2020	4558	41 902,4	10,8
2021	5416	41 588,4	13
2022	4018	36 700*	10,9
Середні значення	3096,7	41863	8,1

Як і частка екологічних злочинів у структурі усіх облікованих злочинів, спеціальний коефіцієнт екологічної злочинності демонструє стабільне зростання протягом усього аналізованого періоду з мінімальним значенням у 2002 р. (2,6) та максимальним у 2022 р. (10,9) на кожні 100 тис. осіб. Зазначене зростання зумовлене не тільки збільшенням абсолютних показників облікованих екологічних злочинів, а й стабільним зменшенням кількості наявного населення. Особливо враховуючи фактор війни.

Зауважимо, що використання спеціального коефіцієнта екологічної злочинності дає змогу точніше порівняно з абсолютними показниками облікованих екологічних злочинів оцінити ступінь ураженості екологічною злочинністю населення України. Зокрема, це пов'язано з тим, що абсолютні показники, починаючи з 2014 р., не охоплюють учинення екологічних злочинів в АРК, а також окремих районах Донецької та Луганської областей, в яких триває антитерористична операція.

Протягом аналізованого періоду можна умовно виокремити десятирічний період (2003–2012 рр.) відносної стабілізації абсолютних показників екологічної злочинності з незначними щорічними коливаннями щодо середнього показника на рівні 2056 злочинів. У подальшому, з 2013 р., починається інтенсивне зростання масиву облікованих екологічних злочинів.

Ґрунтуючись на наведених у таблиці даних розрахуємо середній темп зростання екологічних злочинів протягом аналізованого періоду, який показує, у скільки разів у середньому кожен цей рівень (за певний рік) більший (або менший) від попереднього рівня. Зважаючи на те, що середній темп зростання розраховується для ряду динаміки з однаковими інтервалами, зазначений показник динаміки обчислюється за формулою середньої геометричної та становить 1,085. На підставі середнього темпу зростання доцільно визначити середній темп приросту екологічних злочинів, що демонструє, на скільки відсотків у середньому збільшується (зменшується) цей рівень порівняно з попереднім. Відповідно, протягом 2002–2016 років середній темп приросту екологічних злочинів становив 8,5 %. З 2017 по 2021 р. – 32,9 %. У 2022 р. – негативний приріст за ланцюговим методом обчислення.

* Відомості про чисельність населення станом на 01.01.2023 р. є приблизними та спираються на дані Фонду народонаселення ООН: World Population Dashboard. Ukraine. 2023. URL: <https://www.unfpa.org/data/world-population/UA>.

Представлений ряд динаміки характеризується тенденцією розвитку процесу в часі – трендом. Трендові моделі часових (динамічних) рядів доцільно використовувати для кримінологічного прогнозування на коротко- та середньостроковий періоди у разі виконання низки умов:

- період часу, за який досліджується прогнозований процес, має бути достатнім для виявлення закономірностей;
- трендова модель в аналізований період має розвиватись еволюційно;
- процес, що описується часовим рядом даних, повинен мати певну інерційність, тобто для великих змін у поведінці процесу потрібний значний час;
- автокореляційна функція часового ряду даних і його залишкового ряду мусить бути швидко згасаючою, тобто вплив більш пізньої інформації має сильніше відображатись на прогнозованій оцінці, ніж вплив більш ранньої інформації¹.

Для побудови тренду, що описує динаміку екологічних злочинів, використаємо поліноміальну функцію 6-го порядку. Підбір типу тренду визначається максимальним значенням коефіцієнта детермінації R^2 ($R^2 \rightarrow 1$), який вказує, наскільки отримані спостереження підтверджують модель. Обрана модель доволі точно відображає тенденцію розвитку процесу (коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,9471), що дає змогу використати одержаний поліном для подальшого аналізу та прогнозу². Так, використання тренду, що описує наявні дані екологічних злочинів, дає можливість спрогнозувати у 2023 р. кількість облікованих екологічних злочинів за умови порівняно стабільних криміногенних факторів на рівні близько 4730.

Якщо кількісна характеристика екологічної злочинності знаходить прояв у числовому розмірі, зокрема усіх вчинених екологічних злочинів, то її якісна характеристика розкривається через з'ясування внутрішніх і зовнішніх зв'язків, а також відносин, у яких відображено істотні властивості одиничного злочину. Крім того, якщо кількісні показники характеризуються доволі значною варіативністю, змінами, що залежать від впливу багатьох факторів, зокрема від досконалості системи обліку кримінальних правопорушень, рівня довіри населення до правоохоронних органів, то якісні ознаки достовірніше відображають характерні властивості та параметри екологічної злочинності.

Структура злочинності є одним із основних складових елементів кримінологічної характеристики екологічної злочинності. Структура злочинності є якісним показником, що розкриває її склад і внутрішню побудову, тобто співвідношення між складовими елементами, що утворюють екологічну злочинність як явище.

¹ Поліщук Г. С., Шерман М. І., Проценко М. В. Використання MS Excel для опрацювання правових даних: навч.-метод. посіб. Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2007. С. 61–62.

² Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. С. 98.

Абсолютну більшість кримінальних правопорушень проти довкілля складає незаконна порубка або незаконне зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України), причому їх відсоток серед посягань цієї спрямованості за розглядуваний період збільшився з 33,6 % до 52,8 %. У 2013–2014 рр. виявилось близько 1000 таких фактів. Після дуже суттєвого зростання у 2015–2016 рр. до 2313 (у 2,3 рази) чисельність цих посягань у наступні три роки зменшувалася, але незначно та у 2019 р. дорівнювала 1961 (-15,2 % до рівня 2016 р.). У 2020–2021 р. знову відбулося збільшення цих випадків, спочатку на 30,2 %, а потім ще на 12,1 %. У 2021 р. зафіксовано 2862 кримінальні правопорушення. У 2022 р. відбулося помірне зниження до рівня 2454.

Рівень первинних кримінальних практик у сфері лісового господарства залишається високим, а динаміка – хвилюватою. При тому звертає на себе увагу вкрай низька ефективність правозастосовної діяльності в аспекті якісного розслідування та направлення кримінальних проваджень до суду з обвинувальними вироками. Наочним є дисонанс між кількістю зареєстрованих та направлених до суду кримінальних проваджень. Так, лише 17 % провадження за фактами знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України) завершується складанням обвинувального акту. Не набагато більшим є відсоток успішного завершення розслідувань за фактами незаконних порубок або незаконне зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України – 18,8 %). Лише 8 % проваджень за фактами незаконного полювання (ст. 248 КК України) направляються до суду. І взагалі не завершуються протягом останніх восьми років складанням обвинувальних актів розслідування фактів порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України). Незважаючи на низький рівень виявлення і фіксації останніх (щорічно приблизно 4 кримінальних проваджень), абсолютно незадовільною видається ситуація неспроможності реалізувати задачі і досудового розслідування і кримінально-правового регулювання загалом.

Як можна переконатися з викладених статистичних даних, динаміка злочинності проти довкілля попри періодичні коливання демонструє загальну та вельми суттєву тенденцію до зростання. Так, у 2014 р. чисельність цих кримінальних правопорушень скоротилася на 10,2 % (що не в останню чергу зумовлено скороченням статистичної бази обліку через тимчасову окупацію росією Автономної Республіки Крим, частин Донецької та Луганської областей). У наступні два роки дуже суттєво зросла, на 50,3 % щодо рівня 2014 р., у 2017–2018 рр. трохи знизилась до 3529 (-10,9 %), в подальші три роки збільшилася, спочатку незначно (+6,8 %), а у 2020–2021 рр. більш суттєво (+20,9 % та +18,8 %) до 5146. Зазначені діяння складали в середньому 0,8 % від усіх виявлених в країні кримінальних правопорушень¹. Натомість у 2022 р. рівень злочинності проти довкілля сягнув відмітки у

¹ Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол. М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. С. 98–99.

4018 кримінальних правопорушень, з яких 742 – кримінальні проступки та 3276 – злочини. І це в цілому відповідає загальному тренду у розвитку криміногенної обстановки, визначальний вплив на яку сформувала війна, повномасштабна агресія російської федерації. Її окрім скорочення території статистичного обліку через тимчасову окупацію частини території України, активне ведення бойових дій, а також значну міграцію населення, виїзд за межі країни близько 8 млн. громадян, фіксується й не менш важливе зрушення у правозастосовній практиці щодо заподіяння шкоди довкіллю взагалі та лісовим ресурсам, лісу, зокрема у бік кваліфікації як воєнних злочинів, тобто за ст. 438 КК України. Україна зіткнулася з тим, що раніше, в тому числі й у період з 2014 по 24.02.2022 р., було радше винятком, аніж правилом – воєнними злочинами проти довкілля. І це значна частина злочинів, які наразі поповнюють статистичний масив саме за ст. 438 КК України.

Зокрема, станом на 375-тий день з моменту початку повномасштабного вторгнення рф було зафіксовано 2333 випадки завдання шкоди довкіллю в результаті бойових дій. Завдана шкода оцінюється в 1912 млрд. грн. (в 867 млрд. грн. оцінюється забруднення земель та ґрунтів, 988 млрд. грн. – повітря, 57 млрд. грн – води). Значна шкода була завдана й продовжує завдаватися лісам (зокрема, в результаті пожеж), об'єктам природно-заповідного фонду, біорізноманіттю, корисним копалинам¹. Водночас далеко не завжди відбувається адекватна реакція на злочинне спричинення шкоди довкіллю з боку правоохоронних органів, що сприяє їх латентизації.

Дані Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів свідчать про тисячі фактів завдання шкоди довкіллю України з часу повномасштабного вторгнення, в той час як Офіс Генерального прокуратура звітує про декілька десятків кримінальних справ за фактами завдання шкоди довкіллю за ст. 441 (Екоцид) та ст. 438 (Порушення законів та звичаїв війни) КК. Отже, лівова частка випадків нищення ворогом довкілля, яка зафіксована Державною екологічною інспекцією та Міндовкілля, повинна також бути предметом або кримінального переслідування або цивільних позовів про відшкодування завданих збитків. Масштаби нищення ворогом довкілля вже давно вийшли за межі державних кордонів та стали предметом обговорень на найвищих рівнях. На зустрічі G7 в кінці 2022 року Президентом України було озвучено мирний план, який передбачає в тому числі і припинення агресором екоциду в Україні. Тому, злочин екоциду повинен бути розслідуваний слідчими органами України. І на сьогодні кількість таких злочинів буде продовжувати зростати, адже величезна кількість територій ще недоступна для працівників Державної екологічної інспекції, правоохоронних органів, працівників ПЗФ для огляду та фіксації злочинів через замінування, активні воєнні дії, тощо. Також діючі методики

¹ «United for Justice»: притягнення до відповідальності за воєнні злочини проти довкілля. *Екологія. Право. Людина*. 2023. 8 березня. URL : <http://epl.org.ua/announces/united-for-justice-prytyagnennya-do-vidpovidalnosti-za-voyenni-zlochyny-proty-dovkillya/#:~:text=D0%B8>.

обрахунку шкоди не включають шкоду для екосистемних послуг, які надають чи втрачають здатність надавати природні комплекси через війну. Тому доречними є пропозиції щодо впровадження поняття екосистемних послуг в національне законодавство¹.

Дуже важливо, щоб шкода довкіллю була включена в мандат та процедури всіх тих міжнародних органів та механізмів, які анонсовані: Міжнародний реєстр шкоди повинен включати можливість внесення даних про шкоду довкіллю України. Міжнародна компенсаційна комісія повинна також мати мандат розглядати справи, пов'язані зі шкодою довкіллю, як це було у випадку роботи Компенсаційної комісії у справі Іраку. На національному рівні слід забезпечити за допомогою міжнародних партнерів України ефективно та швидко розслідування фактів екоциду, фіксування та збору доказів у цих справах. Також слід опрацювати питання долі тих трильйонів збитків, які зафіксовані Міндовкілля та механізмів верифікації цих даних, збору додаткових та необхідних доказів та вироблення дороговказу для Державної екологічної інспекції та правоохоронних органів щодо механізмів відшкодування цих збитків через національну судову систему.

І дуже важливий практичний аспект цих процесів – це збір даних та доказів, фіксування фактів шкоди, убезпечення надійних даних про базовий стан довкілля (до вторгнення та до завдання шкоди), і тут без допомоги міжнародних партнерів ми не зможемо забезпечити безумовну відповідальність агресора за використання довкілля в якості воєнних цілей та для воєнних цілей армії агресора. Попросити та отримати таку допомогу (експертну, технічну, фінансову, організаційну, та ін) ще не пізно, адже наслідки та факти екоциду ми будемо ще довго виявляти після закінчення воєнних дій та перемоги України².

Також ще належить оцінити та дати юридичну оцінку наслідки екологічної катастрофи, спричинену воєнним злочином з боку військовослужбовців російської федерації – підризу дамби Каховської гідроелектростанції. Внаслідок цих дій, станом на 08.06.2023 р. за отриманими нами оцінками працівників Херсонської обласної військової адміністрації, під затопленими виявилися 600 квадратних кілометрів Херсонської області. З них 32% – правобережжя та 68% – лівий берег. Окрім урбаністичного виміру катастрофи, підтоплення та шкоди зазнали в лісові масиви, об'єкти природо-заповідного фонду з відповідними їх складовими флори та фауни. Адекватну оцінку наслідків цих дій можна буде сформулювати не раніше ніж відповідні території Херсонської області будуть деокуповані.

Висновки. Системні кримінальні практики експлуатації довкілля в Україні виявили свою стійкість і під час війни. У 2022 р. рівень злочинності проти довкілля сягнув відмітки у 4018 кримінальних правопорушень, з яких

¹ Там само.

² «United for Justice»: притягнення до відповідальності за воєнні злочини проти довкілля. *Екологія. Право. Людина*. 2023. 8 березня. URL : <http://epl.org.ua/announces/united-for-justice-prytyagnennya-do-vidpovidalnosti-za-voyenni-zlochyny-proty-dovkillya/#:~:text=D0%B8>.

742 – кримінальні проступки та 3276 – злочини. І це в цілому відповідає загальному тренду у розвитку криміногенної обстановки, визначальний вплив на яку сформувала війна, повномасштабна агресія російської федерації. Її окрім скорочення території статистичного обліку через тимчасову окупацію частини території України, активне ведення бойових дій, а також значну міграцію населення, виїзд за межі країни близько 8 млн. громадян, фіксується й не менш важливе зрушення у правозастосовній практиці щодо заподіяння шкоди довкіллю взагалі та лісовим ресурсам, лісу, зокрема у бік кваліфікації як воєнних злочинів, тобто за ст. 438 КК України. Україна зіткнулася з тим, що раніше, в тому числі й у період з 2014 по 24.02.2022 р., було радше винятком, аніж правилом – воєнними злочинами проти довкілля. Продовження бойових дій спричиняє непоправну шкоду цілим екосистемам, збереження і відродження функціоналу яких має стати складовою концепції перехідного правосуддя для України, а також сформувати окремий фокус уваги на рівні міжнародного кримінального правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 416 с.
2. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол. М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с.
3. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків : Право, 2020. 280 с.
4. Перед судом постануть двоє службових осіб лісового господарства. *PMG.UA*. 2023. 05 червня. URL: <https://pmg.ua/amp/crime/116158-pered-sudom-postanut-dvoye-sluzhbovykh-osib-lisovogo-gospodarstva>.
5. Поліщук Г. С., Мельник О. В. Стан і тенденції екологічної злочинності в Україні. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4 (65). С. 120–126.
6. Поліщук Г. С., Шерман М. І., Проценко М. В. Використання MS Excel для опрацювання правових даних: навч.-метод. посіб. Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2007. 148 с.
7. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України. К., 2018. 446 с.
8. IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, and Greenhouse gas fluxes in Terrestrial Ecosystems / Summary for Policymakers Approved Draft.

Headline Statements. URL:
<https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/08/3.-Summary-of-Headline-Statements.pdf>.

9. «United for Justice»: притягнення до відповідальності за воєнні злочини проти довкілля. *Екологія. Право. Людина*. 2023. 8 березня. URL : <http://epl.org.ua/announces/united-for-justice-prytyagnennya-do-vidpovidalnosti-za-voyenni-zlochyny-proti-dovkillya/#:~:text=D0%B8>.

10. Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pirani, A., Connors, S.L., Péan, C., Berger, S., Caud, N. et al. *Climate Change 2021–2022 // The physical science basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press.

11. UN Environment Programme & International Union for Conservation of Nature. 2021. *Nature-based solutions for climate change mitigation*. Nairobi, Kenya and Gland, Switzerland. 35 p. URL: <https://wedocs.unep.org/xmlui/bitstream/handle/20.500.11822/37318/NBSCCM.pdf>

Стаття надійшла до редакції 05.09.2023

Yurii V. ORLOV,

Doctor of Science in Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Yaroslav V. STUPNYK,

PhD in Law, Associated Professor

(*Uzhgorod National University, Uzhgorod, Ukraine*)

CRIMINOLOGY ANALYSIS OF ENVIRONMENTAL CRIME IN UKRAINE: FROM THE ORDINARY SITUATION TO THE CONTEXT OF WAR

The article is devoted to the description of the main indicators of the state of environmental crime in Ukraine. It was established that systematic criminal practices of exploitation of the environment showed their stability even during the war. In 2022, the level of crime against the environment reached 4,018 criminal offenses, of which 742 were misdemeanors and 3,276 were felonies. In addition to the reduction of the territory of statistical accounting due to the temporary occupation of a part of the territory of Ukraine, the active conduct of hostilities, as well as significant migration of the population, the departure of about 8 million citizens outside the country, an equally important shift in law enforcement practice regarding damage to the environment, in particular towards qualifications as war crimes, i.e. under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine. Ukraine faced what previously, including in the period from 2014 to 24.02.2022, was the exception rather than the rule – war crimes against the environment.

Key words: *environment, environmental crime, state, dynamics, illegal logging, illegal hunting, war, war crimes against the environment, combating crime.*

Альона Олегівна СТРИЖАК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНOSTІ ПРОБЛЕМИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

В науковій статті наголошується на значному рівні розробленості проблематики правового регулювання безпеки дорожнього руху. Доведено, що «дорожній рух» представляє з себе явище, яке не лише глибоко інтегроване до повсякденного життя кожної людини, але й має широкі об'єктивні зв'язки із економічним станом держави в різних її галузях. Цим, без сумніву, і обґрунтовується та велика сукупність й різноманітність нормативно-правових актів, яка регулює окремі питання проблематики «дорожнього руху» та його «безпеки». Вдале (якісне) врегулювання питань «дорожнього руху» та його «безпеки» вимагає віднаходження балансу між динамічною множиною реальних безпекових ризиків, новітніми технічними та технологічними здобуттями та істотними перевагами розширення простору офіційно дозволених можливостей (для учасників дорожнього руху та для інших осіб, зміст та успішність діяльності яких залежать від унормування «дорожнього руху»). Ця особливість обумовлює динамічність системи національних нормативно-правових актів з врегулювання проблематики «дорожнього руху», а також пояснює залучення чималого кола суб'єктів до відповідних заходів з належного унормування на різних рівнях видання нормативно-правових актів. Оскільки, перелік відповідних суб'єктів, їх окремі права та обов'язки закріплені в Законі України «Про дорожній рух» (про що наголошено вже у перших статтях цього Закону), то саме цей законодавчий акт доцільно вважати профільним (головним, спеціальним або галузевим) з визначення питань «адміністративно-правового регулювання» означеної проблематики. Звернута увага, що інтенсивність продукування законотворчих ініціатив і реалізованих новацій щодо врегулювання особливостей Закону України «Про дорожній рух» залишається доволі високою.

Ключові слова, *дорожній рух, безпечність, безпека дорожнього руху, транспортні засоби, нормотворча ініціатива.*

Постановка проблеми. Як відомо, автомобільна промисловість у світі зародилась наприкінці 19 століття. Так, статистичні відомості щодо об'ємів виробництва свідчать, що в 1898 році в США було збудовано 1 000 автомобілів, а Франція в тому ж році випустила 1 631 машину¹. Натомість в Україні автомобільна промисловість почала свій активний розвиток із 1920-

¹ Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Автомобільна промисловість». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Автомобільна_промисловість#cite_note-господство-2.

х років¹. «...на піку розвитку автомобільної галузі в Україні (2007 рік), її частка в ВВП складала 4%»². А станом на 2022 рік: «...56% усіх товарів в Україні перевозяться автомобільним транспортом» (про що повідомив Перший заступник голови Державної служби України з безпеки на транспорті Ю. Марценишин)³.

Отже, люди ділять дороги з автомобілями вже значно більше ста років. І на сьогодні, згадуючи про «дорожній рух», будь хто уявляє собі передусім саме автомобілі та інші наземні транспортні засоби. Відповідне сприйняття знайшло своє відображення й в національному правовому полі.

Наразі треба визнати, що вивченню питань врегулювання відносин, які виникають в сфері «дорожнього руху», присвятила свої дослідження чимала кількість науковців. Серед них: В. Авер'янов, Р. Агакарян, О. Бандурка, Ю. Битяка, О. Бойко, І. Голосніченко, В. Гіжевський, С. Гусаров, Л. Гнатенко, Р. Демків, О. Джафарова, В. Доненко, А. Комзюк, Р. Миронюк, А. Подоляка, В. Пчелін, В. Разводовський, О. Салманова, Я. Хом'як, С. Шатрава, О. Шумейко, а також багато інших наукових, громадських та державних діячів, в тому числі з інших держав. Наприклад, такі як: Matts-Ake Belin, M. Braker, S. Duncan, N.J. Garber, L.A. Hoel, A. Nunez, D.A. Saez та інші.

Проблеми організації «дорожнього руху» та врегулювання окремих питань його «безпеки» розглядали також: Л. Абрамова, В. Амбарцумян, М. Афанасьєв, В. Бабанін, В. Батиргарєєва, О. Берест, Ю. Бриндіков, А. Бричук, Д. Бурко, В. Введенська, Е. Гаврилов, І. Галак, В. Голіна, Б. Головкін, А. Горєв, Й. Горінецький, О. Гуджоян, З. Дерех, М. Дмитриченко, М. Долгополова, В. Доля, В. Єгупенко, С. Єсімов, В. Захарова, Ю. Йосипів, В. Кищун, Г. Клінковштейн, М. Климчик, О. Кобзарь, А. Коваленко, Н. Кожуховська, О. Копиленко, І. Копотун, М. Лазаренко, О. Лановий, О. Лобашов, В. Луканін, В. Лук'янов, П. Луцюк, В. Маслюк, А. Мастепан, М. Микитюк, В. Мисливий, О. Міленін, А. Мовчан, О. Мойсюк, Д. Назаренко, О. Новіков, О. Олещенко, В. Поліщук, К. Полтава, М. Рудик, Л. Сопільник, В. Філіпова, А. Холостенко, С. Шрамко і багато інших.

Мета статті спрямована на виявлення особливостей адміністративно-правового регулювання «безпеки дорожнього руху» в Україні через призму наукових праць та норм чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Так, Закон України «Про дорожній рух» визначає, що «учасниками дорожнього руху є особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для *пересування людей та перевезення вантажів за допомогою*

¹ Велика українська енциклопедія (е-ВУЕ – Електронна версія, видана Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво»), «Автомобільна промисловість». URL: https://vue.gov.ua/Автомобільна_промисловість.

² Прушківська Е.В., Варнавський О.Д. Тенденції розвитку національної автомобільної галузі в умовах глобалізаційних процесів. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 3 (14). С. 425.

³ Центр демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ – аналітично-адвокатський центр), «Новини / Безпека дорожнього руху в Україні: перемоги та нові виклики в умовах війни (15.11.2022)». URL: <https://cedem.org.ua/news/bezpeka-dorozhnogo-ruhu-v-ukrayini/>

транспортних засобів»¹.

Хоча наведене визначення і не повинно розкривати значення «дорожнього руху» для держави та суспільства, проте, навіть в його змісті є опосередковане вказування на важливі функції, які забезпечуються автоперевезеннями. З цього приводу Р.Пилипів (2016 р.) слушно наголошує: «можна без перебільшення казати, що сьогодні економічно-розвинуте суспільство є залежним від автомобільного транспорту, який задовольняє значну частину потреб людства в переміщенні вантажів і пасажирів. (Підіймаючи в своїх наукових розвідках проблематику пошуку нового формату адміністративно-правового регулювання безпеки дорожнього руху, науковець наголошує): нині до транспортних систем висуваються вимоги швидкості, економічності, зручності, доступності, безпеки та мінімізації екологічної шкоди. Вирішення цих завдань, мабуть, не може бути повним, адже дуже часто трапляється так, що досягнення певних результатів у одному напрямі призводить до погіршення ситуації в іншому. Завжди буде існувати умовна «конкуренція» між швидкістю транспортних засобів ... і безпекою їх пересування, економічністю й впливом на екологію тощо»².

Отже, якісне врегулювання питань «дорожнього руху» не лише дійсно важливе але й подекуди стикається із доволі складними проблемами. Наприклад, В. Мисливий (2005 р.) вказував, що стан розвитку функціонування транспорту «відображає рівень цивілізації суспільства, а отже, актуалізує формування державної політики з убезпечення дорожнього руху, охорони життя та здоров'я його учасників, власності, довкілля та інших (пов'язаних із цією проблематикою) суспільних відносин ...»³.

Не дивлячись на те, що між наведеними твердженнями вчених пройшло майже десятиріччя, обидва процитовані дослідники вочевидь поділяють необхідність подальшого пошуку вдосконалення правового врегулювання проблематики «дорожнього руху» і звертають увагу на важливість відповідних робіт для забезпечення належного рівня безпеки суспільства. На наш погляд, за минулий час цей підхід аж ніяк не втратив своєї актуальності.

Наразі врегулюванню різних особливостей «дорожнього руху» присвячені норми багатьох Законів України. Наприклад, таких як Закон: «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» (від 18.09.1991 року № 1562-XII); «Про транспорт» (від 10.11.1994 року № 232/94-ВР); «Про автомобільний транспорт» (від 05.04.2001 року № 2344-III); «Про автомобільні дороги» від 08.09.2005 року № 2862-IV).

¹ Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-XII (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 31, ст. 338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#top>.

² Пилипів Р. Новий формат адміністративно-правового регулювання безпеки дорожнього руху. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. №2. Ч. 1. Aprilie 2016. С. 57.

³ Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... док. юр. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2005. С. 3

Важлива інформація міститься також у кодифікованих нормативно-правових актах. Наприклад, в Кодексі України про адміністративні правопорушення (КУпАП – від 07.12.1984 року № 8073-X) та Кримінальному кодексі України (КК України – від 05.04.2001 року № 2341-III). Правові норми, що опосередковано впливають на організацію «дорожнього руху», також встановлені в чималій кількості законодавчих актів. Як то: Земельний кодекс України (2001 року); Бюджетний кодекс України (2010 року); Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (від 21.05.1997 року № 280/97-ВР); Закон України «Про місцеві державні адміністрації» (від 09.04.1999 року № 586-XIV); Закон України «Про концесію» (від 03.10.2019 року № 155-IX); Закон України «Про мультимодальні перевезення» (від 17.11.2021 року № 1887-IX) тощо.

Проте, найбільша кількість правових положень, які унормовують досліджувану нами проблематику, все ж міститься у вже згаданому нами вище Законі України «Про дорожній рух» (від 30.06.1993 року № 3353-XII). Наведена дата видання засвідчує, що Закон № 3353 був прийнятий в сучасній незалежній Україні та існує вже близько 30 років. Формування цього Закону навіть раніше за Конституцію України (яка була прийнята 28.06.1996 року, тобто лише через 3 роки потому) свідчить про не аби яку увагу законодавців до врегулювання питань «дорожнього руху».

Проте, згодом правники-теоретики, практичні працівники та нормотворці виявили низку недоліків в прийнятому нормативно-правовому акті. Наприклад, в 2007-му році Т. Гуржій з цього приводу зазначає, що курс України на інтеграцію в європейське співтовариство вимагає наближення нормативного, технічного та управлінського базису до загальноосвітніх стандартів. Не є винятком і сфера суспільних відносин з приводу забезпечення безпеки дорожнього руху. Науковець доходить висновку, що значна частина адміністративно правових норм, якими визначаються підстави, умови та порядок руху автотранспортних потоків, не відповідали жорстким реаліям того часу¹.

В 2016-му році схожих висновків доходить вже згаданий нами Р. Пилипів (але вже в іншій своїй роботі). Досліджуючи безпеку дорожнього руху в умовах адміністративного реформування 2014-2016 років вчений звертає увагу на те, що: «з огляду на процеси євроінтеграції та імплементації Україною правових засад та міжнародного досвіду не лише на рівні законодавства, а й у діяльності органів публічної адміністрації, ... (доцільно) переглянути та зробити перерозподіл певних функцій у сфері дорожнього руху та його безпеки між центральними органами виконавчої влади»².

На теперішній час історія трансформування Закону України «Про

¹ Гуржій Т.О. Нормативна регламентація адміністративної відповідальності водіїв за порушення Правил дорожнього руху. *Вісник прокуратури*. 2007. № 7 (73). С. 109.

² Пилипів Р.М. Суб'єкти публічного адміністрування у галузі дорожнього руху та його безпеки (в умовах адміністративного реформування в Україні 2014-2016 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 83. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2016/24.pdf.

дорожній рух» нараховує понад 60 редакцій, яких зазнав цей нормативно-правовий акт. З них: 2 – в 1994 році; 1-1999; 2-2002; 2-2003; 1-2004; 2-2005; 1-2006; 1-2008; 3-2011; 6-2012; 2-2013; 4-2014; 5-2015; 2-2017; 5-2018; 1-2019; 4-2020; 3-2021; 5-2022; 8-2023 (три із них очікують набрання чинності)¹.

Отже, як витікає з викладених даних, період 2022-2023 років став одним із самих інтенсивних, щодо унормування законотворчих ініціатив з врегулювання «дорожнього руху». Разом із тим, історія національної нормотворчості свідчить також про певні наміри законодавців щодо докорінного (повного) перегляду Закону № 3353 і його заміни. Але наразі цього не сталося і Закон України «Про дорожній рух» вчергове очікує на набрання чинності новими змінами. Характеризуючи Закон України «Про дорожній рух», варто звернути увагу на те, що він містить визначення лише 6-ти термінів. І, як це не дивно, але визначення понять «дорожній рух» та «безпека дорожнього руху» серед них відсутні.

Не має відповідних визначень і в такому важливому підзаконному нормативно-правовому акті, як постанова Кабінету Міністрів України «Про Правила дорожнього руху» (ПДР – від 10.10.2001 року № 1306). Хоча картка названої Постанови стверджує, що в акті закріплено аж 100 термінів.

Наразі пошук по всій базі національного законодавства видає лише один варіант значення для кожного із понять: «дорожній рух» та «безпека дорожнього руху». Ці терміни розкривались нормотворцями таким чином: «*дорожній рух* – сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі переміщення людей і вантажів за допомогою транспортних засобів або без таких у межах дороги; *безпека дорожнього руху* – стан процесу дорожнього руху, що визначає ступінь захищеності учасників дорожнього руху від ДТП та їх наслідків»². Їх визначення відбулось на рівні відомчого Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 13.11.2006 року № 1111 «Про затвердження Інструкції з діяльності підрозділів дорожньо-патрульної служби Державтоінспекції МВС України». А вже менше ніж через 2 роки цей Наказ був позбавлений чинності (на підставі Наказу МВС України № 111 від 27.03.2009 року). Інших визначень в національному законодавстві до тепер не існує.

Існуючий стан правового врегулювання «безпеки дорожнього руху» вочевидь неможна вважати оптимальним або навіть умовно стабільним (тобто завершеним), виходячи хоча б із того, що наразі відсутнє нормативне закріплення основних термінів («дорожній рух» та «безпека дорожнього руху»). Отже, проблематика нашого дослідження стосується, як самого процесу регулювання, так і змістовного наповнення поняття «безпека

¹ Верховна Рада України (Законодавство України), «Картка документа «Про дорожній рух»». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3353-12>.

² Про затвердження Інструкції з діяльності підрозділів дорожньо-патрульної служби Державтоінспекції МВС України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.11.2006 р. № 1111. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29.11.2006 р. за № 1243/13117. (Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства внутрішніх справ України № 111 (з0576-09) від 27.03.2009 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-06#Text>.

дорожнього руху».

Окремої згадки в контексті нашого дослідження заслуговують такі наукові напрацювання як: *наукова стаття* – «Про вдосконалення законодавства щодо забезпечення безпеки дорожнього руху» (С. Бутник; 2013 рік); *наукова стаття* – «Відносин у сфері безпеки дорожнього руху: механізм адміністративно-правової охорони» (С. Комісаров; 2015 рік); *дисертаційне дослідження* – «Адміністративно-правові гарантії безпеки дорожнього руху» (Л. Веселова; 2016 рік); *наукова стаття* – «Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання дорожнього руху за допомогою автоматизованих систем» (О. Шумейко; 2017 рік); *дисертаційне дослідження* – «Адміністративно-правове регулювання участі громадян у забезпеченні безпеки дорожнього руху» (Є. Гусева; 2018 рік); *монографія* – «Адміністративно-правове регулювання діяльності патрульної поліції щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні» (Х. Ярмачі, Р. Пилипів, М. Веселов; 2019 рік); *наукова стаття* – «Поняття та зміст адміністративно-правових відносин у сфері транспорту» (Р. Агакарян, 2020 рік); *навчальний посібник* – «Безпека дорожнього руху» (В. Парасюк, Р. Демків, В. Когут; 2022 рік); *наукова стаття* – «Особливості забезпечення функціонування автомобільних доріг як об'єкт адміністративно-правового регулювання» (І. Мурдій; 2022 рік); *наукова стаття* (підготовлена на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні», номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615) – «Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнного стану» (А. Калініна; 2022 рік); *монографія* – «Стратегія Vision Zero: уроки для України» (М. Колодяжний; 2022 рік); *матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції* – «Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану» (м. Кривий Ріг; 2022 рік); *наукова стаття* (підготовлена на виконання фундаментального наукового дослідження теми «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту України», яке здійснюється НДІ ВПЗ НАПрН України, номер державної реєстрації 0120U10561) – «Міжнародний досвід правового регулювання персонального легкого електротранспорту» (С. Панова; 2023 рік) тощо.

Перелік дослідників та їх напрацювань без жодних зусиль можна розширювати й далі. Отже, проблематика «дорожнього руху», а зокрема і його «безпеки», аж ніяк не обділена увагою науковців та практиків. Проте, на наш погляд, оцінювати реальний стан опрацювання проблеми варто орієнтуючись не на наукові, чи навіть нормативно-правові здобутки. Адже є більш об'єктивні показники, а саме: кількість дорожньо-транспортних пригод (ДТП), які призвели до загибелі людей, травматизму, завдання матеріальної шкоди тощо.

Нажаль, відповідна національна статистика далека від бажаного ідеалу, на чому доречі неодноразово наголошено в багатьох науково-аналітичних публікаціях, міжнародних рейтингах та офіційних документах.

Так, станом на 2015 рік «порівняно із країнами Європейського Союзу та сусідніми країнами *Україна ма(ла) надзвичайно низькі показники безпеки дорожнього руху*. ... За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), в Україні рівень смертності від дорожньо-транспортних пригод станови(в) 12 осіб на 100 тисяч населення, що вдвічі перевищує середній показник у країнах Європейського Союзу (на той час). Дорожньо-транспортні пригоди (були) першою за поширеністю причиною смерті українців віком від 15 до 24 років та другою за поширеністю – віком від 5 до 14 років»¹. Проте, смертність від ДТП становить значну небезпеку не лише в Україні. За оцінками тієї ж ВООЗ (2016-2017 рік) «дорожньо-транспортний травматизм наразі є однією з найбільших проблем охорони здоров'я, і, за прогнозами, у 2030 році *ДТП може стати однією з основних п'яти причин смертності людей у світі*»².

Разом із тим, слід констатувати, що в 2022 році (із початком повномасштабного російського вторгнення) в Україні спостерігалось певне зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод. Так, у листопаді 2022 року «Центр демократії та верховенства права», на основі експертної дискусії, що відбулась під час проведення «Тижня безпеки руху», повідомив таке. «За даними патрульної поліції, на підконтрольних Україні територіях протягом 2022 року сталося 14 622 ДТП з загиблими і травмованими, у яких загинули 2 161 людина, а ще 18 261 людина отримали травми. (Більш повні відомості за весь 2022 рік викладені, наприклад, Київською міжрегіональною філією ДП «Український науково-дослідний інститут медицини транспорту» МОЗ України, що є Національним координатором ВООЗ та Міністерства охорони здоров'я з питань безпеки дорожнього руху. За оприлюдненими даними, із посиланням на статистику Департаменту патрульної поліції»³, в «2022 році внаслідок ДТП загинуло понад 2,7 тисяч громадян»⁴) Скільки сталося ДТП в Україні загалом – невідомо, адже частину аварій їхні учасники оформили за європротоколом. ... О. Білошицький, перший заступник начальника Департаменту патрульної поліції України відзначив: "Кількість ДТП на 29% менша, ніж минулого року, однак життя, які ми втрачаємо на дорогах України, так бездарно – це дуже болісно. Приблизно на третій-четвертий місяць повномасштабної війни ми зрозуміли, що навіть під час воєнного стану не маємо забувати про безпеку руху. Суспільство швидко звикає до всездозволеності, тому ми повернули заходи контролю на дорогах України: 16 травня відновили роботу камери

¹ Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан і перспективи забезпечення в Україні безпеки дорожнього руху»: Постанова Верховної Ради України від 13.04.2016 р. № 1091-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 21, ст. 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-19#n11>.

² Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.06.2017 р. № 481-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-р#Text>.

³ Патрульна поліція (офіційний сайт Департаменту патрульної поліції), «Статистика». URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>

⁴ ДП «Український науково-дослідний інститут медицини транспорту» МОЗ України Київська міжрегіональна філія (офіційний сайт), «Новини / У 2022 році внаслідок ДТП загинуло понад 2,7 тисяч громадян». URL: <https://medtransvp.com.ua/y-2022-roci-vnaslidok-dtp-zagинуло-pонад-27/>

фотовідеофіксації, а також вимірювання швидкості за допомогою засобів TruCAM. За перший місяць роботи обох видів фіксації було винесено 1,5 мільйона постанов про притягнення до відповідальності за перевищення швидкості»¹.

Наведені факти створюють передумови для великої кількості трактувань, висновків та оцінок (навіть попри те, що наведені кількісні значення можуть певним чином варіюватись залежно від їх джерела). Але цілком впевнено можна стверджувати одне – смертність та травматизм на дорогах України є доволі значною і загрозливою безпековою проблемою. Проте, з цього приводу варто підкреслити, що в світі існують приклади, коли країнам вдалося досягнути суттєвого зниження кількості смертельних ДТП. Такі показники зокрема демонструє Швеція. Між іншим, саме ця держава є батьківщиною концепції «Vision Zero».

«Vision Zero» в буквальному перекладі означає «нульове бачення», а в більш узагальненому розумінні констатує прагнення до повного уникнення смертельних випадків у ДТП, тобто встановлює так звану «Мету: нуль». Відповідна концепція, після років здійснення відповідних напрацювань, знайшла своє відображення у шведському правовому полі. Так, В 1997 році шведський парламент ухвалив довгострокову стратегію безпеки дорожнього руху Vision Zero. Її завдання полягає в тому, щоб ніхто не загинув, чи не отримав серйозні травми внаслідок ДТП. Наразі, Vision Zero – це етична позиція, яка стверджує, що людські помилки (неминучі), але вони не повинні мати фатальних наслідків. Цей підхід можна розглядати як докорінну зміну парадигми, коли усвідомлення відповідальності за безпеку дорожнього руху розповсюджується, окрім користувача дорожнього руху, також на всіх тих, хто причетний до управління, проектування та навантаження транспортної системи. Наприклад, на таких суб'єктів, як: органи управління дорогами, виробники транспортних засобів, законодавці, оператори комерційного транспорту, поліція та інші особи. При цьому, відповідальність окремого учасника дорожнього руху обмежується лише дотриманням відповідних законів і правил². Іншими словами, «безпека дорожнього руху» не лише справа його безпосередніх учасників. Натомість вся система «дорожнього руху» має бути налаштована на запобігання смертельним випадкам та серйозному травматизму, зменшуючи та унеможливаючи безпекові ризики.

Наразі, виходячи із даних Звіту про моніторинг Європейського спостереження безпеки дорожнього руху «Цілі безпеки дорожнього руху

¹ Road safety Sweden (site with participation: Government Offices Sweden and World Health Organization), «About the conference / "Vision Zero - no fatalities or serious injuries through road accidents" (Vision Zero Academy, 14.10.2019)». URL: <https://www.roadsafetysweden.com/about-the-conference/vision-zero---no-fatalities-or-serious-injuries-through-road-accidents/>

² Road safety Sweden (site with participation: Government Offices Sweden and World Health Organization), «About the conference / "Vision Zero - no fatalities or serious injuries through road accidents" (Vision Zero Academy, 14.10.2019)». URL: <https://www.roadsafetysweden.com/about-the-conference/vision-zero---no-fatalities-or-serious-injuries-through-road-accidents/>

(червень 2022 року)»¹, є всі підстави стверджувати, що концепція «Vision Zero» насправді високодієва. Так, інфографіка смертності в 2021 році щодо 27-ми країн-членів ЄС і країн ЕФТА (European Free Trade Association – Європейська асоціація вільної торгівлі – зона, яка об'єднує митні території чотирьох європейських країн, які не вступили до Європейського Союзу, зокрема, Республіка Ісландія, Князівство Ліхтенштейн, Королівство Норвегія та Швейцарська Конфедерація²) свідчить, що відповідний показник Швеції становить 1,8 загиблих на 100 тисяч населення. Таким чином, від моменту запровадження підходу «Vision Zero» (близько 20 років тому) Швеція фактично більше ніж втричі покращила свої результати із запобігання смертності в ДТП. Наразі вона поступається лише Мальті (відповідний показник якої становить 1,7) та країнам ЕФТА: Норвегія – 1,6; Ліхтенштейн – 0. Проте, зауважимо, що населення останнього менше за 40 тис. людей³, в той час, як кількість населення Швеції перевищує 9 млн.⁴

Все викладене переконливо демонструє активну роботу кожної розвиненої держави над підвищенням рівня власної «безпеки дорожнього руху» та висвітлює актуальні тренди й напрями відповідної діяльності. Водночас, наведені дані свідчать про те, що людство ще не досягнуло того рівня прогресу, коли буде здатним забезпечити цілковиту безпеку «дорожнього руху». І виключення, яке становить Ліхтенштейн, лише підтверджує загальне правило. Відтак, усі відповідні наукові розвідки та напрацювання не втрачають своєї актуальності, не дивлячись на будь-яку їх кількість, чим і обґрунтовано напрям нашого дослідження.

Висновки. Підсумовуючи все викладене, маємо підстави стверджувати таке. По-перше, «дорожній рух» представляє з себе явище, яке не лише глибоко інтегроване до повсякденного життя кожної людини, але й має широкі об'єктивні зв'язки із економічним станом держави в різних її галузях. Цим, без сумніву, і обґрунтовується та велика сукупність й різноманітність нормативно-правових актів, яка регулює окремі питання проблематики «дорожнього руху» та його «безпеки». По-друге, вдале (якісне) врегулювання питань «дорожнього руху» та його «безпеки» вимагає віднаходження балансу між динамічною множиною реальних безпекових ризиків, новітніми технічними та технологічними здобутками та істотними перевагами розширення простору офіційно дозволених можливостей (для учасників дорожнього руху та для інших осіб, зміст та успішність діяльності яких залежать від унормування «дорожнього руху»). Ця особливість обумовлює динамічність системи національних нормативно-правових актів з врегулювання проблематики «дорожнього руху», а також

¹ Monitoring report «Road safety targets», june 2022 (reporting period 2010-2021) : European Road Safety Observatory European Commission. URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/system/files/2022-07/erso_road_safety_targets_monitoring_20220706.pdf

² Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Європейська асоціація вільної торгівлі». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейська_асоціація_вільної_торгівлі.

³ Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Ліхтенштейн». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ліхтенштейн>.

⁴ Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Швеція». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Швеція>.

пояснює залучення чималого кола суб'єктів до відповідних заходів з належного унормування на різних рівнях видання нормативно-правових актів. Оскільки, перелік відповідних суб'єктів, їх окремі права та обов'язки закріплені в Законі України «Про дорожній рух» (про що наголошено вже у перших статтях цього Закону), то саме цей законодавчий акт доцільно вважати профільним (головним, спеціальним або галузевим) з визначення питань «адміністративно-правового регулювання» означеної проблематики. По-третє, інтенсивність продукування законотворчих ініціатив і реалізованих новацій щодо врегулювання особливостей Закону України «Про дорожній рух» залишається доволі високою. Така ситуація спостерігається починаючи із періоду усвідомлення нашою державою свого європейського вектору розвитку. Крім того, в період повномасштабної російської воєнної агресії активність нормотворців, щодо врегулювання проблематики «дорожнього руху», не лише не зменшилась, але навпаки набула нової інтенсивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велика українська енциклопедія (е-ВУЕ – Електронна версія, видана Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво»), «Автомобільна промисловість». URL: https://vue.gov.ua/Автомобільна_промисловість.
2. Верховна Рада України (Законодавство України), «Картка документа «Про дорожній рух»». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3353-12>.
3. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Автомобільна промисловість». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Автомобільна_промисловість#cite_note-господство-2.
4. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Європейська асоціація вільної торгівлі». URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейська_асоціація_вільної_торгівлі.
5. Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Ліхтенштейн». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ліхтенштейн>.
- Вільна енциклопедія (Вікіпедія), «Швеція». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Швеція>.
6. Гуржій Т.О. Нормативна регламентація адміністративної відповідальності водіїв за порушення Правил дорожнього руху. *Вісник прокуратури*. 2007. № 7 (73). С. 109–112.
7. ДП «Український науково-дослідний інститут медицини транспорту» МОЗ України Київська міжрегіональна філія (офіційний сайт), «Новини / У 2022 році внаслідок ДТП загинуло понад 2,7 тисяч громадян». URL: <https://medtransvp.com.ua/y-2022-roci-vnaslidok-dtp-zagинуло-pонад-27/>
8. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне

дослідження): автореф. дис. ... док. юр. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». К., 2005. 39 с.

9. Патрульна поліція (офіційний сайт Департаменту патрульної поліції), «Статистика». URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>

10. Пилипів Р. Новий формат адміністративно-правового регулювання безпеки дорожнього руху. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. №2. Ч. 1. Aprilie 2016. С. 57–60.

11. Пилипів Р.М. Суб'єкти публічного адміністрування у галузі дорожнього руху та його безпеки (в умовах адміністративного реформування в Україні 2014-2016 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 80–84. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2016/24.pdf.

12. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-XII (із змінами). Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 31, ст. 338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#top>

13. Про затвердження Інструкції з діяльності підрозділів дорожньо-патрульної служби Державтоінспекції МВС України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.11.2006 р. № 1111. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 29.11.2006 р. за № 1243/13117. (Наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства внутрішніх справ України № 111 (з0576-09) від 27.03.2009 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-06#Text>.

14. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан і перспективи забезпечення в Україні безпеки дорожнього руху»: Постанова Верховної Ради України від 13.04.2016 р. № 1091-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 21, ст. 414. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1091-19#n11>.

15. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.06.2017 р. № 481-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2017-p#Text>.

16. Прушківська Е.В., Варнавський О.Д. Тенденції розвитку національної автомобільної галузі в умовах глобалізаційних процесів. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. Вип. 3 (14). С. 419–427.

17. Центр демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ – аналітично-адвокаційний центр), «Новини / Безпека дорожнього руху в Україні: перемоги та нові виклики в умовах війни (15.11.2022)». URL: <https://cedem.org.ua/news/bezpeka-dorozhnogo-ruhu-v-ukrayini/>

18. Monitoring report «Road safety targets», june 2022 (reporting period 2010-2021): European Road Safety Observatory European Commission. URL: https://road-safety.transport.ec.europa.eu/system/files/2022-07/erso_road_safety_targets_monitoring_20220706.pdf.

19. Road safety Sweden (site with participation: Government Offices Sweden and World Health Organization), «About the conference / "Vision Zero - no fatalities or serious injuries through road accidents" (Vision Zero Academy, 14.10.2019)». URL: <https://www.roadsafetysweden.com/about-the->

conference/vision-zero---no-fatalities-or-serious-injuries-through-road-accidents/

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023

Alyona O. STRIZHAK,

postgraduate student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

GENERAL CHARACTERISTICS OF THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF ROAD TRAFFIC SAFETY PROBLEMS

The scientific article emphasizes that the problem of "traffic", and in particular its "safety", is by no means deprived of the attention of scientists and practitioners. However, it is worth evaluating the real state of the problem's development based not on scientific, or even regulatory and legal achievements. After all, there are more objective indicators, namely: the number of traffic accidents that led to the death of people, injuries, material damage, etc. It has been proven that "traffic" is a phenomenon that is not only deeply integrated into the everyday life of every person, but also has broad objective connections with the economic state of the state in its various branches. This, without a doubt, justifies the large set and variety of normative legal acts that regulate individual issues of "traffic" and its "safety". A successful (quality) settlement of the issues of "traffic" and its "safety" requires finding a balance between a dynamic set of real safety risks, the latest technical and technological achievements and the significant advantages of expanding the space of officially permitted opportunities (for road users and for other persons, the content and the success of which depends on normalization of "traffic"). This feature determines the dynamism of the system of national regulatory and legal acts on the regulation of "traffic" issues, and also explains the involvement of a considerable number of subjects in the relevant measures for proper regulation at various levels of the issuance of regulatory and legal acts. Since the list of relevant entities, their separate rights and obligations are fixed in the Law of Ukraine "On Road Traffic" (which is already emphasized in the first articles of this Law), it is appropriate to consider this legislative act as a profile (main, special or sectoral)) on defining issues of "administrative and legal regulation" of the specified problem. Attention is drawn to the fact that the intensity of the production of law-making initiatives and implemented innovations regarding the regulation of the peculiarities of the Law of Ukraine "On Road Traffic" remains quite high. This situation has been observed since the period when our state became aware of its European vector of development.

Keywords: *road traffic, safety, road safety, vehicles, regulatory initiative.*

Ірина Юрійвна ТУР

(Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

**ПОКАРАННЯ ЗА УМИСНЕ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ
ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА**

У статті розглядаються проблеми законодавчого конструювання санкцій за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. Виявлено відповідні недоліки у видах та розмірах покарань, передбачених законодавцем за скоєння даних правопорушень. На підставі аналізу судової практики з питань призначення покарань за кримінальні правопорушення, в тому числі за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства встановлено певну невідповідність заявленим цілям покарання, передбаченим у ст. 50 КК України. Зокрема, розмір штрафу, передбачений санкцією статті є в своїй більшості значно меншим від реального розміру заподіяних збитків і практично не відповідає сучасним соціально-економічним реаліям, а враховуючи, що більшість засуджених за ст. 270-1 КК України є непрацюючими або такими, що не мають основного доходу, штраф та виправні роботи як основні види покарання залишаються декларативними, виконання яких практично унеможливлюються стосовно даної категорії осіб. Таким чином, з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпечності у правозастосовній діяльності судових органів спостерігається тенденція до безпідставного розширення застосування покарання у виді позбавлення волі з подальшим звільненням від його реального відбування на підставі ст. 75 КК України. За результатами дослідження пропонується доповнити санкції за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства таким основним видом покарання як громадські роботи, а в майбутньому, з моменту запровадження, пробаційним наглядом.

Ключові слова: кримінальний закон, кримінальна відповідальність, злочин, покарання, знищення, пошкодження, об'єкт житлово-комунального господарства, штраф, виправні роботи, обмеження волі, позбавлення волі.

Постановка проблеми. Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого (ст. 50 КК України). Незважаючи на те, що санкція норми є похідною від кримінально-правової заборони, саме за допомогою покарання або погрози його застосування досягаються цілі та завдання кримінального закону визначені у ст. 1 та ч. 2 ст. 50 КК України. І хоча останнім часом у кримінально-правовій політиці держави утворилася ситуація, при якій сам факт встановлення кримінально-правової заборони набуває для законодавця все більшого значення, питання вибору виду та розміру державної реакції на вчинене залишається найбільш дискусійним в теорії кримінального права.

Проблемам кримінальної відповідальності за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у вітчизняній юридичній літературі приділено увагу в роботах В. В. Антипова, А. В. Байлова, А. В. Вознюка, І. Б. Газдайки-Василишин, А. О. Данилевського, О. О. Дудорова, О. П. Дячкіна, І. Б. Медицького, Л. О. Мостепанюк, А. А. Музики, В. О. Навроцького, С. В. Незнайко, С. І. Полякова, Н. О. Сербіни, О. В. Смагляка, В. П. Тихого та ін. Незважаючи на широку зацікавленість зазначеною проблематикою у вітчизняних наукових колах, питання покарання за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства залишається недослідженим та таким, що потребує самостійного детального розгляду.

Мета статті – на підставі аналізу чинного законодавства та практики його застосування встановити ефективність визначених у санкції статті за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства видів покарань та розробити шляхи вдосконалення законодавчої та правозастосовної практики з зазначеної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Проблема вибору й побудови законодавцем оптимальних санкцій є одним з найактуальніших питань кримінально-правової політики держави. Обмеження прав та свобод, які передбачені за некваліфіковане умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства є достатньо типовими для нетяжких злочинів. У якості покарання за таке діяння закон передбачає штраф, виправні роботи, обмеження або позбавлення волі (ч. 1 ст. 270-1 КК України - штраф від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк). Частини 2 та 3 ст. 270-1 КК України, враховуючи кваліфікуючі обставини, передбачають покарання лише у виді позбавлення волі строком від трьох до восьми років та від п'яти до дванадцяти років відповідно.

Спираючись на мету та завдання нашого роботи безумовною є необхідність дослідження як загальних питань вибору та призначення

покарання так і специфічних, тих, що стосуються безпосередньо проблем пеналізації за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства.

Штраф як основний або додатковий вид покарання передбачається за різноманітні види кримінальних правопорушень і може бути призначений як за корисливі, так й за інші категорії злочинів. Відзначимо, що у 2001 році питома вага застосування судами покарання у виді штрафу як основного покарання відносно загальної кількості призначених кримінальних покарань складала лише 6,8%, однак починаючи з 2010 року цей показник не опускався нижче 14%, а у 2019 взагалі склав понад 30%. Наведені дані свідчать про перехід штрафу за останнє десятиліття до розряду найбільш вживаних судами видів покарання, особливо коли мова йдеться про проступки та нетяжкі злочини. На цьому тлі, застосування у якості основного такого виду покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю складає незначні 0,01%, при цьому, у 2017 році не зафіксовано жодного вироку з застосуванням даного виду покарання. Аналогічні показники застосування українськими судами деяких інших видів основних покарань, зокрема виправних робіт та арешту. Так, виправні роботи присуджувалися, починаючи з 2014 року лише у 0,1-0,2% випадків, а арешт лише у 3,79% випадків від загальної кількості всіх призначених судами покарань у 2016 році¹.

Таким чином, на перший погляд, штраф виступає достатнім і необхідним видом покарання за нетяжкий злочин, пов'язаний з умисним знищенням або пошкодженням об'єктів житлово-комунального господарства. З іншого боку, реформування системи розрахунку визначення неоподаткованого мінімуму доходів громадян для кримінального та адміністративного права створило суттєві диспропорції стосовно співвідношення розміру заподіяних збитків як підстави притягнення до кримінальної відповідальності з розміром покарання у виді штрафу, як відповідної реакції держави на кримінальне правопорушення певного характеру та ступеню тяжкості. З 2004 року порядок визначення майнової шкоди зазнав змін. На сьогодні, згідно з податковим законодавством, якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для їх застосування використовується сума в розмірі 17 грн., за винятком норм адміністративного та кримінального законодавства у частині кваліфікації правопорушень або злочинів, для яких сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги. Тобто, під час кваліфікації кримінальних правопорушень, визначаючи розмір шкоди, потрібно враховувати розмір податкової соціальної пільги, а не неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Формула визначення розміру соціальної податкової пільги міститься у Податковому кодексі України. Відповідно, для кваліфікації кримінального правопорушення в 2024 р. одна соціальна пільга дорівнює 1514 грн. (50%

¹ Судова влада України. Офіційний сайт. URL: <https://court.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2023).

від 3028 грн. – прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого державним бюджетом на 2024 р.)¹. Таким чином, для аналізованого нами злочину мінімальний розмір заподіяної майнової шкоди у 2024 р. повинен становити 454 200 грн. (300 x 1514 грн.). Як результат, в законодавстві створена ситуація, при якій сума збитків, як підстава притягнення до кримінальної відповідальності складає декілька десятків тисяч грн, однак покарання, що передбачає реакцію держави на відповідне правопорушення складає лише кілька тисяч грн.

Констатуємо, що поняття неоподатковуваний мінімум доходів громадян має два значення. Перше стосується питань кваліфікації, друге розміру покарання у виді штрафу. І якщо перше значення, відповідно до Податкового кодексу зазнає щорічного коригування в залежності від економічного стану в країні та доходів населення, то в іншому випадку неоподатковуваний мінімум залишається незмінним з моменту набрання чинності кримінального закону у 2001 році. Створено ситуацію, при якій розмір збитків, заподіяний кримінальним правопорушенням значно перевищує покарання за це правопорушення. Так, у кримінальному провадженні № 615/2/12 встановлено, що особа_1 та особа_2 за попередньою домовленістю викрали кришки люків та кільця з оглядових колодязів водогінної мережі, яка є об'єктом житлово-комунального господарства, заподіявши матеріальну шкоду власнику мережі на загальну суму 5628,49 грн². При цьому штраф, передбачений за вказані дії санкцією ч. 1 ст. 270-1 КК України складає максимально лише 4250 грн. Тому, погодитися з позицією учених про те, що штраф не є відкупом за вчинення злочину та засобом відшкодування збитків потерпілому і не може бути рівним або більшим від розміру заподіяного збитку можемо лише частково³. Враховуючи той факт, що штраф є законним засобом стягнення грошових коштів належних засудженому, його розмір безумовно повинен корелюватися в залежності від інфляції, зростання доходів населення, економічної ситуації в країні, а також розміру заподіяних збитків.

Ще гіршою, в питанні реалізації цілей покарання, виглядає ситуація з призначенням іншого виду покарання у виді виправних робіт за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства. У науці кримінального права давно точаться дискусії з приводу обґрунтованості існування цього виду покарання. У кримінальному кодексі України 2001 р. значно – на 39 % – скоротилася кількість санкцій, що передбачають покарання у вигляді виправних робіт. Якщо в КК УРСР 1960 р. вони були у 202 санкціях (34,7 %), то в новому КК України – лише в 123, що становить лише 17,6 % від загальної кількості санкцій. Ці зміни повною

¹ Кісілюк Е. М. Проблемні питання визначення шкоди при кваліфікації злочинів // Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід: зб. наук. пр. Київ. націон. ун-т внутр. справ. Київ: Атіка, 2006. С. 75.

² Вирок Народицького районного суду Житомирської області від 24 січня 2012 року. Справа № 615/2/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2023).

³ Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.). Харків: Право, 2012. С. 20.

мірою відображають складне становище цього виду покарання, яке у сучасних складних соціально-економічних умовах поступово втрачає своє колишнє значення й уже не в змозі відігравати роль основної альтернативи покаранню у вигляді позбавлення волі. Так, якщо у 2001 р. кількість засуджених, яким було призначено покарання у виді виправних робіт склала 11392 особи (тобто кожному десятому суд обирав даний вид покарання), то у 2019 році цим видом покарання було охоплено лише 65 осіб (0,09%). Вищеописана ситуація пов'язана з декількома чинниками. По-перше, це загальне зменшення кількості складів кримінальних правопорушень за які передбачене даний вид покарання, як було зазначено вище, майже у 2 рази. По-друге, це економічна ситуація в країні, яка утворилася за останні 20 років. Так, проаналізований масив кримінальних проваджень за ст. 270-1 КК України дає підстави стверджувати, що абсолютна більшість правопорушників офіційно не була працевлаштована. Корелюються зазначені показники також із загальними показниками засуджених в Україні, а також кількісними показниками безробіття в Україні. Зокрема, показник безробіття в Україні за останні роки (до 2022 р.) складав не менше 10% від загальної кількості населення (понад 300 тис. безробітних)¹.

Підтверджуються вказані висновки й іншими даними. Згідно відомостей Верховного Суду загальна кількість засуджених у 2019-2020 рр. склала 70 тис. осіб (70375 у 2019 р. та 67519 у 2020 р.), і абсолютна більшість з засуджених, понад 50 тис. осіб (51812 у 2019 р. та 50778 у 2020 р.) виявилися працездатними, які не працювали і не навчалися². Тобто, більше 75% засуджених у 2020 р. на момент засудження не працювали, а тому, таким категоріям злочинців неможливо було призначити покарання у виді виправних робіт.

Наступний вид покарання – обмеження волі на строк до трьох років. У 2001 році запровадження обмеження волі як основного виду покарання позиціонувалася як реальна альтернатива позбавленню волі на певний строк з обов'язковим залученням засудженого до праці. Покарання у виді обмеження волі насамперед мало на меті зменшити негативний вплив позбавлення волі, зокрема – стосовно осіб, які вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості. Застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, як альтернатива позбавленню волі цілком відповідає положенням міжнародних норм і стандартів, які Україна ратифікувала та зобов'язалась виконувати (Токійські правила)³. З іншого боку, значна частина криміналістів стверджує, що арешт та обмеження волі складають

¹ Рівень безробіття в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2019/> (дата звернення 20.02.2024 р.).

² Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2020 році. Верховний суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Stam_Pravosuddya_Criminal_2020.pdf (дата звернення: 20.07.2023).

³ Попик С. С. Окремі аспекти виконання покарання у виді обмеження волі. *Інформація і право*. 2016. № 2(17). С. 170. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/21_0.pdf (дата звернення: 20.07.2023).

окремі привілейовані види покарання у виді позбавлення волі на певний строк¹. Як зазначає О. В. Лисодєд, незважаючи на те, що згідно із Законом України від 11 липня 2001 р. № 2636-III «Про внесення змін до Виправно-трудоного кодексу України» установами в яких засуджені відбувають покарання у виді обмеження волі визначено виправні центри², жодного виправного центру для виконання такого покарання в країні не побудовано, а виправними центрами стали колонії-поселення³. Таким чином, виправні центри за своє організаційною структурою не відрізняються від колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, а порядок і умови виконання в них покарання у виді обмеження волі аналогічні порядку й умовам виконання покарання у виді позбавлення волі у цих колоніях⁴.

На сьогодні, даний вид покарання сформульований законодавцем у 345 санкціях Особливої частини. На жаль, значна поширеність у санкціях статей Особливої частини КК України даного виду покарання особливо не вплинула на його кількісні показники безпосереднього застосування національними судами. Більше того, спостерігається поступове зниження кількості призначених покарань у виді обмеження волі. Якщо у 2002 р. даний вид покарання був застосований до 3121 засуджених, то вже у 2019 році лише до 827 осіб⁵. Таким чином, питома вага даного виду покарання у загальній кількості призначених покарань коливається в межах 1-2 відсотків. Не спостерігається застосування даного виду покарання судами і в процесі засудження осіб за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства⁶. Слід зазначити, що у 2020 р. міністр юстиції Д. Маюська наголошував на необхідності подальшого реформування пенітенціарної системи та ліквідації обмеження волі як різновиду покарання. В розробленому Міністерством юстиції законопроектом планувалося замінити даний вид покарання пробачієм наглядом⁷. Однак, як зазвичай, на етапі розгляду декількох законопроектів відбулась певна зміна в підходах до реформування системи кримінальних покарань⁸. Відповідно до закону України «Про внесення змін до

¹ Лисодєд О. В. Обмеження волі, арешт та пенітенціарний пробачієм арешт. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021 № 49. С. 140.

² Про внесення змін до Виправно-трудоного кодексу України : Закон України від 11.07.2001 р. № 2636-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 33. Ст. 1523.

³ Лисодєд О. В. Обмеження волі, арешт та пенітенціарний пробачієм арешт. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021 № 49. С. 141.

⁴ Шинальський О. Додержання вимог під час виконання кримінального покарання у вигляді обмеження волі та тримання осіб в приймальниках-розподільниках для осіб, які запідозрені у зайнятті бродяжництвом. *Вісник прокуратури*. 2007. № 6. С. 3–13.

⁵ Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М. В. В'юник, М. В. Карчевський, О. Д. Арланова; упоряд. Ю. В. Баулін. Харків: «Право», 2020. С. 64.

⁶ Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2023).

⁷ В Україні ліквідувають обмеження волі як різновид покарання і замінять його пробачієм наглядом. *Interfax-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/656256.html> (дата звернення: 15.09.2023).

⁸ Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних

Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» запровадження нового виду покарання у виді пробаційного нагляду супроводжувалося практичною ліквідацією іншого виду покарання, а саме арешту. Таким чином, незважаючи на всі недоліки розглядуваного виду покарання, обмеження волі залишається основним видом покарання у чинному кримінальному законодавстві¹.

Найбільш суворий вид покарання за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства полягає у позбавленні волі засудженого за ч. 1 ст. 270-1 КК на строк до трьох років, за ч. 2 – на строк від трьох до восьми років, за ч. 3 - на строк від п'яти до дванадцяти років. Аналізуючи попередні альтернативи позбавлення волі за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства у виді штрафу, виправних робіт або обмеження волі слід наголосити не тільки на їхній певній невідповідності характеру та ступеню злочинного діяння, але й загальній низькій ефективності. Статистичні дані свідчать, що на сьогоднішній день найбільш поширеними видами покарання за кримінальні правопорушення залишаються лише два види санкцій: штраф та позбавлення волі на певний строк. Перший вид покарання за останні 20 років в середньому складає 20% від загальної кількості призначених покарань (при цьому у 2019 р. цей показник склав 30,4%)². Другий, навпаки знизився з 66,2% у 2001 р. до 18,8% у 2019 р., але продовжує залишатися одним з найчастіше застосовуваних видів покарань³. Враховуючи, що кількість осіб, звільнених від покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) складає близько 40% за останні 10 років, можна зробити висновок, що на всі інші види покарань та звільнень від кримінальної відповідальності та покарання припадає менше 10%⁴. Нагадаємо, що за останні роки питома вага в загальній кількості призначених покарань у виді обмеження волі складає приблизно 1-2%, а виправних робіт знаходиться в межах математичної похибки. Таким чином, з усіх видів покарань перелічених у санкціях ст. 270-1 КК, враховуючи сучасні тенденції, залишається штраф і позбавлення волі. В той же час, виходячи з цілей покарання та завдань із запобігання злочинності, слід визнати, що покарання у виді позбавлення волі, а в багатьох випадках й інші традиційні

покарань в умовах воєнного стану» № 9185 від 05.04.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/24adb442-b52e-47eb-8b79-7f4645d889e2> (дата звернення: 20.07.2023); Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності» № 5360 від 12.04.2021 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71629 (дата звернення: 20.07.2023).

¹ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення: 05.09.2023 р.).

² Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М. В. В'юник, М. В. Карчевський, О. Д. Арланова; упоряд. Ю. В. Баулін. Харків: «Право», 2020. С. 54.

³ Там само. С. 66.

⁴ Там само. С. 74.

види покарань навряд чи сприяють виправленню засуджених. Підтверджують вказані висновки також статистичні дані щодо кількості засуджених осіб, які вчинили нове кримінальне правопорушення маючи незняту або непогашену судимість. У 2009 р. цей показник склав 25,1% (36764) від загальної кількості засуджених, а у 2019 р. 24,9% (17488)¹. Це означає, що кожний четвертий засуджений, маючи незняту або непогашену судимість продовжив свою злочинну діяльність. Зазначені негативні тенденції повністю підтверджені матеріали судових проваджень за ст. 270-1 КК України. Так, Овруцьким районним судом Житомирської області раніше судиму за ч. 2 ст. 185 КК України до 3 років 5 місяців позбавлення волі особу_4 засуджено за крадіжку каналізаційних люків та умисне пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства за сукупністю злочинів ч. 2 ст. 185 та ч.1 ст. 270-1 КК України до 1 року позбавлення волі². Якщо ж врахувати кількість засуджених, які вже притягалися до кримінальної відповідальності, але мають зняту або погашену судимість, то цей показник стане значно вищим.

Висновки. З урахуванням наукового аналізу санкції за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства та судової практики з питань призначення покарань за вказані кримінальні правопорушення, робимо висновок про невідповідність встановлених у ст. 270-1 КК України видів та розмірів покарань цілям, передбаченим у ст. 50 КК України. Зокрема, розмір штрафу, передбачений санкцією статті 270-1 КК України є в своїй більшості значно меншим від реального розміру заподіяних збитків і практично не відповідає сучасним соціально-економічним реаліям, а враховуючи, що більшість засуджених за цією статтею є непрацюючими або такими, що не мають основного доходу, штраф та виправні роботи як основні види покарання залишаються декларативними, виконання яких практично унеможливлюються стосовно даної категорії осіб. Таким чином, з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпечності у правозастосовній діяльності судових органів спостерігається тенденція до безпідставного розширення застосування покарання у виді позбавлення волі з подальшим звільненням від його реального відбування на підставі ст. 75 КК України.

У якості пропозиції рекомендовано доповнити санкції за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства таким основним видом покарання як громадські роботи, а в майбутньому, з моменту запровадження, пробаційним наглядом.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2023

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Там само. С. 49.

² Вирок Овруцького районного суду Житомирської області від 01 жовтня 2015 року. Справа № 286/3400/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2023).

1. В Україні ліквідують обмеження волі як різновид покарання і замінять його пробаційним наглядом. *Interfax-Україна*. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/656256.html> (дата звернення: 15.09.2023).
2. Вирок Народицького районного суду Житомирської області від 24 січня 2012 року. Справа № 615/2/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2023).
3. Вирок Овруцького районного суду Житомирської області від 01 жовтня 2015 року. Справа № 286/3400/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2023).
4. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2023).
5. Кісілюк Е. М. Проблемні питання визначення шкоди при кваліфікації злочинів // *Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід: зб. наук. пр. Київ. націон. ун-т внутр. справ. Київ : Атіка, 2006. С. 72–80.*
6. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М. В. В'юник, М. В. Карчевський, О. Д. Арланова; упоряд. Ю. В. Баулін. Харків: «Право», 2020. 212 с.
7. Лисодед О. В. Обмеження волі, арешт та пенітенціарний пробаційний арешт. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021 № 49. С. 140–144.
8. Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.). Харків: Право, 2012. 80 с.
9. Попик С. С. Окремі аспекти виконання покарання у виді обмеження волі. *Інформація і право*. 2016. № 2(17). С. 167–172. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/21_0.pdf (дата звернення: 20.07.2023).
10. Про внесення змін до Виправно-трудоного кодексу України : Закон України від 11.07.2001 р. № 2636-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 33. Ст. 1523.
11. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України від 23.08.2023 № 3342-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення: 05.09.2023 р.).
12. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності» № 5360 від 12.04.2021 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71629 (дата звернення: 20.07.2023).
13. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах

воєнного стану» № 9185 від 05.04.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/24adb442-b52e-47eb-8b79-7f4645d889e2> (дата звернення: 20.07.2023).

14. Рівень безробіття в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2019/> (дата звернення 20.02.2024 р.).

15. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2020 році. Верховний суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/StanyPravosuddyaCriminal2020.pdf (дата звернення: 20.07.2023).

16. Судова влада України. Офіційний сайт. URL: <https://court.gov.ua/> (дата звернення: 20.07.2023).

17. Шинальський О. Додержання вимог під час виконання кримінального покарання у вигляді обмеження волі та тримання осіб в приймальниках-розподільниках для осіб, які запідозрені у зайнятті бродяжництвом. *Вісник прокуратури*. 2007. № 6. С. 3–13.

Iryna Yu. TUR

(*M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine*)

PUNISHMENT FOR INTENTIONAL DESTRUCTION OR DAMAGE OF HOUSING AND UTILITY FACILITIES

The article examines the problems of legislative construction of sanctions for the intentional destruction or damage of housing and communal facilities. Corresponding deficiencies in the types and amounts of punishments provided by the legislator for the commission of these offenses were revealed. On the basis of the analysis of judicial practice in matters of sentencing for criminal offenses, including for the intentional destruction or damage of objects of the housing and communal economy, a certain inconsistency with the declared goals of the punishment provided for in Art. 50 of the Criminal Code of Ukraine. In particular, the amount of the fine provided for by the sanction of the article is in most cases much smaller than the actual amount of the damage caused and practically does not correspond to modern socio-economic realities, and taking into account that the majority of those convicted under Art. 270-1 of the Criminal Code of Ukraine are unemployed or those who do not have a basic income, fines and correctional works as the main types of punishment remain declarative, the execution of which is practically impossible for this category of persons. Thus, taking into account the nature and degree of public danger in the law enforcement activities of judicial bodies, there is a tendency to unjustifiably expand the use of punishment in the form of deprivation of liberty with further exemption from its actual serving on the basis of Art. 75 of the Criminal Code of Ukraine.

On the basis of the above, it is proposed to supplement sanctions for the

intentional destruction or damage of housing and communal facilities with such a basic type of punishment as community service, and in the future, from the moment of introduction, with probation supervision.

Keywords: *criminal law, criminal liability, crime, punishment, destruction, damage, object of housing and communal services, fine, correctional works, restriction of freedom, imprisonment.*

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Юлія Вікторівна ШВЕЦЬ,
кандидат юридичних наук
(Адвокат, м. Київ)

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ У КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

В умовах воєнного стану та відсічі збройної агресії російської федерації проти України критично важливим є дотримання високого рівня нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів протидії злочинності у суворій відповідності до поставлених завдань в рамках правової політики держави у кримінологічному та кримінально-правовому її вимірах. З метою забезпечення конституційного устрою, територіальної цілісності, миру, охорони фундаментальних прав і свобод людини, власності, громадського порядку і громадської безпеки від кримінально протиправних посягань законодавцем були внесені зміни до Кримінального кодексу України після введення правового режиму воєнного стану в Україні. Однак, правозастосовча практика свідчить про деякі складнощі, що виникають у зв'язку із застосуванням тих норм закону, які зазнали змін. Досягнення високої якості закону про кримінальну відповідальність можливе лише при суворому дотриманні правил, прийомів та засобів законодавчої техніки його побудови, що являється основою недопущення розбалансування системи всього кримінального законодавства України.

Ключові слова: протидія злочинності, воєнний стан, державна зрада,

злочинний обіг активів, окупація, деокуповані території, правове регулювання, кримінологічне забезпечення.

Постановка проблеми. Останні два роки кардинально змінили життя всього українського суспільства. Збройна агресія з боку росії, суцільне порушення норм міжнародного права, масові воєнні злочини, викрадення цивільного населення, мародерство, колабораціонізм, окупація частини території України – все це на сьогоднішній день становить реальну суттєву загрозу національній безпеці та територіальній цілісності нашої держави.

Під впливом соціальної обстановки воєнного часу беззаперечно змінилися стан і характер злочинності, при тому, що збереглися усталені її види з'явилися нові форми кримінально-протиправної поведінки, врегулювання яких потребувало законодавчих змін. Так, після запровадження воєнного стану законодавцем було удосконалено нормативно-правову базу, якою регламентовано діяльність суб'єктів протидії злочинності та запроваджено певні процесуальні зміни, необхідні в рамках реалізації норм матеріального права, що є абсолютно виправданим і необхідним та являється об'єктивною потребою суспільства у захисті від кримінально-протиправних посягань.

Триваюча російсько-українська війна, активна фаза якої припала на початок 2022 року актуалізувала необхідність зміни деяких положень Кримінального кодексу України (далі КК України). Однак, результати аналізу правозастосування свідчать що такі трансформації ускладнили процес кваліфікації ряду кримінально-протиправних діянь. Сприяли цьому наступні фактори: неоднозначність трактування нормативно-правових приписів, неузгодженість їх між собою, можливість різного тлумачення деяких положень, невиправдана конкуренція кримінально-правових норм, їх недостатня формалізація (неконкретизованість). Така ситуація може призвести до порушення основних принципів кримінального права, вироблених доктриною і конкретизованих в положеннях кодексу.

Розвиток суспільства та відносин у ньому, поява нових ризиків для кримінологічної безпеки є процесами перманентними і такими що потребують системного аналізу. Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних вчених-правників із питань кримінологічного забезпечення протидії злочинності загалом та законодавчої її складової, зокрема. Ці проблеми у тій чи іншій мірі досліджували О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, А. А. Вознюк, Л. М. Демидова, О. О. Дудоров, О. М. Литвинов, Р. О. Мовчан, В. О. Навроцький, Ю. В. Орлов, Є. О. Письменський, М. І. Хавронюк, та інші. Однак, з огляду на стрімкі соціально-економічні перетворення забезпечення якості кримінального законодавства України та високої ефективності його застосування не втрачають своєї актуальності особливо під час дії воєнного стану.

Мета статті – надати стислий опис проблемних питань, що виникають у теоретичній площині науки кримінального права та правозастосовчій діяльності у зв'язку з змінами, що були внесені до КК

України в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У відповідності до чинного законодавства, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.¹

Агресія росії створює реальну загрозу національній безпеці та територіальній цілісності нашої держави, забирає мільйони життів українців, завдає непоправної шкоди об'єктам інфраструктури. Як відповідь зі сторони законодавчого органу влади було прийнято рішення про необхідність удосконалення законодавчих механізмів врегулювання ситуації, яка склалася в рамках правового поля. Зміни торкнулись і Кримінального кодексу України, який виступає в якості соціального регулятора, співвідносячи суспільні відносини між державою і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, шляхом визначення і законодавчого закріплення того, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які кримінально-правові наслідки тягне за собою їх вчинення.

Однак практика свідчить, що на сьогоднішній день існує ціла низка проблемних питань застосування деяких положень КК України у зв'язку із внесенням до нього змін та доповнень після 24 лютого 2022 року. Надалі окреслимо ті з них, які є найбільш обговорюваними та дискусійними:

- складнощі у застосуванні частини 8 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», оскільки законодавець «забув» вказати, які саме діяння повинні спричинити перелічені у ній наслідки (М. Хавронюк);

- послаблення кримінальної відповідальності за окремі прояви колабораційної діяльності, які раніше кваліфікувалися як державна зрада (внаслідок доповнення КК України ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» за окремі прояви державної зради кримінальну відповідальність пом'якшено) (А. Вознюк);²

- ігнорування факту наявності у КК України статті, яка вже передбачає кримінальну відповідальність за певне діяння, в результаті

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

² Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2022. С. 308-317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf.

чого законодавець знову криміналізує його, застосовуючи ті самі або схожі формулювання і не виокремлюючи ознак, які дали б змогу чітко розмежувати відповідні кримінальні правопорушення (наприклад, передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора (ст. 111-2 КК України «Пособництво державі-агресору») та передача матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність»)) (М. Хавронюк, Ю. Орлов);

- невідповідність між назвою Розділу I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки», та видом кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність), що можуть бути визначені як кримінальні проступки. Звідси постає проблема щодо можливості розслідувати ці злочини органами СБУ, у структурі яких не створені підрозділи дізнання, що мають розслідувати кримінальні проступки. А створення окремого структурного підрозділу в СБУ заради розслідування всього лише однієї категорії кримінальних правопорушень видається недоцільним, навіть з економічної точки зору. Варто змінювати положення законодавства¹;

- посилення колізійності кримінального закону та надмірна (надлишкова) криміналізація (у зв'язку із включенням до КК України ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» (О. Дудоров, Р. Мовчан);

- неадекватною є санкція ч. 1 ст. 111-1 КК України, що передбачає безальтернативне покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Як впливає зі здійсненого Ю. Орловим слідчої та судової практики, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень вироків за колабораційну діяльність (ч.1 ст. 111-1 КК України), така санкція абсолютно не корелює з ознаками осіб злочинців, адже абсолютна більшість з них не відповідає ознакам службової особи, на момент притягнення до кримінальної відповідальності не мала жодного відношення до публічної служби²;

- порушення принципу пропорційності має місце стосовно зміненої ч. 4 ст. 68 КК – довічне позбавлення волі може бути застосоване за готування до злочину або замах на злочин, передбачений ст. 114-2 КК України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану». Але санкції цієї статті не передбачають покарання у виді довічного позбавлення волі навіть за закінчений злочин (М. Хавронюк);

¹ Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України : виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 42. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>

² Там само. С. 43. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>.

- складнощі при розмежуванні понять «зброя» та «озброєння» у контексті застосування ст. 114-2 КК України «Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» (Р. Мовчан);

- ускладнення підстав притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння гуманітарною допомогою, благодійними пожертвами або безоплатною допомогою в результаті доповнення КК України ст. 201-2 «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (А. Вознюк). Крім того, науковці виявили ряд існуючих недоліків формулювання зазначеного кримінального правопорушення, зокрема: 1) не виправдано завищену мінімальну межу, яка дає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності недобросовісних осіб; 2) мета даного кримінального правопорушення «отримання прибутку» є дискусійною, тому що таке словосполучення досі вживалося лише у контексті фактичних наслідків протиправної поведінки суб'єкта кримінального правопорушення (Г. Маляр);

- є певні застереження стосовно правильного застосування ст. 435-1 КК України «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» диспозиція ч. 1 якої викладена наступним чином: «Образа честі і гідності, погроза вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна військовослужбовцю, який здійснює заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, його близьким родичам чи членам сім'ї». Як на сьогодні вже відомо РФ, як мінімум, використовує для агресії і територію, і технічні можливості Республіки Білорусь, а також не виключено втягування до воєнних дій на боці РФ і інших країн, тому дана стаття в такому випадку матиме обмежене застосування, якщо військовослужбовець України здійснюватиме заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії інших держав (О. Острогляд).

Окрім викладених обставин й досі проблематичним аспектом кримінального правозастосування лишається кваліфікація діянь осіб, які афілюють себе з так званими «ДНР» та «ЛНР». Практика оцінки діянь і оформлення правового статусу таких осіб різнилась. В низці випадків правозастосувачі йдуть тим шляхом, який описаний у попередній ситуації, тобто через оформлення статусу військовополоненого й передачі до відповідних таборів. В інших, і вельми численних, – через відмову від оформлення статусу військовополоненого на підставі усталеного підходу до кваліфікації участі у організаціях ДНР та ЛНР як участі у терористичних організаціях (ст. 258-3 КК України), рідше – як участі у незаконних збройних формуваннях (ч. 4 ст. 260 КК України). Зокрема, як наголошує

Ю. В. Орлов, на доцільності застосовувати виключно таку позицію наполягали респонденти з числа слідчих СБУ. З цього приводу висловимо декілька зауваг¹.

По-перше, кваліфікація участі у бойових (воєнізованих) підрозділах так званих «ДНР» та «ЛНР» як участі у терористичній організації є безпідставним. Мовно-текстуальні симулякри «ДНР» та «ЛНР» не є терористичними організаціями за визначенням, за сутністю. Це – плід контрреальних фантазій представників країни-агресора, результуюча – їх гри. Ми не маємо сприймати нав'язувані правила їх гри і вважати, що комбінація букв «ДНР» та «ЛНР» – онтологічна реальність. Відношення ж до цієї комбінації як до терористичних чи до незаконних збройних формувань є неадекватним, є результатом прийняття нав'язаних нам агресором правил гри, нав'язаної ним семантично-символічної реальності. Тим більше, що у широтах цієї ж реальності нещодавно сталися чергові шизополітичні зміни і симулякри «ДНР» та «ЛНР» були включені до складу російської федерації й перестали існувати як самостійно виокремлювані аббревіатури². Окрім того, що цим актом конституція згаданої країни цілком втратила значення відносно реального складника правової дійсності, в тому числі й у міжнародно значущому контексті (імовірно наблизивши ще на один крок остаточний розпад імперії), за усталеною в Україні правозастосовною логікою у антитерористичній парадигмі мав би відбутися злам. Однак на його заваді став Указ Президента України «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» від 04.10.2022 р. № 687/2022³.

Відтак, виходячи з положень цього Указу і усталеної антитерористичної практики, ми маємо продовжувати застосовувати норму ст. 258-3 КК України щодо затримуваних учасників воєнізованих, збройних підрозділів аббревіатур «ДНР» та «ЛНР», яких навіть у шизоїдній російсько-пропагандистській квазіреальності вже немає. Тобто ми продовжуємо тягнути «труп» хворобливої свідомості, залишаючи його у полі своєї правової системи. Давно вже пора його позбутися. І спосіб – дуже простий: змінити мислення, сприйняття й перебудуватися нарешті на логіку війни (знову нагадуємо про цю логіку). Це означає бути послідовним у правовій оцінці тимчасової окупації окремих території Донецької та Луганської областей не терористичними організаціями, а конкретно державою – російською федерацією. На окупованих територіях з метою управління ними створюються не терористичні організації, а окупаційні адміністрації. Називати останні можна як завгодно, але їх природа як окупаційних

¹ Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною, що документуються на деокупованих територіях України. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 54. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.04>.

² Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 86.

³ Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України : Указ Президента України від 04.10.2022 р. № 687/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289>.

адміністрації лишається незмінною. Тому участь у збройних, воєнізованих та інших формуваннях, органах окупаційної адміністрації слід оцінювати або як державну зраду або як колабораційну діяльність за наявності до того підстав. Тим більше, що переважаючий контингент таких формувань й органів – громадяни України¹.

Крім того, багато науковців звертають увагу на те, що воєнний та надзвичайний стан, а також пов'язані з ними інші обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення, в законі про кримінальну відповідальність викладено по-різному: 1) «в умовах воєнного стану» (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 435 КК); 2) «в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту» (ч. 2 ст. 113 КК); 3) «в умовах воєнного або надзвичайного стану» (ст. 114-2, ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 191 КК); 4) «під час надзвичайного або воєнного стану» (ч. 3 ст. 201-2 КК); 5) «під час дії воєнного стану» (ч. 5 ст. 361 КК); 6) «в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» (ч. 4 ст. 402, ч. 3 ст. 403, ч. 4 ст. 404, ч. 4 ст. 405, ч. 5 ст. 407, ч. 4 ст. 408, ч. 4 ст. 409, ч. 4 ст. 410, ч. 4 ст. 411, ч. 3 ст. 413, ч. 3 ст. 418, ч. 3 ст. 419, ч. 3 ст. 420, ч. 3 ст. 421, ч. 4 ст. 425, ч. 4 ст. 426, ч. 5 ст. 426-1, ч. 3 ст. 428 КК)².

Із цього приводу В.О. Навроцький, аналізуючи доповнення переліку кваліфікуючих ознак крадіжки, грабежу, розбою, вимагання такою, як вчинення відповідних діянь «в умовах воєнного або надзвичайного стану» та порівнюючи її зі схожими обставинами, які обтяжують покарання – «з використанням умов воєнного стану...», слушно зауважує: «Навіщо заставляти розгадувати загадку чи «в умовах» чи «з використанням умов» – це одне й те ж саме чи таки ні? Активізація «шаленого принтера» часто веде не до вирішення проблем, а до породження нових»³.

Найбільшого розголосу набули зміни відносно переліку кримінальних правопорушень, до складів яких включено кваліфікуючі чи особливо кваліфікуючі ознаки, пов'язані з воєнним або надзвичайним станом. Дискусійним при цьому є питання як «принципу» відбору законодавцем таких правопорушень, так і взагалі доцільності цієї законодавчої ініціативи.

Судді Верховного Суду акцентують увагу на серйозній проблемі тлумачення ознаки «в умовах воєнного стану». Збільшення кількості вироків з двозначного до чотиризначного числа неможливо пояснити інакше, ніж застосуванням ознаки «в умовах воєнного стану». Зважаючи на масштаб застосування тяжких покарань за крадіжку мимоволі це нагадує застосування «Закону про 5 колосків». Безумовно, разючою відмінністю

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 87–88.

² Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2022. С. 308-317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf.

³ Навроцький В. О. Виклики, що постали перед українським кримінальним правом з початком українсько-російської війни // Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (електронне видання) (Київ – Львів – Дніпро, 20 квіт. 2022 р.). С. 36–41.

сучасної судової практики є те, що в переважній більшості випадків, призначивши покарання у виді 5 років позбавлення волі і розуміючи його очевидну жорстокість, суди звільняють засуджених від його відбування з випробуванням.

Однак така практика застосування статті 75 КК України сама по собі є проблемою, оскільки спотворює мету інституту звільнення від відбування покарання», зазначили судді.¹

Питання системного тлумачення норм кримінального закону з урахуванням його мети і призначення, а також ролі Верховного Суду в цілому в забезпеченні належного функціонування судової системи для захисту від невинуватено диспропорційного і дискримінаційного використання інструментів карної політики свідчать про існування виключної правової проблеми, що є вкрай актуальною з огляду на суспільно-політичні процеси в державі розв'язання якої є необхідним для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.²

І хоча національне законодавство виправдано піддається корекційному впливу зважаючи на необхідність забезпечення інтересів країни, зокрема безпекової її складової правовими засобами. Однак, його недоліки у своїй сукупності можуть свідчити про невідповідність критерію «якості закону», і як наслідок, визнання його неконституційним.

Висновки. Законодавче забезпечення протидії злочинності потребує суттєвого оновлення через поширення негативних явищ і процесів, пов'язаних із військовою агресією з боку росії, що по суті є черговим викликом для всього нашого суспільства та передбачає формування державної політики з урахуванням правового режиму воєнного стану і пов'язаних із цим суспільних перетворень.

Системна трансформація кримінального законодавства України потребує врахування вимог виробленої роками кримінально-правової політики/курсу держави у поєднанні з неухильним дотриманням і правил, прийомів та засобів законодавчої техніки. Законодавча ініціатива повинна бути зваженою, ґрунтуватись на потребах захисту суспільних відносин від кримінально-протиправних посягань.

Питання пов'язані із адаптацією національного законодавства (в тому числі кримінального) до умов і викликів воєнного стану не втрачає своєї актуальності та потребує кримінологічного супроводу, посилення наукових розробок цієї проблематики в теоретичному вимірі.

¹ Масштаб застосування тяжких покарань за крадіжку мимоволі нагадує застосування «закону про 5 колосків», - судді ВС звернули увагу на проблему тлумачення ознаки «в умовах воєнного стану». *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/286264-masshtab-primeneniya-tyazhkih-nakazaniy-za-krazhu-neproizvolno-napominaet-primenenie-zakona-o-5-koloskakh-sudi-vs-obratili-vnimanie-na-problemu-tolkovaniya-priznaka-v-usloviyakh-voennogo-polozheniya>

² Про неправильність використання кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину в умовах воєнного або надзвичайного стану» до всіх злочинів проти власності, без винятків, лише тому що вони вчинені в період війни (ВП ВС, справа № 722/594/22 від 25.05.2023р.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вознюк А.А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2022. С. 308-317. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/69.pdf.
2. Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Ященко А. М. Проблеми кримінальної відповідальності за незаконне переміщення осіб в контексті збройного конфлікту: науковий аналіз законодавчих ініціатив. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 11-30. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.01>.
3. Масштаб застосування тяжких покарань за крадіжку мимоволі нагадує застосування «закону про 5 колосків», - судді ВС звернули увагу на проблему тлумачення ознаки «в умовах воєнного стану» Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/286264-masshtab-primeneniya-tyazhkih-nakazaniy-za-krazhu-neproizvolno-napominaet-primenenie-zakona-o-5-koloskakh-sudi-vs-obratili-vnimanie-na-problemu-tolkovaniya-priznaka-v-usloviyakh-voennogo-polozheniya>
4. Навроцький В.О. Виклики, що постали перед українським кримінальним правом з початком українсько-російської війни // Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ – Львів – Дніпро, 20 квіт. 2022 р.). С. 36-41.
5. Орлов Ю. В. Злочини проти людяності в контексті збройного конфлікту в Україні: визначення, проблеми розмежування із суміжними складами злочинів. *Право і безпека*. 2023. № 1 (87). С. 99-112. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.09>
6. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
7. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України : виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 39-47. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>.
8. Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Проблеми кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною, що документуються на деокупованих територіях України. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 48-59. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.04>.
9. Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України : Указ Президента України від 04.10.2022 р. № 687/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289>.
10. Про неправильність використання кваліфікуючої ознаки «вчинення злочину в умовах воєнного або надзвичайного стану» до всіх

злочинів проти власності, без винятків, лише тому що вони вчинені в період війни (ВП ВС, справа № 722/594/22 від 25.05.2023р.).

11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023

Tatiana A. SHEVCHUK,

Ph.D in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv Ukraine)

Yuliya V. SHVETS,

PhD in Law

(Lawyer, Kyiv, Ukraine)

SPECIFIC PROBLEMS OF CRIMINAL LAW REGULATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN THE CONTEXT OF RESTORATION OF LAW ORDER IN THE DEOCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE

In the conditions of martial law and repulsion of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, a critically important direction is to ensure a high level of regulatory and legal support for the activities of the subjects of combating crime in strict accordance with the tasks set within the framework of the legal policy of the state in its criminological and criminal law dimensions.

The legislator amended the Criminal Code of Ukraine after the introduction of the legal regime of martial law in Ukraine, to ensure the constitutional order, territorial integrity, peace, protection of fundamental human rights and freedoms, property, public order and public safety from criminally illegal encroachments by legal means. However, law enforcement practice shows some difficulties arising in connection with the application of new provisions of the law. It is summarized that the achievement of high quality of criminal law is possible only with the application of rules, techniques and means of legislative technique of its construction, the mandatory observance of which is the basis for preventing the imbalance of the system of the entire criminal legislation of Ukraine.

Keywords: *crime prevention, martial law, treason, occupation, de-occupied territories, legal regulation, criminological support.*

Вадим Володимирович ВОСКОБОЙНИКОВ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДМЕТУ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ БІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено систему правовідносин, які складають предмет підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану. Акцентовано увагу на тому, що відповідний предмет обумовлюється тими публічними інтересами, які можуть задовільнити представники бізнесу.

Обґрунтовано, що предмет підтримки та розвитку бізнесу – це конкретна сфера правовідносин, на яку впливають відповідні заходи, наприклад: спрощена процедура створення суб'єкта підприємницької діяльності, удосконалення податкового регламентування на основі гнучкої системи оподаткування, інформаційна підтримка результатів підприємницької діяльності (організація виставок, ярмарків, у тому числі міжнародних), організація та проведення конкурсів на отримання грантів на бізнес, що пов'язаний із забезпеченням потреб безпеки та оборони (виробництво дронів тощо) та ін. Узагальнено, що розглядуваним предметом можна назвати сфери правовідносин за участі, з одного боку, суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу, а з іншого – потенційних чи зареєстрованих суб'єктів провадження бізнесу, діяльність яких сприяє задоволенню публічних інтересів у подоланні наслідків збройної агресії, у тому числі соціально-економічному розвитку держави.

Ключові слова: предмет, підтримка, розвиток, бізнес, воєнний стан, правове регулювання.

Постановка проблеми. Сучасний бізнес, безумовно, є невід'ємною складовою частиною будь-якої економіки і суспільства. Його важливість виходить далеко за межі простого генерування прибутку. Бізнес створює робочі місця, забезпечує економічний зріст, сприяє інноваціям та підвищенню рівня життя. Він є головним джерелом створення багатства в країні. Бізнес забезпечує людей робочими місцями, що не лише забезпечує їх матеріальні потреби, але і сприяє підвищенню самооцінки та соціальній стабільності. Крім того, успішні підприємства можуть бути активними учасниками соціально важливих ініціатив, які спрямовані на поліпшення якості життя місцевого населення та підтримку місцевих спільнот. З огляду на зазначене вище, цілком справедливим буде говорити про те, що підтримка та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану має свій, особливий предмет.

В умовах сьогодення питання підтримки та розвитку бізнесу є дуже актуальним, що обумовлено потребою розвитку української економіки у тих надскладних умовах, в яких їй доводиться сьогодні функціонувати. Так, цій проблемі приділяли увагу М. О. Беззубова, Г. П. Гончар, О. В. Гук, Л. М. Карпенко, С. В. Каюн, Т. В. Лобунець, Т. Ю. Мельник, Д. Р. Чернишевич та багато інших. Разом із тим, незважаючи на значні теоретичні здобутки, в науковій літературі малодослідженим є питання предмету підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити предмет підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює порядок підтримки та розвитку бізнесу; узагальнити наукові погляди вчених, які у своїх наукових працях приділяли увагу окремим аспектам підтримки та розвитку бізнесу.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика предмету підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових поглядів вчених дає змогу говорити про те, що взагалі, предметом підтримки та розвитку бізнесу є конкретні суспільні відносини, що виникають в діяльності підприємців і відображають їх інтереси. При цьому при підтримці та розвитку бізнесу, як правило, забезпечується задоволення певних публічних інтересів.

В правовій літературі називають два види публічних інтересів: інтерес держави та інтерес територіальної громади, які знаходять своє втілення в переліку функцій та повноважень органів, що діють від імені держави та територіальних громад. Обсяг та межі цих функцій та повноважень встановлюється державою, і лише наділення територіальних громад з боку держави правом на місцеві референдуми та правом утворювати відповідні органи надає їм можливість перерозподілити свої інтереси між обласними, районними та місцевими радами. Інтереси держави на місцевому рівні усвідомлені та закріплені актами законодавства функції та повноваження органів державної влади у областях, районах, містах Києві та Севастополі. Інтереси територіальних громад на місцевому рівні усвідомлені та як закріплені актами законодавства, так і такі, що існують у формі звичаїв чи усталеної практики, завдання жителів територіальних громад, а також утворених ними чи державою органів місцевого самоврядування¹. Тож, публічні інтереси є тим фактором, що має визначальне значення для вибору предмета підтримки та розвитку бізнесу. Адже саме публічні інтереси визначають спрямованість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

С. М. Гришко підкреслює той факт, що інтереси держави та

¹ Гришко С. М. Інтереси держави та територіальних громад на місцевому рівні в Україні: теоретичне розуміння. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13-14. С. 129.

територіальних громад не є сталими. Вони обумовлюються економічним розвитком держави та її національними інтересами, а також рівнем демократії. Як правило, саме держава визначає коло інтересів територіальних громад, зменшуючи чи розширюючи свої можливості впливу на них. Цей вплив перед усім набуває характеру економічного, оскільки включає обсяги фінансування виконання державних функцій органами місцевого самоврядування та відсоток податків на розвиток територіальних громад, а також можливості громад самостійно акумулювати та витрачати кошти¹. Наразі до багатьох невирішених проблем додалися й ті, які виникли як наслідок повномасштабного вторгнення держави-агресора, що мало своїм наслідком запровадження воєнного стану: суттєвого зменшення обсягу підприємців на прилеглих до районів ведення активних бойових дій територіях, у тому числі тих, що забезпечують побутові потреби населення; релокація бізнесу, облаштування необхідної для нього інфраструктури; збільшення обсягу людей з інвалідністю, необхідність їх працевлаштування та ін.

Реалії такі, що суспільство і бізнес зацікавлені у спільному рішенні соціальних проблем, проте очікують від держави не стільки схвалення, скільки відповідної підтримки та розуміння. Суттєвою є активна позиція самої держави: ініціатива щодо спільної економічної та фінансової відповідальності за реалізацію спільних соціальних проєктів, участь в розв'язанні проблем у сфері освіти, науки, екології, охорони здоров'я, тощо. Не менш перспективним форматом взаємодії держави, громадськості та бізнесу може бути соціальне підприємництво. Соціальне підприємництво необхідно розуміти як різновид бізнесу, метою якого є вирішення соціальних проблем суспільства, як-то допомога у подоланні соціальної ізоляції, зокрема: працевлаштування людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями, безробітних, представників груп ризику; знаходження нових шляхів для реформування державних соціальних послуг; залучення громадян до участі у соціальних ініціативах на волонтерських засадах, об'єднання громад навколо соціальних проблем; поява нових видів соціальних послуг, які залишаються поза увагою звичайного бізнесу у зв'язку з малоприбутковістю, непопулярністю, відсутністю належної професійної підготовки; більш ефективне використання наявних ресурсів регіону у вирішенні соціальних проблем; зниження навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем (актуально в умовах хронічного дефіциту бюджетних коштів)².

Задоволення публічних та приватних інтересів бізнесу здійснюється на основі спільної соціальної відповідальності. Традиційно, відповідальність суб'єкта господарювання розуміють як зобов'язання відповідати за результати його економічної діяльності. Так, основними сферами

¹ Гришко С. М. Інтереси держави та територіальних громад на місцевому рівні в Україні: теоретичне розуміння. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13-14. С. 129.

² Поплавська О. М. Трансформація взаємодії держави і бізнесу. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 185.

відповідальності є: дотримання зобов'язань перед партнерами і працівниками; виконання зобов'язань перед бюджетом, у тому числі дотримання вимог податкового законодавства і платіжної дисципліни; дотримання стандартів і відповідальність за якість і безпеку товарів (послуг, робіт); відповідальність за використання земель та інших природних ресурсів; відповідальність за порушення митних правил і процедур; дотримання правил готівкових і безготівкових розрахунків; відповідальність за шкоду, яку заподіяно працівникам підприємства; відповідальність підприємства за інші порушення у певних сферах передбачена чинним законодавством і відповідними нормативно-правовими актами¹.

Загальну сутність спрямування держави щодо підтримки та розвитку бізнесу можна знайти у самому визначенні державного регулювання підприємництва. Яка, на думку авторів науково-практичного посібника з підприємництва, є системою правових, організаційних, адміністративних та регулятивно-контрольних заходів держави, спрямованих на створення сприятливих умов для становлення та розвитку підприємництва (сприятливого підприємницького середовища) і на його підтримку, а також управління державним сектором економіки для забезпечення ефективності та конкурентоздатності національної економіки. Обов'язковими умовами, що забезпечують становлення та нормальне функціонування і розвиток підприємництва, є: стабільна грошово-кредитна система; правова захищеність підприємництва; стабільна, стимулююча система оподаткування, яка б сприяла інвестуванню та реінвестуванню коштів у сфері підприємництва; розвинута система ринкової інфраструктури підтримки підприємництва (комерційні банки товарні біржі, страхові компанії, науковоконсалтингові, інформаційно-маркетингові фірми, навчальні центри загального розвитку підприємництва, менеджменту, маркетингу) тощо². Таким чином, проголошені умови стабільного функціонування підприємництва є фактором, що визначає предмет державної підтримки підприємництва як основи його регулювання.

Більш конкретно щодо предмету підтримки та розвитку бізнесу йдеться у спеціальних нормативно-правових актах, які визначають напрямки державного регулювання окремих сфер бізнесу. Зокрема, згідно Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», основними напрямками державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є: вдосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування; запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві; залучення суб'єктів

¹ Король С. Я. Соціальна відповідальність бізнесу: теорія та методологія обліку : монографія. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. С. 32.

² Антонюк Д. А., Бухаріна Л. М., Онищенко О. А., Шишкін В. О. Підприємництво в сучасних умовах розвитку України : наук.-практ. посіб. Запоріжжя, 2018. С. 43.

малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб; забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо; сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; гарантування прав суб'єктів малого і середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю), отримання документів дозвільного характеру для суб'єктів малого і середнього підприємництва та скороченню строку проведення таких процедур; організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва; впровадження механізмів сприяння та стимулювання до використання у виробництві суб'єктами малого і середнього підприємництва новітніх технологій, а також технологій, які забезпечують підвищення якості товарів (робіт, послуг)¹.

Підтримка та розвиток бізнесу безпосередньо витікають із концепції соціальної відповідальності держави, яка розглядається як такий тип її поведінки, що реалізується через здійснення певних дій та заходів, спрямованих на поліпшення добробуту населення та стійкий розвиток держави в цілому. Основними складовими соціальної відповідальності державної служби вважається: участь у благодійних заходах; сприяння соціальної безпеці (в межах функціонального призначення служби); готовність брати участь у подоланні кризових ситуацій, вдосконаленні державних механізмів; забезпечення надання відповідних державних послуг, що задовольняють суспільно-необхідні потреби населення; партнерські відносини зі споживачами послуг, громадськими та державними інститутами; розвиток соціальної сфери та інфраструктури, формування громадянських інститутів; підтримка відносин з фізичними та юридичними особами на етичних та антикорупційних принципах; забезпечення реалізації державних соціальних програм тощо². При цьому необхідно вести мову про взаємну суспільну відповідальність держави та бізнесу, що має ґрунтуватися на таких принципах, як: досягнення узгодженості інтересів влади, бізнесу та суспільства під час суспільної дискусії з ідентифікації основних напрямків економічної стратегії держави; інституціоналізація взаємовідносин підприємницьких структур, суспільства та органів влади через зміцнення ролі інститутів громадських рад, лобіюючих структур, саморегулюючих організацій підприємців, реалізацію соціальних та добровільних програм; демократизація процесів укладення

¹ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (дата звернення: 15.08.2023).

² Олійник О. О. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2016. С. 44.

стратегічних рішень; добровільних, взаємовигідний, реальний та прагматичний характер взаємодії; інтеграція взаємодії в основну діяльність сторін; інформаційна відкритість; диверсифікації соціальної відповідальності бізнесу і влади¹. Найбільш ефективною формою підтримки та розвитку бізнесу в Україні можна вважати соціальне партнерство.

Отже, предмет підтримки та розвитку бізнесу обумовлюється необхідністю захисту публічних інтересів, соціально орієнтованою державою, які збігаються з інтересами приватних суб'єктів, що проваджують бізнес та включені до концепції соціальної відповідальності бізнесу. Прикладом заснованої на взаємовигідній соціальній відповідальності підтримки бізнесу можна привести концесійний договір, який, серед інших, може включати умови, погоджені сторонами, зокрема: надання пільг для користувачів (споживачів); умови використання вітчизняних матеріалів; умови найму та працевлаштування громадян України; умови використання прав інтелектуальної власності; умови здійснення фінансування концесіонером будівництва (нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту, технічного переоснащення) об'єктів суміжної інфраструктури (залізничних, автомобільних шляхів, ліній зв'язку, засобів тепло-, газо-, водо- та електропостачання, інженерних комунікацій тощо), які не є об'єктами концесії, але необхідні для реалізації проекту, що здійснюється на умовах концесії, та умови повернення інвестицій, внесених в об'єкти суміжної інфраструктури; забезпечення здійснення концесіонером оцінки впливу на довкілля². Органи державної влади чи органи місцевого самоврядування, або уповноважені діяти від їх імені інші концесіодавці у цьому випадку встановлюють соціально значущі вимоги, тоді як предметом підтримки бізнесу є залучення підприємців до відновлення об'єктів соціальної інфраструктури, які перебувають у державній чи комунальній формі власності.

Предметом підтримки та розвитку бізнесу можуть бути й податкові відносини. Так, до прикладу, з метою розвитку садівництва, Податковим кодексом передбачено звільнення від сплати земельного податку за земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодових насаджень. Також не сплачується податок за земельні ділянки, непридатні для використання у зв'язку з потенційною загрозою їх забруднення вибухонебезпечними предметами, у випадку прийняття сільськими, селищними, міськими радами, військовими адміністраціями та військово-цивільними адміністраціями рішень про

¹ Олійник О. О. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2016. С. 90.

² Про концесію : Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20/conv#n438> (дата звернення: 15.08.2023).

встановлення податкових пільг зі сплати місцевих податків та/або зборів¹. Останнє надає змогу землевласникам діяти адекватно обставинам, не наражаючи на небезпеку, відкласти отримання прибутку з цих земель та не утворити борги внаслідок систематичної несплати земельного податку.

Підтримка релокованому бізнесу також є конкретними правовідносинами, що дозволяють стверджувати про предметне стимулювання розвитку такого бізнесу. При цьому така підтримка має носити комплексний характер. Як приклад, Івано-Франківською територіальною громадою обговорюються та вирішуються питання: 1) надання організаційної та логістичної допомоги (яка саме допомога, де і хто має її надавати); 2) надання інформаційної та консультаційної підтримки (які саме інформація і консультації потрібні, хто їх має надавати); 3) усунення адміністративних і регуляторних перепон (які заважають перемістити бізнес і розпочати діяльність на новому місці); 4) розширення доступу до фінансування та інших ресурсів (пільгових кредитів, грантів, ваучерів на придбання певних послуг)². Перелічені приклади предметної підтримки бізнесу не мають вичерпного характеру. Предмет підтримки та розвитку бізнесу обумовлюється не лише спільністю змісту соціальної відповідальності, але й конкретними нагальними потребами бізнесу, правовим статусом суб'єктів, які реалізують підтримку та іншими факторами.

Висновки. Тож, підбиваючи підсумок зауважимо, що у загальному розумінні предмет підтримки та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану являє собою сукупність правовідносин, пов'язаних з виникненням суб'єкта підприємницької діяльності, вибором напрямків його діяльності та подальшим її вдосконаленням. Предмет обумовлюється тими публічними інтересами, які можуть задовільнити представники бізнесу, зокрема: скорочення безробіття (зменшення обсягу бюджетних витрат на допомогу по безробіттю); збільшення робочих місць (надходження податків, залучення осіб з інвалідністю та ВПО до підприємницької діяльності чи найманої праці); провадження роздрібної торгівлі продуктами харчування та речами першої необхідності на деокупованій території; розвиток соціальної інфраструктури (створення приватних закладів освіти) тощо.

Отже, предмет підтримки та розвитку бізнесу – це конкретна сфера правовідносин, на яку впливають відповідні заходи, наприклад: спрощена процедура створення суб'єкта підприємницької діяльності, вдосконалення податкового регламентування на основі гнучкої системи оподаткування, інформаційна підтримка результатів підприємницької діяльності (організація виставок, ярмарків, у тому числі міжнародних), організація та проведення конкурсів на отримання грантів на бізнес, що пов'язаний із

¹ Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n6855> (дата звернення: 15.08.2023).

² Стрикун Г. Як створити сприятливі умови для релокації та підтримки бізнесу з регіонів, що постраждали під час війни? URL: <https://platforma-msb.org/yak-stvoryty-spryyatlyvi-umovy-dlya-relokatsiyi-ta-pidtrymky-biznesu-z-regioniv-shho-postrazhdaly-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 15.08.2023).

забезпеченням потреб безпеки та оборони (виробництво дронів тощо) та ін. Загалом, розглядуваним предметом можна назвати сфери правовідносин за участі, з одного боку, суб'єктів підтримки та розвитку бізнесу, а з іншого – потенційних чи зареєстрованих суб'єктів провадження бізнесу, діяльність яких сприяє задоволенню публічних інтересів у подоланні наслідків збройної агресії, у тому числі соціально-економічному розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Д. А., Бухаріна Л. М., Онищенко О. А., Шишкін В. О. Підприємництво в сучасних умовах розвитку України : наук.-практ. посіб. Запоріжжя, 2018. 428 с.
2. Гришко С. М. Інтереси держави та територіальних громад на місцевому рівні в Україні: теоретичне розуміння. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 13-14. С. 125–130.
3. Король С. Я. Соціальна відповідальність бізнесу: теорія та методологія обліку : монографія. Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 416 с.
4. Олійник О. О. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2016. 222 с.
5. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#n6855> (дата звернення: 15.08.2023).
6. Поплавська О. М. Трансформація взаємодії держави і бізнесу. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 181–187.
7. Про концесію : Закон України від 03.10.2019 р. № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20/conv#n438> (дата звернення: 15.08.2023).
8. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (дата звернення: 15.08.2023).
9. Стрикун Г. Як створити сприятливі умови для релокації та підтримки бізнесу з регіонів, що постраждали під час війни? URL: <https://platforma-msb.org/yak-stvoryty-spryyatlyvi-umovy-dlya-relokatsiyi-ta-pidtrymky-biznesu-z-regioniv-shho-postrazhdaly-pid-chas-vijny/> (дата звернення: 15.08.2023).

Стаття надійшла до редакції 22.08.2023

Vadim V. VOSKOBOYNIKOV

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE CHARACTERISTICS OF THE SUBJECT OF SUPPORT AND DEVELOPMENT OF BUSINESS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

It is argued that in a general sense, the subject of business support and development under martial law is a set of legal relationships associated with the emergence of a business entity, the choice of directions of its activity and its further improvement.

It is substantiated that the subject of business support and development is a specific sphere of legal relations, which is affected by relevant measures, for example: a simplified procedure for creating a business entity, improvement of tax regulations based on a flexible taxation system, information support for the results of business activities (organization of exhibitions, fairs , including international ones), organization and holding of tenders for obtaining grants for business related to the provision of security and defense needs (production of drones, etc.), etc. In general, the subject under consideration can be called the spheres of legal relations with the participation, on the one hand, of subjects of business support and development, and on the other, potential or registered subjects of business, whose activities contribute to the satisfaction of public interests in overcoming the consequences of armed aggression, in including socio-economic development of the state.

Keywords: *subject, support, development, business, martial law, legal regulation.*

Світлана Миколаївна ПОПОВА,

доктор юридичних наук, професор,

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Максим Андрійович ТЕЛЬНИЙ

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

РОЛЬ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЩОДО НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ- ПІДПРИЄМЦЯМ

У статті проаналізовано роль та розкрито значення діджиталізації в діяльності органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям в умовах сьогодення. Проаналізовано тенденцію та напрямок впровадження діджиталізації у діяльність органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям. Перелічено переваги та недоліки впровадження діджиталізації. Встановлено, що станом на сьогодні діджиталізація в діяльності органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям має переважно інноваційний характер, однак вбачається як прикладний і теоретичний, так і законодавчий базис для того, щоб українська держава зміцнила свої позиції на рівні розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та мережевої економіки серед інших країн світу.

Ключові слова: діджиталізація, адміністративні послуги, органи виконавчої влади, фізична особа-підприємець.

Постановка проблеми. В умовах активізації євроінтеграційних процесів, пошуку шляхів до нових і якісних соціальних стандартів, а також необхідності відродження потенціалу та зміцнення національної економіки в цілому, великого значення в умовах сьогодення набуває процес діджиталізації в діяльності органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям. У даному контексті, питання впровадження діджиталізації, як дієвого способу підвищення відкритості, прозорості і ефективності діяльності органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям в умовах сьогодення є вельми актуальними, так як зазначений відносно новий для нашої країни процес впровадження цифрових технологій збору, передачі, а також зберігання і обробки даних надасть можливість фізичним особам-підприємцям в доволі зручному для них форматі оперативно і якісно самообслуговуватися, отримуючи від органів

виконавчої влади адміністративні послуги за допомогою електронних засобів комунікації.

Дослідження феномена діджиталізації у теоретичному і практичному вимірі здійснювали такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Є. О. Малишко, М. Кіржецька, Ю. Кіржецький, В. І. Ляшенко, О. С. Вишневський, М. С. Міхровська, С. В. Коробка, С. Бреннен, Д. Крейз та ін. Водночас лишається чимало вільних зон наукового пошуку.

Метою статті є комплексне та всебічне дослідження ролі діджиталізації в діяльності органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям в умовах сьогодення.

Методологічною основою дослідження є сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Найбільш значущим є загальнонауковий діалектичний метод пізнання, який дав змогу дослідити окремі проблемні питання впровадження діджиталізації в діяльність органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним-особам підприємцям в умовах сьогодення. Наукову основу дослідження склали наукові праці фахівців у галузі адміністративного права та інших галузевих правових наук.

Виклад основного матеріалу. Термін «діджиталізація» походить від англійського «digitalization» і в перекладі означає «оцифровування», «цифровізація» або «приведення в цифрову форму». У широкому сенсі він означає перехід інформаційного поля на цифрові технології, тобто те, що відбувається нині, іноді вживається на позначення конкретного акта переведення певної інформації з аналогового у цифровий формат для її більш легкого подальшого використання на сучасних електронних девайсах. Відповідно до Оксфордського словника англійської мови діджиталізація – це «запровадження або збільшення використання організаціями в певній галузі країни тощо цифрових і комп'ютерних технологій»¹.

«Діджиталізація», якісно відрізняється від «діджитизації», оскільки має на меті не елементарну зміну форми документу, а застосування інформаційно-комунікаційних технологій для того, щоб насамперед змінити якість повсякденного життя. Ведучи мову про популярну фразу «держава в телефоні», ми ілюструємо найпростіший варіант діджиталізації. Діджиталізація вже є більш складним явищем, порівняно з діджитизацією передбачає впровадження цифрових технологій в усі сфери управлінської діяльності, при цьому не замінюючи паперові носії, а переважно дублюючи їх².

Суб'єктами діджиталізації виступають держава, підприємства (установи, організації), фізичні особи-підприємці та фізичні особи. Об'єктом

¹ Brennen S., Kreiss D. Digitalization and digitization. Culture digitally. 2014. URL: <https://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/> (дата звернення: 15.06.2023).

² Лалін А. В., Грінчук І. О., Оленюк Д. О. Діджиталізація економіки в Україні: сучасний стан та перспективи. Електронний журнал «Ефективна економіка». 2022. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.7.22>.

є діяльність, якою вони займаються, а саме: сільськогосподарське виробництво, промисловість, торгівля, фінансова діяльність тощо. Реалізація цифрової трансформації відбувається шляхом використання ряду інструментів, які виконують забезпечувальну функцію для управлінських механізмів. Електронний бізнес обумовлює цифровізацію виробництва, а електронна комерція, погоджуючи інтереси продавця і покупця, призводить до цифровізації обміну та розподілу¹.

Одним із головних показників рівня розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та мережевої економіки є індекс мережевої готовності (Networked Readiness Index – NRI). Індекс розроблено у 2002 році і раніше оголошувався всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum) та міжнародною школою бізнесу INSEAD у рамках щорічної серії доповідей щодо розвитку глобального інформаційного суспільства. Індекс NRI є узагальнюючим показником, який включає в себе достатньо велику кількість індикаторів стану інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) країни, серед яких – мобільні тарифи та ціни на телефони; доступ домогосподарств до широкосмугового інтернету, доступ до інтернету в школах та інших закладах освіти; розробка мобільних додатків; впровадження нових технологій та інвестиції в них; кібербезпека; адаптованість законодавчої бази до нових технологій; високотехнологічне виробництво тощо. Таким чином, показник NRI є заниженим в Україні порівняно з розвиненими країнами у сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій. Найбільш сильним аспектом діджиталізації України є рівень діджиталізації фізичних осіб (37 місце в рейтингу). Найслабкішим аспектом є управління (57 місце) та вплив (57 місце), а також доступ до технологій (45 місце). Загалом Україна займає в рейтингу 50 місце зі 150 країн².

Отже, на сьогоднішній день Україна суттєво відстає від розвинених країн за темпами впровадження діджиталізації. Відносно новий для нашої держави процес діджиталізації має переважно інноваційний характер. У зв'язку з цим, виникає необхідність акцентувати увагу та дослідити нормативно-правове забезпечення діджиталізації державних послуг. У контексті даного питання доцільно акцентувати увагу на те, що нормативно-правове забезпечення діджиталізації державних послуг в нашій державі втілюється на основі низки ключових законодавчих актів, прийнятих як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Державна політика відносно інформатизації і діджиталізації в країні забезпечується завдяки дії наступних законодавчих актів: законів України «Про Національну програму інформатизації», «Про інформацію», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні довірчі послуги», «Про

¹ Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / Ляшенко В.І., Вишневецький О.С. НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ. 2018.

² Міхровська М.С. Цифрова термінологія в публічному управлінні: від оцифрування до цифрового урядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 142–144. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/38>.

електронні документи та електронний документообіг», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист персональних даних». Вагомою є й міжнародно-правова база. На рівні ООН розроблено та рекомендовано країнам до використання модельні закони «Про електронну комерцію» (UNCITRAL Model Law), «Про електронні підписи» (UNCITRAL Model Law). Як відповідь на цей заклик на рівні Європейського Союзу була прийнята директива «Про електронну комерцію». У двох згаданих однойменних документах йдеться про принцип рівності правового статусу як електронного, так і паперового документообороту.

У продовження цього було прийнято Регламент Євросоюзу № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг для цілей електронних транзакцій на внутрішньому ринку, відповідно до якого були скасовані норми Директиви 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради¹.

Слід зазначити, що електронне урядування, будучи формою державного управління, є своєрідним фундаментом для надання адміністративних послуг. Тому нині розроблено та впроваджено в життя ряд нормативно-правових актів різної юридичної сили, присвячених зазначеному питанню, зокрема закони України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації», «Про адміністративні послуги», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» тощо.

З метою удосконалення систем надання адміністративних послуг видано Указ Президента України «Про деякі заходи із забезпечення надання якісних публічних послуг». Цим указом було затверджено деталізований перелік заходів, які необхідно впроваджувати органам публічної адміністрації, а Кабінету Міністрів України (КМУ) доручено забезпечити їх реалізацію.

На виконання заходів, спрямованих насамперед на діджиталізацію послуг, окреслених у цьому Указі, було розроблено Концепцію «Держава у смартфоні», що надалі трансформувалась у Концепцію «Цифрова держава». Концепція містить конкретні практичні кроки, зокрема низку пілотних проєктів, наприклад онлайн-сервіс «Дія» – сайт, а згодом і мобільний застосунок, які об'єднують в єдиному електронному вікні всі послуги, що надає держава громадянам і бізнесу². Так, концепція «Цифрова держава» передбачає реалізацію таких проєктів, як:

– e-Health – електронної системи охорони здоров'я, що спрямована на

¹ Регламент Євросоюзу № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг для цілей електронних транзакцій на внутрішньому ринку : Директива 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_240#Text (дата звернення: 16.06.2023).

² Тернушак М. Удосконалення сервісної діяльності публічної адміністрації в контексті діджиталізації. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 95. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1565>

отримання максимально можливої кількості медичних послуг онлайн, забезпечення електронного обміну медичною інформацією та реалізації програми медичних гарантій населенню;

- створення у структурі Кабінету Міністрів України Міністерства цифрової трансформації, що відповідає за впровадження електронного урядування, а також утворення у структурі Верховної Ради України Комітету з питань цифрової трансформації;

- запровадження онлайн-сервісу «Дія», в межах якого можна отримати державні послуги у сферах реєстрації бізнесу, будівництва і соціального захисту тощо;

- запуск єдиного електронного кабінету та єдиного електронного підпису; також планується повністю автоматизувати послуги у сфері будівництва, запровадивши е-кабінет забудовника;

- проєкт «е-Малятко», який надаватиме послуги реєстрації народження дитини та її місця проживання, реєстрації немовляти в ЕСОЗ, отримання фінансової допомоги в разі народження дитини, отримання посвідчення дитини та батьків з багатодітної сім'ї;

- проєкт ID-14, який полягає в отриманні 14-річними громадянами паспорта й податкового номера одночасно; також заплановано надання е-послуги щодо реєстрації місця проживання дитини;

- проєкт «е-Пенсія» з функціями онлайн-призначення та перерахунку пенсій, призначення надбавок, допомог, доплат і компенсацій до пенсій, поновлення й переведення пенсійних виплат;

- запровадження SmartID – ідентифікації за електронним цифровим підписом для доступу до всіх е-послуг та підписання е-документів з використанням спеціального мобільного застосунку смартфона;

- проєкт «Цифрові посвідчення громадян»: цифрові водійські права та цифровий студентський квиток, у майбутньому планується розроблення еквівалента цифрового паспорта;

- заміна паперових довідок на електронну взаємодію органів публічної адміністрації;

- запровадження проєкту «е-Резидентство» – надання онлайн статусу нерезидента щодо реєстрації та ведення бізнесу в Україні без необхідності виїзду з країни проживання;

- започаткування онлайн-системи «е-Вибори», що забезпечить автоматизований підрахунок волевиявлення громадян на виборах, і системи «е-Перепис» щодо встановлення кількості населення¹.

Однак, на думку Д. Ісаченка, відсутність чітких критеріїв, засад та стратегічних напрямів реалізації єдиної державної політики щодо впровадження електронного урядування та розвитку цифрових державних послуг і, відповідно, відсутність ефективного контролю виконанням заходів із впровадження електронного урядування з боку держави призводять до

¹ Держава, що допомагає, а не заважає. URL: <https://plan2.diia.gov.ua/> (дата звернення: 16.06.2023).

того, що українська держава значно відстає порівняно з іншими розвиненими країнами за темпами впровадження електронного урядування в сучасних умовах¹.

Н. О. Сидоренко вважає, що попри позитивні статистичні дані, світові практики надання адміністративних послуг весь час оновлюються саме в напрямі напрацювання нових е-сервісів, котрі роблять оптимальним процес одержання послуги. Серед позитивних моментів введення діджиталізації в роботу органів влади можна назвати:

- значне застосування новітніх інформаційно комунікаційних технологій, щоб отримати потрібний ступінь результативності та дієвості;
- змога ухвалення дієвих управлінських рішень (займатися збором і зберіганням багаторічної статистики, вивчення інформації, відповідно до котрих можна одразу скласти план дій та вчасно відреагувати на виклики);
- віднайдення кращого досвіду (зважаючи на інформацію за попередні роки, існування прогнозів на перспективу дає змогу сформулювати план дій, щоб одержати оптимально дієвий результат);
- змogu обміну стандартизованими документами між органами влади та Центрами надання адміністративних послуг (ЦНАП);
- скорочення корупційних ризиків на всіх рівнях і за всіма напрямками (населення не здійснює комунікацію на пряму з представниками влади, а одержує послуги онлайн);
- процедуру контролювання та відкритості державних інституцій та урядовців (слугує участі населення в управлінні та аналізуванні ухвалених рішень);
- змogu одержувати адміністративні послуги в період карантину (ЦНАП онлайн) та інше.

Водночас до недоліків введення діджиталізації в роботу органів влади, науковець відносить:

- змogu втручання у приватну сферу (перевищення владних повноважень);
- ймовірний витік особистої інформації (зазвичай винними стають самі користувачі, тому що значна частина з них просто не ознайомлюється з умовами, а відразу дає згоду);
- незахищеність щодо хакерських атак;
- невисокий ступінь цифрових знань населення стосовно новітніх інформаційно-комунікаційних технологій та інше².

М. Тернушак вважає, що в межах діджиталізації адміністративних послуг варто відзначити запровадження органами публічної адміністрації та іншими державними органами е-сервісів «Електронний кабінет» (наприклад, «Електронний кабінет водія» та інші). Разом із тим зараз триває

¹ Ісаченко Д. Нормативно-правове забезпечення діджиталізації державних послуг. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 1. Т. 11. С. 47. DOI: <https://doi.org/10.15421/152306>

² Сидоренко Н. О. Діджиталізація: електронні адміністративні послуги. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 4. С. 13–14. DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.4.2>.

процес автоматизації ЦНАПів (Центрів надання адміністративних послуг), що охоплює систему «Електронна черга», «Електронний запис до ЦНАП», системи електронного документообігу («Універсам послуг»), онлайн-консультування, відеонагляду, звукозапису¹.

Додатково слід звернути увагу на те, що у науковій літературі виділяють цілу низку переваг та недоліків діджиталізації. Так, до переваг досліджуваного процесу віднесено: високий рівень конкурентоздатності; зниження рівня витрат часу на обробку інформації; економія коштів; зростання лояльності споживачів; підвищення позитивних якостей підприємства. До недоліків діджиталізації належать наступні: потреба залучення спеціалістів із високим рівнем кваліфікації в окремих сферах економіки (у випадку використання діджитал-технологій некваліфіковані фахівці можуть зашкодити репутації підприємства); відсутність стабільності існуючих переваг².

Ряд науковців стверджують, що діджиталізація економічної галузі може відігравати роль ефективного інструмента детінізації економіки. Зокрема, це віднайшло свій прояв у забезпеченні взаємодії між підприємництвом та державним сектором, у процесі якої має місце використання цифрових платіжних інструментів з метою підвищення ефективності та прозорості державних і приватних операцій. До основного інструментарію детінізації економіки із використанням діджитал-технологій віднесено наступні: технології блокчейн; можливість реєстрації підприємницької діяльності в режимі онлайн; електронні процедури декларування доходів, розрахунку податків та інших обов'язкових платежів; використання обов'язкового режиму електронного податкового адміністрування; оплата праці шляхом використання електронних технологій тощо³.

Трансформаційні процеси, які відбуваються в економіці країни, впровадження інформаційних технологій можуть підвищити конкурентоспроможність підприємницьких структур. Саме розвиток та впровадження цифрових інновацій можуть забезпечити ефективність стратегічних дій та подальших змін у діяльності підприємств нашої держави⁴.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, слід зазначити, що в сучасних умовах діджиталізація є одним із пріоритетних та стратегічних напрямів реформування й стратегічного розвитку соціально-економічної сфери України, а також завдяки використанням діджитал-технологій –

¹ Тернушак М. Удосконалення сервісної діяльності публічної адміністрації в контексті діджиталізації. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 97. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1565>.

² Коробка С. В. Діджиталізація підприємницької діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2021. № 100. С. 91. DOI: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2021-100-09>.

³ Кіржецька М., Кіржецький Ю. Діджиталізація економічних процесів як напрям детінізації економіки України. *Галицький економічний вісник*. 2020. Т. 62. № 1. С. 67. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.01.064.

⁴ Малишко Є.О. Діджиталізація на фінансовому ринку: переваги та недоліки. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 39. С. 73. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-34>.

інструментом детінізації економіки. Діджиталізація економічних процесів є рушійною силою нашої держави на шляху до європейської інтеграції. Вельми актуальним в наш час є перезавантаження системи державного управління, яка в умовах активного впровадження діджиталізації, перш за все, потребує впровадження передових технологій у сфері інформаційного забезпечення державного управління, удосконалення національної інформаційно-комунікаційної системи, а також організації структурованого доступу до національних інформаційних ресурсів. Розвиток електронних послуг значно осучаснює та модернізує підходи до надання адміністративних послуг і стає однією з форм взаємодії публічної адміністрації із фізичними особами-підприємцями. Впровадження діджиталізації в діяльність органів виконавчої влади є ключовим фактором, який позитивно впливає на прозорість, ефективність та відкритість функціонування органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям. Крім того, вбачається, що процес діджиталізації адміністративних послуг надасть можливість за допомогою впровадження е-сервісів в цілому модернізувати процес звернення до органів виконавчої влади і отримання від них послуги фізичною особою-підприємцем, а також призведе до вагомих позитивних змін у сфері е-документообігу (обігу електронних документів) між ними.

Слід акцентувати на тому, що вдосконалення нормативно-правового регулювання діджиталізації адміністративних послуг в нашій державі має відбуватися шляхом поетапної реалізації наступних заходів, а саме: 1) розробити та прийняти новітню національну Стратегію розвитку електронного урядування до 2030 року та визначити конкретні поетапні кроки для її впровадження за допомогою чіткого плану заходів; 2) з метою підвищення якості надання органами виконавчої влади адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям вкрай необхідно розробити та прийняти новітній Закон України «Про розвиток електронного урядування», який би містив критерії виконання конкретних поставлених завдань, чітко визначених виконавців, величину фінансових ресурсів, визначення обмежень, а також режимів функціонування електронного урядування в цілому.

Прийняття і впровадження наведених вище документів в цілому матиме стратегічне значення та сприятиме якомога ефективнішому використанню діджиталізації в діяльності органів виконавчої влади щодо надання адміністративних послуг фізичним особам-підприємцям в умовах сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Держава, що допомагає, а не заважає. URL: <https://plan2.diia.gov.ua/> (дата звернення: 16.06.2023).

2. Ісаченко Д. Нормативно-правове забезпечення діджиталізації державних послуг. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 1. Т. 11. С. 44–49. DOI: <https://doi.org/10.15421/152306>.
3. Кіржецька М., Кіржецький Ю. Діджиталізація економічних процесів як напрям детінізації економіки України. *Галицький економічний вісник*. 2020. Т. 62. № 1. С. 64–70. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.01.064.
4. Коробка С. В. Діджиталізація підприємницької діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2021. № 100. С. 88–96. DOI: <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2021-100-09>.
5. Лапін А. В., Грінчук І. О., Оленюк Д.О. Діджиталізація економіки в Україні: сучасний стан та перспективи. *Електронний журнал «Ефективна економіка»*. 2022. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.7.22>.
6. Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія / НАН України ; Інститут економіки промисловості. Київ. 2018. 252 с.
7. Малишко Є.О. Діджиталізація на фінансовому ринку: переваги та недоліки. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. № 39. С. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-34>.
8. Міхровська М.С. Цифрова термінологія в публічному управлінні: від оцифрування до цифрового урядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 142–144. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/38>.
9. Регламент Євросоюзу № 910/2014 Європейського Парламенту та Ради від 23 липня 2014 року щодо електронної ідентифікації та довірчих послуг для цілей електронних транзакцій на внутрішньому ринку : Директива 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_240#Text (дата звернення: 16.06.2023).
10. Сидоренко Н. О. Діджиталізація: електронні адміністративні послуги. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2021. № 4. С. 11–15. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.4.2>.
11. Тернушак М. Удосконалення сервісної діяльності публічної адміністрації в контексті діджиталізації. *Юридичний вісник*. 2020. № 1. С. 93–100. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1565>.
12. Brennen S., Kreiss D. Digitalization and digitization. Culture digitally. 2014. URL: <https://culturedigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/> (дата звернення: 15.06.2023).

Стаття надійшла до редакції 02.09.2023

Svitlana M. POPOVA,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Maksym An. TELNY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ROLE OF DIGITALIZATION IN THE ACTIVITIES OF EXECUTIVE GOVERNMENT BODIES REGARDING THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES TO NATURAL PERSONS-ENTREPRENEURS

The article analyzes the role and reveals the importance of digitization in the activities of executive authorities in providing administrative services to natural persons-entrepreneurs in today's conditions. The trend and direction of the implementation of digitalization in the activities of executive authorities regarding the provision of administrative services to natural persons-entrepreneurs have been analyzed. The advantages and disadvantages of the implementation of digitization are listed. It has been established that, as of today, digitalization in the activities of executive authorities regarding the provision of administrative services to natural persons-entrepreneurs is mainly of an innovative nature, however, both applied and theoretical, as well as a legislative basis can be seen for the Ukrainian state to strengthen its position at the level of development of information and communication technologies and network economy among other countries of the world.

Keywords: *digitization, administrative services, executive power bodies, individual entrepreneur.*

Катерина Костянтинівна ГОВОРУЩАК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

У статті встановлено, що на сьогоднішній день є питання щодо юридичної та пізнавально-таксономічної природи криміналістичної тактики. З'ясовано, що сутність криміналістичної тактики розкривається через виокремлення властивих їй ознак. Виокремлено й охарактеризовано такі ознаки криміналістичної тактики: є самостійною частиною (розділом) науки криміналістики, що має тісні зв'язки з іншими її частинами – криміналістичною технікою та методикою; заснована й використовує в межах свого застосування надбання гуманітарних і технічних наук; більшою мірою застосовується у зв'язку з конфліктною ситуацією, має низку аспектів організаційного, регулятивного, комунікативного, пізнавального характеру; здійснюється уповноваженими кримінальним процесуальним законодавством суб'єктами; є набором науково обґрунтованих прийомів і рекомендацій, практичних дій, спрямованих на запобігання та протидію кримінальним правопорушенням; має динамічний предмет; спрямована на збирання, накопичення, опрацювання, дослідження та використання доказової у кримінальному провадженні інформації.

Ключові слова: криміналістична тактика, криміналістика, поняття, сутність, ознаки.

Постановка проблеми. Криміналістична тактика безумовно є одним з провідних інструментів тактико-криміналістичного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень. Однак і на сьогоднішній день є питання щодо її юридичної природи, що, в першу чергу, пов'язано з відсутністю єдиних і чітких поглядів щодо поняття та ознак криміналістичної тактики. Як цілком слушно із цього приводу зауважує В. Ю. Шепітько: «В сучасній криміналістиці існують різні підходи до визначення поняття криміналістичної тактики. Мало того, у це поняття вкладають і різне змістове навантаження»¹. З огляду на що не втрачає своєї актуальності питання про визначення сутності й ознак криміналістичної тактики.

Загальнотеоретичні положення криміналістики та такого його структурного елементу як криміналістична тактика є предметом дослідження у наукових працях багатьох учених, наприклад, В. П. Біленчука,

¹ Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 12.

В. Г. Гончаренка, В. А. Журавля, І. І. Когутича, Р. В. Комісарчука, В. О. Коновалової, О. В. Пчеліної, Р. Л. Степанюка, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, В. Ю. Шепітька й інших. Однак, незважаючи на вагомий доробок, значна кількість питань досі залишається дискусійною.

Метою статті є визначення поняття та виокремлення ознак криміналістичної тактики.

Виклад основного матеріалу. Відправним кроком вирішення поставленого наукового завдання вважаємо за необхідне обрати уточнення понятійно-категоріального апарату, що використовується в представленому науковому дослідженні, зокрема розкрити сутність власне поняття «криміналістична тактика». У літературі цілком слушно відмічають той факт, що «криміналістичну тактику нерідко пов'язують із військовою тактикою. Такий підхід обґрунтовується етимологією походження терміну «тактика». При цьому її основними ознаками є рішучість і раптовість дій, зосередження сил для головного удару по найслабшому місцю»¹. Дійсно якщо провести семантичний аналіз слова «тактика» побачимо, що, як зауважують автори великого тлумачного словника сучасної української мови, його слід використовувати в значенні: «складова частина військового мистецтва, що включає теорію й практику підготовки, організації та ведення бою; навчальний предмет із теорії та практики ведення бою»². У такому разі слово «тактика» дійсно набуває «військового» характеру.

Відмітимо, що розкриття сутності криміналістичної тактики, зокрема її складової – категорії «тактика», виключно через її військовий характер, значно звужує її зміст та юридичну природу в цілому. У зв'язку з чим на сторінках фахової літератури такий підхід до розуміння криміналістичної тактики й іменують як вузький. Так, наприклад, досліджуючи особливості сучасного розуміння та меж застосування криміналістичної тактики В.М.Шевчук підкреслює той факт, що її сутність ... «розглядається у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні криміналістичну тактику розглядають як похідне від військового визначення даного поняття. За таким підходом, підкреслює науковець, тактика об'єднується системою засобів, спрямованих на досягнення мети розслідування через боротьбу, зіткнення інтересів та подолання опору. Тобто вчені, які дотримуються такої позиції говорять, що тактика присутня лише там, де є конфлікт, у всіх інших випадках вона відсутня»³. Звичайно такий підхід не може бути визнаний як цілком правильний, оскільки в такому разі до уваги не береться значна кількість аспектів криміналістичної тактики, пов'язаних

¹ Шевчук В. М. Криміналістична тактика: сучасне розуміння та межі застосування. *Challenges in Science of Nowadays*. Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (Washington, USA, 26-28.05.2020), Washington. 2020. С. 213.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2009. С. 1428.

³ Шевчук В. М. Криміналістична тактика: сучасне розуміння та межі застосування. *Challenges in Science of Nowadays*. Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference (Washington, USA, 26-28.05.2020), Washington. 2020. С. 214.

не тільки з настанням конфліктної ситуації, а й необхідністю застосування певних психологічних, етичних, технологічних і багато інших такого роду прийомів і засобів.

При цьому й семантичний сенс слова «тактика» не завжди розкривають використовуючи її «військовий» аспект. Так, самі автори великого тлумачного словника сучасної української мови відмічають й інший семантичний сенс слова «тактика», визначаючи його як «способи, прийоми досягнення певної мети; лінія поведінки когось»¹. Також, як зауважує І. П. Осипенко та В. Я. Кравченко, «під категорією «тактика» в її загальному значенні слід розуміти частину науки, що вивчає прийоми здійснення проміжних завдань на шляху здійснення стратегічних завдань у певній галузі людської діяльності, яка характеризується зіткненням інтересів сторін»². Такий сенс слова «тактика» більш доречно використовувати в аспекті розкриття поняття «криміналістична тактика», оскільки його сутність науковці й розкривають застосовуючи категорії «спосіб», «захід», «прийом» і т. п.

Так, на сторінках фахової літератури відмічають, що «криміналістичну тактику слід розглядати з двох аспектів: 1) як розділ науки криміналістики; 2) як спосіб практичної діяльності слідчого, прокурора та захисника, яка спрямована на вирішення відповідних криміналістичних завдань і виконання ними процесуальних функцій»³.

Окремі науковці сутність криміналістичної тактики зводять лише до першого з названих вище аспектів. Наприклад, на думку авторського колективу підручника «Криміналістика», ... «криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що займається розробкою прийомів проведення слідчих дій, загальних тактичних рекомендацій про організацію та планування процесу слідства»⁴. Інші ж сутність криміналістичної тактики розкривають з огляду на другий з вищенаведених аспектів її розуміння. Наприклад, у дослідженні, присвяченому теоретичним засадам отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України Л. Д. Удалова дійшла висновку стосовно того, що «криміналістична тактика – це система прийомів проведення слідчих дій, спрямованих не тільки на збирання та дослідження доказів, але й на попередження та подолання реальної протидії слідству, яка чиниться зацікавленими особами в конфліктних слідчих ситуаціях при зборі та дослідженні слідчим доказів»⁵. Наведене

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. С. 1428.

² Осипенко І. П., Кравченко В. Я. Окремі аспекти криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 194.

³ Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 147; Шайтуро О. П. Криміналістична тактика: огляд історії становлення та сучасних напрямів розвитку. *Вісник ХНУВС*. 2021. № 4 (95). С. 293.

⁴ Криміналістика : Підручник / За ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Атіка, 2001. С. 17.

⁵ Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. С. 125.

наочно демонструє відсутність одностайності серед учених стосовно розуміння сутності криміналістичної тактики.

З огляду на що вважаємо за необхідне сутність криміналістичної тактики розкрити через характеристику її основних ознак, які можуть бути названі, в тому числі шляхом аналізу й позицій учених-правознавців щодо сутності її поняття. При цьому, досліджуючи особливості здійснення адвокатом захисту в стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції О.В. Острогляд цілком слушно зауважує, що ... «саме з ознак криміналістичної тактики й виходили всі спроби сформулювати визначення тактики захисту в науці кримінального процесу та криміналістики»¹. Таке зауваження цілком справедливо й у контексті вирішення поставленого в рамках представленого наукового дослідження завдання.

Науковці, розглядаючи ознаки криміналістичної тактики серед них називають загальні, а також спеціальні. Зокрема наголошується, що «для повного розкриття поняття криміналістичної тактики необхідно виділити певні її загальні та спеціальні особливості. При цьому до загальних ознак криміналістичної тактики слід віднести наступні: це система наукових положень, що є самостійною частиною науки криміналістики; є сукупністю прийомів і рекомендацій для формування відносин між учасниками процесу; спрямована на збирання, дослідження та використання доказової інформації; організовує планування досудового розслідування і судового слідства; спрямована на розслідування та попередження кримінальних правопорушень.

Своєю чергою, спеціальними ознаками криміналістичної тактики є: це сукупність тактичних прийомів і наукових рекомендацій щодо найбільш ефективного здійснення певного виду діяльності; включає суб'єкта й об'єкта тактичного впливу; наявна спрямованість тактичного впливу суб'єкта на подолання протидії, що чиниться об'єктом; застосовується під час провадження слідчої діяльності»².

У наведеному випадку доволі вдало наведено ознаки криміналістичної тактики, однак, на нашу думку, деякі з них мають бути уточнені та доповнені. На додаток, вважаємо, що ознаки криміналістичної тактики не слід розділяти на окремі групи, оскільки в такому разі ускладнюється сприйняття їх сутності, а окремі ознаки можна віднести відразу до декількох груп. Наприклад, такою ознакою є ... «застосовується під час провадження слідчої діяльності». Також у такому випадку слід застосувати й давній філософський принцип «Бритва Оккама», відповідно до якого «відсікаються всі загальні поняття, необхідність яких достеменно не обґрунтовувалась логічно. Поняття, які не зводяться до чуттєвого знання та

¹ Острогляд О.В. Здійснення адвокатом захисту у стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. С. 27.

² Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1 (5). С. 4; Осипенко І. П., Кравченко В. Я. Окремі аспекти криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 194.

не перевіряються досвідом, повинні бути вилучені з науки»¹. З урахуванням чого здійснимо аналіз вищенаведених ознак криміналістичної тактики, а також підходів науковців щодо визначення сутності її поняття (в тому числі вищенаведених) на предмет встановлення розбіжностей і неточностей, що дозволить сформувати авторський перелік таких ознак.

Так, в одному з наведених вище визначень поняття «криміналістична тактика», в його змісті акцент ставився на такій ознаці як суб'єкт, уповноважений застосовувати відповідні прийоми, засоби тощо. Зокрема, в одному з наведених вище визначень сутність криміналістичної тактики розкривається виключно як така, що спрямована на здійснення слідчих дій. З приводу такої позиції маємо декілька зауважень. По-перше, з оновленням кримінального процесуального законодавства в обіг вводяться такі поняття як слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії. Відповідно до ч. 1 ст. 223 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України) «слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні». Своєю чергою, згідно з ч. 1 ст. 246 КПК України, «негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом»². При цьому законодавцем обмежується й коло суб'єктів, уповноважених здійснювати відповідні слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії.

У такому разі мову слід вести про таких суб'єктів як слідчі, дізнавачі, прокурор, детективи. В окремих випадках слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням можуть проводити й працівники оперативних підрозділів. Зокрема як зазначено в ст. 41 КПК України «оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури»³.

Тобто в аналізованому випадку сутність криміналістичної тактики зводиться лише до діяльності слідчого, що є вкрай неправильною позицією.

¹ Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. С. 446.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

³ Там само.

Більш того в такому разі слід навести позицію І.І. Когутич, який досліджуючи теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді зауважує, що «в літературі, поряд із поняттям криміналістична тактика, іноді як рівнозначне використовується назва слідча тактика»¹. З огляду на що слід підтримати В. Ю. Шепітько, який аналізуючи історію формування, зміст та тенденції предмета криміналістичної тактики зауважує ... «звернення до такого підходу засвідчує його застарілість і невідповідність сучасному стану криміналістики та юридичної практики. Запропоноване визначення не враховує й змін щодо порядку здійснення досудового розслідування, функцій і повноважень слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді або захисника в змагальному кримінальному провадженні»².

З наведеного слідує, що криміналістична тактика використовується не тільки в межах діяльності слідчого, а й багатьох інших суб'єктів: працівників оперативних підрозділів, експертів, захисників, суду, прокурора тощо. У цьому контексті слушною виглядає позиція В.М. Шевчука, який досліджуючи особливості сучасного розуміння та меж застосування криміналістичної тактики вказує на те, що «слід розрізняти наступні підгалузі криміналістичної тактики: слідчу тактику, судову тактику, тактику розшукової діяльності, прокурорську тактику, тактику професійного захисту, тактику злочинної діяльності та ін. Також науковець пропонує виділяти криміналістичну тактику детективів Національного антикорупційного бюро України»³. З огляду на що в якості однієї з ознак криміналістичної тактики слід розглядати її специфічний суб'єктивний склад, повноваження якого об'єктивізовано в положеннях кримінального процесуального законодавства.

Також на сторінках фахової літератури, розглядаючи сутність і ознаки криміналістичної тактики вказують на її зв'язок із власне криміналістикою. Відмітимо, що сутність поняття криміналістичної тактики як складової або ж розділу науки криміналістики доволі часто розкривають на сторінках фахових джерел, зокрема підручниках з криміналістики. Так, наприклад, авторський колектив підручника «Криміналістика» вказує на те, що «криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що включає систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування та судового провадження, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять розслідування, прийомів проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій під час судового провадження, спрямованих на встановлення обставин, які підлягають

¹ Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2010. С. 119.

² Шепітько В.Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 14.

³ Шевчук В. М. Криміналістична тактика: сучасне розуміння та межі застосування. *Challenges in Science of Nowadays. Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference* (Washington, USA, 26-28.05.2020), Washington. 2020. С. 218.

доказуванню в кримінальному провадженні, збирання й оцінку доказів»¹.

При цьому, як бачимо, деякі з названих вище ознак криміналістичної тактики науковці об'єднують. Зокрема в цьому випадку мова йде про те, що криміналістична тактика є сукупністю (яка і становить собою систему) наукових положень і рекомендацій (останні також мають бути науково обґрунтовані). Також в якості окремої ознаки криміналістичної тактики слід вказати на те, що вона являє собою сукупність надбань різних інших наук як гуманітарного, так і технічного характеру. При цьому відмітимо, що криміналістична тактика має тісний взаємозв'язок з іншими розділами криміналістики. Крім того, в якості окремої ознаки криміналістичної тактики науковці доволі часто називають те, що її застосування пов'язано із конфліктною ситуацією, із необхідністю здійснювати протидію, переборювання і т. п.

Висновки. Отже, сутність криміналістичної тактики розкривається через виокремлення властивих їй ознак, основними з яких є наступні: є самостійною частиною (розділом) науки криміналістики, що має тісні зв'язки з іншими її частинами – криміналістичною технікою та методикою; заснована й використовує в межах свого застосування надбання гуманітарних і технічних наук; більшою мірою застосовується в зв'язку з конфліктною ситуацією, проте має й ряд аспектів організаційного, регулятивного, комунікативного, пізнавального і т. п. характеру; здійснюється уповноваженими кримінальним процесуальним законодавством суб'єктами (слідчий, дізнавач, прокурор, працівники оперативних підрозділів, захисники, суд); являє собою набір науково обґрунтованих прийомів і рекомендацій, практичних дій, спрямованих на попередження та протидію кримінальним правопорушенням; має динамічний предмет, який розширюється в зв'язку з необхідністю попередження та протидії новим різновидам злочинності; спрямована на збирання, накопичення, опрацювання, дослідження та використання доказової інформації задля забезпечення виконання завдань кримінального провадження.

З урахуванням викладеного під криміналістичною тактикою пропонується розуміти самостійну частину науки криміналістики, що встановлює сукупність визначених у положеннях кримінального процесуального законодавства науково обґрунтованих прийомів, рекомендацій і практичних дій, спрямованих збирання, накопичення, опрацювання, дослідження та використання доказової інформації, здійснення впливу на поведінку особи, з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження, попередження та протидії кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Криміналістика : підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. С. 26.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2010. 529 с.
3. Криміналістика : Підручник / За ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
4. Криміналістика : підручник. / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
6. Осипенко І. П., Кравченко В. Я. Окремі аспекти криміналістичної тактики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 194–197.
7. Острогляд О. В. Здійснення адвокатом захисту у стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2007. 194 с.
8. Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Криміналістична тактика: щодо визначення поняття. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1 (5). С. 1–20.
9. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 407 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
11. Шайтуро О. П. Криміналістична тактика: огляд історії становлення та сучасних напрямів розвитку. *Вісник ХНУВС*. 2021. № 4 (95). С. 287–296.
12. Шевчук В. М. Інноваційні напрямки розвитку криміналістики // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 142–147.
13. Шевчук В. М. Криміналістична тактика: сучасне розуміння та межі застосування. *Challenges in Science of Nowadays. Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference* (Washington, USA, 26–28.05.2020), Washington. 2020. С. 211–221.
14. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 8–20.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2023

Kateryna K. HOVORUSCHAK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONCEPTS AND SIGNS OF FORENSIC TACTICS

In this article, it has been emphasized that the question of the legal nature of forensic tactics is currently debatable, which is primarily due to the lack of unified and clear views on its concept and features. An analysis of etymological, semantic and scientific approaches to the interpretation of the terms “tactics”, “forensic tactics” has been carried out. It has been found that the essence of forensic tactics is revealed through the identification of its characteristic features. The following features of forensic tactics have been singled out and characterized: it is an independent part (section) of the science of forensics, which has close connections with its other parts - forensic techniques and methods; founded and uses within its application the assets of humanities and technical sciences; to a greater extent, it is used in connection with a conflict situation, but it also has a number of aspects of an organizational, regulatory, communicative, cognitive, etc. nature; carried out by entities authorized by the criminal procedural law (investigator, investigator, prosecutor, employees of operative units, defense lawyers, court); is a set of scientifically based techniques and recommendations, practical actions aimed at preventing and countering criminal offenses; has a dynamic subject that expands due to the need to prevent and counter new types of crime; aimed at collecting, accumulating, processing, researching and using evidentiary information to ensure the fulfillment of the tasks of criminal proceedings.

Key words: *forensic tactics, forensics, concepts, essence, signs.*

Геннадій Євгенович БЕРШОВ,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ

У статті наголошено, що правозастосовна практика відіграє значиму роль у виробленні уніфікованого підходу до застосування норм кримінального матеріального та процесуального права, зокрема під час розслідування військових злочинів. Встановлено, що з'ясування стану правозастосовної практики розслідування військових злочинів є важливою складовою теоретичних основ дослідження цих кримінальних правопорушень. Обґрунтовано, що правозастосовна практика розслідування військових злочинів відображає рівень: нормативного врегулювання кримінальної процесуальної діяльності; організації розслідування; наукового, методичного та ресурсного забезпечення; ефективності процесу розслідування окресленої категорії кримінальних правопорушень. Встановлено, що одним із невід'ємних елементів правозастосовної практики розслідування військових злочинів є відповідна судова практика. Це пояснюється тим, що остання повинна бути єдиною, а значить враховувати найважливіші правові позиції і висновки із кримінального та кримінального процесуального права. Зазначено, що правозастосовна практика розслідування військових злочинів формується з урахуванням не тільки змін кримінального, кримінального процесуального законодавства, а також законодавства, яке регламентує порядок несення військової служби, а й з огляду на судову практику в даній категорії кримінальних проваджень, особливо – позиції Верховного Суду. З'ясовано, що судова практика Верховного Суду в кримінальному провадженні про військові злочини стосується наступних аспектів: кваліфікації військових злочинів і їх розмежування від адміністративних військових правопорушень; застосування норм кримінального процесуального законодавства під час здійснення досудового розслідування військових злочинів і судового провадження в досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

Ключові слова: *судова практика, правозастосовна практика, військові злочини, кримінальне провадження, досудове розслідування, кримінально-правова кваліфікація.*

Постановка проблеми. Правозастосовна практика відображає яким чином реалізуються процесуальні норми під час здійснення досудового розслідування військових злочинів. При цьому потрібно пам'ятати, що «матеріальне право взаємопов'язане із процесуальним через юридичний процес як регламентовану нормами процесуального права послідовну

динамічну діяльність уповноважених органів влади, посадових осіб, а також зацікавлених суб'єктів права, що мають права й обов'язки, яка має комплексний характер і спрямована на досягнення юридично значущого результату»¹. Тобто правозастосовна практика, у тому числі розслідування військових злочинів, є «дзеркалом», в якому відображується надійність і дієвість норм матеріального та процесуального права. Зокрема, як указує А. М. Колодій, «принцип надійності встановлює, що юридичний процес із високим ступенем імовірності повинен забезпечувати настання результату, який передбачався, гарантувати досягнення поставленої мети». При цьому надійність процесу «залежить від його простоти, забезпеченості правовими та іншими гарантіями, наукової обґрунтованості, наближеності до суспільних відносин, що ним регулюються, практичної відпрацьованості та інших факторів»².

З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що правозастосовна практика розслідування військових злочинів відображає рівень: нормативного врегулювання кримінальної процесуальної діяльності; організації розслідування; наукового, методичного та ресурсного забезпечення; ефективності процесу розслідування окресленої категорії кримінальних правопорушень. При цьому одним із невід'ємних елементів правозастосовної практики розслідування військових злочинів безумовно є відповідна судова практика. Це пояснюється тим, що остання повинна бути єдиною, а значить враховувати найважливіші правові позиції і висновки із кримінального та кримінального процесуального права. Такі позиції і висновки в кримінальних провадженнях містяться в постановках Верховного Суду, бо саме останній забезпечує сталість та єдність судової практики. Не дарма ж прийнято вважати, що правові позиції Верховного Суду «встановлюють орієнтир під час здійснення правозастосування»³.

Крім того, судова практика як один із складників правозастосовної практики «відображає ступінь тієї надійності, яка була закладена ще на початку розроблення процесу, його нормативного наповнення»⁴. У цьому контексті є актуальним питання про судову практику в кримінальних провадженнях щодо військових злочинів.

Військові злочини та покарання за них, окремі аспекти їх досудового розслідування досліджувалися фахівцями з галузі кримінального права, кримінального процесу та криміналістики. Проте питанню про правозастосовну практику розслідування військових злочинів і такого її елемента як судову практику в окресленій категорії кримінальних проваджень увага приділялася фрагментарно, через що велика кількість

¹ Слинько Д. В. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2016. № 2. С. 22–23.

² Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права (методологічний аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. С. 204.

³ Скрипник Д. Поняття та особливі ознаки правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2020. № 4 (40). С. 126. <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-40-14>.

⁴ Мамка Г. М. Роль правозастосовної практики в забезпеченні надійності кримінального провадження. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 164.

важливих з теоретичної та практичної позицій питань залишається невирішеною. Зокрема, окремі аспекти формування правових позицій Верховним Судом, їх значення та особливості використання висвітлювали Н. Р. Бобечко, Р. Б. Сабодаш, Д. О. Скрипник, І. В. Шульга та ін. При цьому вказана практика відіграє значиму роль у виробленні уніфікованого підходу до застосування норм кримінального матеріального та процесуального права під час розслідування військових злочинів.

Метою цієї статті є здійснення огляду судової практики в кримінальних провадженнях про військові злочини.

Виклад основного матеріалу. Судова практика в кримінальних провадженнях про військові злочини формується стосовно тих правопорушень, які є поширеними, а значить є достатня кількість кримінальних проваджень. Якщо вести мову про військові злочини, то їх чисельність вперше значно зросла в порівнянні з попередніми роками в 2014 році, коли кількість облікованих військових злочинів збільшилася в понад 11 разів. Така динаміка спричинена анексією Криму та окупацією Донбасу, початком антитерористичної операції на сході України. Наступний сплеск облікованих військових кримінальних правопорушень припадає на 2022 рік – рік початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, коли їх кількість зросла з 3037 до 13766¹. При цьому структура військової злочинності теж змінилася, що, своєю чергою, призвело до необхідності здійснювати досудове розслідування вказаних кримінальних правопорушень з урахуванням чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства, досягнень науки та техніки. У такий спосіб виробилася правозастосовна практики розслідування військових злочинів. Тенденції в останній можна прослідкувати за допомогою огляду судової практики Верховного Суду в кримінальному провадженні про військові злочини. Наприклад, вона стосується наступних аспектів.

1. Кваліфікації військових злочинів і їх розмежування від адміністративних військових правопорушень. Зокрема, Верховний Суд дійшов висновку, що, «вирішуючи питання, чи має особа право на відстрочку від призову на строкову військову службу, суд має врахувати, що таке право надається особам призовного віку, які навчаються у закладах середньої або вищої духовної освіти з денною формою навчання, для здобуття освіти на весь період навчання. При цьому суд на підставі належних та допустимих доказів повинен перевірити, чи належить теологічна семінарія, що була створена при релігійній організації та в якій навчався обвинувачений, до вказаних закладів духовної освіти, а також чи проходила ця семінарія процедуру ліцензування освітньої діяльності відповідно до Закону «Про освіту»»².

¹ Статистика / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

² Огляд судової практики Касаційного кримінального суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за грудень 2020 року / упоряд. заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, канд. юрид. наук В.В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2021. С. 12.

Верховний Суд також приділив увагу визначенню окремих ознак об'єктивної та суб'єктивної сторін військового кримінального правопорушення, передбаченого ст. 405 КК України. Зокрема, він обґрунтовує свою позицію з приводу того, що «кримінальне правопорушення вважається вчиненим в умовах особливого періоду, якщо на момент його скоєння дію Указу Президента України від 17.03.2014 № 303/2014 «Про часткову мобілізацію» не було припинено його рішенням про переведення усіх інституцій України на функціонування в умовах мирного часу»¹. Разом із тим указує, що «дії військовослужбовця кваліфікуються як заподіяння тілесних ушкоджень начальникові в умовах особливого періоду (ч. 3 ст. 405 КК), якщо він, достовірно знаючи, що перебуває на території пересувного госпіталю та будучи ознайомленим з правилами поведінки на цьому режимному об'єкті, здійснив насильство стосовно лікаря, який завідомо для винної особи був офіцером та відповідно до Статуту внутрішньої служби Збройних сил України його начальником»².

Крім того, враховуючи зростання питомої ваги в структурі військової злочинності самовільного залишення військової частини або місця служби, передбаченого ст. 407 КК України, та дезертирства, передбаченого ст. 408 КК України, у судовій практиці сформувалася позиція щодо кваліфікації діянь за вказаними статтями Особливої частини КК України. Наприклад, «дії військовослужбовця, який у встановленому законом порядку не був звільнений з військової служби та який не з'явився на службу без поважних причин в умовах особливого періоду (крім воєнного стану) до військової частини у зв'язку з завершенням строку дії контракту, підлягають кваліфікації за ст. 407 КК. Завершення строку дії контракту автоматично не позбавляє особу статусу військовослужбовця та не звільняє його від виконання обов'язків військової служби. Неотримання військовослужбовцем грошового забезпечення на підставі наказу командира військової частини у зв'язку з самовільним залишенням служби не свідчить про те, що особа припинила військову службу»³. При цьому «у частинах 1 та 2 ст. 407 КК передбачено самостійні склади кримінальних правопорушень, які відрізняються, зокрема, за суб'єктом: суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК, є військовослужбовець строкової служби, тоді як суб'єктом складу

¹ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судовою практикою) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / Упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 39; Постанова Верховного Суду від 22.04.2021 у справі № 264/6124/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545131>.

² Там само.

³ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за квітень 2023 року / упоряд.: відділ аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду управління аналітичної допомоги касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи; секретар Першої судової палати Касаційного кримінального суду, канд. юрид. наук Н.О. Антонюк. Київ, 2023. С. 30; Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 20.04.2023 у справі № 748/1376/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428143>.

кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 цієї статті, – військовослужбовець (крім строкової служби). Військовослужбовець військової служби за контрактом не може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 407 КК, а може притягатися до кримінальної відповідальності у разі нез'явлення вчасно на службу без поважних причин лише за частинами 2–5 ст. 407 КК. Кримінальна відповідальність за вказаними частинами, на відміну від ч. 1 цієї статті, настає незалежно від того, за яких обставин військовослужбовець не з'явився вчасно на військову службу: у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу. Наявність поважних причин у військовослужбовця своєчасно не з'явитися на військову службу має бути підтверджена належними та допустимими доказами»¹.

Щодо «встановлення ознак складу злочину, передбаченого ст. 408 «Дезертирство» КК, судам належить досліджувати та брати до уваги докази, які підтверджують наявність у військовослужбовця мети ухилитися від військової служби. Апеляційний суд під час нового судового розгляду повинен, зокрема, перевірити доводи в апеляційній скарзі прокурора, які вказують на наявність у діях виправданого військовослужбовця (військового комісара) мети уникнути військової служби, як-то відсутність дозволу у військовослужбовця на відпустку, а також його рапортів на відпустку, достовірну обізнаність військовослужбовця щодо обраного стосовно нього запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд, який унеможливорює самовільне залишення території України, намагання військовослужбовця залишити територію України та його затримання під час прикордонного контролю»².

Стосовно кримінальної відповідальності за «недбале ставлення до військової служби у формі невиконання службових (посадових) обов'язків (ст. 425 КК)», то вона «може настати лише у тому випадку, коли військова службова особа зобов'язана була вчинити дії, невиконання яких ставиться їй у вину, та мала реальну можливість виконати такі дії належним чином. Якщо військова службова особа перебувала у таких умовах, за яких не мала фактичної можливості належно виконати свої службові (посадові) обов'язки, то відповідальність за недбале ставлення до військової служби виключається. Для настання кримінальної відповідальності за ст. 425 КК

¹ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судова практика) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / Упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 39; Постанова ВС від 12.10.2021 у справі № 661/5675/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100359500>.

² Огляд судової практики Касаційного кримінального суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за квітень 2023 року / упоряд.: відділ аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду управління аналітичної допомоги касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи; секретар Першої судової палати Касаційного кримінального суду, канд. юрид. наук Н.О. Антонюк. Київ, 2023. С. 32; Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 18.04.2023 у справі № 761/14205/13-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110367831>.

також слід враховувати такі об'єктивні та суб'єктивні фактори, як зовнішні умови й обстановку, в якій доводилося виконувати обов'язки військовій службовій особі, дії командирів і начальників, а також дані, які характеризують особу винного, його кваліфікацію, професійну підготовку, тривалість перебування на посаді, яку обіймає, досвід та інші обставини кримінального провадження. Бойова обстановка як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 425 КК, має місце у випадку, коли військові частини (підрозділи) і військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, які були залучені до проведення АТО на території Донецької та Луганської областей, перебували в умовах безпосереднього зіткнення з противником (учасниками терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР», їх воєнізованими і збройними формуваннями, які контролювалися та координувалися представниками влади Російської Федерації), перебували у стані наступального, оборонного та загальновійськового бою, а саме здійснювали погоджені і взаємопов'язані бої, удари, маневри, бойові і спеціальні дії з метою знешкодження (розгрому) противника, оволодіння важливими районами, їх утримання, безпосередньо застосували військову зброю і техніку стосовно противника, а також військова зброя і техніка застосувалися противником»¹.

Разом із тим Верховний Суд дійшов висновку, що «бездіяльність військової влади (ст. 426 КК) з об'єктивної сторони полягає у вчиненні трьох альтернативних суспільно небезпечних діянь, які з огляду на правила граматичного тлумачення відрізняються моментом закінчення. Бездіяльність військової влади у формі умисного неприпинення злочину, що вчиняється підлеглим, є кримінальним правопорушенням із формальним складом, яке відрізняється від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 172-16 КУпАП, у формі умисного невжиття заходів щодо припинення кримінального правопорушення, що вчиняється підлеглим». Як наголошує Верховний Суд, «обов'язковою ознакою бездіяльності військової влади у формах ненаправлення військовою службовою особою до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення, та іншого умисного невиконання військовою службовою особою дій, які вона за своїми службовими обов'язками повинна була виконати, є суспільно небезпечні наслідки у виді істотної шкоди, що відповідно до примітки 2 ст. 425 КК може виявлятися в заподіянні як майнової, так і немайнової шкоди. Водночас вчинення останніх двох форм бездіяльності військової

¹ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень терористичної спрямованості. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 2018 року по червень 2021 року / упоряд. заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, канд. юрид. наук В.В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2021. С. 20; Постанова ККС ВС від 21.05.2021 у справі № 185/12161/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97077743>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судової практика) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / Упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 40–41.

влади в умовах особливого періоду, що не потягли за собою заподіяння істотної шкоди або не спричинили тяжких наслідків, не передбачені в ч. 3 ст. 426 КК як кримінальні правопорушення»¹.

У судовій практиці, крім вищезазначеного, сформувалися позиції стосовно кваліфікації військових злочинів майнового характеру та пов'язаних із порушенням установлених правил водіння або експлуатації машин. Як приклад, «для притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовця за ст. 413 «Втрата військового майна» КК, диспозиція якої є бланкетною, суд повинен встановити, які конкретно правила зберігання військового майна було ним порушено. Посилання в рішенні суду виключно на загальні норми галузевого військового законодавства України не свідчить про наявність ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК»². Бланкетною також є диспозиція ст. 415 КК України, якою передбачено склад «порушення правил водіння або експлуатації машин». Як зазначає Верховний Суд, «порушення особою, яка керує спеціальним видом транспорту, що використовується у Збройних Силах України, правил водіння, утворює склад злочину, передбачений ст. 415 КК. При цьому такі правила визначаються як загальними, так і спеціальними нормативно-правовими актами, які повинні зазначатися у мотивувальній частині вироку з вказівкою на те, порушення яких саме правил водіння були безпосередньою причиною настання суспільно небезпечних наслідків»³.

2. Застосування норм кримінального процесуального законодавства під час здійснення досудового розслідування військових злочинів і судового провадження в досліджуваній категорії кримінальних проваджень. В якості прикладу варто навести позицію Верховного Суду з приводу відшкодування цивільного позову в кримінальному провадженні про військові злочини. Верховний Суд постановив, що «школа, заподіяна військовослужбовцем під час несення служби з використанням джерела підвищеної небезпеки,

¹ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2022 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2022 по 31.12.2022 / Упоряд.: правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2023. С. 43–44; Постанова ОП ВС від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940469>; Огляд судової практики палат і об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2022 рік / Упоряд.: заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду к. ю. н. Щепоткіна В.В., відділ аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду управління аналітичної допомоги касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи. Київ, 2023. С. 13–14.

² Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судова практика) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / Упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 39–40; Постанова ВС від 01.09.2021 у справі № 225/1673/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556355>.

³ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судова практика) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / Упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 40; Постанова ВС від 23.03.2021 у справі № 234/13113/16 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95905245>.

закріпленого на праві оперативного управління за військовою частиною, що має статус юридичної особи, відшкодовується цією військовою частиною» [20, с. 18]. При цьому свою позицію суд пояснює тим, що «статтями 1187, 1188 ЦК обов'язок з відшкодування шкоди покладається не на безпосереднього заподіювача, а на іншу вказану в законі особу – власника джерела підвищеної небезпеки. Ці норми встановлюють покладення відповідальності за завдання шкоди незалежно від вини заподіювача»¹.

Висновки. Отже, з наведеного помітно, що правозастосовна практика розслідування військових злочинів формується з урахуванням не тільки змін кримінального, кримінального процесуального законодавства, а також законодавства, яке регламентує порядок несення військової служби, а й з огляду на судову практику в даній категорії кримінальних проваджень, особливо – позиції Верховного Суду. Судова практика Верховного Суду в кримінальному провадженні про військові злочини стосується наступних аспектів: кваліфікації військових злочинів і їх розмежування від адміністративних військових правопорушень; застосування норм кримінального процесуального законодавства під час здійснення досудового розслідування військових злочинів і судового провадження в досліджуваній категорії кримінальних проваджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права (методологічний аспект): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02. Київ, 1998. 401 с.
2. Мамка Г. М. Роль правозастосовної практики в забезпеченні надійності кримінального провадження. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 164–169.
3. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судовою практикою) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / Упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. 82 с.
4. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень терористичної спрямованості. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 2018 року по червень 2021 року / упоряд. заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, канд. юрид. наук

¹ Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 2018 року по лютий 2022 року / упоряд. Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду В. В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 19.

В.В. Щепоткіна, правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2021. 29 с.

5. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2022 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2022 по 31.12.2022 / Упоряд.: правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2023. 96 с.

6. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні. Рішення, внесені до ЄРДСР, за період з 2018 року по лютий 2022 року / упоряд. Заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду В.В.Щепоткіна, правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. 98 с.

7. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за грудень 2020 року / упоряд. заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, канд. юрид. наук В.В. Щепоткіна, правове управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2021. 26 с.

8. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за квітень 2023 року / упоряд.: відділ аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду управління аналітичної допомоги касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи; секретар Першої судової палати Касаційного кримінального суду, канд. юрид. наук Н.О. Антонюк. Київ, 2023. 54 с.

9. Огляд судової практики палат і об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2022 рік / Упоряд.: заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду к. ю. н. Щепоткіна В.В., відділ аналітичної та правової роботи Касаційного кримінального суду управління аналітичної допомоги касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи. Київ, 2023. 66 с.

10. Постанова Верховного Суду від 22.04.2021 у справі № 264/6124/18 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545131>.

11. Постанова ВС від 01.09.2021 у справі № 225/1673/19 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556355>.

12. Постанова ВС від 12.10.2021 у справі № 661/5675/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100359500>.

13. Постанова ВС від 23.03.2021 у справі № 234/13113/16 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95905245>.

14. Постанова ККС ВС від 21.05.2021 у справі № 185/12161/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97077743>.

15. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 20.04.2023 у справі № 748/1376/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110428143>.

16. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 18.04.2023 у справі № 761/14205/13-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110367831>.

17. Постанова ОП ВС від 17.10.2022 у справі № 686/13801/16-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106940469>.

18. Скрипник Д. Поняття та особливі ознаки правових позицій Верховного Суду в кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2020. № 4 (40). С. 125–131. <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-40-14>.

19. Слинко Д. В. Поняття, зміст та основні ознаки юридичного процесу. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2016. № 2. С. 19–23.

20. Статистика / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>

Стаття надійшла до редакції 06.09.2023

Hennady Ye. BERSHOV,

PhD in Law

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

OVERVIEW OF COURT PRACTICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON MILITARY CRIMES

In the article it has been emphasized that law enforcement practice plays a significant role in the development of a unified approach to the application of the norms of criminal material and procedural law, in particular during the investigation of military crimes. It has been established that clarifying the state of law enforcement practice in the investigation of military crimes is an important component of the theoretical foundations of the study of these criminal offenses. It has been substantiated that the law enforcement practice of investigating military crimes reflects the level of: regulatory regulation of criminal procedural activity; investigation organization; scientific, methodical and resource support; effectiveness of the investigation process of the defined category of criminal offenses. It has been established that one of the integral elements of the law enforcement practice of investigating military crimes is the corresponding judicial practice. This is explained by the fact that the latter must be unified, which means taking into account the most important legal positions and conclusions from criminal and criminal procedural law. It has been noted that law enforcement practice in the investigation of military crimes is formed taking into account not

only changes in criminal and criminal procedural legislation, as well as legislation regulating the procedure for military service, but also taking into account judicial practice in this category of criminal proceedings, especially the position of the Supreme Court. It has been found that the case law of the Supreme Court in criminal proceedings on military crimes concerns the following aspects: the qualification of military crimes and their distinction from administrative military offenses; application of the norms of criminal procedural legislation during pre-trial investigation of military crimes and court proceedings in the studied category of criminal proceedings.

Keywords: *judicial practice, law enforcement practice, military crimes, criminal proceedings, pre-trial investigation, criminal law qualification.*

Денис Євгенійович ДЕНИЩУК
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ З ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ В ДКВС УКРАЇНИ

В результаті дослідження виявлено такі особливості контролю знань з охорони державної таємниці в ДКВС України: по-перше, він є систематичним та здійснюється шляхом реалізації різноманітних заходів, перелік яких чітко не обмежений законодавством і може до певної міри варіюватися в залежності від ситуації; по-друге, охоплює всіх працівників окремого суб'єкта ДКВС України, які мають допуск до провадження діяльності пов'язаної із державною таємницею; по-третє, особливості контролю знань з охорони державної таємниці мають функціонально обумовлені ознаки, які піддаються класифікації, зокрема можна виділити такі групи: 1) за суб'єктом, який здійснює контроль: зовнішній або внутрішній; 2) за фактом документування результатів проведеного контролю знань: такий, що передбачає документування та такий, що провадиться без документування й збереження результатів; 3) за ознакою документів, знання яких вимагається від працівників: такі, що мають гриф секретності чи обмеження доступу та такі, що не мають жодного грифу обмеження доступу і є нетаємними.

Ключові слова: Державна кримінально-виконавча служба України, державна таємниця, інформація, контроль знань, навчання, режим секретності, режимно-секретний орган (РСО).

Постановка проблеми. Одразу зауважимо, що дослідження, присвячені контролю знань з охорони державної таємниці, тим більше в Державній кримінально-виконавчій службі України (ДКВС України), в фаховій літературі фактично не зустрічаються. Отже цю тематику не можна вважати достатньо вивченою.

Втім окремих аспектів проблематики навчання й набуття належної

кваліфікації з питань охорони державної таємниці та забезпечення режиму секретності в своїх роботах торкалися такі відомі вчені, діячі та посадовці як: А. Бабенко, О. Бандурка, І. Башта, О. Безпалова, В. Василюк, В. Ворожко, О. Гоц, М. Григорчук, О. Джафарова, І. Касперський, С. Климчик, О. Кулініч, А. Лисеюк, В. Макаренко, А. Марущак, В. Олійник, А. Пашков, С. Петков, І. Романенко, Ю. Самойленко, П. Свір, К. Свіріна, Л. Сопільник, С. Шатрава, В. Шлапаченко та інші.

Мета цієї роботи полягає у виявленні особливостей здійснення контролю знань з охорони державної таємниці в ДКВС України та формуванні рекомендацій, щодо впровадження ефективних в умовах сьогодення заходів, форм або методів її реалізації. Предмет дослідження складають відносини, які виникають під час організації відповідного контролю знань.

Завдання цієї дослідницької роботи передбачають такі заходи: охарактеризувати співвідношення контролю та нагляду, які здійснюються за знаннями з охорони державної таємниці в системі ДКВС України; класифікувати знання з охорони державної таємниці, які потребують контролю; виявити особливості різних форм контролю знань з охорони державної таємниці в ДКВС України, запропонувати висновки та рекомендації щодо впровадження ефективних заходів та форм контролю знань з охорони державної таємниці в ДКВС України.

В дослідженні застосовано метод класифікації, який представляє собою «сукупність правил створення системи (шляхом побудови угруповань на основі визначення) зв'язків між ними»¹, що дозволило «виявити повторюваність явищ, (їх) сталі ознаки та закономірності (і тим самим надало) можливість передбачити нові явища, виявити зв'язки і залежності між (ними)»².

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особливості контролю знань з охорони державної таємниці в Державній кримінально-виконавчій службі України передусім варто зосередитись на особливостях відповідної діяльності режимно-секретних органів (РСО). Адже в ДКВС України цю функцію виконують здебільшого саме РСО.

При вивченні особливостей «контролю» неможна не зазначити, що Закон України «Про державну таємницю» містить розділ V, який повністю присвячений «контролю за забезпеченням охорони державної таємниці та нагляду за додержанням законодавства про державну таємницю». Названий розділ містить дві статті: 37 та 38. В першій з них ідеться про суб'єктів здійснення контролю та деякі їх повноваження. Проте, РСО серед таких суб'єктів не згадується. А в іншій (статті 38) названого розділу Закону

¹ Климчук М.П., Трекке А.С. Методологія дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2 (15-16). С. 99.

² Методологія наукових досліджень : навчальний посібник для підготовки докторів філософії спеціальностей 161 Хімічні технології та біоінженерія, 162 Біотехнології та біоінженерія, 163 Біомедична інженерія / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Астрелін І.М., Косогіна І.В., Кирій С.О. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 19.

ідеться про нагляд. Але режимно-секретні органи безпосередньо при цьому також не називаються.

В свою чергу, завдання саме РСО визначені статтею 21 Закону України «Про державну таємницю», яка повністю присвячена цьому суб'єкту. Серед виконання інших, зазначених у названій статті задач, РСО має здійснювати контроль за станом режиму секретності. Для цього РСО зокрема наділено правами: брати участь в атестації працівників, які здійснюють роботи із секретними відомостями; а також перевіряти забезпечення режиму секретності й організацію роботи з питань захисту державної таємниці тощо.

Отже, «контроль знань», як окреме завдання РСО, на рівні Закону України «Про державну таємницю» не визначено та не закріплено. Разом із тим, повноваження про унормування відповідної діяльності РСО більш докладно врегульовані на підзаконному рівні. Зокрема в нормативно-правових актах, які мають гриф обмеження доступу.

Пояснити цю ситуацію можна тим, що здійснення «контролю за станом режиму секретності» передбачає наявність у арсеналі суб'єкта його здійснення більш дієвих заходів впливу ніж це передбачає «нагляд». Таким чином, виходячи із ситуації, що склалася, «контроль» можна розглядати як більш змістовне та широке завдання РСО, ніж це могло б бути передбачено для «нагляду». Отже, саме воно і закріплене спеціальним законом, без додаткових уточнень та переліку усіх його підзадач, як це і варто робити на рівні закону. Проте, таке наше твердження вочевидь є дискусійним і потребує додаткової аргументації.

У будь-якому разі, ті права, якими наділено РСО (а саме, право здійснювати перевірку і брати участь в оцінюванні якостей працівників, яким за своєю суттю і є атестація) не дають змоги одразу визначити про що саме ідеться – про «контроль», чи про «нагляд». Зауважимо, що ці категорії доволі близькі між собою і достатньо часто вживаються як синоніми навіть в нормативно-правових актах. Але при цьому, більшість науковців сходяться в думці, що вони нетотожні.

Зауважимо, що співвідношенню категорій «контролю» та «нагляду» неодноразово присвячувались наукові дослідження. Наприклад, в 2021-му році Р. Козьяков, вивчаючи співвідношення дефініцій «контроль» та «нагляд» констатував, що: «спираючись на проаналізовані наукові позиції та положення нормативно-правових актів, доцільно зробити висновок про те, що на теперішній час в юридичній науці сформовано три самостійні та, одночасно, протилежні одне одному підходи до розуміння співвідношення понять «контроль» та «нагляд». Одна група вчених підкреслює тотожність термінів «контроль» і «нагляд». Друга група дослідників переконана, що нагляд, який здійснюється органами публічного управління, є різновидом контролю. Треті ж наполягають на тому, що терміни «нагляд» і «контроль» самостійні»¹.

¹ Козьяков Р.С. Щодо співвідношення дефініцій «контроль» та «нагляд» в контексті здійснення

В фаховій правничій літературі також можна знайти полярно протилежні оцінки щодо того, яке із понять є більш широким за своїм змістом, а яке похідним від іншого. Саме з цієї причини ми вважаємо такий ракурс дискусії тупиковим. Більш перспективною нам видається ідея: визначити співвідношення цих понять для конкретного суб'єкта. Проте, і ця задача подекуди виявляється непростною.

Так, наприклад, О.Скочилияс-Павлів наголошує на складності відмежування явищ контролю та нагляду в практичній діяльності. Вчена пояснює, що: аналіз функцій органів виконавчої влади дозволяє зробити висновок (про те, що): органи виконавчої влади при здійсненні державного контролю (нагляду), здебільшого, мають повноваження змішаного характеру, коли для досягнення завдань, поставлених перед відомством, контроль і нагляд об'єднуються, при цьому в діяльності проявляється переважання ознак нагляду, або контролю. Тому серед контрольно-наглядових органів немає відомств, що володіють повноваженнями чистого контролю або повноваженнями чистого нагляду»¹.

Отже, нам вочевидь залишається єдиний, найбільш дієвий спосіб визначення співвідношення контролю та нагляду – це порівняння їх якостей. Таку роботу провів зокрема А. Собакарь. З цього приводу дослідник повідомляє, що контроль передбачає можливість «втручання в оперативну (поточну) діяльність об'єкта, що перевіряється, відміну незаконних актів, розгляд скарг, накладення дисциплінарних стягнень і заохочення працівників. Оскільки за функціональним призначенням контроль і нагляд є схожими, організаційні форми їх здійснення так само можуть співпадати (наприклад, цільові перевірки, інспектування) ... (В свою чергу), нагляд як важливий засіб публічного адміністрування відрізняється від контролю тим, що він є постійним, систематичним спостереженням спеціальних державних органів за діяльністю не підлеглих їм (суб'єктів) або з метою виявлення порушень законності. При цьому оцінка діяльності піднаглядного об'єкта дається тільки з погляду законності, але не доцільності. Тому при нагляді, на відміну від контролю, втручання в поточну адміністративно-господарську діяльність піднаглядного об'єкта не допускається»².

Спираючись на ці характеристики констатуємо, що РСО має можливість не лише перевіряти рівень знань співробітників, які працюють із державною таємницею, але й вимагати від них підвищення і розширення їхніх знань. А в окремих випадках РСО здатне припинити діяльність працівників, які ним перевірені. Наприклад, якщо в разі перевірки стає

контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5/2021. С. 362. DOI: <https://doi.org/10.32782/25240374/20215/85>

¹ Скочилияс-Павлів О. Співвідношення контролю та нагляду в діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ України. *Вісник Національного університету 2Львівська політехніка*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 3 (27). С. 170. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.27.166>

² Собакарь А.О. Співвідношення державного контролю та адміністративного нагляду як засобів публічного адміністрування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 89-90. DOI: <http://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-3-86-91>

очевидним, що недостатні знання працівника неминуче призведуть його до порушення вимог режиму секретності та охорони державної таємниці. Відтак діяльність РСО з перевірки та оцінки рівня знань, щодо охорони державної таємниці, цілком аргументовано слід вважати саме повноваженням з «контролю».

Разом із тим, очевидним також є, що діяльність РСО не може зводитись виключно до висування відповідним працівникам вимоги щодо оволодіння ними певною сукупністю знань. Адже окремих працівників може просто не знати про існування деяких нормативно-правових актів, особливо зважаючи на те, що частина з них мають гриф обмеження доступу та секретності. Більше того, в практиці зустрічаються випадки, коли і сам РСО не має в наявності необхідних нормативно-правових актів і не ознайомлений із їх змістом. В таких випадках режимно-секретний орган має аргументовано запросити відповідні документи у власника акту, тобто того суб'єкту, який його видав і наділений правом приймати рішення про створення нових примірників або копій (це звісно ж стосується нормативно-правових актів, які мають гриф обмеження доступу та секретності).

Відтак РСО повинен дбати про відслідковування новин законодавства в сфері охорони державної таємниці. При цьому, доцільним видається звертати увагу не лише на оновлення нормативної бази, про зміни в якій зазвичай повідомляє орган, вищий за статусом, але й збирати фахову літературу, яка не має грифу обмеження доступу. Наприклад, підручники, навчальні програми, коментарі, наукові статті та проекти нормативно-правових актів, професійні висновки щодо них тощо. Корисним в цьому контексті буде підтримувати контакти із освітніми та науковими установами. А за можливості, долучатись до проходження навчальних курсів із підвищення кваліфікації з тематики охорони державної таємниці.

Логічним також є те, що перед РСО, окрім збору відповідних даних, постає також задача із доведення акумульованої та опрацьованої інформації до співробітників, які провадять діяльність пов'язану із державною таємницею. Форми такого доведення можуть бути доволі різноманітні. Наприклад, це може бути: ознайомлення із інформацією під підпис; ініціювання та перевірка конспектування працівниками відповідних відомостей; проведення інструктажів або бесід; повідомлення співробітників про тематичні випадки й практику, що мала місце в інших органах, підприємствах, установах чи організаціях; забезпечення доступу до бібліотеки РСО (якщо така сформована); проведення внутрішнього навчання або тренінгів; залучення працівників до проведення тематичних занять в якості співведучого або доповідача; розробка внутрішніх методичних рекомендацій та складання переліку необхідних для опанування нормативно-правових і інформаційних матеріалів; консультування з боку РСО; тощо. Означену діяльність доцільно вносити в квартальні та річні плани роботи РСО та, за потреби, належним чином документувати проведення запланованих заходів і відображати виконання в відповідних звітах режимно-секретного органу.

Лише забезпечивши доступ до необхідної інформації, зорієнтувавши працівників на її опанування та переконавшись, що вони можуть (на скільки це можливо вільно) користуватись інформаційними матеріалами та нормативно-правовими джерелами, режимно-секретному органу варто зосередитись на провадженні належного контролю засвоєних знань.

Оскільки чинне законодавство про охорону державної таємниці та забезпечення режиму секретності, а також сукупність повноважень РСО дозволяють режимно-секретному органу застосовувати для контролю знань широке коло методів та форм, спробуємо перелічити та охарактеризувати особливості основних із них.

До найбільш розповсюджених варіантів проведення контролю знань з охорони державної таємниці варто віднести: усне опитування; письмове опитування; тестування, перевірку наявності законспектованих відомостей, практичну перевірку або контроль виконання вимог режиму секретності.

Всі перелічені варіанти контролю можна поділити на дві групи: до першої віднести такі, що залишають за собою задокументовані результати проведеного контролю знань; до другою – такі, що документованих результатів факту здійснення контролю не залишають.

Кожна із виділених груп має свої недоліки і переваги. Для того, щоб визначитись із варіантом проведення контролю, рекомендуємо спочатку з'ясувати зони найбільшого ризику. У якості відповідного прикладу можна навести факт порушення працівником процедури, пов'язаної із його виїздом за кордон, наприклад, на відпочинок в якусь європейську країну. На сьогоднішній день, в умовах правового режиму воєнного стану, такі дії фактично унеможливлені. Проте, до початку повномасштабного російського воєнного вторгнення, такі ситуації не були рідкістю. Отже, наразі ми скористаємося розбором означеної ситуації в якості певного історичного прикладу.

Так, факт виїзду за кордон легко перевіряється відповідним державним органом (Службою безпеки України). Саме ж порушення (якщо воно було допущено) також без будь-яких ускладнень встановлюється після перегляду відповідних документів РСО. Отже, неварте було б сподіватись на те, що подібний факт залишиться непоміченим. А в разі виявлення такого порушення, на працівника очікує суворе покарання, аж до позбавлення його допуску до державної таємниці. В такому разі ця особа не зможе працювати на займаній посаді і буде змушена до зміни власної професійної діяльності. В свою чергу це також відобразиться у позбавленні особи виплат, пов'язаних із роботою в умовах правових обмежень, та можливості отримати інші гарантовані законодавством матеріально-фінансові стимули, передбачені займаною посадою і проваджуваною діяльністю. Більше того, факт позбавлення працівника допуску до роботи з державною таємницею обов'язково й очікувано негативно змінить всю його подальшу кар'єру. Крім того, виявлення подібних порушень цілком вірогідно може негативно відбитися і на інших працівниках, наприклад, співробітниках РСО. Разом із тим, ті дії, які мав би виконати працівник перед виїздом за кордон, зовсім

нескладні і знехтував їх виконанням співробітник найвірогідніше за все лише з тієї причини, що просто забув або не знав про необхідність їх здійснення.

Отже, визначаючи положення для контролю знань: в-першу чергу, доцільно звертати увагу на порушення, що ведуть до найсерйозніших наслідків, які можуть зачепити не лише особу, яка їх припустилась, але й інших працівників; по-друге, на контроль варто виносити положення, невиконання яких припускаються здебільшого неумисно, з причини незнання або простого забуття про таку вимогу; по-третє, положення визначені РСО, як такі, що потребують контролю, мають відповідати актуальній ситуації. Наприклад, наведений вище приклад, який був актуальним впродовж тривалого часу, на сьогоднішній день фактично не потребує контролю з боку РСО. Адже випадки несанкціонованого й спонтанного виїзду закордон в умовах сьогодення практично унеможливлено.

Розгляд підходів до контролю знань продовжимо розбором підходів, результати яких залишають задокументовані свідчення. Фактично щойно, вище ми пояснили чому ця група заходів більш бажана (оскільки вона допомагає оптимізувати відповідальність за потенційно можливі невідповідності та порушення в роботі працівників, а крім того демонструє активну діяльність самого РСО).

Першими розглянемо заходи щодо практичної перевірки й контролю виконання вимог режиму секретності. Фактично така діяльність постійно ведеться РСО під час здійснення цим органом своїх повноважень та його повсякденної діяльності. Більша частина результатів документується, а виявлені недоліки, якщо такі є, негайно виправляються. Проте, серед означеної категорії робіт є і заходи, які здійснюються з певною періодичністю. Їх прикладом може бути перевірка, що проводиться на робочих місцях працівників, які мають допуск до державної таємниці. Така перевірка додержання вимог режиму секретності може включати огляд вмісту приміщень, спецсховищ, сейфів тощо. Зазначені процедури виконуються РСО із додержанням нормативно встановлених правил та вимог. Результати обов'язково документуються. Наведений приклад, повністю співвідноситься із завданнями визначеними для РСО в Законі України «Про державну таємницю». Означений захід має проводитись узгоджено із керівником установи, органу, підприємства чи організації але раптово для працівників, діяльність яких перевіряється. Метою заходу є не лише виявлення суттєвих порушень, але й усунення дрібних недоліків, які також можуть бути пов'язані не стільки із невиконанням встановленого режиму, скільки із недооцінкою значення деяких вимог або неправильного їх розуміння працівником. В такому випадку виявлення невідповідностей має супроводжуватись роз'ясненням працівнику з боку РСО сутності особливостей встановленого правового режиму охорони державної таємниці.

Щодо іншого підходу до контролю знань, а саме, перевірки

законспектованих відомостей, то варто відмітити, що заходи такого роду не потребують настільки суворого узгодження із керівництвом, як це зазначено у попередньому прикладі. А предметом перевірки може бути зміст належним чином облікованих зошитів. В даному випадку, саме облік зошитів з відповідним грифом секретності гарантує, що записи зроблені в них будуть здійснені виключно тими особами, за якими вони закріплені. В іншому разі виявлене порушення буде стосуватись вже не недоліку належного виконання навчальних заходів, а більш суворого порушення.

Яв витікає з ознак викладених вище підходів до контролю знань, в обох варіантах відповідні перевірки зачіпають значно ширший перелік вимог, ніж проста наявність суми необхідних знань. Натомість ті три заходи, опис яких ми ще не зробили, стосуються виключно контролю знань. Найбільше відмінностей серед них має «усне опитування». Хоча такий підхід і не залишає задокументованих результатів своєї реалізації, але він має низку переваг у разі його застосування по відношенню до недосвідчених працівників. Так із допомогою «усного опитування» зручно відслідковувати, направляти та корегувати динаміку опанування працівником сукупності відомостей, необхідних для виконання та забезпечення вимог режиму секретності. Цей підхід дозволяє також зручно застосовувати швидкий зворотній зв'язок. В такому варіанті використання «усне опитування» має застосовуватись постійно протягом певного часу, до моменту поки працівник не опанує необхідну сукупність знань на достатньо високому рівні.

Підходи до контролю знань, які нам залишилось розглянути – тестування та письмове опитування. Вони мають багато спільного. Обидва підходи, добре структуровані і дають можливість отримати чітко оформлені та заздалегідь очікувані формалізовані результати. Втім звісно ж між ним є і відмінності. Так, тестування представляє з себе більш стандартизований спосіб оцінювання, адже при його застосуванні відповіді здебільшого зводяться до обрання одного або декількох запропонованих варіантів. Разом із тим обидва варіанти контролю теоретично можна застосовувати в електронній формі та дистанційно. Перевага, що до зручності в такому разі все ж належить тестуванню. Останнє можна застосовувати одночасно для більшої кількості людей та при цьому із значно меншими затратами труда отримати опрацьовані результати.

Важливим аспектом, щодо обох варіантів контролю, є те, що в контексті особливостей оцінюваних знань, електронну форму роботи (через незахищений інтернет) можна застосовувати лише по відношенню до вивчення рівня опанування відомостей, які не мають ані грифу секретності, ані грифу «для службового користування».

Зауважимо, що інтернет вже зараз містить у відкритому доступі непоодинокі приклади переліку питань¹ для оцінки знань із охорони

¹ Будстандарт (Сервіс документів БУДСТАНДАРТ Online), «Наказ Міністерство енергетики та вугільної промисловості України від 12.08.2014 р. № 561 «Про організацію навчання та складання заліків з питань охорони державної таємниці». URL: <https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc->

державної таємниці та примірники відповідних тестів¹. А окремі суб'єкти, які мають великою кількістю працівників, що провадять діяльність пов'язану із державною таємницею, вже активно практикують використання онлайн опитувань для контролю знань свої працівників в сфері охорони державної таємниці.

Аби охарактеризувати зміст тих знань, які можна контролювати шляхом дистанційного тестування, перелічимо деякі основні акти законодавства в сфері державної таємниці. До них зокрема належать такі нормативно-правові акти як: Закон України «Про державну таємницю»; Закон України «Про інформацію»; Закон України «Про доступ до публічної інформації»; Кримінальний кодекс України; Кодекс України про адміністративні правопорушення; Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 1994 року № 414 «Про види, розміри і порядок надання компенсації громадянам у зв'язку з роботою, яка передбачає доступ до державної таємниці»; Постанова Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 року № 736 «Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію»; Наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 року № 383 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю»; міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; інші нормативно правові акти, які стосуються державної таємниці та не мають грифу секретності або обмеження доступу.

Показники опанування змісту правових норм, які містяться в перелічених документах, варто покласти в основу класифікації для створення онлайн тестів з оцінки знань про охорону державної таємниці.

Висновки. Виходячи із опрацьованих під час дослідження відомостей, виникають підстави стверджувати, що контроль знань з охорони державної таємниці в ДКВС України характеризується такими особливостями (ознаками): по-перше, він є систематичним та здійснюється шляхом реалізації різноманітних заходів, перелік яких чітко не обмежений законодавством і може до певної міри варіюватися в залежності від ситуації; по-друге, охоплює всіх працівників окремого суб'єкта ДКВС України (тобто певної установи), які мають допуск до провадження діяльності пов'язаної із державною таємницею, виключення з цього правила становить керівник – перша особа зазначеного суб'єкта, вимоги до рівня знань якого закріплені на рівні закону, а контроль його знань забезпечується тією особою, в сфері підпорядкування якої він знаходиться; по-третє, особливості контролю знань з охорони державної таємниці мають функціонально обумовлені ознаки, які піддаються класифікації, зокрема можна виділити такі групи: 1) за суб'єктом, який здійснює контроль: зовнішній або внутрішній (той, що реалізує РСО установи ДКВС України); 2) за фактом документування

результатів проведеного контролю знань: такий, що передбачає документування та такий, що провадиться без документування й збереження результатів; 3) за ознакою документів, знання яких вимагається: такі, що мають гриф секретності чи обмеження доступу та такі, що не мають жодного грифу обмеження доступу і є нетаємними.

Той факт, що частина національного законодавства з регулювання охорони державної таємниці, представлена нормативно-правовими актами, які не мають грифу секретності та обмеження доступу, створює додаткові можливості для застосування дистанційних способів контролю знань (зокрема таких, як онлайн тестування).

Означена особливість на сьогоднішній день навряд чи знайде широке практичне використання саме в ДКВС України, але вона може бути корисною іншим суб'єктам із великою кількістю працівників, що мають доступ до державної таємниці та провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею. В такому разі означеним суб'єктам варто мати структуру (із певних класифікованих груп) за якими можна складати тестові запитання.

Спираючись на результати проведеного дослідження, можна запропонувати таку структуру (класифікацію) груп для формування тестових питань: а) питання щодо визначення ознак секретної інформації (ступені секретності, строк дії рішення про віднесення інформації до державної таємниці тощо); б) характеристики процедури та вимоги до осіб, які набувають доступ до державної таємниці (підстави та умови надання доступу, строки його дії тощо); в) компенсація громадянам у зв'язку з виконанням робіт, які передбачають доступ до державної таємниці (об'єм, підстави призначення, особливості подання та затвердження нарахунків тощо); г) особливості роботи із секретною інформацією (засекречування та розсекречування інформації та її матеріальних носіїв, відмінності від інформації з грифом для службового користування тощо).

Викладену класифікацію недоцільно сприймати як остаточну або вичерпну. Але порівнюючи її з наведеним у дослідженні переліком нормативно-правових актів, виділені групи цілком можна використати як фундамент для власної подальшої розбудови груп тестових контрольних питань для тих суб'єктах, які ще не запровадили практику тестування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будстандарт (Сервіс документів БУДСТАНДАРТ Online), «Наказ Міністерство енергетики та вугільної промисловості України від 12.08.2014 р. № 561 "Про організацію навчання та складання заліків з питань охорони державної таємниці"». URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=66670

2. Климчук М.П., Трекке А.С. Методологія дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання

винуватості. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2 (15-16). С. 95-104.

3. Козьяков Р.С. Щодо співвідношення дефініцій «контроль» та «нагляд» в контексті здійснення контрольно-наглядової діяльності в Національній поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5/2021. С. 360-363. DOI: <https://doi.org/10.32782/25240374/20215/85>

4. Методологія наукових досліджень : навчальний посібник для підготовки докторів філософії спеціальностей 161 Хімічні технологія та біоінженерія, 162 Біотехнології та біоінженерія, 163 Біомедична інженерія / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Астрелін І.М., Косогіна І.В., Кириї С.О. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 21 с.

5. Сkochиляс-Павлів О. Співвідношення контролю та нагляду в діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2020. № 3 (27). С. 166-172. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.27.166>

6. Собакарь А.О. Співвідношення державного контролю та адміністративного нагляду як засобів публічного адміністрування. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 86-91. DOI: <http://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-3-86-91>

7. Тести на державну службу (онлайн тестування – відповіді), «Тестові питання на знання ЗУ «Про державну таємницю». URL: https://testderz.com/pu/state_secret/

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023

Denis Ev. DENISCHUK

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF STATE SECRET PROTECTION KNOWLEDGE CONTROL IN THE STATE CRIMINAL ENFORCEMENT SERVICE OF UKRAINE

As a result of the study, the following features of the control of knowledge on the protection of state secrets in the State Secret Service of Ukraine were revealed: firstly, it is systematic and is carried out through the implementation of various measures, the list of which is not clearly limited by legislation and may vary to a certain extent depending on the situation; secondly, it covers all employees of a separate entity of the State Security Service of Ukraine who have permission to conduct activities related to state secrets; thirdly, the peculiarities of the control of knowledge on the protection of state secrets have functionally determined features that are amenable to classification, in particular, the following groups can be distinguished: 1) by the entity that carries out control: external or internal; 2) by the fact of documenting the results of the conducted knowledge control: one that involves documentation and one that is conducted without documenting and saving the results; 3) on the basis of documents, the

knowledge of which is required from employees: those that have a seal of secrecy or access restriction and those that do not have any seal of access restriction and are non-confidential.

Key words: *State Criminal Enforcement Service of Ukraine, state secret, information, knowledge control, training, regime of secrecy, regime-secret body.*

Олександр Олегович ЛЬЧУК

(Науково-дослідний інститут публічного права,
м. Київ)

РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ ВІДОМЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ОРГАНАМИ, ЩО ПРОВОДЯТЬ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ДІЗНАННЯ, ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО

Стаття присвячена розкриттю ретроспективи становлення відомчого регулювання особливостей організації здійснення нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Узагальнено, що цей різновид наглядової діяльності прокурорів спочатку об'єктивувався єдністю видового напрямку діяльності правоохоронних органів. Однак не цілковито, адже був розподіл специфіки її здійснення природною властивістю тексту положень нормативно-правових актів окремо щодо кожного об'єкту перевірок. Проте досить швидко прийшло усвідомлення необхідності їхньої диференціації як самостійних об'єктів перевірки (оперативно-розшукової та досудового розслідування), що мають врегульовуватись окремими нормативними актами. Їх положення пройшли тривалий шлях проходження «перехідного періоду» від радянської моделі загального нагляду до європейських стандартів спеціалізованого нагляду, який обумовлений як природою та метою цих напрямів правоохоронної діяльності, так і обсягом і межами наглядових процедур за їх здійсненням. Вбачається, що такий підхід до нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, свідчать про стратегічну спрямованість прокуратури постійно удосконалювати процедури забезпечення правової державності, захист прав та інтересів громадян, а також механізми підвищення довіри суспільства до правоохоронних органів. Однак з іншого боку – знадобилось занадто багато часу для усвідомлення істинної ролі прокуратури у зазначених механізмах та процедурах, адже нормативні приписи мали відповідати фактичній

практичній діяльності прокурорів, виявлення проблемних аспектів якої поступово забезпечувало більш ефективне функціонування органів безпеки.

Ключові слова: відомче регулювання, дізнання, досудове слідство, здійснення нагляду, оперативно-розшукова діяльність, прокуратура, прокурорський нагляд.

Постановка проблеми. Єдина історично відома модель прокуратури в Україні – це радянська (а перед цим – царистська). Ця модель є відображенням недемократичного минулого і не відповідає європейським стандартам та заявленим Радою Європи цінностям. Саме у зв'язку з цим Україна, набуваючи членства у Раді Європі, мусила взяти на себе зобов'язання щодо реформування прокуратури у відповідності до стандартів Ради Європи¹, – «роль та функції прокуратури будуть змінені (зокрема, щодо здійснення загального нагляду за законністю), що трансформує цю інституцію на орган, який відповідає стандартам Ради Європи»². Йдеться про те, що прокуратура – це державний орган, який від імені суспільства й у суспільних інтересах забезпечує правозастосування, в разі якщо порушення закону тягне за собою кримінальне покарання, з урахуванням, з одного боку, прав особи, а з другого – необхідної дієвості системи кримінального правосуддя³.

Примітно, що у своїх висновках Венеціанська комісія вельми критично висловлювалася щодо закону про органи прокуратури в Україні, який був чинним до 14 жовтня 2014 року. Тоді прокуратура була як «дуже потужний інститут, функції якого значно перевищують обсяг функцій, виконуваних прокурором у демократичній правовій державі». Цей інститут був названий прокуратурою радянського штибу⁴. Власне, після означеного періоду були сформовані нормативно-правові передумови для реальної побудови в Україні європейської моделі прокуратури, що ґрунтується на рамкових спільних інституціональних принципах і стандартах організації та діяльності⁵. Фактично більшість європейських стандартів були імплементовані. Тож, принаймні на рівні законодавства можна сказати про те, що ми вже маємо «прокуратуру європейського зразка»⁶, де з-поміж

¹ Висновок щодо проекту Закону України «Про прокуратуру», затверджений на 79-ому пленарному засіданні Венеціанської комісії (Венеція, 12-13 червня 2009 р.). (CDL-AD(2009)048). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)048-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)048-ukr); Висновок щодо проекту Закону України «Про прокуратуру», ухвалений Венеціанською комісією на її 96-му Пленарному засіданні (Венеція, 11-12 жовтня 2013). URL: <https://rm.coe.int/1680097f7d>

² Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи "Функціонування демократичних інституцій в Україні" Ухвалена у Страсбурзі (Французька Республіка) 4 жовтня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text.

³ Миколенко В. А. Європейські стандарти діяльності прокурора як державної посадової особи. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 202.

⁴ Висновок щодо проекту Закону України «Про прокуратуру», затверджений на 79-ому пленарному засіданні Венеціанської комісії (Венеція, 12-13 червня 2009 р.). (CDL-AD(2009)048). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)048-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)048-ukr).

⁵ Миколенко В. А. Європейські стандарти діяльності прокурора як державної посадової особи. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 217.

⁶ Чи відповідає робота української прокуратури стандартам ЄС. *Європейська правда*. 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/18/7161984/>.

іншого таки вирішено питання про наявність у прокуратури функцій загального нагляду.

У цьому контексті варто уточнити, що нині прокурорський нагляд являє собою одну з форм реалізації повноважень прокурором, яка в адміністративно-правовому аспекті є особливим видом публічно-службової діяльності¹. Основним вітчизняним джерелом права, яке регламентує здійснення прокурорського нагляду, є Закон України «Про прокуратуру», який виокремлює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, та, відповідно, нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян². Також варто зазначити, що серед спеціальних видів прокурорського нагляду, здійснюваних прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури та заступниками Генерального прокурора або прокурорами-керівниками департаментів Офісу Генерального прокурора, вказаний Закон називає і нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України (п. 1 ч. 5 ст. 8), а ще нагляд за досудовим розслідуванням корупційних злочинів у разі їх вчинення прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (ч. 7 ст. 8-1). Конституція України як основний закон держави у п. 2 ст. 131-1 передбачає ще один вид прокурорського нагляду – нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку³. Ч. 2 ст. 36 КПК України називає також нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування⁴.

Відповідно, маємо підтвердження того, що здійснення нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство є історично сформованим механізмом, який перебуває на етапі активної трансформації відповідно до європейських стандартів та цінностей.

Тому *метою цієї статті* є розкриття ретроспективи становлення відомчого регулювання особливостей організації здійснення нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство в Україні.

Дослідження має унікальну об'єктно-предметну складову, адже сутність порушених у ньому питань немає наукової об'єктивізації. Побічні її

¹ Драч Д. Прокурорський нагляд: український та європейський досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 132.

² Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

³ Конституція України : Конституція від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141

⁴ Драч Д. Прокурорський нагляд: український та європейський досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 132-139; Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Голос України. 2012. № 90-91.

аспекти висвітлюються у межах праць, наприклад, таких вчених як: В. Миколенко, Д. Драч чи Ю. Белоусов, однак їхні наукові звернення можуть слугувати лиш орієнтирами для здійснення цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. Цікаво, що у 1998 році з метою забезпечення виконання вимог Конституції України щодо нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство наказом Генеральної прокуратури України № 4 Головне управління нагляду за законністю оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, Головне управління військових прокуратур, управління з розслідування особливо важливих справ, управління нагляду за додержанням законів органами СБУ, державної митної служби та прикордонної охорони при провадженні оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, військових прокурорів регіонів, міських, районних, міжрайонних, військових прокурорів гарнізонів і прирівняних до них прокурорів було зобов'язано здійснювати нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство¹. Основне призначення нагляду об'єктивувалося ефективним впливом на результативність і якість дізнання та слідства, сприяння розкриттю злочинів, захисту особи, її конституційних прав, а також інтересів держави і суспільства від злочинних посягань при неухильному додержанні органами слідства та дізнання вимог закону. З метою оперативного розслідування складних та багатоепізодних кримінальних справ ставилося завдання створювати спільні слідчо-оперативні групи, керівництво якими покладалось на досвідчених працівників. Також прокурори мали особисто виїжджати на місце події у випадках вчинення злочинів, які набули широкого громадського розголосу з метою належної організації огляду місця події та проведення інших першочергових слідчих дій, забезпечення координації роботи працівників правоохоронних органів, спрямованої на розкриття злочинів².

Перевірки первинного обліку мали проводитись не менш як один раз на місяць. Місячний термін встановлювався і для перевірок законності тримання під вартою осіб, справи щодо яких розслідуються та кримінальних справ, у яких особам пред'являлось обвинувачення, і закритих у процесі попереднього слідства за недоведеністю їх участі у вчиненні злочину або за відсутністю події чи складу злочину³.

¹ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 04.10.1998 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-98#Text>.

² Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 04.10.1998 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-98#Text>.

³ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 04.10.1998 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-98#Text>.

Окремо визначалось, що здійснюючи нагляд за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності, прокурори у межах своєї компетенції мали перевіряти оперативно-розшукові справи, реєстраційні, облікові, звітні, статистичні, аналітичні та інші документи з цих питань і вживати заходів щодо усунення порушень законності та притягнення винних до встановленої законом відповідальності. Причому наголошувалось, що: «Втручання в тактику проведення оперативно-розшукових заходів є неприпустимим, якщо дії оперативних працівників не суперечать законодавству»¹.

Аналіз зазначеного свідчить, що на той час функціонував спеціалізований підрозділ у прокуратурі, – Головне управління нагляду за законністю оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, яке відповідало за забезпечення ефективного контролю за правозастосуванням у цих сферах. Також примітно, що не тільки це управління, а й прокурори усіх рівнів мали широкі повноваження щодо перевірок, аналізу та контролю за роботою відповідних органів. Крім того, важливим аспектом була активна участь прокурорів у проведенні розслідувань складних резонансних кримінальних справ.

Цей Наказ втратив чинність у 2002 році, зокрема коли був прийнятий Наказ «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство»², а також Наказ «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність»³. Положеннями першого було встановлено, що загальними критеріями оцінки діяльності органів прокуратури на зазначеному напрямі є повнота і своєчасність використання наданих повноважень щодо: виявлення фактів порушення законності при прийманні, реєстрації та вирішенні заяв і повідомлень про вчинені або ті, що готуються, злочини, достовірності статистичних показників щодо стану злочинності, дізнання та досудового слідства; недопущення порушень прав і свобод людини і громадянина при затриманнях, арештах, притягненні до кримінальної відповідальності, невідкладного вжиття заходів до їх фактичного поновлення та притягнення винних службових осіб правоохоронних органів до встановленої законом відповідальності; забезпечення оперативності та якості дізнання і досудового слідства, сприяння розкриттю і попередженню злочинів, безумовного додержання закону про всебічне, повне і об'єктивне дослідження всіх обставин справи, виявлення причин і умов, що сприяли

¹ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 04.10.1998 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-98#Text>.

² Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 28.10.2002 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-02#Text>.

³ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Генеральної прокуратури України від 28.10.2002 № 4/1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_1900-02#Text.

вчиненню злочину, відшкодування заподіяних злочинними діями збитків¹. Передбачалось, що наглядова діяльність прокурорів щодо первинного обліку та її обсяг не повинні обмежуватися лише перевіркою законності прийнятих рішень по матеріалах про відмову в порушенні кримінальної справи. Й загалом встановлювався обов'язок аналітичну роботу стану прокурорського нагляду за додержанням законів при провадженні дізнання та досудового слідства проводити, виходячи із стану злочинності та наявної необхідності поглибленого вивчення, яка визначалась у кожному конкретному випадку².

Водночас Наказ «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність» встановив інституційну структуру щодо цього напряму наглядової діяльності, скасувавши дію спеціальних актів, які тоді врегульовували ці питання (наприклад, втратив чинність Наказ № 2 від 17 вересня 1999 року «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами Служби безпеки України, які проводять оперативно-розшукову діяльність»). Зокрема було встановлено, що нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, здійснюється безпосередньо працівниками органів прокуратури, визначеними наказом Генерального прокурора України не рідше як один раз на півріччя щодо: 1) наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності та для заведення оперативно-розшукових справ; 2) дотримання строків здійснення оперативно-розшукової діяльності законності їх продовження, припинення і поновлення обчислення строків ведення оперативно-розшукової справи; 3) відповідності заходів, які здійснюються в процесі оперативно-розшукової діяльності чинним на той час нормам законодавства; 4) законності постанов суду про дозвіл або відмову на проведення оперативно-розшукових заходів, що мало перевірятись протягом 3 діб після одержання відповідного повідомлення. Окремо визначалось, що незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення оперативно-розшукової діяльності чи про інші рішення, що суперечать закону, підлягають негайному скасуванню. Однак знову наголошувалось, що при наданні письмових вказівок прокурор не має права втручатися у методи і тактичні прийоми проведення оперативними підрозділами оперативно-розшукових заходів³.

Ще через два роки були видані аналогічні накази⁴. Так в контексті

¹ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 28.10.2002 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-02#Text>.

² Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 28.10.2002 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-02#Text>.

³ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Генеральної прокуратури України від 28.10.2002 № 4/1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_1900-02#Text.

⁴ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять

наглядової діяльності органів дізнання та досудового слідства було запроваджено єдину систему організації прокурорського нагляду за додержанням законів усіма такими органами, незалежно від їх відомчої належності. Цим Наказом вже було визначено інституційну структуру щодо цього напрямку наглядової діяльності, встановлено обов'язок забезпечувати комплексний підхід до перевірок кожної кримінальної справи, всіляко сприяти забезпеченню надання реальної можливості підозрюваному чи обвинуваченому захищатися передбаченими законом способами від пред'явленого обвинувачення, не допускати перекладання на нього обов'язку доведення невинуватості у вчиненні злочину¹. Щодо нагляду за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності передбачалось, що прокурори мали проводити відповідні перевірки на підставі: 1) планових заходів з урахуванням стану законності у цій сфері діяльності; 2) вказівки уповноваженого прокурора вищого рівня; 3) рішення суду; 4) результатів вивчення матеріалів кримінальних справ про нерозкриті злочини; інформації про неналежне реагування на доручення слідчого та суду у кримінальних справах, які перебувають у їх провадженні; неналежного виконання вказівок уповноваженого прокурора; 5) повідомлення слідчого щодо проведення оперативно-розшукових заходів у порядку чинних на той час ст.ст. 187, 187-1 КПК України під час розслідування кримінальних справ; 6) ініціювання керівників відповідних галузевих управлінь і відділів у інших випадках. Змінам було піддано й предмет перевірок – наявність підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності, законності при заведенні та закритті оперативно-розшукових справ, продовженні, припиненні та поновленні строків їх ведення; законності застосування окремих обмежень прав і свобод людини, які мають винятковий і тимчасовий характер, законності і обґрунтованості подань до суду про надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема на зняття інформації з каналів зв'язку; відповідності відомчих наказів, інструкцій, розпоряджень та інших правових актів з питань проведення оперативно-розшукової діяльності чинному законодавству². Окрім того, з'явилися суттєві норми щодо критеріїв оцінки ефективності прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності, а також зобов'язання керівників прокуратур вживати заходів щодо забезпечення захисту від розголошення даних, які знаходяться в документах та матеріалах про

дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 20.04.2004 № 4/1гн. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_1900-04#Text; Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності: Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2004 № 4гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-04#Text>.

¹ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 20.04.2004 № 4/1гн. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_1900-04#Text.

² Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності: Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2004 № 4гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-04#Text>.

оперативно-розшукову діяльність піднаглядних органів¹.

Ще через рік означені накази втратили чинність, адже знову Генеральною прокуратурою було прийнято рішення оптимізувати процедури забезпечення належної організації нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство у спосіб деталізації порядку здійснення означеної діяльності (наприклад, з метою підвищення ефективності діяльності слідчого апарату органів прокуратури містилось зобов'язання запроваджувати спеціалізацію слідчих², а в контексті перевірки законності проведення оперативно-розшукових заходів та прийнятих при цьому рішень уточнено інституційний складник, змінено підстави їхнього проведення, а також розширено предмет перевірки, зокрема до: а) підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності, заведення оперативно-розшукових справ; б) наявності повноважень в осіб, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; в) відповідності оперативно-розшукових заходів цілям і завданням оперативно-розшукової діяльності, а також неприпустимості застосування технічних засобів, психотропних, хімічних та інших речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу; г) умов і порядку проведення оперативно-розшукових заходів, а також залучення громадян до їх здійснення на конфіденційній основі та засадах добровільності (відомості про осіб, які конфіденційно співробітничали або співробітничали з розвідувальним органом України, належність конкретних осіб до кадрового складу розвідувальних органів, а також форми, методи і засоби розвідувальної діяльності та організаційно-штатна структура розвідувальних органів до предмета прокурорського нагляду не належить); д) застосування окремих обмежень прав і свобод людини, обґрунтованості подань до суду про надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема на зняття інформації з каналів зв'язку; е) продовження, припинення та закриття оперативно-розшукових справ, поновлення строків ведення, а також використання результатів оперативно-розшукової діяльності; є) відповідності відомчих наказів, інструкцій, розпоряджень та інших правових актів з питань проведення оперативно-розшукової діяльності³).

Після неодноразових змін та доповнень до означених Наказів, у 2012 році вони втратили чинність, адже знову були розроблені оновлені правила провадження означеної діяльності.

Так з метою забезпечення ефективного нагляду за додержанням

¹ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності: Наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2004 № 4гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-04#Text>.

² Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство: Наказ Генеральної прокуратури України від 19.09.2005 № 4гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-05#Text>.

³ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Генеральної прокуратури України від 19.09.2005 № 4/1гн. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_1900-05#Text.

законів під час проведення досудового розслідування, в тому числі у формі процесуального керівництва ним, підтримання державного обвинувачення, оскарження судових рішень і здійснення інших передбачених законом повноважень з цих питань Наказом Генеральної прокуратури «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні»¹ було розширено положення нині прийнятого на той час КПК України. Наприклад, в інституційному аспекті встановлено жорстку підпорядкованість як у внутрішній структурі прокуратури, так й у діяльності процесуальних керівників. Зокрема, п. 3.1, 7, 7.2 наказу закріплювали жорсткий адміністративний контроль за діяльністю процесуальних керівників:

«3.1. Контроль за якістю здійснення процесуального керівництва на стадії досудового розслідування та участі у судовому провадженні здійснювати керівникам органів прокуратури та галузових підрозділів апаратів прокуратур усіх рівнів, які за розподілом обов'язків відповідають за відповідну ділянку роботи.»

«7. Керівникам органів прокуратури усіх рівнів за наявності підстав перевіряти обґрунтованість повідомлень про підозру, дотримання строків, прав і законних інтересів підозрюваних.

7.1. При прийнятті рішення про закриття кримінального провадження, у якому особі повідомлено про підозру, упродовж п'яти днів направляти його керівнику органу прокуратури вищого рівня з мотивованим висновком.

7.2. Прокурорам районів у містах такі провадження направляти через прокуратуру міста з районним поділом.»².

У 2019 році цей Наказ втратив чинність, адже у березні цього року набув чинності Наказ «Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні», який визначав процедуру організації діяльності слідчих прокуратури, керівників органів досудового розслідування органів прокуратури (з урахуванням вимог розділу X «Прикінцеві положення» та розділу XI «Перехідні положення» КПК України та розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про Державне бюро розслідувань») та прокурорів усіх рівнів у кримінальному провадженні, а саме організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів досудового розслідування, підтримання публічного (державного) обвинувачення в суді, оскарження судових рішень, здійснення інших повноважень в межах компетенції органів прокуратури³. Цей Наказ також

¹ Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України від 19.12.2012 № 4гн. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_004900-12#Text.

² Белоусов Ю. та ін. Прокурор: керує? координує? наглядає? розслідує : Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу». Белоусов Ю., Венгер В., Митько В., Орлеан А., Сущенко В., Яворська В.; за заг. ред. Белоусова Ю. К. : СТ-Друк, 2017. С. 72

³ Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України від 28.03.2019 № 51. URL:

втратив чинність, зокрема у 2021 році, як і вказівки Генерального прокурора України «Про порядок передачі матеріалів кримінальних проваджень до органів досудового розслідування» від 04 грудня 2014 року № 435, адже був розроблений новий механізм забезпечення ефективної організації діяльності прокурорів прокуратур усіх рівнів у кримінальному провадженні¹, у тому числі – щодо здійснення нагляду за додержанням законів органами, що провадять дізнання, досудове слідство.

Відповідний наказ досі є чинним, остання редакція якого датується 5 грудня 2023 року. Його положеннями встановлено, що прокурор зобов'язаний здійснювати: 1) щоденний моніторинг Єдиного реєстру досудових розслідувань, систематичний – Єдиного державного реєстру судових рішень та Інформаційно-аналітичної системи «Облік та статистика органів прокуратури»; 2) витребування та вивчення інформації про хід і результати досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження, матеріалів кримінального провадження та засвідчених копій судових рішень; 3) підготовку проєктів процесуальних та інших документів із питань діяльності прокурорів у кримінальному провадженні, які подаються на підпис Генеральному прокурору, керівникам обласних прокуратур, їх першим заступникам та заступникам; 4) вивчення за потреби стану додержання вимог кримінального процесуального законодавства; 5) інформаційно-аналітичне та методичне забезпечення діяльності прокурорів, вивчення та узагальнення практики застосування законодавства; 6) підготовку та проведення нарад із питань діяльності прокурорів, залучення до участі в таких нарадах відповідних працівників прокуратур нижчого рівня; 7) виконання інших доручень Генерального прокурора, керівників обласних прокуратур, їх перших заступників та заступників. Причому при здійсненні цих обов'язків прокурор в обов'язковому порядку має проводити моніторинг даних, які можуть свідчити про можливі порушення вимог кримінального процесуального законодавства України при: затриманні особи у порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України; прийнятті судом рішення про відмову в затвердженні угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості та повернення кримінального провадження для продовження досудового розслідування; поверненні обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру з підстав їх невідповідності вимогам Кримінального процесуального кодексу України; закритті кримінального провадження щодо підозрюваного; винесені судом ухвали про відмову в застосуванні, зміні або припиненні застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру; зміні підозри на менш тяжкий злочин; укладанні угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо учасників

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text>.

¹ Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

організованих груп та злочинних організацій; визначенні підслідності щодо проведення досудового розслідування у формі дізнання кримінальних проступків та досудового слідства злочинів уповноваженими органами; повідомленні про підозру у кримінальних провадженнях на пріоритетних напрямках, визначених Генеральним прокурором¹.

Своєю чергою, Наказом «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність», що датувався 3 грудня 2012 року, було поставлено обов'язок прокурорам здійснювати нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави при здійсненні оперативно-розшукової діяльності щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб². Знову було оптимізовано інституційний складник за функціональним розподілом, а також підстави та предмет перевірок, зокрема до а) заведення оперативно-розшукових справ, підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності; б) наявності повноважень в осіб, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; в) відповідності оперативно-розшукових заходів цілям і завданням оперативно-розшукової діяльності, дотримання встановлених законодавством умов і порядку проведення оперативно-розшукових заходів, а також залучення громадян до їх здійснення на конфіденційній основі та засадах добровільності; г) застосування окремих обмежень прав і свобод людини, обґрунтованості клопотань до суду про надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, зокрема пов'язаних із втручанням у приватне спілкування; г) своєчасності направлення відомостей про злочинну діяльність окремих осіб, які здобуті в ході оперативно-розшукової діяльності, органам досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування; д) обґрунтованості продовження, припинення, поновлення обчислення строків ведення оперативно-розшукових справ та їх закриття, а також використання результатів оперативно-розшукової діяльності; е) своєчасності повідомлення про заведення та закриття оперативно-розшукових справ; є) відповідності відомчих наказів, інструкцій, розпоряджень та інших правових актів з питань проведення оперативно-розшукової діяльності Конституції України та іншим законам України³.

Редакцій цього Наказу було три, після чого, 8 вересня 2023 року, набув

¹ Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

² Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Генеральної прокуратури України від 03.12.2012 № 4/1гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-12/ed20121203#Text>.

³ Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Генеральної прокуратури України від 03.12.2012 № 4/1гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-12/ed20121203#Text>.

чинності Наказ Офісу Генерального прокурора «Про організацію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність» № 253, який є спеціалізованим чинним нормативно-правовим актом у цьому контексті. Наразі передбачається, що перевірки законності проведення оперативно-розшукових заходів та прийнятих при цьому рішень здійснюються на підставі: 1) планових заходів, визначених з урахуванням стану законності у цій діяльності, зокрема даних щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень, викриття причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснення профілактики правопорушень, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно відсутніх осіб; 2) повідомлень оперативних підрозділів про заведення, прийняття до провадження, закриття оперативно-розшукової справи, проведення оперативно-розшукових заходів, які не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора, а також про використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності відповідно до ст. 10 Закону; 3) повідомлень і звернень осіб про порушення вимог законодавства під час здійснення оперативно-розшукової діяльності; 4) інформації про неналежне проведення оперативно-розшукових заходів, невиконання вказівок, постанов уповноваженого прокурора, а також доручень, постанов слідчого, прокурора, ухвал слідчого судді, суду щодо здійснення розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, або ухиляються від відбування кримінального покарання; 5) рішень Генерального прокурора, його першого заступника та заступників, заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, керівників самостійних структурних підрозділів Офісу Генерального прокурора, керівників обласних та спеціалізованих на правах обласних прокуратур, їх перших заступників та заступників, керівників окружних прокуратур та спеціалізованих прокуратур (на правах окружних). У зв'язку з цим прокурори мають перевіряти додержання вимог законодавства щодо: заведення оперативно-розшукових справ, достатності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності; наявності відповідних повноважень (щодо ведення оперативно-розшукових справ, затвердження у них відповідних рішень) в осіб, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; відповідності оперативно-розшукових заходів меті і завданням оперативно-розшукової діяльності, дотримання вимог законності проведення оперативно-розшукових заходів; застосування окремих обмежень прав і свобод людини і громадянина, обґрунтованості клопотань до суду про надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, які тимчасово обмежують конституційні права та свободи особи; проведення оперативно-розшукових заходів, які не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора; обґрунтованості продовження, припинення, поновлення строків ведення оперативно-розшукових справ та

їх закриття; своєчасності та обґрунтованості направлення відомостей про кримінальні правопорушення окремих осіб та груп осіб, які здобуті під час оперативно-розшукової діяльності, органу досудового розслідування для початку досудового розслідування, а також інших випадків використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності відповідно до ст. 10 Закону; направлення прокурору повідомлень про заведення, закриття оперативно-розшукових справ та про інші випадки, у яких законодавством передбачено письмове інформування прокурора щодо прийнятого рішення в оперативно-розшуковій справі¹.

Отже, маємо підтвердження, що цей різновид наглядової діяльності прокурорів спочатку об'єктивувався єдністю видового напрямку діяльності правоохоронних органів (однак не цілковито, адже був розподіл специфіки її здійснення природною властивістю тексту положень нормативно-правових актів окремо щодо кожного об'єкту перевірок), проте досить швидко прийшло усвідомлення необхідності їхньої диференціації як самостійних об'єктів перевірки (оперативно-розшукової та досудового розслідування), що мають врегульовуватись окремими нормативними актами. Їх положення пройшли тривалий шлях проходження «перехідного періоду» від радянської моделі загального нагляду до європейських стандартів спеціалізованого нагляду, який обумовлений як природою та метою цих напрямів правоохоронної діяльності, так і обсягом і межами наглядових процедур за їх здійсненням.

У цілому, такий підхід до нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, свідчать про стратегічну спрямованість прокуратури постійно удосконалювати процедури забезпечення правової державності, захист прав та інтересів громадян, а також механізми підвищення довіри суспільства до правоохоронних органів. Однак з іншого боку – знадобилось занадто багато часу для усвідомлення істинної ролі прокуратури у зазначених механізмах та процедурах, адже нормативні приписи мали відповідати фактичній практичній діяльності прокурорів, виявлення проблемних аспектів якої поступово забезпечувало більш ефективне функціонування органів безпеки.

Висновки. Результати дослідження можна узагальнити до таких ключових положень:

– з 1998 року організація здійснення нагляду за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство в Україні здійснювалась на основі відповідного наказу Генеральної прокуратури України, який формально диференціював ці напрями діяльності правоохоронних органів, однак не вирізняв їх як такі, що потребують окремого відомчого врегулювання. На той час функціонував спеціалізований підрозділ у прокуратурі, – Головне управління нагляду за

¹ Про організацію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність: Наказ Офісу Генерального прокурора від 08.09.2023 № 253. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0253905-23#n63>.

законністю оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового слідства, яке відповідало за забезпечення ефективного контролю за правозастосуванням у цих сферах. Також примітно, що не тільки це управління, а й прокурори усіх рівнів мали широкі повноваження щодо перевірок, аналізу та контролю за роботою відповідних органів. Крім того, важливим аспектом була активна участь прокурорів у проведенні розслідувань складних резонансних кримінальних справ;

– з 2002 року відомче регулювання процедур здійснення прокурорами контрольно-наглядової діяльності стало диференційованим – окремо врегульовувались питання здійснення перевірок за діяльністю органів, які проводять оперативно-розшукові дії та досудове розслідування. З цього часу у 2004, 2005, 2012 роках шляхом скасування дії попередніх актів, оновлювались правила провадження означеної діяльності у спосіб прийняття нових відомчих актів. У контексті наглядової діяльності за досудовим розслідуванням відповідні корективи здійснювались також у 2019 та 2021 роках, а щодо оперативно-розшукової діяльності – у 2023 році.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белоусов Ю. та ін. Прокурор: керує? координує? наглядає? розслідує : Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу». Белоусов Ю., Венгер В., Митько В., Орлеан А., Сущенко В., Яворська В.; за заг. ред. Белоусова Ю. К. : СТ-Друк, 2017. 268 с.
2. Висновок щодо проекту Закону України «Про прокуратуру», затверджений на 79-ому пленарному засіданні Венеціанської комісії (Венеція, 12–13 червня 2009 р.). (CDL-AD(2009)048). URL:[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)048-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)048-ukr).
3. Висновок щодо проекту Закону України «Про прокуратуру», ухвалений Венеціанською комісією на її 96му Пленарному засіданні (Венеція, 11-12 жовтня 2013). URL: <https://rm.coe.int/1680097f7d>
4. Драч Д. Прокурорський нагляд: український та європейський досвід. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 132–136.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Голос України. 2012. № 90–91.
7. Миколенко В. А. Європейські стандарти діяльності прокурора як державної посадової особи. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 217–222.
8. Про затвердження Порядку організації діяльності прокурорів і слідчих органів прокуратури у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України від 28.03.2019 № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0363-19#Text>.

9. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України від 19.12.2012 № 4гн. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_004900-12#Text.

10. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Офісу Генерального прокурора від 30.09.2021 № 309. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0309905-21#Text>.

11. Про організацію нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність : наказ Офісу Генерального прокурора від 08.09.2023 № 253. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0253905-23#n63>.

12. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство : наказ Генеральної прокуратури України від 04.10.1998 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-98#Text>.

13. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство : наказ Генеральної прокуратури України від 28.10.2002 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-02#Text>.

14. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність : наказ Генеральної прокуратури України від 28.10.2002 № 4/1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_1900-02#Text.

15. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство : наказ Генеральної прокуратури України від 20.04.2004 № 4/1гн. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_1900-04#Text.

16. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство : наказ Генеральної прокуратури України від 19.09.2005 № 4гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-05#Text>.

17. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність : наказ Генеральної прокуратури України від 19.09.2005 № 4/1гн. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v04_1900-05#Text.

18. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність : наказ Генеральної прокуратури України від 03.12.2012 № 4/1гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-12/ed20121203#Text>.

19. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів при проведенні оперативно-розшукової діяльності : наказ Генеральної прокуратури України від 06.04.2004 № 4гн. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004900-04#Text>.

20. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.

21. Резолюція 1755 (2010) Парламентської Асамблеї Ради Європи "Функціонування демократичних інституцій в Україні" Ухвалена у Страсбурзі (Французька Республіка) 4 жовтня 2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text.

22. Чи відповідає робота української прокуратури стандартам ЄС. *Європейська правда*. 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/05/18/7161984/>

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023

Oleksandr OI. ILIENKOV

Postgraduate Student

(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

A RETROSPECTIVE OF THE FORMATION OF DEPARTMENTAL REGULATION OF THE PECULIARITIES OF THE ORGANIZATION OF THE SUPERVISION OF COMPLIANCE WITH THE LAWS BY BODIES CONDUCTING OPERATIVE AND INVESTIGATIVE ACTIVITIES, INQUIRIES, PRE-TRIAL INVESTIGATIONS

The article is dedicated to revealing the retrospective of the establishment of sectoral regulation of the features of organizing supervision of law enforcement by bodies conducting operational-search activities, intelligence, pre-trial investigation.

It is summarized that this type of supervisory activity by prosecutors initially objectified the unity of the type direction of law enforcement agencies' activities. However, not entirely, as there was a distribution of the specificity of its implementation as a natural property of the text of the provisions of regulatory legal acts separately for each object of inspections. However, it was quickly realized that it was necessary to differentiate them as independent objects of inspection (operational-search and pre-trial investigation), which should be regulated by separate regulatory acts. Their provisions went through a long process of transitioning from the Soviet model of general supervision to European standards of specialized supervision, which is conditioned both by the nature and purpose of these directions in law enforcement activities and by the scope and limits of supervision procedures for their implementation.

It is believed that such an approach to supervision of law enforcement by bodies conducting operational-search activities, intelligence, and pre-trial investigation indicates the strategic direction of the prosecutor's office to constantly improve procedures for ensuring the rule of law, protecting the rights and interests of citizens, as well as mechanisms to increase society's trust in law enforcement agencies. However, on the other hand, it took too long to realize the true role of the prosecutor's office in these mechanisms and procedures, as normative prescriptions had to correspond to the actual practical activities of prosecutors, the identification of problematic aspects of which would gradually

ensure more effective functioning of security agencies.

Keywords: *intelligence, operational-search activities, pre-trial investigation, prosecutorial oversight, prosecutor's office, sectoral regulation, supervision.*

Олександр Олександрович УСИК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

З'ясовано, що під суб'єктом забезпечення міжнародного співробітництва найбільш доцільно розуміти спеціально уповноважені державні та недержавні інституції, що наділені спеціальним набором суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що дають їм можливість вступати у правовідносини, які виникають з приводу створення умов та організації фактичного здійснення ефективного міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту. Зроблено висновок про те, що суб'єкти забезпечення міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту не обмежуються тільки Міністерством молоді та спорту України, а включають у свій склад низку державних установ і організацій, кожна з яких володіє своїм, особливим правовим статусом, зокрема: 1) Верховна Рада України; 2) Кабінет Міністрів України; 3) Міністерство молоді та спорту України; 4) Національна лабораторія антидопінгового контролю. Сьогодні, на нашу думку, важливо створити всі необхідні умови для того, щоб забезпечити належний рівень взаємодії у даній сфері між окресленими суб'єктами, що, як вбачається, дозволить: по-перше, створити належне нормативно-правове підґрунтя міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту; по-друге, забезпечити сталість та послідовність державної політики у досліджуваній сфері.

Ключові слова: суб'єкт, забезпечення, міжнародне співробітництво, фізична культура, спорт, правовий статус.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту напряму залежить від того, наскільки якісно відповідна сфера забезпечена необхідними ресурсами. У даному контексті відмітимо, що забезпечувати у загальнонауковому сенсі означає створювати або організовувати умови для існування, функціонування чогось, здійснення якої-небудь діяльності. Варто відмітити, що реалізація складного механізму міжнародного співробітництва в такій багатоаспектній сфері, як фізична культура та спорт, вимагає не тільки наявності надійної юридичної основи, але також суб'єктів, що відповідають за реалізацію відповідних правових норм і положень.

Проблема забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту неодноразово потрапляла у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу В. А. Базенко, К. В. Громовенко,

О. І. Іваненко, А. Ю. Клименко, С. М. Перепьолкін, Т. О. Свида, О. О. Туряниця, О. О. Ющик та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, у науковій літературі відсутні комплексні теоретичні напрацювання, присвячені характеристиці системи суб'єктів забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику системі суб'єктів забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «суб'єкт забезпечення міжнародного співробітництва», здійснити аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, на основі чого надати характеристику правовому статусу суб'єктів забезпечення міжнародного співробітництва.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика система суб'єктів забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що в рамках представленої у роботі проблематики під суб'єктом забезпечення міжнародного співробітництва найбільш доцільно розуміти спеціально уповноважені державні та недержавні інституції, що наділені спеціальним набором суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що дають їм можливість вступати у правовідносини, які виникають з приводу створення умов організації фактичного здійснення ефективного міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту.

Розділ VI Закону України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 №3808-XII визначає лише одного суб'єкта забезпечення міжнародного співробітництва за фізкультурно-спортивним напрямом – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту, який представляє інтереси України у сфері фізичної культури і спорту у відносинах з іншими державами та міжнародними організаціями фізкультурно-спортивної спрямованості, укладає в установленому порядку міжнародні договори у сфері фізичної культури і спорту. На сьогоднішній день таким органом є Міністерство молоді та спорту України (далі – Мінмолодьспорт)¹.

Зазначений суб'єкт має особливий правовий статус міністерства, що відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 №3166-VI є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених Кабінетом Міністрів України сферах, проведення якої покладено на Кабінет Міністрів України Конституцією та законами України. Міністерство очолює міністр України, який є членом Кабінету Міністрів України. Основними завданнями міністерства як органу, що забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох сферах, є:

¹ Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

1) забезпечення нормативно-правового регулювання; 2) визначення пріоритетних напрямів розвитку; 3) інформування та надання роз'яснень щодо здійснення державної політики; 4) узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проектів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентів України та Кабінету Міністрів України; 4-1) забезпечення здійснення соціального діалогу на галузевому рівні; 5) здійснення інших завдань, визначених законами України¹.

Постановою КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України» від 02.07.2014 №220 передбачено, Мінмолодьспорт – це головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, утвердження української національної та громадянської ідентичності. Мінмолодьспорт є суб'єктом протидії корупційним правопорушенням, що впливають на результати офіційних спортивних змагань. Основними завданнями Мінмолодьспорту є забезпечення формування та реалізація державної політики у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, утвердження української національної та громадянської ідентичності, участь у формуванні та реалізація в межах повноважень, передбачених законом, державної політики у сфері волонтерської діяльності².

Однак, на наш погляд, невірним є віднесення до суб'єктів забезпечення міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту лише Мінмолодьспорту. Тому що під ознаки останніх, запропонованих у сформульованому вище визначенні також підпадають інші представники державної влади, наприклад, Верховна Рада України (далі – ВРУ). Остання представляє собою загальнодержавний, представницький, виборний, колегіальний, постійно діючий, єдиний орган законодавчої влади в Україні. Відповідно до Конституції до повноважень ВРУ належить: «1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції; 2) призначення всеукраїнського референдуму; 3) прийняття законів; 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; 5) визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору; 6) затвердження загальнодержавних

¹ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 11.08.2023).

² Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України : постанова, положення від 02.07.2014 р. № 220. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Ст. 1447. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.08.2023).

програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; 7) призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією; 8) заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України; 9) оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; 10) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; 11) надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України; 12) здійснення парламентського контролю тощо»¹.

Одним із ключових повноважень ВРУ є законотворення – прийняття найвищих за юридичною силою після Конституції нормативно-правових актів, виключно якими визначаються: 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства; 3) права корінних народів і національних меншин; 4) порядок застосування мов; 5) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; 6) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки; 7) правовий режим власності; 8) правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; 9) засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи; 10) засади регулювання демографічних та міграційних процесів; 11) засади утворення і діяльності політичних партій, інших об'єднань громадян, засобів масової інформації; тощо². Таким чином, Верховна Рада України – це єдиний орган влади на території нашої держави, який відповідає за формування законодавчої основи правового регулювання суспільно-правових відносин, у тому числі пов'язаних із міжнародними відносинами в сфері фізичної культури та спорту.

Відношення до суб'єктного складу Міністерства молоді та спорту України зумовлює цілком логічний висновок про необхідність включення

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

до нього також вищого, керівного в системі органів виконавчої влади відомства – Кабінету Міністрів України. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» встановлює, що КМУ – це уряд, який «реалізує виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених Конституцією України»¹. До основних завдань Кабінету Міністрів України належать: 1) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; 2) вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; 3) забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; 4) розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм; 5) забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави; тощо².

Відповідно до статті 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17.03.2011 №3166-VI міністерства та інші центральні органи виконавчої влади утворюються, реорганізуються та ліквідуються Кабінетом Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України. Члени Кабінету Міністрів України можуть вносити Прем'єр-міністрові України пропозиції щодо утворення, реорганізації або ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Утворення, реорганізація та ліквідація міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади здійснюються з урахуванням завдань Кабінету Міністрів України, а також з урахуванням необхідності забезпечення здійснення повноважень органів виконавчої влади і недопущення дублювання повноважень³.

Відмітимо також, що попри належність до правових засад міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту

¹ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

² Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

³ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 11.08.2023)

Конвенції щодо боротьби з допінгом організація співпраці за цим напрямом потребує удосконалення. Основними спеціалізованими суб'єктами такої діяльності є Національний антидопінговий центр та державна установа «Національна лабораторія антидопінгового контролю» (далі – Національна лабораторія), діяльність яких ґрунтується в тому числі на спеціальному нормативно-правовому акті – Законі України «Про антидопінгову діяльність у спорті»¹. Основними завданнями Національної лабораторії є: 1) реалізація програм наукових досліджень і розробок, що використовуються або можуть використовуватися для цілей запобігання допінгу у спорті, а також у галузях аналітичної біохімії та фармакології з метою кращого розуміння впливу різних лікарських засобів на людський організм та їх наслідків для спортивних результатів; 2) опублікування нових даних, отриманих під час проведення наукових досліджень². Нагляд за діяльністю Національної лабораторії здійснює наглядова рада, яка є дорадчим органом та діє в межах повноважень, визначених законодавством. Наглядова рада: 1) обирає із свого складу голову, заступника голови та секретаря наглядової ради, приймає рішення про припинення їхніх повноважень; 2) організовує проведення конкурсу на посаду директора Національної лабораторії; 3) подає до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту, кандидатуру на посаду директора Національної лабораторії; 4) подає до центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фізичної культури і спорту, рішення про дострокове припинення повноважень директора Національної лабораторії; 5) щороку затверджує звіт про діяльність Національної лабораторії»³.

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу зробити висновок про те, що суб'єкти забезпечення міжнародного співробітництва в сфері фізичної культури та спорту не обмежуються тільки Міністерством молоді та спорту України, а включають цілу низку державних установ і організацій, кожна з яких володіє своїм особливим правовим статусом, зокрема: 1) Верховна Рада України; 2) Кабінет Міністрів України; 3) Міністерство молоді та спорту України; 4) Національна лабораторія антидопінгового контролю. Сьогодні, на нашу думку, важливо створити всі необхідні умови для того, щоб забезпечити належний рівень взаємодії у цій сфері між окресленими суб'єктами, що, як вбачається, дозволить: по-перше, створити належне нормативно-правове підґрунтя міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту; по-друге, забезпечить сталість та послідовність державної політики у досліджуваній сфері суспільного життя.

¹ Про антидопінгову діяльність у спорті : Закон України від 26.01.2022 р. № 2011-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-20#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

² Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

³ Там само.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 р. № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
2. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 11.08.2023).
3. Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України : постанова, положення від 02.07.2014 р. № 220. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. Ст. 1447. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.08.2023).
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.08.2023).
5. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 29.08.2023).
6. Про антидопінгову діяльність у спорті : Закон України від 26.01.2022 р. № 2011-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-20#Text> (дата звернення: 29.08.2023).

Стаття надійшла до редакції 05.09.2023

Oleksandr Ol. USYK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

SYSTEM OF SUBJECTS FOR ENSURING INTERNATIONAL COOPERATION IN THE SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

It was found that under the subject of ensuring international cooperation, it is most appropriate to understand specially authorized state and non-state institutions that are endowed with a special set of subjective rights and legal obligations, which give them the opportunity to enter into legal relations that arise due to the creation of conditions and organization of actual implementation of effective international cooperation in the field of physical culture and sports.

It was concluded that the subjects of international cooperation in the field of physical culture and sports are not limited to the Ministry of Youth and Sports of Ukraine, but include a number of state institutions and organizations, each of

which has its own special legal status, in particular: 1) Verkhovna Rada of Ukraine; 2) Cabinet of Ministers of Ukraine; 3) Ministry of Youth and Sports of Ukraine; 4) National Anti-Doping Control Laboratory. Today, in our opinion, it is important to create all the necessary conditions in order to ensure the appropriate level of interaction in this field between the outlined subjects, which, as it is seen, will allow: first, to create an appropriate regulatory and legal basis for international cooperation in the field of physical culture and sports; secondly, to ensure stability and consistency of state policy in the researched area.

Key words: *subject, support, international cooperation, physical culture, sport, legal status.*

Роман Ігорович БОГДАНОВ,

доктор філософії з менеджменту

(Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків)

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УПРАВЛІНЬ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, надано характеристику стану науково-методичного забезпечення територіальних управлінь Державного бюро розслідування. Констатовано, що у більшості нормативно-правових актів, які визначають правовий статус суб'єктів, які є носіями владних повноважень і виконують суспільно значущі завдання та функції, принцип науковості прямо не закріплений як основоположний на рівні із такими відправними, засадничими вимогами як верховенство права, законність, прозорість, гласність тощо. Означена прогалина властива і досліджуваним суб'єктам, тобто територіальним управлінням ДБР, адже ані у чинному Законі України «Про Державне бюро України», ані у положеннях про територіальні підрозділи ДБР «науковість» не значиться серед основних засад організації та діяльності.

Узагальнено, що на сьогодні стан науково-методичного забезпечення територіальних управлінь ДБР потребує покращення, адже наразі маємо цілий ряд невирішених питань, які перешкоджають належній реалізації засад науковості у роботі досліджуваних суб'єктів. Вирішення цих проблем потребує внесення змін і деяких поліпшень як на нормативно-правовому, так і на організаційно-управлінському рівні, адже для того, щоб науково-методичне забезпечення було дійсно якісним та дієвим, тобто таким, що реально впливає на показники ефективності та результативності роботи територіальних управлінь ДБР, засади цього забезпечення мають бути належним чином закріплені на рівні чинного законодавства, а також впроваджені у практичну площину через відповідні інституції та інструменти, які на сьогодні все ще не працюють на належному рівні.

Ключові слова: науково-методичне забезпечення, територіальні управління, Державне бюро розслідувань.

Постановка проблеми. До кола найважливіших надбань людства безумовно належить наука, яка відігравала та продовжує відігравати одну із ключових та визначальних ролей у забезпеченні його розвитку. А.М. Колотило справедливо відмічає, що будучи слідством суспільного розподілу праці, наука виникає після відділення розумової праці від фізичної й перетворення пізнавальної діяльності у специфічний рід занять особливої групи людей. Поява машинного виробництва створює умови для перетворення науки в активний чинник самого виробництва. В умовах

науково-технічної революції відбувається докорінна перебудова науки. Стимулюючи виробництво, наука проникає у всі сфери суспільного життя. Необхідність наукового підходу в матеріальному виробництві, в економіці і в політиці, у сфері управління і в системі освіти примушує науку розвиватися більш швидкими темпами, ніж будь-яку іншу галузь діяльності. Сучасне суспільство знаходиться під впливом науки й техніки. Сьогодні, наголошує науковець, наука стає у все більшій мірі продуктивною силою суспільства. Всі форми фізичної і розумової праці: медицина, транспорт, зв'язок, побут сучасної людини — відчують на собі перетворюючу дію науково-технічного прогресу¹. Отже, наука – є вкрай важливою сферою людської діяльності, зміст якої полягає у формуванні та перевірці достовірності знань, їх накопиченні, систематизації, переданні та відтворенні. А відтак, науково-методичне забезпечення є невід'ємною складовою діяльності будь-якої державної установи, а також підприємств та організацій всіх форм власності.

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням діяльності Державного бюро розслідувань, у своїх наукових працях розглядали: О. Р. Звоненко, В. В. Комашко, О. П. Левківська, Є. Д. Скулиш, Р. М. Труба, В. І. Цимбалюк, О. В. Шамара та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі фактично відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемі науково-методичного забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику науково-методичному забезпеченню діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань. Для досягнення вказаної мети слід вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «науково-методичне забезпечення»; здійснити аналіз норм чинного законодавства та практики його реалізації, на основі чого надати оцінку науково-методичного забезпечення діяльності територіальних управлінь Державного бюро розслідувань.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що в науковій літературі існує чимало підходів до визначення поняття наука. Наука, пише В. І. Шинкарук, – це соціально-значуща сфера людської діяльності, що спрямована на виробництво та систематизацію знань про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування і перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності)² [8, с.410]. Ці засоби, відмічає С. Кримський, передбачають різні варіанти використання теорій, концепцій, математичних екстраполяцій, дедуктивних структур взагалі, форм

¹ Колотило А. М., Чуб І. М. Конспект лекцій з дисципліни «Основи наукових досліджень» (для студентів 5 курсу денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки 0926 «Водні ресурси» (6.060103 – «Гідротехніка (водні ресурси)»)) / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ, 2011. С. 4.

² Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 410–411.

фактуальності (даних спостережень, експерименту, індуктивних заключень, досвіду як такого) або сукупного (в більшості випадків) застосування вказаних форм дослідження в залежності від дисциплінарної інститутизації наукового знання. Наука характеризується методологічним усвідомленням процесів формування та конституювання знання, що спирається на загальнонаукові та специфічні методи (якісного та кількісного аналізу, класифікації та вимірювання, формалізації та моделювання, історичного дослідження в його еволюційних та структурно-трансформаційних варіантах тощо). Наука будує моделі, що імітують поведінку об'єктів, припускає можливість їх математичного подання, причинну матрицю подій, інтерпретаційні акти усвідомлення даних дослідження.

Наука, з позиції, яку висловлює А. М. Колотило, – це сфера дослідницької діяльності, спрямована на одержання нових знань про природу, суспільство, мислення. Правильність наукового знання визначається не тільки логікою, але й насамперед перевіркою його на практиці. Мета науки – пізнання законів розвитку природи й суспільства, вплив на природу на основі використання знань. Поки не відкриті відповідні закони, людина може тільки описувати явища, збирати, систематизувати факти, але не може нічого пояснити й передбачити¹.

В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко підкреслюють, що навколишній світ-це значною мірою створений людиною світ інформаційних технологій, техніки та наукових досягнень. Він визначає рівень цивілізації людства, різноманітність та глибину експлуатації земних ресурсів. ХХІ століття – епоха науки, її грандіозного поступу вперед та впливу на розвиток цивілізації. Як і вище згадані фахівці, Н. Г. Міценко та ін. зауважують на тому, що поняття «наука» має декілька значень, з одного боку, наука – це динамічна система достовірних, найбільш суттєвих знань про об'єктивні закони розвитку природи, суспільства та мислення. Знання виступають продуктом науки і в той же час її матеріалом, який знову залучається до наукової діяльності для отримання нових знань. При цьому знання можуть бути звичайними, буденними і науковими. Наукові знання відрізняються від звичайних послідовністю, систематичністю, а також тим, що створюють нові поняття, закони і теорії. Наукові знання не тільки розкривають і пояснюють нові явища в природі, суспільстві чи господарській практиці, а й дозволяють вдосконалювати людську діяльність, передбачати її результати і наслідки². Важливо розуміти, що наука – не тільки система наукових знань, які пояснюють навколишній світ, але й засіб його вимірювання та перетворення. Вона впливає на пізнання природи явищ, подій, предметів людиною не через емоційне сприйняття, а шляхом систематизованої логічної взаємодії інтелекту, природи і

¹ Колотило А. М., Чуб І. М. Конспект лекцій з дисципліни «Основи наукових досліджень» (для студентів 5 курсу денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки 0926 «Водні ресурси» (6.060103 – «Гідротехніка (водні ресурси)»)) / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ, 2011. С. 5.

² Марцин В. С., Міценко Н. Г., Даниленко О. А. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Львів : Ромус-Поліграф, 2002. 128 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4542.html>.

суспільства. З іншого боку, наука являє собою спеціально організовану діяльність людей. Як галузь людської діяльності, наука є складним соціальним інститутом, який сформувався у процесі розподілу праці, поступового відмежування розумової праці від фізичної і перетворення пізнавальної діяльності в специфічний вид занять окремих осіб, колективів та установ¹. Т. В. Гончарук також справедливо зазначає, що наука в наші дні здійснює істотний вплив на реальні умови нашого життя. Процес наукового пізнання відрізняється особливою систематичністю і послідовністю. Науковий пошук завжди має організований і цілеспрямований характер специфічного дослідження².

Слід відмітити, що на офіційному рівні, тобто у законодавчих актах України, немає визначення поняття «наука», втім є «наукова діяльність», під якою розуміється інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження³. Завдяки науці та науковій діяльності формуються обґрунтовані, виважені, адекватні та раціональні засади суспільного життя, що у повній мірі стосується і правоохоронної діяльності, яка внаслідок наукових досліджень отримує найбільш ефективні та досконалі форми і методи роботи. Саме тому принцип науковості є однією із ключових засад організації та функціонування як правоохоронних, так й інших інституцій публічної влади. Однак, нажаль, слід констатувати, що у більшості нормативно-правових актів, які визначають правовий статус суб'єктів, які є носіями владних повноважень і виконують суспільно значущі завдання та функції, принцип науковості прямо не закріплений як основоположний на рівні із такими відправними, засадничими вимогами як верховенство права, законність, прозорість, гласність тощо. Означена прогалина властива і досліджуванам суб'єктам, тобто територіальним управлінням ДБР, адже ані у чинному Законі України «Про Державне бюро України», ані у положеннях про територіальні підрозділи ДБР «науковість» не значиться серед основних засад його організації та діяльності. Однак, все ж таки, не можна стверджувати, що у діяльності ДБР не присутні елементи науковості, зокрема серед повноважень цього суб'єкта зазначаються права: скликати наради, проводити конференції та семінари, інші наукові та науково-практичні заходи. Крім того у законі «Про Державне бюро розслідувань» закріплено, що у систему Державного бюро розслідувань входять навчальні заклади та науково-дослідні установи. Крім того у цьому ж законі передбачено, що наявність наукового ступеня у працівника ДБР є підставою для нарахування йому відповідної доплати до заробітної плати⁴. Також слід

¹ Марцин В. С., Міценко Н. Г., Даниленко О. А. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Львів : Ромус-Поліграф, 2002. 128 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4542.html>.

² Основи наукових досліджень : навч. посіб. / За заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль, 2014. С. 3.

³ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.

⁴ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 року № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.

звернути увагу й на те, що ані у Стратегічній програмі діяльності ДБР, ані у річних програмах діяльності територіальних підрозділів ДБР немає жодного положення, яке б прямо вказувало на те, що ці суб'єкти у своїй діяльності активно використовують наукові засади, сприяють розвитку та зміцненню наукового потенціалу.

З огляду на вище викладене, вбачається, що з метою вдосконалення та розвитку науково-методологічних засад територіальних управлінь ДБР необхідно:

1) закріпити у законі «Про Державне бюро розслідувань» та у положеннях про територіальні управління ДБР принцип науковості, який, на наше глибоке переконання, є вкрай важливим і за своєю вагомістю і значущістю не поступається таким засадам як верховенство права, законність, справедливість, неупередженість, прозорість тощо. Принцип науковості – це засаднича ідея, змістом якої є вимога про те, що організація та робота територіальних управлінь ДБР має ґрунтуватися на об'єктивно існуючих, всебічно досліджених та науково обґрунтованих закономірностях існування та розвитку природи, суспільного життя, культури та мислення. Вимога цього принципу стосується як керівних ланок, так і кожного працівника управління, і має застосовуватися як під час розробки нормативних актів і управлінських рішень, програм дій та планування заходів, так і в ході реалізації окремих рішень та дій;

2) забезпечення діяльності науково-методичних рад при територіальних управліннях ДБР, які активно взаємодітимуть із науково-методичною радою при центральному апараті ДБР. Навчально-методична рада – це колективний орган із консультативно-дорадчими функціями, головною метою якого власне і є забезпечення найбільш повного і всебічного втілення принципу науковості в роботі досліджуваних суб'єктів. На сьогодні такі ради існують при багатьох органах публічної влади. Так, для прикладу, пріоритетними завданнями такої Ради при Генеральній прокуратурі України є: організація роботи щодо впровадження у діяльність органів прокуратури найбільш досконалих та ефективних форм і методів роботи, розробки методичних рекомендацій і поширення позитивного досвіду з різних напрямів прокурорсько-слідчої діяльності; обговорення та відпрацювання науково обґрунтованих рекомендацій з проблемних питань прокурорської діяльності, правотворчої та правозастосовної практики у сфері її здійснення; участь у розробці та надання консультативних висновків правового характеру з питань, що виникають у діяльності органів прокуратури; розгляд пропозицій щодо протидії злочинності та корупції в органах державної влади, захисту прав людини та основоположних свобод; обговорення та надання допомоги у підготовці експертних висновків на проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, що надходять до Генеральної прокуратури України від компетентних органів; надання висновків та пропозицій зі спірних або недостатньо врегульованих питань застосування законів у діяльності органів прокуратури; взаємодія з Національною академією прокуратури України та відповідними установами,

утвореними в правоохоронних, наукових та навчальних установах¹. Також до завдань Ради належить: розгляд та схвалення документів методичного спрямування з питань прокурорської діяльності, розроблених структурними підрозділами Генеральної прокуратури України, прокуратурами обласного рівня та Національною академією прокуратури України; розгляд питань щодо упровадження в практичну діяльність органів прокуратури найбільш досконалих та ефективних форм і методів роботи; координація діяльності і надання консультативної та практичної допомоги методичним радам прокуратур обласного рівня². Або ж, скажімо, Науково-методична рада з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури та інформаційної політики України, завданнями якої є розгляд наукових рекомендацій та пропозицій щодо розроблення основних напрямів розвитку охорони культурної спадщини, обговорення програм та проектів з питань охорони культурної спадщини. Науково-методична рада відповідно до покладених на неї завдань забезпечує виконання таких основних функцій: аналіз законодавства України з питань охорони культурної спадщини та практики його застосування; аналіз та оцінка проблемних питань у сфері охорони культурної спадщини; участь у підготовці пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері охорони культурної спадщини; розгляд науково-проектної документації із визначення меж і режимів використання історичних ареалів населених місць, зон охорони пам'яток культурної спадщини національного значення, планів організації території історико-культурних заповідників та планів організації історико-культурних заповідних територій; розгляд науково-проектної документації із консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту, пристосування пам'яток національного значення, направленої для погодження до МКІП; розгляд програм та проектів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, меліоративних, шляхових, земляних робіт на пам'ятках національного значення, їх територіях, в історико-культурних заповідниках, на історико-культурних заповідних територіях, у зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць, а також програм і проектів, реалізація яких може позначитися на об'єктах культурної спадщини, направлених для погодження до МКІП; розгляд пропозицій про оголошення комплексу (ансамблю) пам'яток історико-культурним заповідником або території історико-культурною заповідною територією³.

Висновки. Резюмуючи вище викладене, можемо стверджувати, що на сьогодні стан науково-методичного забезпечення територіальних

¹ Про затвердження Положення про науково-методичну раду при Генеральній прокуратурі України : наказ Генеральної прокуратури України від 24.04.2012 р. № 41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0041900-12#Text>.

² Там само.

³ Про затвердження Положення про Науково-методичну раду з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури та інформаційної політики України : наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 28.01.2021 № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-21#Text>.

управлінь ДБР потребує покращення, адже наразі маємо цілий ряд невирішених питань, які перешкоджають належній реалізації засад науковості у роботі досліджуваних суб'єктів. Вирішення цих проблем потребує внесення змін і деяких поліпшень як на нормативно-правовому, так і на організаційно-управлінському рівні, адже для того, щоб науково-методичне забезпечення було дійсно якісним та дієвим, тобто таким, що реально впливає на показники ефективності та результативності роботи територіальних управлінь ДБР, засади цього забезпечення мають бути належним чином закріплені на рівні чинного законодавства, а також впроваджені у практичну площину через відповідні інституції та інструменти, які на сьогодні все ще не працюють на належному рівні. Запропоновані нами кроки звісно ж не розв'язують усіх проблем та недоліків науково-методичного забезпечення територіальних управлінь ДБР, втім мають на меті звернути увагу фахівців на пріоритетні питання покращення цього забезпечення і визначити можливі вектори подальшої роботи у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колотило А. М., Чуб І. М. Конспект лекцій з дисципліни «Основи наукових досліджень» (для студентів 5 курсу денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки 0926 «Водні ресурси» (6.060103 – «Гідротехніка (водні ресурси)»)) / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ, 2011. 82 с.
2. Марцин В. С., Міценко Н. Г., Даниленко О. А. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Львів : Ромус-Поліграф, 2002. 128 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4542.html>.
3. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / За заг. ред. Т. В. Гончарук. Тернопіль, 2014. 272 с.
4. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 року № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
5. Про затвердження Положення про Науково-методичну раду з питань охорони культурної спадщини Міністерства культури та інформаційної політики України : наказ Міністерства культури та інформаційної політики України від 28.01.2021 № 49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0473-21#Text>.
6. Про затвердження Положення про науково-методичну раду при Генеральній прокуратурі України : наказ Генеральної прокуратури України від 24.04.2012 р. № 41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0041900-12#Text>.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
8. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ :

Абрис, 2002. 742 с.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2023

Roman Ih. BOGDANOV,

PhD in Management

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL ENSURING THE ACTIVITIES OF THE TERRITORIAL OFFICES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS

It has been established that in the majority of normative legal acts, which determine the legal status of subjects who are the bearers of authority and perform socially significant tasks and functions, the principle of scientificity is not directly established as fundamental on a level with such initial, fundamental requirements as the rule of law, legality, transparency, openness, etc. The specified gap is also characteristic of the studied subjects, that is, the territorial administration of the SBI, because neither in the current Law of Ukraine "On the State Bureau of Ukraine" nor in the regulations on the territorial subdivisions of the SBI, "scientific" is not listed among the main principles of organization and activity.

It is summarized that today the state of scientific and methodological support of the territorial administrations of the SBI needs improvement, because currently we have a number of unresolved issues that prevent the proper implementation of the principles of science in the work of the subjects under study. Solving these problems requires making changes and some improvements both at the regulatory and legal, and at the organizational and managerial level, because in order for the scientific and methodological support to be really high-quality and effective, that is, such that it really affects the indicators of the efficiency and effectiveness of the work territorial administrations of the SBI, the principles of this provision should be properly established at the level of current legislation, as well as implemented in the practical plane through the relevant institutions and tools, which are still not working at the proper level today.

Keywords: *scientific and methodological support, territorial administrations, State Bureau of Investigation.*

Михайло Васильович ЛЕПЕЙ,
кандидат юридичних наук
(КУП «ЕкоВін», м. Вінниця)

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ ХУЛІГАНСТВА

Стаття присвячена розгляду деяких аспектів розслідування хуліганства. Аналізується спосіб учинення як елемент криміналістичної характеристики визначеного правопорушення. Зауважено, що спосіб учинення кримінального правопорушення вважається більшістю науковців центральним елементом криміналістичної характеристики будь-якого протиправного діяння. І дійсно, вказаний елемент характеризується сталими кореляційними з усіма іншими складовими зазначеної наукової категорії. Зазначено, що хулігани можуть реалізувати заходи з підготовки до їх учинення, зокрема: розроблення плану хуліганських дій; обрання об'єкту посягання; підшукування, пристосування та підготовка знарядь і засобів протиправних дій; підбір співучасників і розподіл ролей між ними.

Ключові слова: хуліганство, досудове розслідування, кримінальне провадження, спосіб учинення правопорушення, підготовка, приховування, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. При розслідуванні хуліганства важливого значення набуває визначення способу протиправних дій. Спосіб учинення кримінального правопорушення вважається більшістю науковців центральним елементом криміналістичної характеристики будь-якого протиправного діяння. І дійсно, вказаний елемент характеризується сталими кореляційними з усіма іншими складовими зазначеної наукової категорії. В розрізі кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 296 КК України, спосіб учинення не втрачає свого значення, а, навпаки, навіть збільшує свою вагомість. Оскільки хуліганські дії мають різнопланові як способи безпосереднього вчинення, так і способи підготовки та приховування. Тому опрацювання визначеної проблематики є досить актуальним.

Розгляду проблематики криміналістичної характеристики різних

категорій кримінальних присвятили свої праці такі науковці як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'яничков, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші. Зі свого боку, аналізу способу вчинення як елементу криміналістичної характеристики різних видів хуліганства приділили увагу в своїх роботах О. В. Антонюк, К. В. Бахчев, С. С. Герасимчук, М. М. Єфімов, Н. О. Кононенко, В. М. Плетенець, М. А. Очеретяний та інші. В той же час, наше дослідження на відміну від попередніх більш точно розкрило визначену наукову категорію з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції інших дослідників.

Метою статті є проведення криміналістичного аналізу способу вчинення хуліганства з урахуванням сучасних потреб правоохоронної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стосовно зазначеної криміналістичної категорії, то О. В. Антонюк зазначає, що «...в загальній теорії криміналістики спосіб учинення злочину давно і дуже ретельно вивчається. Адже його дослідження має важливий характер при розслідуванні кримінально-караних діянь. Зазначений елемент механізму злочину в структурі будь-якої криміналістичної характеристики посідає важливе місце. Не є виключенням і розслідування хуліганства, вчиненого з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. Тому що багатоманітність способів вчинення зазначеного кримінального правопорушення дає можливість виокремити певні кореляційні зв'язки між ними та іншими елементами криміналістичної характеристики: особою злочинця, слідовою картиною, обстановкою вчинення тощо»¹. Наведену позицію поділяє й С. С. Герасимчук, зауважуючи, що «...спосіб вчинення злочинів є центральним елементом криміналістичної характеристики. В досліджуваній науковій категорії в розрізі розслідування хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку. Зрозуміло, що в загальній теорії криміналістики спосіб учинення злочину давно і дуже ретельно вивчається. В той же час, багатоманітність способів вчинення зазначеного кримінального правопорушення дає можливість виокремити певні кореляційні зв'язки між ними та іншими елементами криміналістичної характеристики: особою потерпілого, обстановкою вчинення хуліганства, особою злочинця тощо»².

Розглядаючи поняття способу вчинення злочину, то вважаємо доречним привести позицію В. В. Тіщенко, який досить точно та вірно сформулював його поняття: «...комплекс діянь злочинця з підготовки,

¹ Антонюк О. В. Способи вчинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 217.

² Герасимчук С. С. До питання способів вчинення хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск № 2. Том 3. С. 190.

вчинення і приховування злочину, обумовлених метою злочинного діяння, властивостями особи злочинця й обстановкою (об'єктивними і суб'єктивними факторами), результати яких відбиваються на матеріальних та інтелектуальних слідах, що характеризують психічні й фізичні риси особи злочинця»¹.

З огляду на приведену позицію будемо по чергово розглядати способи підготовки, вчинення та приховування хуліганства.

Відносно підготовчого етапу до вчинення хуліганських дій, то опрацюванням кримінальних проваджень за правопорушеннями, кваліфікованими за ст. 296 КК України нами встановлено, що у 39 % від їх загальної кількості хулігани реалізували заходи з підготовки до їх учинення, серед яких були наступні:

- розроблення плану хуліганських дій;
- обрання об'єкту посягання;
- підшукування, пристосування та підготовка знарядь і засобів протиправних дій;
- підбір співучасників і розподіл ролей між ними.

Як вдало наголошує М. М. Єфімов, «...хуліганські дії можуть мати етап підготовки, про що яскраво свідчить приклад футбольного хуліганства. Так, фанати можуть заздалегідь підготувати знаряддя вчинення злочину (холодну, вогнепальну зброю тощо), яку плануватимуть використати для порушення громадського порядку, а не спричинення тілесних ушкоджень іншим особам. В даному випадку це відшукування, пристосування, підготовка знарядь злочину. Також вони можуть скласти приблизний план дій та розподілити ролі, якщо хуліганство здійснюється групою осіб. Так, один із учасників відволікатиме увагу стюардів, а інший кидати «файери» на футбольне поле. Тут має місце розробка плану злочину, підбір учасників та розподіл між ними ролей»².

При вчиненні будь-якого протиправного діяння важливе місце, як доречно вказує С. М. Зав'ялов, «...займає реалізація сформованого злочинного наміру, що втілюється в окремих практичних діях суб'єкта. Здійснюючи злочинний намір, він вивчає та аналізує низку обставин, за яких має діяти, зважає на можливості осіб, з якими планує вчинити злочин. Як правило, на цьому етапі суб'єкт окреслює план своїх дій, обмірковує послідовність виконання деяких з них, готує знаряддя й засоби вчинення злочину, обирає спосіб їх застосування, продумує усунення певних перешкод, способи маскування слідів злочину»³.

У розрізі зазначеного варто привести позицію В. Ю. Шепітько, який наголошує, що «...вивчаючи безпосереднє вчинення досліджуваної категорії

¹ Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насиленницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 18.

² Єфімов М. М. Способи вчинення хуліганства як елемент криміналістичної характеристики. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 206.

³ Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09. Київ, 2005. С. 7.

протиправних дій, слід акцентувати увагу на тому, що вказане поняття охоплює сукупність прийомів та методів, що використовуються при його вчиненні він виступає обов'язковою ознакою складу злочину і має важливе кримінально-правове значення, істотно впливаючи на кваліфікацію певного виду злочинів. Специфіка способу вчинення кримінально караного діяння може вказувати на професійні навички правопорушника, його соціальний і психологічний портрет. Дослідження цього елементу криміналістичної характеристики орієнтує слідчого на комплекс слідів, речових доказів, важливих для розслідування. Крім того, він може сприяти встановленню особи потерпілого»¹.

М. В. Салтевський зазначає, що «...засоби вчинення злочину – це засоби «праці» злочинця, до яких належать не тільки матеріальні предмети, але й нематеріальні діяння, слова, мімічні рухи тощо. Знаряддя праці бувають пристосованими предметами та приладами, за допомогою яких виконується певна робота або ж дія (машина, інструмент, транспорт і. т. ін.), і непристосованими (палка, камінь тощо). Пристосовані засоби вчинення злочину на зорі криміналістики називали «злодійськими інструментами», на відміну від інструментів столярних, слюсарних, які, проте, можуть використовуватись для вчинення злочину, але які не можна назвати знаряддям учинення злочину»².

В свою чергу П. Д. Біленчук та В. К. Лисиченко наступним чином згрупували способи вчинення хуліганства: «...а) спрямовані проти громадського порядку; б) спрямовані як проти громадського порядку, так і інших суспільних відносин. Першу групу складають дії, які: а) грубо порушують спокій громадян, нормальний режим праці підприємств та установ (нецензурна лайка, погрози, шум, зрив масових заходів); б) публічно порушують норми моральності (оголення частин тіла, цинічні рухи); в) опоганення громадських місць (цинічні, нецензурні написи); г) спричиняють афективні стани та невиправдану тривогу громадян (неправдивий виклик швидкої допомоги, неправдиве повідомлення про смерть близьких і т. ін.); д) спричиняють перешкоди радіозв'язку та порушення правил радіопередач (вихід в ефір без дозволу тощо). До другої групи науковці відносять дії, пов'язані головним чином із посяганням на честь, гідність та недоторканність особи: публічні образи; нанесення побоїв; нацьковування собак; обмеження свободи (зв'язування); пошкодження особистого або державного майна (ламання телефонів-автоматів, руйнування засобів вуличного освітлення тощо)»³.

Зі свого боку, А. С. Шевченко, провівши дослідження судово-слідчої практики зробила висновок, що «...серед способів безпосереднього вчинення мають місце наступні: 1) пошкодження фарбою чи іншими

¹ Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. С. 181.

² Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 40-41.

³ Криміналістика : Підручник / За ред. П. Д. Біленчука. 2-ге видання, випр. і доп. Київ : Атіка, 2001. С. 428-430.

матеріалами сітілайтів, стендів, білбордів, з фотографіями та програмами відповідних кандидатів (34 %); 2) цинічні тілорухи в поєднанні з нецензурною лайкою (26 %); 3) порушення спокою різних осіб у громадських місцях (19 %); 4) опір представникам правоохоронних органів або іншим громадянам (5 %); 5) нанесення тілесних ушкоджень особам, що знаходяться на них: охороняють правопорядок, перебувають у якості членів комісії, наглядачів (7 %); 6) використання вогнепальної (1 %), холодної (4 %) зброї, спеціально пристосованих предметів для нанесення тілесних ушкоджень (17 %); 7) порушення нормального режиму роботи виборчої дільниці (4 %); 8) використання піротехнічних засобів (5 %); 9) блокування проходів на виборчих дільницях (2 %)»¹.

Вважаємо вірною думку О. В. Антонюк, яка зауважила, що «...вирішуючи питання про наявність у діях винної особи такої кваліфікуючої ознаки, як застосування при вчиненні хуліганських дій вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для заподіяння тілесних ушкоджень, слід враховувати, що ця ознака має місце лише в тих випадках, коли винний за допомогою названих предметів заподіяв або намагався заподіяти тілесні ушкодження або коли їх використання у процесі хуліганських дій створювало реальну загрозу для життя чи здоров'я громадян. Вивченням кримінальних проваджень за досліджуваною категорією злочинів з'ясовано, що: з використанням вогнепальної зброї хуліганство вчинювалося у 4 % випадків, з використанням холодної зброї – 15 %, з використанням спеціально пристосованих предметів для нанесення тілесних ушкоджень – 21 %, з використанням випадково підібраних предметів – 24 %»².

М. М. Єфімов здійснив класифікацію способів вчинення хуліганства таким чином: «...1) за ознакою особливої зухвалості: насильство із завданням потерпілій особі побоїв; заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень; знущання над потерпілим; знищення майна; пошкодження майна; зрив масового заходу; тимчасове припинення нормальної діяльності установи, підприємства чи організації; припинення руху громадського транспорту; та інші. 2) за ознакою виняткового цинізму: демонстративна зневага до загальноприйнятих норм моралі; прояв безсоромності чи грубої непристойності; знущання над хворим, дитиною, особою похилого віку або такою, яка перебувала у безпорадному стані; та інші»³.

На основі дослідження судово-слідчої практики нами було з'ясовано наступні способи безпосереднього вчинення хуліганства, як-от:

¹ Шевченко А. С. Розслідування хуліганства, вчиненого під час виборчого процесу в Україні : дис. ... канд. юр. наук :12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2018. С. 52.

² Антонюк О. В. Способи вчинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 217.

³ Єфімов М. М. Методика розслідування хуліганства : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 37.

- цинічні тілорухи в поєднанні з нецензурною лайкою (32 %);
- порушення спокою громадян у місцях загального користування (8 %);
- опір представникам правоохоронних органів (7 %);
- нанесення тілесних ушкоджень особам, що охороняють правопорядок (8 %);
- використання вогнепальної (1 %), холодної (18 %) зброї, спеціально пристосованих предметів для нанесення тілесних ушкоджень (31 %);
- порушення нормального режиму роботи підприємств, установ, організацій (4 %);
- використання піротехнічних засобів (6 %).

Стосовно визначення поняття способу приховування кримінального правопорушення, то ми повністю поділяємо твердження М. В. Даньшина, який сформулював його як «...заснований на реалізації системи об'єктивних і суб'єктивних факторів дійсності комплекс дій чи бездіяльність особи, що приховує злочин до, в момент або після вчинення злочину»¹.

Для прикладу, К. В. Бахчев завдяки дослідженню матеріалів судово-слідчої практики визначив «...найбільш розповсюджені способи приховування хуліганства, вчиненого неповнолітніми, зокрема: 1) знищення слідів злочину – 19 %; 2) давання неправдивих свідчень у разі викриття, у тому числі висунення алібі – 26 %; 3) відмова від давання показань – 11 %»².

На основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень досліджуваної категорії нами було встановлено наступні способи приховування хуліганських дій, як-от:

- зникнення з місця протравного діяння (76 %);
- зникнення з місця протравного діяння з використанням автотранспорту (4 %);
- знищення знарядь протиправного діяння (61 %);
- ліквідацію одягу, взуття (34 %);
- дача неправдивих показань, в тому числі алібі (51 %);
- відмова від дачі свідчень (24 %).

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що хулігани можуть реалізувати заходи з підготовки до їх учинення, зокрема: розроблення плану хуліганських дій; обрання об'єкту посягання; підшукування, пристосування та підготовка знарядь і засобів протиправних дій; підбір співучасників і розподіл ролей між ними. З'ясовано наступні способи безпосереднього вчинення хуліганства, як-от: цинічні тілорухи в поєднанні з нецензурною лайкою; порушення спокою громадян у місцях загального користування; опір представникам правоохоронних органів; нанесення тілесних ушкоджень особам, що охороняють правопорядок; використання вогнепальної, холодної зброї, спеціально пристосованих предметів для

¹ Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів в криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. С. 10.

² Бахчев К. В. До питання способів вчинення хуліганства неповнолітніми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3(9). Т. 3. С. 186.

нанесення тілесних ушкоджень; порушення нормального режиму роботи підприємств, установ, організацій; використання піротехнічних засобів. Встановлено наступні способи приховування хуліганських дій, як-от: зникнення з місця протравного діяння; зникнення з місця протравного діяння з використанням автотранспорту; знищення знарядь протиправного діяння; ліквідацію одягу, взуття; дача неправдивих показань, в тому числі алібі; відмова від дачі свідчень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк О. В. Способи вчинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 217–223.
2. Антонюк О. В. Способи вчинення хуліганства з використанням вогнепальної або холодної зброї чи предметів, спеціально пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 217–223.
3. Бахчев К. В. До питання способів вчинення хуліганства неповнолітніми. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3 (9). Т. 3. С. 183–187.
4. Герасимчук С. С. До питання способів вчинення хуліганства, пов'язаного з опором представникові влади або громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск № 2. Том 3. С. 188–193.
5. Даньшин М. В. Класифікація способів приховування злочинів в криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 20 с.
6. Єфімов М. М. Методика розслідування хуліганства : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 216 с.
7. Єфімов М. М. Способи вчинення хуліганства як елемент криміналістичної характеристики. *Право і суспільство*. 2011. № 3. С. 206–210.
8. Зав'ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.
9. Криміналістика : Підручник / За ред. П. Д. Біленчука. 2-ге видання, випр. і доп. Київ : Атіка, 2001. 544 с.
10. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 654 с.
11. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
12. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 34 с.

13. Шевченко А. С. Розслідування хуліганства, вчиненого під час виборчого процесу в Україні : дис. ... канд. юр. наук :12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2018. 232 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2023

Mykhailo V. LEPEI,

PhD in Law

(Municipal Unitary Enterprise «Ekovin», Vinnytsia, Ukraine)

FORENSIC ANALYSIS OF THE METHOD OF COMMITTING HOOLIGANISM

The article is devoted to consideration of some aspects of hooliganism investigation. The method of commission is analyzed as an element of the forensic characteristics of the specified offense. It is noted that the method of committing a criminal offense is considered by most scientists to be the central element of the forensic characteristics of any illegal act. Indeed, the specified element is characterized by constant correlation with all other components of the specified scientific category. In the context of criminal proceedings initiated under Art. 296 of the Criminal Code of Ukraine, the method of execution does not lose its importance, but, on the contrary, even increases its importance. Because hooligan actions have various methods of direct execution, as well as methods of preparation and concealment.

It is noted that hooligans can implement measures to prepare for their commission, in particular: developing a plan of hooligan actions; selection of the object of encroachment; searching for, adapting and preparing tools and means of illegal actions; selection of accomplices and distribution of roles between them. The following ways of directly committing hooliganism were found out, such as: cynical body movements in combination with obscene swearing; disturbing the peace of citizens in public places; resistance to representatives of law enforcement agencies; causing bodily harm to law enforcement officers; use of firearms, cold weapons, specially adapted objects for inflicting bodily injuries; violation of the normal operation of enterprises, institutions, organizations; use of pyrotechnics.

The following methods of concealing hooligan actions have been established, such as: disappearing from the place of a violent act; disappearing from the scene of the crime using a motor vehicle; destruction of tools of illegal activity; liquidation of clothes, shoes; giving false testimony, including an alibi; refusal to testify.

Key words: *hooliganism, investigation, criminal proceedings, method of committing the offense, preparation, concealment, hooligan.*

Микола Миколайович СТРІЛЬЧУК*(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)*

ПРЕДМЕТ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ПРИВАТНОЮ НОТАРІАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, акцентовано увагу на тому, що предмет є уточнюючим елементом об'єкту, адже він показує безпосередній перелік даних, речей, дій та інших факторів існування чи роботи підконтрольного, піднаглядного об'єкта. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, на основі чого сформульовано авторське бачення щодо предмету нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю в Україні. Предмет є уточнюючим елементом об'єкту, оскільки він показує безпосередній перелік даних, речей, дій та інших факторів існування чи роботи підконтрольного, піднаглядного об'єкта, які аналізуються чи перевіряються. При цьому, предмет не може бути стандартизованим, адже залежить від унікальних особливостей об'єкту та сфери суспільно-правових відносин в яких він існує.

Відмічено, що об'єктом контролю та нагляду в рамках нашого дослідження є приватна нотаріальна діяльність, а предметом в цьому випадку – система аспектів, які перевіряються та аналізуються для встановлення ступеня відхилення чи порушення законності приватним нотаріусом. При цьому, предмети контролю та нагляду відрізняються, що обумовлено їх внутрішніми характеристиками. Наголошено, що на відміну від предмету нагляду, предмет контролю є ширшим та стосується процесу здійснення нотаріальної діяльності, а також її організаційного забезпечення. Вчинення контролю в цьому випадку передбачає не тільки встановлення фактів порушення відповідних правил, але також корегування діяльності приватного нотаріуса, надання характеристики його поточним діям та вчинюваним заходам, з метою встановлення відхилень в роботі і здійснення нотаріальних дій та забезпечення виправлення останніх. Це в свою чергу передбачає як аналіз інформації, так і перевірку матеріального виразу діяльності приватного нотаріуса у вигляді службової документації, а також документів з питань оподаткування тощо.

Ключові слова: *нагляд, контроль, об'єкт, предмет, нотаріат, нотаріальна діяльність.*

Постановка проблеми. Специфічність нотаріату в правовій системі України, вчинення проваджень за правилами, передбаченими законом, забезпечують чітке виконання нотаріальних функцій та гарантують права клієнтів, обумовлені завданнями та принципами діяльності нотаріату. Суть нотаріальної діяльності полягає в тому, що вона має посвідчувальний,

підтверджуючий характер, юридичне закріплює (фіксує) цивільні права з метою запобігання їх можливим порушенням у подальшому. За своєю функціональною природою діяльність нотаріату найближча до діяльності суду, оскільки здійснюється в інтересах громадян та юридичних осіб і має за мету контроль і врегулювання правовідносин між ними¹. Саме тому, важливим та необхідним є здійснення якісного та ефективного нагляду та контролю за нотаріальною діяльністю в Україні. Останній в свою чергу має свій, особливий предмет.

Варто відзначити, що окремі проблемні аспекти, пов'язані зі здійсненням нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю в Україні, у своїх наукових працях розглядали Г. В. Атаманчук, І. П. Голосніченко, П. В. Діхтєвський, Л. В. Коваль, В. К. Колпаков, О. М. Музичук, В. М. Марчук, А. О. Селіванов, Р. А. Усенко та багато інших. Втім, незважаючи на значну кількість теоретичних здобутків, у науковій літературі недостатньо якісно опрацьовано питання предмету нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю в Україні.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити предмет нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо визначення понять «предмет» та «предмет нагляду і контролю»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, на основі чого розкрити зміст предмету нагляду і контролю за приватною нотаріальною діяльністю в Україні.

Виклад основного матеріалу. Предмет контрольно-наглядової діяльності походить від об'єкту та має більш вузький зміст. Примітним є те, що слово «предмет» визначається як будь-яке конкретне матеріальне явище, субстанція, річ, але при цьому має латинські коріння, де його аналогом є термін «objectum», тобто об'єкт². Поряд із наведеним тлумаченням також існують такі трактування наведеного слова: те, на що спрямована думка, що складає її зміст або на що спрямована яка-небудь дія (предмет суперечки, предмет глузувань, предмет твору); окреме коло знань, що утворює особливу шкільну дисципліну (одержати «відмінно» з усіх предметів; профілюючі предмети у ЗВО)³. Отже, відповідно до загальної етимології категорія «предмет» визначає матеріальну річ, чинник, відносно якого спрямовано думку, теорію, дискусію активну діяльність якогось суб'єкта тощо.

Саме в такому контексті найчастіше визначається предмет контролю або нагляду. При цьому, в науці та в законодавчих положеннях відсутнє загальне визначення вказаних категорій. Як правило, предмет нагляду чи

¹ Денисяк Н. М. Особливості розвитку українського нотаріату в сучасних умовах. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 54–55.

² Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 76.

³ Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. С. 33

контролю визначаються із врахуванням специфіки відповідної діяльності та сфери її здійснення. Наприклад, Ю. В. Гаруст, досліджуючи контроль в сфері оподаткування, дійшов висновку, що його предметом є доходи або їх частина, вартість товарів, майно платників податків та окремі види їх діяльності, додана вартість, інші об'єкти, встановлені законодавчими актами, тобто те, з чого нараховується податок, з якого пізніше встановлюється податкова ставка¹.

Аналізуючи об'єкт та предмет контрольної діяльності за додержанням законодавства на транспорті О. Дубинський визначив, що основними положеннями, які перевіряються під час здійснення державного контролю за додержанням законодавства на транспорті, є такі: 1) наявність реєстраційних, ліцензійних та інших дозвільних документів, які підтверджують право надання тих чи інших транспортних послуг, власність чи користування транспортним засобом тощо; 2) наявність документів, підтверджуючих кваліфікацію водія чи інших спеціалістів, працюючих у того чи іншого суб'єкта господарювання в транспортній сфері; 3) дотримання і виконання вимог щодо технічного, санітарного та екологічного стану транспортних засобів, безпеки руху та екологічного впливу з наявністю передбачених підтверджуючих документів; 4) відповідність вимогам законодавства вагових і габаритних параметрів транспортних засобів, транспортно-експедиційної документації; 5) дотримання правил і умов пасажирських чи вантажних перевезень, перевезень небезпечних вантажів тощо; 6) дотримання вимог міжнародних договорів; 7) відповідність умов праці і відпочинку, стан охорони праці та безпеки на транспорті; 8) дотримання маршрутів, графіків, режиму руху і тому подібне; 9) вирішення/усунення недоліків, виявлених під час попереднього контролю; 10) інші норми, правила, процедури, вимоги, передбачені чинним законодавством у сфері транспорту².

Власну точку зору щодо змісту предмету нагляду в сфері охорони здоров'я пропонує О. Г. Ярема, який пише: «Як предмет державного контролю і нагляду у сфері охорони здоров'я пропонується розглядати значущі для безпеки держави та особи вимоги до охорони здоров'я, що регулюють суспільні відносини, які складаються із забезпечення органами виконавчої влади перевірки дотримання юридичними та фізичними особами обов'язкових вимог з метою забезпечення прав працівників і населення. Предметом правового регулювання можуть виступати якісна медична допомога, санітарно-епідеміологічне благополуччя, трудова діяльність в умовах безпеки, промислова безпека, сприятливе навколишнє середовище, права споживачів послуг, забезпечення законних інтересів організацій. Об'єктами державного нагляду та контролю є діяльність юридичних і фізичних осіб, що здійснюється в межах встановлених норм.

¹ Гаруст Ю. В. Предмет, об'єкт та суб'єкти контролю в сфері оподаткування. *Право і безпека*. 2005. № 4-5. С. 63.

² Дубинський О. Об'єкт та предмет контролю за додержанням законодавства на транспорті в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 79.

Предметом планових перевірок, як одного із заходів контрольно-наглядової діяльності органів виконавчої влади, є дотримання юридичними та фізичними особами-підприємцями в процесі здійснення діяльності сукупності встановлених обов'язкових вимог»¹.

На підставі глибокого дослідження наукових робіт та концепцій, В. А. Світличний зробив висновок про сутність та зміст предмету контролю в сфері господарської діяльності виділивши його наступні ознаки. По-перше, предмет знаходиться в рамках діяльності об'єкта державного контролю у сфері господарської діяльності, яким виступає суб'єкт господарювання наділений господарською компетенцією і який є безпосереднім учасником управлінського правовідношення (низки внутрішніх суспільних відносин, що мають відповідати встановленим законодавцем вимогам). По-друге, предмет завжди пов'язаний із реалізацією господарсько-виробничої діяльності об'єкту (безпосередньо або опосередковано). По-третє, предмет щодо якого здійснюється перевірка або спостереження з метою перевірки передбачає наявність компетенції з боку уповноважених владних інституцій на проведення контролюючих заходів по відношенню до об'єкта².

Тлумачення предмету нагляду можна знайти у законодавчих і підзаконних положеннях. Наприклад, Закон України «Про прокуратуру» встановлює, що одним із завдань цих органів є нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство. Далі в статті 25 зазначається, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та Кримінальним процесуальним кодексом України. Письмові вказівки прокурора органам, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню. Видання прокурором розпоряджень поза межами його повноважень тягне за собою відповідальність, передбачену законом. Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховується інформація щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора.

¹ Ярема О. Г. Предмет і об'єкт державного контролю та нагляду в сфері охорони здоров'я. *Молодий вчений*. 2020. № 8 (84). С. 246.

² Світличний В. А. Об'єкт і предмет державного контролю у сфері господарської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 312.

Виходячи із положень документу, предметом прокурорського нагляду за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство є відповідні процесуальні, юридично значимі рішення та дії посадових осіб, які піддаються перевірці на предмет законності¹.

Більш деталізовано предмет виражено у прокурорському нагляді за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Стаття 26 Закону з цього приводу каже, що прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має право: 1) у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу; 2) знайомитися з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії; 3) вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності; 4) знайомитися з матеріалами виконавчого провадження щодо виконання судових рішень у кримінальних справах, робити з них виписки, знімати копії та в установленому законом порядку оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця тощо².

У сфері праці, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю» здійснюється державний нагляд, основною метою якого є виявлення порушень та недоліків під час здійснення центральними органами виконавчої влади контрольних повноважень. Предметом нагляду є інформація про стан додержання об'єктом нагляду законодавства про працю, яка витребується, збирається та аналізується шляхом проведення перевірки об'єкта нагляду з виїздом за

¹ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 54.

² Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 54.

його місцезнаходженням¹.

Варто також звернутись до постанови Кабінету Міністрів України «Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури». Зокрема, документ визначає механізм здійснення технічного нагляду під час нового будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будівель і споруд, а також технічного переоснащення діючих підприємств. Технічний нагляд забезпечує замовник (забудовник) протягом усього періоду будівництва об'єкта з метою здійснення контролю за дотриманням проектних рішень та вимог державних стандартів, будівельних норм і правил, а також контролю за якістю та обсягами робіт, виконаних під час будівництва або зміни (зокрема шляхом знесення) такого об'єкта. В рамках технічного нагляду проводиться перевірка: а) наявності документів, які підтверджують якісні характеристики конструкцій, виробів, матеріалів та обладнання, що використовуються під час будівництва об'єкта, - технічного паспорта, сертифіката, документів, що відображають результати лабораторних випробувань тощо; б) відповідності виконаних будівельно-монтажних робіт, конструкцій, виробів, матеріалів та обладнання проектним рішенням, вимогам державних стандартів, будівельних норм і правил, технічних умов та інших нормативних документів; в) відповідності обсягів та якості виконаних будівельно-монтажних робіт проектно-кошторисній документації тощо².

Отже, з огляду на зазначене вище можемо говорити про те, що предмет є уточнюючим елементом об'єкту. Він показує безпосередній перелік даних, речей, дій та інших факторів існування чи роботи підконтрольного, піднаглядного об'єкта, які аналізуються чи перевіряються. При цьому, предмет не може бути стандартизованим, адже залежить від унікальних особливостей об'єкту та сфери суспільно-правових відносин в яких він існує. Так, об'єктом контролю та нагляду в рамках нашого дослідження є приватна нотаріальна діяльність, а предметом в цьому випадку є система аспектів, які перевіряються та аналізуються для встановлення ступеня відхилення чи порушення законності приватним нотаріусом. При цьому, предмети контролю та нагляду відрізняються, що обумовлено їх внутрішніми характеристиками.

Зокрема, предметом нагляду за приватною нотаріальною діяльністю є факти та інформація щодо вчинення приватним нотаріусом правопорушення, пов'язаного зі здійснюваною діяльністю та виконуваними повноваженнями. Термін правопорушення за своєю суттю охоплює всі діяння, що порушують встановлений законом (у широкому його розумінні) порядок реалізації прав, свобод та інтересів, а також здійснення обов'язків. Будь-яка невідповідність фактичних обставин юридичним приписам має

¹ Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 823. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. Ст. 2468.

² Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 903. *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст. 39.

тракуватися як правопорушення з урахуванням особливостей методів правового регулювання суспільних відносин, у яких реалізуються права, свободи та інтереси, виконуються обов'язки¹.

Однак, в нашому випадку нас не цікавить абсолютно весь спектр порушень, які допускаються нотаріусом. Варто розуміти, що останній, в першу чергу, є людиною, яка може допускати прорахунки в своїй поведінці та вчиняти суспільно-шкідливі діяння. Зокрема, він може порушувати правила дорожнього руху, громадської безпеки, перетину кордону і таке інше. Але саме нагляд здійснюється за фактами правопорушень, що вчиняються в сфері нотаріальної діяльності. В даному контексті слід брати до уваги саме факти порушення при здійсненні нотаріальних дій, зокрема, їх неправильне провадження або незаконна відмова від здійснення останніх (стаття 50 Закону України «Про нотаріат»)². Нагляд за приватною нотаріальною діяльністю також передбачає встановлення фактів нехтування приватними нотаріусами антикорупційного законодавства у вигляді вчинення корупційних правопорушень. Згідно до Закону України «Про запобігання корупції» на нотаріусів розповсюджуються обмеження та вимоги законодавства в сфері протидії та запобігання корупції. Недотримання останніх формує склад корупційних правопорушень або, навіть злочинів, за які приватного нотаріуса можуть притягнути до юридичної відповідальності³. Сюди ж варто віднести порушення приватним нотаріусом вимог в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. В даних відносинах приватні нотаріуси виступають суб'єктами здійснення первинного фінансового моніторингу, що покладає на них відповідні спеціальні обов'язки, недотримання яких є порушенням чинного законодавства України⁴.

В свою чергу предмет контролю за приватною нотаріальною діяльністю є ширшим, адже згідно до Закону України «Про нотаріат» включає в себе порядок вчинення нотаріальних дій, виконання правил нотаріального діловодства, сплату приватним нотаріусом податків та дотримання ним правил нотаріальної етики⁵.

Висновки. Таким чином, на відміну від об'єкту контролю, предмет контролю є ширшим та стосується процесу здійснення нотаріальної діяльності, а також її організаційного забезпечення. Вчинення контролю в

¹ Самбор М. А. До питання співвідношення понять в умовах розвитку законодавства про адміністративні та кримінальні правопорушення. *Юридична наука*. 2013. №8. С. 39–48.

² Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

³ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

⁴ Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.

⁵ Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

цьому випадку передбачає не тільки встановлення фактів порушення відповідних правил, але також корегування діяльності приватного нотаріуса, надання характеристики його поточним діям та вчинюваним заходам, з метою встановлення відхилень в роботі і здійснення нотаріальних дій та забезпечення виправлення останніх. Це, в свою чергу, передбачає як аналіз інформації, так і перевірку матеріального виразу діяльності приватного нотаріуса у вигляді службової документації, а також документів з питань оподаткування тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисяк Н. М. Особливості розвитку українського нотаріату в сучасних умовах. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 54–58.
2. Базов В. П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 222 с.
3. Бичкова С. С. Експертиза в цивільному процесі України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 177 с.
4. Гаруст Ю. В. Предмет, об'єкт та суб'єкти контролю в сфері оподаткування. *Право і безпека*. 2005. № 4-5. С. 61–64.
5. Дубинський О. Об'єкт та предмет контролю за додержанням законодавства на транспорті в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 76–80.
6. Ярема О. Г. Предмет і об'єкт державного контролю та нагляду в сфері охорони здоров'я. *Молодий вчений*. 2020. № 8 (84). С. 242–247.
7. Світличний В. А. Об'єкт і предмет державного контролю у сфері господарської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 309–312.
8. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 54.
9. Деякі питання здійснення державного нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 р. № 823. *Офіційний вісник України*. 2019. № 70. Ст. 2468.
10. Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 903. *Офіційний вісник України*. 2007. № 52. Ст. 39.
11. Самбор М. А. До питання співвідношення понять в умовах розвитку законодавства про адміністративні та кримінальні правопорушення. *Юридична наука*. 2013. №8. С. 39–48.
12. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

13. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

14. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 25. Ст. 171.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2023

Mykola M. STRILCHUK,
Postgraduate Student
(*Research Institute of Public Law, Kyiv*)

SUBJECT OF SUPERVISION AND CONTROL OF PRIVATE NOTARY ACTIVITIES IN UKRAINE

The article is devoted to the problem of the subject of supervision and control of private notary activities in Ukraine. The subject is a clarifying element of the object, as it shows a direct list of data, things, actions and other factors of the existence or work of the controlled, supervised object, which are analyzed or checked. At the same time, the subject cannot be standardized, because it depends on the unique features of the object and the sphere of social and legal relations in which it exists. It is noted that the object of control and supervision within the framework of our study is private notary activity, and the subject in this case is a system of aspects that are checked and analyzed to establish the degree of deviation or violation of legality by a private notary. At the same time, the subjects of control and supervision differ, which is due to their internal characteristics.

It is emphasized that, unlike the subject of supervision, the subject of control is broader and concerns the process of performing notarial activity, as well as its organizational support. Performing control in this case involves not only establishing the facts of violation of the relevant rules, but also correcting the activity of a private notary, characterizing his current actions and actions taken, with the aim of establishing deviations in the work and implementation of notarial actions and ensuring the correction of the latter. This, in turn, involves both the analysis of information and the verification of the material expression of the activity of a private notary in the form of official documentation, as well as documents on taxation issues, etc.

Keywords: *supervision, control, object, subject, notary, notarial activity.*

Анастасія Володимирівна НЕСТЕРЕНКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ОРГАНІЗАЦІЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ ЗАРУЧНИКА АБО ВИКРАДЕНОЇ ЛЮДИНИ

У статті підкреслено, що вбивства заручника або викраденої людини вирізняються особливою суспільною небезпекою, що, своєю чергою, потребує підвищеної уваги з боку правоохоронних та судових органів. Зазначено, що органи досудового розслідування повинні посилено виконувати свої повноваження зі встановлення особи злочинця, збирання доказової бази, достатньої та необхідної для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності та призначення покарання згідно з мірою її вини. Визначено особливості організації розслідування вбивств заручника або викраденої людини. З'ясовано, що особливості організації розслідування вбивств заручника або викраденої людини обумовлені складним механізмом учинення вказаного різновиду вбивств, який, фактично, поєднує в собі елементи одразу двох протиправних діянь – незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України) або захоплення заручників (ст. 147 КК України) та умисного вбивства (ст. 115 КК України). Встановлено, що на етапі відкриття кримінального провадження розпочинається тісна взаємодія з підрозділами швидкого реагування, які повинні проникнути до місця утримання викраденої людини чи заручника, знешкодити злочинців і звільнити потерпілих осіб; з психологами, які налагоджують контакт зі злочинцями, ведуть з ними переговори та здійснюють психологічне супроводження службової діяльності працівників поліції, у тому числі в ході проведення ними оперативних заходів та слідчих (розшукових) дій. Підкреслено, що важливу роль в забезпеченні успішності досудового розслідування вбивств заручника або викраденої людини відіграє налагодження тісної та плідної співпраці із засобами масової інформації та громадськістю. Визначено форми використання спеціальних знань під час розслідування вбивств заручника або викраденої людини.

Ключові слова: досудове розслідування, вбивство заручника або викраденої людини, організація розслідування, взаємодія, використання спеціальних знань, планування.

Постановка проблеми. Вбивства заручника або викраденої людини вирізняються особливою суспільною небезпекою, що, своєю чергою, потребує підвищеної уваги з боку правоохоронних та судових органів. Зокрема, органи досудового розслідування повинні посилено виконувати свої повноваження зі встановлення особи злочинця, збирання доказової

бази, достатньої та необхідної для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності та призначення покарання згідно з мірою її вини.

Вищенаведені обставини підкреслюють актуальність питання про криміналістичне забезпечення діяльності з виявлення та досудового розслідування такого кваліфікованого різновиду вбивства як умисного вбивства заручника або викраденої людини. З огляду на що слід сформулювати криміналістичні рекомендації щодо організації та планування розслідування вказаних злочинів, алгоритму вирішення ситуативно зумовлених тактичних завдань на кожному з етапів розслідування, налагодження взаємодії в кримінальному провадженні, підготовки, проведення та фіксування окремих процесуальних дій задля збирання повної й якісної доказової бази тощо.

Питання запобігання та протидії злочинності, особливо у сфері посягання на життя особи, а також організації досудового розслідування окремих різновидів умисних убивств висвітлюють в своїх наукових працях багато вчених, наприклад, В. П. Бахін, І. В. Борисенко, О. Ю. Булуков, В. М. Гузей, П. М. Зубаков, В. О. Коновалова, А. І. Кунтій, Я. В. Орловський, О. С. Саїнчин, А. О. Шульга й інші. Проте чимало питань залишаються не вирішеними чи дослідженими фрагментарно.

Тому *метою* представленого наукового дослідження є виокремлення особливостей організації розслідування вбивств заручника або викраденої людини.

Виклад основного матеріалу. Розслідування будь-якого кримінального правопорушення, особливо вбивства заручника або викраденої людини, є складною діяльністю, яка потребує від працівника органу досудового розслідування чималих затрат часу, сил і ресурсів. Зокрема, В. Ю. Шепітько розглядає організацію розслідування як «комплекс необхідних заходів на різних етапах розслідування, що забезпечують діяльність органів з розкриття, розслідування і профілактики»¹.

А. В. Сорочан за результатами аналізу сформованих наукових підходів до тлумачення поняття «організація розслідування кримінальних правопорушень» дійшов висновку, що існують різні визначення вказаного поняття. Серед основних дефініцій науковець наводить наступні:

«– упорядкована сукупність, стійкість взаємопов'язаних елементів (об'єкт, суб'єкт, засоби і мета), що забезпечують процес розслідування конкретної категорії злочинів на кожному етапі як єдине ціле;

– розроблення і реалізація комплексу заходів, що забезпечують процес розслідування конкретної категорії злочинів на кожному етапі як єдине ціле;

– раціональний вибір, розміщення і застосування сил, знарядь і засобів, які має слідчий, створення і використання оптимальних умов для

¹ Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків: Одиссей, 2001. С. 98.

досягнення цілей судочинства»¹.

Окремо зазначимо, що науковець зауважує, що «організувати будь-яку діяльність та скоординувати дії всіх учасників означає належно спланувати, упорядкувати і проконтролювати хід виконання таких дій»². У такий спосіб учений слушно підкреслює багатогранність діяльності з організації розслідування, в тому числі вбивств заручника або викраденої людини, та її взаємозв'язок з іншими аспектами здійснення досудового розслідування. Зокрема, основними з них є планування розслідування, налагодження взаємодії, використання спеціальних знань тощо.

При цьому варто погодитися з твердженням Ю.М. Чорноус, А.В. Лісіцького, що «організація розслідування кримінальних правопорушень <...> поєднує зусилля не лише слідчого, але й інших компетентних суб'єктів, які діють з метою спільного результату – досягнення завдань кримінального провадження. Таким чином, організація розслідування кримінальних правопорушень, <...> є динамічною діяльнісною системою, яка за керівної ролі слідчого, передбачає залучення й інших компетентних суб'єктів. Кожний реалізовує визначені КПК України, законами України та підзаконними нормативно-правовими актами завдання»³.

Якщо вести мову про організацію розслідування вбивств заручника або викраденої людини, одразу зазначимо, що складність такої діяльності напряду обумовлена складним механізмом учинення вказаного різновиду вбивств. Фактично, механізм вказаного кримінального правопорушення поєднує в собі елементи одразу двох протиправних діянь – незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України) або захоплення заручників (ст. 147 КК України) та умисного вбивства (ст. 115 КК України)⁴.

Крім того, варто вказати, що часто досудове розслідування розпочинається за фактом незаконного позбавлення волі або викрадення людини чи захоплення заручників. У такому разі першочергово вживаються заходи, спрямовані на встановлення місцезнаходження викраденої людини або заручника, та їх звільнення. Тому на етапі відкриття кримінального провадження розпочинається тісна взаємодія з підрозділами швидкого реагування, які повинні проникнути до місця утримання викраденої людини чи заручника, знешкодити злочинців і звільнити потерпілих осіб; з психологами, які налагоджують контакт зі злочинцями, ведуть з ними переговори та здійснюють психологічне супроводження службової

¹ Сорочан А. В. Організація і планування розслідування шахрайства, що вчиняються на первинному ринку нерухомості. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 455–456. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.51.

² Там само. С. 456.

³ Чорноус Ю. М., Лісіцький А. В. Особливості організації розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 59. С. 78. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.14>.

⁴ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

діяльності працівників поліції, у тому числі в ході проведення ними оперативних заходів та слідчих (розшукових) дій¹.

Зокрема, відповідно до п.5 розділу IV основними функціями психологічного супроводження службової діяльності працівників поліції, у тому числі в ході проведення ними оперативних заходів та слідчих дій є:

«1) консультування працівників поліції з психологічних аспектів ефективного виконання професійної діяльності відповідно до особливостей їх службової діяльності;

2) надання консультативної та практичної допомоги працівникам поліції з питань використання прийомів ефективної комунікації під час реалізації ними завдань професійної (у тому числі переговорної) діяльності;

3) психологічне супроводження екстремальних службових ситуацій, надання невідкладної психологічної допомоги;

4) складання психологічних портретів підозрюваних, обвинувачених осіб під час проведення оперативних заходів та слідчих дій;

5) надання необхідної психологічної допомоги в ході проведення допитів осіб, у тому числі неповнолітніх»².

Поширеними є випадки, коли на момент здійснення пошуку викраденої людини або заручника чи вжиття заходів з їх звільнення, названі особи вже вбиті, але злочинці приховують вказану інформацію, щоб отримати викуп або встигнути сховатися. Тому слідчі з моменту надходження інформації про вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст.146, 147 КК України, повинні висувати версії про вірогідне вбивство заручника або викраденої особи та планувати свою діяльність за різних слідчих ситуацій, при цьому прогнозуючи як розвиток подій і зміни ходу досудового розслідування, так і поведінку злочинця/злочинців, заявників, інших учасників кримінального провадження, а також свою діяльність.

На вказаному етапі розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень важливим напрямом організації розслідування є налагодження тісної співпраці з оперативними співробітниками, які здійснюють пошук як місцезнаходження злочинців і потерпілого, знарядь і засобів учинення протиправного діяння, так і ймовірних очевидців, технічних засобів фіксації в місцях учинення злочину тощо. Крім того, важливу роль в забезпеченні успішності досудового розслідування вбивств заручника або викраденої людини відіграє налагодження тісної та плідної співпраці із засобами масової інформації та

¹ Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.02.2019 № 88, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.04.2019 за № 348/33319. *Офіційний вісник України*. 2019. № 30. Стор. 240. Ст. 1080.

² Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.02.2019 № 88, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.04.2019 за № 348/33319. *Офіційний вісник України*. 2019. № 30. Стор. 240. Ст. 1080.

громадськості. Така форма взаємодії значно пришвидшить пошукову діяльність, що є вкрай важливо в даній категорії кримінальних проваджень. Бо зволікання та втрата дорогоцінного часу, як правило, призводить до непоправимих і плачевних наслідків.

Не менш важливою складовою організації розслідування вбивств заручника або викраденої людини безперечно є використання спеціальних знань. Зокрема, під час розслідування названих убивств необхідно, як зазначалося раніше, використовувати допомогу психолога на початку досудового розслідування під час ведення переговорної діяльності зі злочинцями, під час спілкування з рідними та близькими особами заручника або викраденої людини, на початковому та наступному етапах – під час підготовки та проведення допиту потерпілих, свідків, підозрюваних, при прийнятті рішення про доцільність призначення судово-психологічної чи комплексної психолого-психіатричної експертизи підозрюваного/підозрюваних.

Також слід погодитися з твердженням, що «виконання важливих завдань розслідування, пов'язаних із збиранням криміналістично значущої інформації, можуть залучатися працівники Експертної служби МВС у складі спеціалізованої пересувної лабораторії, які володіють спеціальними знаннями та можуть надавати консультації під час досудового розслідування з питань, що потребують спеціальних знань і навичок та залучені як спеціалісти для надання безпосередньої технічної допомоги сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування. Зокрема, спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС може залучатися до участі у проведенні огляду місця події у кримінальному провадженні за письмовим (як виняток за усним з подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов'язки, у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням тяжких кримінальних правопорушень»¹.

Тобто під час розслідування вбивств заручника або викраденої людини спеціальні знання використовуються у формах:

- консультування з обізнаними особами, щоб обрати алгоритм дій для вирішення конкретного ситуативно зумовленого тактичного завдання і тактику проведення окремої процесуальної дії, а також прийняти певне процесуальне рішення;
- допиту обізнаної особи з приводу питань, які мають важливе значення для кримінального провадження;

¹ Черноус Ю. М., Лісичкий А. В. Особливості організації розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 59. С. 76. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.14>; Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1339, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 06.11.2015 за № 1392/27837. *Офіційний вісник України*. 2015. № 92. Стор. 337. Ст. 3148

– залучення в якості спеціаліста до проведення окремих процесуальних дій або дослідження окремих об'єктів і дачі висновку спеціаліста;

– залучення в якості експерта для проведення судової експертизи; тощо.

Наприклад, під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених п. п. 3, 4, 6, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ч. 3 ст. 289, ч. 2 ст. 147 КК України, спеціальні знання використовувалися під час проведення огляду автомобіля потерпілого, обвуглених частин людини, проведення судово-медичної, імунологічної, молекулярно-генетичних і балістичної експертиз¹. Також у цьому кримінальному провадженні спеціальні знання використовувалися під час моніторингу «дзвінків НОМЕР_7, згідно слідчої довідки від 10.02.2014 р. проведено аналіз інформації оператору мобільного зв'язку та встановлено приналежність абонентських номерів мобільних операторів ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_17 та ОСОБА_13 та складено протоколи деталізації дзвінків від 10.02.2014 р. вихідних та вхідних дзвінків, текстових повідомлень абонента мобільного оператора НОМЕР_8»; «деталізації по локальним і роумінговим дзвінкам у вигляді роздруківки локальних дзвінків абонента НОМЕР_2 в період з 25.11.2013 р. по 30.11.2013 р., що належав потерпілому ОСОБА_13»².

Крім того, нерозривно з організацією розслідування вбивств заручника або викраденої людини здійснюється планування досудового розслідування. Бо, як наголошує Н.М. Татарин, саме планування дозволяє створити «ситуативно зумовлену модель розслідування протиправних діянь заради оптимізації та впорядкування процесу їх досудового розслідування». Учений зазначає, що планування, «будучи методом (способом) організації розслідування кримінальних правопорушень планування, своєю чергою, вирішує і його завдання, які полягають у впорядкуванні й оптимізації процесу досудового розслідування, створенні сприятливих для розслідування умов, за яких з найменшими затратами сил і засобів у коротші строки вдається отримати достатній обсяг доказової інформації про обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні»³. Тому необхідно планувати як хід досудового розслідування в кримінальному провадженні, так і проведення окремих процесуальних дій. З цією метою доречно на оперативних нарадах уточнювати наявні сили та засоби в кожному з підрозділів, які залучені чи варто залучити до проведення окремих дій і заходів під час розслідування вбивств заручника або викраденої людини.

Висновки. Отже, особливості організації розслідування вбивств заручника або викраденої людини обумовлені складним механізмом

¹ Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 23.02.2015. Справа № 486/560/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42858408>

² Там само.

³ Татарин Н. М. Поняття планування розслідування кримінальних правопорушень // Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: 36. тез доп. учасників VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 09 черв. 2023 р.). Харків, 2023. С. 20.

учинення вказаного різновиду вбивств, який, фактично, поєднує в собі елементи одразу двох протиправних діянь – незаконного позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України) або захоплення заручників (ст. 147 КК України) та умисного вбивства (ст. 115 КК України).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Ленінського районного суду м. Миколаєва від 23.02.2015. Справа № 486/560/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42858408>.
2. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / за ред. проф. В. Ю. Шепитька. Харків: Одиссей, 2001. 528 с.
3. Кримінальний кодекс України : Ракон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
4. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1339, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 06.11.2015 за № 1392/27837. *Офіційний вісник України*. 2015. № 92. Стор. 337. Ст. 3148.
5. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.02.2019 № 88, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.04.2019 за № 348/33319. *Офіційний вісник України*. 2019. № 30. Стор. 240. Ст. 1080.
6. Сорочан А. В. Організація і планування розслідування шахрайства, що вчиняються на первинному ринку нерухомості. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 454–461. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.51.
7. Татарин Н. М. Поняття планування розслідування кримінальних правопорушень // Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: Зб. тез доп. учасників VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 09 черв. 2023 р.). Харків, 2023. С. 18–21.
8. Чорноус Ю. М., Лісіцький А. В. Особливості організації розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 59. С. 74–79. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.14>.

Стаття надійшла до редакції 10.08.2023

Anastasia V. NESTERENKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ORGANIZING AN INVESTIGATION INTO THE MURDER OF A HOSTAGE OR KIDNAPPED PERSON

In this article, it has been emphasized that the murders of hostages or kidnapped persons are characterized by a special public danger, which, in turn, requires increased attention from law enforcement and judicial authorities. It has been noted that the pre-trial investigation bodies must intensify their powers to establish the identity of the criminal, collect evidence sufficient and necessary to bring the guilty person to criminal responsibility and impose a punishment in accordance with the degree of his guilt. The features of the organization of the investigation of the murders of hostages or kidnapped persons have been determined. It has been found that the features of the organization of the investigation of the murders of hostages or kidnapped persons are due to the complex mechanism of committing the specified type of murders, which, in fact, combines elements of two illegal acts at once – illegal deprivation of liberty or kidnapping of a person (Article 146 of the Criminal Code of Ukraine) or hostage-taking (Article 147 of the Criminal Code of Ukraine) and intentional murder (Article 115 of the Criminal Code of Ukraine). It has been established that at the stage of opening criminal proceedings, close interaction begins with rapid response units, which must penetrate the place of detention of a kidnapped person or hostage, neutralize criminals and free victims; with psychologists, who establish contact with criminals, negotiate with them and provide psychological support for the work of police officers, including during their operational activities and investigative (search) actions. It has been emphasized that an important role in ensuring the success of the pre-trial investigation of the murders of a hostage or kidnapped person is played by the establishment of close and fruitful cooperation with the media and the public. Forms of using special knowledge during the investigation of the murders of a hostage or kidnapped person have been determined.

Key words: *pre-trial investigation, killing of a hostage or kidnapped person, organization of the investigation, interaction, use of specialized knowledge, planning.*

Роман Олександрович НЕСТЕРЕНКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ОГЛЯД ШАХРАЙСЬКИХ СХЕМ З БАНКІВСЬКИМИ КАРТАМИ

У статті підкреслено, що вироблення криміналістичних рекомендацій стосовно виявлення, документування та досудового розслідування шахрайств з банківськими картами, а також щодо організаційно-тактичного забезпечення проведення процесуальних дій з метою збирання належної, достовірної, допустимої та належної доказової бази вбачається неможливим без попереднього з'ясування та огляду найбільш поширених і характерних для окресленої сфери суспільних відносин шахрайських схем. Здійснено аналіз наукових підходів до систематизації способів учинення шахрайств, у тому числі з банківськими картами, та аналітико-довідкової інформації про найбільш поширені шахрайські схеми в Україні. З'ясовано, що шахрайства з банківськими картами вчиняються переважно з використанням інформаційних технологій, що значно спрощує досягнення злочинного задуму, адже мінімізує особистісні контакти особи злочинця зі своїми жертвами, розширює «географію» та «сфери» протиправної діяльності, залишає менше «традиційних» слідів кримінальних правопорушень, ускладнює процес виявлення, документування та досудового розслідування всіх епізодів кримінальної протиправної діяльності тощо. Доведено, що цілком логічним і виправданим убачається виокремлення двох груп кіберзлочинів проти власності, до структури яких входять і шахрайства з банківськими картами, залежно від способів їх учинення: кіберзлочини проти власності, що вчиняють шляхом психологічного впливу на людину, та кіберзлочини проти власності, що вчиняють шляхом впливу на обладнання. Наголошено, що все частіше зустрічається поєднання обидвох способів у механізмі вчинення шахрайств з банківськими картами, з огляду на що запропоновано додатково виокремлювати змішані кіберзлочини проти власності, які вчиняються водночас за допомогою соціальної інженерії та впливу на обладнання.

Ключові слова: *криміналістична методика, криміналістична характеристика, шахрайство, банківські карти, способи вчинення, шахрайські схеми, механізм учинення шахрайства.*

Постановка проблеми. Вироблення криміналістичних рекомендацій стосовно виявлення, документування та досудового розслідування шахрайств з банківськими картами, а також щодо організаційно-тактичного забезпечення проведення процесуальних дій з метою збирання належної, достовірної, допустимої та належної доказової бази вбачається неможливим без попереднього з'ясування та огляду найбільш поширених і характерних

для окресленої сфери суспільних відносин шахрайських схем. З огляду на що актуальним і нагальним є питання про визначення розповсюджених шахрайських схем з банківськими картками.

Питання про схеми вчинення шахрайських дій, у тому числі з банківськими картками, а також кримінально-правову, кримінологічну та криміналістичну характеристики різних видів шахрайств, висвітлюють в своїх наукових працях багато вчених, наприклад, С. Афанасенко, В. Березняк, С. Бугера, М. Думчиков, А. Жилін, О. Заріцька, І. Ігнатова, І. Коваленко, А. Огієвич, Т. Охрімчук, В. Пивоваров, К. Попов, А. Романова, С. Самойлов, К. Терещенко, П. Харламов та інші. Проте чимало питань залишаються невирішеними чи дослідженими фрагментарно.

Отже, метою представленого наукового дослідження є здійснення аналізу наукових підходів до систематизації способів учинення шахрайств, у тому числі з банківськими картками, та аналітико-довідкової інформації про найбільш поширені шахрайські схеми в Україні.

Виклад основного матеріалу. За даними Національного банку України «переважна більшість випадків шахрайства – це ситуації, в яких клієнти банківських установ передавали свої особисті дані третім особам, таким чином надавши їм інформацію для доступу до своїх рахунків». При цьому найбільша кількість зафіксованих шахрайств з банківськими картками вчиняється через мережу Інтернет і становить 83 % від загальної кількості. «Решта 17 % – злочинні дії, вчинені за допомогою фізичних пристроїв (торговельна мережа, банкомати, термінали самообслуговування)»¹. Більше за все, 53 % суми всіх збитків, завданих шахрайствами з банківськими картками, в 2022 році припало на соціальну інженерію, а в 2023 році вказаний показник зріс до 80 %².

Як інформує Департамент кіберполіції Національної поліції України, найпопулярнішими шахрайськими схемами в Україні є недоставлення псевдопродавцями інтернет-замовлень, фішинг та «дзвінки з банку». Начальник відділу протидії різновидам онлайн-шахрайств на першому місці називає таку підкатегорію як «недоставлення замовлень, зроблених через інтернет. Це стосується купівлі-продажу товарів в інтернеті, розміщення оголошення про надання певних послуг, і при цьому отримується часткова або повна передплата. На другому місці – фішинг. Це кваліфіковане

¹ Ігнатова І. Шахрайство з банківськими картками: НБУ вразив статистику про жертв зловмисників. *ТСН. Гроші*. URL: <https://tsn.ua/groshi/shahraystvo-z-bankivskimi-kartkami-nbu-vraziv-statistikoyu-pro-zhertv-zlovnisnikiv-2548954.html>; Причиною більшості шахрайських випадків з платіжними картками стало розголошення даних їхніми користувачами. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/prichinoyu-bilshosti-shahrayskih-vipadkiv-z-platijnimi-kartkami-stalo-rozgoloshennya-danih-yihnimi-koristuvachami>.

² Ігнатова І. Шахрайство з банківськими картками: НБУ вразив статистику про жертв зловмисників. *ТСН. Гроші*. URL: <https://tsn.ua/groshi/shahraystvo-z-bankivskimi-kartkami-nbu-vraziv-statistikoyu-pro-zhertv-zlovnisnikiv-2548954.html>; Причиною більшості шахрайських випадків з платіжними картками стало розголошення даних їхніми користувачами. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/prichinoyu-bilshosti-shahrayskih-vipadkiv-z-platijnimi-kartkami-stalo-rozgoloshennya-danih-yihnimi-koristuvachami>; Машлаковська Т. «ШахрайГудбай»: як не стати жертвою афери з банківськими картками. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/516317-sahrajgudbaj-ak-ne-stati-zertvou-aferi-z-bankivskimi-kartkami/>

шахрайство, де за допомогою методів соціальної інженерії та програмних засобів робляться посилання, які схожі на оригінальні сайти. Третє місце на сьогодні займають дзвінки «з банку»¹.

У рамках проєкту «Шахрай Гудбай» було виявлено поширені схеми шахрайства в Україні. Зокрема, такими є:

– злам акаунтів у соціальних мережах. Шахраї зламують облікові записи в соціальних мережах та месенджерах (фейсбук, інстаграм, телеграм). Для цього поширюють фішингові посилання, наприклад, під виглядом пропозицій взяти участь у голосуванні, конкурсі, пропозицій роботи в інтернеті тощо. Перейшовши за посиланнями, громадяни вводять логіни та паролі від своїх акаунтів у соціальних мережах/месенджерах, які автоматично стають відомі шахраям. Далі шахраї від імені власника акаунта розсилають підписникам однакові повідомлення такого змісту: «Привіт! Позич, будь ласка, гроші до завтра! Дуже треба!». Суму шахраї зазначають різну, вказують номери своїх карток і в такий спосіб привласнюють кошти осіб, які погоджуються їх позичити²;

– СМС від шахраїв від імені банку (спуфінг³). Шахраї надсилають смс-повідомлення від імені банку про те, що з рахунка громадянина намагаються переказати кошти. Якщо переказ особа не здійснювала, потрібно зателефонувати «псевдобанку» за номером, зазначеним в смс, або перейти за посиланням. Якщо особа переходить за посиланням, то потрапляє на шахрайський сайт, де під виглядом блокування шахрайської трансакції й автоматичного повернення грошей пропонується ввести: номер телефону; пароль до інтернет-банкінгу; всі реквізити карти; смс-код (код підтвердження проведення операції). Якщо особа телефонує за зазначеним у смс номером телефону, шахрай веде жертву на цей самий шахрайський сайт, де схиляє ввести вищезазначені дані⁴;

– шахрайство під виглядом соціальних виплат. Шахраї привласнюють гроші під виглядом надання виплат українцям, які постраждали від війни. Для цього роблять смс-розсилання та розсилання в месенджерах про нарахування соціальних виплат, зокрема «Підтримки, допомоги від ЄС, представників ООН, Червоного Хреста, різних програм благодійних фондів. У розсиланнях шахраї пропонують перейти за посиланням для зарахування коштів просять ввести мобільний номер телефону, пін-код, пароль до інтернет-банкінгу, смс-код від банку. Також зловмисники створюють шахрайські сайти, схожі на справжні сайти державних органів, міжнародних організацій, банків та благодійних фондів. Громадяни переходять за посиланням, бачать сайт, схожий на справжню сторінку відповідної

¹ Кіберполіція назвала три найпопулярніші в Україні шахрайські схеми. *Офіційний сайт кіберполіції України*. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpoliczija-nazvala-try-najpopulyarnishi-v-ukrayini-shahrajiski-sxemy-8249/>

² Поширені схеми шахрайства. *#ШахрайГудбай*. URL: <https://promo.bank.gov.ua/stopfraud/>

³ Шахрайство з банківськими картками: 4 способи захисту. *Zen.com*. URL: <https://www.zen.com/uk/blog/personal-finance-uk/fraud-with-payment-cards/>.

⁴ Поширені схеми шахрайства. *#ШахрайГудбай*. URL: <https://promo.bank.gov.ua/stopfraud/>

організації, вводять усі дані, що автоматично стають відомі шахраям¹;

– телефонне шахрайство, коли шахрай телефонує і переконує жертву повідомити особисту, фінансову чи конфіденційну інформацію або переказати гроші².

І. Ігнатова за результатами журналістського розслідування, а також здійснивши аналіз дані Національного банку України, встановила, що «поширеними сценаріями соціальної інженерії, через які зловмисники крадуть гроші з карток, у 2023 році стали:

– розсилання фейкових повідомлень про можливість отримання допомоги від держави, соціальних фондів – клієнти переходять за посиланням та заповнюють відповідну форму, зокрема свої особисті дані, що дають доступ до рахунку;

– виготовлення електронної SIM-карти або фінансового номера телефону клієнта – у людини просять код доступу до застосунку мобільного оператора, а потім за допомогою фінансового номера зловмисники отримують доступ до інтернет-банкінгу для незаконного розпорядження коштами на рахунку (зокрема придбання товарів або отримання миттєвих кредитів);

– дзвінок від нібито представників банку з метою дізнатися реквізити картки для доступу до рахунку, начебто щоб уникнути блокування коштів (CVV/CVC код, одноразові паролі з смс-повідомлень тощо);

– повідомлення у месенджерах та соціальних мережах про легкий та швидкий прибуток – людині пропонують виконати певні «завдання» у соцмережі чи на певному сайті, зробити «вигідний» закуп, що надасть додаткові привабливі бонуси»³.

Своєю чергою, І. Ареф'єва називає 10 найбільш розповсюджених способів шахрайства з платіжними картками:

1) використання схеми «повідомлення про опитування з розіграшем грошових призів від імені великого банку або відомої компанії». Цей спосіб полягає в тому, що «після участі в опитуванні шахраї надсилали людям повідомлення про виграш грошей. Щоб отримати гроші потрібно було лише вказати дані платіжної карти, або інший варіант – сплатити податки за виграш за вказаними реквізитами»⁴;

2) здійснення телефонного дзвінку з метою отримати секретні дані. За вказаної шахрайської схеми особа злочинця телефонує потенційній жертві,

¹ Там само.

² Там само.

³ Ігнатова І. Шахрайство з банківськими картками: НБУ вразив статистику про жертв зловмисників. *ТСН. Гроші*. URL: <https://tsn.ua/groshi/shahraystvo-z-bankivskimi-kartkami-nbu-vraziv-statistikoyu-pro-zhertv-zlovmisnikiv-2548954.html>; Причиною більшості шахрайських випадків з платіжними картками стало розголошення даних їхніми користувачами. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/prichinoyu-bilshosti-shahrayskih-vipadkiv-z-platijnimi-kartkami-stalo-rozgoloshennya-danih-yihnimi-koristuvachami>.

⁴ Ареф'єва І. Топ 10 видів шахрайства з платіжними картками. *Financer*. URL: <https://financer.com.ua/kartky/statti/vydy-shahraystva/>; Топ-10 шахрайств з платіжними картками. *Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/568-top-10-shahraystv-z-platizhnimi-kartkami.html>.

представляється працівником банку та повідомляє про затриману (підозрілу) транзакцію, яку заблокував банк. Шахрай просить назвати персональні дані і цифри з карти для «перевірки», після чого «надсилає» SMS з разовим кодом, який просить повідомити. Насправді шахраї проводять платіж в інтернет-магазині, вказавши дані картки, і їм не вистачає лише разового коду для проведення платежу, який банк надсилає на фінансовий номер¹;

3) «заміна SIM-карти для доступу до онлайн-банкінгу». Шахраї звертаються до оператора зв'язку з повідомленням про втрату SIM-карти та проханням її замінити. Після заміни SIM-карти шахраї отримують доступ до онлайн-банкінгу особи потерпілого. Це дозволяє злочинцеві збільшити кредитний ліміт і зняти готівкові кошти в банкоматі без використання банківської карти. Також така схема дає можливість шахраєві розраховуватися за товари в інтернеті²;

4) повідомлення про грошову допомогу від держави. Приміром, особа злочинця телефонує жертві, представляється працівником Національного банку України, повідомляє її про грошову допомогу, просить вказати номер банківської картки та сплатити податок з доходу 18 %³;

5) фішинг. Указаний спосіб полягає у підробці веб-сторінок та електронних листів⁴. Наведена схема крадіжки карткових даних в інтернеті заснована на масовій розсилці банківським клієнтам спеціальних листів або СМС-повідомлень, що маскуються під повідомлення від банків або відомих компаній, брендів. У таких листах міститься посилання на сайт, що зовні не відрізняється від справжнього, на якому банківському клієнту пропонують ввести логін і пароль для доступу до інтернет-банкінгу⁵;

6) копіювання даних банківської картки, наприклад, шляхом фотографування їх номерів та CVV кодів⁶;

7) використання незахищених мереж WI-FI⁷;

8) «скімінг для крадіжки даних карти». Скімінг – це процес встановлення шахраями спеціального додаткового обладнання на банкомат з метою зчитування і запису даних банківської картки, які в подальшому використовуються для виготовлення копії картки («білого пластику»)⁸. Мова йде про використання спеціальних накладок на картридж для картки

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Топ-10 шахрайств з платіжними картками. *Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/568-top-10-shahraystv-z-platizhnimi-kartkami.html>.

⁵ Картки, гроші та обман! Найпопулярніші схеми карткових шахраїв, і як від них уберегтися. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/cards/karti-dengi-obman>.

⁶ Топ-10 шахрайств з платіжними картками. *Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/568-top-10-shahraystv-z-platizhnimi-kartkami.html>.

⁷ Там самою

⁸ Картки, гроші та обман! Найпопулярніші схеми карткових шахраїв, і як від них уберегтися. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/cards/karti-dengi-obman>.

та на клавіатуру для введення пін-коду («скімеру»)¹. Скімер зчитує і запам'ятовує інформацію, записану на магнітній смужці. Крім того, шахраї також крадуть і PIN-код картки. Для цього використовуються або спеціальні накладки на клавіатуру, які записують натискання клавіш, або мініатюрні відеокамери, які встановлюються на банкоматі. Шахраї, що спеціалізуються на такому виді крадіжки інформації, називаються «кардерами»²;

9) «несанкціоноване проведення мікроплатежів»³;

10) «платежі на незахищених сайтах»⁴.

Т. Машлаковська, крім вищенаведених схем шахрайств з банківськими картками, виокремлює створення та використання фейкових чат-ботів в Телеграмі, які схожі на банківські. Зокрема, головна експертка Управління зв'язків з громадськістю та фінансової обізнаності департаменту комунікацій Національного банку України зазначає, що в фейкових чат-ботах людині пропонують оформити соціальну виплату і ввести банківські реквізити. При цьому шахрайський чат-бот від банківського складно відрізнити. У банківських є галочка верифікації, і шахраї також почали ставити собі такий голубий стікер, який схожий на цю галочку⁵.

Крім того, зустрічається позиція, згідно з якою до найчастіших схем шахрайства з банківськими картками належать:

– шахрайство з копією телефонної карти. Зловмисники створюють дублікат sim-карти, дочекавшись поки основна картка у вашому смартфоні знаходиться поза зоною досяжності. Саме за допомогою дублікату вони віддалено управляють рахунками, перераховуючи з них гроші⁶;

– соціальна інженерія. Таке шахрайство з платіжними картками не передбачає використання технологій. Воно засноване виключно на зловживанні довірою людей. Зловмисники дізнаються всі дані карти (включно з CVV-номером) за допомогою телефонних дзвінків чи повідомлень⁷. Такий метод соціальної інженерії, який активно використовують шахраї для крадіжки карткових даних безпосередньо у клієнтів, називається «вішинг»⁸;

– банкоматне шахрайство пов'язане з встановленням на банкоматі спеціального обладнання (фізичний скімінг) чи програмного забезпечення

¹ Топ-10 шахрайств з платіжними картками. *Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/568-top-10-shahraystv-z-platizhnimi-kartkami.html>.

² Картки, гроші та обман! Найпопулярніші схеми карткових шахраїв, і як від них уберегтися. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/cards/karti-dengi-obman>.

³ Топ-10 шахрайств з платіжними картками. *Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/568-top-10-shahraystv-z-platizhnimi-kartkami.html>.

⁴ Там само.

⁵ Машлаковська Т. «ШахрайГудбай»: як не стати жертвою афери з банківськими картками. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/516317-sahrajgudbaj-ak-ne-stati-zertvou-aferi-z-bankivskimi-kartkami/>.

⁶ Шахрайство з банківськими картками: 4 способи захисту. *Zen.com*. URL: <https://www.zen.com/uk/blog/personal-finance-uk/fraud-with-payment-cards/>

⁷ Там само.

⁸ Картки, гроші та обман! Найпопулярніші схеми карткових шахраїв, і як від них уберегтися. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/cards/karti-dengi-obman>.

(програмний скімінг та прямий диспенс), що дозволяє зчитати дані з карти або ж блокувати видачу готівки¹.

При цьому банкоматне шахрайство може здійснюватися двома способами. Перший – це Cash Trapping, коли власник карти проводить операцію з видачі готівки, а зловмисник блокує її в банкоматі і забирає самотійно, коли власник відходить від пристрою. Другий – Transaction Reversal Fraud (TRF), який полягає в розміщенні спеціального пристрою в шатері банкомату типу «виделки». Тоді проводиться операція зі зняття готівки: зловмисник вводить PIN-код і запит на зняття грошей. Банкомат розміщує гроші перед заслінкою, а шахрай залишає карту в слоті так, щоб вона застрягла. Банкомат сповіщає про помилку і скасовує транзакцію. Гроші залишаються у «виделці», зловмисник силою відкриває заслінку і отримує гроші, а баланс на карті при цьому залишається незмінним².

На велике різноманіття способів учинення шахрайств з банківськими картами вказують В. В. Пивоваров, К. В. Терещенко. Зокрема, науковці називають такі види шахрайств з банківськими картками та банкоматами – «скімінг», «траппінг», «фантом», «шаттер», «шиммінг», «трешинг», «фармінг», «фітінг», що, своєю чергою, вказує на винахідливість особи злочинця та її поінформованість про досягнення в сфері інформаційних технологій³.

Останнім часом усе більшої розповсюдженості отримує такий спосіб шахрайств з банківськими картами як створення фінансових пірамід. Про це йдеться як в офіційних повідомленнях правоохоронних органів, так і на шпальтах медіа. Зокрема, йдеться про зростання кількості «постраждалих громадян від незаконної діяльності, так званих, «фінансових пірамід», що являє собою шахрайство з використанням фінансових інструментів, а так само об'єктів цивільних прав, що мають ознаки фінансових інструментів, яке передбачає створення, функціонування та просування, в тому числі за допомогою засобів масової інформації, схеми взаємовідносин між засновником схеми та її інвесторами, відповідно до якої залученим інвесторам обіцяється отримання значного пасивного доходу та виплата такого доходу залежить від залучення нових інвесторів до функціонування такої схеми». Крім того, у вказаних джерелах указують на існування практики «щодо залучення та навчання третіх осіб з метою їх участі в незаконній діяльності у сфері фінансових послуг та ринків фінансових послуг. Так, шахраї представляються потенційним жертвам, як відомі та успішні міжнародні фореक्स брокери з торгівлі акціями та іншими фінансовими інструментами, в результаті чого, шляхом обману та зловживання довірою, залучають громадян до участі в незаконній діяльності»⁴. Також «для досягнення своїх злочинних цілей шахраї

¹ Шахрайство з банківськими картками: 4 способи захисту. Zen.com. URL: <https://www.zen.com/uk/blog/personal-finance-uk/fraud-with-payment-cards/>

² Там само.

³ Пивоваров В.В., Терещенко К.В. Шахрайство із банківськими картками: окремі питання віктимологічної профілактики. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 10. С. 133.

⁴ У Раді створили ТСК з розслідування можливої неправомірної діяльності, пов'язаної з

створюють мережу «колцентрів», що являє собою інструмент для здійснення шахрайських дій з використанням інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем та електронних комунікаційних мереж, шляхом обману чи зловживання довірою громадян для отримання персональних даних, зокрема, реквізитів банківських карток/рахунків, заволодівають їх коштами»¹.

Окремо варто наголосити, що початок повномасштабного вторгнення РФ на територію України, ведення активних бойових дій на значній території нашої держави, окупація окремих регіонів тощо безпосередньо вплинули не тільки на кількісні, а й якісні показники кримінальної протиправної діяльності загалом та проти власності зокрема. Не минули стороною такі зміни й структуру шахрайств з банківськими картами. Зокрема, поширення отримали наступні шахрайські схеми з банківськими картами: фейкові оголошення про оренду житла, «евакуаційний транспорт громадян», «неправдива реклама продажу військової амуніції», фейкові оголошення для збору коштів на лікування дітей, які нібито постраждали від військової агресії і т. п.²

Способи шахрайств з банківськими картами представлені не тільки комплексом дій, спрямованих на підготовку протиправної діяльності та реалізацію кримінального протиправного умислу, а й на приховування як факту вчинення кримінального правопорушення, так і походження коштів, отриманих злочинним шляхом. Наприклад, М.О. Думчиков, виокремлює такі основні способи легалізації злочинних доходів за допомогою віртуальних активів, як використання:

- сервісів для конвертації віртуальних активів;
- P2P-обміну;
- сайтів азартних ігор;
- міксерів віртуальних активів;
- фіктивних інтернет-сайтів із продажу цифрових товарів³.

Висновки. Отже, з вищенаведеного помітно, що шахрайства з банківськими картами вчиняються переважно з використанням інформаційних технологій, що значно спрощує досягнення злочинного задуму, адже мінімізує особистісні контакти особи злочинця зі своїми жертвами, розширює «географію» та «сфери» протиправної діяльності, залишає менше «традиційних» слідів кримінальних правопорушень, ускладнює процес виявлення, документування та досудового розслідування

незаконними фінансовими операціями та шахрайством «колл-центрів». *Судово-юридична газета в Україні*. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/271946-v-rade-sozdali-vsk-po-rassledovaniyu-vozmozhnoy-nepravomernoy-deyatelnosti-svyazannoy-s-nezakonnymi-finansovymi-operatsiyami-i-moshennichestvom-koll-tsentrov>.

¹ Там само.

² Огієвич А. О., Романова А. Є. Шахрайство у сфері обігу банківських платіжних карток: кримінально-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 382. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/90>

³ Думчиков М. О., Репін Д. А. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, за допомогою використання віртуальної валюти (криптовалюти): кримінологічний та кримінально-правовий аспект. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 32–37.

всіх епізодів кримінальної протиправної діяльності тощо. Тому цілком логічним і виправданим убачається виокремлення двох груп кіберзлочинів проти власності, до структури яких входять і шахрайства з банківськими картами, залежно від способів їх учинення: кіберзлочини проти власності, що вчиняють шляхом психологічного впливу на людину (обман, введення в оману, загроза); кіберзлочини проти власності, що вчиняють шляхом «впливу» на обладнання (комп'ютери, смартфони та інше обладнання)¹. Проте, на нашу думку, все частіше зустрічається поєднання обидвох способів у механізмі вчинення шахрайств з банківськими картами, з огляду на що пропонуємо додатково виокремлювати змішані кіберзлочини проти власності, які вчиняються водночас за допомогою соціальної інженерії та впливу на обладнання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ареф'єва І. Топ 10 видів шахрайства з платіжними картками. *Financer*. URL: <https://financer.com.ua/kartky/statti/vydy-shahraystva/>.
2. Думчиков М. О., Репін Д. А. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, за допомогою використання віртуальної валюти (криптовалюти): кримінологічний та кримінально-правовий аспект. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 32–37.
3. Ігнатова І. Шахрайство з банківськими картками: НБУ вразив статистикою про жертв зловмисників. *ТСН. Гроші*. URL: <https://tsn.ua/groshi/shahraystvo-z-bankivskimi-kartkami-nbu-vraziv-statistikoyu-pro-zhertv-zlovmisnikiv-2548954.html>.
4. Картки, гроші та обман! Найпопулярніші схеми карткових шахраїв, і як від них уберегтися. *Finance.ua*. URL: <https://finance.ua/ua/cards/karti-dengi-obman>.
5. Кіберполіція назвала три найпопулярніші в Україні шахрайські схеми. *Офіційний сайт кіберполіції України*. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/kiberpolicziya-nazvala-try-najpopulyarnishi-v-ukrayini-shahrajski-sxemy-8249/>.
6. Машлаковська Т. «ШахрайГудбай»: як не стати жертвою афери з банківськими картками. *Суспільне Новини*. URL: <https://suspilne.media/516317-sahrajgudbaj-ak-ne-stati-zertvou-aferi-z-bankivskimi-kartkami/>.
7. Огієвич А. О., Романова А. Є. Шахрайство у сфері обігу банківських платіжних карток: кримінально-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 380–383. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/90>.

¹ Піцик Ю. М. Класифікація кіберзлочинів проти власності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 30. Том 2. С. 67.

8. Пивоваров В.В., Терещенко К.В. Шахрайство із банківськими картками: окремі питання віктимологічної профілактики. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 10. С. 132–137.
9. Піцик Ю. М. Класифікація кіберзлочинів проти власності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 30. Том 2. С. 65–68.
10. Поширені схеми шахрайства. *#ШахрайГудбай*. URL: <https://promo.bank.gov.ua/stopfraud/>.
11. Причиною більшості шахрайських випадків з платіжними картками стало розголошення даних їхніми користувачами. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/prichinoyu-bilshosti-shahrayskih-vipadkiv-z-platijnimi-kartkami-stalo-rozgoloshennya-danih-yihnimi-koristuvachami>.
12. Топ-10 шахрайств з платіжними картками. *Черкаський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України*. URL: <https://ndekc.ck.ua/novini/568-top-10-shahraystv-z-platizhnimi-kartkami.html>.
13. У Раді створили ТСК з розслідування можливої неправомірної діяльності, пов'язаної з незаконними фінансовими операціями та шахрайством «колл-центрів». *Судово-юридична газета в Україні*. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/271946-v-rade-sozdali-vsk-po-rassledovaniyu-vozmozhnoy-nepravomernoy-deyatelnosti-svyazannoy-s-nezakonnymi-finansovymi-operatsiyami-i-moshennichestvom-koll-tsentrov>.
14. Шахрайство з банківськими картками: 4 способи захисту. *Zen.com*. URL: <https://www.zen.com/uk/blog/personal-finance-uk/fraud-with-payment-cards/>.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2023

Roman OI. NESTERENKO,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

OVERVIEW OF FRAUDULENT SCHEMES WITH BANK CARDS

In this article, it has been emphasized that the development of forensic recommendations regarding the detection, documentation and pre-trial investigation of bank card fraud, as well as regarding the organizational and tactical support for conducting procedural actions in order to collect an appropriate, reliable, admissible and appropriate evidentiary base, is considered impossible without a preliminary clarification and review of the most widespread and characteristic fraudulent schemes for the outlined sphere of public relations. An analysis of scientific approaches to the systematization of methods of committing fraud, including with bank cards, and analytical and reference information on the most widespread fraudulent schemes in Ukraine has been carried out. It has been found that bank card fraud is committed mainly using information technologies, which greatly simplifies the achievement of the criminal

intent, as it minimizes personal contacts of the criminal with his victims, expands the “geography” and “spheres” of illegal activity, leaves fewer “traditional” traces of criminal offenses, complicates the process of detecting, documenting and pre-trial investigation of all episodes of criminal illegal activity, etc. It has been proven that it is quite logical and justified to distinguish two groups of cybercrimes against property, the structure of which also includes bank card fraud, depending on the methods of their commission: cybercrimes against property committed through psychological influence on a person, and cybercrimes against property committed through influence on equipment. It has been emphasized that a combination of both methods is increasingly common in the mechanism of committing fraud with bank cards, in view of which it is proposed to additionally distinguish mixed cybercrimes against property, which are committed simultaneously using social engineering and influencing equipment.

Key words: *forensic methodology, forensic characteristics, fraud, bank cards, methods of commission, fraudulent schemes, mechanism of commission of fraud.*

Ірина Миколаївна ПОПОВИЧ,

кандидат юридичних наук

(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виділено коло ключових суб'єктів забезпечення законності під час здійснення правосуддя. Аргументовано, що кожен із зазначених суб'єктів володіє своїм, особливим адміністративно-правовим статусом. Запропоновано авторське бачення щодо класифікації суб'єктів забезпечення законності під час здійснення правосуддя. Забезпечення законності під час здійснення правосуддя являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, що у взаємодії між собою утворюють цілісний складний механізм. Одним із ключових елементів у досліджуваному контексті є суб'єкти здійснення такої діяльності. При цьому кожен із вказаних суб'єктів володіє своїм, особливим адміністративно-правовим статусом.

Відмічено доволі різноманітне коло суб'єктів, що прямо або опосередковано впливають на забезпечення законності під час здійснення правосуддя. Останні запропоновано розподілити на групи, використовуючи різні критерії диференціації, зокрема, 1) за суб'єктним складом: а) індивідуальні (судді, окремі представники громадськості, учасники судового розгляду (позивач, відповідач, підсудний, потерпілий, свідок тощо), зацікавлені в дотриманні законності); б) колективні (зокрема, ВРП); 2) за відношенням до акту правосуддя поділяються на тих, чиї дії вчиняються під час самого акту правосуддя, та тих, які мають на нього опосередкований вплив (наприклад, шляхом формування кадрового складу судів); 3) за особливостями адміністративно-правового статусу доцільно виділяти: по-перше, безпосередньо відповідальні за забезпечення законності під час здійснення правосуддя (судді першої інстанції); по-друге, суб'єкти, які здійснюють перевірку додержання вимог законності судових рішень, як актів правосуддя (судді апеляційної та касаційної інстанцій); по-третє, суб'єкти, що сприяють незалежності суддів під час правосуддя з метою забезпечення законності, у тому числі й на основі належного кадрового забезпечення (органи суддівського врядування та самоврядування); по-четверте, органи державної влади, які формують зміст законності, насамперед, Верховна Рада як єдиний законодавчий орган.

Ключові слова: суб'єкт, правосуддя, законність, адміністративно-правовий статус.

Постановка проблеми. Забезпечення законності під час здійснення правосуддя є ключовою умовою функціонування правової держави, оскільки воно гарантує справедливість, рівність перед законом і дотримання прав і свобод людини. Судова влада покликана ухвалювати рішення, керуючись виключно нормами права, без будь-якого впливу політичних, економічних чи інших зовнішніх факторів. Це створює передумови для неупередженого та об'єктивного розгляду справ, що формує довіру громадян до судової системи. Забезпечення законності під час здійснення правосуддя являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, що у взаємодії між собою утворюють цілісний складний механізм. Одним із ключових елементів у досліджуваному контексті є суб'єкти здійснення такої діяльності. При цьому кожен із зазначених суб'єктів володіє своїм, особливим адміністративно-правовим статусом.

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню законності правосуддя, у своїх наукових роботах розглядали М. І. Байтін, В. В. Біліченко, Л. В. Гапоненко, І. В. Зозуля, Т. С. Ківалова, В. М. Лаговський, М. В. Лошицький, Ю. С. Плігун, О. І. Шостенко та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання характеристики суб'єктів забезпечення законності під час здійснення правосуддя.

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику системи суб'єктів забезпечення законності під час здійснення правосуддя. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: встановити коло суб'єктів забезпечення законності під час здійснення правосуддя; здійснити аналіз норм чинного законодавства, на основі чого надати характеристику адміністративно-правовому статусу вказаних суб'єктів.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого опрацювання характеристика системи суб'єктів забезпечення законності під час здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що серед суб'єктів забезпечення законності під час здійснення правосуддя доцільно виокремити, насамперед, самих суддів. Адже саме вони є відповідальними за дотримання Конституції та законів України під час реалізації ними правосуддя з конкретної розглядуваної справи. Як відзначає А. Б. Федорчук, саме поняття «адміністративно-правовий статус судді» в законодавстві України відсутнє. На думку автора, це поняття складається з сукупності та обсягу правосуб'єктності, обов'язків і прав, незалежності і недоторканості та юридичної відповідальності суддів. Особливість статусу суддів має суттєвий вплив на визначення підстав виникнення дисциплінарної відповідальності суддів, кола суб'єктів, які можуть ініціювати питання про дисциплінарну відповідальність суддів, органів, що правомочні вирішувати питання про дисциплінарну відповідальність суддів. Адміністративно-правовий статус суддів, що складається з багатьох компонентів, забезпечує можливість суддів здійснювати незалежне,

неупереджене та справедливе правосуддя¹.

Проте в літературі зустрічаються й більш широкі погляди на правовий статус судді, які його структурують. Так, правовий статус судді в літературі окреслюють, як визначене Конституцією та законами України правове становище судді, гарантії діяльності, підстави та порядок призначення на посаду, компетенція, а також відповідальність. Основою статусу судді виступає суб'єкт, який володіє необхідною сукупністю властивостей, які відображають різні грані статусу, виконуючи певні завдання (спеціальне – закріплює особливе становище судді у суспільстві; у контексті публічного права – входить у структуру державної влади та судову систему; в аспекті правозастосування – здійснює професійну діяльність з вирішення конкретних справ шляхом винесення індивідуальних приписів). Виходячи з властивостей судді, як суб'єкта права, статус набуває цінність інструменту вирішення конфліктів, забезпечення соціального порядку, задоволення суспільних і державних потреб. Статус судді – це правове становище, закріплене за суддею протягом усього його життя, що має на увазі під собою діючий статус судді як носія судової влади, а також статус судді, який перебуває у відставці².

Отже, адміністративно-правовий статус суддів не є однорідним, він включає в себе ті елементи, які безпосередньо пов'язані із його діяльністю як суб'єкта, що забезпечує законність при вчиненні правосуддя, так і похідні від цього, що пов'язані із забезпеченням його незалежності, у тому числі шляхом соціально-економічного забезпечення, встановлення особливого підходу до відповідальності тощо. У зв'язку з цим доцільно підтримати думку А. О. Шевчук, що правовий статус судді є основним регулятором діяльності судової системи, без якого судова система в Україні не змогла б достойно існувати. З боку держави докладено усіх зусиль, аби правовий статус професійного судді найбільш повно визначав гарантії правового статусу судді, вимоги до кандидатів на посаду судді, порядок призначення на посаду судді, права, обов'язки й обмеження судді, юридичну відповідальність судді, належне соціальне та матеріальне забезпечення судді та порядок звільнення судді з посади та припинення його повноважень³.

Наступним суб'єктом, правовий статус якого слід розглянути, є суди апеляційної та касаційної інстанції, як ті суб'єкти, що перевіряють відповідність вимогам законності рішення суддів першої інстанції. О. А. Улютіна адміністративно-правовий статус апеляційного суду розглядає як певний врегульований порядок створення, реорганізації та ліквідації апеляційного суду, який включає в себе процес добору та призначення за

¹ Федорчук А. Б. Адміністративно-правовий статус судді в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*. 2018. С. 164–165.

² Ковалів М. В., Гудима В. В., Приведа А. В., Єсімов С. С., Хмиз М. В. Адміністративно-правовий статус судді. *Публічне адміністрування та національна безпека: електронне наукове видання*. 2021. № 3 (19). С. 106.

³ Шевчук А. О. Правовий статус професійного судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 270–271. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2019/77.pdf.

посадою, суддів апеляційних судів, включаючи їх підготовку, відповідальність, гарантії їхньої діяльності та порядок звільнення з посад і припинення їх законних повноважень. Крім того, до таких елементів авторка відносить: організаційне забезпечення та сукупність нормативно визначених принципів діяльності; їхні функції, компетенція, котрі характеризують їх як суди саме апеляційної інстанції, що спрямовують свою діяльність на перевірку законності та обґрунтованості рішень та ухвал, котрі були винесені судами першої інстанції і які не набрали законної сили¹. Н. А. Шуст підкреслює той факт, що основна діяльність апеляційного суду, в якій розкривається його основне призначення, полягає в потребі такого судового апарату дослідити наявні обставини справи, оцінити та прийняти рішення щодо вже прийнятого судом першої інстанції рішення, оскільки строки набуття ним законної сили (а відповідно – строки оскарження винесеного, але не набутого сили рішення) є досить стислими. Визначальним є те, що апеляційна скарга відтермінує вступ у силу рішення суду першої інстанції, що чітко врегульовує верховенство апеляційного суду над місцевим судом і чітко окреслює роль і місце апеляції в системі судоустрою України². Слід підтримати позицію авторки та підкреслити, що значення апеляційного перегляду справи полягає у підтвердженні чи спростуванні відповідності принципам верховенства права та законності рішень першої інстанції.

По-іншому визначається адміністративно-правовий статус касаційної інстанції. Так, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України у касаційному порядку можуть бути оскаржені вироки та ухвали про застосування або відмову у застосуванні примусових заходів медичного чи виховного характеру суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції, постановлені щодо зазначених судових рішень суду першої інстанції³. Тож мова йде про перевірку законності рішень судів першої та апеляційної інстанції, наразі суб'єктом такої діяльності є Верховний Суд України. Основне його призначення – це, насамперед, у межах касаційного провадження конкретної справи сформувати обґрунтовану правову позицію щодо застосування надалі всіма судами певної норми матеріального права або дотримання норми процесуального права і, таким чином, спрямувати судову практику в єдине та узгоджене застосування (вказати напрям, в якому у майбутньому слід здійснювати вибір та застосування правової норми). Верховний Суд може здійснювати касаційний перегляд рішень судів апеляційної інстанції, за наявності обґрунтованих мотивів необхідності такого касаційного перегляду, крім випадків, коли такий перегляд прямо заборонений законом. Саме такий підхід, на думку Я. О. Берназюка, дає

¹ Улютіна О. А. Адміністративно-правовий статус апеляційних судів в Україні : аналіз його елементів. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 10 (2), С. 151.

² Шуст Н. А. Роль і місце судів апеляційної інстанції у системі судоустрою України як суб'єктів адміністративного права. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4 (82). С. 107.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

змогу: забезпечувати дотримання в Україні принципу верховенства права та його невід'ємного елементу – принципу правової визначеності; досягнути вищого рівня єдності практики як однієї з основних форм реалізації принципу правової визначеності, що є одним із фундаментальних аспектів верховенства права та гарантує розумну передбачуваність судових рішень; гарантувати дотримання принципу рівності всіх громадян перед законом і судом, який втілюється шляхом однакового застосування судом тієї самої норми закону в однакових справах щодо різних осіб, а також є запорукою довіри громадян до судової влади¹.

Значний вплив на означену сферу має Вища рада правосуддя (ВРП). Згідно чинного законодавства вона є колегіальним, незалежним, конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів².

Принагідно наголосимо, що в правовій літературі висловлюються як позитивні, так і негативні зауваження щодо відповідності сучасної ВРП тим завданням та функціям, які вона мала виконувати як вищий орган судової влади за задумом суддівської реформи.

Серед повноважень ВРП, що розкривають зміст її адміністративно-правового статусу в сфері забезпечення законності під час здійснення правосуддя, можна виділити такі: інформаційно-публічні (веде і оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, проводить перевірку таких повідомлень, оприлюднює результати та ухвалює відповідні рішення; ухвалює та оприлюднює публічні заяви і звернення; звертається до суб'єктів права законодавчої ініціативи, органів, які уповноважені приймати правові акти, із пропозиціями щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя; та інше щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя); аналітичні (узагальнює практику здійснення дисциплінарних проваджень стосовно суддів та ухвалені рішення про притягнення або відмову у притягненні судді до дисциплінарної відповідальності); дисциплінарні (ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності; забезпечує здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді; утворює органи для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів; розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді); карально-виховні (ухвалює рішення про звільнення судді з посади;

¹ Берназюк Я. О. Конституційно-правовий статус верховного суду як суду права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 6 (12). С. 111.

² Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19/conv#n13>.

надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом; ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; ухвалює рішення про припинення відставки судді)¹. На основі викладеного можемо зробити висновок, що ВРП є тим органом, який здійснює насамперед контрольний виховний вплив на суддів, стимулюючи їх забезпечувати законність під час виконання професійних обов'язків.

Ще один орган – Вища кваліфікаційна комісія суддів України (ВККС) є державним колегіальним органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України. Її діяльність регулюється Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Згідно цього Закону ВККС проводить добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит; вносить до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді; проводить кваліфікаційне оцінювання та ін.² Отже, основним завданням цієї комісії є якісне кадрове забезпечення судів особами, що мають належну кваліфікацію, достатній рівень моральних якостей, що вказує на відсутність схильностей до корупційних діянь. При ВККС утворюється Національна школа суддів України, яка є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність. При цьому на неї не поширюється законодавство про вищу освіту. Національна школа суддів України здійснює: початкову підготовку судді, осіб, призначених на посаду судді, та в яких відсутній стаж роботи на такій посаді, з метою отримання практичних навичок роботи; підготовку суддів, у тому числі обраних на адміністративні посади в судах; періодичне навчання суддів з метою підвищення рівня їхньої кваліфікації; проведення курсів навчання, визначених кваліфікаційним або дисциплінарним органом, для підвищення кваліфікації суддів, які тимчасово відсторонені від здійснення правосуддя; проведення наукових досліджень з питань удосконалення судового устрою, статусу суддів і судочинства тощо³.

Також слід відмітити такий орган суддівського самоврядування, як Рада суддів України, яка у період між з'їздами суддів України є вищим органом суддівського самоврядування. Хоча вона не вирішує питання, які безпосередньо пов'язані із здійсненням правосуддя, проте означена Рада вирішує низку питань, які сприяють створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджують незалежність суду, забезпечують захист суддів від втручання в судову діяльність, а також підвищують рівень роботи з кадрами у системі судів. Так, до кола питань, які вона вирішує віднесено: 1) забезпечення

¹ Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19/conv#n13>.

² Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

³ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

організаційної єдності органів судової влади, зміцнення незалежності судів, захист від втручання в їхню діяльність; 2) участі у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів, а також контролю за додержанням установлених нормативів зазначеного забезпечення; 3) погодження призначення суддів на посади в судах загальної юрисдикції, обрання до кваліфікаційних комісій суддів; 4) заохочення суддів та працівників апарату судів; 5) здійснення контролю за організацією діяльності судів та інших структур у системі судової влади¹.

Тож, названі вище органи сприяють, насамперед, організаційному та кадровому забезпеченню судів, що має безпосередній вплив на рівень додержання законності при реалізації правосуддя.

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід відмітити доволі різноманітне коло суб'єктів, що прямо або опосередковано впливають на забезпечення законності під час здійснення правосуддя. Останні доцільно розподілити на групи, використовуючи різні критерії диференціації. Наприклад, 1) за суб'єктним складом: а) індивідуальні (судді, окремі представники громадськості, учасники судового розгляду (позивач, відповідач, підсудний, потерпілий, свідок тощо), зацікавлені в дотриманні законності); б) колективні (зокрема, ВРП); 2) за відношенням до акту правосуддя поділяються на тих, чиї дії вчиняються під час самого акту правосуддя, та тих, які мають на нього опосередкований вплив (наприклад, шляхом формування кадрового складу судів); 3) за особливостями адміністративно-правового статусу доцільно виділяти: по-перше, безпосередньо відповідальні за забезпечення законності під час здійснення правосуддя (судді першої інстанції); по-друге, суб'єкти, які здійснюють перевірку додержання вимог законності судових рішень, як актів правосуддя (судді апеляційної та касаційної інстанцій); по-третє, суб'єкти, що сприяють незалежності суддів під час правосуддя з метою забезпечення законності, у тому числі й на основі належного кадрового забезпечення (органи суддівського врядування та самоврядування); по-четверте, органи державної влади, які формують зміст законності, насамперед, Верховна Рада як єдиний законодавчий орган.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федорчук А. Б. Адміністративно-правовий статус судді в Україні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*. 2018. С. 163–165.
2. Ковалів М. В., Гудима В. В., Приведа А. В., Єсімов С. С., Хмиз М. В. Адміністративно-правовий статус судді. *Публічне адміністрування та національна безпека: електронне наукове видання*. 2021. № 3 (19). С. 101–107.

¹ Про Раду суддів України : положення, затверджене V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 р. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/56845675667>.

3. Шевчук А. О. Правовий статус професійного судді. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 268–271. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2019/77.pdf.
4. Улютіна О. А. Адміністративно-правовий статус апеляційних судів в Україні : аналіз його елементів. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. № 10 (2), С. 149–156.
5. Шуст Н. А. Роль і місце судів апеляційної інстанції у системі судоустрою України як суб'єктів адміністративного права. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 4 (82). С. 104–108.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
7. Берназюк Я. О. Конституційно-правовий статус верховного суду як суду права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 6 (12). С. 101–115.
8. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19/conv#n13>.
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
10. Про Раду суддів України : положення, затверджене V з'їздом суддів України 24 жовтня 2002 р. URL: <https://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/56845675667>.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023

Iryna M. POPOVICH,

PhD in Law

(National Scientific Center «Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

SYSTEM OF SUBJECTS OF ENSURING LEGALITY DURING THE ADMINISTRATION OF JUSTICE

The article, based on the analysis of the scientific views of scientists and the norms of current legislation, identifies a range of key subjects of ensuring legality during the administration of justice. It is argued that each of the specified subjects has its own, special administrative and legal status. The author's vision of the classification of subjects of ensuring legality during the administration of justice is proposed. Ensuring legality during the administration of justice is a set of interrelated elements that, in interaction with each other, form a holistic complex mechanism. One of the key elements in the studied context are the subjects of such activities. At the same time, each of the specified subjects has its own, special administrative and legal status.

A rather diverse range of subjects is noted that directly or indirectly

contribute to ensuring legality during the administration of justice. The latter are proposed to be divided into groups using various differentiation criteria, in particular, 1) by subject composition: a) individual (judges, individual representatives of the public, participants in the trial (plaintiff, defendant, defendant, victim, witness, etc.), interested in observing the law); b) collective (in particular, the Supreme Court of Justice); 2) by their relationship to the act of justice, they are divided into those whose actions are performed during the act of justice itself, and those who have an indirect influence on it (for example, through the formation of the personnel of the courts); 3) by the features of the administrative and legal status, it is advisable to distinguish: firstly, those directly responsible for ensuring legality during the administration of justice (first instance judges); secondly, subjects who verify compliance with the requirements of the legality of court decisions as acts of justice (judges of the appellate and cassation instances); thirdly, entities that promote the independence of judges in the administration of justice in order to ensure legality, including on the basis of adequate staffing (judicial governance and self-government bodies); fourthly, state authorities that shape the content of legality, primarily the Verkhovna Rada as the sole legislative body.

Keywords: *subject, justice, legality, administrative and legal status.*

Владислав Іванович ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,

доктор юридичних наук, професор

(Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, м. Київ)

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено комплексне дослідження правової природи, структури, функцій та особливостей здійснення судового контролю на стадії досудового розслідування в кримінальному процесі України. Автор акцентує увагу на тому, що судовий контроль є невід'ємним елементом механізму забезпечення прав і свобод людини, а також необхідною умовою реалізації принципу верховенства права на досудовій стадії кримінального провадження. Обґрунтовано, що судовий контроль є самостійною функцією судової влади, яка не зводиться до правосуддя у традиційному розумінні й не тотожна іншим формам процесуального контролю, таким як прокурорський нагляд або внутрішньовідомчий контроль.

Проаналізовано роль слідчого судді як ключового суб'єкта, уповноваженого на здійснення судового контролю в досудовому провадженні. Визначено ознаки судового контролю, зокрема: превентивний характер, нормативна визначеність, спрямованість на захист фундаментальних прав, обов'язковість відповідних рішень, а також процесуальна самостійність суду. Підкреслено, що рішення, ухвалені слідчим суддею на цій стадії, здебільшого спрямовані на оцінку законності рішень, дій або бездіяльності органів досудового розслідування, а не на встановлення вини чи оцінку доказів по суті. У зв'язку з цим судовий контроль виконує не каральну, а гарантійну функцію, спрямовану на запобігання свавіллю з боку сторони обвинувачення.

Окрема увага приділена аналізу механізмів забезпечення судового контролю за умов воєнного стану, що діє на території України. Доведено, що навіть у надзвичайних умовах держава зобов'язана забезпечувати мінімальні процесуальні гарантії, зокрема щодо права на свободу, недоторканність, захист від необґрунтованого затримання. У статті також досліджено

співвідношення судового контролю з міжнародними стандартами, закріпленими в практиці Європейського суду з прав людини, та виокремлено необхідність подальшої адаптації національного кримінального процесуального законодавства до відповідних стандартів.

На підставі проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, зокрема шляхом конкретизації підстав та меж здійснення судового контролю, забезпечення рівноваги між потребами слідства і захистом прав особи, а також посилення гарантій незалежності слідчого судді.

Ключові слова: *судовий контроль, досудове розслідування, слідчий суддя, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, права та свободи людини, процесуальні гарантії, функції судової влади, верховенство права, судові рішення, ЄСПЛ.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 3 Конституції України права та свободи людини визначають зміст та спрямованість діяльності держави¹. У зв'язку з цим утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це положення проходить наскрізно через усі сфери функціонування державної влади, зокрема в тих суспільних відносинах, де дотримання прав і свобод людини є особливо вразливим. До таких відносин належить стадія кримінального провадження, в межах якої правоохоронні органи здійснюють збирання, дослідження, оцінку, перевірку та використання доказів з метою попередження, запобігання та розкриття злочинів, а також створення умов для встановлення об'єктивної істини, забезпечення правильного застосування закону і ухвалення правозастосовного акта.

Ця стадія, легітимована в рамках кримінального процесу як стадія досудового розслідування. Вона починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і завершується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності чи клопотання про закриття кримінального провадження². Зазначені нормативні приписи узгоджуються зі змістом ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод³ (далі – Конвенція), яка серед інших інструментів захисту права особи на справедливий суд передбачає функцію судового контролю на всіх стадіях кримінального провадження, включно з досудовим розслідуванням.

В умовах, коли українське суспільство зосереджено на досягненні

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text>

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

євроінтеграційної мети в усіх сферах життя, українська державність зазнає агресивного зовнішньополітичного тиску з боку Російської Федерації, питання дотримання прав учасників кримінального провадження набуває актуальності. Це зумовлює необхідність дослідження особливостей судового контролю на стадії досудового розслідування з урахуванням сучасних реалій.

Стан дослідження проблеми. Особливості здійснення судового контролю під час досудового розслідування досліджувалися різними науковцями переважно у розрізі окремих складових цього поняття та відповідних проявів зазначеного явища. Зокрема, існують наукові праці, в яких на основі аналізу законодавства і правозастосовної практики країн англоамериканської та континентальної правових систем проаналізовано три види судового контролю в зарубіжних кримінально-процесуальних кодексах: змагальний, інквізиційний та змішаний¹. Також у цьому дослідженні зроблено висновок, що модель судового контролю в Україні на стадії досудового розслідування належить до змішаної моделі, оскільки її визначальною ознакою є неупередженість слідчого судді, який гарантує дотримання прав і законних інтересів учасників досудового провадження.

Під час підготовки цієї статті її автор спирався на наукові напрацювання вчених, у яких більш детально розглядалися такі питання, як: поняття, сутність і значення судового контролю на стадії досудового розслідування^{2,3}; організаційно-правові засади здійснення контролю в діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України⁴; межі судового контролю при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із використанням технічних засобів⁵; загальні засади судового контролю як засобу забезпечення законності в досудовому провадженні⁶; здійснення судового контролю у випадку застосування тимчасового тримання під вартою як запобіжного заходу; особливості здійснення судового контролю під час досудового розслідування та його обмеження в

¹ Теремецький В. І. Досудове розслідування: зарубіжний досвід та практика застосування в Україні. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 69. С. 20–29. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3554989>. URL: <https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/teremetsky.pdf>

² Кисленко Д. П., Кузьмічов Я. В. Поняття та сутність судового контролю під час досудового розслідування. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 176–184.

³ Головка Б. Ю. Поняття та значення судового контролю на етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 83–85. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.17>

⁴ Романов М. Ю. Організаційно-правові засади судового контролю, прокурорського нагляду та взаємодії з громадськістю в діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 224–231. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.30>

⁵ Лісовий О. О. Межі судового контролю під час проведення НСПД, пов'язаних із використанням технічних засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 323–328. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/82>

⁶ Пеший Д. А. Судовий контроль як засіб забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 10-1, Т. 2. С. 135–138.

умовах воєнного стану¹; 2; 3.

Наукові праці вищезгаданих учених, які були проаналізовані під час підготовки цієї статті, сприяли поглибленню розуміння правової природи судового контролю на стадії досудового розслідування, а також дозволили виявити й охарактеризувати його особливості, зокрема в умовах воєнного стану.

Метою статті є комплексне дослідження правової природи судового контролю на стадії досудового розслідування в кримінальному процесі України, з'ясування його основних функцій, ознак і відмежування від суміжних правових інститутів, а також аналіз особливостей здійснення судового контролю в умовах воєнного стану з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Для досягнення поставленої мети в статті визначено такі завдання: сформулювати визначення поняття судового контролю під час досудового розслідування та визначити його основні ознаки; здійснити відмежування функції судового контролю від функції правосуддя; провести порівняльний аналіз судового контролю та інших видів контролю в межах досудового розслідування, включно з прокурорським наглядом; охарактеризувати зміст судового контролю та проаналізувати особливості здійснення окремих його складових (зокрема у разі застосування запобіжних заходів і проведення негласних слідчих дій); дослідити специфіку реалізації судового контролю в умовах воєнного стану та з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, положення ст. 129-1 Конституції України⁴ наділяють суди, окрім функції здійснення правосуддя, також функцією судового контролю, яка передбачає контроль за виконанням судового рішення. Крім цього, ч. 2 ст. 3 Конституції України визначає зміст і спрямованість діяльності держави через дотримання і гарантію нею прав і свобод людини. Оскільки судова влада є однією з форм прояву публічної правосуб'єктності держави, то в межах її діяльності має бути забезпечено контроль за дотриманням прав і свобод людини та їх гарантії суб'єктами, які здійснюють кримінальне провадження ще до розгляду справи судом, тобто на стадії досудового провадження, яке реалізується правоохоронними органами від імені держави. КПК України⁵

¹ Чорна О. В. Судовий контроль в умовах воєнного стану: чи назріли зміни до кримінального процесуального закону? *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 260–266. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221419>

² Абламська В. В. Законодавчі новели щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 2(85). С. 140–148. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.13>

³ Фомін С. Доповідь. Процесуальні аспекти: проблемні питання досудового розслідування та судового провадження в умовах воєнного стану: друга онлайн-конференція. *Верховний суд: сайт*. 20.05.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/aktyal_pytan1_kks/2024_06_11_konferencia_voen_stan

⁴ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text>

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

деталізує цю форму судового контролю, зокрема у положеннях ст. 206, де йдеться про визначення загальних обов'язків судді щодо захисту прав людини.

Аналіз змісту п. 3 ст. 5 Конвенції¹ свідчить про безпосередню легітимацію судового контролю за забезпеченням захисту прав особи у разі її первинного затримання та взяття під варту. Водночас у ст. 1 Конвенції закріплено обов'язок держав-членів забезпечити кожній особі права і свободи, передбачені Конвенцією, серед яких – право на життя, заборона катування, свобода та особиста недоторканність, право на справедливий суд тощо.

В умовах, коли щодо особи вживаються заходи правоохоронними органами в межах досудового розслідування, вона перебуває у вкрай вразливому становищі з огляду на високу ймовірність порушення зазначеного комплексу прав і свобод, що створює передумови для необхідності вжиття заходів з боку публічної адміністрації з метою подолання таких ризиків.

З огляду на поділ державної влади на три гілки, найбільш неупередженою, об'єктивною та такою, що формує баланс у реалізації повноважень різних гілок влади, є судова влада, яка покликана забезпечити контроль за діяльністю правоохоронних органів, оскільки останні представляють виконавчу складову публічної адміністрації.

В. Я. Марчак² у своїй публікації, присвяченій сутності судового контролю на стадії досудового розслідування, висловлює такі твердження:

1) впровадження цього виду контролю спрямоване на забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів людини державою в особі правоохоронних органів;

2) суб'єктом його здійснення є суд;

3) наслідками такої діяльності є відновлення порушених прав, превентивне забезпечення прав, свобод та інтересів, а також вплив на зміст діяльності правоохоронних органів у кримінальному провадженні.

О. В. Капліна³ розглядає судовий контроль як окремий напрям діяльності суду, до характерних ознак якого належать: здійснення на стадії досудового розслідування; здійснення судового контролю слідчим суддею; спрямованість змісту контролю на дотримання прав, свобод та інтересів людини; охоплення сферою контролю суспільних відносин, пов'язаних із проведенням процесуальних дій та прийняттям процесуальних рішень, зокрема щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Значення цього виду контролю полягає, з одного боку, у забезпеченні невідкладного судового захисту прав, свобод та інтересів

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

² Марчак В. Я. Судовий контроль за дотриманням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 145–146.

³ Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посібн. для підготовки до заліку / О. В. Капліна та ін. Харків: Право, 2016. С. 3–4.

учасників кримінального провадження, а з іншого – у створенні належних умов для реалізації принципу змагальності під час досудового розслідування.

Д. М. Мірковець¹ визначає судовий контроль під час досудового розслідування як попередній судовий контроль, характерними ознаками якого є: превентивний, попереджувальний, запобіжний вплив на процесуальні відносини, дії, рішення в межах цієї стадії кримінального процесу; суб'єктом такого впливу є слідчий суддя як незацікавлена у результатах досудового розслідування та неупереджена уповноважена особа; в рамках зазначених процесуальних відносин, дій, рішень гіпотетично можуть обмежуватись права осіб, які є учасниками досудового розслідування (застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій); він не обмежує процесуальну самостійність посадових осіб правоохоронних органів і не є втручанням в неї; процесуальною формою цієї діяльності слідчого судді є його ухвала як акт правозастосування, яка впливає відповідним чином на процесуальні відносини. При цьому змістом такої діяльності є перевірка законності, обґрунтованості, підтвердження або спростування юридичного значення рішень і дій органу досудового розслідування. Метою, якої досягає зазначена діяльність слідчого судді, є забезпечення законності, стабільності та передбачуваності досудового розслідування в контексті застосування заходів, що обмежують права осіб-учасників кримінального провадження.

У наведеному підході простежуються певні неточності. Зокрема, слід вказати на те, що до предмета судового контролю одночасно включаються процесуальні відносини, дії та рішення, у той час як фактично доцільно розглядати процесуальні відносини як самостійний об'єкт судового контролю, а дії та рішення – як зміст відповідних відносин, що відображає форму поведінки уповноважених правоохоронних органів.

Щодо обмеження прав, свобод та інтересів учасників досудового розслідування, слід зазначити, що підставою для здійснення судового контролю є не стільки факт обмеження, скільки наявність загрози його виникнення внаслідок поведінки правоохоронного органу, яка не відповідає приписам чинного законодавства та міжнародним стандартам захисту прав людини.

Характеристика судового контролю через використання термінів «превентивний», «попереджувальний» і «запобіжний» для визначення ознак впливу його на процесуальні відносини фактично підкреслює його функціональну спрямованість – запобігання неправомірному обмеженню або порушенню прав та свобод особи під час досудового провадження.

Що стосується визначення судового контролю як попереднього, то йдеться, насамперед, про необхідність попереднього отримання правоохоронним органом дозволу слідчого судді на обмеження прав, свобод

¹ Мірковець Д. М. Попередній судовий контроль як гарантія законності досудового розслідування та засіб забезпечення прав осіб. *Юридична наука*. 2015. № 2(104). С. 392, 401. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.44>.

та інтересів особи шляхом проведення певних процесуальних заходів або вчинення процесуальних дій.

Такий підхід цілком узгоджується зі змістом статей 132 (забезпечення кримінального провадження), 246 (проведення негласних слідчих (розшукових) дій), 297-1 (проведення спеціального досудового розслідування), 584 застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для забезпечення видачі особи (екстрадиційний арешт) Кримінального процесуального кодексу України, які передбачають дозвільний характер обмеження прав.

Натомість норми, закріплені у статтях 81 (вирішення питання про відвід), 100 (вирішення долі доказів і документів), 206 (обов'язки щодо захисту прав людини), 225 (допит свідка, потерпілого, а також особи, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого), 290 (встановлення строку ознайомлення з матеріалами кримінального провадження), 307 (прийняття рішення слідчим суддею за результатами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора) КПК України, не передбачають дозвільної функції суду щодо попереднього обмеження прав учасників кримінального провадження.

Відповідно, за таких обставин характер попереднього судового контролю щодо вказаних процесуальних ситуацій не простежується.

Є. М. Войтович¹ визначає судовий контроль як безпосередню перевірку слідчим суддею ознак законності та обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення та інших правоохоронних органів у кримінальному провадженні на будь-якій його стадії. При цьому дослідник звертає увагу на виокремлення досудового контролю, який здійснюється поза межами досудового розслідування, зокрема у випадках, коли слідчий суддя зобов'язаний перевірити законність тримання особи під вартою та звільнити її у разі виявлення ознак порушення її прав і свобод.

З викладеного випливає винятковий характер судового контролю як засобу забезпечення прав і свобод особи на стадії досудового розслідування, а також його особлива роль на будь-якій стадії кримінального провадження, коли мова йде про надзвичайну вразливість правового становища особи, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

У зв'язку з цим Є. М. Войтович² пропонує поширити судовий контроль у межах повноважень слідчого судді на інші стадії кримінального провадження стосовно застосування інших запобіжних заходів, що, з огляду на правове становище слідчого судді як суб'єкта судового контролю, заслуговує на підтримку.

Б. Ю. Головка³, досліджуючи поняття та значення судового контролю

¹ Войтович Є. М. Проблемні питання судового контролю в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 63. С. 286–287. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.49>

² Там само. С. 287.

³ Головка Б. Ю. Поняття та значення судового контролю на етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 85. DOI:

на стадії досудового розслідування, визначив його як ключовий елемент у механізмі забезпечення справедливості та захисту прав осіб, який виконує функцію забезпечення законності та об'єктивності дій органів досудового розслідування. Серед ознак цього правового інституту автор виокремлює такі: спрямованість на захист прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження; здійснення судового контролю в межах кримінально-процесуальних норм, які визначають повноваження слідчого судді; системний і універсальний характер цього інституту.

Щодо визначення функції судового контролю у співвідношенні з функцією правосуддя в контексті реалізації повноважень судової влади, у науковій літературі існують діаметрально протилежні підходи. Зокрема, Д. П. Кисленко і Я. В. Кузьмічов¹ розглядають функцію правосуддя та функцію судового контролю як два різні напрями прояву правосуб'єктності судової влади. О. А. Солдатенко і О. В. Бойко² вважають, що функція судового контролю є складовою частиною правосуддя на стадії досудового розслідування, що підтверджується положеннями ст. 5 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»³, відповідно до якої правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та згідно з визначеними законом процедурами судочинства.

Оригінальною є аргументація, відповідно до якої включення судового контролю до змісту правосуддя обґрунтовується співвідношенням правового статусу слідчого судді, прокурора та начальника слідчого підрозділу. Зокрема, останні два суб'єкти фактично виконують функції контролю, спрямованість діяльності яких під час досудового розслідування опосередковується виконанням обов'язку щодо викриття винної особи (здійснення функції кримінального переслідування). Водночас слідчий суддя вже на цій стадії (несудовій) кримінального провадження покликаний забезпечити вирішення судом завдань, пов'язаних з притягненням особи до кримінальної відповідальності, а також створити умови для досягнення належної рівноваги, за якої сторона обвинувачення не матиме гіпотетичних переваг перед стороною захисту на шляху доведення винуватості у вчиненні кримінального правопорушення.

Отже, суд виконує роль арбітра вже на стадії досудового розслідування, забезпечуючи змагальність процесу на цій стадії кримінального провадження. Це міркування цілком сприймається як обґрунтування включення судового контролю до змісту функції правосуддя, яка реалізується у такій формі в межах досудового розслідування⁴.

<https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.17>

¹ Кисленко Д. П., Кузьмічов Я. В. Поняття та сутність судового контролю під час досудового розслідування. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 177.

² Солдатенко О. А., Бойко О. В. Судовий контроль на стадії досудового розслідування. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: зб. тез доп. всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2019. С. 285.

³ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 04.10.2024).

⁴ Пеший Д. А. Судовий контроль як засіб забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014.

Зазначена аргументація дещо безпідставно включає судовий контроль до змісту правосуддя як виду діяльності суду. Такий висновок можна зробити на основі порівняння відповідних положень Конституції України та КПК України. Зокрема, згідно зі ст. 124 Конституції України¹ правосуддя є процедурою розгляду судом справ відповідної категорії (юридичний спір, кримінальне обвинувачення тощо).

Таку точку зору підтримує В. М. Лаговський², який визначає правосуддя як функцію державної влади, що має такі ознаки: розгляд і вирішення справ відповідної категорії; здійснення виключно судами; дотримання особливого процесуального порядку; визначення правосуддя як основної функції судів загальної юрисдикції; включення до його змісту додаткових функцій (правозастосовної, нормотворчої, правозахисної, представницької). Більше того, В. Т. Комзюк³ висловлює слушну думку щодо необхідності оптимізації нормативного регулювання правосуддя та основних засад судочинства в розділі VIII Конституції України, який містить положення не лише щодо правосуддя, а й щодо інших взаємопов'язаних категорій в рамках здійснення судочинства у відповідній справі.

Саме тому у розділі VIII Конституції України міститься ст. 129-1, яка визначає контроль за виконанням судового рішення як один із видів судового контролю. Отже, судовий контроль під час досудового розслідування також є видом судового контролю як однієї з функцій судової влади поряд із правосуддям. Наведені дискусійні міркування цілком слушно можуть стати основою для визначення сутності судового контролю на законодавчому рівні та його відмежування від функції правосуддя у кримінальному провадженні.

Окремого розгляду набуло питання співвідношення понять «судовий контроль», «прокурорський нагляд» та «відомчий контроль керівника слідчого підрозділу». Зазначені категорії О. П. Трохлюк⁴ розглядає в контексті створення ефективного механізму для реалізації вимог забезпечення доведеності вини, що узгоджується з наведеними вище положеннями щодо сутності функції судового контролю як складової правосуддя. При цьому відмінною рисою судового контролю порівняно з іншими видами контролю вчений визначає те, що слідчий суддя, на відміну від посадової особи правоохоронного органу, виконує одну зі складових функцій правосуддя.

М. В. Калатур⁵ детально дослідив сутність нагляду та контролю як у

№ 10-1, Т. 2. С. 137.

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text>

² Лаговський В. М. Правосуддя як основна функція судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Випуск 29. Частина 2. Том 3. С. 20.

³ Комзюк В. Т. Щодо нормативного визначення поняття і сутності правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 90–92. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.14>

⁴ Трохлюк О. Судовий контроль як механізм забезпечення доведення винуватості на стадії досудового розслідування. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2016. № 5(21). С. 197.

⁵ Калатур М. Особливості здійснення контролю й нагляду за діяльністю слідчих органів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 113–116. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663->

загально-правовому розумінні, так і в контексті досудового розслідування в структурі кримінального провадження. Спільною ознакою обох явищ є забезпечення законності діями слідчих підрозділів правоохоронних органів. Крім того, С. В. Смаглюк¹ прокурорський нагляд та судовий контроль позиціонує як основні засоби забезпечення законності, зокрема під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що характеризуються специфічними способами та формами здійснення.

Водночас нагляд здійснюється прокуратурою, тоді як контроль здійснюється низкою суб'єктів, серед яких слідчий суддя під час досудового розслідування. Функціональна спрямованість нагляду обумовлена процесуальною метою участі прокурора в кримінальному провадженні – підтримання державного обвинувачення в суді, тобто простежується як первісна, так і супутня мета цієї діяльності, де першою є підтримання державного обвинувачення в суді, а другою – забезпечення законності органами досудового розслідування.

Судовий контроль диференціюється у співвідношенні з громадським і відомчим контролем, з урахуванням його місця в структурі кримінального провадження: під час досудового розслідування, інших стадій кримінального провадження, а також у межах виконання судового рішення. Відомчий контроль, зі свого боку, поділяється на організаційний (адміністративний) та процесуальний.

Наведене дає підстави підтримати запропоновані зміни до КПК України, зокрема щодо застосування термінів «нагляд», «контроль» та «судовий контроль» під час досудового розслідування. Такий підхід узгоджується з основними складовими змісту права на справедливий суд, визначеного у ст. 6 Конвенції, особливо щодо юридичної визначеності в регулюванні відповідних суспільних відносин, які впливають на розглянуту стадію кримінального провадження.

З іншого боку, М. Ю. Романов² здійснив порівняльний аналіз зазначених форм забезпечення законності досудового розслідування (нагляду, судового контролю та громадського контролю) з урахуванням конструювання взаємодії дізнавача з прокурором, слідчим суддею та громадськістю відповідно. У цьому контексті взаємодія дізнавача зі слідчим суддею спрямована на недопущення порушення прав і свобод людини у кримінальному провадженні та забезпечення реалізації слідчим суддею визначених чинним законодавством повноважень щодо прийняття рішень про обмеження прав і свобод людини та розгляду скарг на дії дізнавача як уповноваженого суб'єкта, що здійснює досудове розслідування кримінальних проступків. Отже, здійснюється диференціація судового контролю залежно від правового статусу підконтрольної посадової особи,

5313/2020.10.19.

¹ Смаглюк С. В. Процесуальний порядок використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2023. С. 21–22.

² Романов М. Ю. Організаційно-правові засади судового контролю, прокурорського нагляду та взаємодії з громадськістю в діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 229–230. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.30>

який визначається видом кримінального провадження в контексті різновиду досудового розслідування – досудового слідства або дізнання.

У цьому контексті заслуговує на увагу точка зору Д. П. Кисленка та Я. В. Кузьмічова¹, згідно з якою необхідність легітимації обмеження конституційних прав і свобод людини розглядається як передумова застосування судового контролю в межах досудового розслідування. Зазначена думка є обґрунтованою, проте потребує доповнення: за певних обставин, наприклад, у разі оскарження дій чи бездіяльності правоохоронних органів під час досудового розслідування, коли гіпотетично можуть бути наявні ознаки правопорушень, доречніше сформулювати передумову застосування судового контролю як потребу в обмеженні конституційних прав та свобод людини або наявності ознак порушення таких прав і свобод з боку правоохоронних органів під час досудового розслідування в кримінальному провадженні.

До змісту судового контролю Д. П. Кисленко та Я. В. Кузьмічов² пропонують включити розгляд питань щодо: застосування заходів забезпечення кримінального провадження; проведення слідчих (розшукових) дій; проведення негласних слідчих (розшукових) дій; розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність правоохоронних органів. Крім того, О. П. Трохлюк³ до зазначеного кола дій у межах судового контролю додає: застосування запобіжних заходів у вигляді затримання особи; заходи щодо здійснення судового контролю за законністю затримання та тримання під вартою.

З урахуванням наведеної специфіки застосування судового контролю в межах одного з його можливих проявів, наявні наукові дослідження свідчать про таке. Реалізація взятих Україною зобов'язань, які впливають, зокрема, зі змісту Конвенції, свідчить про достатню нормативну урегульованість інституту судового контролю у чинному кримінально-процесуальному законодавстві, зокрема щодо визначення правових підстав застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, де слідчий суддя виступає гарантом прав і свобод особи. При цьому важливими соціальними умовами, за яких реалізується ця функція суду, є переконаність судді у правильності прийнятого ним рішення про обмеження прав і свобод особи, а також відповідність такої діяльності міжнародним стандартам у цій сфері⁴.

Щодо впровадження міжнародних стандартів у зміст судового контролю, важливим є підхід до комплексної оцінки факторів застосування вказаного виду обмеження прав і свобод особи в рамках кримінального

¹ Кисленко Д. П., Кузьмічов Я. В. Поняття та сутність судового контролю під час досудового розслідування. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 177.

² Там само. С. 178.

³ Трохлюк О. Судовий контроль як механізм забезпечення доведення винуватості на стадії досудового розслідування. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2016. № 5(21). С. 196.

⁴ Жук А. Судовий контроль за дотримання прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування тимчасового тримання під вартою як запобіжного заходу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 237. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.40>

провадження з позиції судової практики Європейського суду з прав людини. Зокрема, на думку І. І. Заболотного¹, на етапі прийняття рішення слідчим суддею підлягають оцінці такі фактори: дотримання процесуальних вимог національного законодавства; перевірка наявності підстав для застосування запобіжного заходу (наявність ризиків відповідної поведінки підозрюваного або обвинуваченого, обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення); врахування сукупності обставин під час обрання такого запобіжного заходу.

При цьому функція судового контролю також поширюється на сферу дії запобіжного заходу, що свідчить не лише про оцінку законності його застосування, але й про забезпечення дотримання прав і свобод особи в межах динаміки зазначених правовідносин.

Досліджуючи особливості судового контролю під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із використанням технічних засобів, О. О. Лісовий² звертає увагу на такі аспекти. Межі судового контролю забезпечують спрямування ініціативи слідчого судді на дослідження отриманих доказів відповідно до наданих йому кримінально-процесуальним законом повноважень, що обумовлює його здатність встановлювати правовий режим недопустимих доказів у рамках судового контролю щодо очевидно недопустимих доказів. Для належного забезпечення виконання функції судового контролю під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із використанням технічних засобів, пропонується наділити слідчого суддю низкою додаткових повноважень (отримання відповідної звітності, дослідження та оцінка отриманих у межах негласних слідчих (розшукових) дій доказів тощо).

Зазначені судження, насправді, більше стосуються реалізації функції правосуддя на стадії досудового розслідування, а тому виходять за межі судового контролю. Проте такі пропозиції є цілком аргументованими та створюють передумови для розширення змісту судового контролю з метою забезпечення оперативного, об'єктивного та неупередженого розгляду кримінальної справи вже на судовій стадії кримінального провадження.

З огляду на екстраординарність обставин правового режиму воєнного стану, в яких перебуває українське суспільство, нагальним є зосередження уваги на особливостях реалізації судового контролю під час досудового розслідування саме в таких умовах. Це стало передумовою для внесення відповідних змін до КПК України, зокрема щодо доповнення розділу IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану»³.

¹ Заболотний І. І. Судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26 (65). № 2-2. С. 303.

² Лісовий О. О. Межі судового контролю під час проведення НСРД, пов'язаних із використанням технічних засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 327. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/82>

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Зокрема, суддя Третьої судової палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду С. Б. Фомін¹ звертає увагу на особливості формування контрольного провадження слідчим суддею, проведення слідчих дій та застосування запобіжних заходів у невідкладних випадках із використанням відеофіксації, що дозволяє здійснювати судовий контроль у дистанційній формі за таких обставин, а також на обмеження судового контролю у разі повторного автоматичного подовження тримання під вартою.

О. В. Чорна², з урахуванням особливостей запровадження обмежень низки конституційних прав і свобод людини у зв'язку з введенням воєнного стану, таких як недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов і кореспонденції, заборона втручання в особисте і сімейне життя, свобода пересування, звертає увагу на зниження рівня реалізації міжнародно-правових стандартів захисту прав людини в Україні. У зв'язку з цим постає питання формування правового механізму в рамках кримінально-процесуального законодавства, який міг би забезпечити досягнення балансу між публічними та приватними інтересами під час реалізації процесуальних заходів у кримінальному провадженні, значущим складником якого є саме судовий контроль, обмеження якого було унормоване в змінах до КПК України. При цьому вченою пропонуються зміни як до КПК України, так і до спеціального законодавства, яке регламентує обмеження права людини на свободу та особисту недоторканність, з метою дотримання міжнародно-правових стандартів у цій сфері.

В. В. Абламська³ обґрунтовано критикує окремі зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення судового контролю, пропонуючи водночас доречні шляхи вирішення колізій, створених такими новелами кримінального процесуального законодавства, з урахуванням потреб воєнного стану. Зокрема, відзначається юридична невизначеність деяких введених термінів, які обмежують функцію судового контролю, зокрема у випадках, коли слідчий суддя замінюється прокурором через відсутність об'єктивної можливості виконання першим своїх повноважень (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України)⁴. Для усунення зазначеної невизначеності пропонується регламентація схвалення прийнятих рішень прокурором у подальшому безпосередньо слідчим

¹ Фомін С. Б. Доповідь. Процесуальні аспекти: проблемні питання досудового розслідування та судового провадження в умовах воєнного стану: друга онлайн-конференція. *Верховний суд: сайт*. 20.05.2022. URL:

https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/aktual_pytan1_kks/2024_06_11_konferencia_voen_stan

² Чорна О. В. Судовий контроль в умовах воєнного стану: чи назріли зміни до кримінального процесуального закону? *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 260–266. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221419>

³ Абламська В. В. Законодавчі новели щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 2(85). С. 142–145. DOI: <https://orcid.org/0000-0002-2415-7235>

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 04.10.2024).

суддею, що дозволить уникнути підміни функції судового контролю за таких обставин.

Водночас вченою підкреслюється, що навіть в умовах ведення бойових дій та інших надзвичайних обставин ефективно забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави. Саме ця вимога пронизує всі обмеження судового контролю у відповідних інститутах кримінального процесуального права.

Висновки. Проведене дослідження судового контролю під час досудового розслідування дозволило вирішити поставлені завдання та сформулювати такі відповідні висновки.

Передумовою здійснення судового контролю під час досудового розслідування є наявність умов, коли в межах такого розслідування щодо особи проводяться заходи правоохоронними органами, що створює вразливе становище для особи через високу ймовірність порушення її прав і свобод.

Судовий контроль під час досудового розслідування розглядається як окремий напрям діяльності суду, який спрямований на перевірку слідчим суддею законності та обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення та інших правоохоронних органів на цій стадії кримінального провадження.

Характерними ознаками судового контролю під час досудового розслідування є: здійснення на стадії досудового розслідування; суб'єктом здійснення є слідчий суддя; змістом є контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів особи; сферою, на яку поширюється контроль, є певні суспільні відносини, зокрема: застосування заходів забезпечення кримінального провадження, застосування запобіжних заходів у вигляді затримання особи, проведення слідчих (розшукових) дій, розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність правоохоронних органів, а також проведення судового контролю за законністю затримання та тримання під вартою; слідчий суддя не обмежує процесуальну самостійність посадових осіб правоохоронних органів і не втручається в неї; процесуальною формою цієї діяльності слідчого судді є його ухвала як акт правозастосування, яка впливає відповідним чином на процесуальні відносини.

Мета судового контролю під час досудового розслідування полягає у запобіганні неправомірному обмеженню та порушенню прав і свобод людини в цій стадії кримінального провадження.

Визначено співвідношення функції судового контролю з функцією правосуддя з урахуванням норм чинного законодавства та наукових досліджень цього питання. Встановлено, що судовий контроль під час досудового розслідування є окремою функцією суду, яка забезпечує дотримання прав і свобод особи на несудовій стадії кримінального провадження, а також слугує засобом для забезпечення змагальності, законності та інших складових права на справедливий суд. Виокремлено характерні риси судового контролю в порівнянні з іншими видами контролю та прокурорським наглядом.

У межах судового контролю проаналізовано дії, що стосуються: застосування заходів забезпечення кримінального провадження; застосування запобіжних заходів у вигляді затримання особи; проведення слідчих (розшукових) дій; розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність правоохоронних органів; здійснення судового контролю за законністю затримання та тримання під вартою. Деталізовано особливості здійснення судового контролю під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та при затриманні і триманні під вартою особи.

Звернуто увагу на необхідність узгодження законодавчих новел, які регламентують правовий режим судового контролю під час досудового розслідування в умовах воєнного стану, з вимогами міжнародних стандартів у сфері захисту прав і свобод людини. Наголошено на важливості досягнення компромісу між публічними та приватними інтересами, не на шкоду останнім.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері полягають у поглибленому аналізі практики застосування судового контролю на стадії досудового розслідування в умовах надзвичайних правових режимів, а також у розробленні пропозицій щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України з урахуванням стандартів захисту прав людини в період збройного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламська В. В. Законодавчі новели щодо здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 2(85). С. 140–148. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.13>.
2. Войтович Є. М. Проблемні питання судового контролю в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 63. С. 284–287. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.49>.
3. Головка Б. Ю. Поняття та значення судового контролю на етапі досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 83–85. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.17>.
4. Жук А. Судовий контроль за дотримання прав, свобод та законних інтересів підозрюваного в разі застосування тимчасового тримання під вартою як запобіжного заходу. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 233–238. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.40>.
5. Заболотний І. І. Судовий контроль у механізмі забезпечення прав людини під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2013. Т. 26 (65). № 2-2. С. 300–304.
6. Калатур М. Особливості здійснення контролю й нагляду за діяльністю слідчих органів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 111–117. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.10.19>.

7. Кисленко Д. П., Кузьмічов Я. В. Поняття та сутність судового контролю під час досудового розслідування. *Юридична наука*. 2015. № 7. С. 176–184.

8. Комзюк В. Т. Щодо нормативного визначення поняття і сутності правосуддя. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 88–92. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.14>.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text>.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

12. Лаговський В. М. Правосуддя як основна функція судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Випуск 29. Частина 2. Т. 3. С. 18–21.

13. Лісовий О. О. Межі судового контролю під час проведення НСПД, пов'язаних із використанням технічних засобів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 323–328. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/82>.

14. Марчак В. Я. Судовий контроль за дотриманням прав людини згідно з кримінальним процесуальним законодавством України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 141–147.

15. Мірковець Д. М. Попередній судовий контроль як гарантія законності досудового розслідування та засіб забезпечення прав осіб. *Юридична наука*. 2015. № 2(104). С. 392–402. DOI: <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2.44>.

16. Пеший Д. А. Судовий контроль як засіб забезпечення законності в досудовому кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 10-1, Т. 2. С. 135–138.

17. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 04.10.2024).

18. Романов М. Ю. Організаційно-правові засади судового контролю, прокурорського нагляду та взаємодії з громадськістю в діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 224–231. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.30>.

19. Смаглюк С. В. Процесуальний порядок використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2023. 279 с.

20. Солдатенко О. А., Бойко О. В. Судовий контроль на стадії досудового розслідування. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: зб. тез доп. всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2019. С. 284–285.

21. Судовий контроль під час досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посібн. для підготовки до заліку / О. В. Капліна та ін. Харків: Право, 2016. 96 с.

22. Теремецький В. І. Досудове розслідування: зарубіжний досвід та практика застосування в Україні. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 69. С. 20–29. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3554989>. URL: <https://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/11/teremetsky.pdf>.

23. Трохлюк О. Судовий контроль як механізм забезпечення доведення винуватості на стадії досудового розслідування. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2016. № 5(21). С. 195–198.

24. Фомін С. Доповідь. Процесуальні аспекти: проблемні питання досудового розслідування та судового провадження в умовах воєнного стану: друга онлайн-конференція. *Верховний суд: сайт*. 20.05.2022. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/aktyal_pytan1_kks/2024_06_11_konferencia_voen_stan.

25. Чорна О. В. Судовий контроль в умовах воєнного стану: чи назріли зміни до кримінального процесуального закону? *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 260–266. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221419>.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2023

Vladyslav I. TEREMETSKYI,

Doctor of Science in Law, Professor

(Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

JUDICIAL CONTROL DURING PRE-TRIAL INVESTIGATION IN UKRAINE: LEGAL NATURE AND PECULIARITIES UNDER MARTIAL LAW

The article provides a comprehensive study of the legal nature, structure, functions and peculiarities of judicial control at the stage of pre-trial investigation in the criminal process of Ukraine. The author emphasises that judicial control is an integral element of the mechanism for ensuring human rights and freedoms, as well as a necessary condition for the implementation of the principle of the rule of law at the pre-trial stage of criminal proceedings. It is argued that judicial control is an independent function of the judiciary, which is not limited to justice in the traditional sense and is not identical to other forms of procedural control, such as prosecutorial supervision or internal control.

The role of the investigating judge as a key subject authorised to exercise judicial control in pre-trial proceedings is analysed. The characteristics of judicial

control are identified, in particular: preventive nature, normative certainty, focus on the protection of fundamental rights, binding nature of relevant decisions, and procedural independence of the court. It is emphasised that the decisions taken by the investigating judge at this stage are mainly aimed at assessing the legality of decisions, actions or omissions of pre-trial investigation bodies, rather than establishing guilt or assessing evidence on the merits. In this regard, judicial control performs a guarantee function rather than a punitive one, aimed at preventing arbitrariness on the part of the prosecution.

Particular attention is paid to the analysis of mechanisms for ensuring judicial control under the conditions of martial law in force in Ukraine. It has been proven that even in extraordinary circumstances, the state is obliged to ensure minimum procedural guarantees, in particular regarding the right to liberty, inviolability and protection from unjustified detention. The article also examines the relationship between judicial control and international standards enshrined in the practice of the European Court of Human Rights and highlights the need for further adaptation of national criminal procedure legislation to the relevant standards.

Based on the analysis, proposals are formulated to improve the current legislation, in particular by specifying the grounds and limits of judicial review, ensuring a balance between the needs of the investigation and the protection of individual rights, and strengthening the guarantees of the independence of the investigating judge.

Keywords: *judicial control, pre-trial investigation, investigating judge, investigative (search) actions, criminal proceedings, human rights and freedoms, procedural guarantees, functions of the judiciary, rule of law, court decision, ECHR.*

Олександр Віталійович ВАПЛЯРУК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу підприємницької діяльності, як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Окрему увагу приділено основним проблемам розвитку підприємницької діяльності в умовах воєнного стану та економічної кризи. Запропоновано визначення поняття «підприємницька діяльність», та перелічено ключові особливості такої діяльності. Обстояно думку, що підприємницька діяльність контролюється й регулюється з боку держави за допомогою адміністративно-правового механізму. Запропоновано авторське визначення поняття «адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності». Визначено основні завдання адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності, зокрема: забезпечення адміністративно-правового захисту підприємницької діяльності; реалізація адміністративного контролю та нагляду за додержанням законодавства у зазначеній сфері; забезпечення додержання доброчесної конкуренції; дотримання адміністративної процедури у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців тощо. Охарактеризовано основні інструменти адміністративно-правового впливу на підприємницьку діяльність, як-то: технічне регулювання; державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності; ліцензування, стандартизація, сертифікація; надання дозволів, патентів, квот; державна економічна підтримка суб'єктів підприємницької діяльності тощо. Обґрунтована теза, що підприємницька діяльність є об'єктом впливу норм адміністративного права. Констатовано, що підприємницька діяльність є складним, багатоаспектним об'єктом адміністративно-правового регулювання. З'ясовано, що завдяки спеціальним адміністративним інструментам держава забезпечує дотримання законності, захист публічних інтересів і створює умови для сталого розвитку бізнесу. Резюмовано, що підприємницька діяльність, як об'єкт адміністративно-правового регулювання характеризується поєднанням економічної свободи та адміністративно-правового нагляду й контролю. У статті визначено основні характерні особливості підприємницької діяльності, як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: адміністративне право, об'єкт адміністративно-правових відносин, підприємництво, підприємницька діяльність, правове регулювання.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану відбувається поступовий занепад національної економіки. За таких обставин ключовим фактором економічної розбудови виступатиме підприємницька діяльність, яка, за сприятливих для розвитку умов, забезпечує створення нових робочих місць, зростання внутрішнього валового продукту (далі – ВВП) та, загалом, підвищення рівня життя населення. Підприємницька діяльність є незамінним елементом соціально-економічного розвитку країни, утім сьогодні розвиток цієї сфери перебуває у кризі через наступні складнощі, які полягають у: 1) складному правовому регулюванні, зокрема, частій зміні законодавства, наприклад, скасування Господарського кодексу України; 2) відсутності стабільної податкової політики та високих податках; 3) корупції та недовірі до публічно-правових інституцій, які обумовлюють непрозорі умови ведення бізнесу; 4) обмеженому доступі до кредитування, що включає високі кредитні ставки, складні умови отримання позик тощо. Зазначені проблеми стримують розвиток малого та середнього бізнесу в Україні. Позитивний потенціал у вирішенні окреслених проблем має належне адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності. Адже, саме адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності в Україні спрямоване на встановлення прозорих та чітких правил провадження такої діяльності, захист прав підприємців та забезпечення економічної стабільності, що актуалізує теоретико-правове дослідження проблематики особливостей підприємницької діяльності, як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Дослідженню адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності у тій чи іншій мірі присвячували свої наукові доробки такі вітчизняні вчені, як-то: Б. В. Авер'янов, Г. В. Атаманчук, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, С. М. Гусаров, І. Г. Діхтяр, Ф. О. Журавка, А. М. Захарченко, С. В. Ківалов, А. Т. Комзюк, К. Б. Левченко, Л. В. Могілевський, О. М. Музичук, В. В. Сокурєнко, О. О. Шевчук, О. М. Юхимюк та багато інші. Попри зазначене, проблематика особливостей підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання ще досі залишається малодослідженою, що обумовлює потребу проведення відповідного теоретико-правового дослідження.

Тому *метою статті* є визначення особливостей підприємницької діяльності як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні національна економіка перебуває у стані стагнації, що обумовлює необхідність і важливість прийняття владою рішень щодо створення належних умов для підтримання та розвитку підприємницької діяльності, оскільки саме підприємці є рушійною силою економічного зростання держави. Підприємницька діяльність дає стимул до високої продуктивності праці, отримання прибутку і зрештою кращого задоволення суспільних потреб. Саме суб'єкти підприємницької діяльності сплачують левову частину податків до місцевих та державного бюджету України, а також створюють нові робочі місця, що

вирішує частину проблем на ринку праці. З урахуванням зазначеного, можна дійти висновку, що для розвитку підприємницької діяльності в Україні необхідне, передусім, належне правове регулювання, у тому числі і адміністративно-правове. Для вирішення завдань, поставлених у цьому теоретико-правовому дослідженні, передусім, необхідно з'ясувати визначення поняття «підприємницька діяльність».

Загальні засади і правову основу підприємницької діяльності складає, зокрема, Господарський кодекс України (далі – ГК України). Так, у положеннях господарського законодавства «підприємницька діяльність – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку»¹.

У свою чергу, економісти розглядають підприємницьку діяльність як «рушійну силу економічного прогресу». Так, Ф. П. Шульженко визначає підприємництво як «дії, спрямовані на отримання результату негайно, а економічний розвиток – це результат дій»². Не підлягає сумніву, що підприємницьку діяльність можна розглядати, як економічну категорію, адже підприємництво є провідним сектором ринкової економіки, і відповідно здійснює вплив на економічний розвиток держави.

Представники юридичної школи надають більш розширене тлумачення змісту поняття «підприємницька діяльність». Зокрема, В. О. Сизоненко, зазначає, що підприємницька діяльність – це «здійснювана на власний ризик не заборонена законом ініціативна, систематична діяльність фізичних осіб або юридичних осіб (підприємців), спрямована на одержання прибутку від такої діяльності, заснована на приватній або на іншій формі власності»³. Науковець розкриває зміст підприємницької діяльності через її основні ознаки, зазначаючи про те, що ця діяльність є: систематичною; ініціативною; відповідальною; основна мета якої полягає в одержанні прибутку.

Автори посібника «Підприємництво та його організаційно-правові засади» визначають поняття «підприємницька діяльність» через розкриття його змісту, до якого, на думку вчених такі складові, як-то: 1) «форма економічної активності – це свобода вибору напрямів і методів діяльності, самостійність у прийнятті рішень, орієнтація на досягнення успіху, отримання прибутку, відповідальність за прийняті рішення, їх наслідки та пов'язаний з ними ризик»; 2) «відповідний стиль і тип поведінки – це ініціатива, пошук нетрадиційних рішень, масштабність і ризик, ділова хватка»; 3) «відповідна економічна функція – вдосконалення державного механізму, постійне оновлення економіки, створення інноваційної сфери»⁴.

¹ Господарський кодекс України: Кодекс; Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

² Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава: сутність, проблеми політичної модернізації : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 23.00.02 . К., 2009. С. 102–105.

³ Сизоненко В. О. Сучасне підприємництво : навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2008. С. 5.

⁴ Рибницький Г. В. Форми підприємницької діяльності. *Науковий вісник Міжнародного*

Серед особливостей підприємницької діяльності вчені також виділяють, зокрема: 1) самостійність економічної діяльності, що означає розподіл прибутку підприємцем на власний розсуд; 2) здійснення підприємницької діяльності фізичними/юридичними особами, які у встановленому законодавством порядку пройшли процедуру державної реєстрації, після чого здобули статус суб'єкту підприємницької діяльності; 3) здійснення такої діяльності без примусу; 4) ініціативність діяльності, що спрямована на реалізацію своїх здібностей у суспільстві та задоволення потреб споживача; 5) ризикованість діяльності; 6) спрямованість на систематичне отримання прибутку; 7) здійснення у встановлених законодавством видах і формах, наприклад: виробнича; торговельна (комерційна); фінансово-кредитна діяльність тощо¹. Тож, з наведеного стає зрозуміло, що підприємницька діяльність орієнтована не тільки на отримання прибутку, а й на створення цінності для задоволення потреб споживача, для цієї діяльності притаманна гнучкість, що дозволяє швидко підлаштовуватися до змін економічного ринку.

Враховуючи викладені наукові підходи, під підприємницькою діяльністю пропонуємо розуміти процес організації та управління ресурсами, з метою створення цінності для споживачів і отримання економічної вигоди, що здійснюється самостійно та на власний розсуд суб'єктом господарювання через систематичне впровадження інноваційних рішень, адаптацію до ринкових умов та відповідність правовим нормам.

Серед ключових особливостей підприємницької діяльності пропонуємо виокремити: самостійність; ініціативність; прибутковість; інноваційність; систематичність; адаптованість до ринкової економіки; відповідність законодавчим нормам; відносна незалежність.

Принагідно, слід зазначити щодо самостійності та незалежності суб'єктів підприємницької діяльності, що мають певні межі, не дивлячись на свободу вибору виду господарської діяльності, спосіб реалізації здібностей таких суб'єктів та їх фінансових ресурсів на шляху отримання прибутку, у будь-якому випадку підприємницька діяльність контролюється й регулюється з боку держави за допомогою адміністративно-правового механізму. Так, регулювання і контроль з боку держави за підприємницькою діяльністю здійснюється з метою дотримання законності, захисту прав споживачів та суб'єктів підприємницької діяльності, а також підтримки економічної стабільності. З цього слідує, що правовідносини, які складаються у сфері підприємницької діяльності безпосередньо виступають також об'єктом адміністративно-правового регулювання. Тобто, правове регулювання підприємницької діяльності здійснюється згідно із визначеними державою правилами поведінки для цієї сфери, які забезпечуються державним регулюванням та контролем, що здійснюються завдяки різноманітним правовим методам і засобам, у тому

гуманітарного університету, 2014. Вип. 10-1 (1). С. 209–211.

¹ Мадзігон В. М., Вачевський М. В. Підприємництво: причини виникнення і форми існування, підготовка молоді до підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми економіки*, 2010. № 7 (109). С. 11.

числі, адміністративно-правовим.

Для того, щоб обґрунтувати наведену тезу, необхідно звернутися до тлумачення поняття «адміністративно – правове регулювання». Так, відповідно до тлумачної словникової літератури «регулювати» - впорядковувати щось, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі»¹. Отже, слово «регулювати» означає підпорядковувати. Правове регулювання покликане підпорядковувати ті чи інші суспільні правовідносини нормам закону. Так, О. М. Бандурка визначає правове регулювання «як форму соціального реагування відповідно до вимог норм права, засновану на усвідомленні суб'єктами права своїх прав та обов'язків»². На переконання Л. О. Макаренка правове регулювання – це «спеціально юридичний вплив права на поведінку»³. Мета правового регулювання досягається завдяки адресному правовому впливу на відповідні правовідносини, що здійснюється завдяки правовим засобам. Таким чином під правовим регулюванням пропонуємо розуміти здійснюваний державною юридичний вплив на суспільні правовідносини, що здійснюється за допомогою правових форм та методів, з метою систематизації та упорядкування таких правовідносин.

Правове регулювання підприємницької діяльності являє собою сукупність правових норм і методів, завдяки яким держава встановлює правила провадження такої діяльності, визначає права та обов'язки суб'єктів підприємницької діяльності, забезпечує захист інтересів споживачів і держави. Значну роль у регулюванні підприємницької діяльності відіграє адміністративно-правове регулювання. Адже, підприємницька діяльність здійснюється суб'єктами господарювання самостійно і на власний розсуд, утім з урахуванням встановлених державою загальнообов'язкових правил поведінки у цій сфері. Тому, можна резюмувати, що підприємницька діяльність є об'єктом впливу норм адміністративного права, які регулюють правовідносини у зазначеній сфері.

Саме вплив адміністративно-правового регулювання формує правове підґрунтя для організації діяльності учасників відповідних адміністративних правовідносин⁴. Аналізуючи тлумачення терміну «адміністративно-правове регулювання», надане науковцями, вбачається, що їх точки зору з цього питання часто співпадають у тому, що ключовою відмінністю такого правового регулювання є спеціальний вплив адміністративно-правових засобів на правовідносини, з метою їх упорядкування. Наприклад, В. І. Теремецький розглядає адміністративно-

¹ Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т.; Т. 8. К., 1977. 772 с. URL: <http://sum.in.ua/s/reghuljuvaty#:~:text=>

² Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев та ін.; МВС України. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. С. 12.

³ Макаренко Л.О. Теоретичні закономірності дії правових приписів: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: НАН України, 2004. С. 132.

⁴ Теорія держави і права : навчальний посібник: упоряд. В. В. Галунько, Г. О. Пономаренко, В. К. Шкарупа / за заг. ред. В. К. Шкарупи. Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2007. С. 114.

правове регулювання, «як цілеспрямований вплив правових норм, прийнятих державою, який забезпечується відповідними адміністративно-правовими засобами, за допомогою якого врегульовуються суспільні відносини»¹.

Серед особливостей адміністративно-правового регулювання вчені-адміністративісти виокремлюють наступні: а) нерівність сторін адміністративно-правових відносин, що обов'язково включає домінуючий компонент між суб'єктом владних повноважень і суб'єктом адміністративного впливу; б) «суб'єкт управління, як правило, наділений державно-владними повноваженнями щодо об'єкта управління»; в) об'єкт управління повинен підкорюватися владним приписам суб'єкта владних повноважень². Отже, адміністративно-правове регулювання – є здійснюваний за допомогою адміністративно-правових засобів специфічний правовий вплив на відповідні правовідносини, метою якого є нагляд і контроль з боку суб'єктів владних повноважень за виконанням відповідними суб'єктами правил поведінки, встановлених державою.

У свою чергу адміністративно-правове регулювання підприємницької діяльності здійснює регулюючий вплив на правовідносини, що складаються у зазначеній сфері, що здійснюється уповноваженими суб'єктами владних повноважень із використанням специфічних правових методів і правових засобів. Основними завданнями адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності є: забезпечення адміністративно-правового захисту підприємницької діяльності; реалізація адміністративного контролю та нагляду за додержанням законодавства у зазначеній сфері; забезпечення додержання добросовісної конкуренції; дотримання адміністративної процедури у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців тощо.

Зазначені завдання адміністративно-правового регулювання реалізуються за допомогою визначених у законі інструментів адміністративно-правового впливу. Так, відповідно до ч. 2 ст. 12 ГК України основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання, зокрема і суб'єктів ПД, є: «державне замовлення»; «ліцензування, патентування і квотування»; «технічне регулювання»; «застосування нормативів та лімітів»; «регулювання цін і тарифів»; «надання інвестиційних, податкових та інших пільг»; «надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій»³.

Таким чином, інструментами адміністративно-правового впливу на підприємницьку діяльність є: технічне регулювання; державна реєстрація суб'єктів підприємницької діяльності; ліцензування, стандартизація, сертифікація; надання дозволів, патентів, квот; державна економічна

¹ Теремецький В. І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2012. № 1 (35). С. 51.

² Адміністративне право України: навчальний посібник: Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Загальна частина. Вид. 2-ге, доповнене. Львів: СПОЛІМ, 2021. С. 42.

³ Господарський кодекс України: Кодекс; Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

підтримка суб'єктів підприємницької діяльності тощо.

Тож, у контексті дослідження підприємницької діяльності, як об'єкту впливу адміністративно-правового регулювання, слід зазначити, що «держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів»¹, а тому у даному випадку держава здійснює контролюючий, регуляторний вплив на сфері підприємницької діяльності. Так, адміністративно-правове регулювання здійснює регулюючий вплив на окремі об'єкти у адміністративно-правових відносинах. На аргументовано точку зору І. Ф. Коржа «об'єктом є те, що підлягає науковому дослідженню за допомогою прийомів і засобів гносеології». Науковець влучно зазначає про те, що «у процесі наукового дослідження вихідні емпіричні знання про об'єкт доповнюються теоретичними знаннями, тобто системою понять про основні суттєві властивості, ознаки і характеристики об'єкту, що досліджується». Вчений стверджує, що «до об'єкту будь-якої галузевої правової науки окрім держави і права, входять також правовідносини, що складаються у певній сфері суспільного життя». Саме такі правовідносини складають базис об'єкта правової науки². Зазначене обґрунтовує тезу про те, що підприємницька діяльність виступає об'єктом адміністративно-правового регулювання.

Висновки. Таким чином сфера підприємницької діяльності в Україні контролюється та регулюється державою за допомогою відповідного адміністративно-правового механізму. Підприємницька діяльність провадиться згідно зі визначеними державою правилами поведінки, забезпечення виконання яких відбувається завдяки адміністративно-правовим методам і засобам. З наведеного слідує, що підприємницька діяльність є об'єктом адміністративно-правового впливу. Як об'єкт адміністративно-правового регулювання, підприємницька діяльність характеризується поєднанням економічної свободи та адміністративно-правового нагляду та контролю, що має свої специфічні особливості, які обумовлюють підхід держави до її правового регулювання, зокрема: 1) економічний характер підприємницької діяльності – основною метою здійснення підприємницької діяльності є отримання прибутку, що обумовлює застосування господарського, податкового та адміністративного законодавства; 2) наявність публічного інтересу у регулюванні – адміністративно-правове законодавство забезпечує баланс між приватно-правовими інтересами суб'єктів господарської діяльності та публічно-правовими інтересами держави та її органів; 3) дозвільний характер окремих видів підприємницької діяльності – державні органи здійснюють контроль за дотриманням умов ліцензування, отримання відповідними суб'єктами дозволів та можуть застосовувати санкції у разі вчинення

¹ Смолин Г. В. Господарське право України: Загальна частина: Навч. посібн. 2-ге вид. доповн. і переробл. Львів: ЗУКЦ, 2011. С. 48.

² Корж І. Ф. Об'єкт і предмет наукового дослідження в інформаційній сфері. *Інформація і право*. № 3 (22). 2017. С. 25.

порушень; 4) ризиковий характер діяльності - підприємницька діяльність завжди пов'язана з ризиками, тому держава створює механізми захисту бізнесу від надмірного адміністративного тиску; 5) динамічність та адаптивність діяльності – підприємницька діяльність швидко реагує на зміни ринку, тому адміністративне регулювання повинно бути гнучким і пристосовуватися до таких змін; 6) наявність наглядових та контрольних функцій держави – держава контролює дотримання адміністративно-правового законодавства через перевірки (інспекції), які здійснюються відповідними державними органами; 7) вплив адміністративних процедур на здійснення підприємницької діяльності – така діяльність підпорядковується адміністративним процедурам, зокрема, державна реєстрація; ліцензування; звітність тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Бандурки ; О. І. Безпалова, О. В. Джафарова, С. М. Князев та ін.; МВС України. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. 242 с.
2. Адміністративне право України: навчальний посібник: Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін. Загальна частина. Вид. 2-ге, доповнене. Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с.
3. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т.; Т. 8. К., 1977. 772 с. URL: <http://sum.in.ua/s/reghuljuvaty#:~:text>.
4. Господарський кодекс України: Кодекс; Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
5. Корж І. Ф. Об'єкт і предмет наукового дослідження в інформаційній сфері. *Інформація і право*. № 3 (22). 2017. С. 22–29.
6. Мадзігон В. М., Вачевський М. В. Підприємництво: причини виникнення і форми існування, підготовка молоді до підприємницької діяльності. *Актуальні проблеми економіки*, 2010. № 7 (109). С. 3–12.
7. Макаренко Л. О. Теоретичні закономірності дії правових приписів: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: НАН України, 2004. 191 с.
8. Рибницький Г. В. Форми підприємницької діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 2014. Вип. 10-1 (1). С. 209–211.
9. Сизоненко В. О. Сучасне підприємництво : навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2008. 440 с.
10. Смолин Г. В. Господарське право України: Загальна частина: Навч. посібн. 2-ге вид. доповн. і переробл. Львів: ЗУКЦ, 2011. 428 с.
11. Теорія держави і права : навчальний посібник: упоряд. В. В. Галунько, Г. О. Пономаренко, В. К. Шкарупа / за заг. ред. В. К. Шкарупи. Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2007. 280 с.

12. Теремецький В. І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2012. № 1 (35). С. 50–54.

13. Шульженко Ф. П. Соціально-правова держава: сутність, проблеми політичної модернізації : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 23.00.02 . К., 2009. 412 с.

Стаття надійшла до редакції 28.07.2023

Oleksandr V. VAPLYARUK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of entrepreneurial activity as an object of administrative-legal regulation. Special attention is paid to the main problems of the development of entrepreneurial activity under martial law and economic crisis. A definition of the concept of "entrepreneurial activity" is proposed, and the key features of such activity are listed. The opinion is substantiated that entrepreneurial activity is controlled and regulated by the state using an administrative-legal mechanism. The author's definition of the concept of "administrative-legal regulation of entrepreneurial activity" is proposed. The main tasks of administrative-legal regulation of entrepreneurial activity are determined, in particular: ensuring administrative-legal protection of entrepreneurial activity; implementation of administrative control and supervision over compliance with legislation in the specified area; ensuring compliance with fair competition; compliance with the administrative procedure in the field of state registration of legal entities and individual entrepreneurs, etc. The main instruments of administrative and legal influence on entrepreneurial activity are characterized, such as: technical regulation; state registration of business entities; licensing, standardization, certification; granting of permits, patents, quotas; state economic support for business entities, etc. The thesis is substantiated that entrepreneurial activity is an object of influence of administrative law norms. It is stated that entrepreneurial activity is a complex, multifaceted object of administrative and legal regulation. It is found out that thanks to special administrative instruments, the state ensures compliance with the law, protects public interests and creates conditions for sustainable business development. It is summarized that entrepreneurial activity, as an object of administrative and legal regulation, is characterized by a combination of economic freedom and administrative and legal supervision and control. The article identifies the main characteristic features of entrepreneurial activity, as an object of administrative and legal regulation.

Keywords: *administrative law, object of administrative and legal relations, entrepreneurship, entrepreneurial activity, legal regulation.*

Олег Олександрович САХОН*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УПРАВЛІНЬ ОПЕРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті наголошено на тому, що діяльність будь-якого органу публічної влади складається із системи взаємопов'язаних завдань, частина з яких, найбільш фундаментальна, органічно постає із державної політики та визначена на нормативно-правовому рівні, а частина відображає основні тенденції розвитку суспільства та держави, останні цифрові та технологічні надбання людства, у тому числі й кризові випробування, які постають перед державою, зокрема епідемії (пандемії), надзвичайні ситуації та воєнний стан.

Стверджується, що в основі завдань забезпечення національної безпеки лежать бойові завдання, які постають тактичним інструментом їх реалізації в умовах ведення активних бойових дій. Завдання забезпечення національної безпеки визначають цілі та масштаби бойових завдань, формуючи світоглядні, організаційні, нормативно-правові основи їх здійснення, визначаючи їх покликання з огляду на комплексне бачення основних загроз політичній, військовій, економічній та інформаційній безпеці. Зазначено, що особливості втілення завдань із забезпечення національної безпеки тісно пов'язані з контекстом, у межах якого здійснюється їх безпосередня реалізація. Цей контекст формують динаміка бойових дій, зовнішньополітична складова, а також актуальні економічні, фінансові проблеми.

Наголошено, що з огляду на окреслені положення до провідних завдань управлінь оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України як суб'єктів забезпечення національної безпеки, які особливо актуалізувалися в умовах повномасштабного вторгнення, слід віднести: захист державного суверенітету та територіальної цілісності; охорону критичної інфраструктури; оперативну та бойову підготовку військовослужбовців; міжнародне співробітництво у сфері забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: завдання, управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України, суб'єкти забезпечення національної безпеки, воєнний стан, критична інфраструктура, бойова підготовка.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого органу публічної влади складається із системи взаємопов'язаних завдань, частина з яких, найбільш фундаментальна, органічно постає із державної політики та визначена на

нормативно-правовому рівні, а частина відображає основні тенденції розвитку суспільства та держави, останні цифрові та технологічні надбання людства, у тому числі й кризові випробування, які постають перед державою, зокрема епідемії (пандемії), надзвичайні ситуації та війсьний стан.

Діяльність широкого кола правоохоронних органів і військових формувань, у тому числі Національної гвардії України, у сфері забезпечення національної безпеки перебувала у фокусі уваги таких дослідників, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, П. Д. Біленчук, С. Ф. Денисюк, В. М. Дубінчак, М. В. Завальний, Т. О. Коломоєць, А. Т. Комзюк, А. М. Куліш, К. Б. Левченко, М. М. Литвин, А. В. Луньков, А. Ф. Мельник, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, С.С. Овчарук, М. П. Пихтін, В. М. Плішкін, О. Ю. Синявська, А. О. Собакар, Є. Ю. Соболев, В. В. Сокуренько та інші науковці. Втім, слід звернути увагу на те, що вчені поза своєю увагою залишили питання завдань діяльності управлінь оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України як суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Мета статті полягає в тому, щоб встановити систему завдань діяльності управлінь оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України як суб'єктів забезпечення національної безпеки. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати погляди дослідників стосовно розуміння сутності та системи завдань забезпечення національної безпеки держави; виокремити провідні завдання управлінь оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України як суб'єктів забезпечення національної безпеки: захист державного суверенітету та територіальної цілісності; охорону критичної інфраструктури; оперативну та бойову підготовку військовослужбовців; міжнародне співробітництво у сфері забезпечення національної безпеки.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором вперше у ході осмислення досліджуваної проблематики було зроблено особливий акцент на специфіці завдань із забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Слід почати з того, що в царині національної безпеки вплив воєнного стану став особливо відчутним з огляду на те, що саме на суб'єктів забезпечення національної безпеки у таких умовах покладається ціла низка завдань, нерозривно пов'язаних із захистом державного суверенітету та територіальної цілісності України.

В. О. Антонов до завдань забезпечення національної безпеки держави відносить наступні: «1) відновити територіальну цілісність в Україні та цілісність її демократичних інститутів по всій території, здійснити реінтеграцію тимчасово окупованих територій після їх звільнення; 2) розробити (уточнити) концепції, доктрини, стратегії, інші керівні документи, у тому числі науково обґрунтовані рекомендації та пропозиції стосовно прийняття управлінських рішень держави у сфері національної

безпеки та їх реалізації; 3) створення та підтримку готовності до застосування сил і засобів системи забезпечення національної безпеки, у тому числі удосконаленні її організаційної структури, кадрового, матеріально-технічного, фінансового та інформаційного забезпечення; 4) організацію підготовки сил і засобів системи забезпечення національної безпеки до їх застосування згідно зі штатним призначенням; безпосереднє керівництво структурними елементами системи забезпечення національної безпеки; 5) локалізацію, деескалацію та врегулювання конфліктів (кризових ситуацій) у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави, ліквідацію їхніх наслідків; 6) здійснення планової та оперативної діяльності щодо забезпечення національної безпеки, у тому числі спільно з міжнародними структурами безпеки та в рамках укладених договорів у сфері безпеки; 7) комплексний моніторинг факторів, які здійснюють негативний вплив на національну безпеку, у тому числі прогнозування, виявлення та оцінка загроз, їхніх джерел і наслідків прояву; 8) комплексний моніторинг факторів, які здійснюють позитивний вплив на національну безпеку, у тому числі прогнозування, виявлення та оцінка додаткових можливостей для забезпечення досягнення національних інтересів; 9) координацію діяльності сил і засобів системи забезпечення національної безпеки, контроль за здійсненням заходів щодо забезпечення національної безпеки, оцінку результативності дій та витрат на проведення цих заходів»¹.

Слід зазначити, що в основі завдань забезпечення національної безпеки лежать бойові завдання, які постають тактичним інструментом їх реалізації в умовах ведення активних бойових дій. Завдання забезпечення національної безпеки визначають цілі та масштаби бойових завдань, формуючи світоглядні, організаційні, нормативно-правові основи їх здійснення, визначаючи їх покликання з огляду на комплексне бачення основних загроз політичній, військовій, економічній та інформаційній безпеці.

Водночас Д. Г. Павленко, Ю. В. Семенюк, Ю. М. Лисецький стверджують, що «основні завдання забезпечення національної безпеки – це захист державного ладу; захист суспільного ладу; забезпечення територіальної недоторканності й суверенітету; забезпечення політичної та економічної незалежності нації; забезпечення здоров'я нації; охорона громадського порядку; боротьба зі злочинністю; забезпечення техногенної безпеки; захист від загроз стихійних лих»².

Слід бути свідомими того, що завдання забезпечення національної безпеки походять від державної політики, яка є повноважним розподілом суспільних ресурсів державним сектором, що відображає тип ціннісної орієнтації державного сектора. Етичний вимір є основним питанням державної політики, а також є найважливішим атрибутом державної

¹ Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. К. : ТАЛКОМ, 2017. С. 245–246.

² Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2021. № 3. Том 32 (71). С. 105.

політики. Це підкреслює етичний вимір державної політики, що пов'язано з прогресом у розвитку етичних цінностей соціального управління та державної політики. Публічність є невід'ємною вимогою державної політики та етичною основою суспільних інтересів державної політики. Етичні цінності державної політики безпосередньо впливають на державну політику, іншими словами, на те, яку етичну цінність ми матимемо та яку державну політику ми будемо проводити. Через побудову збалансованого механізму інтересів державної політики, культивування етичного механізму для функціонування державної політики, а також розвиток етичної культури ми можемо встановити та досягти принципу чесності та справедливості та ядра орієнтації на людину в етичному вимірі державної політики¹.

Згідно зі Стратегією забезпечення державної безпеки «основними завданнями державної політики у сфері забезпечення державної безпеки є: розвиток спроможностей суб'єктів системи забезпечення державної безпеки щодо своєчасного попередження, виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз державній безпеці України, запобігання та протидії таким загрозам; удосконалення контррозвідувального забезпечення державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, оборонного, економічного і науково-технічного потенціалу, економічної безпеки, об'єктів критичної інфраструктури від впливу суб'єктів розвідувально-підривної діяльності; забезпечення дієвості контррозвідувального режиму в державі, усунення або локалізація причин та умов, що призводять до розвідувальної, терористичної, диверсійної та іншої діяльності суб'єктів розвідувально-підривної діяльності; системна протидія економічному тероризму як суспільно небезпечній діяльності, спрямованій на дестабілізацію та/або завдання іншої шкоди економіці з метою досягнення політичних цілей, економічної вигоди або примушування органів державної влади, міжнародних організацій, юридичних чи фізичних осіб учинити певні дії або утриматися від їх учинення тощо»².

Слід також бути свідомими, що особливості втілення завдань із забезпечення національної безпеки тісно пов'язані з контекстом, у межах якого здійснюється їх безпосередня реалізація. Цей контекст формують динаміка бойових дій, зовнішньополітична складова, а також актуальні економічні, фінансові проблеми. Цей контекст є вельми мінливим, породжуючи необхідність постійного його врахування у щоденних управлінських рішеннях.

Відповідно до Положення про орган військового управління оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України «основними завданнями територіального управління НГУ є: 1)

¹ Huang D., Wang X. The ethical dimension of public policy: transition, basis and implementation. In: 5th International Conference on Public Administration. Chengdu, 23-25 October 2009. P. 105.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16.02.2022 року № 56/2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>.

забезпечення безпосереднього керівництва з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами, що входять до складу оперативно-територіального об'єднання, їх бойової та мобілізаційної готовності, комплектування їх особовим складом, озброєнням, військовою технікою і матеріально-технічними засобами; 2) підготовка всіх видів службово-бойової діяльності підпорядкованих з'єднань, військових частин і підрозділів та координація їх спільних дій під час виконання завдань за призначенням; 3) участь у забезпеченні реалізації державної політики з питань діяльності Національної гвардії України; 4) організація виконання підпорядкованими з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами завдань, покладених на оперативно-територіальне об'єднання; 5) планування в межах своєї компетенції застосування з'єднань, військових частин і підрозділів, що входять до складу оперативно-територіального об'єднання»¹.

Слід звернути увагу на специфіку завдань із забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану. Так, Законом України «Про правовий режим воєнного стану» встановлюється, що «за рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію в установленому порядку указом Президента України, утворені відповідно до законів України військові формування залучаються разом із правоохоронними органами до вирішення завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану, згідно з їх призначенням та специфікою діяльності»².

З огляду на окреслені положення до провідних завдань управлінь оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України як суб'єктів забезпечення національної безпеки, які особливо актуалізувалися в умовах повномасштабного вторгнення, слід віднести: захист державного суверенітету та територіальної цілісності; охорону критичної інфраструктури; оперативну та бойову підготовку військовослужбовців; міжнародне співробітництво у сфері забезпечення національної безпеки.

Щодо захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, то дане завдання успішно виконувалося управліннями оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України починаючи з 2014 року. Зокрема, «як перший приклад найбільш удалого застосування підрозділів НГУ в протидії актам гібридної агресії можна також навести спеціальну операцію щодо нейтралізації сепаратистського руху в Харкові з відновленням державного управління та визволенням від захоплення проросійськими протиправними елементами Харківської обласної державної адміністрації. Своєчасне, активне та рішуче застосування спеціальних підрозділів НГУ на етапі зародження нового осередку

¹ Про затвердження Положення про орган військового управління оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.07.2014 р. № 681 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0890-14#Text>.

² Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text>.

сепаратистського опору конституційному ладові України цілковито унеможливило подальший розвиток подій за донецьким сценарієм. Можна стверджувати, що в разі відсутності вчасного втручання та, як наслідок, проголошення сепаратистами так званої «Харківської народної республіки», втягування одного з найбільших промислових регіонів України у вогнище гібридної війни мало б катастрофічні наслідки для незалежності та державності України¹. Проте плани держава-агресор не полишила плани щодо захоплення Харківської області. Вже в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України відіграли важливу роль у стримуванні та нейтралізації ворожих підрозділів.

Щодо реалізації завдання управлінь оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України із охорони критичної інфраструктури, то важливість окресленого завдання постає із того, що електростанції, лікарні та очисні споруди – лише деякі з найважливіших компонентів інфраструктури. Кожен з них безпосередньо впливає на якість життя суспільства. Разом вони утворюють систему, функціонування якої гарантує безпеку та стабільність держави. Отже, забезпечення ефективного захисту критичної інфраструктури сьогодні є одним із найважливіших викликів для операторів цієї інфраструктури, публічного управління та служб безпеки. Технічна інфраструктура, людські помилки, а також кримінальні, терористичні та інші злочини можуть бути загрозою для роботи критичної інфраструктури².

Водночас, як стверджують зарубіжні дослідники, критичні інфраструктури відіграють життєво важливу роль у підтримці сучасного суспільства. Надійність, продуктивність, безперервна робота, безпека, обслуговування та захист критичної інфраструктури є національними пріоритетами для країн у всьому світі. Слід звернути увагу на деякі складні сфери, пов'язані із захистом критичної інфраструктури, такі як управління та управління безпекою, захищені мережеві архітектури, самовідновлення, моделювання та симуляція, ситуаційна обізнаність, а також управління довірою та конфіденційність³. Так, охорона критичної інфраструктури виступає основою забезпечення національної безпеки, стійкості сил безпеки та оборони, безперебійного функціонування промисловості, енергетики, сільського господарства, що потребує від держави впровадження новітніх підходів для забезпечення її кіберзахисту, екологічності, унеможливлення будь-яких корупційних проявів, пов'язаних із її функціонуванням.

Характеризуючи завдання оперативної та бойової підготовки військовослужбовців, слід звернути увагу на позицію В. В. Сокурєнка, який

¹ Як Національна гвардія запобігла існуванню так званої ХНР / Національна гвардія України. URL: <http://ngu.gov.ua/ua/news/yak-nacgvardiya-zapobigla-isnuvannnyu-takzvanoj-hnr>.

² Grenda B., Slachcinska E., Majdan P. Improving the critical infrastructure protection system. In: 30th International Business-Information-Management-Association Conference. Madrid, 08-09 November 2017. P. 1204

³ Alcaraz C., Zeadally S. Critical infrastructure protection: Requirements and challenges for the 21st century. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*. 2015. № 8. P. 53.

стверджує, що «у межах функціонування власної цілісної системи реагування на внутрішні та зовнішні загрози національній безпеці нашої держави (їх виявлення та нейтралізацію, а також запобігання їх настанню у майбутньому) важливого значення набуває оновлення підходів до підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони шляхом запровадження інтегрованої системи освіти для персоналу сектору безпеки і оборони, в межах якої мають бути одночасно дотримані принципи спеціалізації та індивідуалізації підготовки кадрів, орієнтованої на підвищення фахового рівня персоналу, запроваджено якісно нову культуру безпеки персоналу на основі принципів та стандартів Європейського Союзу та НАТО»¹.

Щодо міжнародного співробітництва у сфері забезпечення національної безпеки, важливість якого особливо актуалізувалася в умовах воєнного стану, то варто звернути увагу на те, що з перших днів повномасштабного вторгнення міжнародна спільнота об'єдналася навколо вирішення цілого ряду проблем сил безпеки та оборони України. Варто також звернути увагу в межах цього завдання на активну участь іноземних військових інструкторів та представників міжнародних організацій у ході проведення різного роду навчань та тренінгів, у тому числі на території держав-партнерів.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що діяльність будь-якого органу публічної влади складається із системи взаємопов'язаних завдань, частина з яких, найбільш фундаментальна, органічно постає із державної політики та визначена на нормативно-правовому рівні, а частина відображає основні тенденції розвитку суспільства та держави, останні цифрові та технологічні надбання людства, у тому числі й кризові випробування, які постають перед державою, зокрема епідемії (пандемії), надзвичайні ситуації та воєнний стан.

Стверджується, що в основі завдань забезпечення національної безпеки лежать бойові завдання, які постають тактичним інструментом їх реалізації в умовах ведення активних бойових дій. Завдання забезпечення національної безпеки визначають цілі та масштаби бойових завдань, формуючи світоглядні, організаційні, нормативно-правові основи їх здійснення, визначаючи їх покликання з огляду на комплексне бачення основних загроз політичній, військовій, економічній та інформаційній безпеці. Зазначено, що особливості втілення завдань із забезпечення національної безпеки тісно пов'язані з контекстом, у межах якого здійснюється їх безпосередня реалізація. Цей контекст формують динаміка бойових дій, зовнішньополітична складова, а також актуальні економічні, фінансові проблеми.

Наголошено, що з огляду на окреслені положення до провідних завдань управліннь оперативно-територіальних об'єднань Національної

¹ Сокурєнко В. В. Підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони як передумова забезпечення національної безпеки України // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2022. С. 128.

гвардії України як суб'єктів забезпечення національної безпеки, які особливо актуалізувалися в умовах повномасштабного вторгнення, слід віднести: захист державного суверенітету та територіальної цілісності; охорону критичної інфраструктури; оперативну та бойову підготовку військовослужбовців; міжнародне співробітництво у сфері забезпечення національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. К. : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
2. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2021. № 3. Том 32 (71). С. 102–107.
3. Про затвердження Положення про орган військового управління оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.07.2014 р. № 681 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0890-14#Text>.
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text>.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України від 16.02.2022 року № 56/2022 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>.
6. Сокурєнко В. В. Підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони як передумова забезпечення національної безпеки України // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підготовки ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2022. С. 128–131.
7. Як Національна гвардія запобігла існуванню так званої ХНР / Національна гвардія України. URL: <http://ngu.gov.ua/ua/news/yak-nacgvardiya-zapobigla-isnuvannyu-tak-zvanoj-hnr>.
8. Alcaraz C., Zeadally S. Critical infrastructure protection: Requirements and challenges for the 21st century. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*. 2015. № 8. P. 53–66.
9. Grenda B., Slachcinska E., Majdan P. Improving the critical infrastructure protection system. In: 30th International Business-Information-Management-Association Conference. Madrid, 08-09 November 2017. P. 1204–1213.

10. Huang D., Wang X. The ethical dimension of public policy: transition, basis and implementation. In: 5th International Conference on Public Administration. Chengdu, 23-25 October 2009. P. 618–627.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023

Oleh OI. SAKHON

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TASKS OF THE ACTIVITIES OF THE DEPARTMENTS OF OPERATIONAL-TERRITORIAL ASSOCIATIONS OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE AS SUBJECTS OF ENSURING NATIONAL SECURITY

The article emphasizes that the activities of any public authority consist of a system of interrelated tasks, some of which, the most fundamental, organically arise from state policy and are defined at the regulatory and legal level, and some reflect the main trends in the development of society and the state, the latest digital and technological achievements of mankind, including crisis challenges facing the state, in particular epidemics (pandemics), emergencies and martial law.

It is argued that the basis of the tasks of ensuring national security are combat tasks, which become a tactical tool for their implementation in the conditions of active hostilities. The tasks of ensuring national security determine the goals and scope of combat tasks, forming the ideological, organizational, regulatory and legal foundations of their implementation, determining their vocation in view of a comprehensive vision of the main threats to political, military, economic and information security. It is noted that the specifics of the implementation of tasks to ensure national security are closely related to the context within which they are directly implemented. This context is formed by the dynamics of hostilities, the foreign policy component, as well as current economic and financial problems.

It is emphasized that, given the outlined provisions, the leading tasks of the departments of the operational-territorial formations of the National Guard of Ukraine as subjects of ensuring national security, which were especially relevant in the conditions of a full-scale invasion, should include: protection of state sovereignty and territorial integrity; protection of critical infrastructure; operational and combat training of military personnel; international cooperation in the field of ensuring national security.

Key words: *tasks, departments of operational-territorial formations of the National Guard of Ukraine, subjects of ensuring national security, martial law, critical infrastructure, combat training.*

Роман Борисович ДЗЮБА*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ З ІНШИМИ СУБ'ЄКТАМИ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

З'ясовано, що принципи взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності слід тлумачити як сукупність вихідних, розчинених в положеннях нормативно-правових актів ідей та цінностей, що становлять основу правового регулювання суспільно-правових відносин, які виникають в процесі здійснення досліджуваною спільної, взаємоузгодженої діяльності СБУ з іншими правоохоронними органами. Аргументовано, що принципами взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності є наступні: верховенства права та законності, принцип орієнтованості взаємодії на захист прав людини, принцип рівності, принцип партнерства, принцип плановості та системності, принцип добровільності, принцип безперервності взаємного вдосконалення

Наголошено, що принципи верховенства права та законності вимагають, щоб взаємодія Служби безпеки України та інших суб'єктів правоохоронної діяльності мала виключно правовий характер. Це передбачає реалізацію останньої в межах законодавчо встановлених: а) компетенції правоохоронних органів, а також переліку їх повноважень; б) юридичних форм та інструментів; в) напрямів даного типу державної діяльності. Недотримання хоча б однієї з цих вимог дає підстави визначити взаємодію, як нелегітимну, а також в крайніх випадках притягнути службовців правоохоронних органів до юридичної відповідальності. Відмічено, що запобігання, профілактика та протидія правопорушенням ефективна лише в тому випадку, коли відбувається на постійній основі за використанням комплексу узгоджених та обраних з урахуванням поточних соціальних, політичних, економічних, правових та інших реалій інструментів. Відповідно до цього, взаємодія СБУ та суб'єктів правоохоронної діяльності повинна виражатись у чітко спланованій спільній діяльності. Вона має приймати найбільш ефективні форми та включати максимально дієві в конкретній системі координат інструменти.

Ключові слова: *Служба безпеки України, правоохоронна діяльність, взаємодія, принципи.*

Постановка проблеми. Сьогодні Служба безпеки України є одним із ключових органів державної влади з особливим правовим статусом, від діяльності якого значною мірою залежить не лише територіальна цілісність та незалежність України, а й сам факт її існування у майбутньому. Втім,

зادля ефективного виконання покладених перед СБУ завдань, вона має активно співпрацювати з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності. Така взаємодія, за своєю природою та значенням, не є явищем хаотичним, адже в її основі лежить система відправних начал, вихідних вимог, тобто принципів. Останні формують не просто ідейне підґрунтя для функціонування цих правовідносин, а й визначають вектори подальшого розвитку такої спільної діяльності.

Питання принципів функціонування різних органів державної влади, в тому числі й правоохоронних, неодноразово досліджувалось у працях різних науковців. Зокрема, слід виділити здобутки І. П. Бахновської, Ю. А. Ведернікова, С. Ф. Денисюка, А. М. Колодія, Р. С. Мельника, С. П. Погребняк, В. К. Шкарупи, а також багатьох інших науковців. Втім, попри значний теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованою залишається проблема узагальнення принципів взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності.

Мета статті полягає у тому, щоб встановити коло та розкрити зміст ключових принципів взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності. Враховуючи викладену мету, завданнями статті є: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо тлумачення поняття «принцип»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює відповідну взаємодію; виділити коло принципів взаємодії СБУ з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності.

Новизна наукового дослідження визначається тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення переліку та змісту основних принципів взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Термін походить від латинського «*principium*» – основа, начало. В тлумачних словниках його визначено, як: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і таке інше; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; 3) правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства; 4) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці¹. Тож, принципи, входячи із наведених загальнонаукових позицій, представляють собою головну ідею, закономірність, будівний чинник або аспект; відправне начало процесу, організації, тощо.

Що стосується правової теорії, то в ній загальноприйнятою є наступна думка: принципи права – це керівні засади, основоположні ідеї, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин в різних сферах, яким характерна універсальність, загальна значущість, вища імперативність². При цьому існування базової концепції не

¹ Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. Т. 7. К. : Нау. думка, 1976. С. 693.

² Багатомовний юридичний словник-довідник І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. С. 342; Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5: П-С. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. 2003. С. 128.

обмежує науковців у формуванні власних авторських відходів до визначення наведеної категорії. Найбільш інформативним видається підхід сформульований А. М. Колодієм який розкриває принципи права, як такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності усьому механізму правового регулювання суспільних відносин, досконаліше інших розкривають місце права у суспільному житті і його розвитку. Саме принципи права є критерієм законності й правомірності дій громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції і за певних умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури і освіти¹.

В той же час, А. О. Замченко займає позицію, згідно з якою принципи права – це нормативні засади, а не лише ідеї права. На їхній основі реалізуються не лише норми, інститути чи галузі, але й уся система права, вони слугують основним орієнтиром усієї правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності державних органів. Від ступеня дотримання цих нормативних засад в прямій залежності перебувають рівень узгодженості, стабільності і ефективності правової системи. Маючи загальнообов'язковий характер, принципи права сприяють зміцненню внутрішньої єдності і взаємодії різних його галузей і інститутів, правових норм і правових відношень, суб'єктивного і об'єктивного права. Принципи права, головним чином, мають стійкий характер, в них виражається все найбільш важливе, вирішальне, яке є в предметах, процесах, дійсності. Між тим, вважає вчена, принципи права є категорією історичною – вони змінюються вслід за тією дійсністю, яку відображають. Не існує вічних принципів права, вони, як діюче право, змінюються, наповнюються новим змістом, розвиваються по мірі розвитку норм права. В процесі суспільного розвитку деякі правові норми зникають, інші з'являються, і кожному етапу розвитку суспільства відповідають свої принципи. Але у порівнянні із нормами права принципи права більш стабільні, тому скасування окремих правових норм не завжди веде до скасування або зміни правових принципів. Оновлення правових принципів завжди пов'язане із якісними змінами системи права².

С. В. Шмаленя розвиває думку про те, що принципи є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, притаманних певній системі права. Вони акумулюють, перекладають на мову правових категорій і подають у концентрованому вигляді матеріальні, духовні, моральні, організаційні засади суспільства, закладені в його устрої інтелектуально-ціннісні установки й тенденції, у них зосереджений світовий досвід

¹ Колодій А. М. Принципи права України : монографія. К. : Юрінком Інтер, 1998. С. 27.

² Замченко А. О. Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. С. 107.

розвитку права, досвід цивілізації, втілюються загальнолюдські, духовні цінності. Принципи виступають елементами конкретної правової ідеології і характеризують, таким чином, найважливіші течії політико-правової думки людства. Раз виникнувши, вони продовжують існувати у вигляді ідей як частина правового досвіду народу. Далі автор відмічає, що принципи права нібито розчинені у багатьох нормах, пронизують джерела права, виводяться з них. Принципи визначають типові та переважні риси системи права, характеризують не лише сутність, але й зміст права, відображують не лише його внутрішню будову, статику, але й весь процес його застосування, динаміку. Принципи тісно взаємозв'язані з державною політикою у сфері регулювання суспільних відносин, завжди містять у собі певний юридичний зміст, виражають панівні у даній державі політичні і правові ідеї, відображують основні закономірності історичного розвитку¹.

Таким чином, принципи взаємодії Служби безпеки України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності слід тлумачити як сукупність вихідних, розчинених в положеннях нормативно-правових актів ідей та цінностей, що становлять основу правового регулювання суспільно-правових відносин, які виникають в процесі здійснення досліджуваною спільної, взаємоузгодженої діяльності СБУ з іншими правоохоронними органами.

В залежності від суб'єктного складу та сфери де виникає взаємодія, на рівні публічних органів до переліку її принципів науковці відносять: принцип розмежування компетенції, системності, плановості, оперативності, принцип узгодження зусиль, інтеграція методів і засобів, принцип активності суб'єктів взаємодії, оптимального використання наявних можливостей та ресурсів, принцип поєднання цілей, взаємодопомоги та інші².

Вважаємо, що до принципів взаємодії Служби безпеки України із іншими суб'єктами правоохоронної діяльності, з огляду на сутність цієї діяльності, відносяться наступні:

- верховенство права та законність. Відповідно до статті 8 Конституції України, в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права. Основний Закон має найвищу юридичну силу, а всі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй. Норми останньої є нормами прямої дії [9]. В іншому офіційному документі, Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального

¹ Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету. Запоріжжя, 2008. С. 112.

² Ортинський П. Взаємодія підрозділів правоохоронних органів України у протидії контрабанді наркотичних засобів: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 884. С. 4–10; Рекуненко Т. О. Щодо питання спеціальних принципів взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з фінансовими злочинами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 6. Т. 2. С. 29–31.

кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) уточнено, що верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [10].

Свої черги, принцип законності знаходить відображення у статтях 6 та 19 Конституції, де вказано, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України¹. Таким чином, принципи верховенства права та законності вимагають, щоб взаємодія Служби безпеки України та інших суб'єктів правоохоронної діяльності мала виключно правовий характер. Це передбачає реалізацію останньої в межах законодавчо встановлених: а) компетенції правоохоронних органів, а також переліку їх повноважень; б) юридичних форм та інструментів; в) напрямів даного типу державної діяльності. Недотримання хоча б однієї з цих вимог дає підстави визначити взаємодію, як нелегітимну, а також в крайніх випадках притягнути службовців правоохоронних органів до юридичної відповідальності;

- принцип орієнтованості взаємодії на захист прав людини. Зміст даної вихідної ідеї практично повністю розкривається в статті 3 Конституції згідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави². Згідно із цим принципом, взаємодія СБУ та правоохоронних органів повинна орієнтуватись на забезпечення і захист прав людини за рахунок використання всіх доступних даним відомствам ресурсів, а також їх органічне поєднання;

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598

² Там само.

- принцип рівності. Як вихідна засада, на якій ґрунтується взаємодія СБУ та інших правоохоронних органів, принцип рівності передбачає, що відносини в цій сфері встановлюються між повністю рівноправними, непідпорядкованими одне одному, самостійними суб'єктами державної влади, кожен з яких володіє власним, неповторним адміністративно-правовим статусом;

- принцип партнерства. На думку О. М. Бандурки, В. О. Соболева та В. І. Московець партнерство – це такі відносини взаємодії, які базуються на очікуванні, що партнер по взаємодії буде вести себе відповідно до спільної домовленості¹. Партнерські відносини за визначенням А. Т. Комзюка передбачають укладання довгострокових зобов'язань, що забезпечують збереження взаємин у майбутньому, а також наявність спільної інформації, ризику та винагороди². Отже, принцип партнерства при взаємодії СБУ з іншими правоохоронними органами передбачає взаємовигідну діяльність всіх учасників даних правовідносин. Це сприяє досягненню не тільки спільних цілей, але й допомагає у виконанні індивідуальних, охоплених компетенцією кожного правоохоронного відомства, питань. Крім цього, на сторін взаємодії покладається обов'язок максимально можливого обміну всіма можливими та наявними ресурсами.

- принцип плановості та системності. Запобігання, профілактика та протидія правопорушенням ефективна лише в тому випадку, коли відбувається на постійній основі з використанням комплексу узгоджених та обраних з урахуванням поточних соціальних, політичних, економічних, правових та інших реалій інструментів. Відповідно до цього, взаємодія СБУ та суб'єктів правоохоронної діяльності повинна виражатись у чітко спланованій спільній діяльності. Вона має приймати найбільш ефективні форми та включати максимально дієві в конкретній системі координат інструменти;

- принцип добровільності. Відповідно до зазначеної вихідної ідеї СБУ та інші правоохоронні органи, як сторони взаємодії, вступають у відповідні правовідносини свідомо та добровільно. Тут неможливий примус, адже кожен суб'єкт має свободу у вирішенні питання про співробітництво та виконання відповідних, узгоджених домовленостей;

- принцип безперервності взаємного вдосконалення. Взаємодія СБУ із правоохоронними органами дає можливість не тільки більш якісно виконувати цільові завдання передбачені чинним законодавством, але також обмінюватись досвідом, що забезпечує постійний, систематичний розвиток правоохоронного сектору держави, методології його роботи.

Висновки. Таким чином, саме окреслені вище принципи, як вбачається, найбільш змістовно характеризують взаємодію Служби безпеки

¹ Бандурка О. М., Соболев В. О., Московець В. І. Партнерські взаємовідносини між населенням і міліцією. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. С. 8; Фесюнін В. М. Організаційно-правові засади взаємодії органів державної податкової служби з населенням : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. С. 35.

² Комзюк А. Т. Сутність та значення міжнародного співробітництва у діяльності митних органів. *Адміністративне право і процес.* 2013. № 3 (5). С. 102.

України з іншими суб'єктами правоохоронної діяльності. Разом із тим, суттєвий недолік полягає в тому, що відповідні принципи взаємодії на сьогоднішній день не знайшли своє відображення у нормативно-правових документах. Ця суттєва прогалина негативно впливає на процес теоретичного осмислення категорії та, безперечно, якість її правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багатомовний юридичний словник-довідник. І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
2. Бандурка О. М., Соболев В. О., Московець В. І. Партнерські взаємовідносини між населенням і міліцією. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 352 с.
3. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. Т. 7. К. : Нау. думка, 1976. 693 с.
4. Замченко А. О. Принципи нагляду та контролю за дотриманням законодавства про працю України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 : Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2008. 197 с.
5. Колодій А. М. Принципи права України : монографія. К. : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
6. Комзюк А. Т. Сутність та значення міжнародного співробітництва у діяльності митних органів. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 3 (5). С. 101–108.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Ст. 2598.
8. Ортинський П. Взаємодія підрозділів правоохоронних органів України у протидії контрабанді наркотичних засобів: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 884. С. 4–10.
9. Рекуненко Т. О. Щодо питання спеціальних принципів взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з фінансовими злочинами. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 6. Т. 2. С. 29–31.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : рішення від 02.11.2004 № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
11. Фесюнін В. М. Організаційно-правові засади взаємодії органів державної податкової служби з населенням : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2007. 187 с.

12. Шмаленя С. В. Особливості застосування аналогії права при вирішенні юридичних справ : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету. Запоріжжя, 2008. 237 с.

13. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5: П-С. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. 2003. 736 с.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2023

Roman B. DZIUBA,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE WITH OTHER LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

It was found that the principles of interaction of the Security Service of Ukraine with other law enforcement entities should be interpreted as a set of initial ideas and values dissolved in the provisions of regulatory legal acts that form the basis of legal regulation of social and legal relations that arise in the process of implementing the joint, mutually coordinated activities of the SBU with other law enforcement agencies under study. It is argued that the principles of interaction of the Security Service of Ukraine with other law enforcement entities are the following: the rule of law and legality, the principle of focusing interaction on the protection of human rights, the principle of equality, the principle of partnership, the principle of planning and systematicity, the principle of voluntariness, the principle of continuity of mutual improvement

It is emphasized that the principles of the rule of law and legality require that the interaction of the Security Service of Ukraine and other law enforcement entities be exclusively legal in nature. This involves the implementation of the latter within the framework of the legislatively established: a) the competence of law enforcement agencies, as well as the list of their powers; b) legal forms and instruments; c) directions of this type of state activity. Failure to comply with at least one of these requirements gives grounds to define the interaction as illegitimate, and in extreme cases to hold law enforcement officials legally liable

It is noted that prevention, prophylaxis and counteraction to offenses are effective only when they occur on an ongoing basis using a comprehensive set of agreed and selected instruments taking into account current social, political, economic, legal and other realities. Accordingly, the interaction of the SBU and law enforcement entities should be expressed in clearly planned joint activities. It should take the most effective forms and include the most effective instruments in a specific coordinate system.

Keywords: *Security Service of Ukraine, law enforcement activities, interaction, principles.*

Сергій Михайлович ДАНИЛО,
кандидат юридичних наук

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ

Досліджено нормативно-правові засади проведення обшуку, наголошуючи на процесуальній природі цієї слідчої (розшукової) дії та важливості дотримання законності, пропорційності та обґрунтованості. Розглянуто потенційні ризики порушення права особи на недоторканність житла, забезпечення ефективного судового контролю за процесом надання дозволу на проведення обшуку, а також дотримання засади змагальності сторін у кримінальному провадженні. Порівняльний аналіз правових норм та судової практики надає змогу окреслити існуючі правові колізії та їхній вплив на забезпечення процесуальних гарантій під час проведення обшуку.

Ключові слова: обшук житла чи іншого володіння особи, права особи, адвокат, захисник, слідчі (розшукові) дії, відеофіксація, правнича допомога.

Постановка проблеми. Імплементация векторів забезпечення неухильного дотримання фундаментальних прав, свобод та законних інтересів людини, що корелюють з імперативними приписами Конституції України та нормами міжнародного права, знаходить свою детальну артикуляцію в ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Зокрема, вони охоплюють: забезпечення ефективного захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; гарантування непорушності прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; створення передумов для швидкого, всебічного, об'єктивного й неупередженого розслідування та судового розгляду. Ці положення спрямовані на забезпечення невідворотності юридичної відповідальності для кожної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у межах доведеної вини. При цьому важливим є

виключення можливості безпідставного обвинувачення чи засудження невинуватих осіб, а також унеможливлення застосування невинуватого процесуального примусу. Отже, кожному учаснику кримінального провадження мають бути забезпечені належні юридичні гарантії, що відповідають верховенству права та міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Слідчі (розшукові) дії відіграють фундаментальну роль у процесі формування доказової бази, необхідної для встановлення всіх обставин учинення кримінального правопорушення, а отже, й доведення вини особи та притягнення її до відповідальності. З іншого боку, не менш важливим аспектом є забезпечення гарантованих прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Тож не випадково науковцями пильна увагу приділена проблематиці визначення критеріїв правомірності обмеження прав і свобод особи під час проведення обшуку житла чи іншого володіння. Зокрема, актуальним залишається питання щодо умов, за яких проведення слідчих (розшукових) дій відповідає вимогам законності, обґрунтованості та процесуальній доцільності, а також щодо механізмів, які забезпечують їхню відповідність встановленим правовим стандартам та запобігають можливим зловживанням чи порушенням прав людини у кримінальному провадженні.

Проблематика забезпечення гарантованих прав, свобод та законних інтересів особи, залучених захисника, законного представника до проведення обшуку житла чи іншого володіння традиційно посідає чільне місце в дискурсі правової доктрини, викликаючи підвищену увагу з боку науковців та практиків. Це зумовлено потенційною загрозою суттєвого обмеження фундаментальних прав і свобод особи, а також ризиком неправомірного втручання правоохоронних органів у сферу її приватного життя. Тож проблематика забезпечення прав і свобод особи під час проведення обшуку як однієї з найбільш інтенсивних за ступенем втручання слідчих (розшукових) дій, що належить до заходів процесуального примусу, вимагає особливої уваги. Саме під час обшуку найбільш істотно обмежується право на недоторканність особи, її житла чи іншого володіння тощо. Окреслені чинники зумовлюють критичну необхідність детальної нормативної регламентації правових підстав, процедури проведення обшуку, визначення меж дискреційних повноважень сторони обвинувачення та слідчого судді, а також запровадження дієвих механізмів реалізації процесуальних гарантій особи.

Питання забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій розглядались у наукових дослідженнях Ю. П. Аленіна, В. І. Галагана, О. В. Капліної, В. П. Кушпіта, Л. М. Лобойка, Д. Й. Никифорчука, В. Т. Нора, В. О. Попелюшка, В. М. Тертишника, В. В. Тіщенка, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумила та багатьох інших науковців. Проблематика забезпечення прав і законних інтересів учасників під час проведення обшуку привертала увагу таких вчених, як: О. Л. Дульський, І. В. Гловюк, Є. Д. Лук'янчиков, О. Ю. Татаров, Л.

Д. Удалова, В. І. Фаринник, Ю. М. Чорноус та інших. Праці зазначених учених є фундаментальними та стали підґрунтям для подальших досліджень у цій сфері. Водночас чимало аспектів забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення обшуку житла чи іншого володіння наразі розроблено недостатньо або ж не мають однозначного вирішення у правозастосовній практиці.

Мета статті полягає в дослідженні питань забезпечення прав та законних інтересів особи під час проведення обшуку в житлі чи іншому володінні.

Виклад основного матеріалу. Декларативне проголошення людини як найвищої соціальної цінності та формальне закріплення її фундаментальних прав і свобод у конституційному полі, при цьому без належних механізмів їх реалізації, ризикує залишитися лише порожньою риторикою. Як слушно зазначила О. Ф. Скакун, «теоретичне визнання прав без їх практичного забезпечення є фікцією»¹. Тож дійсно є потреба у дієвому забезпеченні проголошених прав, що й зумовлює підвищений інтерес до проблематики правових гарантій, особливо у контексті кримінально-правової сфери. Справжня цінність прав людини розкривається лише тоді, коли вони знаходять повноцінне та безперешкодне втілення в реальних суспільних відносинах, стаючи невід'ємною частиною повсякденного життя. Саме тому питання гарантування прав і свобод людини є предметом пильної уваги не лише теоретиків права, а і юристів-практиків, правозахисників та широкого кола громадськості. Адже необхідність розроблення ефективних правових механізмів захисту прав, свобод та законних інтересів людини, їх постійне вдосконалення та адаптація до мінливих суспільних умов є ключовим завданням для розбудови правової держави.

Згідно з концептуальними положеннями, висунутими Л. М. Лобойком, система ефективного функціонування кримінального процесу як цілісного механізму ґрунтується на синергетичній взаємодії двох ключових компонентів: гарантій прав та інтересів особи, що перебуває в орбіті кримінального переслідування, та гарантій ефективної діяльності органів, наділених повноваженнями здійснення кримінального провадження. У такому контексті гарантії прав особи є не лише як інструмент захисту від свавілля, але і як фундаментальна умова легітимності кримінального процесу. Водночас гарантії ефективної діяльності правоохоронних органів забезпечують належне виконання їхніх функцій, запобігаючи зловживанням і забезпечуючи невідворотність покарання за вчинені злочини. Отже, лише їхня інтеграція та взаємозумовленість утворюють ту необхідну архітектуру, що забезпечує належне функціонування кримінального процесу, де дотримання прав людини та ефективність правосуддя є невід'ємними складовими². У контексті кримінального провадження

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум ; Ун-т внутр. справ, 2000.

² Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2006. С. 38-39.

механізм захисту прав та законних інтересів особи повинен функціонувати в режимі перманентної активності, оскільки його фундаментальне призначення полягає як у зміцненні поваги до людської гідності, дотриманні законності, недоторканності приватного життя, так і забезпеченні безумовного реагування на будь-які випадки порушення прав і свобод особи. Інакше кажучи, це не просто реактивний, а проактивний процес, що передбачає постійний моніторинг та оцінку ситуації з метою запобігання потенційним порушенням прав людини у сфері кримінального процесу.

Суб'єктами, що формують систему забезпечення та захисту конституційних прав і свобод людини, є широкий спектр державних інституцій, охоплюючи представників судової гілки влади, правоохоронних органів та правозахисних організацій. Їхня ключова місія полягає у забезпеченні ефективного функціонування зазначеного механізму, що вимагає не лише неухильного дотримання законодавчих норм, а й виявлення високого рівня професійної компетентності та моральної відповідальності.

Стосовно забезпечення прав та законних інтересів особи під час проведення обшуку в кримінальному провадженні, йдеться про складну, багатогранну діяльність уповноважених законом суб'єктів, спрямовану на створення оптимальних умов для реалізації цих прав. Це передбачає не лише активне сприяння у здійсненні прав, а й неухильне утримання від будь-яких дій, що можуть необґрунтовано обмежити або порушити ці права. У випадку допущення таких порушень на перший план виходить необхідність оперативного та ефективного застосування заходів для захисту законних інтересів правомочного суб'єкта та відновлення його порушеного права. Тож це не просто пасивне спостереження за дотриманням прав, а активна, превентивна діяльність, спрямована на недопущення їх порушень.

Гарантією ж забезпечення дотримання прав та законних інтересів учасників обшуку в кримінальному провадженні є надання відповідному суб'єкту, залученому або допущеному до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, дієвих засобів протидії їх порушенню. Це є аксіоматичним, оскільки ефективне забезпечення будь-якого права або законного інтересу можливе лише за наявності чітко визначеного та безперерійно функціонуючого механізму їх безумовної реалізації, що містить не лише правові норми, але й практичні інструменти їх застосування¹.

У контексті забезпечення законності під час проведення обшуку, надання професійної правничої допомоги ключову роль відіграє адвокатура, яка є гарантом дотримання прав і свобод учасників вказаної слідчої (розшукової) дії. В умовах динамічного державотворення та формування правових інститутів в Україні питання ефективності

¹ Дульський О. Л. Забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / Нац. акад. внутр. справ. Одеса, 2020. С. 86.

адвокатської діяльності набувають особливої актуальності. Адже належний захист у кримінальному процесі є не просто важливим елементом, а становить невід'ємну складову державного та суспільного розвитку, фундаментом для побудови демократичної, правової держави. Саме від рівня професіоналізму та незалежності адвокатури залежить не лише якість захисту прав та законних інтересів окремих осіб, а й довіра громадян до системи правосуддя в цілому. Отже, адвокатура є не лише інструментом захисту, а й важливим елементом стримувань і противаг у системі кримінального судочинства, сприяючи забезпеченню балансу між інтересами держави та правами особи¹.

Проведення обшуку житла чи іншого володіння особи є слідчою (розшуковою) дією зі значним ступенем втручання в особисте життя особи, тому має здійснюватися з дотриманням такої обов'язкової умови, як присутність щонайменше двох незаінтересованих понять, незалежно від застосування технічних засобів фіксації відповідної процесуальної дії². Ця вимога є імперативною та покликана забезпечити об'єктивність, прозорість та легітимність проведення вказаної процесуальної дії, а також мінімізуючи ризик зловживань та фальсифікацій. Інакше кажучи, присутність понять є не просто формальною процедурою, а й важливим стримувальним чинником, що забезпечує дотримання прав та законних інтересів особи, чие житло чи інше володіння піддається обшуку.

Як зауважив В. П. Кушпін, легітимність фактичних даних, отриманих у результаті обшуку, прямо пропорційна неухильному дотриманню імперативних норм Кримінального процесуального кодексу України. Цей принцип поширюється як на етап розгляду слідчим суддею клопотання про проведення обшуку, так і на безпосереднє виконання цієї слідчої дії, вимагаючи ретельного дотримання встановлених процедурних гарантій³. Зауважимо, що під час проведення обшуку імперативний обов'язок забезпечення дотримання прав та законних інтересів особи покладається на слідчого та прокурора як суб'єктів, відповідальних за законність проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Щодо забезпечення присутності осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені під час проведення обшуку (ч. 3 ст. 223 КПК України), слід зазначити, що найчастіше мова йде про власника житла або іншого володіння. Саме тому його участь є невід'ємною гарантією легітимності та об'єктивності відображення результатів цієї слідчої

¹ Дульський О. Л. Кримінально-правові та кримінально-процесуальні проблеми здійснення адвокатської діяльності. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 листоп. 2018 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2018. С. 668–670.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-17 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 11.05.2023).

³ Кушпін В. П. Щодо проблемних питань проведення процедури обшуку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 429.

(розшукової) дії, а також неухильного дотримання приписів кримінального процесуального законодавства¹.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) наголошує, що держави, реалізуючи свої зобов'язання щодо запобігання кримінальним правопорушенням та забезпечення ефективного захисту прав і свобод інших осіб, мають право вживати превентивних заходів, зокрема проведення обшуків. Такі дії за певних умов можуть передбачати залучення спеціалізованих підрозділів правоохоронних органів у межах реалізації цілей як спеціальної, так і загальної превенції. Водночас, з огляду на глибоке втручання в приватне життя осіб, котрі зазнають подібного втручання, національні правові системи повинні передбачати наявність достатніх та ефективних запобіжників, які б гарантували захист від потенційного свавілля чи зловживань з боку державних органів².

За допомогою аналізу юриспруденції ЄСПЛ виявлена наявність усталеної низки прецедентних рішень, що регламентують критерії допустимості обмежень права на недоторканність житла та іншого володіння особи, а також втручання у сферу приватного життя. Зазначені прецедентні позиції охоплюють такі ключові аспекти:

1. Імперативність судового санкціонування обмежень. Обмеження прав, свобод та законних інтересів особи допускається виключно на підставі судового рішення, що забезпечує належний рівень правового захисту від свавільного втручання органів державної влади. При цьому судові рішення має ґрунтуватися та відповідати законодавчим вимогам, адже в іншому разі отримані докази будуть визнані недопустимими. В цьому аспекті слід враховувати той факт, що відповідно до ч. 4 ст. 234 КПК України клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора. Тобто клопотання про обшук повинно розглядатися, по-перше, слідчим суддею місцевого суду за обов'язкової участі сторони, яка це ініціювала; по-друге, здійснюватися за допомогою технічної фіксації. В іншому разі отримані докази будуть визнані судом недопустимими у зв'язку з порушенням отримання дозволу на проведення обшуку. Наочним прикладом цього є позиція колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Зокрема, прокурор у касаційній скарзі вказував на необґрунтованість визнання протоколу обшуку офісного приміщення та всі документи, які отримано в результаті його проведення, з підстав того, що розгляд відповідного клопотання слідчого було здійснено слідчим суддею без аудіофіксації судового засідання та без участі слідчого або прокурора. Водночас у ході дослідження

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2012. Т. 1. С. 551.

² Справа «Багієва проти України» (заява № 41085/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 28.04.2016 (остаточне від 28.06.2016). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-171865%22%5D%7D> (дата звернення: 12.05.2023).

Case of «Vinks and Ribicka v. Latvia» (Application No. 28926/10) : Judgment of the European Court of Human Rights of 30 January 2020 (Final of 30 May 2020) // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22002-12699%22%5D%7D> (дата звернення: 14.05.2023).

вказаних матеріалів судового провадження суд першої інстанції встановив, що розгляд клопотання слідчого про надання дозволу на обшук було здійснено з істотним порушення КПК України, без участі слідчого або прокурора та у зв'язку з цим без повної фіксації судового засідання. Колегія суддів погоджується із висновком судів попередніх інстанцій щодо визнання цього доказу недопустимим¹.

2. Вимоги до деталізації судового рішення. Судове рішення, що санкціонує процесуальні дії в житті особи, повинно містити вичерпний перелік предметів, що підлягають вилученню. Така вимога спрямована на запобігання надмірному та невиннованому обмеженню права власності та мінімізацію втручання у приватну сферу.

3. Принцип пропорційності втручання. Будь-яке втручання органів державної влади повинно бути пропорційним легітимній меті, яку воно переслідує. Оцінка пропорційності передбачає зважування суспільного інтересу та індивідуальних прав особи з метою забезпечення справедливого балансу.

4. Заборона розголошення відомостей про приватне життя. Інформація про приватне життя особи, отримана внаслідок законного втручання, підлягає режиму конфіденційності. Розголошення таких відомостей без належної правової підстави є неприпустимим та становить порушення права на приватність. **Прикладами таких рішень** ЄСПЛ є справа «Варга проти Румунії»², справа «Юлії Стефанової проти Болгарії»³, справа «Смірнова проти Росії»⁴ та інші.

Більшість із цих прецедентів було інкорпоровано в національне законодавство України, зокрема положення статей 234, 235 КПК України, що визначають умови відмови слідчого судді в задоволенні клопотання про обшук та вимоги до мотивування ухвали про надання дозволу на проведення цієї слідчої (розшукової) дії. А оскільки проведення обшуку супроводжується істотним обмеженням конституційного права особи на недоторканність житла чи іншого володіння, то й справедливо особлива увага приділяється процесуальній діяльності захисника⁵.

Вимога щодо присутності адвоката під час обшуку житла чи іншого володіння створює для слідчого необхідність оперативного забезпечення участі захисника. У випадку, коли підозрюваний вже має захисника,

¹ Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.03.2023 : справа № 336/941/19, провадження № 51-298км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109871663> (дата звернення: 15.05.2023).

² Case of «Varga v. Romania» (Application No. 73957/01) : Judgment of the European Court of Human Rights of 7 June 2008 // HUDOC : сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-123847%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-123847%22]}) (дата звернення: 13.05.2023).

³ Case of «Iliya Stefanov v. Bulgaria» (Application No. 71362/1) : Judgment of the European Court of Human Rights of 22 May 2008 [Final of 22 August 2008] // HUDOC : сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-86449%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-86449%22]}) (дата звернення: 12.05.2023).

⁴ Case of «Smirnov v. Russia» (Application No. 71362/1) : Judgment of the European Court of Human Rights of 7 June 2007 [Final of 12 November 2007] // HUDOC : сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-80953%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-80953%22]}) (дата звернення: 13.05.2023).

⁵ Дульський О. Л. Захисник як учасник проведення обшуку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 95.

допущеного до участі в кримінальному провадженні, слідчий зобов'язаний повідомити його про необхідність невідкладного прибуття на місце проведення обшуку. Однак процесуальна колізія полягає в тому, що законодавчо не визначено часовий інтервал, протягом якого захисник повинен прибути на місце обшуку. Хоча абз. 2 ч. 5 ст. 236 КПК України встановлює тригодинний строк для прибуття адвоката при обшуку особи, аналогічна норма для обшуку житла чи іншого володіння особи відсутня. Ця законодавча прогалина хоча й ускладнює забезпечення раптовості та оперативності обшуку, але не може слугувати підставою для нівелювання прав та законних інтересів особи, щодо якої проводиться обшук¹. Звичайно, беззаперечним є той факт, що превентивне інформування сторони захисту про заплановане проведення обшуку житла чи іншого володіння особи потенційно здатне спричинити шкоду інтересам розслідування, зокрема шляхом нівелювання ефекту несподіванки та оперативності, які є імперативними тактичними елементами обшуку. Водночас, усвідомлюючи нагальну потребу в негайному початку проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, на протипагу встановленому тригодинному терміну для прибуття захисника при необхідності здійснення обшуку особи, передбаченому ч. 5 ст. 236 КПК України, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на необхідності запровадження додаткових механізмів, спрямованих на забезпечення прав та законних інтересів особи під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

Із аналізу положень абз. 3 ч. 3 ст. 236 КПК України випливає, що особа, в житлі чи іншому володінні якої планується проведення обшуку, має невід'ємне право на отримання кваліфікованої правничої допомоги. Це означає, що їй надається можливість оперативно проінформувати свого захисника про факт проведення обшуку та скористатися його консультаціями. Проте у випадку висловлення особою бажання щодо особистої присутності її захисника під час проведення обшуку та з огляду на об'єктивну неможливість відтермінування початку цієї процесуальної дії до прибуття захисника, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на положеннях ч. 10 ст. 236 КПК України. Відповідно до приписів цієї статті обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді підлягає обов'язковій фіксації за допомогою аудіо- та відеозапису. Таким чином, навіть за відсутності захисника на початку обшуку його хід та результати будуть задокументовані, що забезпечує можливість подальшого аналізу правомірності дій учасників обшуку.

Вважаємо за необхідне запропонувати такий алгоритм дій: у разі висловлення особою волевиявлення щодо забезпечення особистої участі захисника під час проведення обшуку житла чи іншого володіння слідчий, прокурор зобов'язані невідкладно проінформувати захисника та неухильно дотримуватись встановленого процесуального порядку проведення обшуку.

¹ Дульський О. Л. Захисник як учасник проведення обшуку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 99-100.

З метою мінімізації потенційних порушень прав особи необхідно передбачити можливість подальшого допуску захисника до місця проведення обшуку відразу після його прибуття. Тож для гарантування належного рівня захисту прав та законних інтересів особи, в житлі чи іншому володінні якої проводився обшук, вбачається доцільним після його завершення, окрім надання передбаченої законом копії протоколу обшуку, забезпечити надання відеозапису, здійсненого відповідно до ч. 10 ст. 236 КПК України. Зазначене дасть змогу захиснику отримати повне та об'єктивне уявлення про дії учасників обшуку, а також про події, що відбувалися до моменту його особистого прибуття, що є необхідним для ефективної реалізації функції захисту.

Висновки. Зважаючи на викладені аргументи, можна зробити висновок, що для забезпечення балансу між ефективністю проведення обшуку житла чи іншого володіння та захистом прав особи під час його здійснення, необхідно застосувати комплексний підхід. Ключовим елементом цього підходу є використання відеофіксації обшуку відповідно до ч. 10 ст. 236 КПК України. Тож для забезпечення прозорості та відкритості процесу проведення обшуку необхідно після його завершення надати захиснику відеозапис цього обшуку.

Таким чином, запропонований алгоритм дій, що містить невідкладне інформування захисника, допуск захисника до місця обшуку після його прибуття та надання відеозапису після його завершення, дасть змогу забезпечити належний рівень захисту прав та законних інтересів особи, в житлі чи іншому володінні якої проводився обшук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дульський О. Л. Забезпечення стороною захисту дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / Нац. акад. внутр. справ. Одеса, 2020. 275 с.
2. Дульський О. Л. Захисник як учасник проведення обшуку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 1 (85). С. 94–104.
3. Дульський О. Л. Кримінально-правові та кримінально-процесуальні проблеми здійснення адвокатської діяльності. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 листоп. 2018 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. Одеса, 2018. С. 668–670.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-17 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 11.05.2023).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с.

6. Кушпін В. П. Щодо проблемних питань проведення процедури обшуку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 416–429.
7. Лобойко Л. М. Методи кримінально-процесуального права : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. Держ. ун-т внутр. справ, 2006. 352 с.
8. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.03.2023 : справа № 336/941/19, провадження № 51-298км23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109871663> (дата звернення: 15.05.2023).
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум ; Ун-т внутр. справ, 2000. 704 с.
10. Справа «Багієва проти України» (заява № 41085/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 28.04.2016 (остаточне від 28.06.2016). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-171865%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-171865%22]}) (дата звернення: 12.05.2023).
11. Case of «Iliya Stefanov v. Bulgaria» (Application No. 71362/1) : Judgment of the European Court of Human Rights of 22 May 2008 (Final of 22 August 20087) // HUDOC : сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-86449%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-86449%22]}) (дата звернення: 12.05.2023).
12. Case of «Smirnov v. Russia» (Application No. 71362/1) : Judgment of the European Court of Human Rights of 7 June 2007 (Final of 12 November 2007) // HUDOC : сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-80953%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-80953%22]}) (дата звернення: 13.05.2023).
13. Case of «Varga v. Romania» (Application No. 73957/01) : Judgment of the European Court of Human Rights of 7 June 2008 // HUDOC : сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-123847%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-123847%22]}) (дата звернення: 13.05.2023).
14. Case of «Vinks and Ribicka v. Latvia» (Application No. 28926/10) : Judgment of the European Court of Human Rights of 30 January 2020 (Final of 30 May 2020) // HUDOC : сайт. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22002-12699%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22002-12699%22]}) (дата звернення: 14.05.2023).

Стаття надійшла до редакції 10.07.2023

Serhii DANYLO,

PhD in Law,

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ENSURING THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS DURING A SEARCH OF A DWELLING OR OTHER PROPERTY

The author analyzes the legal framework for conducting searches,

emphasizing the procedural nature of this investigative action and the importance of observing the law, proportionality, and validity. The author also examines the potential risks of violating the right to the inviolability of one's home and ensures effective judicial control over the process of granting a search warrant. Additionally, the author observes the principle of adversariality of the parties in criminal proceedings. Through a comparative analysis of legal provisions and case law, the author outlines existing legal conflicts and their impact on procedural guarantees during a search.

Keywords: *search of a person's dwelling or other property, rights of a person, lawyer, defense counsel, investigative actions, video recording, legal aid.*

Володимир Васильович ОЛЕКСЮК*(Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків)*

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ КАДРОВИХ ПРОЦЕДУР В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті наголошено на тому, що сутність корупції полягає у неправомірному використанні особою свого службового становища або впливу з метою отримання особистої вигоди, яка суперечить законодавству, етичним нормам чи суспільним інтересам. Це явище характеризується зловживанням владою для досягнення приватних інтересів, що порушує принципи рівності, справедливості та доброчесності публічної служби.

Встановлено, що із розуміння сутності органічно випливають і особливості корупції як сукупність характерних ознак, що відрізняють корупцію як суспільно небезпечне явище від інших правопорушень чи злочинів. Основною особливістю корупції є те, що вона завжди пов'язана із зловживанням владою або службовим становищем, коли посадова особа використовує надані їй повноваження задля отримання особистої вигоди. Така вигода може бути як матеріальною (гроші, майно, ресурси), так і нематеріальною (послуги, привілеї, вплив). При цьому особистий інтерес корупціонера ставиться вище за суспільні потреби, що порушує баланс справедливості та підриває довіру громадян до інститутів влади.

Акцентовано увагу на тому, що корупція має прихований характер, що значно ускладнює її виявлення та боротьбу з нею. Вона супроводжується змовами, підбрюхою документів, ухиленням від прозорості та підривом принципів чесності й підзвітності. Цей феномен проявляється у різноманітних формах, таких як неправомірна вигода, розтрата державних коштів, конфлікт інтересів, незаконне збагачення, кумівство чи маніпуляції з державними закупівлями.

Визначено, що однією з основних особливостей корупції як об'єкта адміністративно-правового впливу є те, що корупційні діяння порушують публічний порядок та справедливість у відносинах між державою та громадянами. Вони призводять до перекручування функцій державної влади, підривають довіру до інститутів влади, що в свою чергу знижує ефективність управління та розвиток соціально-економічних процесів.

Ключові слова: *корупція, об'єкт адміністративно-правового впливу, сутність, особливості, антикорупційна політика, адміністративно-правове регулювання.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження поняття та значення кадрових процедур у Національній поліції України обумовлена необхідністю підвищення ефективності кадрового менеджменту в

правоохоронних органах, забезпечення дотримання прав і гарантій поліцейських, а також оптимізації процесів добору, підготовки та професійного розвитку персоналу.

Одним із ключових аспектів актуальності дослідження є необхідність удосконалення системи підбору та комплектування особового складу. Високий рівень відповідальності, що покладається на поліцейських, вимагає ретельного добору кадрів із урахуванням морально-етичних, психологічних та професійних якостей. Відтак, вдосконалення кадрових процедур, спрямованих на оцінку кандидатів, їхню підготовку та адаптацію, є запорукою формування високопрофесійного та мотивованого персоналу¹.

Також значущість кадрових процедур у Національній поліції України зумовлена необхідністю дотримання принципів прозорості, об'єктивності та неупередженості у вирішенні кадрових питань. Це сприяє запобіганню корупційним ризикам, підвищенню рівня довіри суспільства до поліції та створенню ефективної системи службової кар'єри, що ґрунтується на заслугах і професіоналізмі².

Окрім цього, актуальність дослідження кадрових процедур у Національній поліції України визначається необхідністю впровадження європейських стандартів управління персоналом та адаптації національної кадрової політики до міжнародних вимог. Успішний досвід країн Європейського Союзу свідчить про ефективність таких підходів, як створення незалежних органів з контролю за кадровими процесами, впровадження системи оцінки компетентності поліцейських, підвищення ролі професійного навчання та розвитку лідерських якостей у правоохоронців³.

Кадрові процедури також відіграють ключову роль у формуванні корпоративної культури та службової етики в поліції. Від прозорості та справедливості кадрових рішень залежить не лише ефективність роботи особового складу, а й рівень його довіри до керівництва та самої інституції.

Не менш важливим є питання соціального забезпечення та психологічної підтримки працівників поліції. Високий рівень стресу, фізичні та емоційні навантаження, з якими щодня стикаються поліцейські, вимагають належної підтримки з боку держави та відповідних кадрових структур. Запровадження ефективних процедур соціального захисту, програм реабілітації та психологічної допомоги сприятиме збереженню здоров'я та працездатності особового складу.

Окрему увагу слід приділити питанням професійного розвитку та кар'єрного зростання поліцейських. Чіткі та справедливі процедури підвищення по службі, можливість постійного навчання та професійного вдосконалення є важливими чинниками, що мотивують працівників поліції

¹ Долга Г. В. Кадрове забезпечення якості системи управління. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Випуск 3 (8). С. 49.

² Грітчина В. Ю. Поняття і значення кадрових процедур у національній поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Випуск 3(9). Том 2. С. 22.

³ Горяченко Р. І. Формування та реалізація кадрової політики в органах Національної поліції: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2022. С. 251.

до якісного виконання своїх обов'язків. Реформування системи підготовки та підвищення кваліфікації поліцейських відповідно до сучасних викликів і стандартів сприятиме формуванню ефективної правоохоронної структури¹.

З огляду на вищезазначене відзначаємо, що дослідження кадрових процедур у Національній поліції України є нагальною потребою. Воно дозволяє виявити проблеми, що існують у цій сфері, розробити рекомендації щодо їх усунення та сприяє побудові більш ефективної, професійної та сучасної системи управління персоналом у правоохоронних органах. Це позитивно вплине на якість роботи поліції, рівень довіри громадян та загальну безпекову ситуацію в країні.

У вітчизняній адміністративно-правовій думці окремим проблемним аспектам, пов'язаним із розумінням корупції як об'єкту адміністративно-правового впливу, присвячували свої наукові розвідки такі українські науковці, як О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, П. Д. Біленчук, В. Т. Білоус, В. М. Василенко, В. В. Галуцько, І. П. Голосніченко, Н. В. Гришина, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, А. Т. Комзюк, А. М. Куліш, О. М. Музичук, О. Ю. Синявська, В. В. Сокуренько та інші дослідники. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання саме поняття та значення кадрових процедур в Національній поліції України.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити поняття та значення кадрових процедур в Національній поліції України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: дослідити сутність кадрових процедур, зокрема з урахуванням специфіки проходження служби в Національній поліції України; розглянути значення кадрових процедур у Національній поліції України, проблеми, пов'язані з їх реалізацією та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Кадрові процедури можна визначити як систему офіційно встановлених правил і механізмів, що регламентують всі етапи взаємодії роботодавця з працівником – від моменту пошуку кандидатів і укладення трудового договору до припинення трудових відносин. Вони забезпечують ефективне функціонування кадрової політики підприємства, установи чи організації, дотримання прав і обов'язків працівників і роботодавців, а також підтримку належного рівня організації праці та соціального захисту персоналу.

Окремі науковці розглядають кадрові процедури як сукупність адміністративних і організаційних дій, які формують основу кадрового менеджменту, сприяючи ефективному управлінню людськими ресурсами. Вони включають формування штатного розпису, розробку посадових інструкцій, оформлення трудових відносин, проведення атестацій і професійної підготовки, забезпечення дотримання трудового

¹ Бригадир І. В., Панова І. В. Система освітньої підготовки поліцейських на сучасному етапі: сьогодення та перспективи // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків : ХНУВС, 2019. С. 163.

законодавства та корпоративних стандартів¹.

Отже, кадрові процедури відіграють ключову роль у забезпеченні стабільної роботи підприємства, установи чи організації, підвищенні продуктивності праці та створенні комфортних умов для персоналу. Вони сприяють упорядкованості кадрових процесів, зменшенню ризиків правопорушень і конфліктних ситуацій, а також підвищенню рівня довіри між працівниками та роботодавцем.

Кадрові процедури охоплюють широкий спектр процесів, починаючи з відбору кандидатів на службу. Претенденти на посади в поліції проходять конкурсні відбори, які включають тестування на загальні здібності та професійну компетентність, оцінку фізичної підготовки, психологічне тестування, співбесіду та спеціальну перевірку. Така процедура забезпечує високий рівень добору персоналу, гарантує відповідність кандидатів встановленим вимогам та сприяє формуванню професійного складу поліції.

Одним із ключових аспектів кадрових процедур є забезпечення службової дисципліни, контроль за дотриманням етичних норм та застосування дисциплінарних заходів у разі порушень. Це сприяє підтриманню високого рівня відповідальності серед особового складу та формує довіру громадян до правоохоронних органів. Важливе місце займає також процедура звільнення зі служби, яка може відбуватися за власним бажанням, за станом здоров'я, у зв'язку з дисциплінарними порушеннями або досягненням граничного віку служби.

Кадрові процедури відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності діяльності Національної поліції України, оскільки вони сприяють формуванню кваліфікованого персоналу, створенню прозорих умов проходження служби, захисту прав поліцейських та оптимізації кадрового потенціалу. Чітке регламентування процесів відбору, проходження служби, професійного розвитку та звільнення дозволяє підвищити рівень довіри громадян до Національної поліції та забезпечити належне виконання правоохоронних функцій².

Крім зазначених аспектів, кадрові процедури в Національній поліції України включають систему мотивації та соціального забезпечення поліцейських, що є важливим фактором підтримки стабільності та ефективності роботи особового складу. Поліцейські мають право на соціальні гарантії, передбачені законодавством, зокрема забезпечення житлом, медичне обслуговування, пенсійне забезпечення, страхування життя та здоров'я, а також грошові виплати, які залежать від звання, вислуги років та умов несення служби.

Кадрові процедури становлять також основу для антикорупційного

¹ Дашко І. М. Розвиток інноваційних технологій управління персоналом на підприємствах у сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 9. С. 40.

² Кікінчук В. Ю. Кадрові процедури в Національній поліції України // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.) : зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. С. 147.

контролю. Поліцейські проходять ретельну перевірку на доброчесність як при прийомі на службу, так і впродовж кар'єри. Підрозділи внутрішньої безпеки Національної поліції України (уповноважені підрозділи у сфері запобігання та протидії корупції) проводять моніторинг діяльності працівників, перевіряють відповідність їхнього стилю життя рівню офіційних доходів, а також виявляють факти зловживання службовим становищем¹.

Так, кадрові процедури в Національній поліції України є багатокомпонентною системою, яка забезпечує не лише ефективний відбір та підготовку кадрів, а й їхній подальший професійний розвиток, соціальний захист, психологічну підтримку та контроль за дотриманням норм службової етики. Удосконалення цих процесів сприятиме підвищенню ефективності роботи органів і підрозділів Національної поліції України, посиленню довіри громадян до правоохоронної системи та забезпеченню національної безпеки держави.

Окремо варто наголосити на гендерній рівності та недискримінації у кадрових процедурах. Відповідно до міжнародних стандартів та національного законодавства Національна поліція України забезпечує рівні можливості для всіх громадян незалежно від статі, етнічного походження, віросповідання чи інших ознак. Це проявляється у рівному доступі до конкурсних відборів, можливостей кар'єрного зростання та справедливому ставленні в процесі проходження служби².

Так, кадрові процедури в Національній поліції України є динамічною та комплексною системою, яка спрямована на створення професійного, мотивованого та доброчесного особового складу. Вдосконалення цієї системи є ключовим чинником для підвищення ефективності роботи органів і підрозділів, забезпечення правопорядку та зміцнення довіри громадян до правоохоронних органів.

Проте не можна не відзначити, що станом на сьогодні у сфері реалізації кадрових процедур у Національній поліції України спостерігається низка суттєвих проблем та недоліків, які ускладнюють формування ефективного та професійного кадрового потенціалу. Однією з ключових проблем є непрозорість та суб'єктивність кадрових рішень. Часто відбір, просування по службі або переведення працівників відбувається не на основі чітко визначених професійних критеріїв, а за рахунок особистих зв'язків, лояльності до керівництва чи політичного впливу. Це знижує рівень довіри до кадрової політики та демотивує добросовісних співробітників.

Крім того, кадрові процеси недостатньо цифровізовані: багато процедур досі виконуються вручну або в паперовому форматі, що ускладнює

¹ Дерновий В. В. Розслідування заволодіння чужим майном, вчиненого шляхом зловживання службовим становищем із залученням іноземців: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2021. С. 184.

² Панькевич В. М., Сухоребра Т. І. Дотримання принципу рівноправності громадян під час застосування превентивних поліцейських заходів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Випуск 65. С. 71.

оперативне управління персоналом, облік, а також контроль за виконанням посадових обов'язків. Відсутність єдиної автоматизованої системи кадрового менеджменту призводить до дублювання інформації, затримок у прийнятті рішень та втрати даних¹.

Суттєвими залишаються й проблеми з підбором та адаптацією нових кадрів. Процеси набору іноді мають формальний характер, що призводить до потрапляння в структуру людей, які не мають достатньої мотивації, моральних якостей або фахової підготовки. Після прийняття на службу новобранці часто не отримують належної підтримки під час адаптаційного періоду, що впливає на їхню ефективність та може призводити до звільнення.

Також спостерігається низький рівень мотивації працівників через обмежені можливості професійного зростання, недосконалі системи оцінки результатів праці та преміювання. Кар'єрне зростання часто не пов'язане з реальними досягненнями, що гальмує розвиток ініціативних і кваліфікованих співробітників.

Окремо варто вказати на випадки порушення службової етики та дисципліни, які свідчать про недосконалість системи внутрішнього контролю та нагляду. Часто відсутні ефективні механізми виявлення недобросовісних працівників, що шкодить репутації Національної поліції України та довірі до неї з боку громадськості².

Важливим негативним чинником є політичний або адміністративний тиск при формуванні кадрового складу. Призначення керівників обласного чи районного рівнів може відбуватися під впливом зовнішніх сил, що суперечить принципу незалежності правоохоронної системи.

Останнім, але не менш важливим аспектом є низький рівень соціального забезпечення працівників Національної поліції України, особливо у віддалених регіонах. Неналежні умови праці, недостатня матеріальна база, неврегульованість житлових питань та соціальних гарантій сприяють високій плинності кадрів та загальному зниженню престижу служби.

З огляду на це для ефективного реформування системи кадрових процедур у Національній поліції України необхідно впровадити прозорі та об'єктивні критерії прийняття рішень, модернізувати кадрові процеси через цифрові технології, посилити внутрішній контроль та відповідальність, а також створити належні умови для професійного розвитку та соціального захисту працівників.

Крім зазначених проблем, варто звернути увагу ще на декілька важливих аспектів, які безпосередньо впливають на якість реалізації кадрових процедур у Національній поліції України.

По-перше, спостерігається недостатній рівень підготовки осіб, що

¹ Кавтиш О. П., Максимішина О. В. Автоматизація управління персоналом як фактор підвищення продуктивності праці. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 1. С. 33.

² Миронова О. М. Основні проблеми адаптації персоналу та методи їх вирішення на підприємствах. *Економіка та суспільство*. 2017. Випуск 13. С. 604.

безпосередньо відповідають за кадрову роботу в підрозділах Національної поліції України. В умовах постійного оновлення нормативно-правової бази, нових вимог до обліку та управління персоналом це призводить до численних помилок, затримок та неефективного адміністрування.

По-друге, залишається невирішеним питання ротації кадрів, особливо в управлінській ланці. Відсутність чіткої та обґрунтованої політики ротації призводить до «застою» на керівних посадах, формування неформальних груп впливу та посилення корупційних ризиків. Водночас систематичні необґрунтовані переведення працівників без урахування їхніх професійних навичок чи побажань демотивують персонал та негативно впливають на якість виконання службових обов'язків¹.

Ще одним серйозним недоліком є слабка інтеграція Національної поліції України в єдиний простір державної кадрової політики. Відсутність належної взаємодії з іншими державними інституціями, зокрема Національним агентством з питань державної служби, обмежує можливості впровадження сучасних підходів до HR-менеджменту, знижує ефективність контролю за дотриманням стандартів доброчесності, антикорупційної безпеки та рівного доступу до служби.

Також варто згадати про недостатню увагу до питання гендерного балансу та інклюзивності. Хоча на нормативному рівні передбачено рівні можливості для всіх кандидатів, у практичній площині жінки й надалі стикаються з бар'єрами у просуванні по службі, особливо на керівні посади. Відсутність системної підтримки для представників соціально вразливих груп, зокрема ветеранів бойових дій, осіб з інвалідністю або молодих спеціалістів без досвіду, обмежує кадровий резерв і не дозволяє повною мірою використовувати потенціал всіх громадян².

Варто також зазначити, що для комплексного покращення кадрової роботи в Національній поліції України необхідне не лише технічне оновлення процедур, а й трансформація загальної управлінської культури. Потрібно формувати нову кадрову філософію, засновану на принципах відкритості, доброчесності, професіоналізму та служіння суспільству. Без цього жодні реформи не матимуть сталого та довготривалого ефекту.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що кадрові процедури в Національній поліції України відіграють ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування правоохоронної системи та формуванні професійного, дисциплінованого й мотивованого особового складу. Вони охоплюють усі етапи проходження служби – від відбору кандидатів до завершення кар'єри, включаючи професійний розвиток, оцінювання діяльності та соціальне забезпечення.

Встановлено, що ефективний механізм відбору та адаптації кадрів

¹ Пархоменко-Куцевіл О. І., Гбур З. В. Формування кадрового потенціалу системи публічної служби в Україні: теоретичні засади: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня "Рута"», 2021. С. 147.

² Путівник гендерної інтеграції у Збройних Силах України. Формування гендерної компетентності військового професіонала // Організація з безпеки і співробітництва в Європі. Київ, 2020. С. 138.

гарантує, що до лав поліції потрапляють кваліфіковані та добросовісні фахівці, здатні виконувати службові обов'язки відповідно до високих професійних стандартів. Наставництво та адаптація поліцейських сприяють швидкому освоєнню службових навичок. Система оцінювання результатів діяльності дозволяє не лише контролювати якість роботи працівників, а й визначати шляхи їхнього подальшого професійного зростання.

Доведено, що важливою складовою кадрової політики є безперервний професійний розвиток, що передбачає навчання, підвищення кваліфікації, перепідготовку та участь у міжнародних програмах. Це сприяє адаптації правоохоронців до сучасних викликів і впровадженню передового досвіду в діяльність Національної поліції України. Водночас кадрові процедури забезпечують соціальний захист поліцейських, що включає медичне обслуговування, страхування, пенсійне забезпечення та інші пільги, що мотивує працівників до сумлінного виконання своїх обов'язків.

Наголошено, що сучасна тенденція цифровізації кадрових процедур дозволяє автоматизувати управління персоналом, підвищити прозорість процесів і спростити адміністративні процедури. Використання електронних баз даних, онлайн-навчання та цифрового документообігу значно покращує роботу кадрових підрозділів та оптимізує взаємодію працівників поліції з системою управління персоналом.

Стверджується, що кадрові процедури в Національній поліції України є багаторівневою, комплексною та динамічною системою, яка забезпечує ефективне функціонування правоохоронних органів. Удосконалення цих процедур сприяє підвищенню якості поліцейської служби, посиленню безпеки в суспільстві, зміцненню довіри громадян до поліції та утвердженню верховенства права в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бригадир І. В., Панова І. В. Система освітньої підготовки поліцейських на сучасному етапі: сьогодення та перспективи // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків : ХНУВС, 2019. С. 160–165.
2. Горяченко Р. І. Формування та реалізація кадрової політики в органах Національної поліції: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2022. 334 с.
3. Грітчина В. Ю. Поняття і значення кадрових процедур у національній поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Випуск 3(9). Том 2. С. 21–24.
4. Дашко І. М. Розвиток інноваційних технологій управління персоналом на підприємствах у сучасних умовах господарювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 9. С. 37–41.

5. Дерновий В. В. Розслідування заволодіння чужим майном, вчиненого шляхом зловживання службовим становищем із залученням іноземців: дис. ... д-ра філософії: 081 «Право». Київ, 2021. 277 с.
6. Долга Г. В. Кадрове забезпечення якості системи управління. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Випуск 3 (8). С. 48–53.
7. Кавтиш О. П., Максимішина О. В. Автоматизація управління персоналом як фактор підвищення продуктивності праці. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 1. С. 30–37.
8. Кікінчук В. Ю. Кадрові процедури в Національній поліції України // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.) : зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. С. 146–147.
9. Миронова О. М. Основні проблеми адаптації персоналу та методи їх вирішення на підприємствах. *Економіка та суспільство*. 2017. Випуск 13. С. 602–608.
10. Панькевич В. М., Сухоребра Т. І. Дотримання принципу рівноправності громадян під час застосування превентивних поліцейських заходів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. Випуск 65. С. 69–72.
11. Пархоменко-Куцевіл О. І., Гбур З. В. Формування кадрового потенціалу системи публічної служби в Україні: теоретичні засади: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2021. 368 с.
12. Путівник гендерної інтеграції у Збройних Силах України. Формування гендерної компетентності військового професіонала // Організація з безпеки і співробітництва в Європі. Київ, 2020. 236 с.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2023

Volodymyr V. OLEKSYUK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

THE CONCEPT AND SIGNIFICANCE OF PERSONNEL PROCEDURES IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article emphasizes that the essence of corruption is the misuse of one's official position or influence by an individual for personal gain that is contrary to the law, ethical norms, or public interests. This phenomenon is characterized by the abuse of power to achieve private interests, which violates the principles of equality, justice, and integrity of public service.

It has been established that the characteristics of corruption organically follow from an understanding of the essence as a set of characteristic features that distinguish corruption as a socially dangerous phenomenon from other offenses or crimes. The main feature of corruption is that it is always associated with the abuse of power or official position, when an official uses the powers granted to

him or her for personal gain. Such benefit can be both material (money, property, resources) and intangible (services, privileges, influence). At the same time, the personal interest of the corrupt person is placed above public needs, which disrupts the balance of justice and undermines citizens' trust in government institutions.

The emphasis is on the fact that corruption is hidden in nature, which significantly complicates its detection and fight against it. It is accompanied by collusion, forgery of documents, evasion of transparency and undermining the principles of honesty and accountability. This phenomenon manifests itself in various forms, such as illicit gain, embezzlement of public funds, conflict of interest, illegal enrichment, nepotism or manipulation of public procurement.

It is determined that one of the main features of corruption as an object of administrative and legal influence is that corrupt acts violate public order and justice in relations between the state and citizens. They lead to a distortion of the functions of state power, undermine trust in government institutions, which in turn reduces the effectiveness of management and the development of socio-economic processes.

Keywords: *corruption, object of administrative and legal influence, essence, features, anti-corruption policy, administrative and legal regulation.*

Дар'я Вікторівна ПЕТРОСЬЯНЦ*(Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, м. Харків)*

ВИДИ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Акцентовано увагу на тому, що законодавець не сформулював єдині ознаки, за якими слід класифікувати різновиди контрольної діяльності в сфері містобудування. А відтак, наголошено, що класифікацію останніх найбільш вірно проводити з огляду на правовий статус суб'єктів їх реалізації. Це дозволяє звернутись не тільки до теоретичних відмінностей кожного виду контролю, але й побачити різноманіття методології, що в рамках кожного з них використовується.

Зроблено висновок про те, що контроль у сфері містобудівної діяльності в Україні в сучасних правових реаліях включає в себе наступні різновиди: 1) державний контроль, що поділяється на підвиди: а) державний архітектурно-будівельний контроль; б) ліцензійний контроль; в) контроль у сфері охорони культурної спадщини; 2) громадський контроль, який виражено у громадському обговоренні проектів містобудівної документації на місцевому рівні та проектів програм комплексного відновлення, а також діяльності Громадської ради при Міністерстві розвитку громад та територій України; 3) самоконтроль суб'єктів будівельної діяльності.

Ключові слова: класифікація, види контролю, містобудівна діяльність, державне регулювання.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті роль та значення містобудівної діяльності неупинно зростає, адже вона виконує стратегічну роль у регулюванні просторового розвитку, гармонізуючи інтереси держави, громад і приватного сектору. Вона сприяє економічному зростанню, залученню інвестицій та підвищенню якості життя населення. Через систему містобудівного планування визначаються пріоритети розвитку територій, зокрема враховуються екологічні обмеження, загрози природного характеру, а також перспективи інфраструктурного розширення. Варто зауважити, що містобудівна діяльність, як суспільна активність особливого значення, вимагає постійного зовнішнього контролю, адже недотримання законодавства та встановлених ним правил під час її здійснення, може зумовити тяжкі наслідки. Водночас, контроль в даній сфері реалізується системою різних суб'єктів, має неоднорідний об'єкт та предмет, а також виконує досить широкий спектр цілей та функцій, що дозволяє говорити про наявність його різновидів.

Класифікація видів контрольної діяльності у різних сферах суспільного життя, досліджувались у працях: Т. А. Бутинець, І. К. Дрозда,

В. Ф. Максимової, М. В. Мельника, О. А. Миронової, В. О. Шевчука та цілого ряду інших науковців. Втім, попри наявність цілої системи концепцій та роздумів, видова варіативність контролю в окремих, специфічних сферах суспільно-правових відносин, не віднайшла свого аналізу та розкриття. Зокрема, дана проблема не була комплексно освітлена у сфері містобудівної діяльності в Україні.

Саме тому *метою статті* є здійснити класифікацію видів контролю у сфері містобудівної діяльності в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити теоретичні підходи щодо класифікації видів контролю у різних сферах суспільного життя; здійснити аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, яке регулює контроль у сфері містобудівної діяльності; запропонувати власний підхід щодо видів даного контролю.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі види контрольної діяльності не є чимось унікальним або нетиповим. Так, розробкою даного питання займався С. Косінов. Досліджуючи види контролю в демократичній державі вчений виділив: 1) за ступенем значущості – ординарний (звичайний), актуальний, екстраординарний контроль; 2) за способом реалізації контрольних повноважень – безпосередній і опосередкований; 3) за кількісним складом суб'єктів контролю – одноособовий і колегіальний; 4) за приналежністю контрольних повноважень – власний і делегований; 5) за відношенням до контрольної діяльності її суб'єкта – реальний і формальний; 6) за природою простору – таким, котрий у сучасних країнах здійснюється не тільки у фізичному, а й у комп'ютерному (віртуальному) просторі («кіберпросторі») – глобальній інформаційній мережі Інтернет; 7) за видом органів щодо способу їх формування державний контроль, на думку вченого, може поділятися на контроль виборних (представницьких) органів і призначуваних органів; 8) за сферами здійснення – податковий, митний, санітарний тощо; 9) за результатом оцінки об'єкта – позитивний і негативний. Крім того, науковець доводить, що контроль також може бути класифікований за характером впливу на об'єкт – превентивний (запобіжний), регулюючий, стимулюючий; за передбачуваністю виконання – плановий, позаплановий; за повнотою охоплення суб'єктів контролю – повний, частковий, наскрізний, тематичний, комплексний; за методами (формами) здійснення – перевірка, аудит, обстеження, економічний аналіз, інвентаризація, ревізія, судово-бухгалтерська експертиза, слідство тощо; за правовою кваліфікацією – правомірний і неправомірний; тощо¹.

О. В. Запотоцька класифікує контроль у сфері безпечності та якості харчових продуктів залежно від: 1) черговості здійснення: первинний; повторний; похідний; 2) специфіки об'єкта: загальний; обов'язковий; вибірковий; 3) організаційного рівня: міжнародний; державний;

¹ Косінов С. Види контролю в демократичній державі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 40–45.

громадський; внутрішній; 4) об'єкта: потужності оператора ринку; продукти тваринного походження; продукти рослинного походження; 5) територіальної ознаки: зовнішній; внутрішній; 6) періодичності: щорічний; плановий; ситуативний¹. Досліджуючи явище громадського контролю Ю. В. Мех виділяє дві класифікації за: а) суб'єктами здійснення (професійні спілки, громадські об'єднання, громадські формування, політичні партії, трудові колективи, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, збори громадян за місцем проживання, окремі громадяни); б) сферами здійснення (навколишнє середовище, охорона здоров'я та соціальний розвиток громадян, трудові відносини, наука, фінансові правовідносини та інше)².

В сфері містобудівної діяльності чітка класифікація видів контрольної діяльності відсутня. Відповідно до Законів України «Про основи містобудування» та «Про регулювання містобудівної діяльності» поняття «контроль» зустрічається в наступних словосполучних конструкція, як: контроль дотримання містобудівного законодавства; державний архітектурно-будівельний контроль; контроль дотримання норм в сфері охорони культурної спадщини; контроль за забезпечення експлуатації будівель і таке інше³. Як бачимо, законодавець не сформулював єдині ознаки, за якими слід класифікувати різновиди контрольної діяльності в сфері містобудування. На нашу думку, класифікацію останніх найбільш вірно проводити з огляду на правовий статус суб'єктів їх реалізації. Це дозволяє звернутись не тільки до теоретичних відмінностей кожного виду контролю, але й побачити різноманіття методології, що в рамках кожного з них використовується.

Так, найпершим та найбільш широким різновидом контролю в сфері містобудівної діяльності в Україні є державний. Це діяльність, спрямована на перевірку стану дотримання та виконання вимог чинного законодавства під час містобудування, що реалізується органами державної влади, або іншими уповноваженими суб'єктами публічного управління в рамках адміністративної процедури. В свою чергу, останній також поділяється на декілька підвидів першим з яких є державний архітектурно-будівельний контроль.

Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» встановлено, що зазначений різновид контрольної діяльності являє собою сукупність заходів, спрямованих на дотримання замовниками, проектувальниками, підрядниками та експертними організаціями вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм і правил

¹ Запотоцька О. В. Форми й види контролю у сфері безпечності та якості харчових продуктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 50. Том 2. С. 31.

² Мех Ю. В. Види та форми громадського контролю з охорони громадського порядку // Проблеми охорони громадського порядку : зб. наук. пр. за матеріалами регіон. круглого столу (19 червня 2014 р., м. Харків). Харків: «Планета-прінт», 2014. С. 53–54.

³ Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343; Про основи містобудування : Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.

під час виконання підготовчих та будівельних робіт¹. Державний архітектурно-будівельний контроль здійснюється на об'єктах будівництва у порядку проведення планових та позапланових перевірок за територіальним принципом. Плановою перевіркою вважається перевірка, що передбачена планом роботи органу державного архітектурно-будівельного контролю, який затверджується керівником такого органу. Позаплановою перевіркою вважається перевірка, що не передбачена планом роботи органу державного архітектурно-будівельного контролю. Підставами для проведення позапланової перевірки є: 1) подання суб'єктом містобудування письмової заяви про проведення перевірки об'єкта будівництва або будівельної продукції за його бажанням; 2) необхідність проведення перевірки достовірності даних, наведених у повідомленні про початок виконання підготовчих робіт, повідомленні про початок виконання будівельних робіт, декларації про готовність об'єкта до експлуатації, протягом трьох місяців з дня подання зазначених документів; 3) виявлення факту самочинного будівництва об'єкта; 4) перевірка виконання суб'єктом містобудування вимог приписів органів державного архітектурно-будівельного контролю; 5) вимога головного інспектора будівельного нагляду центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, про проведення перевірки за наявності підстав, передбачених законом; 6) звернення фізичних чи юридичних осіб про порушення суб'єктом містобудування вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності; 7) вимога правоохоронних органів про проведення перевірки².

Наступним підвидом державного контролю в сфері містобудування є ліцензійний контроль. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» встановлює, що ліцензування – це засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, спрямований на забезпечення безпеки та захисту економічних і соціальних інтересів держави, суспільства, прав та законних інтересів, життя і здоров'я людини, екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища. Підсумком ліцензування є видача суб'єкту господарювання ліцензії – права суб'єкта на провадження виду господарської діяльності або частини виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Згідно того ж Закону контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов здійснюють у межах своїх повноважень органи ліцензування³.

У сфері містобудування ліцензуванню згідно стаття 37-1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 №3038-VI підлягає господарська діяльність з будівництва об'єктів, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів з середніми (СС2) та

¹ Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

² Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

³ Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2010 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 23. Ст. 1234.

значними наслідками (ССЗ) за переліком видів робіт, що визначається Кабінетом Міністрів України. Органом ліцензування та контролю за дотримання ліцензійних умов є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду, а саме ДІАМ¹.

Останнім підвидом державного контролю є контроль в сфері охорони культурної спадщини відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини». Державне управління у сфері охорони культурної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України та спеціально уповноважені органи охорони культурної спадщини до яких належать: а) центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони культурної спадщини; б) орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим; в) обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації; г) виконавчий орган сільської, селищної, міської ради. Зазначені органи, в межах своєї компетенції здійснюють державний контроль у сфері охорони культурної спадщини, який включає в себе перевірку дотримання положень законодавства України у відповідній галузі, а також: погодження програм та проектів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт на пам'ятках національного значення, їх територіях, в історико-культурних заповідниках, на історико-культурних заповідних територіях, у зонах охорони, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах населених місць, а також програм і проектів, реалізація яких може позначитися на об'єктах культурної спадщини (Лист Державної архітектурно-будівельної інспекції України «Щодо здійснення державного контролю у сфері охорони культурної спадщини» від 08.05.2013 р. № 40-19-2081)².

Наступним різновидом контролю в сфері містобудівної діяльності є громадський. Це контроль, який реалізується громадянами України та громадськими організаціями щодо органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організаційні всіх форм власності, які приймають участь в суспільно-правових відносинах в сфері містобудування на предмет законності, правомірності, ефективності їх діяльності. На відміну контролю державного, який підкріплюється державним примусом, громадський відбувається в рамках обмеженого кола прав та можливостей. В секторі містобудівної діяльності даний контроль виражено у вигляді громадського обговорення проектів містобудівної документації на місцевому рівні та проектів програм комплексного відновлення³.

¹ Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.

² Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333; Щодо здійснення державного контролю у сфері охорони культурної спадщини : лист від 08.05.2013 №40-19-2081. *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації*. 2013. № 30-31. Ст. 48.

³ Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI.

Останній вид контролю в сфері містобудування – це самоконтроль суб'єктів будівельної діяльності, що провадиться в порядку передбаченому Постановою КМУ «Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури» від 11.07.2007 №903. Згідно підзаконного документу, авторський нагляд здійснюється архітектором – автором проекту об'єкта архітектури, іншими розробниками затвердженого проекту або уповноваженими особами відповідно до законодавства та договору із замовником (забудовником) протягом усього періоду будівництва і передбачає контроль за відповідністю будівельно-монтажних робіт проекту. Відвідування об'єкта архітектури представниками групи авторського нагляду здійснюється згідно з планом-графіком або за викликом замовника (виходячи з виробничої потреби). У разі коли будівництво триває більш як один рік, план-графік коригується в міру потреби з урахуванням обсягу робіт, запланованого на поточний рік. Результати авторського нагляду фіксуються в журналі, що оформляється генеральним проектувальником у двох примірниках, один з яких зберігається у замовника, а другий - у генерального проектувальника¹.

В свою чергу, технічний нагляд забезпечує замовник (забудовник) протягом усього періоду будівництва об'єкта з метою здійснення контролю за дотриманням проектних рішень та вимог державних стандартів, будівельних норм і правил, а також контролю за якістю та обсягами робіт, виконаних під час будівництва або зміни (зокрема шляхом знесення) такого об'єкта. Технічний нагляд здійснюють особи, що мають виданий відповідно до законодавства архітектурно-будівельною атестаційною комісією кваліфікаційний сертифікат. Здійснення технічного нагляду особами, що працюють у проектних і будівельних організаціях, які виконують роботи на підконтрольних об'єктах будівництва, що за класом наслідків (відповідальності) належать до об'єктів із середніми (СС2) та значними (СС3) наслідками, не допускається².

Висновки. Проведений у роботі аналіз дає змогу дійти до висновку, що контроль у сфері містобудівної діяльності в Україні в сучасних правових реаліях включає в себе наступні різновиди: 1) державний контроль, що поділяється на підвиди: а) державний архітектурно-будівельний контроль; б) ліцензійний контроль; в) контроль у сфері охорони культурної спадщини; 2) громадський контроль, який виражено у громадському обговоренні проєктів містобудівної документації на місцевому рівні та проєктів програм комплексного відновлення, а також діяльності Громадської ради при Міністерстві розвитку громад та територій України; 3) самоконтроль суб'єктів будівельної діяльності.

Відомості Верховної Ради України. 2011. № 34. Ст. 343.

¹ Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 903.

² Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 903.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запотоцька О. В. Форми й види контролю у сфері безпечності та якості харчових продуктів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Випуск 50. Том 2. С. 28–31.
2. Косінов С. Види контролю в демократичній державі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 3. С. 40–47.
3. Мех Ю. В. Види та форми громадського контролю з охорони громадського порядку // Проблеми охорони громадського порядку : зб. наук. пр. за матеріалами регіон. круглого столу (19 червня 2014 р., м. Харків). Харків: «Планета-прінт», 2014. С. 52–58.
4. Про авторський та технічний нагляд під час будівництва об'єкта архітектури : постанова Кабінету Міністрів України від 11.07.2007 р. № 903.
5. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.20105 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 1234.
6. Про основи містобудування : Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.
7. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.
8. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 34. Ст. 343.
9. Щодо здійснення державного контролю у сфері охорони культурної спадщини : лист від 08.05.2013 №40-19-2081. *Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації*. 2013. № 30-31. Ст. 48.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2023

Daria V. PETROSYANTS,

Postgraduate student

(National Scientific Center «Institute of Forensic Expertise named after Honored Professor M. S. Bokarius» of the Ministry of Justice of Ukraine, Kharkiv, Ukraine)

TYPES OF CONTROL IN THE SPHERE OF URBAN PLANNING ACTIVITIES IN UKRAINE

Attention is drawn to the fact that the legislator did not formulate single features by which types of control activities in the field of urban development should be classified. Therefore, it is emphasized that the classification of the latter is most correctly carried out taking into account the legal status of the subjects of their implementation. This allows us to address not only the theoretical differences of each type of control, but also to see the diversity of the methodology used within each of them.

It is concluded that control in the field of urban development activities in

Ukraine in modern legal realities includes the following types: 1) state control, which is divided into subspecies: a) state architectural and construction control; b) licensing control; c) control in the field of cultural heritage protection; 2) public control, which is expressed in public discussion of draft urban development documentation at the local level and draft comprehensive restoration programs, as well as the activities of the Public Council under the Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine; 3) self-control of subjects of construction activities.

Keywords: *classification, types of control, urban planning activity, state regulation.*

Володимир Євстахійович ЧЕРНЯВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО»

У статті наголошується на тому, що ліс – це природна (або штучно створена) екосистема, у якій основними компонентами є деревна рослинність, чагарники, трав'янистий покрив, ґрунти, рослинний світ, тощо. Він формується внаслідок тривалого природного розвитку або господарської діяльності людини. ключовими функціями лісу є: 1) екологічні, оскільки забезпечують поглинання вуглекислого газу, приймають участь у регулюванні водного балансу, а також збереженні біорізноманіття; 2) забезпечують необхідний для існування людства кругообіг речовин; 3) виконують культурну функцію. А відтак, ліси – це не просто ресурс, а жива екосистема, яка забезпечує екологічну рівновагу планети.

Доведено, лісове господарство – це суспільно важлива та необхідна сфера діяльності, які включає системну сукупність науково обґрунтованих правових, організаційних, управлінських, екологічних, фінансових та матеріально-технічних дій та заходів, спрямованих на реалізацію наступних функцій: а) екологічну, - регулювання клімату, захист ґрунтів, збереження біорізноманіття); б) економічну, - отримання деревини, недревної продукції; в) соціальну, - рекреація, культурна цінність, підтримка життєдіяльності громад, тощо. А відтак, воно представляє собою не просто вирощування й заготівлю лісу, а й комплексну систему управління лісами як живими природними ресурсами, що мають стратегічне значення для екологічної стабільності, соціального та економічного добробуту суспільства.

Констатовано, що в Україні, як і в багатьох країнах світу, ліси перебувають під загрозою через незаконні вирубки, зміну клімату, пожежі, поширення шкідників, тощо. Це в свою чергу вимагає формування та реалізації ефективної державної політики в сфері лісокористування, яка поєднувала б економічну доцільність, екологічну стійкість і правову відповідальність. Досягти цілей відповідної політики вбачається можливим шляхом здійснення виваженого та ефективного державного нагляду і контролю за веденням лісового господарства.

Ключові слова: ліс, лісове господарство, державна політика, нагляд, контроль.

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення значення лісів виходить далеко за межі економічної вигоди, адже вони забезпечують екологічну рівновагу, кліматичну стабільність, біорізноманіття та добробут населення. Для України лісові ресурси також мають надзвичайне значення, навіть попри те, що частка лісистості території країни є відносно невеликою –

близько 15% (що нижче середньоєвропейського рівня). Крім екологічного аспекту, ліси в Україні мають також соціальне та культурне значення. Вони є джерелом рекреації для населення, місцем збереження традиційної культури, зокрема лісового бджільництва, грибництва та збору лікарських рослин. У воєнний час, починаючи з 2022 року, ліси набули й стратегічного значення – як природний щит, а також як місце укриття та важливий ресурс для виживання.

Окремі проблемні питання присвячені лісовому господарству в Україні, як об'єкту правового регулювання, в своїх наукових працях розглядали: Н. В. Бондарчук, В. М. Василенко, О. Є. Волков, О. В. Заїчко, А. А. Марочко, О. М. Музичук, В. О. Невядовський, А. А. Суска, Ю. В. Шведюк, Х. В. Юшкевич та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі відчувається брак комплексних теоретичних досліджень, присвячених визначенню поняття «лісове господарство».

Мета статті полягає у тому, щоб запропонувати авторське визначення поняття «лісове господарство». Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність та розкрити зміст категорії «ліс»; здійснити аналіз норм чинного законодавства та наукових поглядів вчених щодо тлумачення поняття «лісове господарство».

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що у науковій літературі існує велика кількість підходів до тлумачення поняття «ліс». Причиною такого явища є та обставина, що цей термін є міждисциплінарним, тобто, окрім юридичної інтерпретації, існує біологічна, екологічна, економічна, географічна. Попри безумовну важливість зазначених підходів, слід мати на увазі те, що запровадження поняття до чинного законодавства має відображати в узагальненому вигляді. Виходячи з того, що об'єкт дослідження є єдиним, запровадження поняття «ліс» до чинного законодавства має відображати розробки та досягнення, наявні в інших галузях знання¹.

Відповідно до Лісового кодексу України, «ліс – тип природних комплексів (екосистема), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезонаштуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них,

¹ Гарварт Г. А. Проблема визначення поняття «ліс» як об'єкта правового регулювання. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Право. 2012. Вип. 173 (3). С. 142–148

становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави»¹. Ліс, підкреслює Р. Г. Дубас, – це складова і надзвичайно важлива частина біосфери, елемент географічного ландшафту. Ліс є об'єктом природокористування, народногосподарська цінність якого характеризується всією сумою ефектів, які отримує суспільство в процесі комплексного використання лісових ресурсів. Ліс відіграє важливу роль у кругообігу вуглецю і кисню, регулює водообмін, сприяє збереженню і розвитку біорізноманіття, виконує еколого-економічні та соціальні функції, є цінним сировинним ресурсом. Взагалі до лісових ресурсів відносяться деревна, технічна, харчова, кормова, лікарська сировина, інші продукти, а також захисні і соціальні корисності лісу².

Тож, з огляду на зазначене вище, ліс – це природна (або штучно створена) екосистема, у якій основними компонентами є деревна рослинність, чагарники, трав'янистий покрив, ґрунти, рослинний світ, тощо. Він формується внаслідок тривалого природного розвитку або господарської діяльності людини. Ключовими функціями лісу є: 1) екологічні, оскільки забезпечують поглинання вуглекислого газу, приймають участь у регулюванні водного балансу, а також збереженні біорізноманіття; 2) забезпечують необхідний для існування людства кругообіг речовин; 3) виконують культурну функцію. А відтак, ліси – це не просто ресурс, а жива екосистема, яка забезпечує екологічну рівновагу планети.

А відтак, саме через багатofункціональність лісів, виникає потреба в цілеспрямованому управлінні ними, що є метою діяльності лісового господарства. Відповідно до норм чинного законодавства, зокрема, Лісового кодексу України, організація лісового господарства передбачає здійснення низки дій. В першу чергу, відзначається у статті 35 Кодексу, є розроблення та затвердження в установленому законом порядку нормативно-правових актів з ведення лісового господарства. Нормативно-правовий акт, пише П. М. Рабінович, є ключовою формою вираження права, властивою соціально-демократичній правовій системі. Його широке застосування зумовлене очевидними перевагами цього способу закріплення юридичних норм, зокрема з позиції загальнолюдських правових принципів, які поступово інтегруються в соціально-демократичне право. На думку вченого, серед основних переваг нормативно-правових актів можна виділити: можливість чіткого, ясного та однозначного формулювання юридичних прав і обов'язків; швидке доведення змісту норм до відома їх адресатів; зручність у пошуку необхідних правових норм; сприяння правильному розумінню норм їхніми адресатами; оперативність у внесенні змін або скасуванні норм; а також полегшення процесу впорядкування, узгодження та систематизації великої кількості правових положень³. Відповідно до

¹ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/conv#Text>.

² Дубас Р. Г. Економіка природокористування. К., 2009. С. 271.

³ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Київ : Вища школа, 1994. С. 105.

Статті 37 Лісового кодексу, нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства регулюються: «1) поділ лісів на категорії залежно від значення та основних виконуваних ними функцій; 2) проведення рубок головного користування; 3) організація лісовпорядкування; 4) ведення державного лісового кадастру, обліку, моніторингу та проведення національної інвентаризації лісів; 5) організація та проведення лісової сертифікації; 6) заготівля другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань; 7) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства та проведення науково-дослідних робіт; 8) відновлення лісів і лісорозведення; 9) здійснення заходів щодо підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів; 10) здійснення охорони лісів від пожеж; 11) здійснення захисту лісів від шкідників і хвороб; 12) виділення пралісів»¹.

Окрім того, з метою організації лісового господарства здійснюється поділ лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій, виділення особливо захисних лісових ділянок. Статтею 39 Лісового кодексу закріплюється, що ліси України за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії: «захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції); рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції); ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо); експлуатаційні ліси»².

Далі варто вказати такий важливий напрямок організації лісового господарства, - як проведення лісовпорядкування. Це спеціалізована система робіт, яка охоплює вивчення, облік, оцінку та планування раціонального використання, охорони й відтворення лісів. У межах лісовпорядкування здійснюється інвентаризація лісових ресурсів, під час якої визначається склад, вік, висота, запас деревини, площа та інші характеристики насаджень. Важливою складовою є також оцінка санітарного та екологічного стану лісів, що дозволяє визначити рівень їх стійкості, уразливості до шкідників і хвороб, а також придатність до різних видів використання. У ході лісовпорядних робіт виконується картографування – створення сучасних схем, планів і карт, які є основою для організації господарства на місцях. Лісовпорядкування передбачає: «1) відновлення у встановленому порядку меж території лісового фонду України і визначення внутрігосподарської організації; 2) виконання відповідних топографо-геодезичних робіт і спеціального картографування лісів, виготовлення планово-картографічних матеріалів; 3) визначення

¹ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/conv#Text>.

² Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/conv#Text>.

породного та вікового складу деревостанів, їх стану, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів; 4) виявлення деревостанів, що потребують рубок, з метою поліпшення якісного складу лісів; 5) обґрунтування поділу лісів на категорії залежно від основних виконуваних ними функцій; 6) обчислення розрахункової лісосіки, обсягів використання інших видів лісових ресурсів; 7) визначення обсягів робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, охорони лісів від пожеж, інших лісогосподарських заходів, а також порядку і способів їх проведення; 8) ландшафтні, ґрунтові, лісотипологічні, лісобіологічні та інші обстеження і дослідження лісових природних комплексів; 9) виявлення пралісів, квазіпралісів, природних лісів, типових та унікальних природних комплексів, місць зростання та оселення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів тваринного і рослинного світу і підлягають заповіданню, включенню до екологічної мережі»¹.

Окрім того, Лісовим кодексом передбачено, що організація лісового господарства також передбачає:

- ведення державного лісового кадастру, обліку лісів. Державний лісовий кадастр та облік лісів ведеться Держлісагентством за єдиною для всіх лісів системою за рахунок коштів державного бюджету з метою забезпечення ефективної організації охорони і захисту лісів, їх раціонального використання та відтворення, здійснення постійного контролю за якісними і кількісними змінами в лісовому фонді України. Кадастр включає системні відомості про розподіл лісового фонду між власниками лісів і постійними лісокористувачами, поділ усіх лісів за категоріями залежно від виконуваних ними основних функцій, грошову оцінку та інші дані, що характеризують кількісний і якісний стан лісів²;

- ведення моніторингу лісів. Моніторинг лісів проводиться шляхом збирання, передавання, збереження та аналізу інформації про стан лісів, прогнозування змін у лісах і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для інформаційно-аналітичного забезпечення управління лісами, прийняття рішень щодо запобігання негативним змінам стану лісів, дотримання вимог екологічної безпеки та принципів ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку³;

- проведення лісової сертифікації. Організація та проведення лісової сертифікації здійснюються відповідно до порядку, який встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері лісового господарства, за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики економічного розвитку, та центральним органом

¹ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/conv#Text>.

² Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів : постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2007 № 848 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2007-p/conv#Text>.

³ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/conv#Text>.

виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища¹;

- здійснення інших організаційно-технічних заходів згідно з основними вимогами щодо ведення лісового господарства, визначеними законодавством².

Висновки. Тож, зазначене вище дає змогу дійти до висновку, що лісове господарство – це суспільно важлива та необхідна сфера діяльності, яка включає системну сукупність науково обґрунтованих правових, організаційних, управлінських, екологічних, фінансових та матеріально-технічних дій та заходів, спрямованих на реалізацію наступних функцій: а) екологічної, - регулювання клімату, захист ґрунтів, збереження біорізноманіття); б) економічної, - отримання деревини, недержавної продукції; в) соціальної, - рекреація, культурна цінність, підтримка життєдіяльності громад, тощо. А відтак, воно представляє собою не просто вирощування й заготівлю лісу, а й комплексну систему управління лісами як живими природними ресурсами, що мають стратегічне значення для екологічної стабільності, соціального та економічного добробуту суспільства.

Нажаль, доводиться констатувати, що в Україні, як і в багатьох країнах світу, ліси перебувають під загрозою через незаконні вирубки, зміну клімату, пожежі, поширення шкідників, тощо. Це в свою чергу вимагає формування та реалізації ефективної державної політики в сфері лісокористування, яка поєднувала б економічну доцільність, екологічну стійкість і правову відповідальність. Досягти цілей відповідної політики вбачається можливим шляхом здійснення виваженого та ефективного державного нагляду і контролю за веденням лісового господарства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарварт Г. А. Проблема визначення поняття «ліс» як об'єкта правового регулювання. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Право. 2012. Вип. 173 (3). С. 142–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnu_prav_2012_173%283%29_21
2. Дубас Р. Г. Економіка природокористування. К., 2009. 448 с.
3. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Київ : Вища школа, 1994. 180 с.
4. Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів : постанова Кабінету Міністрів України від 20.06.2007 № 848 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2007-п/conv#Text>.
5. Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/conv#Text>.

¹ Лісовий кодекс України : Закон України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12/conv#Text>.

² Там само.

Стаття надійшла до редакції 27.08.2023

Volodymyr Ye. CHERNYAVSKY,

Postgraduate Student

*(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)***TO THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPT OF “FORESTRY”**

It is noted that a forest is a natural (or artificially created) ecosystem, the main components of which are woody vegetation, shrubs, grass cover, soils, plant life, etc. It is formed as a result of long-term natural development or human economic activity. The key functions of the forest are: 1) ecological, since they ensure the absorption of carbon dioxide, participate in the regulation of the water balance, as well as the preservation of biodiversity; 2) provide the cycle of substances necessary for the existence of humanity; 3) perform a cultural function. Therefore, forests are not just a resource, but a living ecosystem that ensures the ecological balance of the planet. It is proven that forestry is a socially important and necessary sphere of activity, which includes a systematic set of scientifically substantiated legal, organizational, managerial, environmental, financial and material and technical actions and measures aimed at implementing the following functions: a) ecological, - climate regulation, soil protection, biodiversity preservation); b) economic, - obtaining wood, non-timber products; c) social, - recreation, cultural value, supporting the vital activities of communities, etc. And therefore, it represents not just the cultivation and harvesting of forests, but also a comprehensive system of forest management as living natural resources, which are of strategic importance for ecological stability, social and economic well-being of society.

It has been established that in Ukraine, as in many countries of the world, forests are under threat due to illegal logging, climate change, fires, the spread of pests, etc. This, in turn, requires the formation and implementation of an effective state policy in the field of forest use, which would combine economic feasibility, environmental sustainability and legal responsibility. Achieving the goals of the relevant policy is considered possible by implementing balanced and effective state supervision and control over forestry management.

Keywords: *forest, forestry, state policy, supervision, control.*

Максим Сергійович ЮЗИШЕН*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ ЯК УМОВА КАР'ЄРНОГО РОСТУ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті досліджується професійне навчання як умова кар'єрного росту працівників служби безпеки України. Розглядаються надбання науковців щодо визначення різновидів професійного навчання. Розглянуто норми законодавства щодо професійного навчання працівників. Вивчено вплив професійного навчання на кар'єру в Службі безпеки України. Запропоновано авторські визначення понять: «первинна професійна підготовка працівників», «перепідготовка працівників», «підвищення кваліфікації працівників». Доведена доцільність з метою підвищення мотивації працівників Служби безпеки України до навчання та якісного виконання службових обов'язків щільніше прив'язати успіхи у навчанні та службовій діяльності до кар'єрного зростання працівників. Також існує потреба у реальному забезпеченні безперервної освіти працівників Служби безпеки України, практичної спрямованості професійного навчання, своєчасного запровадження передового досвіду контррозвідальної та оперативно-розшукової діяльності у навчальний процес. Крім цього професійне навчання працівників Служби безпеки України потребує запровадження в навчальний процес кращих досягнень європейської науки та освіти.

Ключові слова: кар'єра, правове регулювання, працівник, Служба безпеки України, професійне навчання, освіта, перепідготовка, підвищення кваліфікації.

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування держави обумовлюють покращення ефективності діяльності правоохоронних органів та виведення її на якісно новий рівень. Служба безпеки України є правоохоронним органом, який забезпечує державну безпеку України та виконує низку надважливих для держави та громадян України завдань, що набувають особливого значення в сучасних умовах збройної агресії росії. Останнє на порядок денний гостро поставило питання професійності і лояльності працівників Служби безпеки України, забезпечення ефективного виконання ними своїх службових обов'язків. На вказане безпосередньо впливають належним чином забезпечені трудові права та організоване стимулювання якісної професійної діяльності працівників даного правоохоронного органу, зокрема забезпечення кар'єрного росту працівників.

Особливе значення для розвитку кар'єри працівників Служби безпеки

України має належати професійному навчанню. Так, навчання є тим потужним фактором, який забезпечує професійний розвиток працівника, дозволяє йому адаптуватися до сучасних умов виробництва та надання послуг, через отримання додаткових та оновлення існуючих знань, умінь і навичок. Саме успішне закінчення того чи іншого виду або рівня професійного навчання повинно бути однією з основних умов кар'єрного росту працівників Служби безпеки України.

Проблеми професійного навчання правоохоронців досліджували такі вчені, як: О. М. Бандурка, С. М. Бортник, В. С. Венедіктов, М. А. Вороніна, О. О. Ганжа, С. М. Гусаров, О. Ю. Дрозд, Ю. С. Іванова, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, Д. О. Лагодієнко, В. Т. Лозовецька, К. Ю. Мельник, С. М. Прилипко, В. В. Посметний, Д. І. Сіроха, І. М. Совгір, В. В. Сокурєнко, В. І. Щербина та ін. Разом із тим проблемам професійного навчання як умови кар'єрного росту працівників Служби безпеки України у юридичній літературі присвячено недостатньо уваги, що обумовлює науковий інтерес та необхідність проведення відповідного дослідження.

Метою статті є надання пропозицій з вдосконалення категоріального апарату професійного навчання та практики мотивування працівників Служби безпеки України до належного професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі звертається увага на особливе значення професійного навчання для професійного розвитку працівника, для його кар'єрного росту, для належного адаптування до нових умов праці, нових технологій як у державних органах, так і на виробництві. Як відзначає Ю. С. Іванова, «Конкурентоспроможність працівників безпосередньо пов'язана з рівнем кваліфікації робочої сили. Сучасні роботодавці постійно висувають нові вимоги до рівня професійних знань працівників, оскільки без оновлення професійних знань людина не може освоювати і впроваджувати нові відкриття, тому вона не буде належно виконувати роботу. Тільки безперервна професійна освіта дозволить працівнику адаптуватися до умов навколишнього середовища і до нових вимог виробництва»¹. В. Т. Лозовецька пише: «зміни на ринку праці відбуваються дуже швидко, і це вимагає відповідної підготовки особистості до діяльності в умовах ринкового середовища. Кар'єрний розвиток сучасної особистості в умовах ринкової економіки засвідчив низку проблем щодо професійної активності, що, в свою чергу, передбачає системне вдосконалення набутих знань і умінь, оволодіння додатковими компетенціями та функціями»².

Професійний розвиток вченими безпосередньо пов'язується з професійним навчанням. Так, І. В. Каденко та А. С. Щетініна вказують: «професійний розвиток – процес формування суб'єкта професійної діяльності, тобто системи певних властивостей в умовах неперервної

¹ Іванова Ю. С. Поняття професійного навчання працівників: теоретико-правовий аналіз. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 148

² Лозовецька В. Т. Фактори та проблеми, що впливають на кар'єрний розвиток сучасної особистості. *Молодь і ринок*. 2019. № 9 (176). С. 49.

професійної освіти, самовиховання та здійснення професійної діяльності. У процесі професійного розвитку особистість оволодіває системою професійно важливих якостей, до якої входять комунікативні, мотиваційні, характерологічні, рефлексивні, освітні, інтелектуальні, психофізіологічні властивості людини. У процесі професійного розвитку формуються світоглядні, етичні якості, спеціальні наукові, технічні, технологічні знання, уміння, навички, здібності особистості фахівця»¹.

Значення професійного навчання для розвитку працівників розуміє і національний законодавець, який передбачив окремий розділ, при чому розмістивши його на початку комплексного закону, що регламентує професійний розвиток працівників, – розділ II «Професійне навчання працівників» Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р. № 4312-VI.

Слід звернути увагу на те, що професійне навчання працівників є динамічним явищем, яке не повинно стояти на місці у світі, який рухається вперед, зростає інформаційно і технологічно, удосконалюючи, розвиваючи та оновлюючи як виробничі процеси і технології, так й види та форми надання послуг. Рівень, якість та наповненість професійного навчання працівників має відповідати вимогам і потребам сучасного ринку праці. Важливе значення при цьому має надаватися ефективному використанню наукових та науково-технічних здобутків. Так, результати наукових досліджень з важливих проблем інформаційного, технічного, технологічного, економічного, екологічного розвитку виробництва, а також розвитку людського потенціалу має бути як найшвидше запроваджено у програми професійного навчання працівників. Все це дозволить підготувати сучасних фахівців, які будуть конкурентоспроможними на ринку праці, розвинути працівників підприємств та установ до рівня сучасних умов виробництва та обслуговування населення, перепідготувати працівників до роботи на сучасному обладнанні та до використання сучасних інформаційних та інших технологій.

З огляду на це сьогодні існує нагальна необхідність у постійній модернізації та оновленні системи та змісту професійного навчання працівників, з урахуванням результатів фундаментальних та прикладних наукових досліджень, що здійснюються у науково-дослідних установах різної спрямованості та підпорядкування. У контексті нашого дослідження цінними, є наукові розробки щодо професійного розвитку працівників, планування та реалізації їх кар'єри, професійної орієнтації молоді, професійного відбору кадрів.

Сучасні умови функціонування України, ставлять на порядок денний проблему постійного удосконалення функціонування державних, зокрема правоохоронних органів та підвищення ефективності їх діяльності. Це з одного боку обумовлює необхідність постійного та безперервного

¹ Каденко І. В., Щетініна А. С. Феномен професійного розвитку в сучасному освітньому середовищі. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019. № 67. Т. 2. С. 28.

професійного навчання працівників вказаних органів, щоб вони відповідали вимогам, що постійно змінюються та вдосконалюються, з іншого боку саме професійно підготовлені працівники на базі використання сучасних освітніх технологій із застосуванням останніх досягнень науки та практики, є рушійною силою прогресу у державному будівництві, зокрема розбудови сучасних правоохоронних органів.

Сьогодні перед правоохоронними органами України, зокрема Службою безпеки України стоять серйозні нові виклики, пов'язані з військовою агресією росії, зокрема проведення контррозвідувальних заходів, розслідування військових злочинів, виявлення спостерігачів та надавачів таємної та іншої захищеної інформації ворогу, фільтраційних та розшукових заходів на визволених територіях. Крім цього у зв'язку з вищезазначеним певну специфіку набули традиційні правопорушення пов'язані із заподіянням смерті, тяжкого тілесного ушкодження, проявами корупції, відмиванням грошей тощо. Також ні куди не ділася організована злочинність, яка все більше набуває транснаціонального характеру. Більш того все частіше у таких організованих злочинних групах приймають участь, як діючі військовослужбовці, так і ветерани бойових дій. Все це значно підвищує загрозу національній безпеці держави.

Вищезазначене обумовлює необхідність зміни підходів до професійного навчання працівників Служби безпеки України, удосконалення його змістовного наповнення. Необхідним сьогодні є виховання правоохоронців нової генерації, професійні параметри яких повністю відповідатимуть сучасним умовам боротьби за незалежність та суверенітет України. Важливого значення при цьому має наукова складова. Особлива увага тут має приділятися науковим розробкам та узагальненню новітньої практики у сфері контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності. Також потребує вдосконалення система статистичних та аналітичних досліджень, спрямованих на підвищення авторитету працівників Служби безпеки України серед населення.

Професійне навчання має бути спрямовано на формування активної життєвої позиції працівників Служби безпеки України, на прагнення до успіху, самовдосконалення. Такий працівник у ході професійного навчання має додати у професійних знаннях, вміннях та навичках, сформувавши широкий культурний та патріотичний кругозір, мати високий рівень правової та моральної культури.

У юридичній літературі звертається увага на сучасні недоліки професійної підготовки у правоохоронних органах. В. В. Сокурєнко пише: «системі підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України притаманна низка недоліків. Так, по-перше, відсутня власна комплексна система оцінювання якості такої підготовки, спостерігається функціонування лише її окремих елементів, які враховують лише частину реальних проблем, що стоять перед сектором безпеки і оборони. Тобто виокремлюється лише частина загроз зовнішній та внутрішній безпековій ситуації, проте відсутній механізм їх комплексного аналізу та вироблення

дієвого алгоритму дій щодо протидії їм. По-друге, зростання кількості та різноманітності гібридних загроз актуалізує потребу в оновленні підходів до організації освітнього процесу при підготовці кадрів для органів сектору безпеки і оборони, досягти чого оперативно не завжди можливо при розробці навчальних програм і планів. Звісно, що наведеними недоліками не обмежується коло проблемних питань, що стоять на порядку денному перед сектором безпеки і оборони у напрямі підвищення ефективності його функціонування та удосконалення підготовки кадрів. Проте, саме вони є ключовими та такими, що потребують свого першочергового вирішення»¹.

Сьогодні професійне навчання працівників Служби безпеки України здійснюється на підставі Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. № 2229-XII, Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р. № 4312-VI, Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України, затвердженого Указом Президента України від 27 грудня 2007 р. № 1262/2007 та Інструкції про організацію виконання Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України, затвердженої Наказом Служби безпеки України від 14.10.2008 р. № 772 тощо.

Стаття 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р. № 4312-VI передбачає наступне визначення: «професійне навчання працівників – процес цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвиток необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва»².

У цілому сприймаючи позитивно вказане визначення, разом з тим слід звернути увагу на останні два слова, які можуть обмежити його застосування, а саме «потреб виробництва». Традиційно під виробництвом розуміється виготовлення працівниками матеріальних благ, необхідних для життєдіяльності людини, суспільства та держави. У Вікіпедії міститься наступна дефініція: «Виробничий цикл – період перебування предметів праці (сировини і матеріалів) у виробничому процесі з початку виготовлення до випуску готового продукту. В окремих галузях (металургійна, хімічна тощо), де виробничий процес не можна переривати з економічних причин, або з питань безпеки виробничий цикл є безперервним. Робітники, що обслуговують безперервне виробництво, іменуються працівниками безперервного виробництва»³. Як відомо трудові

¹ Сокурєнко В. В. Підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони як передумова забезпечення національної безпеки України // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. Харків, 2022. С. 129.

² Про професійний розвиток працівників : Закон України від 12 січня 2012 р. № 4312-VI .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (дата звернення: 17.01.2023).

³ Виробництво : Вікіпедія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Виробництво> (дата звернення: 21.01.2023).

відносини складаються не лише з приводу виробництва продукції та її оплати, а ще й щодо надання послуг та оплати такої діяльності. Саме останній напрямок діяльності у більшості своїй притаманний державним, зокрема правоохоронним органам.

З огляду на зазначене, пропонуємо замінити у визначенні терміну «професійне навчання працівників», передбаченому у ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників», слова «потреб виробництва» на слова «потреб роботодавця».

З визначення терміну «професійне навчання працівників», передбаченого у ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників», виходить, що національний законодавець виділяє такі види професійного навчання працівників: первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації. Крім цього аналіз ст. ст. 1 та 6 Закону України «Про професійний розвиток працівників» свідчить про те, що видами професійного навчання працівників є також: формальне та неформальне професійне навчання. Останнім двом видам професійного навчання працівників у ст. 1 Закону надано наступні визначення: «формальне професійне навчання працівників – набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок у навчальному закладі або безпосередньо у роботодавця відповідно до вимог державних стандартів освіти, за результатами якого видається документ про освіту встановленого зразка; неформальне професійне навчання працівників – набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок, не регламентоване місцем набуття, строком та формою навчання»¹.

Необхідно відзначити, що законодавче визначення терміну «неформальне професійне навчання працівників», з нашої точки зору, позбавлене будь-якої конкретики, порівняно з визначенням терміну «формальне професійне навчання працівників». Такий стан справ вважаємо неприйнятним, оскільки законодавчі положення мають бути зрозумілими, навіть не підготовленому користувачу.

Також вважаємо не зовсім правильним, що у ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників» не знайшли свого визначення наступні терміни «первинна професійна підготовка працівників», «перепідготовка працівників» та «підвищення кваліфікації працівників».

Сьогодні вказані визначення стосовно робітників надає Положення про професійне навчання працівників на виробництві, затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України від 26.03.2001 р. № 127/151. «Первинна професійна підготовка робітників – це професійно-технічне навчання осіб, які раніше не мали робітничої професії, що забезпечує рівень професійної кваліфікації, необхідний для продуктивної професійної діяльності. Первинна професійна підготовка робітників на виробництві здійснюється із числа осіб, які

¹ Про професійний розвиток працівників: закон України від 12 січня 2012 р. № 4312-VI .URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text> (дата звернення: 17.01.2023).

зараховані на роботу до роботодавця учнями. Перепідготовка робітників – це професійне (професійно-технічне) навчання, спрямоване на оволодіння іншою професією робітниками, які здобули первинну професійну підготовку. Підвищення кваліфікації робітників – це професійне (професійно-технічне) навчання робітників, що дає змогу розширювати і поглиблювати раніше здобуті знання, уміння і навички на рівні вимог виробництва чи сфери послуг»¹.

Слід звернути увагу на те, що вищевказаний документ має назву: «Положення про професійне навчання працівників на виробництві». У змісті документу йдеться не тільки про робітників, а також і про керівників, професіоналів та фахівців. Всі разом зазначені категорії охоплюються терміном «працівники». З огляду на це, доволі дивним виглядає надання нормотворцем визначень різновидам професійного навчання лише стосовно робітників.

У цілому ж вважаємо, що визначення термінів «первинна професійна підготовка працівників», «перепідготовка працівників» та «підвищення кваліфікації працівників» має бути передбачена у ст. 1 Закону України «Про професійний розвиток працівників».

Для визначення власного бачення змісту вказаних категорій проаналізуємо наукові джерела. Так, В. В. Посметний обґрунтовує наступну дефініцію: «початкова професійна підготовка – це така підготовка, яка організується кандидатам на службу в органи внутрішніх справ і має забезпечити здобуття останніми професійних знань, вмінь та навичок, необхідних для самостійного виконання службово-посадових обов'язків щодо захисту й охорони прав, свобод та законних інтересів учасників суспільних відносин»². З точки зору І. М. Совгіра, «Початкова професійна підготовка особового складу – це організований і цілеспрямований процес оволодіння знаннями, уміннями та навичками, необхідними для успішного виконання оперативно-службових завдань»³. О. О. Ганжа відзначає наступне: «Первинна підготовка працівників поліції є ключовим елементом їх професійного навчання, важливим елементом службової кар'єри, що полягає в цілеспрямованому формуванні їх професіоналізму шляхом набуття знань, розвиток вмінь та навичок для реалізації своєї трудової діяльності у відповідних підрозділах Національної поліції. Рівень знань та вмінь, які набувають працівники поліції в процесі своєї підготовки, має бути достатнім для ефективного виконання працівниками поліції своїх функціональних обов'язків, а також для подальшого вдосконалення особистого професіоналізму як в процесі самонавчання, так в процесі участі

¹ Положення про професійне навчання працівників на виробництві : наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України від 26.03.2001 № 127/151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0315-01#Text> (дата звернення: 21.01.2023).

² Посметний В. В. Організаційно-правові аспекти початкової професійної підготовки персоналу ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 19 с.

³ Совгір І. М. Організаційно-правове регулювання довузівської підготовки кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. С. 10.

у заходах післядипломної освіти»¹.

Стосовно поняття «підвищення кваліфікації» науковці мають наступні думки. Так, В. К. Майборода пише: «підвищення кваліфікації – це цілеспрямований, спеціально організований процес систематичного оновлення професійної компетентності державних службовців, зумовлений динамікою розвитку суспільства, економіки, науки, освіти, культури та потребами, що впливають з особистого досвіду й специфіки діяльності кожного державного службовця»². Н. Р. Нижник зазначає наступне: «підвищення кваліфікації – це постійний процес відновлення кваліфікації кадрів у зв'язку з розвитком практики та теорії управління для роботи на попередній або новій (вищій або іншого профілю) посаді»³. З точки зору Д.І. Дзвичука, «підвищення кваліфікації – це процес і результат розвитку видів (типів) компетентності державних службовців за умови, що: процес – цілеспрямований, гнучкий, активний і керований; результат – здатність ефективно вирішувати професійні ситуації; розвиток – безперервна зміна стану освіченості працівника, що має позитивну тенденцію, управляється, корегується та забезпечується навчанням управлінських кадрів відповідно до програм підвищення кваліфікації»⁴. Ю. С. Іванова пропонує наступне визначення: «підвищення кваліфікації – це процес удосконалення рівня професійних знань працівників, який дає можливість розширювати і поглиблювати раніше здобуті знання, уміння і навички в межах наявної або суміжної спеціальності»⁵.

На думку В. В. Посметного, «Перепідготовка персоналу організовується з метою освоєння нових і суміжних професій з врахуванням потреб службової діяльності і широко застосовується в організаціях, орієнтованих у своїй кадровій політиці на власну робочу силу. При її організації виходять із того, що працівник вже засвоїв основи професійної діяльності в тій чи іншій трудовій сфері і йому необхідно засвоїти тільки специфіку нової ланки певної діяльності»⁶. Т. Ю. Рибалко пише: «перепідготовка персоналу полягає у здобутті штатними працівниками нових професій, знань і навичок із відповідної професійної діяльності. Перепідготовка проводиться з метою навчання робітників, що вивільнюються у зв'язку з перепрофілюванням чи реорганізацією

¹ Ганжа О. О. Первинна підготовка працівників Національної поліції України як чинник їх службової кар'єри. *Юридична наука*. 2020. № 10 (112). С. 71.

² Майборода В. К. Наукові засади підвищення кваліфікації державних службовців в Україні. *Вісник УАДУ*. 1997. № 2. С. 121–127.

³ Нижник Н. Р. Вивчення курсу «Основи державного управління» в системі підвищення кваліфікації державних службовців. *Вісник УАДУ*. 1998. № 2. С.31–33.

⁴ Дзвінчук Д.І. Психологічно-методичні засади розробки програм підвищення кваліфікації державних службовців (освітня сфера) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.05. Київ, 1999. С. 18.

⁵ Іванова Ю. С. Поняття професійного навчання працівників: теоретико-правовий аналіз. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 153.

⁶ Посметний В. В. Перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників органів внутрішніх справ як невід'ємні складові їх безперервної освіти. С. 401. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6bc306da-1ad5-42c0-9a58-d2aea9405fb6/content> (дата звернення: 23.01.2023).

підприємства тощо; задля розширення їх професійного профілю; якщо треба змінити професію через брак роботи, яка відповідає професії робітника, або в разі втраченої здатності виконувати роботу за попередньою професією»¹.

Вивчення вищенаведених точок зору науковців поряд з аналізом змісту Закону України «Про професійний розвиток працівників» від 12.01.2012 р. № 4312-VI та Положення про професійне навчання працівників на виробництві, затверджене Наказом Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України від 26.03.2001 р. № 127/151, дозволяє запропонувати наступні авторські визначення: «первинна професійна підготовка працівників – це набуття новоприйнятими працівниками професійних знань, умінь і навичок у закладі освіти або безпосередньо у роботодавця, що забезпечує рівень професійної кваліфікації працівників, необхідний для продуктивної професійної діяльності; перепідготовка працівників – це набуття працівниками професійних знань, умінь і навичок у закладі освіти або безпосередньо у роботодавця за іншою професією, ніж та яку має працівник, що забезпечує рівень його професійної кваліфікації, необхідний для продуктивної професійної діяльності за новою професією; підвищення кваліфікації працівників – це розширення та поглиблення працівниками існуючих професійних знань, умінь і навичок у закладі освіти або безпосередньо у роботодавця, зумовлене динамікою розвитку національної економіки, державного управління та потребами, що впливають з діяльності підприємств, установ та організацій».

Висновки. Існує доцільність з метою підвищення мотивації працівників Служби безпеки України до навчання та якісного виконання службових обов'язків щільніше прив'язати успіхи у навчанні та службовій діяльності до кар'єрного зростання працівників. Також існує потреба у реальному забезпеченні безперервної освіти працівників Служби безпеки України, практичної спрямованості професійного навчання, своєчасного запровадження передового досвіду контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності у навчальний процес. Крім цього не потрібно забувати про забезпечення дотримання курсу Україною на вступ до ЄС, що потребує запровадження в навчальний процес кращих досягнень європейської науки та освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виробництво :	Вікіпедія	URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/Виробництво .		

¹ Рибалко Т. Ю. Теоретичні основи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників. Інформаційне суспільство: глобальний та національний виміри змін: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції 25 травня 2015 р. http://acup.poltava.ua/files/inf_syp2015/Ribalko_doc.pdf (дата звернення: 23.01.2023).

2. Ганжа О. О. Первинна підготовка працівників Національної поліції України як чинник їх службової кар'єри. *Юридична наука*. 2020. № 10 (112). С. 70–77.
3. Дзвінчук Д.І. Психологічно-методичні засади розробки програм підвищення кваліфікації державних службовців (освітня сфера) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. управл.: 25.00.05. Київ, 1999. 19 с.
4. Іванова Ю. С. Поняття професійного навчання працівників: теоретико-правовий аналіз. *Право та інновації*. 2014. № 4 (8). С. 148–155.
5. Каденко І. В., Щетініна А. С. Феномен професійного розвитку в сучасному освітньому середовищі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 67. Т. 2. С. 24–30.
6. Лозовецька В. Т. Фактори та проблеми, що впливають на кар'єрний розвиток сучасної особистості. *Молодь і ринок*. 2019. № 9 (176). С. 44–50.
7. Майборода В. К. Наукові засади підвищення кваліфікації державних службовців в Україні. *Вісник УАДУ*. 1997. № 2. С. 121–127.
8. Нижник Н. Р. Вивчення курсу «Основи державного управління» в системі підвищення кваліфікації державних службовців. *Вісник УАДУ*. 1998. № 2. С. 31–33.
9. Положення про професійне навчання працівників на виробництві: наказ Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства освіти і науки України від 26.03.2001 № 127/151. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0315-01#Text>.
10. Посметний В. В. Організаційно-правові аспекти початкової професійної підготовки персоналу ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 19 с.
11. Посметний В. В. Перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників органів внутрішніх справ як невід'ємні складові їх безперервної освіти. С. 400–404. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6bc306da-1ad5-42c0-9a58-d2aea9405fb6/content>.
12. Про професійний розвиток працівників: закон України від 12 січня 2012 р. № 4312-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4312-17#Text>.
13. Рибалко Т. Ю. Теоретичні основи професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників. *Інформаційне суспільство: глобальний та національний виміри змін*: матеріали науково-практичної Інтернет-конференції 25 травня 2015 р. http://acup.poltava.ua/files/inf_sysp2015/Ribalko_doc.pdf.
14. Совгір І. М. Організаційно-правове регулювання довузівської підготовки кандидатів на службу в органи внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 17с.
15. Сокурєнко В. В. Підготовка кадрів для сектору безпеки і оборони як передумова забезпечення національної безпеки України. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*. Харків, 2022. С. 128–131.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2023

Maksym S. YUZYSHEN,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROFESSIONAL TRAINING AS A CONDITION FOR CAREER GROWTH OF EMPLOYEES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

The article examines professional training as a condition for career growth of employees of the security service of Ukraine. The achievements of scientists in determining the types of professional training are considered. The norms of legislation regarding the professional training of employees are considered. The impact of professional training on a career in the Security Service of Ukraine has been studied. Author's definitions of the concepts: "initial professional training of employees", "retraining of employees", "advancing the qualifications of employees" have been proposed. It has been proven that in order to increase the motivation of employees of the Security Service of Ukraine to study and perform their duties efficiently, it is advisable to more closely link success in studies and official activities to the career growth of employees. There is also a need to actually ensure continuous education of employees of the Security Service of Ukraine, the practical orientation of professional training, and the timely introduction of best practices in counterintelligence and operational-search activities into the educational process. In addition, the professional training of employees of the Security Service of Ukraine requires the introduction of the best achievements of European science and education into the educational process.

Keywords: *career, legal regulation, employee, Security Service of Ukraine, professional training, education, retraining, advanced training.*

Іван Федорович БАБАЄВ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто основоположні засади, які визначають юридичне супроводження підприємницької діяльності в Україні, і водночас є вектором для розвитку відповідних суспільних відносин. Здійснено наукову класифікацію принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності в Україні залежно від сфери їхнього застосування, що дозволяє глибше зрозуміти сутність і специфіку цієї важливої категорії. Підкреслено, що класифікація принципів, як важливий метод наукового дослідження, дозволяє не лише систематизувати знання про об'єкти дослідження, але й визначити їхні ключові риси та найістотніші аспекти функціонування. Це сприяє кращому розумінню адміністративно-правового забезпечення підприємницької діяльності та її розвитку як основи національного добробуту України. Виокремлено й охарактеризовано три групи принципів: загальні, міжгалузеві та спеціальні. Встановлено, що загальні принципи, такі як верховенство права, законність, рівність, гласність і відкритість, є фундаментальними для всіх сфер права і забезпечують належну базу для функціонування правових систем. Зазначено, що міжгалузеві принципи, серед яких конфіденційність, професіоналізм, динамічність, комплексність і незалежність, визначають важливі аспекти юридичної практики, які стосуються функціонування різних галузей суспільних відносин. Акцентовано, що спеціальні принципи зосереджуються на специфічних аспектах юридичного супроводження підприємницької діяльності, включаючи проактивність, клієнтоорієнтованість, запобігання конфлікту інтересів, етичність і доброчесність. Наголошено на необхідності глибокого аналізу нормативної природи цих принципів, адже саме їхнє правове закріплення є вирішальним для забезпечення ефективності юридичного супроводження.

Ключові слова: юридичне супроводження, підприємницька діяльність, адміністративно-правове регулювання, принципи, загальні принципи, міжгалузеві принципи, спеціальні принципи.

Постановка проблеми. Юридичне супроводження підприємницької діяльності відіграє ключову роль у забезпеченні належного й ефективного функціонування бізнесу по відповідним напрямам. Щобільше в сучасних умовах розвитку національної економіки України, де підприємницька діяльність стає основою національного добробуту, юридичне супроводження підприємницької діяльності виступає не лише інструментом

охорони й захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів господарювання, але й важливим фактором сприяння їхньому розвитку. При цьому юридичне супроводження підприємницької діяльності має здійснюватися відповідно до певних сталих орієнтирів, керівних ідей та основоположних засад реалізації такої діяльності, що на сторінках фахової літератури, в більшості випадків, позначається як певні принципи. Саме через принципи відповідної діяльності можна простежити її генезис, особливості розвитку на певних історичних етапах еволюції суспільства і держави. Принципи також можуть використовуватись у розвитку нормативно-правової основи функціонування відповідних суспільних відносин¹. З огляду на що особливого значення набуває питання щодо визначення сутності й окремих різновидів принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності.

Питання про організацію та реалізацію підприємницької діяльності загалом й її окремих напрямів зокрема, серед іншого юридичного супроводження, досліджувалася у працях таких науковців як: О. Б. Андрєєва, Ю. Є. Атаманова, О. А. Беляневич, І. А. Бутирська, М. Д. Василенко, О. П. Гетманець, В. А. Довбиш, В. В. Сокурєнко, Р. Б. Шишка, О. М. Шуміло та інші. Праці цих вчених вдосконалили теоретичні та практичні аспекти підприємництва та його напрямів. Проте питанням щодо здійснення юридичного супроводження підприємницької діяльності увага майже не приділялась, відповідні науковці торкалися їх фрагментарно, в межах вивчення ширшої правової проблематики.

Метою статті є визначення сутності й окремих різновидів принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Учені-правознавці наголошують на важливості принципів, позначаючи ними основоположні засади функціонування правових інституцій та протікання відповідних процесів. Зокрема, на думку С. В. Журавльова, принцип є основоположною категорією, адже за своєю суттю він є началом, вихідною точкою, виступаючи тим первинним, з чого виводяться інші поняття. Саме принцип, на думку науковця, визначає уявлення про предмет або явище, в основі яких він закладений. Принцип – саме те ядро, яке органічно об'єднує навколо себе інші елементи. Ось чому, знаючи вихідні положення, на яких базується конкретний феномен, можна з легкістю пізнати його характеристики, визначити складові частини, особливості, закономірності тощо². Тобто розуміння найважливіших принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності дозволить, серед іншого, глибше пізнати сутність адміністративно-правового забезпечення даної сфери суспільних відносин.

¹ Трудове право України : підручник / За загальною редакцією М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. С. 35.

² Журавльов С. В. Поняття та ознаки принципів правового регулювання дисциплінарних стягнень працівників Державного бюро розслідувань. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1 (16). Том 4. С. 25.

Також, говорячи про принципи юридичного супроводження підприємницької діяльності, слід зазначити на те, що в загальному значенні сутність даної категорії розкривають як об'єктивного та/або суб'єктивного явища. Так, наприклад, досліджуючи принципи правового регулювання праці адвокатів, О. І. Крайз вказує на те, що принципи мають об'єктивний характер, бо формуються в процесі багаторазового переосмислення сутності явища, теорії або об'єкту до якого відносяться та ґрунтуються на соціальному усвідомленні про зміст останнього. Окрім того, підкреслює науковець, базисний характер принципів формує основу для розвитку інших, аналогічних явищ та процесів, які потребуватимуть створення виключно практико-механічних елементів функціонування, адже їх об'єктивно-ідейний бік вже існує¹. Своєю чергою, на думку авторського колективу підручника «Адміністративне право України: Загальна частина. Академічний курс», принцип у суб'єктивному розумінні означає основне припущення, передумову, а в об'єктивному розумінні – вихідний пункт, першооснову. Учені слушно підкреслюють той факт, що в принципах зміст права розкривається поглиблено, в них безпосередньо виявляється сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, тенденції та потреби². Автори підручника «Загальна теорія держави і права» вважають, що принципи слід розглядати як загальні вимоги до суспільних відносин і їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні установлення, що виражають сутність права і впливають з ідей справедливості й свободи, а також визначають загальну спрямованість і найістотніші риси діючої правової системи³.

Аналіз вищенаведених позицій свідчить про те, що в цілому учені-правознавці одностайні у своїх позиціях відносно розуміння сутності досліджуваної категорії, а певні розбіжності можуть мати місце з огляду на специфіку досліджуваної ними сфери суспільних відносин. Проте усі з наведених вище підходів, на нашу думку, не позбавленні суттєвого недоліку, оскільки в жодному випадку не вказується на нормативну об'єктивізацію відповідних принципів, що з позиції правової науки вважаємо є неприпустимим. З урахуванням цього під принципами юридичного супроводження підприємницької діяльності пропонуємо розуміти визначену в нормативних приписах сукупність керівних, основоположних засад, відповідно до яких уповноважені суб'єкти здійснюють юридичне супроводження підприємницької діяльності. Зазначимо, що з огляду на доволі значну кількість різновидів і напрямів юридичного супроводження підприємницької діяльності, на сьогодні можна назвати й значну кількість принципів, відповідно до яких функціонують досліджувані суспільні

¹ Крайз О. І. Принципи правового регулювання праці адвокатів: дис. ... д-ра філософії : спец. 081. Харків, 2021. С. 78.

² Адміністративне право України: Загальна частина. Академічний курс : [підруч.] / за заг ред. академіка НАПрН О. М. Бандурки. Харків: Золота миля, 2011. С. 39, 67.

³ Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. С. 93.

відносини. Ось чому окремі принципи юридичного супроводження підприємницької діяльності слід розглянути з урахуванням їх групової приналежності, яка може бути визначена завдяки здійсненню їх наукової класифікації.

Класифікація є поширеним і ефективним засобом пізнання явищ і об'єктів матеріального світу. До неї звертаються практично в усіх галузях науки. Вона являє собою певну систематизацію знання про досліджувані об'єкти. Але це лише зовнішня сторона класифікації. За внутрішнім змістом – етап на шляху пізнання сутності об'єктів у виділенні їх істотних ознак. Класифікація – це перший і надзвичайно важливий крок, який має зробити дослідник усієї загальної та різноманітної групи об'єктів. Як прийом вивчення вона має подвійне значення для наукового дослідження: із зовнішнього боку – це прийом, який вносить у дослідження системність і порядок, з внутрішнього – прийом, який наперед визначає повноту і правильність висновків вивчення¹. При цьому, досліджуючи особливості здійснення контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні О. М. Музичук цілком слушно підкреслює той факт, що класифікація (типологія) діяльності може здійснюватися за різними ознаками (підставами), тобто так званими критеріями класифікації, під якими варто розуміти певні риси та особливості того чи іншого об'єкта (суб'єкта діяльності), на підставі яких можливе його об'єднання в певні класифікаційні групи, визначення як спільних, так і відмінних ознак кожної з них². З чого слідує, що здійснення наукової класифікації принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності дозволить глибше пізнати їх сутність, а також визначити найголовніші з них з урахуванням їх групової приналежності відносно певного класифікаційного критерію.

Як такий критерій вважаємо за доречне обрати сферу поширення відповідного принципу, що буде вказувати на відповідні суспільні відносини, в межах яких він найбільш знаходить свій прояв. У такому разі мову слід вести про загальні принципи, які окрім власне сфери юридичного супроводження підприємницької діяльності, діють у всіх інших без винятку сфер суспільних відносин. На сторінках фахової літератури загальні принципи позначають ще як загальноправові або ж загальноюридичні, розуміючи під ними загальні для всієї системи права принципи, що діють у всіх правових галузях. При цьому наголошується на тому, що загальні принципи є своєрідною системою координат, у межах якої розвивається національна правова система, і одночасно вектор, що визначає напрям розвитку цієї правової системи. Вони діють у всіх галузях права, проте у межах кожної з них загальні принципи набувають специфічних особливостей реалізації³. Так саме й у межах здійснення юридичного

¹ Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. С. 49–50.

² Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні : монографія. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. С. 275.

³ Плахотіна Н. А. Проблеми регулювання трудових процесуальних відносин в Українській правовій системі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Східноукраїнський національний університет імені

супроводження підприємницької діяльності загальні принципи будуть набувати певної специфіки, що обумовлено особливостями досліджуваної сфери суспільних відносин.

Так, серед загальних принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності, в першу чергу, слід назвати принцип верховенства права, який відповідно до ст. 8 Основного Закону України визнається та діє в нашій державі¹. Тобто в межах здійснення юридичного супроводження підприємницької діяльності уповноважені державою суб'єкти мають виходити з того, що права, свободи та інтереси особи мають бути забезпеченні першочергово.

Наступним загальним принципом юридичного супроводження підприємницької діяльності, що природно витікає з попереднього, є принцип законності. На сторінках фахової літератури цілком слушно відмічають, що принцип законності – це наріжний камінь адміністративного права, найважливіший принцип суспільного життя, основоположний та центральний принцип діяльності державного апарату. Ідеться про загальногалузевий провідний принцип права, який пронизує всю сферу правовідносин та сутність якого полягає в суворому дотриманні й виконанні всіма суб'єктами правовідносин правових норм, верховенстві закону щодо інших нормативно-правових актів². Суть даного принципу розкривається в ст. 19 Основного Закону України, відповідно до приписів якої правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України³. Так само і юридичне супроводження підприємницької діяльності має здійснюватися на основі й відповідно до їх правових засад, які, з огляду на їх важливість, будуть в детальний спосіб проаналізовані нами в межах наступного підрозділу представленого наукового дослідження.

Як ще один загальний принцип юридичного супроводження підприємницької діяльності слід розглянути принцип рівності. Досліджуючи сутність й особливості принципу рівності учасників адміністративного процесу С. А. Бондарчук цілком слушно вказує на те, що зміст принципу правової рівності виявляється насамперед у рівності прав і свобод; рівності юридичних властивостей, у рамках яких суб'єкти права здійснюють свою діяльність, а також рівності перед законом та судом.

Володимира Даля. Луганськ, 2009. С. 37; Франкевич П. Адміністративно-правові засади адміністрування податків в умовах децентралізації: досвід Польщі та можливості його використання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. С. 71.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Комірчий П. О. Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. С. 127.

³ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Правова рівність громадян є розвитком принципу справедливості та однією з характерних рис демократії. На думку науковця, варто погодитися з висновком про те, що принцип абстрактної, формальної рівності суб'єктів, які є учасниками певного кола відносин, фактично відмінними між собою, є основним принципом будь-якого права, що виражає його специфіку на відміну від усіх інших видів соціальних норм і типів соціальної регуляції¹.

Наступна група принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності представлена міжгалузевими принципами – керівними положеннями, які закріплені в нормах права чи виводяться із них і відображають сутність суспільних відносин, що входять до предмета не однієї, а декількох споріднених галузей права. При цьому, досліджуючи систему принципів трудового права України О. Я. Лаврів цілком слушно відмічає той факт, що в кожній окремій галузі права міжгалузеві принципи набувають своєї специфіки². До даної групи принципів вважаємо за необхідне віднести принцип відкритості та прозорості. Сутність даного принципу можна прослідкувати відносно його застосування до органів державної влади. Зокрема, авторський колектив підручника «Адміністративне право України. Повний курс» цілком слушно вказують на те, що принцип відкритості та прозорості передбачає відкритість публічної адміністрації для зовнішніх перевірок, зокрема прозорість характеризує доступність інформації про внутрішню діяльність органів влади. Відкритість і прозорість дозволяє кожному дізнатися про механізми ухвалення управлінських рішень та створює умови органам нагляду для проведення зовнішніх перевірок. При цьому, учені підкреслюють те, що відкритість влади поєднує три головні елементи: прозорість (transparency) – перебування під публічним контролем; доступність (accessibility) – кожному, у будь-який час, всюди; чутливість – до нових ідей і вимог, готовність оперативно реагувати (responsiveness)³. Так само і юридичне супроводження підприємницької діяльності має здійснюватися відкрито і прозоро, що передбачає як доступність інформації щодо такої діяльності, так і можливість здійснення контролю над нею задля забезпечення стану дисципліни та законності.

Разом із тим принцип відкритості та прозорості юридичного супроводження підприємницької діяльності не означає, що вся інформація є доступною для будь-якої особи, у зв'язку з чим слід вказати на наступний міжгалузевий принцип – конфіденційність. Так, у загальному розумінні конфіденційність – це властивість, яка вказує на необхідність введення обмежень доступу до даної інформації для визначеного кола осіб. Іншими словами, конфіденційність – це комплекс заходів щодо запобігання витоку

¹ Бондарчук С. А. Принцип рівності учасників адміністративного процесу. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 151.

² Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2006. С. 63.

³ Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. 3-тє вид. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. С. 41.

та розголошення тієї чи іншої інформації¹. Дія даного принципу, першочергово, обумовлена необхідністю збереження професійної таємниці задля захисту прав, свобод та інтересів особи. Зокрема, один з різновидів професійної таємниці при здійсненні юридичного супроводження підприємницької діяльності є адвокатська таємниця.

Як ще один принцип юридичного супроводження підприємницької діяльності слід розглянути принцип професіоналізму. Як цілком слушно зауважує С. О. Шатрава, професіоналізм є результатом інтелектуальної діяльності особи, невіддільною частиною якої є безперервне підвищення рівня знань та вдосконалення форм і методів роботи, до чого необхідно спонукати працівників і, відповідно, вдосконалювати систему заохочення професіоналів та набуття професіоналізму². Цілком слушною є й позиція О. В. Джафарової, яка підкреслює той факт, що професіоналізм – це не лише високий рівень знань, умінь і результатів дій людини у професійній діяльності, але й певна системна організація свідомості, до якої входять: властивості людини як суб'єкта діяльності (ставлення до себе, навколишнього світу, діяльності тощо); професійний досвід, культура, знання, в тому числі фахові, цілі діяльності, умови професійного розвитку; осмислення питань власної гідності, відповідності вимогам професії (професійна самоідентифікація)³.

Наступним міжгалузевим принципом юридичного супроводження підприємницької діяльності, тісно пов'язаним з вищенаведеним, є принцип динамічності та комплексності. Як цілком слушно відмічають у цьому контексті процес функціонування будь-якої системи являє собою зміни в стані системи, перехід її з одного стану в інший. Відповідно до цього системи підрозділяються на статичні та динамічні, де статична система – це система з одним можливим станом, а динамічна – система з безліччю станів, у якому з часом відбувається перехід з одного стану в інше⁴. Тобто динамічність юридичного супроводження підприємницької діяльності передбачає необхідність як врахуванням відповідних змін й особливостей функціонування відповідної сфери суспільних відносин, так і оперативного пристосування до змін, що відбуваються у правовому полі. Відповідно до принципу комплексності юридичне супроводження підприємницької діяльності має здійснюватися із врахуванням значної кількості найрізноманітніших аспектів, що серед іншого передбачає необхідність застосування значної кількості знань з різних сфер і галузей юриспруденції, як то, наприклад: адміністративного права та процесу, цивільного та

¹ Бригінець А. В. Генезис становлення та розвитку інституту конфіденційності у фінансовій системі України. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–18 листопада 2017 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 92.

² Шатрава С. О. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 83.

³ Джафарова О. В. Правові основи партнерства міліції і населення: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. С. 173.

⁴ Засулько С. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення техногенної безпеки в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. С. 93–94.

цивільного процесуального права, бюджетного, податкового права тощо. На практиці це обумовлює необхідність залучення не одного фахівця в галузі права, а подекуди й цілі організації, які спеціалізуються на розв'язанні конкретної проблематики.

Як ще один міжгалузевий принцип юридичного супроводження підприємницької діяльності слід розглянути принцип незалежності. Вказаний принцип доволі вдало розкрито відносно діяльності такого провідного суб'єкта досліджуваної сфери суспільних відносин як адвокат. Зокрема, як зазначено в ст. 6 Правил адвокатської етики, специфіка цілей і завдань адвокатури вимагає як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність з надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту або представництва клієнта, зокрема з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів. З метою дотримання цього принципу у своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав, гарантій адвокатської діяльності та їх ефективному використанні в інтересах клієнта¹.

Наступна група принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності представлена спеціальними принципами, тобто такими, які в межах досліджуваної сфери суспільних відносин набувають найбільших особливостей і специфіки своєї реалізації. Серед таких принципів вважаємо за доречне назвати принцип проактивності юридичного супроводження підприємницької діяльності. З приводу сутності проактивності Л. В. Романюк відмічає, що в процесі взаємодії людини зі світом особистісні орієнтації визначають її реактивність чи проактивність, а ціннісні орієнтації – виключно проактивність. При цьому, підкреслює вчена, бути проактивною людиною означає: поведінка людини залежить від її рішень, вона бере відповідальність за своє життя, може підкоряти свої почуття цінностям за особистим вибором, вона ініціює свою життєдіяльність і за неї відповідає². Окрім цього, дія принципу проактивності юридичного супроводження підприємницької діяльності спрямована на мінімізацію можливих ризиків, запобігання певним негативним наслідкам тощо.

Як спеціальний принцип юридичного супроводження підприємницької діяльності слід розглянути принцип клієнтоорієнтованості, що передбачає пріоритетність інтересів клієнта. Як

¹ Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборчим з'їздом адвокатів України 2017 року від 09 червня 2017 року. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.

² Романюк Л. В. Психологічні чинники розвитку ціннісних орієнтацій студентської молоді : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2004. С. 44.

зазначено в ст. 8 Правил адвокатської етики, у межах дотримання принципу законності адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги інтересів клієнта. При цьому адвокат, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на підставі доручення органу (установи) з надання безоплатної вторинної правової допомоги, зобов'язаний виходити з переваги інтересів особи, якій йому доручено надавати безоплатну правову допомогу, перед своїми власними інтересами та не спонукати її до укладення договору про надання професійної правничої (правової) допомоги з ним особисто або з адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням чи іншим суб'єктом або адвокатом¹.

Наступним спеціальним принципом юридичного супроводження підприємницької діяльності є принцип запобігання конфлікту інтересів. Тісно пов'язаним з вищенаведеними принципами юридичного супроводження підприємницької діяльності є принцип етичності та доброчесності. Саме задля належного й ефективного впровадження даного принципу в практичну діяльність адвокатів, серед іншого й пов'язану з юридичним супроводженням підприємницької діяльності й було прийнято Правила адвокатської етики, в яких зазначено, що надзвичайна важливість функціонального навантаження адвокатури вимагає від адвокатів слідування високим етичним стандартам поведінки. При цьому специфіка, комплексний характер обов'язків, що покладені на адвокатуру, обумовлюють необхідність збалансування засад служіння адвоката інтересам окремого клієнта та інтересам суспільства в цілому, дотримання принципів законності й верховенства прав. Щобільше адвокат повинен бути добропорядним, чесно та гідно виконувати свої професійні обов'язки. Адвокату заборонено робити завідомо неправдиві заяви стосовно суті доручення, фактичних обставин, що мають до нього відношення, їх правової оцінки, прав і обов'язків адвоката, клієнта, а також обсягу своїх повноважень щодо представництва інтересів клієнта².

Висновки. Отже, як основоположні засади й одночасно вектор здійснення юридичного супроводження підприємницької діяльності слід розглядати сукупність принципів, на основі яких функціонують дані суспільні відносини. На сьогодні можна назвати доволі значну кількість принципів юридичного супроводження підприємницької діяльності, з огляду на що нами була проведена їх наукова класифікація залежно від такого критерію як сфера поширення окремого принципу, внаслідок чого їх було згруповано наступним чином:

- 1) загальні принципи юридичного супроводження підприємницької діяльності: верховенство права, законність, рівність, гласність і відкритість;
- 2) міжгалузеві принципи юридичного супроводження підприємницької діяльності: конфіденційність, професіоналізм,

¹ Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборчим з'їздом адвокатів України 2017 року від 09 червня 2017 року. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.

² Там само.

динамічність і комплексність, незалежність;

3) спеціальні принципи юридичного супроводження підприємницької діяльності: проактивність, клієнтоорієнтованість, запобігання конфлікту інтересів, етичність і доброчесність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / за ред. В. Галунька, О. Правоторової. 3-тє вид. Київ : Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с.

2. Адміністративне право України: Загальна частина. Академічний курс : [підруч.] / за заг ред. академіка НАПрН О. М. Бандурки. Харків: Золота миля, 2011. 584 с.

3. Бондарчук С. А. Принцип рівності учасників адміністративного процесу. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 151–154.

4. Бригінець А. В. Генезис становлення та розвитку інституту конфіденційності у фінансовій системі України. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 17–18 листопада 2017 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2017. С. 90–93.

5. Джафарова О. В. Правові основи партнерства міліції і населення: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 206 с.

6. Журавльов С. В. Поняття та ознаки принципів правового регулювання дисциплінарних стягнень працівників Державного бюро розслідувань. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 1 (16). Том 4. С. 25–28.

7. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.

8. Засулько С. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення техногенної безпеки в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 226 с.

9. Комірчий П. О. Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 611 с.

10. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96 ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

11. Крайз О. І. Принципи правового регулювання праці адвокатів: дис. ... д-ра філософії : спец. 081. Харків, 2021. 221 с.

12. Лаврів О. Я. Система принципів трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2006. 211 с.

13. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні : монографія. Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 654 с.

14. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: Діса плюс, 2015. 528 с.

15. Плахотіна Н. А. Проблеми регулювання трудових процесуальних відносин в Українській правовій системі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Луганськ, 2009. 186 с.

16. Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборчим з'їздом адвокатів України 2017 року від 09 червня 2017 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.

17. Романюк Л. В. Психологічні чинники розвитку ціннісних орієнтацій студентської молоді : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2004. 198 с.

18. Трудове право України : підручник / За загальною редакцією М. І. Іншина, В. Л. Костюка, В. П. Мельника. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: Центр учбової літератури, 2016. 472 с.

19. Франкевич П. Адміністративно-правові засади адміністрування податків в умовах децентралізації: досвід Польщі та можливості його використання в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 207 с.

20. Шатрава С. О. Стан та правове регулювання кадрового забезпечення органів Національної поліції на сучасному етапі розвитку. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 83–87.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023

Ivan F. BABAIEV,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PRINCIPLES OF LEGAL SUPPORT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES IN UKRAINE

In the article, the foundational principles defining legal support for entrepreneurial activity in Ukraine, as well as serving as vectors for the development of corresponding social relations, were examined. A scientific classification of the principles of legal support for entrepreneurial activity in Ukraine based on their scope of application was carried out, allowing for a deeper understanding of the essence and specifics of this important category. It was emphasized that classification of principles, as an important scientific research method, not only systematizes knowledge about research objects but also identifies their key characteristics and most significant aspects of functioning. This contributes to a better understanding of administrative and legal support for entrepreneurial activity and its development as the basis for Ukraine's national welfare. Three groups of principles were distinguished and characterized: general, interdisciplinary, and specific. It was established that general principles, such as the rule of law, legality, equality, transparency, and openness, are

fundamental to all areas of law and provide a proper foundation for the functioning of legal systems. It was noted that interdisciplinary principles, including confidentiality, professionalism, dynamism, comprehensiveness, and independence, define important aspects of legal practice related to the functioning of various areas of social relations. It was highlighted that specific principles focus on particular aspects of legal support for entrepreneurial activity, including proactivity, client orientation, conflict of interest prevention, ethical conduct, and integrity. The necessity of a thorough analysis of the normative nature of these principles was emphasized, as their legal enshrinement is crucial for ensuring the effectiveness of legal support.

Keywords: *legal support, entrepreneurial activity, administrative-legal regulation, principles, general principles, interdisciplinary principles, specific principles.*

Ігор Дмитрович ГАВРИЛЮК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОЄДНАНИХ З ОТРИМАННЯМ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

У статті наголошено, що криміналістична характеристика дозволяє виокремити специфіку в механізмі вчинення корупційних злочинів, поєднаних із отриманням неправомірної вигоди, яка в подальшому враховується під планування, організації та здійснення розслідування конкретного злочину окресленої категорії. Акцентовано, що змістовне наповнення криміналістичної характеристики слід регулярно переглядати, оскільки механізм учинення корупційних злочинів загалом і поєднаних із отриманням неправомірної вигоди зокрема постійно видозмінюється під впливом трансформації криміногенної обстановки, законодавчих змін в окресленій сфері суспільних відносин, інформатизації та цифровізації всіх галузей життєдіяльності суспільства, серед іншого й злочинної діяльності. Запропоновано під криміналістичною характеристикою корупційних злочинів, поєднаних із отриманням неправомірної вигоди, розуміти теоретичну категорію, сформовану за результатами аналізу емпіричних відомостей про механізм учинення досліджуваної категорії злочинів у вигляді інформаційної моделі, яка дозволяє обрати оптимальні засоби та методи здійснення розслідування злочинів. З огляду на сформовані наукові підходи до структурування криміналістичної характеристики корупційних і суміжних з ними кримінальних правопорушень, а також з урахуванням узагальнених емпіричних відомостей про закономірності механізмів учинення корупційних злочинів, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди, виокремлено наступні елементи криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів: особа злочинця й особа потерпілого; типові способи; предмет і слідова картина.

Ключові слова: криміналістична методика, корупція, корупційні злочини, криміналістична характеристика, отримання неправомірної вигоди, методика розслідування, формування методики, сутність, структура.

Постановка проблеми. Кримінальне правопорушення загалом і корупційне зокрема є подією, яка відбулася в минулому. Проте, щоб забезпечити притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, як одного із способів протидії кримінальній протиправній діяльності, органи досудового розслідування повинні зібрати докази про подію вчиненого кримінального правопорушення, незважаючи на її

ретроспективний характер. Однак слід усвідомлювати, що багато кримінальних правопорушень, серед іншого корупційних, є латентними та неочевидними. З огляду на що прокурор, слідчий/детектив/дізнавач на початковому етапі нерідко стикаються з дефіцитом інформації про подію кримінального правопорушення загалом чи окремі її обставини. Проте це жодним чином не означає, що досудове розслідування припиняється. Навпаки, як відомо, необхідно активізувати роботу з пошуку, фіксації та вилучення слідової інформації орієнтовного та доказового значення з перших моментів початку досудового розслідування, бо з часом сліди зникають, знищуються, видозмінюються, що унеможливорює чи ускладнює можливість їх використання в доказовому процесі. Тому навіть за умов інформаційного дефіциту напрям розслідування обирається, організовуються та проводяться необхідні слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) й інші процесуальні дії. При цьому з метою обґрунтованого вибору початкового вектору досудового розслідування слід використовувати відомості про закономірності механізму вчинення кримінального правопорушення певного різновиду (групи). Тобто під час відкриття кримінального провадження за фактом учинення корупційного кримінального правопорушення, поєднаного з отриманням неправомірної вигоди, та на початковому етапі розслідування корисним є використання відомостей про криміналістичну характеристику виокремленої категорії кримінальних правопорушень. Бо саме криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є тим інструментом, який дозволяє слідчому, дізнавачеві, детективу зорієнтуватися в складних, часто несприятливих, слідчих ситуаціях, вибрати оптимальні напрями розслідування з урахуванням як стратегічних, так і проміжних тактичних завдань. Тому очевидним і беззаперечним є той факт, що саме криміналістична характеристика є першим і обов'язковим елементом будь-якої окремої криміналістичної методики. Без нього будь-які криміналістичні рекомендації будуть позбавлені прикладного наповнення.

Водночас неможливо сформуванню криміналістичну характеристику корупційних кримінальних правопорушень, поєднаних із отриманням неправомірної вигоди, як елементу відповідної окремої криміналістичної методики, не з'ясувавши сутність, ознаки та змістовне наповнення цієї категорії. Ба більше, слід дотримуватися засад формування криміналістичної характеристики, щоб її відомості дійсно були інформативними, достовірними й адаптивними під час формування програми розслідування окремої категорії кримінальних правопорушень, зокрема корупційних, визначення специфіки техніко-криміналістичного і тактико-організаційного забезпечення їх розслідування.

Питання про формування та реалізацію криміналістичних методик, організацію досудового розслідування кримінальних правопорушень загалом та окремих його видів (груп) зокрема, в тому числі корупційних злочинів, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди, висвітлювалися у наукових працях В. П. Бахіна, П. Д. Біленчука, Д. А. Бондаренка,

В. К. Весельського, А. Ф. Волобуєва, О. О. Дудорова, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, О. Н. Колесніченка, О. В. Пчеліної, О. І. Ромців, В. Ю. Шепітька, В. М. Шевчука, М. Г. Щербаковського, Б. В. Щура та інших. Однак, не заперечуючи вагомий внесок названих учених, велика кількість проблемних питань стосовно методики розслідування корупційних злочинів, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди, не знайшла свого однозначного вирішення.

Метою представленого дослідження є визначення сутності та структури криміналістичної характеристики корупційних злочинів, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди, через призму формування окремої криміналістичної методики.

Виклад основного матеріалу. криміналістична характеристика, хоча й не є новою для криміналістичної науки, досі залишається предметом жвавих наукових обговорень. Як результат, можемо спостерігати за формуванням декількох наукових підходів до трактування криміналістичної характеристики та розкриття її змісту, які як доповнюють один одного, так і навпаки – виключають один одного. Така багатогранність підходів до визначення сутності, значення та змісту криміналістичної характеристики, вочевидь, негативно відображається як на діяльності з розроблення/вдосконалення криміналістичних характеристик окремих різновидів кримінальних правопорушень, так і з їх застосування під час організації та планування досудового розслідування. Тому важливо виробити уніфікований підхід, який би дозволив чітко розуміти, яким чином визначаються закономірності механізму вчинення кримінальних правопорушень окремого виду (групи), на яких його елементах варто робити акцент і яким чином вони корелюються з організацією розслідування таких правопорушень. Помилкою є, коли під час формування окремої криміналістичної методики наводиться криміналістична характеристика кримінального правопорушення окремого виду (групи), яка жодним чином не враховується під час визначення особливостей розслідування на кожному з етапів (висунення типових слідчих версій, виокремлення типових слідчих ситуацій і відповідних їм алгоритмів дій слідчого/дізнавача/детектива тощо) та вибору тактики проведення окремих процесуальних дій та/чи тактичних операцій. Щоб уникати таких помилок потрібно передусім усвідомлювати, що таке криміналістична характеристика, яке її місце й роль у структурі окремої криміналістичної методики, серед іншого методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди.

У фаховій науковій літературі зустрічаються різні підходи до визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень (до 2012 року злочинів). Наприклад, досить поширеним є підхід до трактування криміналістичної характеристики як «системи відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів певного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові й перевірці

слідчих версій у розслідуванні конкретних злочинів»¹. Наведена наукова позиція знайшла підтримку в працях великої кількості вчених. Ба більше, саме вказане тлумачення криміналістичної характеристики наводиться на сторінках криміналістичного енциклопедичного словника².

А. В. Старушкевич дещо уточнює наведене вище визначення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, зазначаючи, що вона є «упорядкованою сукупністю відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень», які, своєю чергою, умовно можна поділити на дві групи – «виключно криміналістичні й ознаки кримінально-правової та кримінологічної характеристик»³. З наведеного помітно, що криміналістичну характеристику не можна розглядати у відриві від суміжних характеристик – кримінально-правової та кримінологічної. Цьому є цілком логічне пояснення. Адже кожна з названих характеристик досліджує спільний об'єкт – кримінальну протиправну діяльність, просто з різних аспектів. Тому очевидним є й те, що вказані характеристики в частині окремих елементів переплітаються, тим самим доповнюючи одна одну.

Не менш поширеним є підхід до тлумачення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень як сукупності певних відомостей (даних, інформації). Наприклад, М. В. Войчишена вказує, що «криміналістична характеристика є складовою теорії криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень та визначає сукупність їх основних характеристик, містить узагальнену інформацію про ознаки кримінального правопорушення, отриману в результаті досліджень»⁴. Водночас учена пропонує під криміналістичною характеристикою розуміти «сукупність взаємопов'язаних типових характеристик і ознак окремого виду кримінального правопорушення, отриманих у результаті аналізу багаторічної судової та слідчої практики, які мають взаємопов'язані властивості та в сукупності є моделлю кримінального правопорушення»⁵. У цілому обидві дефініції за своїм змістом є тотожними та підкреслюють такі основні ознаки досліджуваної категорії як:

- поєднання узагальнених або ж типових відомостей про елементи механізму вчинення кримінального правопорушення певного різновиду;
- отримання відомостей про структурні елементи криміналістичної

¹ Колесниченко О. Н., Коновалова В. О. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. Харків: Юрид. ін-т, 1985. 92 с.

² Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В.Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

³ Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. Київ: Правник, 1997. С. 305–307.

⁴ Войчишена М. В. Криміналістична характеристика як наукова категорія методики розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 146. DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-146-152.

⁵ Войчишена М. В. Криміналістична характеристика як наукова категорія методики розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 151. DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-146-152.

характеристики в результаті аналізу судової та слідчої практики;

- наявність взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики;

- фактично, сукупність відомостей про елементи кримінальної протиправної діяльності формує модель кримінального правопорушення.

Також окремі вчені пропонують криміналістичну характеристику позначати як «модель». Приміром, В. А. Журавель в якості однієї з грані криміналістичної характеристики виокремлює її розуміння як «інформаційної моделі, в якій відбиваються якісно-кількісні показники ретроспективної спрямованості про типові ознаки, тобто ті, що притаманні даному масиву злочинів, і специфічні, котрі дозволяють відокремити його від інших груп злочинів»¹.

Крім того, окрема група вчених акцентують увагу на теоретичному аспекті криміналістичної характеристики. Зокрема, В. А. Журавель указує, що з однієї сторони криміналістичну характеристику слід розуміти як «теоретичну концепцію, складову окремої криміналістичної методики»². В. М. Лога також стверджує, що «криміналістична характеристика є результатом наукового аналізу та узагальнення емпіричних даних у вигляді систематизованого опису типових криміналістично значимих ознак, які надають можливість для ефективного виявлення, розкриття та розслідування ...»³. О. В. Пчеліна підкреслює, що досліджувана категорія «є результатом наукової діяльності з аналізу й узагальнення матеріалів кримінального провадження стосовно окремих категорій злочинів»⁴.

З-поміж іншого аналіз наукових напрацювань у царині визначення сутнісно-змістовного бачення демонструє, що багато вчених використовують комплексні підходи до трактування досліджуваної категорії. Мова йде про те, що криміналістичну характеристику розглядають як «багатогранну», складну категорію, якій притаманні водночас декілька аспектів. Як приклад, з вищенаведеного помітно, що В. А. Журавель розглядає криміналістичну характеристику одразу як теоретичну концепцію й як інформаційну модель⁵.

Своєю чергою, О. І. Жеребко пропонує розкривати поняття криміналістичної характеристики з двох аспектів – теоретичного та прикладного. Зокрема, науковець указує, що «у теоретичному аспекті криміналістична характеристика – це наукова категорія криміналістики», яка «повинна мати своє загальне поняття, визначення (дефініцію), внутрішню структуру, посідати певне місце у системі криміналістики та

¹ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. С. 156.

² Там само. С. 156.

³ Лога В. М. Розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. С. 6–7.

⁴ Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 185.

⁵ Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. С. 156.

виконувати певні функції»¹. Водночас досліджуваній категорії властивий прикладний аспект, згідно з яким «криміналістична характеристика повинна бути подана у вигляді описів, таблиць, схем, графіків, комп'ютерних програм тощо»².

З вищенаведеного можна сформувати власну позицію до визначення криміналістичної характеристики корупційних злочинів, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди, а саме:

- всебічно розкриває сутність і призначення криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів комплексний підхід до її трактування;

- криміналістична характеристика дозволяє виокремити специфіку в механізмі вчинення корупційних злочинів, поєднаних із отриманням неправомірної вигоди, яка в подальшому враховується під планування, організації та здійснення розслідування конкретного злочину окресленої категорії;

- змістовне наповнення криміналістичної характеристики слід регулярно переглядати, оскільки механізм учинення корупційних злочинів загалом і поєднаних із отриманням неправомірної вигоди зокрема постійно видозмінюється під впливом трансформації криміногенної обстановки, законодавчих змін в окресленій сфері суспільних відносин, інформатизації та цифровізації всіх галузей життєдіяльності суспільства, серед іншого й злочинної діяльності.

Зважаючи на вказане, під криміналістичною характеристикою корупційних злочинів, поєднаних із отриманням неправомірної вигоди, пропонуємо розуміти теоретичну категорію, сформовану за результатами аналізу емпіричних відомостей про механізм учинення досліджуваної категорії злочинів у вигляді інформаційної моделі, яка дозволяє обрати оптимальні засоби та методи здійснення розслідування злочинів.

Поряд із визначенням поняття «криміналістична характеристика кримінальних правопорушень», не менш дискусійним залишається питання про місце вказаної категорії в структурі окремої криміналістичної методики й її змістовне наповнення. Приміром, Ю. М. Чорноус, досліджуючи питання криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, зважає, що в науковій спільноті сформувалися різні підходи до визначення місця криміналістичної характеристики в структурі методики розслідування. Зокрема, вчена зазначає, що найбільш поширеними є три підходи до вирішення окресленого питання: «є структурним елементом окремої методики; не включається до структури методики або заперечується її методичне значення; розглядається як основа розробки окремих методик, але не її елементом»³.

¹ Жеребко О. І. Значення криміналістичної характеристики розслідування злочинів. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 65.

² Там само. С. 65.

³ Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця, 2017. С. 405.

На нашу думку, з огляду на раніше окреслене значення криміналістичної характеристики під час організації та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень окремого різновиду вказана категорія повинна включатися в якості невід'ємного, обов'язкового елементу окремої криміналістичної методики, зокрема методики розслідування корупційних злочинів, пов'язаних з отриманням неправомірної вигоди.

З приводу питання про структуру криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень загалом і корупційних злочинів, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди, спочатку зупинимося на висвітленні позицій науковців до вирішення вказаної проблематики. Так, однією з перших комплексно досліджувала проблематику формування методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності О. В. Пчеліна. На її думку, ознакою окремих злочинів у сфері службової діяльності, є корупційна спрямованість¹. Водночас учена, враховуючи таку ознаку окресленої групи кримінальних правопорушень як наявність технологій злочинної діяльності, пропонує «серед елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності <...> виділяти особу злочинця, способи та злочинні технології у сфері службової діяльності, предмет посягання, обстановку вчинення злочину (-ів), сліди злочину (-ів)»².

Особливості формування методик розслідування окремих видів корупційних злочинів, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди, загалом і формування відповідних криміналістичних характеристик зокрема розкривали наступні вчені:

– Я. Є. Мишков, який під час розроблення методики розслідування хабарництва висвітлює особливості елементів криміналістичної характеристики виокремлених протиправних діянь: способів вчинення злочину, способів приховування злочину, часу, обстановки, типової «слідової картини», особи злочинця³;

– Н. В. Кимлик, яка обмежилася встановленням тільки такого елементу криміналістичної характеристики як «типові ознаки способів підготовки, вчинення та приховування корупційних злочинів»⁴;

– І. Л. Федоренко, який у структурі криміналістичної характеристики провокації підкупу називає та розкриває такі елементи, як «особа злочинця, типові способи провокації підкупу та предмет посягання, обстановка вчинення та типові сліди провокації підкупу»⁵;

¹ Пчеліна О. В. Корупційна спрямованість як ознака окремих злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 5. Том 3. С. 67–70.

² Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 192.

³ Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 6–9.

⁴ Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. С. 8–9, 12.

⁵ Федоренко І. Л. Методика розслідування провокації підкупу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. С. 41–73.

– Л. М. Казанська пропонує «до структури криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із корупцією, <...> віднести: 1) особу злочинця; 2) спосіб вчинення злочину та його приховування; 3) обстановку (час та місце вчинення); 4) предмет; 5) мету та мотив; 6) завдану шкоду; 7) потерпілих та третіх осіб»¹. Крім того, вчена зауважує, що «у залежності від необхідності та характеру скоєного злочину корупційної спрямованості до криміналістичної характеристики можуть додаватися такі елементи, як «слідова картина», типові слідчі версії та інші»². З приводу зазначеного виникають певні заперечення з приводу пропозиції за окремих обставин уключати до структури криміналістичної характеристики типові слідчі версії. На наш погляд, така пропозиція суперечить самій сутності криміналістичної характеристики, яка, як зазначалося раніше, є моделлю узагальнених відомостей про злочинну діяльність, а не слідчу. Версіювання – це діяльність суб'єктів, які здійснюють збирання, дослідження та оцінку слідової інформації під час виявлення, розкриття та розслідування кримінального правопорушення, та жодним чином не є елементом механізму вчинення кримінального проступку/злочину;

– С. В. Олійник серед елементів криміналістичної характеристики виокремлює «предмет посягання, спосіб злочину, особа типового злочинця, особа типового потерпілого, обстановка вчинення злочину (місце, час, знаряддя та засоби)»³;

– О. М. Таркан, досліджуючи такий різновид корупційних кримінальних правопорушень як «прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції», зазначає, що «перелік і зміст її елементів має визначатись із урахуванням складу злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Аналіз зазначеного кримінального правопорушення і наукових підходів до проблем їх кримінально-правової кваліфікації дозволяє стверджувати, що найбільш значущими для побудови криміналістичної характеристики є такі його ознаки, як: а) спеціальний суб'єкт – службова особа; б) виключно умисний характер дій; в) переважно майновий характер злочину; г) спосіб одержання (пропозиції, обіцянки, вимагання) неправомірної вигоди»⁴. Зважаючи на ознаки досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, науковець пропонує в структурі відповідної криміналістичної характеристики виокремлювати наступні елементи: «а) предмет та обстановка неправомірної вигоди; б) способи та сліди злочину; в) особа набувача неправомірної вигоди; г) особа надавача неправомірної вигоди». При цьому

¹ Казанська Л. М. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із корупцією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Том 2. С. 171.

² Там само. С. 172.

³ Олійник С. В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. С. 52–70.

⁴ Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. ... докт. філософії : 081 «Право». Харків, 2021. С. 28.

вчений уточнює, що «зазначені компоненти мають розглядатись у взаємному зв'язку, тобто як єдина система криміналістично значущої інформації, яка фактично є штучною моделлю злочинної діяльності певного різновиду. Ця модель надає можливість побудувати всі інші елементи окремої криміналістичної методики розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами органів поліції. Вона є підставою для створення системи типових загальних і окремих версій, визначення типових тактичних завдань розслідування та особливостей їх вирішення, надання рекомендацій щодо тактики окремих слідчих (розшукових) дій і використання спеціальних знань під час досудового розслідування цієї категорії злочинів»¹. У цілому представлена позиція заслуговує на увагу. Проте, на нашу думку, особа набувача неправомірної вигоди й особа надавача неправомірної вигоди – це не окремі елементи криміналістичної характеристики, а різновиди особи злочинця. При цьому той факт, що кримінальним законодавством передбачена можливість звільнення викривача від кримінальної відповідальності, не означає, що особа надавача неправомірної вигоди не вчиняла протиправних діянь, які порушують закон.

З огляду на сформовані наукові підходи до структурування криміналістичної характеристики корупційних і суміжних з ними кримінальних правопорушень, а також з урахуванням узагальнених емпіричних відомостей про закономірності механізмів учинення корупційних злочинів, поєднаних з отриманням неправомірної вигоди, пропонуємо виокремлювати наступні елементи криміналістичної характеристики досліджуваної категорії злочинів: особа злочинця й особа потерпілого; типові способи; предмет і слідова картина.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна дійти наступних висновків:

1) під криміналістичною характеристикою корупційних злочинів, поєднаних із отриманням неправомірної вигоди, слід розуміти теоретичну категорію, сформовану за результатами аналізу емпіричних відомостей про механізм учинення досліджуваної категорії злочинів у вигляді інформаційної моделі, яка дозволяє обрати оптимальні засоби та методи здійснення розслідування злочинів;

2) елементами криміналістичної характеристики корупційних злочинів, поєднаних із отриманням неправомірної вигоди, є особа злочинця й особа потерпілого, типові способи, предмет і слідова картина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войчишена М. В. Криміналістична характеристика як наукова категорія методики розслідування кримінальних правопорушень. *Правовий*

¹ Там само. С. 24–33.

часопис Донбасу. 2018. № 3 (64). С. 146–152. DOI:10.32366/2523-4269-2018-64-3-146-152.

2. Жеребо О. І. Значення криміналістичної характеристики розслідування злочинів. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 64–66.

3. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.

4. Казанська Л. М. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із корупцією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. Том 2. С. 169–172.

5. Кимлик Н. В. Особливості розслідування злочинів, пов'язаних із корупцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2013. 18 с.

6. Колесниченко О. Н., Коновалова В. О. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. Харків: Юрид. ін-т, 1985. 92 с.

7. Лога В. М. Розслідування завідомо неправдивого повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 20 с.

8. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.

9. Олійник С. В. Початковий етап та основні напрями розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 220 с.

10. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 571 с.

11. Пчеліна О. В. Корупційна спрямованість як ознака окремих злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 5. Том 3. С. 67–70.

12. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посіб. Київ: Правник, 1997. 42 с.

13. Таркан О. М. Методика розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органу поліції : дис. ... докт. філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 244 с.

14. Федоренко І. Л. Методика розслідування провокації підкупу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 218 с.

15. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця, 2017. 492 с.

16. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. В.Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2023

Ihor D. HAVRYLYUK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ESSENCE AND STRUCTURE OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CORRUPTION CRIMES COMBINED WITH OBTAINING ILLEGAL BENEFITS

The article emphasizes that the criminalistics description allows for the identification of specifics in the mechanism of committing corruption crimes associated with receiving illicit benefits, which is later considered during the planning, organization, and execution of investigations into specific crimes of the outlined category. It is highlighted that the content of the criminalistics description must be regularly reviewed, as the mechanisms of corruption crimes in general, and those involving illicit benefits in particular, continuously evolve under the influence of changes in the criminogenic environment, legislative reforms in the relevant sphere of social relations, informatization, and digitalization of all spheres of human activity, including criminal activity. It is proposed to define the criminalistics description of corruption crimes associated with receiving illicit benefits as a theoretical category formed based on the analysis of empirical data on the mechanism of committing the investigated category of crimes, presented in the form of an informational model that allows for the selection of optimal means and methods for investigating crimes. Considering the established scientific approaches to structuring the criminalistics description of corruption and related criminal offenses, as well as generalized empirical data on the patterns of mechanisms of committing corruption crimes associated with receiving illicit benefits, the following elements of the criminalistics description of the investigated category of crimes have been identified: the personality of the offender and the victim; typical methods; the subject and the trace pattern.

Keywords: *criminalistics methodology, corruption, corruption crimes, criminalistics description, illicit benefit, investigation methodology, formation of methodology, essence, structure.*

УДК 343.985

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.50>**Юлія Григорівна ЯЦИК***(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДОМАГАНЬ ДИТИНИ ДЛЯ СЕКСУАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

У статті досліджено особу злочинця як ключовий елемент криміналістичної характеристики домагань дитини для сексуальних цілей, що є однією з найгостріших і найбільючіших проблем сучасності. Підкреслено, що актуальність теми зумовлена не лише зростанням кількості таких злочинів, зокрема втягненням дітей у виготовлення дитячої порнографії, а й транснаціональним характером цих діянь, що набув поширення завдяки активному використанню інтернет-технологій. Наголошено, що криміналістична характеристика є не лише системою відомостей про злочин, а й практичним інструментом для працівників правоохоронних органів, дозволяючи їм висувати версії, планувати слідчі дії, оцінювати докази та прогнозувати поведінку злочинця. Особливу увагу приділено кореляційним залежностям між елементами криміналістичної характеристики, що надає їй прогностичного значення. Виокремлено такі ключові характеристики: повнолітній вік (переважно 18–35 років), часто неофіційне працевлаштування, що може свідчити про асоціальний спосіб життя або бажання уникнути контролю. Окремо наголошено на володінні навичками психологічного маніпулювання, що дозволяє зловмиснику встановлювати «довірчі» стосунки з дитиною, використовуючи її вразливості (самотність, низька самооцінка, потреба в увазі) для схилення до подальшої експлуатації. Значна увага приділена активному використанню інтернет-технологій та соціальних мереж для пошуку та встановлення контактів з дітьми. Вказано, що типовою ознакою є схильність до асоціальної поведінки та/або девіантних сексуальних уподобань (педофілія), що проявляється, зокрема, у колекціонуванні дитячої порнографії або попередніх епізодах домагань. Виявлено також схильність до ретельної конспірації та приховування слідів, включаючи використання шифрованих каналів зв'язку, одноразових акаунтів та спеціалізованого програмного забезпечення. Особливо підкреслено, що такі особи часто обирають професії або сфери діяльності, що забезпечують постійний та близький контакт з дітьми (тренери, вчителі, вихователі, волонтери), що дозволяє їм мати безперешкодний доступ до потенційних жертв. Окремо акцентується на тому, що домагання можуть бути як поодинокими злочинами, так і елементами організованої злочинної діяльності, де злочинці діють у співучасті з чітким розподілом ролей (грумери, оператори, розповсюджувачі, фінансисти, технічна підтримка).

Ключові слова: криміналістична характеристика, криміналістична методика, сексуальна експлуатація, сексуальне насильство, методика розслідування, домагання дитини для сексуальних цілей, особа злочинця, ознаки особи злочинця.

Постановка проблеми. Як слушно підкреслює Ю. А. Чаплинська, в процесі кримінального провадження лівова частина діяльності працівників правоохоронних органів, зокрема органів досудового розслідування, та суду спрямована на встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а також спілкування та проведення низки процесуальних дій, серед іншого з підозрюваним, обвинуваченим, підсудним. Тому цілком зрозуміло, що особа злочинця займає значне місце в системі будь-якої характеристики злочину, серед іншого криміналістичної¹. З огляду на що варто вказати, що особа злочинця як структурний елемент криміналістичної характеристики домагань дитини для сексуальних цілей, з погляду криміналістики, має суттєве інформаційне, орієнтовне та праксеологічне значення².

Ба більше, інформація про особу злочинця, за словами Г. Ю. Нікітіної-Дудікової, дозволяє визначити напрям і методи її пошуку, вибрати найоптимальніші способи розслідування кримінальних правопорушень, спрогнозувати поведінку даної особи в різних ситуаціях, встановити зв'язок між даними про злочинця, способом досягнення протиправного результату та обставинами вчинення злочину, а також отримати відомості про тих, хто найчастіше вчиняє подібні правопорушення³. Створення криміналістичного портрету особи злочинця і його подальше використання є важливим упродовж усього процесу досудового розслідування, оскільки дає змогу висувати версії стосовно події загалом й окремих її обставин, розшукувати особу злочинця, якісно проводити наступні слідчі (розшукові) дії⁴.

Також у цьому контексті заслуговує уваги позиція, яку висловлюють О. В. Бишевець, Т. В. Романенко, згідно з якою аналіз поведінки та психології злочинця дає можливість поряд з іншим установити справжні причини й умови вчиненого злочину, оцінити суспільну небезпеку як діяння, так і самого злочинця, здійснити правильну кримінально-правову кваліфікацію вчиненого діяння й призначити відповідне справедливе покарання⁵.

З вищенаведеного помітно, що особа злочинця є невід'ємним

¹ Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 181. DOI <https://doi.org/10.15421/3919122/>

² Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. С. 193.

³ Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 128. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.53.25>

⁴ Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 183. DOI <https://doi.org/10.15421/3919122>.

⁵ Бишевець О. В., Романенко Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 82.

елементом криміналістичної характеристики домагання дитини для сексуальних цілей і потребує детального дослідження, особливо в контексті відсутності відповідної окремої криміналістичної методики та наявності запиту на дієві криміналістичні рекомендації щодо виявлення, фіксування та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 156-1 КК України.

Проблематиці формування окремих криміналістичних методик загалом і методик розслідування кримінальних правопорушень, серед іншого сексуального характеру, стосовно дітей зокрема постійно приділяють увагу як вітчизняні, так і зарубіжні фахівці з різних галузей юридичної науки. Приміром, окремі аспекти постановки та вирішення названої проблеми можна знайти в наукових доробках М. В. Войчишеної, М. М. Єфімова, В. О. Малярової, Т. П. Матюшкової, Д. Г. Паляничко тощо. Проте, незважаючи на підвищений науковий інтерес, доводиться констатувати, що методика розслідування домагань дитини для сексуальних цілей досі не розроблена, а значить і не сформована криміналістична характеристика цих кримінальних правопорушень. Тому метою представленого дослідження є виокремлення типових ознак особи злочинця як одного з ключових елементів криміналістичної характеристики домагань дитини для сексуальних цілей.

Виклад основного матеріалу. Особа злочинця є біологічною системою ознак, які в своїй сукупності відображають її психологічні, соціальні, демографічні тощо характеристики, дозволяючи сформуванню типовий профіль правопорушника для певного виду кримінальних правопорушень. При цьому знання таких ознак має важливе праксеологічне значення, оскільки допомагає слідчому зрозуміти мотиви та цілі вчинення правопорушення, прогнозувати поведінку учасників злочинної події; висувати версії; планувати слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові) й інші процесуальні дії; виявляти особливості «почерку» злочинця; розробляти профілактичні заходи і т. п.

У криміналістиці сформувалися різні підходи до виокремлення ознак, які характеризують особу злочинця. Зокрема, Я. В. Фурман до системи особи злочинця включає наступні групи ознак: соціальні (соціальний стан, освіта, національність, сімейний стан, професія тощо); психологічні, (відомості про світогляд, переконання, знання, звички, навички, темперамент); біологічні (стать, вік, фізичні дані, сила, зріст, вага, особливі прикмети)¹.

Своєю чергою, Л. І. Керик пропонує виділяти такі ознаки, які властиві злочинцям: демографічні характеристики; професійно-освітні аспекти; сфера зайнятості; зв'язки з жертвою; схильність до вчинення злочинів (наявність судимостей); фізичний та психологічний стани².

Ю. А. Чаплинська переконана, що особа злочинця як елемент

¹ Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 368.

² Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. С. 9.

криміналістичної характеристики є насамперед «сукупністю соціально значущих ознак і відносин, які характеризують винну в порушенні кримінального закону людину, в поєднанні з іншими умовами й обставинами, що впливають на її злочинну поведінку»¹. Тобто з наведеного помітно, що вчена робить акцент на комплексному розумінні особи злочинця, коли всі її елементи знаходяться в тісному взаємозв'язку, поєднанні. При цьому основними елементами особи злочинця є не тільки соціально значущі ознаки, а й відносини й інші умови й обставини, які в своїй сукупності обумовлюють поведінку злочинця в конкретній ситуації.

Окремо варто навести позицію Є. Головина, який переконаний, що під час формування криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, варто використовувати для дослідження особи злочинця формальну ознаку. У такому разі з метою надання цілісної характеристики особі злочинця слід виокремлювати й розкривати біологічні властивості, соціальні властивості і психологічні риси. Більше за все, на думку науковця, на першому етапі криміналістичного вивчення особи злочинця, тобто на етапі збирання даних про те, хто ж скоїв злочин, пов'язаний з торгівлею людьми, на передній план виступають біологічні властивості особи. Бо саме наявність у індивіда численних біологічних властивостей забезпечує його біологічну індивідуальність (ідентичність)².

Характеристика особи злочинця є важливим елементом криміналістичної характеристики домагань дитини для сексуальних цілей, оскільки дає змогу сформувати комплексний профіль правопорушника, який враховує його психологічні, поведінкові та соціодемографічні особливості. Це дозволяє не лише краще зрозуміти мотиви та природу злочину, а й сприяти ефективнішому пошуку доказів та ідентифікації злочинця.

Особа злочинця в досліджуваній категорії кримінальних правопорушень характеризується за багатьма чинниками, основними з яких є наступні.

1. Психологічні аспекти. Аналіз особи злочинця в контексті сексуальних домагань дитини передбачає вивчення його внутрішнього світу, емоційних реакцій та психічних механізмів, які можуть слугувати рушійною силою проти моральних норм. Часто зустрічаються риси відсутності емпатії, маніпулятивності, нарцисизму, а також специфічні розлади особистості або девіантні сексуальні уподобання. Вивчення цих аспектів дозволяє визначити, яким чином особа планує та здійснює свої дії, а також допомагає сформувати психологічний портрет, який може бути використаний для прогнозування поведінки злочинця під час слідства та судового розгляду.

¹ Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 183. DOI <https://doi.org/10.15421/3919122>.

² Головин Є. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. *Traektoriâ Nauki = Path of Science. Section "Law and Security"*. 2021. Vol. 7. No 8. Pp. 1010. DOI: 10.22178/pos.73-3.

2. Біхевіористичні особливості. Систематичний аналіз поведінкових патернів виявляє типові схеми взаємодії злочинця з жертвою. До таких патернів можна віднести застосування психологічного тиску, ретельно продумані дії для зменшення опору дитини, використання обманних тактик, а також певну організованість у плануванні та реалізації злочинної дії. Ці характеристики дозволяють встановити закономірності у поведінці правопорушника, що є важливим для побудови криміналістичного профілю та розробки стратегії розслідування.

3. Соціодемографічні та життєві чинники. Визначення віку, рівня освіти, соціального стану, сімейного виховання та життєвого досвіду злочинця дає можливість зрозуміти його соціальну динаміку та потенційні фактори, що вплинули на формування особистості. Часто злочинці, які вчиняють сексуальні домагання дітей, мають історію особистісних травм чи соціальної дезадаптації, що визначає їхню схильність до девіантної поведінки. Аналіз цих чинників дозволяє не лише створити повний криміналістичний портрет правопорушника, а й розробити профілактичні заходи, спрямовані на зменшення ризику рецидиву.

4. Практичне значення. Комплексний аналіз характеристик особи злочинця допомагає сформувати ефективні слідчі стратегії, враховуючи як специфіку організації злочинних дій, так і психологічні особливості, що впливають на кримінальну поведінку. Отримані дані можуть бути використані для вдосконалення існуючих методик розслідування, розробки рекомендацій для правоохоронних органів, а також сприяти розробці профільних статистичних моделей і баз даних, що дозволяють оперативно реагувати на подібні правопорушення.

За результатами аналізу наукових позицій до визначення ознак особи злочинця для злочинів сексуального характеру, вчинених стосовно дітей, а також вивчення матеріалів судово-слідчої практики з розслідування окресленої категорії кримінальних правопорушень можна виокремити типові ознаки особи злочинця, яка вчиняє домагання дитини для сексуальних цілей:

1) повнолітня особа, віком 18–35 років, офіційно не працевлаштована. Цей віковий діапазон часто пов'язаний з активним використанням інтернет-технологій та пошуком жертв онлайн. Неофіційне працевлаштування або його відсутність може свідчити про низький соціальний статус, відсутність стабільних джерел доходу, що може бути фактором, що штовхає на злочинну діяльність, а також ускладнює відстеження особи за офіційними даними. Це також може вказувати на схильність до асоціального способу життя або уникнення соціального контролю;

2) володіє навичками психологічного маніпулювання. Такі особи часто є вправними маніпуляторами, здатними вибудовувати «довірчі» стосунки з дитиною, використовуючи лестощі, обіцянки, подарунки або ігрові сценарії. Вони вміють використовувати вразливості дитини (самотність, низька самооцінка, відсутність батьківської уваги), а також її допитливість та

наївність. Маніпуляція дозволяє їм переконати дитину у безпечності своїх намірів, отримати конфіденційну інформацію або схилити її до дій, що можуть бути використані для подальшої експлуатації;

3) активно використовує інтернет-технології та соціальні мережі для пошуку контактів. Зазвичай, такі особи злочинців є «онлайн-хижаками». Вони досконало володіють сучасними гаджетами та програмним забезпеченням, створюють привабливі, часто вигадані, профілі в соціальних мережах, на ігрових платформах або в спеціалізованих чатах, де спілкуються діти. Їхня діяльність у мережі може бути прихованою (використання анонімних акаунтів, VPN, спеціалізованого програмного забезпечення), але обсяг і характер їхньої онлайн-активності (кількість контактів з дітьми, їхній вік, тематика листування) часто вказує на злочинні наміри;

4) має схильність до асоціальної поведінки та/або девіантних сексуальних уподобань (педофілія). Варто акцентувати, хоча не всі особи, котрі вчиняють домагання, є діагностованими педофілами, у багатьох випадках простежуються ознаки схильності до сексуальних потягів до дітей. Це може проявлятися в колекціонуванні дитячої порнографії, попередніх епізодах домагань або насильства, а також загальній асоціальній поведінці, що включає проблеми з адаптацією в суспільстві, низьку емпатію та відсутність докорів сумління. При цьому особа з діагнозом педофіла, зазвичай, демонструє привітність, високу комунікабельність та охайний зовнішній вигляд. Вона здатна легко зацікавлювати дітей розмовою і з очевидним задоволенням проводить час, граючись з ними. Діти часто відчувають симпатію до таких дорослих і охоче проводять з ними час. Характерно, що такі особи нерідко обирають професії, що передбачають постійний та близький контакт з дітьми. Це можуть бути тренери, вчителі, вихователі, лікарі (особливо педіатри), волонтери у дитячих таборах, керівники гуртків чи секцій. Цей вибір професії дозволяє їм мати постійний доступ до дітей, встановлювати довірчі стосунки та створювати умови для задоволення своїх девіантних схильностей, залишаючись при цьому поза підозрою¹;

5) схильна до ретельної конспірації та приховування слідів своєї злочинної діяльності. З метою маскування своїх протиправних діянь особи злочинців можуть використовувати одноразові акаунти, шифровані канали зв'язку, спеціальне програмне забезпечення для видалення історії браузера та листування, а також активно протидіяти розслідуванню, залякуючи жертв або видаляючи цифрові сліди;

6) має доступ до дітей або до середовища, де перебувають діти. Вказана ознака не обов'язково означає офіційну роботу з дітьми (хоча це теж можливо, наприклад, вчителі, тренери, вихователі). Доступ до дітей може бути забезпечений через родинні зв'язки, сусідство, участь у дитячих онлайн-іграх, форумах, або ж шляхом створення привабливого образу для

¹ Орлова Т. А., Тапдигова Н. Д. Про криміналістичну характеристику особи педофілів та ознаки їх виявлення у соціумі. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*. Харків, 2022. С. 296.

дитини.

У разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст.156-1 КК України, з метою втягнення неповнолітньої особи у виготовлення дитячої порнографічної продукції, особа злочинця характеризується наступними ознаками: «створенням предметів дитячої порнографії займаються особи, вік яких коливається від 14 до 65 років, а їх виготовленням та поширенням – особи у віці від 20 до 45 років. В основному ці особи не одружені, дітей не мають, постійного місця роботи також, за виключенням 30% осіб, які працюють в Інтернет клубах, комп'ютерних центрах тощо, переважно мають середню або вищу освіту, як правило, технічну. Це особи, для яких отримання прибутку не завжди є обов'язковим, дана категорія злочинів здійснюється як з метою збуту та розповсюдження, так і з хуліганських мотивів, а інколи з метою задоволення збочених потреб злочинця. 70% злочинців даної категорії злочинів були засуджені, переважна їх більшість за злочини, пов'язані з сексуальною експлуатацією дітей. 90% злочинів даної категорії вчинюються близькими чи хорошими знайомими жертви»¹.

Окремо слід указати, що такі діяння можуть бути як поодинокими кримінальними правопорушеннями, так і елементами організованої злочинної діяльності. В останньому випадку домагання дитини для сексуальних цілей носять систематичний характер і є складовою цілою злочинної схеми, яка, зазвичай, учиняється в співучасті з чітким розподілом ролей між злочинцями. Цей розподіл ролей дозволяє злочинцям ефективніше координувати свої дії, маскувати злочинну діяльність та уникнути викриття.

Наприклад, Є.Головин указує, що суб'єктів злочинної діяльності можна поділити на групи залежно від їх функції у механізмі злочинної діяльності:

- організатори злочинної діяльності – це особи, які ініціюють та розробляють процес торгівлі людьми. Важливо розуміти, що організатор не завжди є безпосереднім керівником повсякденної злочинної діяльності. Проте, як організатори, так і керівники, зазвичай, мають не лише розгалужені зв'язки, а й значний авторитет як у злочинному середовищі, так і у владних структурах. Їх вирізняє високий рівень освіти та широке коло знайомств, друзів і родичів. Ці характеристики дозволяють організаторам ефективно створювати та інтегрувати структурні підрозділи злочинного формування, часто використовуючи родинні, національні чи інші тісні зв'язки для забезпечення згуртованості та конспірації;

- керівники злочинної діяльності – це особи, які безпосередньо управляють процесом торгівлі людьми та їх подальшою експлуатацією. Їхні функції та характеристики визначаються завданнями, поставленими організатором. Для керівників типовими ознаками є: тісний зв'язок з

¹ Паляничко Д.Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. С. 8–9.

кримінальними елементами, нерідко наявність судимості, а також виражені організаторські здібності, твердість характеру та рішучість. Вони є тими, хто втілює злочинний задум на оперативному рівні;

– вербувальники – це ключова категорія злочинців, що займаються пошуком, відбором та схилянням потенційних жертв. Саме вони є першою ланкою контакту. Після їхніх дій інші співники обмежують свободу жертви або експлуатують. Вербувальники, як правило, є співвітчизниками жертв торгівлі людьми, що дозволяє їм легше входити в довіру, використовуючи спільну мову, культурні особливості та особисті зв'язки;

– інші учасники: посередники, особливою категорією серед яких є корумповані співробітники органів влади й управління; консультанти; перевізники; особи, які приймають жертв за кордоном або в іншому місті всередині країни¹.

З приводу організованих злочинних схем, пов'язаних із домаганням дитини для сексуальних цілей, в механізмі їх реалізації можуть брати участь такі особи:

– «мисливці» (грумери) – особи, які безпосередньо встановлюють контакт із дитиною онлайн або офлайн, вибудовують довірчі стосунки та схиляють її до надання інформації або вчинення певних дій;

– «оператори»/«виробники» – ті особи, які організовують безпосереднє втягнення дитини у виготовлення порнографічних матеріалів, керують процесом зйомки чи іншими формами експлуатації;

– «розповсюджувачі» – особи, відповідальні за поширення створеного контенту через різні платформи, даркнет-ресурси або приватні мережі;

– «фінансисти»/«відмивачі» – особи, котрі займаються легалізацією коштів, отриманих від злочинної діяльності, пов'язаної з домаганням дітей для сексуальних цілей;

– «технічна підтримка» – це особи, які забезпечують технічну інфраструктуру (сервери, анонімні мережі, шифрування), необхідну для функціонування схеми та її маскуванню.

Висновки. Отже, криміналістична характеристика особи злочинця виступає не лише як описовий елемент, але й як важливий аналітичний інструмент, що інтегрує психологічні, поведінкові та соціодемографічні аспекти для створення цілісного криміналістичного профілю. Це сприяє підвищенню ефективності кримінального провадження, попереджанню повторних злочинів та зміцненню захисту прав дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бишевец О. В., Романенко Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики шахрайств, що вчиняються в мережі Інтернет. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 81–87.

¹ Головин Є. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. *Traektoriâ Nauki = Path of Science. Section "Law and Security"*. 2021. Vol. 7. No 8. Pp. 1012–1013. DOI: 10.22178/pos.73-3.

2. Головин Є. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. *Traektoriâ Nauki = Path of Science. Section "Law and Security"*. 2021. Vol. 7. No 8. Pp. 1009–1015. DOI: 10.22178/pos.73-3.
3. Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : автореф. дис. ... канд. юрид. уаук : 12.00.09. Харків, 2013. 188 с.
4. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 53. С. 128–131. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.53.25>.
5. Орлова Т. А., Тапдигова Н. Д. Про криміналістичну характеристику особи педофілів та ознаки їх виявлення у соціумі. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*. Харків, 2022. С. 295–298.
6. Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 22 с.
7. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 568 с.
8. Фурман Я. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики контрабанди культурних цінностей. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 364–369.
9. Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 181–184. DOI <https://doi.org/10.15421/3919122>.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2023

Yulia H. YATSIK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

THE PERSONALITY OF THE CRIMINAL AS AN ELEMENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF SEXUAL HARASSMENT OF A CHILD

The article explores the personality of the offender as a key element of criminalistic characteristics of child sexual abuse attempts, one of the most acute and pressing issues of modern times. It highlights that the relevance of the topic is driven not only by the increasing number of such crimes, including the involvement of children in the production of child pornography, but also by the transnational nature of these acts, which have spread due to the active use of internet technologies. It emphasizes that criminalistic characteristics are not only a system of information about the crime but also a practical tool for law

enforcement officers, enabling them to propose hypotheses, plan investigative actions, evaluate evidence, and predict offender behavior. Special attention is given to the correlations between elements of criminalistic characteristics, which give it predictive significance. The article identifies key characteristics: adulthood (predominantly aged 18–35), often informal employment, which may indicate an asocial lifestyle or a desire to avoid supervision. It also stresses the possession of psychological manipulation skills, allowing the offender to establish "trusting" relationships with the child, exploiting vulnerabilities such as loneliness, low self-esteem, or the need for attention to persuade them toward further exploitation. Significant attention is paid to the active use of internet technologies and social media for searching and establishing contacts with children. Typical features include a tendency toward asocial behavior and/or deviant sexual preferences (pedophilia), manifesting, for instance, in the collection of child pornography or prior episodes of abuse. The article reveals a tendency for meticulous concealment and trace elimination, including the use of encrypted communication channels, disposable accounts, and specialized software. It particularly emphasizes that such individuals often choose professions or fields of activity that ensure constant and close contact with children (coaches, teachers, caregivers, volunteers), granting them unimpeded access to potential victims. It is also noted that such abuse can be either isolated crimes or components of organized criminal activities, where offenders act in collaboration with clear role distribution (groomers, operators, distributors, financiers, technical support).

Key words: *criminalistic characteristics, criminalistic methodology, sexual exploitation, sexual violence, investigation methodology, child sexual abuse attempts, offender's personality, offender's characteristics.*

Сергій Володимирович ГУГНЯК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

МІСЦЕ ТА ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

У статті наголошено на тому, що в умовах воєнного стану поліція зіштовхнулася з новими безпековими, організаційними та нормативно-правовими викликами, вирішення яких є ускладненим у період триваючого реформування. Водночас на основі ефективних управлінських рішень, прийнятих в умовах невизначеності, проте спрямованих на досягнення чітких результатів, було забезпечено додаткове фінансування органів і підрозділів поліції, введено нові інформаційні системи із документування воєнних злочинів, забезпечено адаптацію окремих підрозділів до виконання службово-бойових завдань і реальних бойових зіткнень з ворогом, здійснення низки функцій на деокупованих і наближених до зони ведення бойових дій територій із евакуації населення, доставлення гуманітарної допомоги тощо.

Доведено, що визначення особливостей поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні є досить складним через те, що дані особливості пов'язані з різними сферами життєдіяльності суспільства, а також є динамічно мінливими в умовах воєнного стану.

Стверджується, що до фундаментальних особливостей поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні слід віднести тісний взаємозв'язок поліції з іншими правоохоронними органами, медіа, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями; врахування з інституційної чи організаційної точки зору специфіки конкретного регіону; специфічна підготовка до такої діяльності, яка досягається за рахунок функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

Ключові слова: *місце, особливості, Національна поліція, система суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку, регіональний рівень, історичне становлення, специфіка регіону, взаємодія, підготовка.*

Постановка проблеми. Національна поліція України (далі – поліція) своєю появою та подальшим інституційним і організаційно-правовим становленням, широкою участю громадськості та зарубіжних експертів у процесах реформування цього центрального органу виконавчої влади утворює прагнення українського суспільства після травматичних подій Революції гідності, викликів пандемії коронавірусної хвороби та

повномасштабного збройного вторгнення до функціонування сервісно-орієнтованого, прозорого, демократично підзвітного та здатного ефективно виконувати службово-бойові завдання органу.

Протягом багатьох років центральне місце в адміністративно-правових дослідженнях в Україні відводилось саме різноманітним аспектам діяльності Національної поліції, зокрема в контексті забезпечення останньою публічної безпеки і порядку. Зокрема, цією проблематикою цікавилися В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, О. В. Волошина, В. М. Гаращук, В. Г. Гриценко, О. Ю. Дрозд, А. В. Калайда, А. Т. Комзюк, Л. О. Мамчур, О. В. Михайловська, О. М. Музичук, Д. М. Павлов, А. О. Полянський, О. Ю. Салманова, В. В. Сокурено, Р. В. Шаповал, О. М. Шевчук та ін. Проте місцю та особливостям Національної поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні з огляду на актуальні тенденції розвитку суспільства і держави ще не приділялося достатньої уваги у вітчизняних дисертаціях, монографіях і наукових статтях.

Мета статті полягає в тому, щоб встановити місце та особливості Національної поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розглянути історичні аспекти виникнення та розвитку цивільної поліції в світі та на українських землях; визначити, як умови воєнного стану позначилися на розумінні місця поліції у системі сервісних служб; дослідити фундаментальні особливості поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні..

Наукова новизна дослідження полягає в особливому підході до використаної у процесі підготовки наукової статті методології, органічному поєднанні окремих методів, що дозволило вперше дослідити як актуальний стан досліджуваних правовідносин, так і їх історичні витоки.

Виклад основного матеріалу. Л. В. Кузнецова та К. М. Пасинчук стверджують, що «наразі сфера регулювання поліцейської діяльності постійно перебуває в стані динамічної трансформації та вдосконалення, що спрямовано на реалізацію правової політики держави. Наша держава обрала свій шлях формування правопорядку, необхідність зміни якого зумовлюється інтересами держави та суспільства. Саме розуміння проблеми регулювання та забезпечення поліцейської діяльності зумовлює розробку якісної й ефективної стратегії управлінської організації в діяльності поліцейських органів»¹.

Проте ця динамічна трансформація не є наслідком інституційної слабкості, а, навпаки, свідчить про наслідування провідних світових зразків поліцейської діяльності, впровадження яких досі зіштовхується з низкою проблем і перешкод через вплив певних довготривалих історичних етапів на сучасний процес державотворення. З огляду на це постає потреба у

¹ Кузнецова Л. В., Пасинчук К. М. Окремі етапи становлення поліцейських органів як органів громадського правопорядку в Україні (історико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 22.

формуванні чіткого усвідомлення історії зародження поліцейських підрозділів у світі та на українських землях.

Ідея цивільної поліції виникла в Англії у вісімнадцятому столітті. Ця концепція виникла як засіб захисту промислових центрів, особливо Лондона, яким загрожували заворушення та злочинність, і як альтернатива використанню військового персоналу, який зазвичай залучався для придушення заворушень. Протягом ста років англійці прагнули створити поліцейську систему, яка б відображала демократичні цінності країни. Серу Роберту Пілу приписують створення першої столичної поліції в Лондоні в 1828 році. Перших офіцерів поліції йменували «боббі», і їхнім завданням було підтримувати публічний порядок і безпеку мирними засобами. Цей обов'язок згодом призведе до того, що поліцію наразі також називають «офіцерами миру»¹.

Поліція означає підтримувати закон і порядок. Але це слово походить від polis – грецьке «місто» або «polity» – через politia, латинське «громадянство», і воно увійшло в англійську мову з французької мови, де означало не констеблів, а власне уряд. «Поліція» як цивільна сила, яка відповідає за стримування злочинності, історично асоціювалася з монархією – «підтриманням миру короля»².

У контексті формування цілісного розуміння історичного становлення поліцейських підрозділів у світовому масштабі варто бути свідомими того, що цей процес повною мірою втілював у собі як основні цивілізаційні надбання, так і проблеми, у тому числі породжені становленням тоталітарних режимів або політикою расової сегрегації у США.

На українських землях поліцейські підрозділи пройшли власний унікальний шлях історичного становлення. Деякі науковці виокремлюють такі його етапи: I етап – античні часи (поява перших згадок про поліцію); II етап – XVIII ст. – період царської Росії (поява поліцейського, який за своїми функціями нагадував сучасного, створення спеціалізованих поліцейських органів на території України); III етап – радянський період (функції поліцейського виконували працівники робітничо-селянської міліції; закріплення нових функцій у представників міліції у зв'язку з Німецько-радянською війною; реорганізація органів міліції: перетворення Народного комісаріату внутрішніх справ на Міністерство внутрішніх справ СРСР, прийняття Дисциплінарного статуту; ліквідація МВС СРСР; затвердження «Положення про радянську міліцію»; створення МВС УРСР; прийняття Закону УРСР «Про міліцію»); IV етап – період незалежності України (прийняття Законів України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», Розпорядження Президента

¹ Brief History of Policing // Town of Greenburgh: сайт. URL: <https://www.greenburghny.com/385/Brief-History-of-Policing>.

² Lepore J. The Invention of the Police // The New Yorker: сайт. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2020/07/20/the-invention-of-the-police>.

України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України», Закону України «Про Національну поліцію», Положення про Національну поліцію)»¹.

Дані етапи позначаються на розумінні місця органів і підрозділів поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні. З огляду на тривалий час перебування українських земель у складі імперій, десятиліття радянського правління органи правопорядку були складовими єдиної централізованої моделі функціонування публічної адміністрації, заснованої на засадах єдиного керівництва, вертикальної моделі прийняття рішень, слабких і організаційно та ідеологічно залежних від державного (партійного) керівництва інститутів громадянського суспільства та місцевого самоврядування. Слід зазначити, що на те, щоб повністю перебудувати систему суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні в світлі євроінтеграційних процесів потрібні десятиліття ефективних реформ у різних сферах життєдіяльності суспільства. Очевидно, що ці реформи мають охоплювати судову систему, функціонування органів місцевого самоврядування, зокрема в частині децентралізації. При цьому створення всіх нових правоохоронних органів не усуває глибинних причин таких процесів. Важливою є системна робота зі зміцнення інститутів громадянського суспільства, територіальних громад, здатних ефективно вирішувати питання місцевого значення, а також судової системи, у межах якої буде забезпечено здійснення правосуддя на засадах загальної рівності та неупередженості.

Погоджуючись з твердженням науковця, слід звернути увагу на те, що в умовах воєнного стану поліція зіштовхнулася з новими безпековими, організаційними та нормативно-правовими викликами, вирішення яких є ускладненим у період триваючого реформування. Водночас на основі ефективних управлінських рішень, прийнятих в умовах невизначеності, проте спрямованих на досягнення чітких результатів, було забезпечено додаткове фінансування органів і підрозділів поліції, введено нові інформаційні системи із документування воєнних злочинів, забезпечено адаптацію окремих підрозділів до виконання службово-бойових завдань і реальних бойових зіткнень з ворогом, здійснення низки функцій на деокупованих і наближених до зони ведення бойових дій територій із евакуації населення, доставлення гуманітарної допомоги тощо.

Е. Міллер стверджує, що організація сучасної поліції – це умовний суспільний вибір щодо того, як брати участь у процесі управління під час регулювання публічного порядку на вулиці. Поліція є органом, уповноваженим діяти відповідно до обов'язку держави керувати у відповідь на надзвичайні ситуації. Обов'язок керувати існує, коли існує якась нагальна соціальна потреба, яку можна вирішити шляхом дії, і певна особа чи

¹ Солонар А. В., Якименко А. Ю. Історія становлення і розвитку інституту поліцейського. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 6 (19). С. 27.

установа має ресурси та здатність виконати цю дію. Обов'язок є безособовим: будь-хто з відповідним набором навичок зобов'язаний діяти для задоволення відповідної потреби. Проте можуть виникнути проблеми, коли надто мало людей відповідає або надто багато людей змагаються за вирішення потреби¹.

Погоджуючись з дослідником, слід звернути увагу на те, що місце поліції в системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні пов'язане з її розумінням як карального органу, діяльність якого базується на застосуванні насильства, чи сервісного органу, який поряд із насильством, порядок і умови застосування якого чітко прописані в законі, використовує й інші методи, заходи та форми діяльності в процесі надання послуг населенню. Очевидно, що саме на останньому підході засновується визначення, закріплене в Законі України «Про Національну поліцію». Таке розуміння передбачає широке коло напрямів взаємодії як з іншими правоохоронними органами, так і з інститутами громадянського суспільства, міжнародними організаціями, закладами освіти, органами публічної влади, підприємствами, установами та організаціями. За умови прийняття на рівні державної політики такого підходу, як це відбулося в Україні, коло суб'єктів, з якими здійснюється взаємодія поліції, не є вичерпним. Постійно можуть залучатися все нові суб'єкти. Наприклад, такими суб'єктами виступають заклади загальної середньої освіти в процесі функціонування інспекторів служби освітньої безпеки, волонтери під час спільного доставлення гуманітарної допомоги постраждалим територіальним громадам тощо.

Водночас, як ми зазначали вище, визначення особливостей поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні є досить складним через те, що дані особливості пов'язані з різними сферами життєдіяльності суспільства, а також є динамічно мінливими в умовах воєнного стану.

Однією з фундаментальних таких особливостей є тісний взаємозв'язок поліції з іншими правоохоронними органами, медіа, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями. Через багатогалузевий характер діяльності правоохоронних органів, їх розгалужену систему тощо згрупувати їх в одному законодавчому акті неможливо. Основною причиною цього є те, що всі правоохоронні органи мають різні функції, завдання, вони не мають однакових повноважень тощо. Незалежно від того, у якій державі вони знаходяться, правоохоронні органи (а особливо їх діяльність із забезпечення невід'ємних охоронюваних прав) завжди будуть наслідувати суспільство в цілому. Звідси ґрунтується поширена наукова теза про те, що якість діяльності правоохоронних органів у сфері захисту та дотримання конституційних прав, свобод і законних інтересів людини є прямим відображенням рівня успішності та

¹ Miller E. J. The Concept of the Police. *Criminal Law and Philosophy*. 2023. № 17. P. 573.

компетентності всіх підприємств, установ та організацій у суспільстві¹.

Окреслений у досліджуваній особливості зв'язок з іншими правоохоронними органами (військовими формуваннями з правоохоронними функціями) проявляється в тому, що поліція постійно взаємодіє з Національною гвардією України (далі – НГУ) в процесі забезпечення публічної безпеки і порядку. Дане питання врегульоване на рівні окремого Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 10 серпня 2016 р. № 773, згідно з яким «взаємодія між НГУ та Національною поліцією України здійснюється в межах, визначених законодавством, у тому числі цим Порядком, а саме шляхом: спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць; забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона; проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць»². При цьому слід звернути увагу на те, що під час безпосереднього несення служби координуючої та спрямовуючої ролі набувають саме керівники поліції. Так, Порядком визначається, що «під час виконання завдань особовий склад військових частин (підрозділів) НГУ перебуває в оперативному підпорядкуванні керівника органу поліції або особи, яка виконує його обов'язки»³.

Ще однією особливістю поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні є врахування з інституційної чи організаційної точки зору специфіки конкретного регіону. У першу чергу, це стосується регіонів, наближених до великих річок, водосховищ, а також Чорного та Азовського морів. Дана особливість повною мірою знаходить своє втілення у функціонуванні в структурі поліції окремого Управління авіації та поліції на воді.

Спрямованість на врахування регіональної специфіки лягла в основу проекту «Поліцейський офіцер громади», під час реалізації якого вдалося підготувати значну кількість професійних поліцейських, які у своїй повсякденній діяльності першочергово орієнтуються на потреби конкретної громади, її специфіку, постійно перебувають у межах її території, вирішують безпекові питання місцевого значення, інформують населення

¹ Panova O. A., Tanko A., Povydysh V. V., Aliksieieva O. V. Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (30). P. 77.

² Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 серпня 2016 р. № 773 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>.

³ Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 серпня 2016 р. № 773 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>.

громади про стан дотримання правопорядку тощо.

Ще однією особливістю Національної поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні є специфічна підготовка до такої діяльності, яка досягається за рахунок функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (далі – ЗВО). У структурі таких ЗВО утворені спеціальні інститути (факультети), що готують фахівців для підрозділів превентивної діяльності поліції.

Варто зазначити, що забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні потребує особливої підготовки. Цей процес задля його злагодженості та ефективності вимагає від працівників поліції фізичної підготовленості, психологічної стійкості, здатності налагодити конструктивну комунікацію з групами агресивно налаштованих громадян. Саме тому курсантам на етапі підготовки важливо не лише опанувати цілу низку дисциплін, але й також бути готовими до специфіки несення служби за несприятливих умов. Задля цього у відповідних ЗВО ще на етапі підготовки курсанти на регулярній основі залучаються до забезпечення публічної безпеки і порядку спільно з працівниками практичних підрозділів поліції під час проведення масових зібрань, спортивних змагань та інших заходів. При цьому курсанти несуть службу у вихідні та святкові дні, перебуваючи в засобах індивідуального захисту та спеціальному спорядженні, комунікують з громадянами та виконують поставлені накази.

Висновки. Таким чином, динамічна трансформація поліції не є наслідком інституційної слабкості, а, навпаки, свідчить про наслідування провідних світових зразків поліцейської діяльності, впровадження яких досі зіштовхується з низкою проблем і перешкод через вплив певних довготривалих історичних етапів на сучасний процес державотворення.

Зазначено, що з огляду на тривалий час перебування українських земель у складі імперій, десятиліття радянського правління органи правопорядку були складовими єдиної централізованої моделі функціонування публічної адміністрації, заснованої на засадах єдиного керівництва, вертикальної моделі прийняття рішень, слабких і організаційно (ідеологічно) залежних від державного (партійного) керівництва інститутів громадянського суспільства та місцевого самоврядування. На те, щоб повністю перебудувати систему суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні в світлі євроінтеграційних процесів потрібні десятиліття ефективних реформ у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Звернено увагу на те, що в умовах воєнного стану поліція зіштовхнулася з новими безпековими, організаційними та нормативно-правовими викликами, вирішення яких є ускладненим у період триваючого реформування. Водночас на основі ефективних управлінських рішень, прийнятих в умовах невизначеності, проте спрямованих на досягнення чітких результатів, було забезпечено додаткове фінансування органів і підрозділів поліції, введено нові інформаційні системи із документування

воєнних злочинів, забезпечено адаптацію окремих підрозділів до виконання службово-бойових завдань і реальних бойових зіткнень з ворогом, здійснення низки функцій на деокупованих і наближених до зони ведення бойових дій територій із евакуації населення, доставлення гуманітарної допомоги тощо.

Доведено, що визначення особливостей поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні є досить складним через те, що дані особливості пов'язані з різними сферами життєдіяльності суспільства, а також є динамічно мінливими в умовах воєнного стану.

Стверджується, що однією з фундаментальних особливостей поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні є тісний взаємозв'язок поліції з іншими правоохоронними органами, медіа, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями.

Визначено, що ще однією особливістю поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні є врахування з інституційної чи організаційної точки зору специфіки конкретного регіону. Спрямованість на врахування регіональної специфіки лягла в основу проекту «Поліцейський офіцер громади», під час реалізації якого вдалося підготувати значну кількість професійних поліцейських, які у своїй повсякденній діяльності першочергово орієнтуються на потреби конкретної громади, її специфіку, постійно перебувають у межах її території, вирішують безпекові питання місцевого значення, інформують населення громади про стан дотримання правопорядку тощо.

Доведено, що ще однією особливістю Національної поліції у системі суб'єктів забезпечення публічної безпеки і порядку на регіональному рівні є специфічна підготовка до такої діяльності, яка досягається за рахунок функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. Курсантам на етапі підготовки важливо не лише опанувати цілу низку дисциплін, але й також бути готовими до специфіки несення служби за несприятливих умов. Задля цього у відповідних ЗВО ще на етапі підготовки курсанти на регулярній основі залучаються до забезпечення публічної безпеки і порядку спільно з працівниками практичних підрозділів поліції під час проведення масових зібрань, спортивних змагань та інших заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузнецова Л. В., Пасинчук К. М. Окремі етапи становлення поліцейських органів як органів громадського правопорядку в Україні (історико-правовий аспект). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 22–25.
2. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення

(охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10 серпня 2016 р. № 773 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>.

3. Солонар А. В., Якименко А. Ю. Історія становлення і розвитку інституту поліцейського. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 6 (19). С. 23–28.

4. Brief History of Policing // Town of Greenburgh: сайт. URL: <https://www.greenburghny.com/385/Brief-History-of-Policing>.

5. Lepore J. The Invention of the Police // The New Yorker: сайт. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2020/07/20/the-invention-of-the-police>.

6. Miller E. J. The Concept of the Police. *Criminal Law and Philosophy*. 2023. № 17. P. 573–595.

7. Panova O. A., Tanko A., Povydysh V. V., Aliksieieva O. V. Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (30). P. 77–83.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2023

Serhiy V. HUGNYAK,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

THE PLACE AND FEATURES OF THE NATIONAL POLICE IN THE SYSTEM OF ENTITIES PROVIDING PUBLIC SECURITY AND ORDER AT THE REGIONAL LEVEL

The article emphasizes that under martial law, the police faced new security, organizational and regulatory challenges, the solution of which is complicated in the period of ongoing reform. At the same time, on the basis of effective management decisions made in conditions of uncertainty, but aimed at achieving clear results, additional funding for police bodies and units was provided, new information systems for documenting war crimes were introduced, adaptation of individual units to the performance of service and combat tasks and real combat clashes with the enemy was ensured, a number of functions were performed in de-occupied and close-to-the-zone territories for the evacuation of the population, delivery of humanitarian aid, etc.

It is proven that determining the features of the police in the system of subjects of ensuring public security and order at the regional level is quite difficult due to the fact that these features are related to different spheres of society's life, and are also dynamically changing under martial law.

It is argued that the fundamental features of the police in the system of subjects of ensuring public safety and order at the regional level include the close relationship of the police with other law enforcement agencies, media, local governments, enterprises, institutions and organizations; taking into account the specifics of a particular region from an institutional or organizational point of

view; specific preparation for such activities, which is achieved through the functioning of higher education institutions with specific training conditions that train police officers.

Keywords: *place, features, National Police, system of subjects of ensuring public safety and order, regional level, historical formation, specifics of the region, interaction, training.*

Віктор Юрійович ЄНА*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ ЯК ПРЕДМЕТУ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ СУБ'ЄКТАМИ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ЗАВДАННЯ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ В УКРАЇНІ

У статті наголошено на тому, що публічна безпека і порядок як предмет взаємодії між суб'єктами, які виконують завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні, є складною, багатогранною категорією, що охоплює як правові, так і соціально-політичні, управлінські, організаційні й етичні виміри. Ця категорія визначає не лише сферу діяльності відповідних органів, а й систему цінностей демократичного суспільства, в основі якої - права і свободи людини, верховенство права, відкритість і відповідальність влади, активна участь громадян у формуванні безпечного середовища.

Встановлено, що публічна безпека є не лише результатом функціонування державного апарату чи системи правопорядку, а й індикатором загального рівня розвитку демократичного суспільства, у якому права людини, законність і безпека виступають як взаємопов'язані та взаємозалежні цінності. Вона є фундаментом суспільного миру, стабільності та передумовою для сталого соціального, економічного й політичного розвитку держави.

Зазначено, що публічна безпека і порядок як предмет взаємодії між суб'єктами - це не лише об'єкт організаційної чи управлінської уваги, а й інтегрована система, яка відображає рівень зрілості держави, її спроможність захищати громадян, створювати безпечні умови для розвитку особистості, громади та суспільства загалом. Формування ефективної системи такої взаємодії є однією з ключових передумов стабільності, довіри до влади, верховенства права та поступального розвитку України як правової, демократичної і соціальної держави.

Ключові слова: публічна безпека, порядок, предмет взаємодії, суб'єкти, забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні, превентивна діяльність, сучасні виклики.

Постановка проблеми. У сучасних умовах суспільно-політичного розвитку України питання забезпечення публічної безпеки і порядку набуває особливого значення, адже від рівня захищеності громадян, стабільності в публічному просторі, ефективності реагування на загрози та відновлення правопорядку залежить не лише якість повсякденного життя, а й авторитет держави, довіра до органів публічної влади та загальна безпекова архітектура держави.

У цьому контексті особливої актуальності набуває осмислення

поняття публічної безпеки і порядку як предмета взаємодії між різними інституційними структурами - насамперед органами Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Служби безпеки України, органами місцевого самоврядування, відповідними підрозділами охорони публічного порядку, громадськими формуваннями, а також широким колом представників громадянського суспільства. Їхня діяльність не може бути ізольованою чи несистемною - навпаки, вона потребує чіткої координації, нормативного врегулювання, обміну інформацією, спільного планування та вироблення єдиної стратегії запобігання загрозам, реагування на інциденти і відновлення нормального стану суспільного життя¹.

У вітчизняній адміністративно-правовій думці окремим проблемним аспектам, пов'язаним із розумінням сутності та соціального покликання публічної безпеки і порядку, присвячували свої наукові розвідки такі українські науковці, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, О. І. Безпалова, В. Т. Білоус, П. Н. Бірюков, В. М. Василенко, В. М. Гаращук, О. П. Гетьманець, С. М. Гусаров, М. Я. Дем'яненко, В. О. Іванцов, О. М. Музичук, О. Ю. Салманова та інші. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання, пов'язані з осмисленням поняття публічної безпеки і порядку як предмету взаємодії між суб'єктами, які виконують завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити поняття публічної безпеки і порядку як предмету взаємодії між суб'єктами, які виконують завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: з'ясувати визначення публічної безпеки та публічного порядку; порівняти між собою поняття «публічна безпека» та «публічний порядок», з'ясувати актуальні аспекти розуміння концепції публічної безпеки і порядку як предмету взаємодії між суб'єктами забезпечення безпеки в Україні.

Виклад основного матеріалу. Публічна безпека і порядок є не лише об'єктом управління чи контролю, а й важливою ознакою демократичного суспільства, у якому органи влади діють виключно в межах закону, дотримуючись принципів відкритості, підзвітності, рівності та поваги до прав і свобод людини. Це динамічний стан суспільства, який формується в результаті комплексної, взаємопов'язаної діяльності держави і громадськості, спрямованої на створення умов, у яких кожна людина відчуває себе захищеною, впевненою і здатною реалізувати свої права без загрози з боку кримінальних чи адміністративних правопорушень, соціальних заворушень чи інших деструктивних явищ².

¹ Барба В. Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 34.

² Хатнюк Ю. А. Актуальні проблеми організації охорони громадського порядку: курс лекцій. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 48.

З огляду на це потребує з'ясування зміст публічної безпеки і порядку саме як предмета взаємодії між суб'єктами, що реалізують відповідні повноваження у зазначеній сфері. Слід враховувати правові, інституційні, функціональні та інформаційно-комунікативні аспекти цієї взаємодії, основні проблеми та виклики, що стоять перед безпековими структурами, необхідність комплексного підходу до забезпечення публічної безпеки і порядку, а також формування безпечного середовища в Україні.

Крім того, публічна безпека і порядок у сучасному розумінні охоплюють не лише традиційні види правопорушень, а й новітні виклики - кіберзлочинність, інформаційні загрози, гібридні впливи, масові протестні рухи, які потребують нових форм реагування і відповідної трансформації системи взаємодії суб'єктів безпеки. У цьому контексті особливої ваги набуває розвиток кадрового потенціалу, формування нової культури служіння суспільству, де публічна безпека розглядається не як засіб контролю, а як інструмент дотримання прав людини, вираження поваги до її гідності, а також соціальної стабільності.

Так, поглиблене дослідження публічної безпеки і порядку як предмета взаємодії суб'єктів, що виконують завдання у цій сфері, дозволяє не лише краще зрозуміти основоположні питання функціонування державного механізму забезпечення правопорядку, а й сформулювати рекомендації щодо удосконалення правової бази, підвищення ефективності інституційної взаємодії та залучення громадян до процесів забезпечення безпеки на місцях. Саме такий комплексний підхід є запорукою формування в Україні дійсно безпечного, правового і демократичного суспільства.

У вітчизняній адміністративно-правовій науці одним із панівних визначень є таке, згідно з яким, публічна безпека - це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від загроз, які можуть виникати внаслідок правопорушень, надзвичайних ситуацій, конфліктів, терористичних актів або інших дестабілізуючих факторів, що порушують нормальне функціонування суспільних інституцій. Це поняття охоплює комплекс заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, припинення і мінімізацію наслідків дій чи подій, які становлять небезпеку для фізичної безпеки громадян, їх прав і свобод, а також для нормального функціонування інфраструктури, органів влади, соціально-економічних і культурних процесів у суспільстві¹.

Публічна безпека забезпечується через діяльність уповноважених органів державної влади, зокрема правоохоронних структур (Національної поліції України, Національної гвардії України тощо), які діють на основі законодавства, з урахуванням принципів законності, поваги до прав людини, пропорційності та демократичного контролю.

З цього випливає, що публічна безпека є однією з ключових умов стабільного розвитку держави, гарантією миру в широкому його розумінні,

¹ Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. Київ : НАДУ, 2011. С. 175.

правопорядку і реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Поруч із цим публічна безпека має багатовимірний характер і охоплює різні аспекти життєдіяльності суспільства. Вона включає в себе підтримання правопорядку – забезпечення дотримання загальноприйнятих норм поведінки, запобігання та припинення правопорушень; захист життя і здоров'я людей – реагування на надзвичайні ситуації природного, техногенного або соціального характеру, зменшення ризиків та ліквідація їхніх наслідків; гарантування безпеки в громадських місцях – контроль за дотриманням порядку під час масових заходів, у транспорті, на вулицях, в установах тощо; здійснення антитерористичної та антидиверсійної діяльності – виявлення і нейтралізація загроз терористичного чи екстремістського характеру; забезпечення інформаційної безпеки – протидія дезінформації, розпалюванню ворожнечі, пропаганді насильства, що може впливати на суспільну стабільність¹.

Важливо наголосити, що публічна безпека не обмежується лише силовими або адміністративними заходами. Її досягнення можливе лише за умов комплексного підходу, який включає правові, організаційні, соціальні, освітні, комунікаційні та технічні інструменти впливу.

Одним із ключових інструментів у цьому процесі є розвиток партнерських відносин між органами правопорядку та громадськістю, розбудова довіри до правоохоронної системи, залучення громадян до профілактики правопорушень і формування безпечного середовища. Важливу роль відіграє також просвітницька робота, яка сприяє формуванню правосвідомості, підвищенню рівня правової культури та відповідальності кожного члена суспільства².

Так, публічна безпека є не лише результатом функціонування державного апарату чи системи правопорядку, а й індикатором загального рівня розвитку демократичного суспільства, у якому права людини, законність і безпека виступають як взаємопов'язані та взаємозалежні цінності. Вона є фундаментом суспільного миру, стабільності та передумовою для сталого соціального, економічного й політичного розвитку держави.

Водночас публічний порядок – це стан упорядкованості в суспільстві, що забезпечує нормальне функціонування соціальних інститутів, дотримання загальновизнаних моральних норм, правил співжиття, безпеки, спокою та захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Він охоплює сукупність правових, організаційних і фактичних умов, які створюють передумови для безконфліктної взаємодії між членами суспільства та функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування в

¹ Безпека людини у сучасних умовах : монографія / В. В. Березуцький, Н. Л. Березуцька, А. О. Богодист та ін.; За заг. ред. проф. В. В. Березуцького. Харків : ФОН Мезіна В.В., 2018. С. 160.

² Панова О. О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. С. 419.

межах їхніх повноважень¹.

Публічний порядок має забезпечуватися відповідними державними органами, передусім правоохоронними структурами, з метою недопущення правопорушень, а також створення атмосфери безпеки та довіри у публічному просторі. Порушення публічного порядку зазвичай проявляється у вигляді дій, що суперечать загальновизнаним правилам поведінки в суспільстві, створюють загрозу для безпеки осіб, майна чи нормального функціонування громадських інституцій. Таким чином, публічний порядок є важливим елементом правопорядку та публічної безпеки, спрямованим на забезпечення стабільності, правомірності та гармонійного розвитку суспільства².

Порівнюючи одне з одним поняття «публічна безпека» та «публічний порядок», можемо відзначити, що дані поняття тісно пов'язані між собою, однак мають різне смислове навантаження, функціональне призначення та сферу регулювання. Обидва ці поняття відображають стан упорядкованості в суспільстві, однак кожне з них акцентує увагу на різних аспектах цього стану.

Публічна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від загроз злочинного, техногенного, природного чи іншого характеру, що можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю людей, об'єктам критичної інфраструктури, суспільному або державному устрою.

Натомість публічний порядок – це стан дотримання встановлених у суспільстві правил співжиття, моральних норм, законодавчих приписів, які регулюють поведінку осіб у публічному просторі. Його ключова характеристика – зовнішня впорядкованість суспільних відносин, яка проявляється у відсутності порушень громадського спокою, агресивної поведінки, хуліганства, неповаги до оточення, порушення правил проведення масових заходів тощо³.

Публічний порядок передбачає щоденний контроль за дотриманням норм поведінки, які створюють комфортне й безпечне середовище для громадян у публічному просторі. Його підтримання є пріоритетним завданням Національної поліції України, зокрема підрозділів превентивної діяльності.

Так, публічна безпека має більш широке значення і охоплює запобігання глобальним загрозам, а публічний порядок є складовою публічної безпеки, яка стосується дотримання щоденних соціальних норм і

¹ Комісаров С. Структура та основні елементи дефініції «публічний порядок». *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 117.

² Пекарський С. П. Організаційно-правові засади діяльності підрозділів ювенальної превенції : навчально-науковий посібник. Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 73.

³ Луценко І. Г. Дотримання публічного порядку: кримінологічний аспект // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 131.

правил у суспільстві. Порушення публічного порядку можуть у разі масштабності чи системності перерости у загрозу публічній безпеці. Таким чином, обидва поняття мають різне змістове наповнення, але є складовими єдиної системи забезпечення загального правопорядку та стабільності в державі.

Предмет взаємодії між цими суб'єктами, зокрема Національною поліцією України, органами місцевого самоврядування, підрозділами цивільного захисту, громадськими формуваннями з охорони громадського порядку тощо, полягає у спільній діяльності, спрямованій на досягнення стабільного стану публічного порядку, попередження та нейтралізацію загроз, які можуть порушити нормальний стан життєдіяльності громадян. Це стосується координації оперативних дій, інформаційного обміну, розробки спільних планів реагування, участі у навчаннях та тренуваннях, а також вироблення уніфікованих підходів до реалізації завдань у сфері безпеки¹.

Так, публічна безпека і порядок виступають предметом взаємодії у трьох основних аспектах: інституційному, функціональному та інформаційно-комунікативному. В інституційному аспекті йдеться про взаємодію між державними органами та установами, які мають юридичне і організаційне підґрунтя для здійснення відповідних повноважень. У функціональному аспекті увага зосереджена на розподілі повноважень, завдань, способів та методів досягнення безпеки. Інформаційно-комунікативний аспект охоплює обмін інформацією, спільне планування та реагування, взаємодію з громадськістю, формування довіри між владою і населенням.

Особливу роль у цьому контексті відіграє превентивна діяльність, яка має на меті запобігти порушенням публічного порядку до їх виникнення. Ефективна превенція неможлива без тісної кооперації між усіма зацікавленими сторонами, що включає не лише державні структури, а й громадськість, медіа, освітні установи².

Так, публічна безпека і порядок як предмет взаємодії є комплексною системною категорією, яка охоплює правові, організаційні, управлінські та соціальні відносини, пов'язані з реалізацією права громадян на безпеку. Така взаємодія є необхідною умовою ефективного функціонування демократичного суспільства та правової держави, забезпечення стабільності, запобігання деструктивним процесам і збереження довіри населення до органів публічної влади.

Слід зазначити, що публічна безпека і порядок як предмет взаємодії між суб'єктами, які виконують відповідні завдання в Україні, виступають не лише об'єктом охорони, але й простором реалізації прав, обов'язків і

¹ Яровий К. В. Адміністративно-правові засади взаємодії Національної поліції України з суб'єктами публічної адміністрації у зоні проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. С. 152.

² Ісаєнко І. В. Місце та роль національної поліції у профілактиці правопорушень у сфері громадського порядку та громадської безпеки. *Держава та регіони*. 2021. № 4 (74). С. 226.

відповідальності кожного члена суспільства.

Успішне здійснення цієї взаємодії можливе лише за умов цілісного системного підходу, орієнтованого на запобігання загрозам, оперативне реагування на інциденти, залучення громадян до процесів управління безпекою і постійне вдосконалення нормативно-організаційної бази взаємодії. Такий підхід дозволяє створити безпечне середовище для життя, розвитку та самореалізації особи, що є основною цінністю у демократичній і правовій державі.

Відзначимо, що подальший розвиток концепції публічної безпеки і порядку як предмету взаємодії між суб'єктами забезпечення безпеки в Україні вимагає врахування європейських підходів та стандартів, які передбачають баланс між гарантіями прав людини і необхідністю втручання держави у випадках відповідних загроз. У практиці Європейського суду з прав людини неодноразово наголошувалося, що заходи з підтримання публічного порядку мають бути пропорційними, обґрунтованими та легітимними. Ці принципи повинні лягати в основу національної системи взаємодії суб'єктів безпеки.

Крім того, важливою складовою є професійна підготовка і підвищення кваліфікації працівників усіх органів публічної влади, що беруть участь у забезпеченні публічного порядку. Навчання має охоплювати не лише технічні та тактичні навички, але й етичні аспекти, знання міжнародних стандартів прав людини, особливості комунікації з вразливими групами населення, методи деескалації конфліктів, дії в умовах надзвичайних ситуацій. Такий підхід сприяє формуванню культури взаємоповаги, відповідальності і законності у діяльності безпекових структур¹.

Так, публічна безпека і порядок як предмет взаємодії між суб'єктами забезпечення безпеки – це не лише сфера правоохоронної діяльності, а багатовимірною платформою співпраці, що охоплює всі рівні суспільства. Її ефективність визначається якістю партнерських зв'язків, рівнем довіри, ступенем правової культури громадян, а також здатністю держави забезпечити належний інституційний, нормативний та ресурсний супровід цієї взаємодії. У результаті формується безпечне, правове і стабільне середовище, яке є основою для розвитку демократичної держави та захисту прав кожної людини.

Висновки. Таким чином, публічна безпека і порядок як предмет взаємодії між суб'єктами, які виконують завдання із забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні, є складною, багатогранною категорією, що охоплює як правові, так і соціально-політичні, управлінські, організаційні й етичні виміри. Ця категорія визначає не лише сферу діяльності відповідних органів, а й систему цінностей демократичного суспільства, в основі якої – права і свободи людини, верховенство права, відкритість і відповідальність влади, активна участь громадян у формуванні безпечного середовища.

¹ Орлів М. С. Підвищення кваліфікації керівних кадрів органів влади: механізми формування сучасної моделі : монографія. Київ–Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. С. 67.

Встановлено, що публічна безпека є не лише результатом функціонування державного апарату чи системи правопорядку, а й індикатором загального рівня розвитку демократичного суспільства, у якому права людини, законність і безпека виступають як взаємопов'язані та взаємозалежні цінності. Вона є фундаментом суспільного миру, стабільності та передумовою для сталого соціального, економічного й політичного розвитку держави.

Стверджується, що публічна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від загроз злочинного, техногенного, природного чи іншого характеру, що можуть спричинити шкоду життю та здоров'ю людей, об'єктам критичної інфраструктури, суспільному або державному устрою. Основний акцент у цьому понятті робиться на забезпеченні фізичної безпеки людей, недопущенні загроз масового характеру (терористичних актів, масштабних аварій, техногенних катастроф, масових заворушень, епідемій тощо) та збереженні умов для нормального функціонування держави та суспільства в умовах потенційної небезпеки. Публічна безпека, як правило, забезпечується державними інституціями у співпраці з місцевим самоврядуванням, спеціальними службами, поліцією, рятувальними структурами та іншими органами. Натомість публічний порядок – це стан дотримання встановлених у суспільстві правил співжиття, моральних норм, законодавчих приписів, які регулюють поведінку осіб у публічному просторі. Публічний порядок передбачає щоденний контроль за дотриманням норм поведінки, які створюють комфортне й безпечне середовище для громадян у публічному просторі. Його підтримання є пріоритетним завданням Національної поліції України, зокрема підрозділів превентивної діяльності.

Зазначено, що публічна безпека і порядок як предмет взаємодії між суб'єктами – це не лише об'єкт організаційної чи управлінської уваги, а й інтегрована система, яка відображає рівень зрілості держави, її спроможність захищати громадян, створювати безпечні умови для розвитку особистості, громади та суспільства загалом. Формування ефективної системи такої взаємодії є однією з ключових передумов стабільності, довіри до влади, верховенства права та поступального розвитку України як правової, демократичної і соціальної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барба В. Є. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів Національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 32–36.
2. Безпека людини у сучасних умовах : монографія / В. В. Березуцький, Н. Л. Березуцька, А. О. Богодист та ін.; За заг. ред. проф. В. В. Березуцького. Харків : ФОН Мезіна В. В., 2018. 208 с.

3. Ісаєнко І. В. Місце та роль національної поліції у профілактиці правопорушень у сфері громадського порядку та громадської безпеки. *Держава та регіони*. 2021. № 4 (74). С. 224–228.

4. Комісаров С. Структура та основні елементи дефініції «публічний порядок». *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 9. С. 110–120.

5. Луценко І. Г. Дотримання публічного порядку: кримінологічний аспект // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квіт. 2019 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2019. С. 130–132.

6. Орлів М. С. Підвищення кваліфікації керівних кадрів органів влади: механізми формування сучасної моделі : монографія. Київ–Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2018. 300 с.

7. Панова О. О. Забезпечення публічної безпеки в Україні: адміністративно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 516 с.

8. Пекарський С. П. Організаційно-правові засади діяльності підрозділів ювенальної превенції : навчально-науковий посібник. Маріуполь : Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. 133 с.

9. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. Київ : НАДУ, 2011. 730 с.

10. Хатнюк Ю. А. Актуальні проблеми організації охорони громадського порядку: курс лекцій. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 168 с.

11. Яровий К. В. Адміністративно-правові засади взаємодії Національної поліції України з суб'єктами публічної адміністрації у зоні проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 229 с.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2023

Viktor Yuriyovych YENA,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE CONCEPT OF PUBLIC SECURITY AND ORDER AS A SUBJECT OF INTERACTION BETWEEN ENTITIES PERFORMING TASKS TO PROVIDE PUBLIC SECURITY AND ORDER IN UKRAINE

The article emphasizes that public safety and order as a subject of interaction between entities performing tasks of ensuring public safety and order in Ukraine is a complex, multifaceted category that encompasses both legal and socio-political, managerial, organizational and ethical dimensions. This category defines not only the sphere of activity of the relevant bodies, but also the system

of values of a democratic society, which is based on human rights and freedoms, the rule of law, openness and responsibility of government, and active participation of citizens in the formation of a safe environment.

It is established that public safety is not only the result of the functioning of the state apparatus or the law and order system, but also an indicator of the general level of development of a democratic society, in which human rights, legality and security act as interrelated and interdependent values. It is the foundation of public peace, stability and a prerequisite for sustainable social, economic and political development of the state.

It is noted that public safety and order as a subject of interaction between subjects is not only an object of organizational or managerial attention, but also an integrated system that reflects the level of maturity of the state, its ability to protect citizens, create safe conditions for the development of the individual, community and society as a whole. The formation of an effective system of such interaction is one of the key prerequisites for stability, trust in government, the rule of law and the progressive development of Ukraine as a legal, democratic and social state.

Key words: *public safety, order, subject of interaction, subjects, ensuring public safety and order in Ukraine, preventive activities, modern challenges.*

Сергій Анатолійович ЧИЖ,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЕЛЕМЕНТИ ТА СУБ'ЄКТИ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті наголошено, що до ключових елементів процесу доказування належать: виявлення та збирання доказів, їх первинна та подальша перевірка, оцінка допустимості, належності, достовірності та достатності кожного доказу як самостійно, так і в системі всіх зібраних матеріалів, а також їх використання під час прийняття відповідних процесуальних рішень. З'ясовано, що особливої актуальності ці питання набувають у правовому режимі воєнного стану, коли можливості оперативного реагування, забезпечення процесуальних гарантій та баланс прав і обов'язків учасників процесу піддаються додатковим викликам. Встановлено, що суб'єктний склад процесу доказування поділяється на дві головні групи: суб'єкти, що здійснюють доказування (слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд), та суб'єкти, які сприяють доказуванню або мають у ньому зацікавленість (сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі). Зазначено, що кожен із цих суб'єктів виконує унікальну функцію, що забезпечує системність і повноту збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Підкреслено, що особливу увагу варто приділити забезпеченню балансу процесуальних прав, зокрема уникненню помилкового перекладання тягара доказування на сторону захисту чи підміні презумпції невинуватості її протилежністю. Встановлено, що активна участь обох сторін у змагальному процесі, особливо в умовах воєнного стану, дає змогу забезпечити справедливий судовий розгляд і гарантувати реальний захист прав людини. Акцентовано, що ефективна організація та реалізація процесу доказування за участі всіх суб'єктів і за умови чіткого дотримання елементів доказового процесу є запорукою неупередженого та справедливого правосуддя в кримінальному провадженні незалежно від дії воєнного стану.

Ключові слова: доказування, процес доказування, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, кримінальне процесуальне законодавство, судова практика, елементи, суб'єкти доказування, суб'єктний склад, воєнний стан.

Постановка проблеми. Не викликає жодних сумнівів, що процес доказування у кримінальному провадженні – це не просто технічна процедура збору й оцінки інформації, а складний багатокомпонентний процес, що охоплює визначені законом етапи та передбачає взаємодію цілої

низки суб'єктів: органів досудового розслідування, прокуратури, суду, сторони захисту, потерпілих та інших учасників провадження. Кожна з цих ланок відіграє свою унікальну роль у формуванні доказової бази, визначенні «об'єктивної істини» у кримінальному провадженні та, зрештою, у відновленні справедливості.

Проте загострення безпекової ситуації, притаманне періоду воєнного стану, часто ускладнює доступ до місць подій, збирання матеріальних доказів, допит свідків або потерпілих, а іноді й забезпечення належної безпеки суб'єктів процесу доказування. Водночас держава зобов'язана забезпечити дотримання прав усіх учасників кримінального провадження, не допустити свавільного обмеження їхніх процесуальних можливостей, не знижувати стандартів доказування, а навпаки – зміцнювати систему гарантій та балансу інтересів навіть у надзвичайних умовах. З огляду на що визначення його основних елементів і суб'єктів є ключовим для подальшого формування ефективної, захищеної, справедливої системи кримінального правосуддя. Це також дозволяє виробити чіткі орієнтири для практичних працівників, які щоденно стикаються з викликами реального збирання та оцінки доказів у надзвичайних умовах, і спрямувати розвиток кримінального процесуального законодавства відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Окремі теоретичні та практичні аспекти кримінального процесуального доказування висвітлюють у наукових роботах такі вчені, як В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, В. А. Завтур, О. В. Капліна, С. О. Ковальчук, Р. В. Костенко, Г. Р. Крет, О. П. Кучинська, М. А. Погорецький, О. В. Пчеліна, Х. Р. Слюсарчук, С. М. Стахівський, А. С. Степаненко, М. М. Стоянов, О. М. Толочко, Т. Г. Фоміна, Т. І. Фулей, О. Г. Шило, М. Є. Шумило й інші. Проте більшість із наукових напрацювань стосуються або фундаментальних основ доказів і доказування в кримінальному процесі, або стандартів, зокрема міжнародних, доказування в кримінальному провадженні, або особливостей доказування в окремих категоріях кримінальних проваджень. Проте особливості сучасного етапу розвитку кримінального процесу зумовлюють необхідність адаптації існуючих підходів до доказування, враховуючи специфіку функціонування органів досудового розслідування та суду в умовах воєнного стану. Необхідність системного переосмислення ролі та змісту доказування стає особливо актуальною в умовах швидкоплинних змін законодавства, збільшення кількості воєнних злочинів і трансформації засад кримінальної юстиції.

Тому *метою* представленого дослідження є визначення основних елементів і суб'єктів процесу доказування в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. У КПК України, в ч. 2 ст. 91, зазначається, що «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для

кримінального провадження»¹. Позиція, викладена у ч. 2 ст. 91 КПК України та підтримана більшістю процесуалістів, про те, що «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження», є, на наш погляд, точною, але дещо неповною. Вона відображає ключові елементи доказової діяльності, проте, на мій погляд, не охоплює її повністю як цілісний процес. Хоча збирання, перевірка та оцінка є основними елементами доказування, вважаємо, що визначення в КПК України недостатньо охоплює завершальний і не менш важливий етап – використання доказів. Адже виникає логічне питання про подальшу долю доказів: Що відбувається з доказами після їх збирання, перевірки та оцінки? Адже, як відомо, докази не існують самі по собі. Результати цієї діяльності повинні бути використані для прийняття певних процесуальних рішень (наприклад, повідомлення про підозру, обрання запобіжного заходу, складання обвинувального акта, винесення вироку судом). Без етапу використання весь процес доказування втрачає свій практичний сенс.

Більше за все, на практиці слідчий, прокурор або суд не просто «оцінюють» докази. Вони приймають конкретні рішення, які ґрунтуються на цій оцінці. Використання доказів – це саме реалізація їхньої доказової сили. Крім того, якщо розглядати доказування як процес, то використання є його невід’ємним завершальним етапом, що замикає цикл і переводить пізнавальну діяльність у площину правових наслідків. Включання елементу «використання» до структури процесу доказування в кримінальному провадженні підкреслює практичну орієнтованість доказування, показуючи, що це не лише пізнавальна, а й правозастосовна діяльність.

Тому, на нашу думку, для повного та точного відображення сутності доказування (як діяльності, що веде до певного результату) або, якщо бути точнішим, процесу доказування, його визначення в КПК України слід було б доповнити четвертим елементом. Таким чином, доказування (процес доказування) повинно включати збирання, перевірку, оцінку та використання доказів. Це забезпечило б більш повне та цілісне розуміння доказової діяльності в кримінальному провадженні, а також краще узгоджувало б теоретичні положення з реальною правозастосовною практикою. З огляду на що пропонуємо ч. 2 ст. 91 КПК України викласти в наступній редакції:

«2. Доказування полягає у збиранні, перевірці, оцінці та використанні доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження».

Цікавою вбачається позиція М. Є. Шумила з приводу того, що «формування доказів відбувається у різних процесуальних умовах (режимах). Процесуальна форма досудових доказів дає змогу використовувати їх лише для потреб досудового розслідування, проте для

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12. № 13. Ст. 88

суду вони є лише вихідним матеріалом, що підлягає дослідженню судовим методом. Зібрані сторонами докази на досудовому розслідуванні можуть визнаватися судовими доказами лише за результатами їх інтерпретації сторонами у судовому засіданні. Вони відрізняються тим, що у першому випадку доказування здійснюється у процесуальній формі, сконструйованій для потреб досудового розслідування, а в судовому засіданні уже відбувається «гостре» процесуальне доказування»¹. Наведене твердження слушно підкреслює відмінність підходів до доказування на різних стадіях кримінального провадження. Дійсно, докази, зібрані під час досудового розслідування, ще не набувають остаточного статусу судових, адже лише в межах судового розгляду вони проходять випробування принципом змагальності й підлягають всебічній оцінці обома сторонами. Саме в суді відбувається справжня «перевірка на міцність» доказової інформації, і лише після цього докази можуть бути використані для постановлення судового рішення. Таким чином, судова стадія виступає визначальним етапом, на якому відбувається остаточна легітимація доказів, а процес доказування набуває максимальної процесуальної сили та значущості. Вважаємо, що такий підхід не лише відповідає засадам справедливого правосуддя, а й забезпечує баланс інтересів усіх учасників кримінального провадження.

Як зазначалося раніше, однією з ознак процесу доказування в кримінальному провадженні є чітко визначений суб'єктний склад такої діяльності. Це означає, що не будь-яка особа може здійснювати доказову діяльність, а лише ті, хто наділений відповідними повноваженнями згідно з кримінальним процесуальним законодавством. Таке обмеження кола суб'єктів є фундаментальною засадою, що забезпечує законність, допустимість доказів та дотримання прав учасників процесу.

Зокрема, як указує з цього приводу Ю. А. Комісарчук, «доказування – це така діяльність указаних органів і осіб, яка здійснюється у встановленій кримінально-процесуальним законом формі. Іншими словами, докази в кримінальній справі можуть бути одержані, закріплені й перевірені лише тими особами, які передбачені кримінально-процесуальним законом і які гарантують одержання достовірної інформації»². При цьому науковець уточнює, що «доказування – це діяльність, яка здійснюється визначеними кримінально-процесуальним законом органами і особами, тобто суб'єктами доказування. В кримінальному процесі суб'єкти доказування поділяються на дві групи: а) особи, на які покладено обов'язок здійснювати доказування ... б) учасники кримінального процесу, зокрема, підозрюваний, обвинувачений, його захисник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач». В якості критерію, який треба покласти в основу приведеного поділу суб'єктів доказування, обрано наявність у них обов'язку чи права

¹ Шумило М.Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 86.

² Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 341.

доказування¹.

Також на сторінках фахової наукової літератури сформовано підхід, згідно з яким «найбільш доцільною є така класифікація суб'єктів доказування:

1) органи і особи, на яких законом покладено обов'язок доказування (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор та в установлених законом випадках – потерпілий);

2) особи, які мають право брати участь у процесі доказування (підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, у тому числі викривач);

3) слідчий суддя та суд»².

На думку В. В. Вапнярчука, суб'єктами доказування є учасники кримінального провадження, які, відстоюючи свій чи представляваний правовий інтерес, здійснюють пізнавальну або обґрунтовальну доказову діяльність, спрямуванням якої є виконання однієї з основних кримінально-процесуальних функцій. Таким чином, суб'єктами кримінального процесуального доказування є суд та сторони³.

На наш погляд, суб'єктний склад процесу доказування можна умовно поділити на дві основні групи:

1) суб'єкти, що здійснюють доказування:

– слідчий та дізнавач. На досудовому розслідуванні вони є основними рушіями процесу доказування. Їхні повноваження включають виявлення, збирання та первинну перевірку доказів шляхом проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) й інших процесуальних дій. Вони відповідають за формування доказової бази для повідомлення підозри та формування обвинувачення;

– прокурор. Його роль у процесі доказування є багатогранною. Прокурор здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, що включає надання вказівок слідчому/дізнавачу щодо збирання доказів,

¹ Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 340.

² Благодир А. А., Благодир С. М., Благодир В. С. Суб'єкти доказування під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 667. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/167>.

³ Вапнярчук В. В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 166.

погодження клопотань про проведення певних процесуальних дій, оцінку зібраних доказів для складання обвинувального акта та підтримання державного обвинувачення в суді. На стадії судового розгляду прокурор також представляє та досліджує докази сторони обвинувачення;

– слідчий суддя. На стадії досудового розслідування слідчий суддя здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб, зокрема шляхом надання дозволів на обмежувальні процесуальні дії (наприклад, обшук, негласні слідчі (розшукові) дії, тримання під вартою тощо), оцінюючи при цьому наявність «достатньої підстави» або «обґрунтованої підозри». Його роль є контролюючою, що забезпечує зважений підхід до застосування примусових заходів;

– суд (у судовому провадженні). Суд є центральним суб'єктом доказування на стадії судового розгляду. Він безпосередньо досліджує всі подані сторонами кримінального провадження докази, перевіряє їхню допустимість, належність, достовірність та достатність. Саме суд, ґрунтуючись на власному внутрішньому переконанні, яке має відповідати стандарту «поза розумним сумнівом», ухвалює рішення про винуватість або невинуватість особи;

2) суб'єкти, що сприяють доказуванню або мають у ньому зацікавленість:

– сторона захисту (адвокат, підозрюваний/обвинувачений), представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Хоча тягар доказування вини лежить на стороні обвинувачення, сторона захисту має право збирати та подавати докази, що спростовують обвинувачення або пом'якшують відповідальність, брати участь у перевірці та оцінці доказів, подавати клопотання. Їхня діяльність спрямована на захист прав та інтересів підозрюваного/обвинуваченого;

– потерпілий та його представник. За своїм процесуальним статусом потерпілий має право подавати докази, брати участь у їх дослідженні та оскаржувати рішення. Його інтерес полягає у доведенні факту вчинення кримінального правопорушення та притягненні винних до відповідальності, а також у відшкодуванні шкоди;

– свідок, експерт, спеціаліст, перекладач. Ці особи не здійснюють доказової діяльності в повному розумінні, але надають інформацію або допомогу, що є джерелом доказів або сприяє їхній належній фіксації та розумінню. Вони є носіями або допоміжними елементами доказів. Тому можна стверджувати, що вони опосередковано беруть участь у процесі доказування в кримінальному провадженні.

Висновки. Отже, узагальнюючи викладене, слід відзначити, що до ключових елементів процесу доказування належать: виявлення та збирання доказів, їх первинна та подальша перевірка, оцінка допустимості, належності, достовірності та достатності кожного доказу як самостійно, так і в системі всіх зібраних матеріалів, а також їх використання під час прийняття відповідних процесуальних рішень. Особливої актуальності ці питання набувають у правовому режимі воєнного стану, коли можливості

оперативного реагування, забезпечення процесуальних гарантій та баланс прав і обов'язків учасників процесу піддаються додатковим викликам.

Суб'єктний склад процесу доказування поділяється на дві головні групи: суб'єкти, що здійснюють доказування (слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, суд), та суб'єкти, які сприяють доказуванню або мають у ньому зацікавленість (сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі). Кожен із цих суб'єктів виконує унікальну функцію, що забезпечує системність і повноту збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Слідчий і дізнавач виступають рушіями процесу доказування на досудовому етапі, здійснюючи виявлення та фіксацію доказів. Прокурор, крім процесуального керівництва, є гарантом обґрунтованості обвинувачення та дотримання стандартів доказування. Слідчий суддя виконує контрольну функцію, забезпечуючи дотримання прав усіх учасників у разі обмеження їхніх свобод. Суд, своєю чергою, є фінальним арбітром, який на підставі всебічного дослідження доказів ухвалює рішення про винуватість чи невинуватість особи, дотримуючись стандарту «поза розумним сумнівом». Суб'єкти, які сприяють доказуванню, – це сторона захисту, потерпілий, представники юридичних осіб, а також свідки, експерти й інші учасники процесу. Особливу увагу варто приділити забезпеченню балансу процесуальних прав, зокрема уникненню помилкового перекладання тягаря доказування на сторону захисту чи підміні презумпції невинуватості її протилежністю. Активна участь обох сторін у змагальному процесі, особливо в умовах воєнного стану, дає змогу забезпечити справедливий судовий розгляд і гарантувати реальний захист прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Благодир А. А., Благодир С. М., Благодир В. С. Суб'єкти доказування під час кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 665–667. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/167>.
2. Вапнярчук В. В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 160–168.
3. Комісарчук Ю. А. Поняття та зміст кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. Вип. 4. С. 333–343.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12. № 13. Ст. 88.
5. Шумило М. Є. Досудові і судові докази у КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 82–86.

Стаття надійшла до редакції 01.09.2023

Serhiy An. CHIZH,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ELEMENTS AND SUBJECTS OF THE PROOF PROCESS IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF MARTYR STATE

The article emphasizes that the key elements of the evidentiary process include: identification and collection of evidence, its initial and subsequent verification, assessment of the admissibility, relevance, reliability and sufficiency of each piece of evidence both independently and in the system of all collected materials, as well as their use when making relevant procedural decisions. It is found that these issues acquire particular relevance in the legal regime of martial law, when the possibilities of rapid response, ensuring procedural guarantees and the balance of rights and obligations of the participants in the process are subject to additional challenges. It has been established that the subject composition of the evidentiary process is divided into two main groups: subjects who carry out the evidentiary process (investigator, inquirer, prosecutor, investigating judge, court), and subjects who contribute to the evidentiary process or have an interest in it (defense party, victim, representative of a legal entity, witnesses, experts, specialists, translators). It has been noted that each of these subjects performs a unique function that ensures the systematic and complete collection, research, evaluation and use of evidence. It has been emphasized that special attention should be paid to ensuring the balance of procedural rights, in particular, avoiding the erroneous transfer of the burden of proof to the defense or replacing the presumption of innocence with its opposite. It has been established that the active participation of both parties in the adversarial process, especially in conditions of martial law, makes it possible to ensure a fair trial and guarantee real protection of human rights. It is emphasized that the effective organization and implementation of the evidentiary process with the participation of all subjects and subject to strict adherence to the elements of the evidentiary process is the key to impartial and fair justice in criminal proceedings, regardless of the action of martial law.

Keywords: *evidence, evidentiary process, criminal proceedings, criminal procedural evidence, criminal procedural legislation, judicial practice, elements, subjects of evidence, subject composition, martial law.*

Ігор Сергійович ПОЛЯКОВ,
кандидат юридичних наук
(Приватний нотаріус, м. Харків)

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ МОНІТОРИНГ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню природи, окремих наукових засад проведення кримінологічного моніторингу правового регулювання протидії корупційній злочинності. Під ним запропоновано розуміти інструмент інформаційно-аналітичного забезпечення антикорупційної політики, який є постійно функціонуючою системою спостереження за дією складових механізму правового регулювання, що прямо чи побічно мають як обструктивний (позитивний), так і стимулюючий (негативний) вплив на відтворення детермінаційного комплексу корупційної злочинності. Відстоюється думка про те, що вказаний вид моніторингу має реалізуватися на всіх етапах (від розробки проєктів нормативно-правових актів до їх реалізації, застосування) та рівнях (міжнародний, загальнонаціональний, регіональний, галузевий, місцевий, локальний) правового регулювання. Лише у забезпеченні їх єдності виявляється можливим ефективний контроль за станом та дієвістю і спеціального антикорупційного, і загального регуляторного законодавства.

Ключові слова: корупційна злочинність, детермінація, протидія, антикорупційна політика, кримінологічний моніторинг, ефективність правового регулювання, кримінологічна ефективність.

Постановка проблеми. Протидія будь-якому виду вимагає забезпечення належного наукового підходу, в тому числі і зокрема – спрямованого на формування сучасного, адекватного та повного уявлення про стан об'єкту запобіжного впливу, успішність та недоліки у реалізації кримінальної превенції. Модератор системи протидії злочинності має бути озброєний необхідною та якісною кримінологічною інформацією. У цьому

сенсі важлива роль відводиться інструментарію кримінологічного моніторингу. Останній є не просто збиранням статистики, а справжнім «науковим оком» аналітика, яке дозволяє бачити реальну картину злочинності, а не лише її офіційну фасадну частину. У сучасній кримінології він вважається фундаментом для прийняття будь-яких управлінських рішень. Ось чому кримінологічний моніторинг є критично важливим для ефективної протидії злочинності взагалі та корупційній злочинності, зокрема.

Наголосимо, що проблеми функціонування систем кримінологічного моніторингу порушували у своїх працях О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Д. М. Миронюк, О. М. Литвинов, О. М. Орлов й деякі інші науковці. Проте наукові засади кримінологічного моніторингу правового регулювання протидії корупційній злочинності ще на ставали предметом окремого дослідження.

Мета статті – сформувати окремі наукові засади здійснення кримінологічного моніторингу правового регулювання протидії корупційній злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Центральною категорією для кримінологічного моніторингового аналізу правового регулювання у сфері протидії злочинності є «кримінологічна ефективність». Остання належить до числа дискусійних, як, власне, і поняття правового регулювання. Не втягуючись, втім, до спорів щодо значення, змісту, меж цих понять, наголосимо, що з нашої перспективи найбільш вдале формулювання кримінологічної ефективності правового регулювання надав у своєму дисертаційному дослідженні Д. М. Миронюк. Так, веде мову про нього як про міру прямого чи опосередкованого впливу нормативно-правового акту через реалізацію або застосування його положень на кримінологічну ситуацію в бік зменшення кількості або інтенсивності дії криміногенних факторів та/або удосконалення роботи спеціалізованих суб'єктів, а також створення сприятливих умов для функціонування неспеціалізованих суб'єктів протидії злочинності з найменшими витратами людських, фінансових, часових та інших ресурсів¹. При цьому існує необхідність відмежування умов та критеріїв кримінологічної ефективності правового регулювання. Перші – виражають відповідність складових правового регулювання базовим параметрам соціального контексту його реалізації. Другі – виступають індикаторами прогнозованої чи фіксованої кримінологічно значущої результативності правового регулювання².

Можливо вести мову про такі критерії криміногенної ролі правового регулювання у механізмі загальносоціальної:

¹ Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. С. 102.

² Орлов Ю. В. Механізм нормативно-правової детермінації злочинності. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 173–179; Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. С. 102.

- критерії кримінологічної неефективності норм права: 1) порушення вимог формальної логіки у конструкції норм права; 2) порушення єдності й вимог коректності мови, за допомогою якою здійснюється фіксації правових норм; 3) порушення вимог юридичної (нормотворчої) техніки;

- критерії кримінологічної неефективності правових відносин: 1) об'єктні порушення у предметі правового регулювання; 2) порушення суб'єктного складу правовідносин; 3) порушення змістовного компоненту правовідносин

- критерії кримінологічної неефективності правореалізації: 1) суттєві кількісні розбіжності між прогнозованим рівнем правозастосування та кількістю юридичних фактів, що мали місце на певній території за певний проміжок часу; 2) суттєві якісні розбіжності між прогнозованою структурою, географією правозастосування та аналогічними показниками юридичних фактів, що мали місце на певній території за певний проміжок часу; 3) виникнення необґрунтовано високих витрат; 4) недоліки в механізмі реалізації нормативно-правового акта; 5) вади у застосуванні заходів юридичної відповідальності за правопорушення, неможливість відновити порушені права чи надмірно обтяжлива процедура правової реституції¹;

- критерії кримінологічної неефективності правозастосування: 1) зростання рівня природної латентності злочинності й інших правопорушень як результат падіння рівня довіри громадян до органів державної влади, місцевого самоврядування, а також зниження рівня звернень до вказаних органів (критерій оптимальності); 2) високий рівень порушень, пов'язаних із необґрунтованим (без достатніх підстав) винесенням правозастосовного акту, а також з порушеннями передбаченого законом чи іншим нормативно-правовим актом порядку (критерій законності); 3) надмірно високий рівень витрат як результат точного й запрограмованого правозастосування (критерій раціональності)².

Оцінка кримінологічної ефективності правового регулювання суспільних відносин у сфері протидії злочинності здійснюється за наступними узагальненими критеріями, в яких сконцентровано криміногенні вади за кожним з елементів механізму правового регулювання:

- по відношенню до міри реалізації внутрішньо-: 1) ресурсна незабезпеченість реалізації спеціальних повноважень суб'єктів протидії злочинності; 2) кадрова незабезпеченість можливості реалізації нормативно-правових приписів; 3) інформаційна незабезпеченість складових правового регулювання; 4) криміногенні недоліки правового регулювання відомчого та позавідомчого (в тому числі й громадського) контролю за діяльністю спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності; 5)

¹ Орлов Ю. В. Кримінологічна неефективність нормативно-правових актів: поняття та критерії. Форум права. 2011. № 3. С. 570–576. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11ojvptk.pdf>.

² Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. С. 104.

криміногенні недоліки правового регулювання відносин щодо координації та взаємодії різних спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності; 6) корупційо-генні положення нормативно-правових актів;

- по відношенню до міри реалізації зовнішньо-системних цілей виділяються наступні групи критеріїв: 1) криміногенні недоліки кримінально-правового регулювання; 2) криміногенні недоліки кримінального процесуального регулювання; 3) криміногенні недоліки правового регулювання кримінально-виконавчих відносин; 4) інші криміногенні положення норм права, правовідносин, правореалізації, правозастосування у сфері діяльності спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, які відображають вади у змістовному компоненті кримінально-превентивної діяльності¹.

Якщо ж звернутися до змісту категорії «кримінологічний моніторинг», то можна виявити, що О. М. Бандурка та О. М. Литвинова пропонують розуміти його як визначену практичною необхідністю наукову, засновану на пізнанні закономірностей розвитку певного явища і процесу, постійно функціонуючу систему спостереження, вимірювання й оцінки їх станів у різні періоди. Зміст кримінологічного моніторингу, таким чином, складають процеси отримання, обробки й аналізу необхідної для формулювання кінцевих висновків інформації². При цьому, кримінологічний моніторинг не вирізняється особливою глибиною досліджень, його завдання – забезпечення своєчасного реагування на системні зміни³.

Обґрунтованою видається і позиція Є. М. Блажівського, відповідно до якої кримінологічний моніторинг (моніторинг протидії злочинності) визначається як відкрита, динамічна, нелінійна постійно діюча система спостереження, змістом якої є здійснювані на науковій основі збирання, аналіз, узагальнення та оцінка кримінологічно значущих явищ, процесів і станів об'єктів у різні періоди часу з метою підвищення (підтримання) ефективності управління протидією злочинності⁴. Це визначення є досить повним та насиченим різномірними ознаками. При цьому, разом з неодмінними позитивними його рисами, слід вказати й на недоліки, а саме: в ньому невиправдано, на нашу думку, змішано структурну та функціональну характеристики вказаного різновиду моніторингу, що призвело до необґрунтованого віднесення спостереження до форми моніторингу, а збирання, аналіз, узагальнення й оцінку – до його змісту. Названі процедури, вочевидь, не можуть бути об'єднані в єдину категорію «спостереження», адже остання зазвичай розуміється як метод наукового

¹ Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. С. 104–105.

² Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. С. 146–147.

³ Литвинов О. М. Методи впливу в системі механізму протидії злочинності. *Форум права*. 2006. № 3. С. 78. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06lommpz.pdf>.

⁴ Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2013. С. 30.

дослідження, що полягає в активному, систематичному, цілеспрямованому, планомірному, і навмисному сприйнятті об'єкта, в ході якого отримується знання про зовнішні сторони, властивості і відносини досліджуваного об'єкта. Тобто спостереження має наукові потенції виключно феноменологічного змісту, й не охоплює генеалогічних властивостей досліджуваного об'єкта. Це означає, що спостереження здатне виявити лише атрибутивні показники явища чи процесу, не відобразивши детермінаційно важливі їх характеристики, закономірності розвитку. Останні параметри визначаються при аналізі отриманої в результаті спостереження інформації та формування, на цій підставі, обґрунтованої її оцінки з огляду на положення криміногенної детермінації взагалі та правової детермінації (якщо йдеться про кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання), зокрема¹.

Варто також погодитись із Д. М. Миронюком у тому, що результати моніторингу ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності мають використовуватись:

а) для обґрунтування кримінологічної доцільності внесення змін, доповнень до чинних нормативно-правових актів у сфері протидії злочинності. В цьому контексті моніторинг виконує сигнальну функцію, виявляючи криміногенні недоліки правового регулювання та сповіщаючи про них прямо чи опосередковано суб'єктів, які так чи інакше залучені до процесу відомчої, міжвідомчої правотворчості, законотворчості;

б) для інформаційно-аналітичного забезпечення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів. Доведено, що моніторингові процедури застосовується в межах кримінологічної експертизи в тому випадку, коли надати достовірний прогноз про потенційні криміногенні вади проекту нормативно-правового акту заздалегідь, тобто до його прийняття, не представляється можливим, у зв'язку з чим після прийняття (ухвалення) нормативно-правового акту (повністю або частково, на території всій держави, або певної території, відомстві) запроваджується кримінологічний експеримент, в якому моніторинг виступає одним з провідних інструментів спостереження за його ходом та, водночас, його етапом².

У зв'язку з цим К. С. Шабельніков доходить небезпідставного висновку про: налагодження та підтримання належних інтегративних зв'язків між кримінологічними законодавством і практикою має бути забезпечене через широке, багаторівневе (загальнодержавний, відомчий рівні і т. д.) запровадження кримінологічного моніторингу ефективності правового регулювання. Однак, не дивлячись на наявність вже сформованого потужного наукового доробку ще раз змушені говорити про проблему

¹ Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. С. 112–113.

² Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. С. 182–183

розриву науки і практики, в тому числі й практики законотворення. Втім, формування подібних семіотичних та праксеологічних мостів між законодавством та правозастосовною практикою є справою комплексною, часто передбачає застосування механізмів вторинного, підзаконного правового регулювання, відсутність чи хибність якого може стати суттєвою перешкодою до досягнення цілей кримінологічного правового регулювання в цілому. Тож, власне, сама відомча правотворчість в цьому сенсі відіграє роль передаточного механізму, а, відтак, і необхідного елемента управління процесом протидії злочинності, в якому генерують, адаптуються, оновлюються, забезпечуються інтегративні зв'язки між кримінологічними законами та безпосередньою кримінологічною практикою¹. Це ж стосується і практики протидії корупційній злочинності, кримінологічний моніторинг правового регулювання якої, окрім іншого має специфікуватись під особливості детермінаційного комплексу корупціогенезу.

Наукові засади кримінологічного моніторингу правового регулювання у сфері антикорупції базуються на синтезі правової доктрини, соціології та теорії управління. Це не просто технічний нагляд, а науково обґрунтована система спостереження за тим, як правові норми впливають на динаміку корупції.

Наукова база моніторингу включає комплекс методів, що дозволяють отримати об'єктивну картину: діалектичний метод: розгляд корупції та законодавства у постійному розвитку (законодавство має адаптуватися до нових «гібридних» форм корупції); системно-структурний підхід: аналіз антикорупційного регулювання як цілісної системи, де зміна однієї норми (наприклад, у КПК) впливає на ефективність усієї стратегії; компаративістський метод: порівняння національних стандартів із міжнародними (Конвенція ООН проти корупції, стандарти GRECO) для виявлення прогалин.

З наукової точки зору важливо розмежовувати, на що саме спрямований моніторинг: 1) об'єкт – стан правового регулювання (закони, підзаконні акти) та практика їх застосування; 2) предмет: закономірності виникнення «криміногенних дефектів» у законодавстві – так званих «корупціогенних факторів» (наприклад, надмірна дискреція).

Поруч з цим варто бути свідомим і того, що кримінологічний моніторинг неможливий без вивчення «соціальної ефективності» права. Таке вивчення можливе забезпечити через:

1. Віктимологічні опитування: визначення реального рівня корупційного тиску на бізнес та громадян.
2. Експертні оцінки: залучення науковців та практиків для оцінки корупціогенності правових процедур.
3. Контент-аналіз: моніторинг судових рішень та медіа-публікацій для виявлення нових трендів у корупційних схемах.

¹ Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філософ. : 081 Право / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 116–117.

Кримінологічна наука висуває жорсткі вимоги до процесу моніторингу:

- об'єктивність та незалежність: дані не повинні коригуватися під політичні цілі.
- безперервність: моніторинг має бути процесом, а не одноразовою акцією, щоб фіксувати тренди.
- верифікованість: можливість перевірки отриманих даних через альтернативні джерела (наприклад, порівняння даних НАЗК із даними міжнародних рейтингів Transparency International).

Не зайвим буде наголосити і на тому, що кримінологічні моніторингові процедури мають бути інтегровані й до системи реалізації Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки¹. Реалізації цієї програми передбачає функціонування корисної для кримінологічних цілей інформаційної системи моніторингу, яка автоматизує аналіз виконання заходів. Це втілює принцип доказової політики (evidence-based policy), коли державні рішення приймаються на основі твердих даних про криміногенну ситуацію, а не теоретичних припущень.

Висновки. Кримінологічний моніторинг перетворює правове регулювання з «набору заборон» на «динамічний інструмент управління ризиками». Під кримінологічним моніторингом ефективності правового регулювання у сфері протидії корупційній злочинності можливо розуміти інструмент інформаційно-аналітичного забезпечення антикорупційної політики, який є постійно функціонуючою системою спостереження за дією складових механізму правового регулювання, що прямо чи побічно мають як обструктивний (позитивний), так і стимулюючий (негативний) вплив на відтворення детермінаційного комплексу корупційної злочинності. Він має реалізуватися на всіх етапах (від розробки проєктів нормативно-правових актів до їх реалізації, застосування) та рівнях (міжнародний, загальнонаціональний, регіональний, галузевий, місцевий, локальний) правового регулювання. Лише у забезпеченні їх єдності виявляється можливим ефективний контроль за станом та дієвістю і спеціального антикорупційного, і загального регуляторного законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Парадокси протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 83–90.
2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Х. : Вид-во ХНУВС, 2011. 308 с.
3. Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Х., 2013. 418 с.

¹ Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

4. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. К. : Атіка, 2004. 304 с.
5. Литвинов О. М. Методи впливу в системі механізму протидії злочинності. *Форум права*. 2006. № 3. С. 77–80. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2006-3/06lommpz.pdf>.
6. Миронюк Д. М. Кримінологічний моніторинг ефективності правового регулювання у сфері протидії злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 227 с.
7. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Х. : Вид.-во СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. 128 с.
8. Орлов Ю. В. Кримінологічна неефективність нормативно-правових актів: поняття та критерії. *Форум права*. 2011. № 3. С. 570–576. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11ojvptk.pdf>.
9. Орлов Ю. В. Механізм нормативно-правової детермінації злочинності. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 173–179.
10. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.
11. Шабельников С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : дис. ... докт. філософ. : 081 Право / Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 262 с.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2023

Ihor S. POLYAKOV,

Candidate of Law

(Private Notary, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGICAL MONITORING OF LEGAL REGULATION OF COMBATING CORRUPTION CRIME IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the nature and individual scientific principles of criminological monitoring of legal regulation of combating corruption crime. It is proposed to understand it as a tool for information and analytical support of anti-corruption policy, which is a constantly functioning system for monitoring the action of the components of the legal regulation mechanism that directly or indirectly have both an obstructive (positive) and a stimulating (negative) impact on the reproduction of the determinant complex of corruption crime. The opinion is defended that this type of monitoring should be implemented at all stages (from the development of draft regulatory legal acts to their implementation and application) and levels (international, national, regional, sectoral, local, local) of legal regulation. Only by ensuring their unity is it possible to effectively monitor the state and effectiveness of both special anti-corruption and general regulatory legislation.

Keywords: *corruption crime, determination, counteraction, anti-corruption*

policy, criminological monitoring, effectiveness of legal regulation, criminological effectiveness

Катерина Анатоліївна ШАПОВАЛ,
доктор філософії у галузі права
(Головне управління Національної поліції в
Харківській області, м. Харків)

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

У статті визначено перспективні напрями використання спеціальних психологічних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Розкрито значення та описано конкретні практичні заходи, у межах яких реалізуються процесуальні (судово-психологічна експертиза, участь спеціаліста в слідчих і судових діях) та непроцесуальні форми використання психологічних знань у кримінальному провадженні (консультації, психологічне супроводження, складання психологічного портрета тощо). Обґрунтовано, що ці знання дають змогу глибше оцінити психоемоційний стан потерпілих, встановити причинно-наслідкові зв'язки між насильницькою поведінкою та її наслідками, а також забезпечити об'єктивність під час ухвалення процесуальних рішень. Узагальнено практику використання висновків соціальних психологів як допустимих доказів у кримінальному провадженні. Наголошено на необхідності нормативного закріплення інституту психологічного портретування правопорушника, а також впровадження алгоритмів надання психологічної допомоги не лише потерпілим, а й особам, які вчинили насильство. Зроблено висновок про доцільність розширення використання психологічних знань у кримінальному провадженні й окреслено напрями вдосконалення міжвідомчої взаємодії у цій сфері.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, домашнє насильство, спеціальні знання, психологія, психологічна експертиза, психологічний портрет.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством, набувають поширення та є складними в

розслідуванні, що вимагає від представників органів досудового розслідування не лише правової компетентності, а й глибокого розуміння психологічної природи конфліктів у родинному чи близькому середовищі. Специфіка таких кримінальних правопорушень полягає в особливому характері взаємовідносин між потерпілим і особою, яка вчинила злочин, що нерідко ускладнює вирішення тактичних завдань розслідування зокрема, і завдань кримінального провадження в цілому. Саме тому використання спеціальних психологічних знань стає критично важливим для оцінювання поведінки учасників події, аналізу віктимної поведінки, формування слідчих версій, а також проведення допитів, психологічного профілювання (портретування), проведення судових експертиз та інших процесуальних дій.

Попри очевидну потребу, нормативне та практичне забезпечення залучення фахівців у галузі психології на початковому етапі розслідування залишається недостатньо врегульованим, а можливості такої взаємодії використовуються або недостатньо, або не повною мірою, або навіть епізодично. Відсутність системного підходу до інтеграції психологічних знань у кримінальний процес знижує ефективність розслідування, ускладнює доказування низки фактів і може призводити до неповного судового розгляду.

Отже, постає необхідність у комплексному аналізі ролі спеціальних психологічних знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, а також у формулюванні практичних рекомендацій щодо вдосконалення слідчої діяльності з урахуванням можливостей цих спеціальних знань.

Метою статті є з'ясування значення психологічних знань у вирішенні тактичних завдань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Виклад основного матеріалу. Під спеціальними психологічними знаннями розуміють професійні знання про психічні закономірності поведінки людини, які були набуті особою під час навчання або в процесі практичної діяльності за фахом у сфері психології й можуть бути використані у кримінальному провадженні з метою досягнення завдань кримінального судочинства. Такі знання застосовуються експертами, спеціалістами чи консультантами, які залучаються до участі у кримінальному процесі, і сприяють ефективному вирішенню завдань, пов'язаних із розкриттям і розслідуванням злочинів, а також із ресоціалізацією осіб, які їх вчинили ¹.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, спеціальні психологічні знання можуть використовуватися як у процесуальній, так і в непроцесуальній формі. Такий підхід дозволяє забезпечити комплексний аналіз ситуації, що має

¹ Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. С. 20.

високу психоемоційну складність і вимагає врахування міжособистісних і поведінкових чинників.

Процесуальна форма використання спеціальних психологічних знань реалізується шляхом залучення судових експертів-психологів до участі у кримінальному провадженні шляхом призначення психологічної експертизи. Підставою для її проведення є ухвала слідчого, прокурора або суду (залежно від стадії, на якій перебуває кримінальне провадження). Така експертиза може бути спрямована, зокрема, на встановлення психоемоційного стану потерпілої особи, особливостей її сприйняття подій, здатності правильно відтворювати обставини кримінального правопорушення, а також на виявлення психологічного впливу на дитину-свідка або постраждалого¹. Це сприяє об'єктивному розумінню мотивів поведінки учасників кримінальних подій і точнішій інтерпретації їхніх дій у межах кримінально-правової кваліфікації.

Також не можна оминати увагою, що зростає попит системи кримінального правосуддя на проведення психологічних експертиз із використання поліграфу. Судові психологічні експертизи із застосуванням поліграфа почали проводитися в Україні з 2017 року. Правове регулювання процедури їх здійснення базується на положеннях Конституції України, Цивільного кодексу, Кримінального процесуального кодексу, Кодексу законів про працю України, а також на спеціальних нормативно-правових актах. До таких належать Закон України «Про судову експертизу», Інструкція про призначення та проведення судових експертиз і експертних досліджень, а також Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (із наступними змінами та доповненнями)².

До процесуальних форм використання спеціальних психологічних знань належить не лише призначення та проведення судової психологічної експертизи, а й участь психолога у кримінальному провадженні, зокрема у слідчих (розшукових) і судових діях, що прямо або опосередковано сприяє реалізації завдань кримінального судочинства³.

Зокрема, психолог може бути залучений як спеціаліст відповідно до положень КПК України (ст. 71), який надає консультації під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, бере участь у допитах (особливо неповнолітніх або психологічно вразливих осіб), допомагає правильно сформулювати запитання з урахуванням психоемоційного стану учасника

¹ Іщенко Т. В. Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. Т. 1. С. 238-244.

² Шаповал К. А. Використання поліграфа під час розслідування вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 68. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_04.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.

кримінального провадження, а також оцінює реакції та поведінку останнього в ситуації процесуального впливу.

Крім того, участь психолога стає визначальною під час визначення доцільності спілкування дитини з кривдником, безпосередньої участі у судових засіданнях тощо.

Усе це свідчить про те, що участь психолога у кримінальному провадженні – це процесуально врегульована форма використання спеціальних знань, яка має самостійне значення поряд із експертною діяльністю, і є необхідною складовою забезпечення справедливого, неупередженого та гуманного правосуддя, зокрема у справах, пов'язаних із домашнім насильством.

Непроцесуальна форма передбачає використання спеціальних психологічних знань у формі усних позапроцесуальних консультацій, участі спеціалістів у підготовці до проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також при оцінці ситуації в цілому. Йдеться про залучення психологів, які працюють у системі безоплатної правничої допомоги, здійснюють приватну практику або провадять свою професійну діяльність у взаємодії з неурядовими інституціями. Такі спеціалісти можуть надавати рекомендації щодо комунікації з потерпілими, особливо з дітьми; оцінювати психологічний стан свідків; допомагати у визначенні доцільності призначення експертизи; а також бути залученими до створення психологічного портрета правопорушника.

Використання психологічних знань у непроцесуальній формі не потребує спеціального процесуального оформлення, проте отримана інформація може бути належно зафіксована у матеріалах кримінального провадження, наприклад у рапортах, доповідних записках, протоколах слідчих (розшукових) дій тощо. Водночас така форма взаємодії не потребує обов'язкового документування.

Разом із цим, окреслені типові форми використання спеціальних психологічних знань у кримінальному судочинстві, на нашу думку, повністю не вичерпують усіх перспективних можливостей, у яких можуть бути реалізовані психологічні знання.

До таких ми відносимо насамперед складання психологічного портрета особи злочинця, особливо в провадженнях пов'язаних із домашнім насильством, де міжособистісні відносини, емоційні мотиви та повторюваність дій мають істотне значення. Однак на практиці залучення психологів до цього процесу або не відбувається, або супроводжується низкою як правових, так і організаційних проблем.

Передусім, нормативне регулювання складання психологічного портрета в Україні є фрагментарним і недостатньо визначеним. Кримінальне процесуальне законодавство взагалі не містить чіткого механізму залучення психолога саме з метою підготовки психологічного портрета. Це ускладнює правовий статус отриманої інформації, ставить під сумнів її значення і породжує розбіжності у підходах правоохоронних органів до її використання.

Крім того, не завжди розмежовується психологічний портрет як аналітичний інструмент і психологічна експертиза як процесуальна дія, що має інше призначення, інші вимоги до оформлення та процесуального статусу висновку. Унаслідок цього можуть виникати помилки в інтерпретації психологічної інформації, її неправомірне використання або ігнорування важливих психологічних аспектів поведінки правопорушника.

Також проблемним є кадрове забезпечення та відсутність міжвідомчих механізмів співпраці між слідчими органами та фахівцями з практичної психології. Психологи, які залучаються до такої роботи, не завжди мають спеціальну підготовку в галузі психології девіантної поведінки, що знижує якість підготовки аналітичного портрета та рівень його практичної цінності для досудового слідства.

Окрему складність становить психологічна оцінка осіб, які не контактують безпосередньо з психологом, наприклад, якщо портрет складається на підставі матеріалів кримінального провадження, аналізу показань потерпілого і свідків, матеріалів відеозаписів, особистих переписок тощо. У таких випадках висновки мають обмежений характер і повинні трактуватися з обережністю, що потребує відповідної кваліфікації осіб, які їх використовують у межах кримінального провадження.

Отже, залучення психологів до складання психологічного портрета правопорушника є перспективним, але потребує належного нормативного врегулювання, а також чітких меж між експертним та аналітичним рівнями психологічної оцінки, з метою забезпечення об'єктивності, достовірності та допустимості отриманих висновків у межах кримінального провадження.

Зауважимо, що складання психологічного портрета в практичній діяльності здійснюється здебільшого у формі психологічної діагностики особи. Наприклад, у справі, що розглядалася Шевченківським районним судом м. Чернівці, досліджувався висновок провідного психолога Чернівецького міського центру соціальних служб. Судом установлено, що висновок психолога містив комплексну оцінку психоемоційного стану потерпілої, опис ознак постійного психологічного напруження, тривожності, депресивності, емоційної лабільності та соматичних наслідків (артеріальна гіпертензія, розлади сну), що прямо пов'язані із систематичним психологічним насильством з боку обвинуваченого. Ці дані, разом із іншими доказами, були судом визнані належним доказом, що підтверджує факт систематичності психологічного насильства, його наслідки для стану здоров'я потерпілої та відповідність дій обвинуваченого складу кримінального правопорушення, передбаченого ст.126-1 КК України¹. Тобто висновок психолога не лише доповнив показання потерпілої та свідків, а й виконав функцію об'єктивізації суб'єктивних переживань жертви, що має особливе значення у справах про домашнє насильство і пов'язаних із ним, де часто відсутні матеріальні сліди протиправної

¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10 лютого 2021 р. у справі № 727/1005/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94806121>.

поведінки.

Таким чином, цей документ про психологічну діагностику особи наочно демонструє високу цінність спеціальних психологічних знань, особливо в контексті:

- діагностики психологічних наслідків насильства;
- виявлення причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника і станом жертви;
- об'єктивізації суб'єктивних страждань потерпілої;
- підтвердження систематичності злочинної поведінки. Водночас, цей приклад підкреслює необхідність інституціоналізації ролі психологів у кримінальному процесі не лише як експертів, але і як консультантів та учасників у підготовці психологічного портрета, у моделюванні поведінки учасників процесу та мінімізації ризику вторинної віктимізації потерпілих.

Важливо зазначити, що на відміну від процесуальної форми (як-от судово-психологічна експертиза або залучення спеціаліста до участі в процесуальних діях), використання висновків соціального психолога у провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, реалізується у формі непроцесуальної допомоги, яка, проте, набуває доказового значення під час розгляду справи¹.

Стосовно окресленої практики, то такі документи, як-от висновки психологів, які є працівниками центрів соціальних служб або інших уповноважених установ, відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України, можуть набувати статусу допустимих доказів за рахунок їх дослідження як документа.

Згідно з ч. 2 ст. 99 КПК України, документами визнаються будь-які носії інформації (зокрема письмові), які зафіксовані у встановленому порядку, містять фактичні дані та мають значення для кримінального провадження. За умови, що такі документи надані слідчому, прокурору або суду належним чином, вони можуть бути використані для встановлення обставин справи². Особливого значення у досліджуваних нами категоріях кримінальних проваджень набувають ті документи, що відображають психоемоційний стан потерпілих, наслідки пережитого насильства, а також містять рекомендації щодо подальшої психологічної підтримки.

У кримінальному провадженні за фактом систематичного домашнього насильства, висновки, які підтверджують наявність тривожного стану, внутрішньої конфліктності та наслідків насильства для психічного здоров'я потерпілих, долучаються до матеріалів справи, і за відсутності заперечень з боку учасників процесу, визнаються судами достовірними. Таким чином, вони використовуються як докази вини особи, у вчиненні кримінального правопорушення.

¹ Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 07 грудня 2020 р. у справі № 755/3547/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93483189>.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>

Це свідчить про практичну значущість використання спеціальних психологічних знань у непроцесуальній формі, які після належного документального оформлення набувають доказового значення. Такі матеріали розширюють засоби збирання доказів, дозволяють глибше оцінити психоемоційний стан потерпілих і сприяють прийняттю обґрунтованих процесуальних рішень.

Показовим в аспекті використання психологічних знань у непроцесуальній формі, є і кримінальне провадження, розглянуте Коломийським міськрайонним судом Івано-Франківської області. Відповідно до встановлених обставин справи психологічне дослідження потерпілої підтвердило наявність тривожності, ознак депресивного стану, втрати базового відчуття безпеки, а також стало уособленням чітких рекомендацій щодо психотерапевтичної підтримки, зокрема для стабілізації емоційного стану та відновлення психологічного балансу. Таким чином, висновки психолога виконали функцію не лише доказового підтвердження наявності психологічного насильства, а й визначили подальші потреби у соціально-психологічній допомозі потерпілій.

Ми вважаємо, що запобігання домашньому насильству не може обмежуватись лише правовим впливом. Систематичність насильницької поведінки часто є наслідком невирішених психологічних конфліктів, моделей насильства, засвоєних у родині, нездатності до емоційної саморегуляції, а також низької соціальної відповідальності. Тому індивідуальна психологічна допомога кривднику, включаючи мотиваційні програми, тренінги з контролю гніву, роботу з психоемоційною сферою, має бути невід'ємною частиною системи реагування на домашнє насильство.

Наразі психологічна підтримка кривдників у кримінальному провадженні не є обов'язковим компонентом, хоча в окремих випадках уже застосовується, вона має потенціал значно знизити ризик повторного вчинення правопорушення.

Таким чином, ефективне поєднання процесуальної та непроцесуальної форм використання спеціальних психологічних знань створює передумови для якісного, повного й об'єктивного досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, а також сприяє запобіганню повторній віктимізації постраждалих осіб.

Висновки. Спеціальні психологічні знання є важливим інструментом, який сприяє ефективному вирішенню завдань досудового розслідування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством. Їх застосування як у процесуальній (через дослідження експертів, участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) і судових дій), так і в непроцесуальній формах (у вигляді консультацій, психологічного супроводу, складання психологічного портрета тощо) дозволяє не лише глибше дослідити особистісні характеристики учасників кримінального провадження, а й обґрунтовано кваліфікувати дії особи, причетної до вчинення кримінального правопорушення.

Процесуальна форма використання психологічних знань є

врегульованою у межах чинного КПК України, однак її потенціал реалізується лише частково. Непроцесуальна форма, хоч і менш формалізована, фактично доповнює систему доказів, коли отримана інформація (наприклад, висновки соціальних психологів) належним чином долучена до матеріалів провадження і визнається судами допустимим доказом. Водночас, нормативна невизначеність статусу психологічного портрета, нерозвиненість механізмів міжвідомчої співпраці, відсутність чіткої диференціації між консультативною функцією психолога і наданням ним психологічної допомоги жертві або кривднику, створюють правові та організаційні бар'єри для ефективного використання цього інструменту в доказуванні.

На підставі узагальнення матеріалів судової практики встановлено, що залучення психологів до кримінального провадження може забезпечити: діагностику наслідків насильства для психоемоційного стану потерпілої особи; виявлення причинно-наслідкового зв'язку між насильницькою поведінкою та її наслідками; а також об'єктивізацію суб'єктивного сприйняття ситуації. Разом із цим, встановлено потребу у впровадженні психологічного супроводу не лише для потерпілих, але й для кривдників, що відповідає підходам, закладеним у міжнародно-правових актах (зокрема, Стамбульській конвенції).

Розширення і систематизація практики використання спеціальних психологічних знань у кримінальному провадженні, належне нормативне закріплення форм такої участі, а також забезпечення належного кадрового потенціалу, міжвідомчої взаємодії мають стати пріоритетними напрямками у реформуванні механізмів реагування на домашнє насильство в Україні, а отже, і перспективними напрямками наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 07 грудня 2020 р., справа № 755/3547/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93483189>.
2. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10 лютого 2021 р., справа № 727/1005/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94806121>.
3. Іщенко Т. В. Судові експертизи, які призначаються під час розслідування домашнього насильства: аналітичний огляд. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. Т. 1. С. 238-244.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.
5. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 189 с.

6. Шаповал К. А. Використання поліграфа під час розслідування вбивств, вчинених із застосуванням домашнього насильства. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. № 21. С. 66-78. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_04.

Стаття надійшла до редакції 09.08.2023

Kateryna A. SHAPOVAL,

PhD in Law

(Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine)

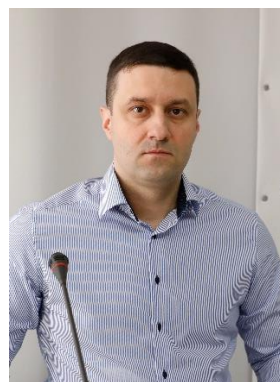
USE OF SPECIAL PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

The article defines promising directions for the use of special psychological knowledge in the investigation of criminal offenses related to domestic violence. It highlights the importance and describes specific practical measures through which both procedural (forensic psychological examination, involvement of a specialist in investigative and judicial actions) and non-procedural forms (consultations, psychological support, psychological profiling, etc.) of applying psychological knowledge in criminal proceedings are implemented. It is substantiated that such knowledge allows for a deeper assessment of victims' psycho-emotional states, the establishment of causal links between violent behavior and its consequences, and ensures objectivity in procedural decision-making. The article generalizes the practice of using reports by social psychologists as admissible evidence in criminal proceedings. Emphasis is placed on the necessity of regulatory formalization of the institution of psychological profiling of offenders, as well as the implementation of algorithms for providing psychological assistance not only to victims but also to perpetrators. The conclusion is made about the expediency of expanding the use of psychological knowledge in criminal proceedings and the need to improve interagency cooperation in this area.

Key words: *criminal proceedings, pre-trial investigation, domestic violence, special knowledge, psychology, psychological examination, psychological profiling.*

Катерина Анатоліївна ШАПОВАЛ,
доктор філософії у галузі права
(Головне управління Національної поліції в
Харківській області, м. Харків)

Олександр Юрійович ПРОКОПЕНКО,
(Харківський національний університет внутрішніх
справ,
м. Харків)

ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ

У статті визначено організаційно-тактичні основи проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях, щодо правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. Акцентовано увагу, на тому, що огляд місця події у зазначених кримінальних правопорушеннях не може проводитися формально. Обґрунтовано доцільність залучення спеціаліста-криміналіста, а за потреби психолога чи медичного працівника та визначено тактичні прийоми, що підвищують результативність огляду місця події, а саме: зіставлення первинних відомостей з реальною обстановкою, аналіз окремих слідів, моделювання подій, належна фото- і відеофіксація, залучення до огляду потерпілого тощо.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, домашнє насильство, слідчі (розшукові) дії, огляд місця події, взаємодія.

Постановка проблеми. Під час розслідування кримінальних правопорушень огляд місця події є однією з найбільш поширених і

важливих слідчих (розшукових) дій, що, як правило, проводиться у переважній більшості кримінальних проваджень. Водночас розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, вирізняється підвищеною складністю доказування, несвоечасністю повідомлення про подію, а також особливостями механізму їх учинення у сфері сімейно-побутових відносин. У зв'язку з цим огляд місця події набуває особливого значення як первинна слідча (розшукова) дія, результати якої істотно впливають на подальший хід досудового розслідування, вибір оптимального алгоритму слідчих дій тощо.

Особливістю огляду місця події за фактами домашнього насильства є те, що таке місце зазвичай має вигляд звичайного житлового приміщення без очевидних зовнішніх ознак вчинення кримінального правопорушення, а насильницькі дії нерідко не залишають виражених матеріальних слідів. Це зумовлює ризик недооцінки значення огляду місця події для розслідування в цілому, формалізації підходу до його проведення або звуження обсягу фіксації слідової інформації, що в подальшому ускладнює доказування систематичності насильства та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника й наслідками для потерпілої особи.

Додаткові труднощі виникають у зв'язку з необхідністю поєднання кримінальних процесуальних вимог щодо проведення огляду місця події із забезпеченням безпеки потерпілої особи, дотриманням режиму конфіденційності та врахуванням психологічного стану учасників події. За таких умов слідчий вимушений діяти в обмежених часових межах, одночасно організовуючи взаємодію з іншими суб'єктами, зокрема патрульними поліцейськими, дільничними офіцерами поліції, медичними працівниками та представниками соціальних служб, що потребує високого рівня організаційно-тактичної узгодженості.

Питання проведення огляду місця події та використання його результатів під час досудового розслідування неодноразово ставати предметом наукового аналізу в криміналістичній літературі. Зокрема, окремі питання тактики огляду місця події, виявлення та фіксації слідової інформації досліджувались у працях В. І. Алексейчук¹, А. Г. Вуйми², В. О. Гусевої³, Т. В. Іщенко⁴, О. В. Одерія⁵, К. А. Шаповал⁶ та інших¹.

¹ Алексейчук В. І. Криміналістичні засоби діагностики особи невідомого злочинця під час огляду місця події. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. № 9. С. 132–138.

² Вуйми А. Г. Участь спеціалістів у проведенні огляду місця події під час розслідування вбивств. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 256–265. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.22>.

³ Гусева В. О. Тактика огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із вибухами. *Криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 29 квіт. 2020 р.) / МВС України, Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2020. С. 20–23.

⁴ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2021. 324 с.

⁵ Одерій О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї: [науково-практичні рекомендації]. Донецьк: ТОВ «ВПП Промінь», 2011. 132 с.

⁶ Шаповал К. А. Деякі особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств, вчинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства. *Вісник Харківського*

Попри наявність наукових досліджень, присвячених тактиці огляду місця події та методиці розслідування домашнього насильства, організаційно-тактичні особливості проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях цієї категорії залишаються недостатньо розробленими й зберігають свою актуальність. У зв'язку з вищезазначеним є потреба у поглибленому аналізі організаційно-тактичних основ проведення огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, з метою підвищення ефективності виявлення, фіксації та використання криміналістично значущої інформації, а також забезпечення належного захисту прав і законних інтересів потерпілих осіб.

Метою статті є висвітлення організаційних і тактичних особливостей проведення огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Виклад основного матеріалу. Після отримання відомостей про вчинення кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з домашнім насильством, працівники правоохоронних органів зобов'язані невідкладно виїхати на місце події та здійснити першочергові дії, спрямовані на збирання, перевірку й фіксацію первинної інформації. До таких слідчих (розшукових) дій належить огляд місця події. До таких слідчих (розшукових) дій належить огляд місця події. Водночас, несвоєчасне його проведення може призвести до негативних наслідків для досудового розслідування. Зволікання з проведенням огляду місця події може спричинити зміну обстановки, втрату або знищення слідів кримінального правопорушення, зникнення предметів, що мають доказове значення, а також ускладнити встановлення особи злочинця.

З огляду на це законодавець передбачив можливість проведення огляду місця події у невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Відповідно до частини 3 статті 214 Кримінального процесуального кодексу України, у такому разі внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань здійснюється негайно після завершення огляду².

Загальні положення проведення слідчих (розшукових) дій регламентовано ст. 223 КПК України, засади проведення огляду – ст. 237 КПК України³.

У кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, окремі із завдань огляду місця події набувають особливого, розширеного

національного університету внутрішніх справ. 2021. № 2 (93). С. 324-330. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.29>.

¹ Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.; Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В. Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М. Малиновська, К.Ю. Шеремет. Харків: Харк. Нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 25-28.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

змісту. Насамперед це стосується дослідження та фіксації обстановки місця події, оскільки саме побутове середовище часто містить відомості про тривалість, систематичність і характер насильницьких дій. Крім того, встановлення мотивів і причин вчинення кримінального правопорушення у таких провадженнях тісно пов'язане з аналізом міжособистісних відносин, попередніх конфліктів, що не завжди може бути повною мірою відображено без належного огляду місця події. У цьому випадку огляд є не лише засобом фіксації матеріальних слідів, а й важливим джерелом відомостей для подальшої оцінки психологічних і соціальних чинників домашнього насильства та планування подальших слідчих (розшукових) дій.

Проведення огляду місця події типово охоплюється трьома етапами його проведення, а саме: підготовчим (до виїзду на місце події та безпосередньо на ньому), робочим та завершальним. Кожен із зазначених етапів вимагає відповідної підготовки та врахування особливостей кримінального правопорушення.

Під час огляду місця події у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, слідчому та іншим уповноваженим працівникам поліції доцільно зосереджувати увагу на комплексі об'єктивних і суб'єктивних ознак, що можуть мати значення для встановлення механізму події. Насамперед це стосується виявлення слідів насильницького впливу, зокрема слідів крові, тілесних ушкоджень різного характеру (синців, ран, опіків), вирваного волосся, пошкодженого або розірваного одягу, що свідчать про фізичне протистояння між учасниками конфлікту.

Важливе криміналістичне значення має оцінка стану осіб, які перебувають на місці події. Зокрема, слід ураховувати можливі ознаки алкогольного чи наркотичного сп'яніння, прояви страху, тремтіння, емоційної нестабільності, агресивності, плачу або, навпаки, апатії, що можуть як підтверджувати факт насильства, так і впливати на подальшу тактику слідчих (розшукових) дій та заходів безпеки.

Під час огляду житлового приміщення особливу увагу слід приділяти загальному стану обстановки, оскільки її характер може містити істотну криміналістично значущу інформацію. Наявність розбитих предметів побуту, пошкоджених меблів або вікон, безладно розкиданих речей, а також слідів боротьби може свідчити про динамічний характер події та сприяти відтворенню механізму і послідовності дій правопорушника. Не менш важливим є виявлення та належна фіксація можливих знарядь або предметів, за допомогою яких могли бути спричинені тілесні ушкодження, що має значення для подальшої кваліфікації діяння та встановлення причинно-наслідкових зв'язків між діями особи й наслідками.

Під час візуального обстеження приміщення з метою забезпечення безпеки та повноти огляду слід звертати увагу на потенційні місця укриття злочинця або інших осіб, які можуть становити загрозу для працівників поліції, а також на можливі місця приховування речових доказів, зброї чи інших предметів, здатних бути використаними з метою завдання шкоди. Доцільним є також встановлення наявності додаткових виходів, відкритих

вікон, особливо на нижніх поверхах, через які кривдник може залишити місце події або позбутися доказів. Також не можна ігнорувати ознаки перебування тварин, зокрема собак, які потенційно можуть бути використані для нападу або створення загрози.

З метою мінімізації ризиків та обмеження доступу злочинця до небезпечних предметів доцільно вживати організаційно-тактичних заходів, спрямованих на збільшення дистанції між ним і такими предметами або його тимчасову ізоляцію в іншому приміщенні. Практика свідчить, що ефективним є розміщення правопорушника таким чином, щоб потенційно небезпечні предмети перебували поза його полем зору, а за необхідності – їх вилучення або переміщення, у тому числі за сприяння потерпілої особи, з урахуванням вимог безпеки ¹.

Тактичними прийомами, які підвищують результативність огляду місця події можуть бути: залучення необхідних спеціалістів, зіставлення первинних даних з обстановкою місця події, аналіз окремих слідів на місці події, моделювання подій, що відбувались, зіставлення обстановки місця події з відомими даними тощо². Застосування зазначених тактичних прийомів у комплексі сприяє підвищенню результативності огляду місця події та мінімізує ризики втрати криміналістично значущої інформації.

Доповнюючи зазначене, доцільно врахувати позицію Т. В. Іщенко, яка звертає увагу на специфіку проведення огляду місця події домашнього насильства. З огляду на те, що такі кримінальні правопорушення здебільшого вчиняються за місцем проживання потерпілої особи, кривдника або їх спільного проживання, об'єктом огляду є найчастіше житлові приміщення – квартири чи будинки. Особливістю такої ситуації є те, що огляд проводиться не безпосередньо після вчинення насильства, унаслідок чого обстановка може зазнати істотних змін. У зв'язку з цим важливого значення набуває участь потерпілої особи під час огляду, яка за необхідності може надати слідчому пояснення щодо первинного розташування предметів, характеру пошкоджень та інших деталей, що дозволить більш точно відновити обстановку події ³.

На нашу думку, залучення потерпілої особи до проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, слід розглядати не лише як джерело отримання додаткової інформації, а і як важливий тактичний прийом, що сприяє уточненню механізму події, перевірці показань та підвищенню доказової цінності результатів огляду, за умов дотримання вимог безпеки та недопущення повторної травматизації.

Як свідчать результати опитування, наведені дослідником, зазначена рекомендація у практичній діяльності реалізується недостатньо: близько

¹ Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 11.

² Шаповал К.А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. С. 126, 132.

³ Іщенко Т.В. Розслідування домашнього насильства : дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2021. С. 149.

двох третин респондентів зазначили, що під час розслідування випадків домашнього насильства спеціаліст, зокрема спеціаліст-криміналіст або технік-криміналіст, як правило, не залучається до проведення огляду місця події. На нашу думку, така практика свідчить про системну недооцінку значення матеріальних слідів у кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Саме під час огляду місця події можуть бути виявлені та зафіксовані об'єкти і сліди, що мають вирішальне значення для встановлення механізму події, характеру насильницьких дій та їх системності, що сприятиме встановленню істини у провадженні та притягненню винних до відповідальності.

З урахуванням особливостей досліджуваних кримінальних правопорушень, а також виявлених недоліків практики проведення огляду місця події, доцільним є перегляд підходів до його організації й тактичного забезпечення. Насамперед, огляд у таких провадженнях не повинен розглядатися як формальна процесуальна дія, обмежена фіксацією побутової обстановки, а як важливий елемент доказування, спрямований на встановлення механізму доказування насильницьких дій, їх системності, наслідків для потерпілої, а також виявлення інших кримінальних правопорушень передумовою яких було домашнє насильство.

На нашу думку, обов'язковим елементом підготовки та проведення огляду місця події у провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством має бути залучення спеціаліста-криміналіста, а за необхідності – психолога або медичного працівника. Така комплексна взаємодія дозволить не лише якісніше виявляти й фіксувати матеріальні сліди, а й правильно інтерпретувати їх з точки зору поведінки жертви та кривдника й перебігу конфлікту. Важливим є також забезпечення належної фото-, відеофіксації обстановки житла з урахуванням можливих змін, які могли мати місце до прибуття слідчо-оперативної групи.

Крім того, огляд місця події необхідно поєднувати з аналізом попередніх випадків домашнього насильства, інформацією про виклики поліції, наявністю термінових заборонних приписів та іншими даними, що свідчать про повторюваність протиправної поведінки. Такий підхід дозволить розширити систему доказів та уникнути зведення розслідування виключно до відібрання показань потерпілої особи, які в умовах емоційного напруження можуть бути неповними або суперечливими.

Практика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, свідчить, що навіть за відсутності явних ознак боротьби огляд місця події дозволяє виявити велику кількість матеріальних слідів, які можуть мати істотне доказове значення. До таких слідів належать: зокрема, пошкодження предметів інтер'єру (меблів, дверей, побутової техніки тощо), сліди механічного впливу на стінах, підлозі або інших поверхнях, а також порушення звичного порядку розміщення речей, що може свідчити про насильницький характер події.

Важливе значення також мають сліди біологічного походження, а саме: кров, волосся, частинки епітелію, які можуть бути виявлені як на

предметах обстановки, так і на одязі потерпілої особи або злочинця. У провадженнях зазначених кримінальних правопорушень такі сліди можуть бути недооцінені, хоча саме вони дозволяють підтвердити факт фізичного впливу, локалізацію ударів та інтенсивність насильницьких дій у випадку застосування фізичного чи сексуального насильства.

Окрему групу становлять предмети, які могли використовуватися як знаряддя насильства або погроз, зокрема побутові предмети, ножі, ремені, шнури, а також мобільні телефони й інші цифрові носії інформації. На них можуть міститися сліди механічного, біологічного впливу, а також електронні дані (повідомлення, аудіо-, фото- чи відеозаписи), що підтверджують факт насильства або його систематичний характер.

На нашу думку, саме комплексна оцінка виявлених матеріальних слідів у поєднанні з показаннями потерпілої особи та іншими доказами дозволяє з'ясувати реальний механізм події, мінімізувати ризик втрати доказової інформації та забезпечити належний рівень доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством.

Висновки. Огляд місця події у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством, має розглядатися як одна з важливих слідчих (розшукових) дій, від результативності якої значною мірою залежить формування належної доказової бази. Саме фіксація обстановки місця події дозволяє виявити об'єктивні сліди насильницьких дій. Побутовий характер обстановки, латентність насильницьких дій та можливі зміни середовища до моменту прибуття слідчо-оперативної групи зумовлюють необхідність відходу від формального підходу до огляду та орієнтації на виявлення навіть мінімальних матеріальних слідів, що відображають механізм події та її систематичність.

До тактичних засад огляду місця події слід відносити сукупність взаємопов'язаних положень, дотримання яких забезпечує ефективність цієї слідчої (розшукової) дії. Зокрема, йдеться про своєчасність і невідкладність проведення огляду, що дозволяє запобігти зміні обстановки та втраті криміналістично значущої інформації; планомірність, послідовність і системність дій слідчого, які забезпечують логічну впорядкованість процесу огляду; повноту виявлення та фіксації слідової інформації як умову формування належних і достатніх доказів. Важливе значення має також використання спеціальних знань і техніко-криміналістичних засобів, що підвищує точність і надійність фіксації обстановки й окремих слідів. Окремої уваги потребує урахування конкретної слідчої ситуації та психологічного стану учасників події, їх присутність на місці події, що дає змогу обрати оптимальну тактику проведення огляду. Не менш значущою є вимога щодо забезпечення безпеки учасників огляду та збереження обстановки місця події, що є необхідною передумовою як ефективного доказування, так і недопущення ретравматизації потерпілих осіб.

Ефективність огляду місця події у провадженнях зазначеної категорії забезпечується поєднанням процесуальних вимог із продуманими тактичними прийомами, зокрема залученням спеціаліста-криміналіста,

комплексною фото- та відеофіксацією, аналізом стану приміщення і предметів побуту, а також зіставленням виявлених слідів з показаннями потерпілої особи та іншими доказами. Запровадження зазначених організаційно-тактичних підходів у практику досудового розслідування дозволяє не лише відтворити реальний механізм події, а й мінімізувати ризик втрати криміналістично значущої інформації.

Отже, урахування та дотримання організаційно-тактичних засад проведення огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, сприятиме підвищенню якості доказування, забезпеченню ефективного досудового розслідування та належному захисту прав і законних інтересів потерпілих осіб.

Подальші наукові дослідження можуть бути спрямовані на аналізі тактичних особливостей проведення огляду місця події у кримінальних провадженнях, пов'язаних із домашнім насильством в залежності від виду домашнього насильства, а саме: фізичного, психологічного, економічного чи сексуального.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексейчук В. І. Криміналістичні засоби діагностики особи невідомого злочинця під час огляду місця події. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2013. № 9. С. 132–138.
2. Вуйма А. Г. Участь спеціалістів у проведенні огляду місця події під час розслідування вбивств. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 256–265. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.22>.
3. Гусева В. О. Тактика огляду місця події під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із вибухами. *Криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 29 квіт. 2020 р.) / МВС України, Одес. держ. ун-т внутр. справ. Одеса, 2020. С. 20–23.
4. Запобігання та протидія домашньому насильству підрозділами Національної поліції: метод. рек. / [В.Л. Костюк, Н.В. Федоровська, М.В. Пашковська]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2021. 42 с.
5. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2021. 324 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Одерій О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних з насильством у сім'ї: [науково-практичні рекомендації]. Донецьк: ТОВ «ВПП Промінь», 2011. 132 с.

8. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В. Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М. Малиновська, К.Ю. Шеремет. Харків: Харк. Нац. ун-т внутр. справ. 2019. 93 с.

9. Шаповал К. А. Деякі особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств, вчинених у зв'язку із застосуванням домашнього насильства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 324-330. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.29>.

Стаття надійшла до редакції 05.08.2023

Kateryna A. SHAPOVAL,

PhD in Law

(Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region, Kharkiv, Ukraine)

Oleksandr Y. PROKOPENKO,

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

TACTICAL PRINCIPLES OF INSPECTION OF THE SCENE IN CRIMINAL PROCEEDINGS RELATED TO DOMESTIC VIOLENCE

The article defines the organizational and tactical foundations of conducting an inspection of the scene in criminal proceedings regarding offenses related to domestic violence. It emphasizes that the inspection of the scene of the specified criminal offenses cannot be conducted formally. The feasibility of involving a forensic specialist, and if necessary, a psychologist or medical worker, is substantiated, and tactical techniques are identified that increase the effectiveness of the inspection of the scene, namely: comparing primary information with the real situation, analysis of individual traces, modeling of events, proper photo and video recording, involving the victim in the inspection, etc.

Keywords: *criminal proceedings, pre-trial investigation, domestic violence, investigative (search) actions, inspection of the scene, interaction.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» № 2 (29) 2023

АВДЄЄВ Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БАБАЄВ Іван Федорович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

БАРАШ Євген Юхимович – доктор юридичних наук, професор, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БЕРШОВ Геннадій Євгенович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОГДАНОВ Роман Ігорович – докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОЧЕЛЮК Віталій Йосипович – доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри спеціальної освіти та психології Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович – доктор юридичних наук, професор, завідувач Науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ.

БУХАРЄВА Юлія Владиславівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВАПЛЯРУК Олександр Віталійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВОСКОБОЙНІКОВ Вадим Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ГАВРИЛЮК Ігор Дмитрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна – доктор юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник Науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГОВОРУЩАК Катерина Костянтинівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГОРАШ Олена Сергіївна – викладач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГУГНЯК Сергій Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДАНИЛО Сергій Михайлович – кандидат юридичних наук, Харківський національний університет внутрішніх справ.

ДАНИЛЬЧЕНКО Юрій Броніславович – доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

ДЕНИСОВ Сергій Федорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДЕНИЩУК Денис Євгенійович – науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДЗЮБА Роман Борисович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЄНА Віктор Юрійович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЗАЙКА Дмитро Євгенійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ІЛЬЄНКОВ Олександр Олегович – аспірант Науково-дослідного інституту публічного права.

КОБКО Роман Васильович – кандидат економічних наук, доцент кафедри

правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОЛОДЯЖНИЙ Максим Геннадійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

КОМЗЮК Альона Валентинівна – викладач кафедри адміністративного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ

КОРНІЄНКО Василь Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

КРИЦАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕПЕЙ Михайло Васильович – кандидат юридичних наук, заступник директора з юридичних питань КУП «ЕкоВін».

ЛОГІН Роман Ілліч – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович – кандидат юридичних наук, викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

МАСЛЕННИКОВА Світлана Антонівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ

МУЗИЧУК Едуард Олександрович – аспірант Академії праці, соціальних відносин і туризму.

МУЗИЧУК Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

НЕСТЕРЕНКО Анастасія Володимирівна – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НЕСТЕРЕНКО Роман Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОЛЕКСЮК Володимир Васильович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАВЛИКІВСЬКИЙ Віталій Іванович – доктор юридичних наук, професор, ректор Харківського університету.

ПЕТРОСЬЯНЦ Дар'я Вікторівна – аспірантка відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса».

ПОЛЯКОВ Ігор Сергійович – кандидат юридичних наук, приватний нотаріус.

ПОПОВА Світлана Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедра правоохоронної діяльності та поліціїстики факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОПОВИЧ Ірина Миколаївна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України.

ПРОКОПЕНКО Олександр Юрійович – Харківський національний університет внутрішніх справ.

РОМАНСЬКИЙ Ігор Васильович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

САВЧУК Тетяна Іванівна – кандидат юридичних наук, доцент, відділ криміналістичного забезпечення слідчого управління Головного управління Національної поліції в Харківській області.

САХОН Олег Олександрович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ.

СТРИЖАК Альона Олегівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

СТРІЛЬЧУК Микола Миколайович – здобувач Науково-дослідного інституту публічного права.

СТУПНИК Ярослав Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та процесу ДВНЗ «Ужгородський національний університету».

ТЕЛЬНИЙ Максим Андрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України.

ТУР Ірина Юріївна – старший викладач кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

УСИК Олександр Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Володимир Євстахійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЧИЖ Сергій Анатолійович – кандидат юридичних наук, здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШАПОВАЛ Катерина Анатоліївна – доктор філософії у галузі права, Головне управління Національної поліції в Харківській області.

ШВЕЦЬ Юлія Вікторівна – кандидат юридичних наук, адвокат.

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШРАМКО Сабріє Сейтжеліївна – кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

ЮЗИШЕН Максим Сергійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЦИК Юлія Григорівна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) – місце роботи автора (співавторів); науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні

положення та правила складання».

2. **Вимоги до надання матеріалів до редакції**

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5x4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 1 квітня	до 1 вересня	До 1 грудня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на офіційному сайті видання (<https://visnikkau.webnode.com.ua>).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Відгуки та рецензії.
8. Інституційні трансформації у фокусі правничих студій.

Адреса:

61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва
Ландау, 27, Харківський національний університет
внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.

Контактні телефони:

+38 (050) 954-72-28, Орлов Юрій Володимирович

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті
збірника наукових праць

«Вісник Кримінологічної асоціації України»

<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 2 (29) 2023

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського Національної академії наук України у розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

Відповідальні за випуск: *Ю. В. Орлов*

Переклад англійською: *авторський*

Дизайн обкладинки, верстка: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 29.09.2023 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 22,43. Обл. вид. арк. 20,1. Наклад 50 прим.

Замовлення № 2023-116

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080,
Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398-031.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008

